

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA

L'ART DE DERIVAR LES AIGÜES

**LES TRANSFORMACIONS CONSTRUCTIVES EN LES
INFRAESTRUCTURES DE REG VALENCIANES ALS SEGLES**

XVI I XVII

TESI DOCTORAL

Presentada per:

Cristian Pardo Nàcher

Dirigida per:

Dr. Samuel P. Garrido Herrero

Dra. Amparo Felipo Orts

Programa de Doctorat 3.157

Geografia i Història del Mediterrani des de la prehistòria fins a l'Edat Moderna

València, setembre de 2020

A la memòria de l'abuelo Vicent,
llaurador de Vila-real.

ÍNDIX

Agraïments	16
Mides, mesures i equivalències	18
Abreviatures.....	20
Taula d'imatges	22
Introducció.....	26
Definició de l'objecte d'estudi	26
Estructura i metodologia.....	37
Fonts d'estudi	43
1 Estímuls per a la innovació hidràulica.....	65
1.1 El context agrari valencià als segles XVI i XVII	65
1.2 Les diferents motivacions per a la millora hidràulica.....	68
Grans preses per a lluitar contra l'escassetat hídrica: les hortes alacantines.....	69
Nous canals per a millorar el regadiu: la Ribera del Xúquer.....	70
Assuts més resistents per a minimitzar els efectes de les inundacions: la Plana de Castelló	72
1.3 La innovació hidràulica: causa o conseqüència de desenvolupament econòmic? 81	
2 Les tipologies d'assuts: pervivències i millores	84
2.1 De roques, llenya i brossa.....	87
2.2 D'estacada	90
2.3 D'argamassa (sense pedra picada).....	94
2.4 De pedra perduda.....	96
2.5 Amb estructures de fusta	97

2.6 De pedra picada i argamassa	101
2.7 De pedra seca.....	106
3 La fortificació dels assuts de pedra picada	108
3.1 La nova construcció militar amb baluards.....	109
3.2 Elements de fortificació en assuts	115
La fonamentació	116
La introducció de les plantes corbes.....	118
Les escales	122
Les arcades	127
Les torretes	129
Els talussos	133
Les voltes.....	135
3.3 Una altra manera de protegir: desaiguar i netejar.....	136
Les almenares de capçalera	137
Els trastalladors	139
4 Les millores en infraestructures complementàries	140
4.1 De la gola fitada a la fortificada	141
4.2 La diversificació en la protecció de caixers.....	146
4.3 La lluita contra els reptes dels canals subterranis.....	150
4.4 El ressorgiment de petits aqüeductes.....	156
4.5 La proliferació de les casetes	161
5 La gestió dels projectes constructius	166
5.1 Els promotors.....	166

La inexistència política hidràulica de la Corona en temps dels Àustries	166
El predomini de les iniciatives locals	168
5.2 L'administració municipal de les obres hidràuliques	172
Els requisits legals	173
La planificació	178
La recerca dels mestres	182
Els contractes d'arrendament	185
El seguiment de l'obra	192
5.3 Els mecanismes de finançament	193
Les arques municipals	195
Les derrames	197
Els censals	202
6 Els mestres de les obres	204
6.1 La hidràulica: especialització o polivalència?	206
Especialitzacions hidràuliques documentades	207
Existiren els mestres d'assuts com a especialitat?	209
6.2 Qui construïa els assuts?	210
Mà d'obra no especialitzada	211
Menestrals	213
Altres professions	215
6.3 La procedència i formació dels mestres	218
La manca de tècnics fóra de València	219
La recerca de mestres a la ciutat de València	220
L'arribada de mestres biscaïns	223
L'aveïnament de mà d'obra especialitzada	226
L'expansió dels gremis al segle XVII	228

6.4 Models de biografies professionals	230
Rodrigo de Marquina: pedrapiquer biscaí itinerant (s.XV).....	232
Miquel de Maganya: pedrapiquer castellà del gremi de València (s.XVI)	235
Jeroni Negret: obrer de vila de la ciutat de València (s.XVII)	238
7 Les matèries primeres: subministrament i usos hidràulics	242
7.1 La pedra	243
7.2 La rajola.....	249
7.3 Els morters.....	253
7.4 La fusta	257
7.5 Els metalls	262
7.6 Les fibres vegetals	267
8 L'assut de Vila-real	269
8.1 L'assut d'estacada.....	269
8.2 Els primers intents amb la pedra picada	270
El fonament de pedra de Rodrigo de Marquina (1468-1470).....	270
Els projectes frustrats de la dècada de 1500	271
L'assut de Rodrigo de Nava (1512-1514)	273
8.3 L'assut de pedra picada	274
Les torres amb arcades de Pedro de la Carrera (1518-1525).....	274
La caseta i la filada del mestre Rodrigo (1534).....	279
Les arcades recolzades i la torreta rasa de Joan de Vidanya (1537-1538)	279
Les reparacions de la família Camino (1547-1563)	282
El talús i el rearc d'Antoni Granelles (1582-1584)	284
El rearc de Miquel Gandiano.....	288
L'almenara de Damià Mendes i Francesc Sebrenyach (1592 i 1594).....	290

Els torellons de Francesc Galiança a la sèquia de les argamasses (1597).....	293
La nova fortificació de Francesc Galiança i Robert Sales (1605 i 1606).....	297
9 L'assut de Castelló i Almassora	301
9.1 Els dos assuts medievals de fusta	301
9.2 L'assut de pedra picada del Castell	301
La concòrdia entre Castelló, Almassora, Almalafa i Vinamargo (1519)	302
L'obra de Miquel de Maganya (1522-1535)	303
La restrictiva reial provisió de Carles V (1531)	307
9.3 L'assut mixt de la Rambla	308
La provisió del duc de Calabria (1548)	308
La prova en fusta de Llorens Pellicer (1549)	310
El debat sobre els partidors de Castelló i Almassora (1550).....	312
La denúncia de Borriana (1550)	313
La concòrdia entre Castelló, Almassora i Borriana (1550)	314
La concòrdia entre Castelló, Almassora, Almalafa i Vinamargo (1550)	316
La segona fase constructiva de Llorens Pellicer (1550-1553).....	319
El portalet de Pedro de Camino (1552-1581).....	320
El contra assut de llenya (1561-1578)	323
9.4 L'assut de fusta del Castell.....	324
Les tensions amb Borriana sobre el retorn al castell (1582-1583)	325
El projecte frustrat del nou assut de pedra picada (1590-1606)	329
La proposta de l'assut de les tres viles (1617-1618)	332
9.5 L'assut de pedra picada del Tossal de Santa Quitèria	332
La planificació del nou emplaçament.....	332
L'obra de Guillem Roca, Jeroni Negret i Francesc Arboreda (1618-1620)	334
La denúncia de Borriana (1625)	343

9.6 La tornada provisional a l'assut de fusta	343
Les tensions entre Castelló i Almassora per reiniciar l'obra (1626-1628)	344
La sèquia minada de Francesc Arboreda (1631-1634)	346
La concòrdia dels portalets (1636)	347
9.7 L'assut de pedra seca	348
L'obra de Bertomeu Manyà i Baptista Gil (1668-1670)	349
La paret i canal de Josep Dols (1673)	352
10 L'assut de Borriana i Nules	354
10.1 Els assuts de fusta	354
La unificació dels assuts de Secà, Benirragel i Borriana (1405)	354
La sentència arbitral de Pere Cavanilles (1440)	354
La sèquia procedent de l'assut de Castelló (1529-1557)	355
10.2 L'assut de pedra picada	357
L'obra de Narcís Gregori (1563-1566)	357
Els treballs de Bernat i Antoni Granelles (1571-1580)	362
L'almenara de la caseta (1599)	363
La problemàtica reedificació de Antoni Periz (1622-1625)	364
La concòrdia de 1662	366
Conclusions	368
Registre de contractes d'obra i subhastes documentades	375
Prosopografia de menestrals documentats al Millars amb obres hidràuliques	379
Bertomeu Abril	380

Joan d'Alacant	381
Joan d'Ambuesa	382
Pere d'Ambuesa.....	384
Joan Amposta	386
Francesc Arboreda.....	387
Joan Baixet	389
Joan Betí	390
Ramon Broch.....	391
Pere Bueso	392
Joan de Camino	393
Pedro de Camino	395
Sancho de Camino	396
Pedro de la Carrera	398
Tomàs Casavella.....	399
Pere Compte	400
Joan de Corbera	402
Josep Dols.....	403
Francesc Figuerola.....	404
Macià Forner.....	405
Tomàs Forner.....	406
Joan de Fuentemar	407
Francesc Galiança.....	408
Miquel Gandiano	409
Antoni Granelles.....	410
Gaspar Gregori	411
Narcís Gregori	413
Sancho de Guernica	414

Joan de Legaspi	415
Genís Linares	416
Joan Lloret	417
Miquel de Madrid	418
Bertomeu Mañà	419
Pere Marimón	420
Rodrigo de Marquina.....	421
Miquel de Maganya	422
Tomàs Mellado	424
Damià Mendes	425
Gaspar Merino	426
Rodrigo de Nava.....	427
Jeroni Negret.....	428
Joan Orts	430
Tomàs Panes	431
Llorens Pellicer.....	432
Juan Bautista Pérez Castiel.....	433
Antoni Picó	434
Miquel Porcar	435
Pere Pujades.....	437
Pere Real.....	438
Pedro de Ribas	439
Guillem del Rey.....	440
Antoni Ribera	442
Joan Rigor.....	443
Agostí Roca	444
Guillem Roca.....	445

Antoni Rogera	446
Jaume Rovira	447
Jeroni Romeu	448
Pedro del Sol.....	449
Joan Tell	450
Bertomeu Tena	451
Francesc Tirado	452
Gil Torralba	453
Pedro de la Torre	454
Miguel de Uriate.....	455
Francesc Verde	456
Joan de Vidanya	457
Pere Vilallave	459
Jeroni Vilanova.....	460
Pedro Vilanova	461
Francesc Vilafranca	462
Domingo Vizcaíno.....	463
Pere Vizcaíno.....	464
Apèndix documental del Millars	465
A1. Acord del consell municipal de Vila-real sobre un contracte per a la construcció d'un assut de pedra picada, signat entre aquest i Pedro de la Carrera, pedrapiquer	466
A2. Concòrdia per a la construcció d'un assut de pedra al Millars, signat pels consells de Castelló i Almassora	468
A3. Contracte per a la construcció d'un assut al Millars, signat entre els consells de Castelló i Almassora i Miquel de Maganya, pedrapiquer	470
A4. Concòrdia signada entre els consells de Borriana i Nules per a la construcció d'una sèquia.....	477

A5. Acta notarial de la denúncia feta pels consells de Castelló i Almassora, sobre l'obra d'una sèquia que estava construint el consell de Borriana amb el mestre Miquel de Madrid	482
A6. Contracte per a la construcció d'una arcada doble a l'assut de Vila-real, signada entre el consell municipal i Joan de Vidanya, pedrapiquer	484
A7. Provisió del virrei de València, en la que es nomena als mestres Joan de Vidanya, Pere Vilanova, Pere Real i Miquel Porcar per a fer una visura i determinar l'emplaçament de l'assut de Castelló i Almassora	488
A8. Preacord de concòrdia entre els consells de Castelló i Almassora per a construir un assut comú	490
A9. Concòrdia signada entre els consells de Castelló, Almassora i Borriana per a que els primers puguin construir un assut.....	495
A10. Concòrdia entre els consells de Castelló i Almassora i les partides d'Almalafa i Vinamargo sobre la construcció i finançament d'un assut	500
A11. Contracte per a la construcció d'un assut de pedra picada al Millars, signat entre el consell de Borriana i Narcís Gregori, fuster.	506
A12. Carta de Núñez dirigida al consell de Vila-real on es proposa fer una visura sobre l'alçada de l'assut	512
A13. Acta notarial sobre els efectes de la inundació de 1581 a Vila-real, feta pel notari Gabriel Avinent	514
A14. Carta de requeriment dels jurats de Vila-real dirigida als justícies dels pobles pròxims sobre la convocatòria d'una assemblea	516
A15. Carta de requeriment dels jurats de Vila-real dirigida als usuaris del seu regadiu sobre la convocatòria d'una assemblea	518
A16. Acta de l'assemblea esdevinguda a Vila-real, per tractar la reparació dels assuts i les sèquies	520
A17. Sentència del Consell Reial d'Aragó on es declara que les obres de l'assut de Castelló i Almassora no han de perjudicar a Borriana	528
A18. Crida pública esdevinguda al gremi de pedrapiquers de València, per a subhastar l'obra de l'assut de Vila-real	531

A19. Acta de la subhasta de les obres de l'assut de Vila-real, guanyada per Antoni Granelles, pedrapiquer.....	533
A20. Acta de rebuda de l'obra de l'assut de Vila-real, feta pel consell municipal a Antoni Granelles.....	535
A21. Acta de visura realitzada a l'obra de l'assut de Vila-real.....	540
A22. Acta de subhasta i lliurament de l'obra del rearc de l'assut de Vila-real, a favor de Miquel Gandiano.....	542
A23. Acta notarial sobre els desperfectes de la inundació de 1590 a Vila-real.....	543
A24. Contracte de la reparació de la sèquia de les argamasses, signada entre el consell de Vila-real, els obrers de vila Joan Miralles i Pere Navarro i el pedrapiquer Francesc Galiança.....	544
A25. Esborrany dels capítols d'obra de l'assut de Castelló i Almassora.....	546
A26. Acta de subhasta de l'obra de l'assut i el cano de la rambla, lliurat pels consells de Castelló i Almassora a Guillem Roca.....	552
A27. Acta de visura de l'assut de Castelló i Almassora, feta per Francesc Figuerola, Tomàs Panes i Antoni Joan Ripollés.....	555
A28. Manament de la Reial Audiència de València dirigit a les viles de Castelló i Almassora per a executar una sentència sobre l'assut.....	560
A29. Carta de Joan Baptista Gascó, dirigida als jurats de Castelló, sobre la reparació de l'assut.....	561
A30. Acta de visura realitzada pel mestre Pere d'Ambuesa a les obres de Francesc Arboleda en l'assut de Castelló i Almassora.....	563
A31. Concòrdia signada entre els consells de Castelló, Almassora i Borriana sobre l'obra de l'assut.....	567
A32. Memorial sobre la defensa dels consells de Castelló i Almassora en un plet contra Borriana per la construcció d'un assut.....	570
A33. Sentència de la Reial Audiència de València favorable a Castelló i Almassora sobre la construcció d'un assut.....	574
A34. Contracte signat entre el Consell de Castelló i Jeroni Bou de Monsonís per a un canal de pedra sobre el barranquet d'Almassora.....	577

A35. Contracte signat entre el Consell de Castelló i l'obrer Antoni Sellés per a fer un aqüeducte i una almenara a la sèquia major.	581
A36. Visura realitzada pels mestres Joan Pérez i Gil Torralba a la sèquia que naix de l'assut de Castelló i Almassora.....	585
A37. Contracte d'obra signat entre el consell de Castelló i el mestre Josep Dols major, per a la construcció d'un sifó al riu Sec	587
A38. Visura realitzada pels mestres Pere Vilallave i Jaume Rovira a l'assut del riu Sec de Castelló fet per Josep Dols	591
A39. Contracte signat entre el Consell de Castelló i l'obrer Joan Museros de Monserrat per a fer una assudeta al pas de la sèquia major pel riu Sec.	592
A40. Contracte signat entre els jurats de Castelló i el fuster Jaume Briau per a fer un canal de fusta sobre el riu Sec.	596
Apèndix documental d'altres rius.....	598
B1. Contracte signat per Antoni Joan, Perot Palomar i Baltasar Gallach amb el mestre Pere Compte per a construir un petit aqüeducte a la sèquia de Rascanya	599
B2. Concòrdia signada entre María Enríquez, II duquessa consort de Gandia, i Serafí de Centelles, comte d'Oliva, sobre la repartició de les aigües del riu Serpis i la construcció de casetes.....	601
B3. Contracte signat entre els regidors de la sèquia de Rovella i els mestres Alfonso Ferrer i Joan del Ferro per construir un assut al riu Túria	605
B4. Contracte per a la construcció d'un cano al riu Xúquer, al seu pas per Corbera, signat per Antoni Martotell, llaurador, i Miquel de Maganya, pedrapiquer.....	607
B5. Contracte per a la construcció d'un enginy al riu Xúquer, al seu pas per Corbera, signat per Joan de Borja Enríquez, III duc de Gandia, i Pedro Donzell.....	610
B6. Contracte per a la reparació de la sèquia de Llombai, al riu Magre, signat per Francesc d'Artes, procurador de Joan de Borja, duc de Gandia, i Miquel de Maganya, pedrapiquer	613

B7. Contracte per a la reparació de la sèquia d'Alèdua i Alginet, al riu Magre, signat per Joan de Borja, III duc de Gandia, Leonor de Borja i Miquel de Maganya, pedrapiquer.....	616
B8. Contracte per a la continuació de les obres de construcció d'un assut al riu Vernissa, signat entre el consell de Gandia i Miquel de Maganya, pedrapiquer.....	619
B9. Contracte per a la construcció de l'assut d'Alfaytamí, al riu Segura, signat entre Ferrando Velis i Joan Roís, pedrapiquers.....	621
B10. Interrogatori sobre els materials emprats en la construcció de l'assut d'Alfaytamí	624
B11. Capítols de l'arrendament de l'abastiment de pedra blanca per a l'assut d'Alfaytamí.....	627
B12. Capítols de l'arrendament de l'abastiment d'arena per a l'assut d'Alfaytamí.	629
B13. Capítols de l'arrendament de l'abastiment de rípio per a l'assut d'Alfaytamí	630
B14. Capítols de l'arrendament de l'abastiment de calç per a l'assut d'Alfaytamí .	631
B15. Contracte per a la construcció d'un assut i la reparació d'una mina al riu Cabriel, al seu pas per Cofrents, signat per Pasqual Francesc de Borja, X duc de Gandia, i Miguel de Montoya, obrer de vila	632
B16. Contracte per a la construcció d'una mina al riu Cabriel, projectada pel consell de Jarafuel.....	634
 Bibliografia.....	 637

Agraïments

Aquesta tesi no s'haguera pogut realitzar, ni iniciar, sense el suport dels meus pares Ricardo i Merxe i els meus iaios Vicent i Mercedes. És gràcies al seu sacrifici que he pogut estudiar allò que m'agradava i he pogut aplegar fins ací. A la seua vegada, el seu exemple en el treball al camp ha sigut una gran inspiració per a la meua trajectòria investigadora.

També important ha sigut la tasca dels meus directors de tesi, els quals m'han acompanyat en paral·lel al llarg de tot aquest camí des de fa 10 anys. En aquest sentit, tinc que agrair a Samuel tota la seua atenció i els seus esforços per introduir-me en el món de la història econòmica i la història agrària, a més de portar-me als meus primers congressos i animar-me a fer-me soci de la SEHA. Pel que fa a Amparo, cal agrair-li l'oportunitat que em va donar per a fer treballs voluntaris durant la carrera, gràcies als quals vaig fer les meues primeres consultes d'arxiu, a més d'ensenyar-me paleografia al seu despatx i revisar-me cada punt i cada coma de pràcticament tot el que he publicat.

També important ha sigut el paper jugat per altres persones que, procedents de diferents àmbits, també han estat molt presents al llarg de tot el procés. Vicent Gil, que des de l'arxiu de Vila-real em va iniciar com a arxiver, però també com a investigador, fent-me bon coneixedor de les possibilitats d'estudi que tenia el seu centre i donant-me sempre molt bones idees per a escriure sobre aspectes poc treballats. Carmen Pérez, codirectora del meu TFM, que mai ha dubtat en donar-me indicacions de molt d'interès per tal d'integrar les meues idees en el seu degut context històric. Joan Mateu, a qui li dec els seus ànims incondicionals, el ficar-me en contacte amb investigadors amb inquietuds semblants a les meues, i un bon grapat de bones idees que, des del camp de la geografia, han enriquit enormement aquest treball. I José Melchor, qui des del museu arqueològic de Borriana, m'ha deixat participar en excavacions arqueològiques, i m'ha donat el seu suport tècnic per a futures intervencions fluvials.

A la seua vegada, cal destacar la generositat de diferents investigadors, que sempre han estat disposats a ajudar, ja siga amb els seus coneixements, avançant-me publicacions o compartint documents. Per ficar alguns exemples, es podria citar a Ferran Olucha, Juan Francisco Pardo, David Bernabé, Tomàs Peris, Salvador Calatayud, Pablo Giménez Font, Emili Obiol, Armando Alberola, Mariano Barriendos, Jacobo Vidal, Mercedes Gómez-

Ferrer, Joan Damià Bautista, Frederic Aparisi, Iván Portugués, Marc Ferri, José Miguel Lana, Vicent Sanz, Vicent Garès, Ricardo Santarrufina, Xavier Úbeda i Frederic Barber. Als quals caldria afegir el coneixements constructius de l'arquitecte tècnic Fermín Font.

No em puc oblidar dels companys arxivers que m'han facilitat l'accés a la documentació o m'han ajudat d'alguna manera. En aquest sentit, m'agradaria destacar a José Miguel Moliner, Javi Saura, Maria Jesús Gimeno, Elena Sánchez, Eugenio Díaz, Jesús Alonso, Aranzazu Lafuente, Miguel Gómez, Eugenio Serrano, Alejandro Sierra, Paco Torres, Sergio Urzainqui, Patxi Guerrero, Álvaro Sánchez, Luis Bustelo i Pablo Ruiz. Molt agraït estic també a la Comunitat de regants de Vila-real, i en especial a Manuel Rubert, així com al policia rural Vicent Climent i el seu company d'investigacions Vicent Llop.

Finalment, però no per això menys important, vull agrair-li a la meua parella Marta, la paciència que ha tingut escoltant contínuament històries d'assuts, però sobretot el seu suport incondicional. En la mateixa línia, també vull recordar-me dels meus amics del poble, els quals també m'han donat molts ànims sempre.

Mides, mesures i equivalències

MIDES DE LONGITUD

1 braça (braza) = 9 pams = 2,039 m

1 canya = 8 pams = 1,808 m

1 alna (vara) = 4 pams = 0,906 m

1 colze (codo) = 2 pams = 0,452 m

1 pam valencià = 4 quarts = 0,226 m

1 dit = 12 pams = 0,018 m

MESURES DE PES

1 càrrega = 10 roves grosses = 120.888 g

1 quintar = 4 roves primes = 42.960 g

1 lliura = 12 unces (onzas) = 358 g

1 unça = 4 quarts = 89,5 g

1 quart = 22,375 g

MESURES DE CAPACITAT DE LÍQUIDS

1 cànter = 4 quarts = 10,27 l

1 quart = 2,567 l

1 lliura = 10 unces = 0,40 l

1 unça = 0,04 l

MESURES DE CAPACITAT DE GRA

1 cafís (cahíz) = 6 faneques (fanegas) = 199,2 l

1 fanega = 2 barcelles (barchillas) = 33,2 l

1 barcella = 4 almuts (celemines) = 16,6 l

1 almut = 4 quarterons (cuartillo) = 4,15 l

MIDES DE SUPERFÍCIE

1 jovada = 6 cafissades = 36 fanecades

1 cafissada = 6 fanecades

1 tafulla d'Elx = 953 m²

1 fanecada = 4 quartons = 831,09 m²

1 quartó = 50 braces quadrades

1 braça quadrada = 81 pams quadrats

1 hort = 1,5 fanecades

MONEDES DE COMPTE

1 Lliura = 20 sous = 240 diners

1 Sou = 12 diners

MONEDES EFECTIVES

Real, dihuetó o gros = 18 diners

Florí = 11 sous

Ducat = 20-21 sous

Abreviatures

ACA. Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)	AMVr. Arxiu Municipal de Vila-real
ACRVr. Arxiu Comunitat de Regants de Vila-real	APP. Arxiu de Protocols del Patriarca Ribera (València)
ADM. Arxiu Ducal de Medinaceli (Toledo)	ARV. Arxiu del Regne de València
AHPH. Arxiu Històric Provincial d'Osca	BNE. Biblioteca Nacional d'Espanya (Madrid)
AHPZ. Arxiu Històric Provincial de Saragossa	BSCC. Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura
AHG. Arxiu Històric de Gandia	C. Caixa
AHN. Arxiu Històric Nacional (Madrid)	Cla. Claveria
AHNOB. Arxiu Històric de la Noblesa (Toledo)	D. Document
AHNu. Arxiu Històric de Nules	DCVB. Diccionari Català-Valencià-Balear Alcover.
AHCTE. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre	F. Foli
AHO. Arxiu Històric d'Oriola	fa. Fanecada
AL. Arxiu Lizandra	Ha. Hectàrea
AMA. Arxiu Municipal d'Alacant	ID. Imatge Digital
AMAl. Arxiu Municipal d'Alzira	MC. Manual de Consell / llibre d'actes municipal / judiciari municipal
AMC. Arxiu Municipal de Castelló	Mss. Manuscrits
AMV. Arxiu Municipal de València	Núm. Número
	PER. Pergamins

PN. Protocol notarial

Sig. Signatura

PUV. Publicacions Universitat de València.

S/F. Sense foliar

REG. Registre

S/N. Sense número

RHM: AUA. Revista d'història Moderna. Anals de la Universitat d'Alacant

Vol. Volum

Taula d'imatges

Imatge 1. Assut de Vila-real en l'actualitat.	35
Imatge 2. Esquema del cano de la Rambla de la Viuda.	36
Imatge 3. Model d'assut de roca i brossa segons el pseudo Turriano.	88
Imatge 4. Model d'assut d'estaca o selva segons el pseudo Turriano.	91
Imatge 5. Model d'una «concha» segons el pseudo Turriano.	92
Imatge 6. Mur d'argamassa al riu Anna, possible «assudeta» de Borriana.	96
Imatge 7. Model d'una estructura de fustes, segons el pseudo Turriano.	97
Imatge 8. Model de com unir dos bigues amb cunya i ferro, segons el pseudo Turriano.	97
Imatge 9. Model d'un assut amb armadura de fusta i cos de pedra, segons el pseudo Turriano.	98
Imatge 10. Model d'assut de volta amb fusta, segons el pseudo Turriano.	101
Imatge 11. Situació geogràfica dels primers assuts de pedra picada documentats al Regne de València (1504-1522).	103
Imatge 12. Exemple d'un assut de baluards segons el pseudo Turriano.	115
Imatge 13. L'assut de Rascanya és un exemple de presa derivació de planta recta.	119
Imatge 14. Planta d'arc del pantà de Tibi.	119
Imatge 15. L'assut de Sant Joan d'Alacant és un exemple de presa amb planta corba.	120
Imatge 16. L'assut de Vila-real és un exemple de planta polièdrica.	121
Imatge 17. Model d'assut de fàbrica a mode d'escala, segons el pseudo Turriano.	122
Imatge 18. Model d'un assut amb doble escala, segons el pseudo Turriano.	123
Imatge 19. Detall dels escalons de l'assut de Rovella.	124
Imatge 20. Detall dels escalons de l'assut de Mestalla.	124
Imatge 21. Detall de les escales del pantà d'Almansa.	126
Imatge 22. Detall de les escales del pantà de Tibi al segle XVII.	126
Imatge 23. Detall dels contraforts de la presa d'Ontígola el 1832.	129
Imatge 24. Detall de la torreta hexagonal de l'assut de Vila-real.	132
Imatge 25. Detall de la torreta pentagonal de l'assut de Borriana.	132
Imatge 26. Perfil del talús de l'assut de Vila-real.	134
Imatge 27. Model d'assut amb volta, segons el pseudo Turriano.	136
Imatge 28. Prototip del pantà de Tibi amb un possible sistema de volta.	136
Imatge 29. Detall de l'arrencada dels arcs de rajola del «portalet de Borriana».	145

Imatge 30. Detall dels portals caladissos de pedra picada de la caseta del Moros d'Almassora.....	145
Imatge 31. Detall dels portals caladissos de pedra picada a l'assut de Borriana en l'actualitat.	146
Imatge 32. Model del pseudo Turriano per a fer mines.....	152
Imatge 33. Model del pseudo Turriano sobre la boca fortificada d'una mina.....	152
Imatge 34. Model del pseudo Turriano sobre el perfil d'una mina.	153
Imatge 35. Detall d'un plànol amb les sèquies minades i cano de la Rambla de la Vídua.	154
Imatge 36. Detall dels arcs apuntats d'Estivella.....	156
Imatge 37. Detall dels arcs de mig punt de Vila-real.	156
Imatge 38. Detall d'uns «pilars» de pedra sobre el riu Sec de Vila-real.	158
Imatge 39. Detall d'una «travessa» d'argamassa al riu Sec de Vila-real.	158
Imatge 40. Model d'un aqüeducte de fusta segons el pseudo Turriano.	158
Imatge 41. Plànol sobre l'aqüeducte del barranc d'Almassora.	160
Imatge 42. Casa fosca a Potries.	162
Imatge 43. Casa clara a Potries.....	162
Imatge 44. Detall de la volta d'aljub de la Caseta dels moros a Almassora.....	163
Imatge 45. Plànol de la Casa de les Reixes a Almassora.	165
Imatge 46. Exemple d'una traça real de l'assut de Montearagón feta per Miguel de Betania el 1563.	180
Imatge 47. Traces del perfil de l'assut de Castelló i Almassora a principis del segle XVII.	181
Imatge 48. Epigrafia de la Casa de les Reixes al riu Millars.....	194
Imatge 49. Aqüeducte de Sogorb.	233
Imatge 50. Porta Fondonera de Daroca.	233
Imatge 51. Arcada Nova de la Seu de València.	236
Imatge 52. Mostra d'unes columnes de l'Hospital General de València.	236
Imatge 53. Pont del Real a València.	240
Imatge 54. Pont Nou o de Sant Josep a València.	240
Imatge 55. Llenç de pedra rogenca de la torre campanar de Castelló, possiblement procedent del Tossal del Conill.	246
Imatge 56. Llenç de pedra negra emprada al Pont Nou del Millars, possiblement procedent de Borriol.....	246

Imatge 57. Ús de rajoles al naixement d'una sèquia de mitjans del segle XVI.	251
Imatge 58. Ús de rajoles a la Casa de les Reixes a finals del segle XVIII.	251
Imatge 59. Exemple de l'ús de ganxos de metall a l'assut del molí de la Cabila (Segovia).	265
Imatge 60. Detall de les grapes projectades a l'assut de Vila-real.	265
Imatge 61. Detall del ferros de la Caixa de les Reixes d'Almassora.....	266
Imatge 62. Detall d'una torreta de l'assut de Vila-real.	279
Imatge 63. Detall de les dues arcades recolzades de l'assut de Vila-real.....	281
Imatge 64. Detall del talús de la primera arcada de Vila-real a principis del segle XX.	288
Imatge 65. Detall del rearc de l'assut de Vila-real.	290
Imatge 66. Detall de la possible primera almenara de Vila-real.	293
Imatge 67. Tram de la sèquia de les argamasses amb marques de fustes als murs, emprats per a la tàpia.....	295
Imatge 68. Alçada del mur exterior de la sèquia de les argamasses.....	296
Imatge 69. Possibles contraforts fets per Galiança a la sèquia de les argamasses.	296
Imatge 70. Detall d'un gravat de l'assut de Vila-real, elaborat per Joan Antoni Conchillos (1696).	300
Imatge 71. Croquis de les localitzacions dels assuts medievals de Castelló i Almassora.	301
Imatge 72. Croquis de la localització del primer assut de fàbrica de Castelló i Almassora.	303
Imatge 73. Croquis de la localització de l'assut mixt de la Rambla.....	311
Imatge 74. Inici de la sèquia que portava aigua de l'assut de Castelló al de Borriana.	315
Imatge 75. Detall del portalet que permetia passar l'aigua fins a l'assut de Borriana.	316
Imatge 76. Detall interior del portalet que permetia passar l'aigua fins a l'assut de Borriana.	316
Imatge 77. Boca de la sèquia que portava l'aigua fins a l'assut de Borriana.	321
Imatge 78. Detall dels elements de pedra picada del portalet de Borriana per facilitar el gir de l'aigua.	322
Imatge 79. Mur d'argamassa del portalet de Borriana per facilitar el regolf.	323
Imatge 80. Cròquis de l'assut de Castelló i Almassora a principis del segle XVII.....	334
Imatge 81. Localització de l'assut del Tossal de Santa Quitèria i el cano de la Rambla.	335

Imatge 82. Traça de la caseta de l'assut de Castelló i Almassora a principis del segle XVII.	338
Imatge 83. Suposades restes de l'assut del Tossal de Santa Quitèria.....	338
Imatge 84. Respirador del cano de la Rambla.	342
Imatge 85. Detall de la caseta de l'assut de Borriana en l'actualitat.	359
Imatge 86. Detall d'un arc i una torreta de l'assut de Borriana en l'actualitat.	360
Imatge 87. Detall de diferents etapes constructives a l'assut de Borriana.	361

Introducció

Definició de l'objecte d'estudi

Als anys seixanta del segle passat López Gómez i Gil Olcina van iniciar una innovadora línia d'investigació dedicada a les grans preses de l'Època Moderna.¹ Al seu parer, aquestes infraestructures eren un aspecte fonamental per a l'estudi de les hortes mediterrànies peninsulars, ja que condicionaren l'organització del reg i empraren tècniques constructives inigualables en el conjunt d'Europa (López Gómez, 1969: 85).

En aquest sentit, es plantejava una mena de «Renaixement» hidràulic, o «nova etapa», segons la qual, després de la llarga interrupció que va suposar la fi de la civilització romana en la construcció d'embassaments, aquests ressorgirien a finals del segle XVI. Així doncs, semblava que després d'alguns primers exemples madrilenys, destacarien tècnicament les preses d'Almansa i Tibi, ja que sota el seu punt de vista aportarien una de les innovacions més revolucionaries de l'època: la planta en arc. La construcció de grans pantans, continuaria al segle XVII amb altres sis casos, d'entre els quals destacarien els d'Elx i Relleu per tenir un sistema de volta (López Gómez, 1969: 86; 1992: 125 i 1996: 103).

Aquesta innegable fita tecnològica, però, comptava a la seua vegada amb algunes incògnites suggerents, especialment a l'hora d'explicar el desenvolupament teòric d'aquelles innovacions o la transmissió de coneixements, més enllà de la lectura de les obres literàries clàssiques, la qual cosa encara era més sorprenent a mesura que la proliferació d'estudis de cas atribuïa als mestres d'obra locals un paper més destacat del que es pensava front als grans enginyers del moment (López Gómez, 1992: 125 i 1996).

Dit açò, la present tesi doctoral partirà d'algunes d'aquelles premisses, per tal de suggerir nous punts de vista sobre la transformació de les infraestructures de reg valencianes als segles XVI i XVII, la qual cosa es farà principalment redirigint el focus d'atenció cap a

¹ A mode d'exemple, es podria dir que aquesta línia d'investigació sobre pantans mediterranis d'Època Moderna fou continuada en les darreres dècades per Alberola (1979, 1984, 1994 i 1996), Fernández Órdóñez (1984), Belando Carbonell (1986), Pareda Hernández (1984 i 1986), Bernabé Maestre (1989), Pérez Medina (1997 i 2002) i Giménez-Font (2003, 2017 i 2020).

un altre tipus de presa, i més concretament cap a les de derivació, conegudes tradicionalment al País Valencià com assuts.

Aquests elements hidràulics, tot i que López Gómez (1992: 119-121 i 1996: 97-99) no els descartà completament del seu discurs, han sigut prou menyspreats a nivell historiogràfic, per considerar-se el germà menor d'aquelles grans preses a les que s'ha fet referència. Al respecte, Peris (2016: 87-88 i 2019) advertí recentment que els assuts solen ser la «peça més negligida en l'estudi del disseny físic dels sistemes hidràulics», tot i que des del seu punt de vista «evolucionaren tant o més que la resta d'infraestructures».

El mateix autor assenyalava alguns motius que podrien explicar aquella aparent deixadesa historiogràfica. Efectivament, des de la història medieval, per exemple, els assuts s'havien quedat fóra de les línies teòriques plantejades per Barceló (1988) sobre «l'arqueologia hidràulica», degut a que en es va dedicar més atenció a les hortes islàmiques originades amb l'ús d'un brollador (Peris, 2016: 87).

Pel que fa als estudis geogràfics, tot i descriure els paisatges de reg amb molta quantitat de detalls, no sempre pogueren contrastar aquell treball de camp amb la recerca de fonts primàries d'arxiu per la manca de treballs històrics al respecte, de tal manera que les observacions relacionades amb els assuts estaven molt limitades al que es veia al present.

Efectivament, cal tenir en compte que l'observació de les preses de derivació en temps actuals presenta moltes limitacions a l'hora de fer interpretacions sobre el passat. Tingue's en compte que des del segle XIX les noves tècniques constructives i els nous materials transformarien per a sempre la gran majoria de les repeses que encara són visibles en l'actualitat.

El llavat de cara que els assuts presentarien a partir d'aquells moments es veu agreujat pel fet de ser infraestructures situades als caixers fluvials. Efectivament, aquesta circumstància els converteix en elements especialment vulnerables als devastadors efectes de les inundacions. En aquest sentit, fins ara encara no es comptava amb suficients coneixements sobre l'evolució dels seus materials i mètodes constructius com per a poder delimitar «unitats estratigràfiques muraries» amb precisió mitjançant la interpretació de les restes arqueològiques visibles.

A aquesta mancança, cal afegir el fet de que les superfícies fluvials són especialment complicades a l'hora de realitzar excavacions arqueològiques, de tal manera que és difícil treballar inclús sobre aquelles restes materials que per abandó o canvi d'ubicació no hagen sigut transformades durant l'era industrial.

La dificultat de poder observar l'evolució constructiva de les mateixes des del punt de vista material, tal i com es podria fer amb qualsevol altre edifici situat fora dels caixers fluvials, unit a la idea que es sol tenir de que els principals canvis constructius aplegarien amb la nova tecnologia contemporània, podia crear una certa il·lusió d'hiperestabilitat, segons la qual semblava que les infraestructures no evolucionaren de manera destacada als temps moderns.

Si no hi havia espai per a la innovació, el més lògic seria pensar que durant l'Edat Moderna es prolongarien majoritàriament els models islàmics de construcció mitjançant materials febles, tals com la fusta o les pedres de riu, la qual cosa derivava en la idea de que aquestes continuarien sent infraestructures primitives i simples. En realitat, Glick (1992: 26) considerava que els assuts eren «el dispositivo hidráulico más sencillo de hacer».²

Els arxius, per contra, comptaven amb un volum molt important de notícies sobre obres en assuts. El problema estava en què aquesta paperassa solia ser considerada com una font majoritàriament comptable, que a priori estava desproveïda de tot interès per a l'historiador si el que es pensava era que aquelles eren unes infraestructures que no feien més que ser restituïdes en innumerables ocasions, degut a la seua aparent senzillesa tecnològica i feblesa material.

Malgrat totes aquestes aparents dificultats, val a dir que López Gómez (1996: 99) sempre fou plenament conscient de que a l'Època Moderna hi hagueren determinats assuts que

² El mateix autor plantejava un model de difusió de la tecnologia, segons la qual aquesta infraestructura hauria pogut ser inventada en el Pròxim Orient, on destacaria el Marib de Iemen allà cap al segle V a.C., difosa de manera limitada pel Mediterrani en època clàssica, perfeccionada a la Península pels musulmans, tal i com es pot veure en la descripció de al-Himyari sobre l'assut de Llorca al segle XV, i posteriorment aplicada pels espanyols a Amèrica, on l'autor destacava com a característica d'aquells darrers l'ús de la «presa o azud de albañilería» (Glick, 1988: 252-254), encara que sense plantejar quan i com es va dur a terme eixe canvi constructiu.

experimentaren amb el que ell anomenava «mampostería». Malauradament, mai va fer un veritable monogràfic sobre les mateixes, ja que els treballs en els què es referia a ells sempre estaven orientats en realitat a l'estudi de les grans preses.

A poc a poc, però, la producció historiogràfica va anar introduint les fonts arxivístiques per a cercar l'evolució constructiva dels assuts durant la modernitat. Malauradament, aquestes infraestructures no solien ser un tema d'estudi *per se*, sinó un aspecte complementari dins d'altres línies d'investigació veritablement variades, tals com l'estudi d'un espai irrigat en general o l'activitat constructiva i manufacturera en una comarca.

Un dels primers historiadors en recopilar referències d'arxiu sobre la construcció d'assuts fou Alberola (1984, 1993, 1994 i 2010), qui dedicà unes pàgines als assuts del riu Montnegre a partir de fonts primàries en els seus estudis sobre el pantà de Tibi i l'horta d'Alacant.

Poc després, Olucha (1987) va aportar interessants dades en la seua tesi de llicenciatura sobre l'activitat artística de Castelló de la Plana als segles XVI i XVII, encara que sense fer una veritable interpretació integral de les mateixes. Aquell mateix any, Felip (1987) també va dedicar un epígraf prou destacat a l'assut de Borriana, en un treball relacionat amb les tensions històriques entre aquesta institució i Nules entre els segles XIII i XX, on també va editar alguns documents de gran valor, com un contracte d'obres.

Peris (1992: 101-115) va aportar una recopilació ben documentada sobre l'evolució d'un assut al segle XVIII i principis del XIX, dins la seua monografia sobre el regadiu del Xúquer. Posteriorment, Agut i Sorribes (1995) van publicar una de les primeres monografies divulgatives destinades a reconstruir l'evolució històrica d'un assut a llarg termini, en aquest cas el de Castelló i Almassora, aportant una sèrie de reflexions veritablement innovadores, tot i que l'ús de les fonts primàries sembla que es va fer més exhaustiva a mesura que s'entrà en la Contemporaneïtat.

Igualment destacat fou el capítol dedicat a l'evolució dels assuts aragonesos al segle XVI per part de Blázquez i Pallaruelo (1999: 369-409), a partir d'un important buidat dels protocols notariais d'aquella zona. Román (2000: 53-60), per la seua banda, fou una de les primeres medievalistes que dedicà un capítol sencer a l'evolució constructiva d'un assut en el seu treball sobre el regadiu medieval de Vila-real, tot i que Aparici (1996), ja

havia publicat abans algunes referències coincidents en una monografia sobre la manufactura d'aquella localitat en la mateixa cronologia.

Poc després, Ardit (2003) dedicaria part d'un capítol als assuts del riu Magre en la seua monografia sobre la Foia de Llombai. Mentrestant, a Catalunya cal destacar a Vidal Franquet (2006a, 2006b, 2006c i 2008), qui també li va dedicar un capítol a l'assut de Xerta-Tivenys en la seua tesi doctoral sobre les obres de la ciutat de Tortosa. Aquest treball seria després reforçat amb dos articles sobre el mateix i fins i tot amb una monografia centrada en l'època medieval.

Més recentment, David Bernabé (2011 i 2013) va publicar un interessant article sobre la construcció de l'assut d'Alfaytamí al segle XVI, al qual també li va dedicar un capítol en una monografia sobre el municipi d'Almoradí. Finalment, caldria afegir un article realitzat per qui escriu aquestes paraules amb l'objectiu de plantejar la transició dels assuts de fusta en pedra picada i la seua mobilitat, a partir del cas de Castelló i Almassora (Pardo Nàcher, 2017-2018), així com les dades aportades per Penalva Martínez (2017) sobre l'assut d'un molí d'Oriola reparat a principis del segle XVII.

Aplegats a aquest punt, s'havien pogut recopilar una sèrie de notícies, a partir de les quals es podia observar tímidament l'existència de pautes comunes en els diferents rius. En aquest sentit, s'obria la possibilitat de plantejar l'existència d'una activitat constructiva destacada no sols des del punt de vista quantitatiu, sinó també qualitatiu, ja que es podien intuir esforços per innovar tècnicament, amb la participació d'alguns professionals de la construcció possiblement relacionats amb altres tipus d'obres més prestigioses. Malauradament, a banda de les entrades en l'enciclopèdia de terminologia hidràulica valenciana de Peris (2019), no hi havia cap treball que ens oferís veritables interpretacions evolutives generals fonamentades amb fonts d'arxiu, la qual cosa es podria interpretar com una veritable oportunitat d'estudi.

En aquest context, es podia perfilar encara més l'objectiu de la tesi, al tractar de realitzar una primera aproximació sintètica a la transformació que, com es veurà, sí van viure les preses de derivació valencianes a l'Època Moderna, la qual cosa podria contribuir a veure-les com una de les mostres més evidents de dinamisme i empenedoria per part de les institucions de reg històriques.

Per a tal objecte s'ha cregut oportú establir una sèrie de limitacions en l'espai i el temps. Efectivament, la investigació es centrarà especialment en el període cronològic comprès entre les darreries del segle XV i els inicis del segle XVIII. Per a justificar aquesta delimitació cal tenir en compte que si el que es pretén és fer un nou apropament a les hortes des del punt de vista constructiu, el més convenient podria ser fonamentar-se en criteris directament relacionats amb aquest àmbit, i més concretament amb el tipus de formació d'aquells que podien dur a terme innovacions en els assuts.

Efectivament, tal i com s'explicarà al llarg de la tesi, a partir de la segona meitat del segle XV es pot observar la progressiva integració dels menestrals vinculats amb el tall de la pedra, la qual cosa encetaria la presència de veritables professionals de la construcció en els projectes d'assuts, de tal manera que es podria considerar aquest com un punt de partida cronològic justificat. Aplegats al segle XVIII, però, s'entraria en un nou context professional amb la creació de les Acadèmies de Belles Arts i la proliferació d'arquitectes, els quals comptarien amb una formació i uns mitjans suficientment diferencials com per a poder considerar que les seues obres es podrien estudiar a banda, de manera singularitzada.

A la seua vegada, cal recordar que des del punt de vista institucional els Decrets de Nova Planta de 1707 van suposar unes importants transformacions sobradament conegudes sobre el Regne de València, d'entre les quals caldria destacar ara aquelles esdevingudes en els consistoris. Efectivament, si es té en compte que, com es veurà, aquestes institucions foren les principals impulsores de les innovacions introduïdes als rius, la transformació de Consells forals en Ajuntaments, junt als canvis esdevinguts en les seues tipologies documentals o la terminologia emprada en castellà, presenten un altre argument per a que aquest segle puga ser estudiat més endavant.

Pel que fa a l'àrea geogràfica, cal advertir que, tot i no renunciar a l'obtenció de conclusions que es puguen aplicar al conjunt dels rius valencians, la manca de treballs monogràfics que oferisquen dades de tipus constructiu sobre cada assut, fa que a dia de hui siga impossible fer una veritable aproximació general amb caràcter definitiu, de tal manera que era més convenient començar coneixent uns primers casos amb detall, i complementar-ho amb el que es sabia dels altres, sense tancar mai la porta a noves aportacions posteriors.

En realitat, un dels aspectes fonamentals que es pretén defensar en aquesta tesi és que la consulta de fonts primàries no es pot limitar a dades descontextualitzades sobre el conjunt dels assuts, sinó que s'ha d'optar per aconseguir ser més exhaustius en el coneixement de tot allò que envolta a cada cas, a fi de ser més precisos en l'anàlisi dels diferents processos de transformació constructiva de llarga duració, els quals poden ser molt diferents depenent del context concret de cada comunitat. Una vegada s'haja pogut documentar la successió de treballs en cada assut, així com els materials, tècniques i artífexs que intervenen cada cop, es podrà donar un autèntic valor interpretatiu a l'observació de camp i fins i tot a l'arqueologia.

Fer una recerca exhaustiva de cada cas, però, és un ideal que no es pot aconseguir per a tots els rius de la mateixa manera. Efectivament, cal tenir en compte que no tots els assuts han tingut la mateixa sort en quant a la pervivència de les fonts primàries, per tant, l'elecció de l'àrea d'estudi s'ha de condicionar a aquest fet. En aquest sentit, les preses de derivació més apropiades per a iniciar aquest tipus de recerques seran aquelles que compten amb una major qualitat de fonts primàries, com és lògic.

Eixa qualitat, però, ha d'atendre a dos criteris: el tipus d'arxiu que custodia informació sobre l'assut i les sèries conservades en el mateix. En aquest sentit, sembla que els arxius més idonis són aquells de tipus municipal que compten com a mínim amb suficients Manuals de Consells, protocols notariais i claveries. Efectivament, la combinació de les tres fonts ofereix grans possibilitats perquè en el millor dels casos, es pot saber alhora les motivacions i els procediments emprats pel Consell en el projecte, les especificacions tècniques expressades als contractes d'obra, i finalment, la comptabilitat relacionada amb l'obra.

Aplegats a aquest punt, val a dir que no s'han de descartar la resta de centres custodis, perquè és cert que poden servir de complement en alguns moments puntuals. Un bon exemple està en els trasllats que es poden cercar dins de processos judicials. En aquest sentit, destacaria l'ús del fons «Consejos» de l'Arxiu Històric Nacional, o els processos de l'Arxiu del Regne de València, encara que els arxius municipals o senyorials també poden comptar amb còpies.

Els trasllats custodiats al l'Arxiu del Regne, per exemple, foren fonamentals per a que Bernabé (2011) poguera recopilar informació sobre la construcció del d'Alfaytamí. No obstant això, limitar-se a aquest tipus de fonts és insuficient en la resta dels casos.

Pel que fa als assuts de l'Horta de València, val a dir que sempre s'ha pensat que aquests eren difícils d'estudiar, perquè com escrivia López Gómez (1996: 99) «carecemos de datos sobre obras en los del Turia en el XVI». En realitat, això no és exactament així, ja que al marge de l'aparent oralitat predominant al Tribunal de les Aigües, i la possible manca de referències sobre obres d'aquest tipus a l'Arxiu Municipal de València, per ser aquest un regadiu de gestió autònoma, sí podrien rastrejar-se els contractes en aquells arxius on es conserven protocols notariais. En aquest sentit, Gómez-Ferrer (2011) va trobar, per exemple, el de Rovella a l'Arxiu del Patriarca.

La informació notarial es pot trobar en molts tipus d'arxius diferents. Malauradament, limitar una investigació als mateixos, no sols comporta unes elevades despeses de temps, sinó que els resultats sempre seran parcials, a l'estar limitats als actes presentats davant notari, aïllats de la informació del dia a dia de la comunitat.

Altres sistemes, per contra, encara presenten més dificultats d'estudi. Un bon exemple d'açò són els assuts del riu Palància, al camp de Morvedre. Allí, la destrucció de l'arxiu històric de Sagunt, capçalera d'un extens terme general, fa que siga veritablement complicat cercar noves dades constructives, que complementen les observacions geogràfiques de Ferri (2002).

El mateix ocorre al riu Magre, on la manca d'arxius municipals únicament es pot veure pal·liada amb la informació senyorial conservada a l'Arxiu Històric de la Noblesa, tal i com va treballar Ardit (2003). Malauradament, val a dir que les tipologies documentals que es conserven en arxius nobiliaris no sempre són les més útils des del punt de vista constructiu, ja que les notícies sobre assuts solen estar més relacionades amb la jurisdicció senyorial i la resolució de conflictes.

Per contra, hi ha altres sistemes que sí presenten possibilitats més esperançadores. En aquest grup estarien, per exemple, les hortes de la Safor, que compten principalment amb l'Arxiu Històric Municipal de Gandia, tal i com ja va deixar veure Castillo (1997), al qual caldria afegir el fons d'aquell ducat a l'Arxiu Històric de la Noblesa com a complement.

Altres sistemes prometedors serien les hortes del Montnegre, de les quals es té constància d'algunes referències interessant en l'Arxiu Municipal d'Alacant, tal i com es pot intuir en els treballs d'Alberola (1994). El mateix ocorre amb les hortes del riu Xúquer, sobre les que Peris (1992) ja deixà veure les possibilitats que oferia la combinació de l'Arxiu Municipal d'Alzira amb el de la Sèquia Reial de Xúquer, als quals caldria afegir de nou l'Arxiu Històric de la Noblesa per al cas de Corbera, tal i com ja va assenyalar Vercher (2014).

Dins d'aquest darrer grup privilegiat estaria el sistema del riu Millars, a la Plana de Castelló, el qual fou finalment elegit com a punt central aquest estudi, ja que reunia una sèrie de característiques que el feien veritablement oportú per a poder començar a entendre la transformació dels assuts als segles XVI i XVII, tant en qualitat de fonts, com en quantitat d'activitats constructives innovadores.

Abans de tot, cal recordar la síntesi d'Ardit (1993, II: 11-12) sobre l'estructura d'aquest macrosistema, segons la qual «la partició de l'aigua es feia mitjançant tres assuts, el primer dels quals dividia la part corresponent a Vila-real, el segon les de Castelló i Almassora i el tercer, [...] la part que pertocava a Borriana i, secundàriament, a Nules». Aquest historiador, igual que feren els geògrafs coetanis, descrigué en realitat la situació actual, és a dir, el que es podria definir com un «retrat final». De tal manera que en aquells moments no es tenia en compte que eixe esquema no sempre fou de la mateixa manera, i per tant, que podia haver canviat la ubicació, els materials, o inclús la quantitat de les preses de derivació..

Totes eixes circumstàncies, únicament es poden arribar a conèixer amb profunditat gràcies a la gran qualitat de les fonts documentals d'aquestes comarques, que com s'ha dit abans van començar a ser explotades des dels anys huitanta per diferents autors. Més concretament, s'ha de posar en valor la pervivència de sèries molt completes sobre aquests assumptes als arxius municipals de Castelló, Vila-real i Nules.

Afortunadament, es comprova que hi ha almenys un arxiu per cadascun dels tres sistemes o assuts actuals, la qual cosa compensava la destrucció dels de Borriana i Almassora. La seua consulta ofereix una base suficientment sòlida com per a que l'ús d'arxius senyorials, notariais o procedents d'institucions reials puguen ser una veritable font complementària

de major profit.³ Tot i que a dia de hui encara hi ha limitacions d'accés als arxius de la Diòcesi de Tortosa, titular del senyoriu d'Almassora, i de l'arxiu del barons de Llaurí, on es custodia la documentació dels Cucaló de Montull, una prestigiosa família del Vila-real del segle XVI.

Comptar amb unes bones fonts primàries, però, no serviria de res si aquestes institucions de reg no hagueren protagonitzat importants esforços constructius en els segles estudiats. En aquest cas, és fonamental destacar el paper que jugarà l'assut de Vila-real en aquesta tesi. Tingue's en compte que no sols fou un dels primers fets íntegrament amb pedra picada, sinó que, a més a més, és un dels pocs que, tot i les innumerables reparacions, no ha perdut l'estructura creada al segle XVI.

Imatge 1. Assut de Vila-real en l'actualitat.⁴

A tot açò, cal afegir que aquesta construcció ja gaudia d'un gran reconeixement en la seua època. Al respecte, val a dir que fou pràcticament l'únic assut sobre el que Viciàna (1566) va escriure en la seua crònica, i a més a més de manera prou elogiosa. Tant és així, que fins i tot en les obres hagiogràfiques de Juan Ximénez (1601) i Antoni Panes (1665-1666), es farien referències al mateix al segle següent.

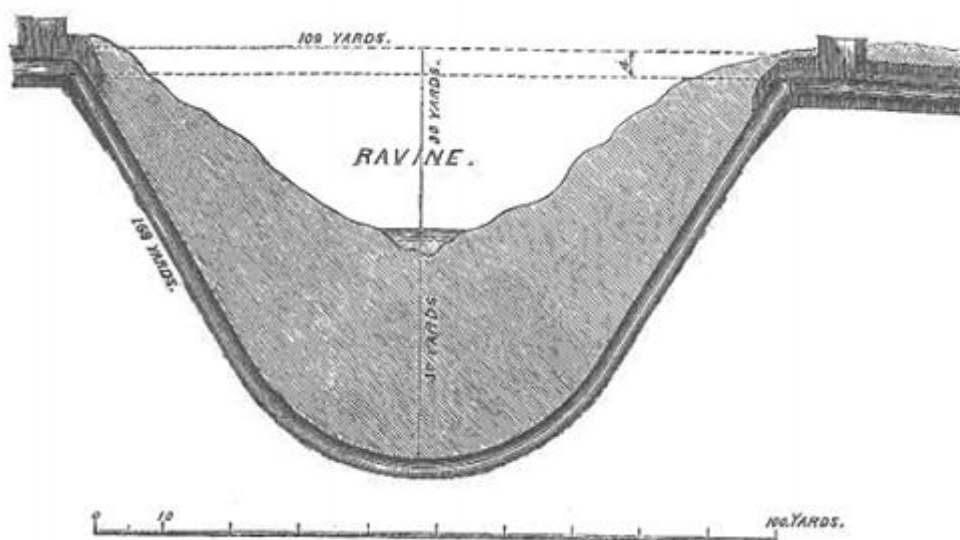
³ Es concreta més a l'apartat «Font d'estudi».

⁴ Font: www.vila-real.es (consultat: 26/06/2020).

Un altra gran oportunitat és la que ofereix el cas de Castelló i Almassora. Aquest sistema compta amb la peculiaritat de que el seu assut va ser altament mòbil, de tal manera que els seus continus canvis d'ubicació no sols han generat molta documentació sobre obres *ex novo*, substancialment més riques que aquelles relacionades amb reparacions, sinó que a més a més l'abandonament dels diferents emplaçaments ha ofert una oportunitat única per tal de poder consultar veritables vestigis arqueològics del segle XVI que no han sigut alterats per modificacions o reparacions posteriors.

D'altra banda, val a dir que la darrera ubicació d'aquest assut, que coincideix amb l'actual, comptà amb una infraestructura complementària que gaudí d'una gran reputació tècnica entre els seus coetanis: el cano de la Rambla. Alguns il·lustrats com Antoni Ponz (1785, XIII: 133) ja parlaven de un «famoso aqüeducto subterráneo» projectat el 1618, de la mateixa manera que també era ressaltat per Cavanilles (1795, II: 104).

La fama d'aquesta obra fou tan gran que al segle XIX fou instrumentalitzada dins de les línies ideològiques del moment. Així doncs, Passà (1844, I: 100-104) difonia la idea de que aquesta infraestructura era una mostra dels «moros, cuyas obras admiramos». Markham (1867: 12-13), per la seua banda, arplegà el testimoni dient que aquesta era «l'obra més impressionant del temps dels musulmans» al territori valencià.

Imatge 2. Esquema del cano de la Rambla de la Viuda.⁵

⁵ Font: Markham (1867).

Mites a banda, el que cal destacar és que en aquest riu es presenten algunes obres que han sigut especialment destacades al llarg dels segles, de tal manera que es justifica sobradament el seu ús com a punt de partida per tal d'aprofundir en el coneixement de les transformacions arquitectòniques esdevingudes en les infraestructures hidràuliques valencianes durant l'època foral moderna. Afortunadament, la recerca traurà a la llum que aquestes foren únicament el pic del iceberg.

Estructura i metodologia

La tesi s'iniciarà amb un primer capítol retolat «estímuls per a la innovació hidràulica» on es tractarà de sintetitzar les característiques de l'agricultura valenciana dels segles XVI i XVII a fi de plantejar les principals motivacions que pogueren donar origen a la introducció de millores tècniques.

A continuació, un segon capítol sota el títol «les tipologies d'assuts: pervivències i millores», tractarà d'oferir una primera presa de contacte amb les infraestructures estudiades. L'objectiu del mateix serà principalment el de superar perjuís tradicionals que han mostrat aquests elements com simples i efímers, de tal manera que es tractarà de cercar una classificació que mostre les diferents possibilitats constructives que aquests podien tenir en cada lloc, alhora que es pretindrà mostrar indicis de millores tècniques introduïdes en els materials emprats al llarg de la cronologia estudiada.

El tercer capítol, «la fortificació dels assuts de pedra picada», tractarà d'aprofundir en els coneixements sobre una de les tipologies constructives esmentades al capítol anterior: els assuts de pedra picada. Aplegats a aquest punt, s'aprofundirà en l'apropament als diferents elements estructurals que podien diferenciar aquests assuts, d'altres més arcaics fets amb materials febles, la qual cosa sempre es tractarà de dur a terme en consonància amb els contextos constructius del Regne, i més concretament cercant les relacions que aquests pogueren tenir amb la fortificació litoral del segle XVI.

Un quart capítol titulat «les millores en les infraestructures complementàries» intentarà seguir enriquint la concepció que es té sobre els projectes constructius dels assuts, plantejant la possibilitat de que aquells no es limitaren únicament a la represa pròpiament dita, sinó que la introducció de canvis substancials en les mateixes pogués estar unit a importants canvis en la resta d'infraestructures del sistema, especialment aquelles més vulnerables i situades dins dels llits fluvials.

Aquests tres darrers capítols segueixen una metodologia molt semblant, i pràcticament podrien considerar-se com un bloc homogeni sobre «tècniques de construcció hidràuliques». Aquesta ha consistit principalment en la comparació de fonts primàries entre diferents rius, acompanyada per bibliografia, encara que únicament s'ha emprat aquells exemples que comptaren amb texts originals transcrits o copiaren textualment els elements cercats, a fi de fugir al màxim de qualsevol interpretació que no estiga fonamentada amb la terminologia concreta de l'època, la qual cosa es podria considerar bàsica per tal de fer una interpretació més ajustada a la realitat. Tot açò estarà sempre compaginat amb les observacions del pseudo Turriano,⁶ el qual es podria considerar com un dels millors tractats de l'època sobre hidràulica, la finalitat del qual és la de comparar textos teòrics amb altres pràctiques cercades a la documentació contractual.

Per tal d'entendre millor com es van poder dur a terme aquelles millores constructives, es dedicarà un cinquè capítol anomenat «la gestió dels projectes constructius» on es tractarà de ficar en valor la importància que tingué la iniciativa local en tot aquest procés, i més concretament la de tipus municipal. Dit açò, es pretindrà dur a terme una síntesi de les diferents gestions administratives i judicials protagonitzades per aquestes institucions, a fi de veure la gran complexitat que envoltava cada projecte de millora d'un assut, especialment per la conflictivitat social que açò podia generar entre els comunitats d'un mateix riu, i la importància que jugava la Corona per tal de discernir la legalitat de cada projecte. Tot seguit, es dedicarà un epígraf final per tal de sintetitzar els diferents mètodes emprats per les institucions de regs locals a fi d'aconseguir el finançament necessari, sense oblidar-se dels riscos que cada mecanisme podia generar, especialment en contextos de crisi. La metodologia de treball emprada en aquest capítol combinarà les fonts primàries cercades a la Plana, amb la nombrosa bibliografia que s'ha publicat en els darrers anys sobre la gestió del reg valencià.

Un sisè capítol rotulat «els mestres de les obres» oferirà una visió més complexa sobre els artífex que foren contractats per les institucions locals. En aquest sentit, es partirà d'una anàlisi sobre l'evolució formativa d'aquells professionals que van anar especialitzant-se en treballs hidràulics, fins al punt de cercar un primer perfil sobre qui podia construir assuts al segle XV, XVI i XVII, i si entre aquests hi hagueren veritables

⁶ Sobre la problemàtica autoria de l'obra, veure: Frago Gracia y García Diego (1988), Del Campo (1989), García Tapia (1987, 1990 i 1993), o la introducció feta per García Diego en un facsímil de l'obra de 1996.

especialistes en eixes infraestructures, alhora que es tractarà de veure les principals diferències existents entre la mà d'obra emprada en cada assut depenent de la diversitat constructiva presentada als capítols anteriors. Aplegats a aquest punt, es tractarà d'observar la diversitat de procedències geogràfiques i formatives dels artífexs amb la finalitat de cercar quins foren els processos de transferència de les idees i de la tecnologia, alhora que es reflexiona sobre la importància dels coneixements endògens i exògens. Tot seguit, s'oferiran tres biografies professionals que servisquen d'exemple per il·lustrar l'evolució dels artífexs d'assuts estudiats. Amb la reconstrucció de les carreres professionals es pretindrà observar si la direcció d'aquest tipus de projectes era una tasca reservada a persones de gran reputació i experiència.

La metodologia emprada en aquest capítol es fonamentarà primer en l'estudi de tots els professionals cercats a la Plana mitjançant fonts primàries, el qual es complementarà amb la bibliografia comarcal. A continuació es compara l'activitat professional d'aquests en la documentació transcrita sobre altres rius, però sobretot amb la nombrosa producció historiogràfica existent sobre els artífex de les grans obres valencianes dutes a terme des del segle XV en avant. La realització d'aquest exercici, permetrà obtenir una imatge de conjunt, però encara parcial, sobre la diversitat de treballs que aquells professionals podien abastir en diferents àmbits, però sobretot les relacions i semblances existents entre totes elles.

L'estudi dels mestres que dirigien les obres, però, quedaria incomplet sense tractar de conèixer la resta de professionals que intervenien en les mateixes. En aquest sentit es presentarà un setè capítol anomenat «el subministrament de les matèries primeres», on es podrà veure la diversificació laboral i d'especialitzacions relacionades amb el món de la construcció i les manufactures que podien envoltar les obres hidràuliques. Per a tal objecte, es farà una anàlisi de cada família de matèries, amb l'objectiu de cercar els mètodes de producció i elaboració dels elements constructius, la procedència de les matèries i les diferents aplicacions pràctiques que poguéssin tenir cadascuna, la qual cosa podrà ajudar a interpretar millor la cultura material que es puga anar treballant arqueològicament a cada riu.

En aquest capítol es seguirà una metodologia de treball molt semblant a la dels tres primers, combinant la terminologia emprada a les fonts primàries amb les reflexions teòriques del pseudo Turriano, qui a la seua vegada es fonamenta en la lectura de textos

clàssics. Al seu torn, es tindrà en compte la bibliografia actual relacionada amb l'ús dels diferents materials des de les grans obres lítiques del tardo gòtic valencià, fins a la proliferació de la construcció en rajola posterior.

Aplegats a aquest punt, s'encetarà el que es podria considerar com un bloc dedicat a l'estudi de cas dels sistemes de reg del Millars, la qual cosa donarà lloc a un vuitè capítol anomenat «l'assut de Vila-real», un novè sobre «l'assut de Castelló i Almassora» i un desè dedicat a «l'assut de Borriana i Nules». L'objectiu no serà altre que el de demostrar la importància de realitzar buidats documentals sobre cadascuna d'aquestes infraestructures per tal d'obtenir una visió que s'ajuste a la complexa realitat de les mateixes i, per tant, que es puguin conèixer les seues veritables transformacions i innovacions a llarg termini. En aquest sentit, val a dir que, mentre algunes experiències gaudiran d'èxit i reconeixement, altres no, i per tant quedaran en l'oblit col·lectiu. No obstant això, es veurà que l'investigador no s'ha de quedar únicament en les grans fites, sinó que resulta de molta utilitat saber què era allò que marcava la diferència entre l'èxit i el fracàs, i sobretot, com s'aprenia del darrer per poder millorar.

La tesi es veurà complementada amb diferents apèndixs. El primer d'ells és un «registre de contractes i subhastes d'obres hidràuliques» el qual tracta de mostrar de manera sintètica una relació comparativa de l'activitat constructiva en el conjunt dels rius valencians. La realització de la mateixa, que no s'ha de veure encara com una ferramenta definitiva, s'ha confeccionat seguint un criteri fonamentat en el valor de la font primària, de tal manera que únicament s'ha comptat amb aquelles obres sobre les quals hi ha constància d'un document sobre la subhasta de l'obra o la contractació, de tal manera que es puga tenir com a mínim una data d'inici i un artífex, amb la finalitat d'evitar qualsevol tipus de especulació historiogràfica anterior que no s'haja pogut contrastar.

Un segon apèndix anomenat «prosopografia de menestrals documentats al Millars amb obres hidràuliques» tractarà d'oferir una mena de fitxes sobre els menestrals que protagonitzaren les obres hidràuliques de la Plana de Castelló. Com és ben conegut aquestes ferramentes permeten aprofundir en l'estudi col·lectiu, a fi de cercar les característiques comunes d'un grup a partir de dades sobre biografies individuals. En aquest cas, per tant, tindrà la finalitat de veure amb major claredat la vinculació dels mestres en obres de diferents tipologies, i així el possible transvasament de coneixements. D'altra banda, també es podran observar amb major claredat les actuacions constructives

comunes en els diferents rius, a fi d'aprofundir en conclusions generals per al conjunt del territori.

La metodologia emprada per a dur a terme el disseny de les fitxes està inspirada en la segona edició de la «Norma Internacional sobre Registros de Autoridad de Archivos relativos a Instituciones, Personas y Familias» o ISAAR (CPF), la qual fou publicada pel Consell Internacional d'Arxius el 2004. Evidentment, els objectius d'eixa normativa i els d'aquest treball no són els mateixos, de tal manera que s'ha tractat de fer una adaptació.

Seguint la norma, existeix una primera «Àrea d'identificació», amb els camps «Formes autoritzades del nom», que ací ha sigut canviat per «forma normalitzada del nom», que farà referència a la manera amb el que se'l conega a la bibliografia, mentre que els camps «Formes paral·leles del nom» i «Formes normalitzades del nom segons altres normes», han sigut reduïts a «formes alternatives», on es tractarà de donar constància de totes les variants lèxiques i de llengua documentades. Pel que fa als camps «Tipus d'entitat» i «identificadors per a institucions» s'ha prescindit d'ells, especialment perquè es dona per assentat que tots són persones, i no institucions o famílies, com també preveu la norma.

L'«Àrea de descripció», per la seua banda, compta originalment amb els camps «dates d'existència», que en aquest cas, és substituït per dates d'«activitat professional», la qual pot estar acompanyada, quan hi ha informació, per altres camps complementaris com «naixement» o «defunció». El camp «Història», ha estat enfocat a «activitats» constructives, i es segrega en quatre tipus: «obres hidràuliques al Millars», «altres obres hidràuliques a la Plana», «altres obres hidràuliques» materialitzades en altres espais geogràfics, i «altres treballs» de qualsevol àmbit. El camp «Llocs», s'ha mantingut, amb l'afegit de diferenciar entre «procedència», «residència», «treballs» i «matrimoni». Pel que fa al camp de «estatus jurídic» i «funcions, ocupacions i activitats», s'ha creat un camp d'ocupacions on es diferenciarà entre «activitat» o ofici, «estatus» per diferenciar si és mestre, així com «altres» on es poden ficar altres aspectes coneguts com la pertinença a qualsevol col·lectiu laboral, polític o religiós. El camp «estructura interna/genealogia», s'ha dividit en un espai dedicat a qualsevol tipus de relació familiar, de tal manera que es pugen veure els «descendants», «pares», «cònjuges»... En quant al «context general», ha sigut emprat per a altres qüestions com els «béns», animals, mobles i immobles. S'ha prescindit del camp «atribucions/fonts legals», més orientat a institucions en la norma.

L'«Àrea de relacions», compta originalment amb el camp «Nom/identificadors de les institucions, persones o famílies relacionades», «natura de la relació», «descripció de la relació» i «dates de la relació». En aquest cas, cal distingir primer entre les relacions laborals, les quals s'han diferenciat entre «superiors» o mentors, «deixebles», «companys» sense jerarquies clares en l'obra, «visures» per indicar que dos experts han sigut cridats en una mateixa obra per a donar el seu parer, així com qualsevol altra relació com la de «procurador de» o «fermança de».

L'«àrea de control» compta amb les «fonts», en aquest cas dividides entre «relacions bibliogràfiques i documentals», així com «notes de manteniment», que en aquest cas servirà per a fer qualsevol tipus d'esclariment sobre les dades donades a partir d'asteriscs. S'ha prescindit doncs, dels camps «identificador del registre d'autoritat», «identificadors de la institució», «regles i convencions», «estat de l'elaboració», «nivell de detall», «dates de creació, revisió o eliminació» i «llengua i escriptura». A més a més, cal afegir que cada registre introduït estarà sempre acompanyat per la data entre parèntesi, amb l'objectiu de poder relacionar sempre cadascuna amb una activitat concreta.⁷

Tot seguit, s'oferiran dos apèndixs documentals amb l'objectiu de recopilar un primer corpus documental d'obres hidràuliques i plasmar les fonts primàries que s'han considerat fonamentals, o que podrien ser d'utilitat per a aprofundir en determinades qüestions en futures investigacions. Per a tal efecte, l'edició dels originals no s'ha limitat al riu Millars, sinó que s'ha inclòs un segon apèndix addicional amb fonts d'igual valor, pertanyents a altres sistemes de reg valencians.

Per a tal efecte es seguiran els següents criteris de transcripció:

- Es respectarà escrupolosament el text. És a dir, que es transcriurà exactament allò que es veu, sense corregir els errors.
- Si una paraula o frase és il·legible, s'escriurà [il·legible] o s'indicà una interpretació amb claudàtors i un interrogant, així: [Raimundus?].
- Es desenvoluparan les abreviatures simplement, sense utilitzar claudàtors.
- Es regularitzà l'ús de les majúscules i minúscules.

⁷ Per exemple, si es sap que un assut es construeix en 1550, i després s'assenyala una relació laboral amb un company el mateix any, es pot relacionar que aquests dos individus van coincidir en eixe assut.

- Es regularitzà l'ús de la u i de la v.
- Es regularitzà l'ús de la i i de la j.
- Es durà a terme una simplificació de les consonants dobles inicials.
- S'indicarà amb el punt volat les elisions que avui no tenen representació gràfica i els casos d'aglutinació de les partícules pronominals y, u, i us amb la paraula anterior, si aquesta no és cap forma verbal: “que·s”, “qu·és”, “a·n”.
- Es farà ús de l'apòstrof per a indicar l'elisió de vocals que avui no elidim gràficament.
- S'adoptarà l'ús de l'accentuació, dels signes de puntuació, de l'apòstrof i del guionet del català actual, així com dels signes d'interrogació i admiració.
- S'emprarà l'ús d'accentuació per als diacrítics usuals i que ajuden a la comprensió del text.

Fonts d'estudi

A continuació es presenta una relació de la documentació que ha sigut consultada, ja siga directament sobre l'original o mitjançant la consulta de publicacions on s'hagen fet transcripcions dels mateixos.

ARXIU MUNICIPAL DE VILA-REAL (AMVr)

Aquest arxiu és fonamental per tal de conèixer la gestió municipal de les obres hidràuliques a Vila-real. Pel que fa a la seua organització interna, cal advertir que compta amb una numeració currens, establerta des de la guia de Doñate i Camarena (1986). La gran majoria del seu fons es troba digitalitzat i es pot consultar a través d'Internet: <http://www.solucionsinformatiques.com/arxiu/>

Fons: Administració General

Secció: Òrgans col·lectius de govern

Sèrie: Llibres d'actes municipals (MC)

S'ha consultat la sèrie completa des de 1502 fins a 1702, tot i que, malauradament existeixen alguns vuits temporals. Pel que fa al segle XV sols s'ha fet una recerca en aquells llibres sobre els que hi havia constància bibliogràfica de construccions importants,

especialment a partir de les obres d'Aparici (1996) i Román (2000). L'objectiu era el de recopilar tots els acords municipals relacionats amb el reg.

- 30/1467
- 31/1469
- 32/1475
- 37/1484
- 47/1502
- 48/1503
- 49/1504
- 50/1505
- 51/1506
- 52/1507
- 53/1508
- 54/1509
- 55/1510
- 56/1512
- 57/1513
- 58/1514
- 59/1515
- 60/1516
- 61/1517
- 62/1518
- 63/1520
- 64/1529
- 65/1586
- 66/1588
- 67/1603
- 68/1604
- 69/1649
- 69,1/1651
- 70/1668
- 71/1669
- 72/1672
- 73/1678
- 74/1682
- 75/1691
- 76/1702

Fons: Hisenda

Secció: Intervenció

Sèrie: Llibres de Claveria (Cl.)

S'ha consultat la sèrie completa, tot i que, malauradament, s'acaba el 1624. L'objectiu era recopilar totes les despeses de comptabilitat relacionades amb el reg, així com pagaments a menestrals.

- 283/1500
- 284/1501
- 285/1502
- 286/1507
- 287/1508
- 288/1509
- 289/1512
- 290/1518
- 291/1521
- 292/1522
- 293/1523
- 294/1528
- 295/1531
- 296/1537
- 297/1539
- 298/1540
- 299/1541
- 300/1542
- 301/1543
- 302/1544
- 303/1547
- 304/1549
- 305/1551
- 306/1552
- 307/1553
- 308/1554
- 309/1555

- 310/1557
- 311/1558
- 312/1561
- 313/1562
- 314/1563
- 315/1564
- 316/1567
- 317/1568
- 318/1569
- 319/1571
- 320/1574
- 321/1577
- 322/1578
- 323/1579
- 324/1580
- 325/1582
- 326/1583
- 327/1584
- 328/1584
- 328/1585
- 329/1587
- 330/1588
- 331/1589
- 332/1590
- 333/1597
- 334/1598
- 335/1601
- 336/1602
- 337/1603
- 338/1608
- 339/1618
- 340/1624

Dins d'aquesta secció també s'ha consultat:

- 3717/1560. Nota de los gastos realizados con motivo del pleito entre Villarreal y Castellón por la casa del azud del río Mijares.

Fons: Hisenda

Secció: Fiscalitat

En aquesta secció estan els llibres de sequiatge. No obstant això, com que el millor conservat ja ha sigut estudiat per Román (2000), no ha sigut necessari la seua consulta per a realitzar aquest treball, a l'estil dels estudis sobre regants fets en Pardo Nàcher (2016). Més fructífera, però, ha sigut la lectura del que podria anomenar-se com «expedients d'inundacions», els quals registren una comptabilitat temporal i paral·lela a la general, per a fer front a la reconstrucció d'infraestructures de reg. Malauradament, sols s'han conservat les del període 1581-1609. L'arxiu de la Comunitat de Regants de Vila-real, compta amb la continuació de la sèrie, però per als segles XVIII i XIX.

- 1204/1581. Proceso realizado para la implantación del impuesto titulado *dret nou*, creado para remediar los daños causados por las inundaciones del Mijares en los azudes y acequias.
- 1205/1583. Cuentas de la administración del derecho de *dret nou e nou impòsit* para la reparación de acequias y azudes de Villarreal.

- 1206/1587. *Llibre de la col·lecta del nou impòsit de la vila de Villarreal*. Precedido de unas normas a que se ha de ajustar dicho impuesto.
- 1207/1592. *Llibre del nou impòsit de la vila de Villarreal*.
- 1208/1597. Proceso hecho para la imposición del *dret nou* creado para la reparación de las acequias de Villarreal. Contiene la documentación complementaria de dicho impuesto.
- 1209/1605. Administración de los derechos impuestos para la reparación de las acequias y azudes de Villarreal.
- 1210/1609. Pregón y deliberaciones por el *Consell* con motivo de los impuestos de riegos.

Fons: Obres i Urbanisme

Secció: Obres de infraestructura

Sèrie: Llibres de Murs i Valls

Aquestes fonts són pràcticament idèntiques a les anteriors des del punt de vista diplomàtic, ja que són també llibres de comptabilitat destinats a una activitat concreta. La seua consulta ha sigut útil per a contextualitzar la fortificació dels assuts amb la de les muralles de la ciutat, a més de cercar pedrapiquers comuns.

- 1552/1582
- 1553/1543
- 1554/1544
- 1555/1546
- 1556/1588

Dins d'aquesta secció també s'ha consultat:

- 1551/1581. Administración de las obras de reparación de azudes y acequias destruidos por la crecida del río Mijares.

Fons: Abastiment

Secció: Abastiment

En aquesta secció estan principalment els llibres de comptabilitat de l'almodí, tot i que u d'ells estava directament relacionat amb la reparació de les infraestructures de reg.

- 1585/1612. Cobranza del trigo prestado a los vecinos de Villarreal por el Almodín de la misma. Cobranza del nuevo derecho impuesto para reparar las azudes y acequias de la villa.

Fons: Documentació notarial

Secció: protocols notarians

S'ha consultat la sèrie completa, tot i que únicament compta amb documentació del segle XVI. L'objectiu era cercar contractes d'obra, però, malauradament, sols s'ha trobat u en aquest format. En honor a la veritat, val a dir que la seua troballa, ja va ser referenciada per Pardo Molero (2002), tot i que mai va treballar el contingut d'aquest document.

• 1737/1535	• 1743/1545	• 1749/1557
• 1738/1536	• 1744/1546	• 1750/1564
• 1739/1537	• 1745/1547	• 1751/1565
• 1740/1540	• 1746/1565	• 1752/1564
• 1741/1543	• 1747/1567	• 1753/1566
• 1742/1544	• 1748/1556	• 1754/1567

ARXIU MUNICIPAL DE CASTELLÓ DE LA PLANA (AMC)

Aquest arxiu és fonamental per tal de conèixer la gestió municipal de les obres hidràuliques a Castelló de la Plana, però també a Almassora, pel fet de compartir assut i sèquia mare. L'organització del mateix es pot consultar en la guia elaborada per Sánchez Almela (1984), encara que s'han realitat alguns canvis organitzatius des de llavors.

Fons: Administració Municipal

1º Divisió de fons: funcionament municipal

Secció: actes

Sèrie: Llibres de Consell

Aquesta sèrie va des de 1374 fins a 1596, moment a partir del qual es podria suposar que la consolidació de la insaculació va produir algun canvi en el format de les actes. S'ha dut a terme una lectura de la sèrie des del 1497 fins al final de la mateixa, amb la finalitat de recopilar notícies constructives al riu Millars.

- 23/1497-1504
- 24/1504-1511
- 25/1511-1518
- 26/1518-1523
- 27/1524-1532
- 28/1532-1540
- 29/1542-1553
- 30/1554-1564
- 31/1564-1570
- 32/1571-1575
- 33/1575-1584
- 34/1587-1596

Per a les cronologies anteriors, val a dir que el Servei de Publicacions de la Universitat de València està publicant l'edició dels llibres d'actes municipals. Malauradament, a hores d'ara, únicament estan disponibles fins 1417, de tal manera que la seua consulta ha sigut poc satisfactòria per als objectius d'aquesta tesi (Rabassa i Sánchez Almela, 2017; Guinot i Viciano, 2018; Navarro i Aparici, 2018; Royo i García Edo, 2019 i Baydal i Ruiz, 2019).

Fons: Administració Municipal

1º Divisió de fons: funcionament municipal

Secció: actes

Sèrie: Judicaris

Aquesta sèrie va des de 1590 fins a 1707, i és la continuació de l'anterior. Presenta la novetat de que en ella no sols estan els acords del Consell, sinó també les actes de la cort de jurats, de la cort de justícia, del sequier, del mostassaf i, en alguns casos, els comptes de clavaritat. S'ha consultat tota la sèrie fins 1683, moment en què hi ha un salt important.

- 2/1590-1592
- 3/1593-1596
- 4/1596-1599
- 5/1599-1602
- 6/1602-1604
- 7/1604-1607
- 8/1607-1609
- 9/1608-1611
- 10/1614-1617
- 11/1617-1620
- 12/1620-1623
- 13/1623-1625
- 14/1625-1628
- 15/1629-1631
- 16/1631-1634
- 17/1637-1640
- 18/1640-1643
- 19/1646-1649
- 20/1650-1653
- 21/1653-1656
- 22/1656-1658
- 23/1658-1661
- 24/1662-1665
- 25/1665-1668
- 26/1668-1671
- 27/1671-1674
- 28/1674-1677
- 29/1677-1680
- 30/1683-1686

Fons: Administració municipal
1º Divisió de fons: funcionament municipal
2º divisió de fons: Hisenda municipal
Secció: Comptabilitat municipal
Subsecció: Clavariat
Sèrie: Dates i rebudes

La consulta d'aquesta sèrie no ha sigut exhaustiva, ja que la informació sobre obres hidràuliques és menor que en els llibres de la mateixa natura conservats a Vila-real. El motiu d'açò està en què Castelló comptava amb llibres de comptabilitat específics per a l'assut.

Fons: Agricultura, ramaderia i aigües
Secció: Aigües

Aquesta secció, en realitat, és un agrupació factícia de documents organitzats originalment per cinc matèries anomenades: Castelló i Almassora, La Plana, Aprofitament d'aigües, Assut i Molins. El seu origen podria estar al segle XIX, segurament en el context de la creació de la Comunitat de Regants de Castelló. Cap a 2014, però, aquesta secció va ser reorganitzada seguint un criteri cronològic per part de l'arxivera Elena Sánchez. Malauradament, no tots els documents compten amb signatura, així que es desenvoluparà la regesta emprada per l'Arxiu.

El caràcter factici d'aquesta secció, fa que el seu contingut siga molt variat, tot i que descontextualitzat. La documentació més útil són els llibres de comptabilitat relacionats amb la fabricació o el manteniment dels assuts, però també destaquen plets i visures tècniques fetes per experts.

Caixa 2 (1436-1548)

- D.11. Proceso de firma de derecho instado por las villas de Castellón, Almazora, Vila-real y Burriana contra algunos particulares que transportaban madera por el río Mijares y rompían los azudes (1489/02/27)
- D.16. Cuentas presentadas por Joan Mas, clavario de la obra del azud (1525).
- D.17. Proceso instado por las villas de Castellón y Almazora contra la de Burriana por haberse llevado ésta las piedras del puente (1526/03/10, Castelló).

- D.25. Proceso instado por el justicia y jurados de la villa de Castellón contra el bayle de la villa de Almazora por haber construido una noria en la acequia (1545/11/14 – 1545/11/14, València)
- s/n. Nombramiento de peritos, hecho por las villas de Castellón, Almazora y Burriana, para determinar el emplazamiento del azud (1548/01/14).
- s/n. Testimonis sobre la construcció de l'assut (1548/01/14).

Caixa 3 (1549-1563)

- D.26. Cuentas presentadas por Miquel Forés, jurado de la villa de Castellón y clavario de la obra del azud (1549).
- s/n. Cuentas de Joan Peris, administrador del azud (1550).
- D.27. Cuentas anuales de las villas de Castellón y Almazora sobre el azud (1551-1637).
- s/n. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Almazora sobre la manera cómo debía hacerse las paradas en la acequia (1561/11/15 – 1561/12/10, València).
- D.31. Proceso instado por las villas de Castellón, Almazora y Burriana contra la de Vila-real sobre las piedras que esta última extraía del río Mijares (1563/09/15 – 1563/09/28, València).
- D.32. Procesos instados por la villa de Castellón contra la de Vila-real sobre las piedras que esta última extraía del río Mijares (1563/11/26 – 1564/01/11, València).

Caixa 4 (1565-1574)

- D.33. Proceso instado por la villa de Castellón contra Joan Sales y otros vecinos de Almazora por haber construido una canal para tomar para ellos agua de la acequia de la Llavanera (1565/04/03 – 1565/08/11, València).
- D.34. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Almazora sobre el canal que se había construido para pasar agua de la acequia de la Llavanera (1565/04/14 – 1565/08/21, València).
- s/n. Amojonamientos marjales (1568/1571).

Caixa 5 (1577-1620)

- D.13. Instancia interpuesta por los dueños de los molinos harineros de la acequia Mayor contra Jaume Gombau sobre la fábrica del molino Gombau (s/f).
- s/n. Sentencia del Consejo General de Aragón sobre la reedificación del azud común de las villas de Castellón y Almazora en la causa entre éstas y la de Burriana (1582/07/28).
- s/n. Copia del proceso instado por las villas de Castellón y Almassora contra la de Burriana por razón de algunos excesos cometidos por esta última en el azud común de las otras dos (1603/09/01).
- s/n. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Vila-real sobre cierta pena impuesta a ésta por quitar la compuerta de las almenaras (1611/04/09).
- s/n. Cuentas de los jornales pagados por trabajos realizados en la fábrica del azud (1611-1612).
- s/n. Capítulo 24 de la concordia establecida entre las villas de Castellón y Almazora y los maestros albañiles de la obra del azud (1618/05/26).
- s/n. Mandato de la Real Audiencia a las villas de Castellón y Almazora para que en un plazo de 5 días fuera ejecutada la sentencia existente sobre el azud (1620/11/02).
- s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomas Comes, expertos nombrados por las villas de Castellón y Almazora, sobre la fábrica del azud, acequia y cañón.

Caixa 6 (1621-1634)

- s/n. *Capítols de la asut de Castelló*, que estaba bajo el castillo de Almazora(s/d).
- s/n. Carta de Joan Baptiste Gascó dirigida a los jurados de Castellón en la que se informa técnicamente sobre la reparación del azud (1624/04/24).
- s/n. Nombramiento árbitro para dirimir entre las villas de Castellón y Almazora (1624/11/06, Castelló).
- s/n. Sobre on fer uns senyals (1624/11/06).

- s/n. Relació de la vissura feta per los experts de la obra feta per Gerony Negret (1624).
- s/n. Dictamen por Pedro de Ambuesa, maestro cantero, acerca de lo que se debía practicar en la fábrica del azud (1625/03/25).
- s/n. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Vila-real sobre la posesión que tenía ésta última de la valle de la caseta del azud (1628/07/19).
- s/n. Fragmento de unos capítulos sobre el azud (1621/09/03).
- s/n. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Burriana sobre la construcción del azud (1625/03/15).
- s/n. Autos instados por la villa de Castellón para obligar a la de Almazora a continuar en la fábrica del azud, a fin de que no se perdiese la previsión de cal y de piedra que estaba hecha (1628/01/13).
- s/n. Proceso instado por el síndico de la villa de Castellón contra la de Vila-real sobre la posesión, que alegaba el primero, de tener en la primera almenara de la acequia una tabla con dos agujeros (1628/05/02 – 1628/05/28, València).
- s/n. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Vila-real sobre la posesión que tenía esta última de la llave de la caseta del azud (1628/07/19 – 1628/08/01, València).
- s/n. Proceso instado por la villa de Almazora contra la de Castellón sobre penas impuestas por realizar paradas en la acequia (1629/10/06 – 1629/10/29, València)
- s/n. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Almazora sobre embarazar las paredes en la acequia, alegando que Castellón compró y pagó el derecho a Almazora (1629/10/16 – 1629/10/29, València).
- s/n. Libro que enseña el modo de la Partición de aguas del Río Mijares (1631)
- s/n. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Almazora sobre paradas realizadas en la acequia (1632/11/08 – 1633/03/09, València)
- s/n. Actas de las reuniones sostenidas entre las villas de Castellón y Almazora para tomar determinaciones sobre la fábrica del azud (1631-1634).
- s/n. Comptes de clavaritat de la açut de la present vila de Castelló, per Agostí Agramunt de Cisternes en juny de 1634 (1634).
- s/n. Cuentas presentadas por Cosme Martí de la administración de la nueva acequia de Castellón (1634).

- s/n. Instancia interpuesta por las villas de Castellón y Almazora en la causa que, ante la Real Audiencia, sostienen ambas poblaciones contra la de Burriana por razón del azud (1624).

Caixa 7 (1635-1638)

- s/n. Testimonio estado cajón acequia (1636/04/03, Castelló).
- s/n. Capítulos para la concordia que debía establecerse entre las villas de Castellón y Almazora, de una parte, y la de Burriana, de otra, sobre la fábrica del azud (1636/05/03).
- s/n. Ajuste de cuentas y carta de pago otorgada por la villa de Castellón a la de Almazora sobre gastos del azud (1637/05/28).
- s/n. Carta real dirigida a las villas de Castellón y Almazora en contestación a una súplica de ambas poblaciones en la que se solicitaba el arreglo de los partidores de la acequia (1638/01/13).
- s/n. Carta real por la que se ordena que los pleitos existentes entre las villas de Castellón y Almazora sean resueltos a la mayor brevedad (1638/03/26, Madrid).
- s/n. Escritura de compromiso por los jurados de Almazora para que se arreglasen los partidores y se señalasen las paradas (1638/09/20).
- s/n. Carta real dirigida a las villas de Castellón y Almazora en contestación a una súplica de ambas poblaciones en la que se solicitaba el arreglo de los partidores de la acequia (1638/01/13, El Pardo).
- s/n. Escritura de compromiso otorgada por los jurados de Almazora para que se arreglasen los partidores y se señalasen las paradas (1638/09/20, Almassora).
- s/n. Pagos efectuados por jornales de trabajo realizados en la fábrica del azud (1638-1640).

Caixa 8 (1639-1661)

- s/n. Relación de los gastos y pagos librados a los maestros de la obra del azud, de acuerdo con los capítulos de la concordia existente (1640/05/26).
- s/n. Sentencia gastos azud (1641/01/19).

- s/n. Cuentas de los gastos comunes anuales, para la conservación del azud, entre las villas de Castellón y Almazora (1642-1740).
- s/n. Información de testigos de la villa de Castellón de la Plana contra la de Burriana sobre el estado en que se encontraba la caseta del azud (1651/07/31).

Caixa 9 (1668)

- D.55. Cuenta de los gastos ocasionados por la reedificación del azud (1668).
- s/n. Fàbrica de la Sut. Procés de les viles de Castelló de la Plana y Almasora ab la vila de Burriana y demás (1668).
- s/n. Cuentas de la administración del azud (1668-1670).
- s/n. Proceso instado por las villas de Castellón y Almazora contra la de Burriana acerca del derecho de esta última para poder edificar y reparar el azud (1668/03/23).

Caixa 10 (1669-1697)

- D.63. Despacho de la Real Audiencia por el que se ordena que sea retirado de la fábrica del azud el alguacil que asistía de comisión (1670/10/30).
- D.64. Proceso de firma de derecho entre las villas de Castellón y Almazora sobre el derecho a tener piedras encadenadas en los partidores (1676/09/09).
- D.66. Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Almazora acerca de que ésta pagase la parte de costes que le correspondía en el pleito contra Burriana.
- D.68. Cuentas de los gastos del azud (1693)..

Fons: Documentació notarial

Secció: Protocols notarians

En aquest cas, els protocols notarians de Castelló compten amb uns 332 volums, de tal manera que són massa com per a poder-los consultar tots durant el període de recerca de la tesi. Per aquest motiu, es va fer una revisió selectiva, en quant a notaris i dates, en aquells on Olucha (1987) ja havia donat notícia de documentació relacionada amb obres hidràuliques.

Caixa 14

- Notari Jaume Cases (1673).

Caixa 52

- Notari Joan Castell (1593).

Caixa 62

- Notari Josep Cebrià (1690).

Caixa 76

- Notari Pau Capero (1621).

Caixa 96

- Notari Joan Castell (1567).

Caixa 156

- Notari Miquel Feliu (1523).

Caixa 162

- Notari Miquel Feliu (1550).

Caixa 300

- Notari Antoni Pedro (1531).

Caixa 329

- Notari Pere Romeu (1619).

Caixa 370

- Notari Andreu Serra (1580)

Fons: Manuscrits

Llibre Verd

Aquest és un llibre singular concebut el 1588 pel Concell amb la finalitat de «servir per a memòries, provisions y estatuts y coses de bon regiment», fent còpia de documents importants per a la vila, tot i que amb el temps va degenerar en una mena de calaix de sastre, on Díaz Manteca (1982) afirmà que es donava «cabida a las más variadas anotaciones», fins al punt de definir-lo com un «noticiero». Així doncs, aquesta font conserva en el seu interior nombrosos trasllats de documentació relacionada amb construccions hidràuliques, podent-se destacar les següents regestes a partir del «catàleg» de continguts fets pel susdit autor:

- D. 20. Facultad concedida a la villa para la construcción de un molino harinero (1626).
- D. 24. Real Sentencia sobre el azud del molino situado en el río Millars. (1634/10/10).
- D. 46. Sentencia autorizando a las villas de Castelló y Almassora para construir un azud en el río Millars (1669/06/28).
- D. 71. Noticias referidas al molino Casalduch (1674/09/22).

- D. 76. Demarcación de los ramales de los partidores reales comunes a las villas de Castelló y Almassora (1678).
- D. 87. Mutación de les filas de la acequia en el molino Casalduch (1684/08/29).

Pergamins

Aquesta col·lecció de pergamins es troba a dia de hui sense tractament tècnic, és a dir, que no estan descrits, ni tenen signatura, de tal manera que únicament es poden trobar seguint una mena d'organització cronològica. Val a dir que Sánchez Adell (1950 i 1951), va publicar una relació dels pergamins de l'arxiu, però s'ha pogut comprovar que no va descriure tota la col·lecció, sinó aquells que l'autor considerava d'interès. Per a la realització d'aquest treball, destaca la consulta de dos pergamins molt concrets. El primer ja havia sigut transcrit parcialment per Gimeno Michavila (1926: 342-343), mentre que el segon és inèdit.

- S/N. Concòrdia entre Castelló i Almassora sobre l'assut (1519).
- S/N. Capítols de l'assut de Castelló i Almassora (1522).

ARXIU MUNICIPAL DE NULES (AHNu)

Aquest arxiu és fonamental per tal de conèixer la gestió municipal de les obres hidràuliques a Nules, però també de Borriana per compartir sèquia mare i assut. Amb l'afegit de que l'Arxiu Municipal de Borriana no ha pogut conservar fins al dia de hui la documentació relacionada amb el període estudiat. Sobre l'organització de l'Arxiu de Nules, hom pot emprar l'inventari de Vicent Cavaller (1982), realitzat durant l'estada del fons a la Diputació de Castelló.

Hui dia aquest es troba al municipi d'origen, però sembla que té una organització diferent a l'anterior, segurament feta per Vicent Felip en una base de dades que amablement ens van deixar consultar, de manera que es seguiran les indicacions i registres que apareixen en la mateixa.

Sèrie: Manuals de Consells

- 1566-1581
- 1592-1618

- 1633-1649 i 1653-1661
- 1650-1660
- 1698-170

Caixa 7

- Registre 534. Confirmació de la reial sentència per la qual s'havien de nomenar experts per a refer l'obra de l'assut de Borriana-Nules (1656).

Caixa 8

- Registre 585. Procés de la vila de Nules contra la pretensió del batle de Borriana d'impedir que els de Nules adoben l'assut (1605).

Caixa 9

- Registre 676. Escrit dels jurats de Nules sobre el rompiment de la sèquia (1606).

Caixa 10

- Registre 707. Confirmació de la sentència donada el 27 de juliol de 1582 [...] sobre la construcció de l'assut de Castelló (1584).
- Registre 725. Reial sentència denegant la visura pretesa per les viles de Nules i Borriana del lloc on Castelló i Almassora volen construir l'assut (1670).

Caixa 12

- Registre 818. Escrit de Francesc López de Perona, síndic [...] de Nules, exposant els drets de la vila sobre l'assut (1622).
- Registre 828. Procés de la vila de Nules contra la de Borriana per raó de la construcció de l'assut de Borriana-Nules (1622).
- Aquest procés inclou trasllats de documents originals perduts, tals com el contracte de l'assut fet per Narcís Gregori, i les subhastes d'altres obres.

ARXIU HISTÒRIC DE LA NOBLESA (AHNOB)

La consulta d'aquest arxiu s'ha de fet per dos motius. El primer és la recerca d'informació sobre el marquesat de Nules, el qual es troba dividit entre els fons d'Osuna i Fernán Núñez. D'altra banda, s'ha fet una recerca més general per la resta de fons valencians per

trobar activitats constructives destacades en altres rius, i així poder comparar aspectes concrets amb la comarca estudiada.

Fons: Ducat d'Osuna

1º divisió de fons: Ducat de Gandia

Secció: Baronia de Nules

Aquesta secció no és molt voluminosa, però comptava amb un pergami encara inèdit que aportaria valuosa informació sobre el contracte d'obres d'una sèquia al Millars, pagada per Borriana i Nules.

- OSUNA,CP.213,D.6.

Fons: Ducat de Fernán Núñez

Secció: Marquesat de Nules

Aquesta secció complementa l'anterior i és encara més rica que aquella, tot i que malauradament encara no ha rebut un tractament tècnic que permeta conèixer tots els seus continguts. Tot i això, val a dir que s'han cercat documents dels marquesos de Quirra i Nules sobre les conseqüències de l'expulsió dels moriscos en les hortes del Millars i els expedients d'obres de la Sèquia Nova de Nules, construïda al segle XIX però amb referències als segles anteriors.

- FERNÁN NÚÑEZ,C.2,D.9
- FERNÁN NÚÑEZ,C.2.347

Fons: Ducat d'Osuna

1º divisió de fons: Ducat de Gandia

Secció: Ducat de Gandia

Aquesta secció aporta informació molt valuosa sobre els regadius de la Safor, però no tant constructiva, sinó més be relacionada amb concòrdies i plets associats amb conflictes sobre l'ús i el manteniment dels assuts.

- OSUNA,C.564,D.6.
- OSUNA,C.564,D.10.

Fons: Ducat d'Osuna

1º divisió de fons: Ducat de Gandia

Secció: Comtat d'Oliva

Aquesta secció complementa a l'anterior, per fer referència també al riu Serpis. Malauradament, els seus continguts són de la mateixa natura.

- OSUNA,C.598,D.8
- OSUNA,C.598,D.35
- OSUNA,C.598,D.48
- OSUNA,C.598,D.55
- OSUNA,C.607,D.32

Fons: Ducat d'Osuna

1º divisió de fons: Ducat de Gandia

Secció: Marquesat de Llombai

Aquesta secció aporta informació sobre els regadius per al riu Magre, però de la mateixa manera que passa amb l'anterior, està més relacionada amb conflictes sobre l'ús i el manteniment dels assuts, que no amb la seua construcció, sent la majoria d'aquests documents ja consultats per Ardit (2003).

- OSUNA,C.593,D.1
- OSUNA,C.593,D.6

Fons: Ducat d'Osuna

1º divisió de fons: Ducat de Gandia

Secció: Baronia de Corbera

Aquesta secció aporta informació rellevant sobre el riu Xúquer, amb l'afegit de que compta amb contractes d'obres hidràuliques, especialment per al primer quart del segle XVI, alguns d'ells ja comentats per Vercher (2014).

- OSUNA,C.729,D.2
- OSUNA,C.729,D.42.
- OSUNA,C.729,D.44.
- OSUNA,C.725,D.46

Fons: Ducat d'Osuna

1º divisió de fons: Ducat de Gandia

Secció: Baronia de la Vall de Cofrents

Aquesta secció aporta informació rellevant sobre el riu Cabriel, de tal manera que el seu ús pot servir per a tenir fonts sobre sistemes de menor escala. En quant al seu contingut s'han consultat alguns capítols d'obres, i més concretament sobre les sèquies subterrànies complementàries als assuts entre 1684 i 1702.

- OSUNA,C.627,D.8.
- OSUNA,C.627,D.66.

ARXIU HISTÒRIC NACIONAL (AHN)

Aquest arxiu és especialment útil per cercar documentació judicial en la secció de Consells, havent-se consultat dos del segle XVII que evidenciaven tensions en els sistemes de Castelló-Almassora i Borriana-Nules, relacionats amb assuts.

Secció: Consells

- CONSEJOS,LEG.21.892.
- CONSEJOS,LEG.22.104.

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ (ACA)

L'ús d'aquest arxiu ha sigut complementari, i la seua documentació ha sigut consultada a partir de documents editats per diversos autors com Felip (1987), Guinot (2010) i García Edo (2013).

Cartes reials de Jaume II

- Núm. 77

Secció: Cancelleria Reial

- Registre 2.616.

ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA (ARV)

La consulta de la documentació d'aquest arxiu s'ha fet a partir de transcripcions publicades per autors com García Edo (2013), Bisbal del Valle (2011) o Bermabé Gil (2012) amb l'afegit de que la còpia digital de la documentació sobre Alfaytamí, ens fou facilitada amablement pel darrer.

Secció: Reial Justícia

- Volum 788.

Secció: Cancelleria Reial

- Registre 327.
- Registre 269.

Secció: Reial Audiència

- Processos, part 1º, lletra S, número. 1.748.

Secció: Protocols notariais

- Registre 4.540. Notari: Juan García.

Secció: Batllia

- Llibre 1.147.

ARXIU DUCAL DE MEDINACELI (ADM)

Aquest arxiu s'ha emprat com a complement de l'Arxiu Històric de la Noblesa, a fi de cercar referències a assuts en senyoriis valencians. En aquest cas, la recerca ha sigut útil per trobar informació sobre assuts al riu Molinell i el Serpis, tot i que són principalment de tipus judicial.

Fons: Dénia-Lerma

- DENIA-LERMA,LEG.96,D.4

Fons: Moncada

- MONCADA,LEG.169,D.1
- MONCADA,LEG.169,D.5
- MONCADA,LEG.169,D.8
- MONCADA,LEG.175,D.8

ARXIU DE LA COMUNITAT DE REGANTS DE VILA-REAL (ACRVr)

L'arxiu d'aquesta comunitat de regants, creat al segle XIX, compta amb informació molt valuosa per complementar aquella consultada a l'Arxiu Municipal de Vila-real. També destaca l'existència de plànols dels segles XIX i XX sobre les reformes de l'assut, i una completa col·lecció de fotografies.

Caixa 1

- D. 18.

Caixa 8

- D.10
- D.11
- D.15
- D.24

Caixa 44

- D.1
- D.2
- D.12

Caixa 48

- D.6

ARXIU LIZANDRA (AL)

Aquest és un arxiu privat, pertanyent a Joaquín Lizandra Rubio, un conegut arquitecte de Vila-real. En aquesta col·lecció es troba un document que ja havia estat en la base d'un treball de Pardo Nàcher (2012), però que ara s'ha trobat oportú rellegir al comptar amb pedrapiquers comuns amb les obres d'assuts.

- Administració de les obres de la torre reial, dita de Millars.

ARXIU HISTÓRIC MUNICIPAL DE GANDIA (AHMG)

Aquest arxiu ens ha prestat servei de reprografia d'un trasllat de 1534 sobre un contracte sobre l'assut de Vernissa, signat el 1521, que en el seu moment havia sigut comentat per Castillo (1997). També s'han emprat documents editats prèviament per García-Oliver, Aparisi, Rangel i Royo (2009).

- AB-1.666.

BIBLIOTECA NACIONAL D'ESPANYA (BNE)

Aquesta biblioteca s'ha emprat virtualment per tal de consultar el tractat d'hidràulica del pseudo Juanelo Turriano. Sobre el qual, val a dir que també fou transcrit de manera íntegra per Laín Entralgo (1996).

- BNE. Mss/3372-Mss/3376
Versió digital: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000099602&page=1>

ARXIU HISTÒRIC PROVINCIAL DE SARAGOSSA (AHPZ)

La consulta de la documentació d'aquest arxiu s'ha fet a partir de transcripcions parcials publicades per Blázquez i Pallaruelo (1999).

- Notari Martín de Gurrea (1547).

ARXIU HISTÒRIC PROVINCIAL D'OSCA (AHPH)

La consulta de la documentació d'aquest arxiu s'ha fet a partir de transcripcions parcials publicades per Blázquez i Pallaruelo (1999).

- Registre 684. Notari Sebastián Canales (1566)
- Registre 718. Notari Sebastián Canales (1563)
- Registre 770. Notari Guillermo Costa (1556)
- Registre 1.740. Notari Hipólito Çolibera (1608)
- Registre 3.545. Notari Juan Santufé (1576)

ARXIU MUNICIPAL D'ALACANT (AMA)

La consulta de la documentació d'aquest arxiu s'ha fet a partir de transcripcions publicades per Cabezuelo i Gutierrez (1990).

- Armari 16,C.1,núm.11.

ARXIU HISTÒRIC D'ORIOLA (AHO)

La consulta de la documentació d'aquest arxiu s'ha fet a partir de transcripcions publicades per Penalva Martínez (2017).

- A-102 (1612)

ARXIU HISTÒRIC COMARCAL DE LES TERRES DE L'EBRE (AHCTE)

La consulta de la documentació d'aquest arxiu s'ha fet a partir de transcripcions publicades per Vidal Franquet (2006).

Fons: Ajuntament de Tortosa

- Registre.380

ARXIU MUNICIPAL DE VALÈNCIA (AMV)

La consulta de la documentació d'aquest arxiu s'ha fet a partir de transcripcions publicades per Gómez-Ferrer (1998).

Fons: Sotsobreria de Murs i Valls

- D3.103 (1520)

ARXIU DE PROTOCOLS DEL PATRIARCA (APP)

Com que aquest arxiu compta amb molts dels seues protocols digitalitzats en Internet, a través de l'enllaç: <https://www.seminariocorpuschristi.org/avisoarchivodigital>, es van fer algunes cates en aquells on hi havia referències al Millars, encara que foren infructíferes per el moment. Malgrat tot, es va poder consultar alguns dels seus documents gràcies a les transcripcions fetes per Gómez-Ferrer (2002) i Zaragoza i Gómez-Ferrer (2009)

- Sig. 20.084.
- Sig. 26.404

Estímuls per a la innovació hidràulica

Per tal de comprendre millor el context en el qual es van dur a terme les principals transformacions hidràuliques valencianes durant els segles XVI i XVII és convenient començar mostrant alguns dels trets que pogueren caracteritzar l'agricultura, i més concretament, el regadiu d'aquell Regne. Fer un apropament sobre aquest aspecte, encara que siga a mode de breu síntesi, ajudarà a entendre els diferents estímuls que pogueren donar origen a la introducció d'innovacions tècniques.

1.1 El context agrari valencià als segles XVI i XVII

L'estudi de l'agricultura valenciana a l'Època Moderna, i especialment la del Sis-cents, va començar a generar un major interès a finals de la dècada dels seixanta del segle passat, en el context de les qüestions que els historiadors es plantejaren sobre les conseqüències de l'expulsió dels moriscos.

En aquest sentit, caldria destacar una pionera comunicació de Casey (1969: 157) on es parlava de la manca d'estudis realitzats fins aleshores per tal de relacionar ambdues coses. En aquell treball es suggeria, doncs, que als anys coincidents amb els regnats de Felip III i Felip IV, la situació agrària «se caracteriza por la miseria rural», la qual cosa «no deriva directamente de las consecuencias de la expulsión», sinó d'una sèrie d'aparents limitacions estructurals que es van veure agreujades.

Així doncs, s'assenyalava per exemple que tot i la construcció de la presa de Tibi, el conjunt de les hortes el reg depenia essencialment dels limitats cabdals dels rius, els quals «hasta la revolución técnica del siglo XX» i la proliferació de pous artesianos, marcarien una gran limitació en el regadiu. A la seua vegada, es plantejava que en aquelles cronologies no havia hagut «ninguna innovación técnica», més enllà de la progressiva substitució del bou per la mula com animal d'arrossegament. A més a més, el trencament de les terres ermes encara era difícil per la persistència de l'arada romana, i els rendiments havien de ser generalment baixos, com a conseqüència de l'escassetat de

fertilitzants. A tot açò, caldria afegir una pèrdua d'una tercera part de la mà d'obra camperola amb l'expulsió dels moriscos⁸ (Casey, 1969: 155-157).

En un estudi de cas, centrat en Castelló de la Plana, Casey (1978: 45) mostrava a la seua vegada l'existència d'alguns trets de desenvolupament agrari, com la fortuna que allí tingué el cultiu de la garrofera al segle XVII,⁹ l'increment del regadiu¹⁰ o la reducció de monts i marjals a cultiu.¹¹ Malauradament, l'autor afirmava que seguia havent una economia fràgil, fonamentada en l'autoconsum, i per tant, amenaçada per un augment desmesurat de la població.

Posteriorment, en la seua anàlisi sobre l'estructura política i econòmica del Regne de València al segle XVII, va seguir aportant una visió general prou pessimista sobre una agricultura que al seu parer era literalment decadent. Una mostra d'açò es podia veure, per exemple, en les dades aportades sobre el terç delme,¹² les quals feien pensar que a les hortes d'aquell regne es practicava «una economia de subsistència, enormement dependent del blat», mentre que el secà era definit directament com un espai àrid, a la qual cosa calia afegir una escassa especialització comarcal i un mercat interior encara poc integrat (Casey, 1981: 66-67).

A les dècades següents, però, les interpretacions que es venien fent sobre l'agricultura valenciana van començar a ser matisades. En aquest sentit, caldria destacar l'obra de

⁸ Sense voler entrar al detall sobre aquesta qüestió, val a dir que Casey (1969: 156) també suggeria el naixement d'algunes oportunitats arran de l'expulsió, creant-se una «fam de terra», que motivaria migracions voluntàries de camperols ben situats, els quals pogueren aprofitar l'ocasió per beneficiar-se de les subhastes i especular.

⁹ La garrofa va passar de 602 fa el 1398 a 13.326 fa el 1608 i 26.954 el 1702, la qual cosa podria estar vinculada al canvi del bou pel cavall, la mula i el ruc en les tasques agrícoles, al ser animals consumidors d'eixe producte. A més a més, aquest canvi es va fer principalment a costa de la vinya, la qual va patir molt amb les sequeres de principis del segle XVII (Casey, 1979: 19-20).

¹⁰ Es va poder passar de 11.501 fa el 1398 a 20.968 el 1608 (Casey, 1978: 20).

¹¹ Casey (1979: 19) indicà que el 1398 hi havia 748,5 fa de marjal cultivades, mentre que el 1608 hi hagué 6.854 fa i el 1702 eren 8.197,25 fa.

¹² Segons l'autor el 59,4% de la producció era de blat, mentre que el conjunt de cereals sumava el 74,2% (Casey, 1981: 69). Posteriorment s'ha dit que aquesta font no és un indicador exacte, perquè alguns productes eren gravats, i també caldria tenir present l'ocultació (Ardit, 1993, I: 253).

síntesi d'Ardit (1993, I: 251),¹³ on es va argumentar que sí podia haver existit un sector intensiu i comercial al camp valencià, el qual no sols estaria ja ben establert al segle XVIII, sinó que «les seues arrels s'endinsen ben profundament en la centúria anterior i els seus orígens llunyans al Cinc-cents i a la Baixa Edat Mitjana».

En aquells moments, doncs, s'advertia que l'agricultura cerealista no era necessàriament una sinònim d'agricultura endarrerida, perquè hi havia llocs on aquest era l'únic conreu possible, així com grans hortes que es dedicaven al blat amb intensions clarament intensives. Lluny de ser un problema, es fonamentà un desenvolupament comercial que va permetre distribuir el gra per tot el territori mitjançant la vertebració del mercat interior (Ardit, 1993, I: 282, 275 i 277).

A la seua vegada, també es matisava la contraposició entre secà endarrerit i regadiu desenvolupat. En realitat, tot i les diferències entre ambdós espais, era molt habitual que les produccions de subsistència, com el cereal o les llegums, es dugueren a terme en les hortes, on hi havia majors rendiments. Per contra, les terres de secà podien estar dedicades a cultius arboris o arbustius, com la vinya, amb una clara destinació comercial (Ardit, 1993, I: 225-226 i 312 i 1996: 96).

En aquest sentit, calia tenir present que el terme regadiu podia designar alhora realitats distintes, de tal manera que dins d'aquell espai podia haver des de terres regades intensivament, fins a altres que només rebien aigua una o dues vegades a l'any, sent en realitat «secans millorats». A la qual cosa caldria afegir que, al segle XVI, per exemple, les hortes podien tenir barrejades produccions de tot tipus, de tal manera que no hi hauria una distinció tan clara respecte al que es cultivava en una horta i un secà pròxim (Ardit, 1993, I: 312).

En realitat, semblava que «l'extensió dels conreus no va ser la via fonamental que conduí a l'augment de la producció» als segles XVII i XVIII. En aquest sentit, l'autor apuntava que «són escassos els testimoniatges irrefutables d'importants moviments de rompudes i

¹³ Cal destacar la influència que en aquells moments generà el «fals dilema» plantejat per Garrabou (1985) sobre la modernitat o endarreriment de l'agricultura valenciana al segle XIX.

bonificacions» als marjals,¹⁴ mentre que a les hortes històriques «tampoc no [s']experimentà grans progressos, excepte en aquells casos en què es va acometre importants obres d'infraestructura» (Ardit, 1993, I: 257, 261 i 264), de tal manera que es donava a entendre que algunes hortes fins i tot pogueren estar fossilitzades.¹⁵

En resum, i combinant les reflexions d'Ardit (1993, I: 264 i 312) i Peris (1995b: 504), es plantejava que en lloc d'un model de creixement estàtic, fonamentat en la via expansiva, o el que és el mateix, amb un creixement de la producció agrària equivalent a l'augment demogràfic, el que es va produir fou un important procés d'intensificació, vinculat a l'orientació selectiva de les terres més òptimes cap als conreus de major rendibilitat, a la millora del regadiu i a l'ús de determinades rotacions de cultius que reportaven a les hortes rendiments més alts per superfície. A la seua vegada, caldria afegir també un creixent de l'orientació comercial de la producció, que responent a estímuls llunyans del mercat, permetia col·locar importants quantitats d'excedents més enllà de l'àmbit comarcal.

1.2 Les diferents motivacions per a la millora hidràulica

Dins d'aquest context d'intensificació, la millora de les infraestructures hidràuliques pogué jugar un paper molt important. Aquest fet, però, podria comptar amb matisos, depenent de les característiques geogràfiques, econòmiques i socials pròpies de cada sistema de reg, la qual cosa donaria lloc a diferents motivacions, que a la seua vegada culminarien en diversos tipus de solucions tècniques.

Dit açò, es podria parlar d'almenys tres models presents a les hortes valencianes durant els segles XVI i XVII. Aquests farien referència a l'ús d'embassaments i altres enginyers per tal d'aconseguir un major aprofitament de l'aigua en escenaris de major escassetat hídrica, a la construcció de nous canals de reg per tal de crear hortes noves o millorar les

¹⁴ En realitat, caldria esperar al segle XVIII per trobar actuacions veritablement significatives a l'estil de les Pies Fundacions del Cardenal Belluga al Baix Segura (Ardit, 1993, I: 258).

¹⁵ Algunes de les dades de les que disposava Ardit (1993, I: 262-264) en aquells moments eren: un augment del 9% entre 1598 i 1793 a l'Horta d'Alacant (Alberola: 1984: 198-199), del 2% al Túria entre 1660 i el primer terç del segle XIX (Burriel, 1971: 134-135), del 13% a Torrent entre 1572 i 1754 (Royo, 1988: 83), del 31% a Alzira entre 1465 i 1802 (Peris, 1992: 39), del 11% al Millars entre 1631 i 1828 (Obiol, 1985:58), de tal manera que a Castelló fou del 26,7% entre 1599 i 1817, i a Vila-real del 10% entre 1566 i 1882 (Domingo, 1983: 25).

ja existents, i a la millora dels assuts i altres elements situats als caixers fluvials, per tal de minimitzar al màxim les conseqüències de les inundacions, guanyant així en regularitat.

Grans preses per a lluitar contra l'escassetat hídrica: les hortes alacantines

Un dels primers estímuls sobre el que s'ha de parlar era, sense cap mena de dubte, l'escassetat hídrica, la qual s'expressa amb major intensitat als sistemes de reg situats al sud del Cap de la Nau. Dins d'aquest context, Alberola (2010: 42) ha argumentat que en les comarques meridionals proliferaren els artefactes destinats a compensar les mancances d'aigua. Per a tal efecte, l'autor realçava el dinamisme camperol a l'hora d'aconseguir un aprofitament exhaustiu de la mateixa.

En aquest sentit, caldria destacar els enginys per extraure les aigües del subsòl, tals com els pous o les galeries, però també les sènies de tracció animal.¹⁶ D'altra banda, també es ficava en valor la construcció de petites preses o assuts estratègicament situats als barrancs, les rambles i els rius rambles, seguits de «boqueres», per tal d'aprofitar al màxim els cabals esporàdics que generaven les precipitacions extraordinàries (Alberola, 2010: 42).

Una menció especial haurien de tenir, segons el mateix autor, les basses i pantans construïts al sud del territori valencià des de finals del segle XVI, ja que seguint la tradició investigadora de López Gómez y Gil Olcina, les considerava com la millor mostra dels llauradors per combatre la precarietat hídrica a la que estaven condemnats (Alberola, 1994, 1998 i 2010: 43).

En aquest sentit, aquestes infraestructures s'iniciaren al sud del País Valencià amb el modèlic embassament de Tibi, alçat al riu Montnegre entre 1579 i 1594, continuava al Vinalopó amb el d'Elx datat entre 1632 i 1643, el d'Elda, conclòs el 1698 i el de Petrer, documentat cap al 1679. Tots aquests estarien seguits pels d'Ontinyent, construït al riu Clariano entre 1666 i 1687, i el cas de l'Alcora al riu Llucena.¹⁷ Al segle XVIII, caldria

¹⁶ Aquestes, tot i ser emprades des de l'Edat Mitjana, experimentarien segons Giménez Font (2008: 172-187) un increment considerable durant la segona meitat del segle XVIII.

¹⁷ Aquest darrer és l'únic pantà d'Època Moderna situat al nord del País Valencià.

afegir els casos de Moixent i Novelda, i altres preses més modestes construïdes a les rambles que passen per Agost (Alberola, 1994, 1998 i 2010: 43).

L'horta d'Alacant, amb el pantà de Tibi com a estendard arquitectònic, és doncs un magnífic exemple, segons Alberola (2010: 46-47), per mostrar com la necessitat d'aigua es va transformar en inversió, i com aquesta va permetre assegurar el reg d'aquella horta, ampliar la superfície cultivable, atenuar el monopoli dels titulars de les antigues donacions d'aigua i dissenyar un complex sistema de repartiment i distribució que, controlat pel municipi d'Alacant fins el 1740, tindria una gran transcendència des del punt de vista econòmic i jurídic.

Aquest sistema estaria acompanyat, a més a més, per altres infraestructures de menor mida, però igualment fonamentals per tal d'aconseguir un aprofitament integral d'uns recursos hídrics limitats. En aquest sentit, Alberola (2010: 49-50) diferenciava clarament entre assuts fets de manera il·legal a Castalla, Tibi i Xixona, i que protagonitzaren importants litigis relatius als drets de l'aigua, i altres legals, sent aquests els de Mutxamel i Sant Joan del segle XVI, als quals caldria afegir el del Campello al Set-cents.

Amb tot, Alberola (2010: 47) afirmà que, des del punt de vista teòric, es va duplicar la quantitat d'aigua disponible per al reg, de tal manera que marcaria també diferències importants en l'ús de la mateixa. Un bon exemple està en la diferenciació entre l'«aigua vella», que estava separada de la terra i procedia d'antigues donacions medievals, i l'«aigua nova» procedent de l'embassament de Tibi, i adscrita a la terra i distribuïda de manera proporcional

Nous canals per a millorar el regadiu: la Ribera del Xúquer

Altres rius situats al nord del cap de la Nau, com el Xúquer, presentaven un cabal i una regularitat menys exigent que el cas anterior. Per tant, a la Ribera Alta, es van experimentar diferents esforços per millorar del sistemes més antics de reg i transformar els secans en espais regats, mentre que a la Baixa es va dur a terme una creació de noves àrees agrícoles en zones ermes (Peris i Romero, 2000: 126).

Tot aquell esforç es va poder materialitzar gràcies a la projecció de nous canals de reg, els quals es podrien sintetitzar en els de Cullera, Sueca i Corbera, entre finals del segle

XV i principis del XVI,¹⁸ els d'Escalona i Carcaixent entre finals del Cinc-cents i principis del Set-cents.¹⁹ Aquets serien succeïts, a més a més, per l'ampliació de la Sèquia Reial a l'últim terç del segle XVIII.²⁰

Açò va tenir una repercussió directa en l'expansió de l'àrea del reg, del tal manera que es passà de les 75.000 ha estimades per al segle XV, a les 358.808 ha de 1884.²¹ No obstant això, també estigué relacionat amb una major intensificació.

En aquest sentit, Peris i Romero (2000: 123) sintetitzaren que aquelles obres estigueren acompanyades per una transformació en els cultius, de tal manera que el paisatge canvià progressivament, dels camps de blat medievals, als d'arròs, però també amb moreres, hortalisses o dacses.²² Això fou possible, segons aquells autors, pel règim del riu, però també per la suavitat de les temperatures a l'hivern, les quals donaven l'opció de seleccionar entre una ampla gama de cultius, per tal d'adaptar-se a cada conjuntura (Peris i Romero, 2000: 128-129).

A la seua vegada, cal tenir en compte altres factors, com un possible increment demogràfic esdevingut durant el segle XVI (Peris, 2000: 165),²³ però també el influx urbà, el qual era essencial en la millora del perímetre regat, en la seua doble dimensió de mercat per als productes agrícoles i centre financer. Finalment, no s'ha d'oblidar el paper clau que jugaren els Consells municipals en la gestió i millora d'aquelles sèquies (Peris i Romero, 2000: 129), la qual cosa és especialment significativa en aquella comarca, pel

¹⁸ Sobre les transformacions en Sueca, Cullera i Corbera veure: Furió (1982), Calatayud i Furió (1992) i Vercher (2000 i 2014).

¹⁹ Sobre la construcció de les sèquies de Escalona i Carcaixent veure: Torres (2000) i Peris (2000 i 2018).

²⁰ Sobre el nou tram de la Sèquia Reial del Xúquer, veure: Peris (1992 i 1995).

²¹ Sobre aquest espai cronològic tan ample, val a dir que Peris (1992: 50 i 229) plantejà diferents espentes expansives a la comarca, especialment destacables entre 1605 i 1672, on cresqué en 2.736 ha, i 1759 i 1767 on ho va fer en 2.728 ha.

²² Vercher (2000: 148) recull el testimoni prou esclaridor d'un llaurador de Polinyà de 1672: «de regar a no regar les terres de cert terme va la diferència de tenir a no tenir bones cullites de forment, arrosos, adacçes y altres esplets».

²³ Peris (2000: 165) recopilà per al cas d'Escalona un augment que podria anar dels 90 focs el 1510, als 290 focs el 1609.

fet de que la projecció d'alguns dels nous canals, estigué directament relacionada amb la independència d'alguns municipis, tals com Carcaixent o Castelló de la Ribera.

Assuts més resistents per a minimitzar els efectes de les inundacions: la Plana de Castelló

En altres comarques, com la Plana, aquest dinamisme semblava més difícil de trobar, especialment des del punt de vista constructiu. En realitat, no s'havia fet cap gran canal nou a l'estil de la Ribera, ni cap gran pressa al model alacantí, a la qual cosa caldria afegir que aquest macrosistema semblava un dels millors exemples d'horta fossilitzada.

Aquesta darrera afirmació es solia fer, sobre tot, perquè totes les descripcions que s'havien publicat sobre aquest sistema des de l'obra de Vicià (1564) ressaltaven sempre que aquests regadius es regiren en temps d'escassetat hídrica per la Sentència arbitral de 1346, la qual havia sigut dictada per l'Infant Pere d'Aragó, comte de Ribagorça. A partir d'aquell moment, doncs, es feia una repartiment proporcional en temps de sequera, a partir de 60 files, de les quals 19 eren per a Borriana, 14,5 per a Castelló, 14 per a Vila-real i 12,5 per a Almassora.²⁴

Al respecte de la mateixa, val a dir que popularment es tenia la creença de que la Sentència havia definit el que podria entendre's com «una xifra de superfície oficial» de les hortes al segle XIV, ja que en documents històrics de diferents èpoques, es repetia contínuament que els regadius de la Plana tenien 108.000 fa (8.974,8 Ha) al segle XIV. Repartits seguint la mateixa proporció de la Sentència Arbitral, Castelló tindria 26.100 fa (2.175 Ha), Borriana 34.200 fa (2.842,02 Ha), Vila-real 25.200 (2.094,12 Ha) i Almassora 22.500 (1.869,75 Ha).²⁵

Al respecte, Rabassa (1999: 638-639) plantejà que aquella repetició de les dades al llarg del temps podia significar dues coses: que era una xifra «legalitzada» com a extensió de

²⁴ Aquesta Sentència, segueix vigent en l'actualitat, tot i que, tal i com ja van advertir García Edo (1994 i 2013: 86) i Guinot i Selma (2002: 21), la separació de la sèquia comuna de Castelló i Almassora el 1789 va provocar un petit reajustament a nivell intern, de tal manera que la primera passà a tenir 17,2 files, mentre que la segona gaudiria de 9,8 files.

²⁵ Sobre la tradició documental d'aquestes dades, val a dir que Sánchez Adell (1982: 89) aportà un document de 1597, mentre que Obiol (1985: 58) assenyalava un altre de 1631, als quals Garrido (2004: 21) afegia les referències de Martín Bonisana, Catalino Alegre i Martí Cercós, els quals ho seguien mantenint de manera inalterable al segle XIX.

regadiu que ha servit de base per a la distribució del comte de Ribagorça, o que els increments posteriors s'han «recalculat» manipulant les xifres per tal de respectar escrupolosament aquella Sentència, sent la primera opció, sota el seu punt de vista, una possible evidència de que «abans de 1350 s'ha completat l'horta del Millars».

En aquest sentit, i partint de la xifra de 20.952 fa (1.741 Ha) aportada per un document de 1307 on es donava «compte de jovades e tot lo regadiu de la cèquia de Coscollosa e de la cèquia Major»,²⁶ proposà que al primer decenni del segle XIV el sistema hidràulic de Castelló ja estaria completament definit, de tal manera que a partir d'aquell moment hi hauria una «essencial estabilitat», que provocaria que «la futura expansió de l'espai conreat [...] sols tindrà dues vies: la bonificació de marjals o la roturació dels secans» (Rabassa, 1999: 646).²⁷ Per tant, s'oposà a la hipòtesi de Domingo (1983: 30 i 32), segons la qual, seria al segle XVI quan «el regadío alcanza [...] prácticamente el desarrollo máximo que le permiten sus recursos hídricos con las técnicas de que se dispone».

Garrido (2004: 21), per la seua banda, proposà una interpretació diferent sobre aquella aparent fossilització, de tal manera que aquelles dades de superfície repetides segle rere segle podrien no estar fent referència a la totalitat de les terres que estaven sent regades el 1346, sinó que eren «les acordades de comú acord a partir de les particions de cada poble». Dit d'una altra manera, la Sentència Arbitral podria estar marcant el màxim teòric que aquelles hortes podien aplegar a créixer, i no el que ja havien crescut al segle XIV.

El mateix autor anà més enllà, i plantejà que l'ampliació de la superfície del reg s'havia de veure com un assumpte veritablement complex des del punt de vista institucional. Tingue's en compte que, per exemple, quan més gran era l'horta més difícil era repartir l'aigua en temps d'escassetat, la qual cosa podia suposar una major amenaça per a la pervivència de la comunitat. A més a més, cal tenir present que com els cultius que solien generar més riquesa solien tenir, a la seua vegada, majors necessitats hídriques, una horta

²⁶ Tot i que sense incloure, «lo regadiu que's damunt la cèquia vella de Castelló», o sèquia d'Almalafa, de tal manera que la superfície total del regadiu castellanenc encara seria major (Rabassa, 1999: 637).

²⁷ Més recentment, l'estudi del llibre de la peita de 1497 de Castelló realitzat per Saura (2014: 187 i 190-191), ha mostrat uns resultats semblants a les xifres proposades per Rabassa, encara que un poc inferiors, ja que l'autor estimà unes 1.562 Ha.

més menuda podia assegurar que els seus usuaris no es quedaren desproveïts (Garrido, 2012a: 96).

A partir d'aquest raonament, Garrido (2012a: 97) va emprar el riu Millars com a exemple, i després d'analitzar el cabal del mateix entre 1915 i 1949, va poder quantificar que abans de que es construïren les preses industrials, de mitjana hi havia aigua de sobra per a regar les més de 10.000 Ha que formaven aquell macrosistema. Malauradament, la irregularitat del riu feia que hi hagué un total de 10 mesos de juliol, en els quals es va enregistrar un dèficit hídric, o el que és el mateix, una situació d'escassetat cada 3,4 anys de mitjana. Aquesta dada marcava doncs, un «ambiente de extrema incertidumbre», que en part explicaria les restriccions a fer grans ampliacions sobtades en les hortes.

Aplegats a aquest punt, plantejava que moltes institucions de reg tradicionals pogueren tenir la voluntat de no aplegar al màxim dels seus límits teòrics i legals de superfície, ja que el no fer-ho podia constituir «una defensa contra las repercusiones negativas de la irregularidad de los ríos», que, a més a més, «aseguraba que la tierra pudiera cultivar de manera más intensiva». Dit d'una altra manera, ser conservadors a l'hora d'expandir-se podia garantir millors resultats per al conjunt dels seus usuaris (Garrido, 2012a: 96).

Tenir en compte que regar quanta més superfície millor tenia una sèrie de perills per als interessos generals d'una comunitat i que, a més a més, mantenir-se per baix dels límits màxims possibles els podia proporcionar avantatges des del punt de vista intensiu, obri, sota el meu punt de vista, una nova possibilitat d'estudi per a les infraestructures de reg. Efectivament, tingue's en compte que aquests elements, lluny de ser els culpables d'una aparent incapacitat d'expansió com a conseqüència de no estar suficientment avançats tecnològicament, podien jugar un paper crucial a l'hora de mantenir una major regularitat en la captació i distribució de les unitats de recurs.

La incertesa hídrica, mostrada per aquell autor al segle XX en el Millars, es pot observar també a l'Època Moderna, tot i la manca de registres estadístics. Efectivament, com que a la Plana l'escassetat d'aigua activava immediatament la distribució de les aigües dictada per la Sentència Arbitral de 1346, el síndic clavari del Consell de Vila-real, anotava a les claveries municipals els pagaments fets «al partidor de les aygües del riu de Millars» d'aquella vila, en concepte d'haver-se reunit amb els partidors dels altres municipis.

Gràcies a aquests registres, es podria dir que, com a mínim, es va pagar a aquest jutge partididor en 48 ocasions entre 1512 i 1579, és a dir, que pràcticament la participó excepcional s'aplicaria en una temporalitat mitjana d'1,3 anys. A la qual cosa, val a dir que, existia una alta variabilitat en el nombre de dies d'aplicació de la mateixa, ja que el pagament podia oscil·lar des d'un dia, fins a actuacions crítiques de fins a vint dies de duració.²⁸

Aquesta font, tot i tenir les seues limitacions, podria estar indicant que al segle XVI les situacions d'escassetat hídrica en el Millars pogueren estar molt més presents que al XX. Aquesta afirmació encaixa, en realitat, en les interpretacions que es venen fent sobre la incidència de la Petita Edat del Gel al segle XVI. En aquest sentit, Font Tullot (1988) ja considerava que la sequera fou un dels grans protagonistes d'aquella centúria amb la possibilitat de que hi haguera uns setanta anys especialment secs en la majoria de la Península Ibèrica.

La Petita Edat de Gel,²⁹ però, plantejà un escenari d'extrema variabilitat climàtica, on es succeïrien amb major mida severes sequeres i catastròfiques inundacions, les quals pogueren incrementar els danys en les infraestructures de reg situades als caixers fluvials, ja de per si vulnerables a l'efecte de les revingudes periòdiques que caracteritzen el clima mediterrani.

En aquest sentit, els assuts i els primers kilòmetres de les sèquies mares que naixien d'ells pogueren representar un tercer model de construcció a estudiar. Tingue's en compte que amb cada revinguda es perdia la capacitat de captar l'aigua de manera habitual, podent haver inclús situacions en les que no es podria regar durant llargues temporades fins que les infraestructures foren reposades, la qual cosa podia agreujar-se si no es podia tampoc moldre pel fet d'estar els molins inservibles.

Aplegats a aquest punt, es pot veure com en comarques com la Plana, no es va experimentar un creixement destacat de la superfície de regadiu amb la construcció de

²⁸ Un dels exemples més prolongats en el temps es van retribuir el 1551. Malauradament no sempre s'indicava la data. AMVr.Cla.305,f.39rº.

²⁹ Sobre la Petita Edat de Gel, veure la monografia d'Alberola (2014a), on s'aporten dades prou actualitzades per al conjunt d'Espanya.

nous canals, ni es va tractar de mitigar els efectes de la sequera amb pantans, a la qual cosa, tot siga dit, es podia donar respostes institucionals. No obstant això, les inundacions es convertirien en un veritable motor constructiu, amb la finalitat de minimitzar els danys que podien causar en les infraestructures, i obtenir així més regularitat.

Aquesta reflexió, que ben bé podria aplicar-se a altres comarques, fa que prenga rellevància l'anàlisi de les inundacions esdevingudes a cada riu, pel fet de que aquestes serien les que, en realitat, marcarien els ritmes de transformació arquitectònica en aquest tipus d'infraestructures. Dit açò, sembla apropiat advertir que cada notícia documentada sobre una revinguda, no tindria perquè significar una millora tècnica immediata, sinó que en realitat, cal tenir present la intensitat de cadascuna, però també la concentració de les mateixes.

Efectivament, l'agrupació temporal de les inundacions és un assumpte molt important en contextos de canvi climàtic. Al respecte, Barriendos (1996-1997) proposà que les precipitacions intenses que van poder ocasionar grans riuades podrien delimitar-se a Catalunya en tres pulsacions on es va veure incrementada la seua presència, dues de les quals estarien presents a l'Època Moderna: la primera d'elles estaria entre 1580 i 1620 i la segona entre 1760 i 1800, la qual és coneguda com Anomalia Maldà (Barriendos i Llasat, 2009). Autors com Alberola (2010 i 2014) o Garcia Torres (2015 i 2016), per la seua banda, evidencien que aquestes oscil·lacions també tingueren el seu reflex als rius valencians.

Per al cas del Millars, únicament s'havia fet fins ara una aproximació al Set-cents i als efectes de l'oscil·lació Maldà (Pardo Nàcher, 2017), la qual ha pogut ser ara ampliada a fi de conèixer millor el comportament d'aquest riu als segles XVI i XVII, i la relació que tenen aquestes amb les transformacions hidràuliques.

En aquest sentit, és important assenyalar que la proliferació del que s'ha anomenat en aquesta tesi com «primera generació d'assuts de pedra picada i argamassa»,³⁰ coincideix amb el que sembla ser una primera concentració d'inundacions de mitjana i gran magnitud, que generarien un important increment en les inversions locals dedicades a la reparació de les infraestructures de reg.

³⁰ Sobre aquest assumpte veure el [Capítol 2.6](#).

Aquesta primera concentració compta amb cinc inundacions, esdevingudes en els setze anys que van des de 1501 a 1517, de tal manera que es va viure una situació en la qual, de mitjana hi hagué un desbordament amb danys ressenyables cada tres anys i dos mesos aproximadament.

La lectura de les fonts de Vila-real ens mostra la crescuda del 3 de juny de 1501, la qual va provocar «lo deluvy» amb importants danys als «portalls de Borriana».³¹ Aquesta estigué seguida per una altra a l'octubre de 1504, la qual va fer necessari «adobar la cèquia maior» a compte del municipi i no del sequier.³² A continuació, es documenta la d'abril de 1509, on unes «grans ayguades» del riu van fer greus danys a l'assut.³³ Posteriorment, la revinguda del 4 de novembre de 1513, dia de Sant Francesc, fou descrita com el «diluvi de la gran aygua del riu de Millars»,³⁴ va impedir el reg degut a desperfectes en les sèquies i la gola.

Aquest cicle culminaria amb la riuada del 27 de setembre de 1517. Els desperfectes causats per la mateixa foren tan grans a la ciutat de València, que van merèixer una atenció especial per part d'Escolano (1611, II: 1443-1449) i Teixidor (1895: 41). Al respecte, Alberola (2014: 147) va sintetitzar que aquesta inundació va trencar les defenses del Túria provocant que s'inundés la ciutat, a més de derruir edificis, com ara el pont Nou, el de Serrans i del Real i part del de la Trinitat.

Els desperfectes es feren extensibles a les sèquies de Llombai, Alginet i Alèdua (Bisbal del Valle, 2011), de la mateixa que s'ha pogut constatar danys materials causats pel Xúquer a Alzira, Gabarda i Alcocer (Butzer, Miralles i Mateu, 1983: 327 i Peris, 2005: 91) mentre que al Millars, on l'assut de Vila-real se'l «portà lo dit riu».³⁵

Efectivament, aquest període fou considerat pel Consell de Vila-real com un moment on la millora de l'assut podia donar una resposta a «la necessitat que tenim».³⁶ Tant fou així,

³¹ AMVr. Cla.284, f.7rº.

³² AMVr. MC.49, ff.23rº i vº.

³³ AMVr. MC.53, f.35vº-36rº.

³⁴ AMVr. MC.57, f.26rº.

³⁵ AMVr. MC.62, f.27vº-28rº. Dada citada en Aparici (2006: 148). [Apèndix A1](#).

³⁶ AMVr. MC.54, f.10rº.

que a la fi de les inundacions el riu comptaria amb una transformació radical del paisatge, al haver-se alçat per primera vegada dos assuts de pedra picada, construïts quasi simultàniament pels consells de Vila-real primer, i pels de Castelló i Almassora després.

Una segona concentració d'inundacions destacada es va produir entre els segles XVI i XVII, de tal manera que hi hagué almenys cinc revingudes especialment significatives. Aquestes es succeïren en els trenta-set anys que van des de 1581 a 1617, de tal manera que de mitjana es va viure una situació dominada per un desbordament amb danys ressenyables cada set anys i mig aproximadament, tot i que amb la diferència respecte a l'anterior, de que totes elles tingueren un caràcter encara més destructiu.

Tot i que al conjunt del territori valencià es podria incloure la «gran creixcuda» d'octubre de 1577, que «jamés en nostres temps avia sida vista del Túria» (Teixidor, 1895, I: 93), o la de novembre de 1580 enregistrada pel Xúquer a Sueca (Sanchis, 2001: 60), val a dir que a la Plana la primera d'elles fou la del 18 de setembre de 1581.

Al respecte d'aquesta, Teixidor (1777, I, 45-46) assenyalava que fou «lo major infortuni e inundació que iamés en esta terra se havia vist». Efectivament, a la Ciutat de València hi va haver un temporal de «grans aigües» i vents huracanats, de tal manera que les aigües del Túria van superar el pont del Real i es van eixir de mare els barrancs propers, arruïnant poblacions i enginys hidràulics. Alberola (2014: 153) recollí dades que fan pensar que es van haver de lamentar moltes vides humanes, i la pèrdua de collites, la qual cosa va augmentar els preus.

Per al Millars, es conserva el testimoni del notari Gabriel Avinent, qui narrà que «la inundació del riu de Millars fou tanta que havia pujat sobre lo pont» de Santa Quitèria «y se'n havia portat los parapetos, o antepits que staven sobre les segona, tercera y part de la quarta arcades de dit pont», així com «tota la obra que en dit molí de la peguea» amb la desgràcia afegida de que també se'n va endur al moliner, a la seua muller prenyada i a un xic que tenien. Tan gran fou la destroça que, segons el notari, «no restà persona [...] en tota la Plana que no vingué a veure un succés tan raro, orrendo y spantós».³⁷

³⁷ AMVr. D.1551/1581, ff. 2° i v^o ([Apèndix A13](#)). Traver (1909: 142-143 i 1935: 101-102) ja va fer referència a aquest document en el seu moment, tot i que sense citar la font.

Aquesta «rara y jamás hoyda orrenda inundatió que lo riu de Millars feu» va tenir «altres molts y molt notables danys», de tal manera que «se·n portà la caseta del açut y sportellà les segona y tercera arcades del açut» a més d'esborrar «del tot les cèquies de tal manera que en moltes parts no y havia vistigi algú».³⁸ Pel que fa a Castelló, es sap que la mateixa inundació va destruir el seu assut,³⁹ mentre que al terme d'Almassora es va caure el pont de la Rambla.

La segona gran riuada aplegà al setembre de 1590 i va causar grans «danys donats per los rius de Millars y Sech en lo açut y cèquies» de Vila-real, la qual va ser objecte d'interpretacions religioses que l'atribuïen a un càstig diví pels «nostres demèrits e grans culpes y pecats» sent aquest el motiu pel qual «la divina magestat haja volgut castigar aquest poble».⁴⁰

Al Túria, la destructiva inundació de 1589 que va trencar els murs i els ponts de València, seguida de la de 1590 on el riu «vingué gordíssim» (Teixidor, 1767, I: 46 i Porcar, 2012, I: 52-53), va donar origen a una institució anomenada «fàbrica del riu» (Melió, 1990b: 238-240). Mentre que al Xúquer, Peris (2005: 93) ha documentat fins a 22 inundacions en aquell any.

La tercera avinguda del Millars fou la del 24 de febrer de 1597, també coneguda com de «la nit de Sant Macià». Aquesta va ser especialment perjudicial per a la sèquia de les Argamasses de Vila-real, situada dins del caixer fluvial.⁴¹ Aplegats al 14 de febrer de 1606, es registra que van haver «avengudes y creixements que los rius de Millars y Sech han fet» que van causar «tan grans danys e ruhines» als assuts i les sèquies.⁴²

Aquest cicle culminaria finalment amb la riuada del 3 de novembre de 1617, coneguda com «lo any del diluvi». Al respecte, Porcar (2012, I: 468-469) va dedicar interessants comentaris en el seu dietari, de tal manera que des del dia de Tot Sants el Túria va

³⁸ AMVr. D.1551/1581, ff. 2rº i vº.

³⁹ AMC. Aigiües, C.9. s/n. «Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Borriana sobre la construcción del azud».

⁴⁰ AMVr. D.1205/1583, f.1rº.

⁴¹ AMVr. D.1205/1583, f.1rº.

⁴² AMVr. D.1.209/1604. s/f.

experimentar un gran creixement i desbordaments amb violència, trencant els murs de protecció del riu i alguns molins (Alberola, 2014: 156). D'altra banda, Barriodos (2000 i 2002:549-562) ha pogut constatar que episodis semblants es van experimentar també a Catalunya.

Aquest episodi meteorològic fou també molt sentit al Millars, ja que es sap que la sèquia de les argamasses de Vila-real va tenir grans danys (Traver, 1909: 492), igual que les sèquies de Castelló, tot i que el més dramàtic fou la «ruïna que i a en les açuts» de Borriana i Castelló-Almassora, degut a que els dos van quedar inservibles.⁴³

Aquesta concentració d'inundacions especialment problemàtiques, es van traduir en innumerables reparacions de tot tipus al conjunt de les hortes de la Plana.⁴⁴ No obstant això, si hi ha una cosa que destaca especialment és que fou el detonant d'una de les grans fites hidràuliques del segle: la construcció del cano de Rambla, resultat de la contrastada desesperació dels Consells de Castelló i Almassora per poder situar el seu assut en un emplaçament més segur, lluny de rebre les espentes addicionals de la Rambla de la Vídua (Pardo Nàcher, 2017-2018).

Entre mig d'ambdues concentracions, cal destacar l'existència d'un període d'intensa activitat constructiva motivat directament per altres inundacions, però sobre el qual no hi ha proves tan evidents com per a afirmar que fos una veritable concentració a l'estil de les anteriors.

En aquest sentit, és possible que la inundació de 1545,⁴⁵ destruïes el primer assut de pedra picada de Castelló i Almassora, la qual cosa va exigir edificar un altre de materials més febles poc després. A la ciutat de València, es sap que en aquella dècada, el Túria s'havia eixit de mare en almenys tres ocasions ressenyables, ocasionant per exemple desperfectes en alqueries i molins el 1540, i en convents i la Porta del Mar el 1534 (Teixidor, 1985, I: 42 i Soria, 1960: 199-222).

⁴³ AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessions del Consell del 5-11-1617, 9-11-1617 i 8-12-1617.

⁴⁴ Tal i com es veu als capítols dedicats a cada cas.

⁴⁵ AMC. MC. 1545-1546. s/f.

D'altra banda, la construcció del primer assut de pedra picada que va tenir Borriana, des de 1563, podria correspondre amb unes «grosses riades» que segons el Consell de Vila-real, hi havia hagut recentment,⁴⁶ i que a la seua vegada havien causat desperfectes a l'assut de Castelló al setembre de 1561.⁴⁷

A partir de tota aquesta casuística es podria considerar que les principals innovacions hidràuliques que es van dur a terme a la Plana durant els segles XVI i XVII, foren una reacció directament relacionada amb la lluita contra les inundacions, com hom podria suposar. No obstant això, cal afegir la hipòtesi de que fos una reacció amb vistes a prevenir, ja que -tal i com es veurà- no es limitaven a refer allò que s'havia trencat en repetides ocasions, sinó que invertien importants quantitats de diners per a introduir millores, a fi de fer-les més resistents per al futur i per tant minimitzar els desperfectes i obtenir una major regularitat en la captació, la qual cosa fou especialment important en un context de canvi climàtic.

1.3 La innovació hidràulica: causa o conseqüència de desenvolupament econòmic?

La lògica podria fer pensar, en un primer moment, que era en temps de bonança i creixement econòmic i demogràfic, quan una comunitat exercia pressió sobre la terra, i a més a més tenia la capacitat d'assumir les despeses necessàries amb les quals invertir en innovacions hidràuliques, de tal manera que en èpoques de decreixement o crisi les obres es veurien reduïdes per falta de recursos i es limitarien a fer petites reparacions per tirar endavant.

No obstant això, tot sembla indicar que fou al contrari. Al respecte, Peris (1992: 50) ja va assenyalar quan parlava de l'ampliació de la Sèquia Reial del Xúquer, que tot i que calia interpretar les expansions del regadiu esdevingudes al segle XVII i XVIII com el reflex d'un creixent interès per assegurar les collites en moments de fortes vicissituds climàtiques, hi havia un desfasament cronològic entre la concepció d'un projecte i la concreció dels resultats.

⁴⁶ AMVr. Cla.313, ff.26rº i vº i AMVr. Cla.314, f.21vº.

⁴⁷ AMC. MC. 1561, s/f.

En aquell mateix sistema, Peris i Romero (2000: 125) també assenyalaren que les obres hidràuliques abundaren en temps difícils, especialment com a conseqüència de la reducció de les pensions dels censals després de l'expulsió dels moriscos, la qual cosa facilitava un crèdit més barat per finançar aquests projectes, però també pels efectes de les sequeres del segle XVII, sent especialment destacades les de 1610, 1628 i 1637.

A la Plana, però, sembla que les dues grans fites tècniques, tals com els primers assuts de pedra picada i argamassa i el cano de la Rambla, també es van dur a terme en moments d'especial complexitat. És a dir, que foren respostes hidràuliques coincidents amb moments de dificultat econòmica i de transformació social.

Efectivament, els primers assuts de pedra picada i argamassa, com s'ha dit, podrien interpretar-se com una resposta a les inundacions de 1501-1517. Però, en realitat, cal tenir en compte que van coincidir també amb el conflicte de les Germanies, i per tant, amb un període d'important activitat bèl·lica destacada a la Plana, unit a unes repercussions econòmiques molt importants, tal i com va estudiar Salavert (1988). A la qual cosa, caldria afegir una crisi del preu del blat, que fou especialment significativa el 1521-1522 (Hamilton, 1934).

García Edo (2013: 67-68), per la seua banda, llançà la hipòtesi de que el context de crisi obert pel conflicte seria el culpable d'una manca de notícies significatives referents a la producció normativa en qüestió d'aigües al Millars. Però, en realitat, el que pogué ocórrer fou que les institucions de reg van concentrar tots els seus esforços en poder acabar els assuts de Vila-real i Castelló programats mesos abans del conflicte. En el primer cas, el confrontament va originar importants retards en els pagaments de les obres, mentre que en el segon es va decidir esperar fins al 1522 per a dur a terme una contractació definitiva.

Pel que fa el cano de la Rambla, s'ha proposat la possibilitat de que fos una resposta a les inundacions del període 1581-1617, tal i com també ho va ser, per exemple, per a la construcció de nous ponts de pedra a la ciutat de València, com els del Real o del Mar.⁴⁸ No obstant això, també va coincidir amb la pitjor crisi del preu del blat del segle XVI, esdevinguda entre 1583-1584 (Hamilton, 1934), però sobretot amb els moments

⁴⁸ Sobre la transformació dels ponts del Túria veure, per exemple: Bertomeu (1984), Meliό (1990) i Rosselló i Esteban (2000).

immediats a l'expulsió dels moriscos de 1609, la qual cosa podria semblar a priori un esdeveniment insignificant per a un sistema d'irrigació caracteritzat per estar format per cinc municipis habitats en la seua totalitat per cristians vells.

Res més lluny de la realitat. La veritat és que, tal i com va documentar Domingo (1983: 181-194) les hortes de la Plana tingueren un alt percentatge de propietaris procedents de llocs propers de moriscos, de tal manera que a Vila-real aquests pogueren posseir el 24% de la terra i a Nules es podria parlar del 37%. Mentre que a Castelló les xifres, molt més reduïdes, se situaren en torn a 2,7% de la superfície i el 6,1% dels propietaris.

En termes generals, l'expulsió dels moriscos provocà que entre els tres llocs documentats hi haguera un important canvi de propietaris, ja que aquestes terres foren cedides a nobles que s'havien vist directament perjudicats per haver perdut un gran nombre de vassalls. En aquest sentit, s'ha pogut saber que les terres de moriscos de Borriana i Vila-real foren adjudicades a Cristòfol Carròs, I marquès de Quirra, tot i que encara es desconeix com les va repartir o les va mantenir en producció després.⁴⁹

Els projectes que s'han esmentat com a exemple, significaren una despesa molt alta en temps convulsos, i per tant, podrien estar confirmant també en aquest riu que els ritmes de transformació de les infraestructures de reg i la introducció d'innovacions no estaven associats a temps de bonança, sinó que afloraven en temps de crisi, quan més necessari era garantir la producció agrària, malgrat que també era quan més difícils resultaven de finançar.

Dit açò, seria interessant preguntar-se en el futur si l'aplicació de determinades innovacions constructives en l'àmbit del reg pogué afavorir l'entrada en cicles econòmics de creixement allí on hi havien comunitats enormement dependents al producte agrari, i de ser així, en quina mesura ho va fer.

⁴⁹ AHNOB.FERNAN NÚÑEZ,C.2,D.9.

Les tipologies d'assuts: pervivències i millores

Si s'atén a les síntesis «clàssiques» de López Gómez (1992 i 1996) o Fernández Ordóñez (1984) sobre l'evolució de les preses espanyoles, es pot veure com s'ha transmès la idea de que entre els embassaments romans i els grans pantans d'Època Moderna, hi va haver un llarg període dominat quasi exclusivament per petites recloses de derivació, generalitzades primer pels musulmans i continuades pels cristians després de la Conquesta.

Aquestes infraestructures es veien doncs, i per norma general, com obres prou senzilles i d'una durabilitat temporal curta, degut a que estaven constituïdes principalment per murs fabricats amb caixes de fusta i farcits de terra. Malgrat tot, és cert que López Gómez (1996: 98-99) ja presentaven la idea –encara que sense desenvolupar-la– de que amb el temps aquestes infraestructures «menors» s'anaren convertint en construccions més sòlides, podent-se diferenciar entre les de «pilotes y escollera» i les de maçoneria.

L'aparent senzillesa de les mateixes, en realitat, es pot matisar. Tingue's en compte que al segle XVI el pseudo Juanelo Turriano ja insistia en què els assuts es feien de «diversas maneras, según la disposición de los lugares y también de los ríos y según la necesidad del regar o moler, y también la mucha o poca agua [...] y también la mucha tierra que ay que regarse».⁵⁰

Efectivament, de la mateixa manera que la creació d'una horta necessita d'una planificació prèvia molt complexa,⁵¹ la construcció d'un assut no es limitaria a la mera col·locació de qualsevol element en un riu per fer parada, sinó que, en realitat, els seus promotors disposaren d'un ampli ventall de possibilitats materials i tècniques que s'anaven escollint depenent de les diferents situacions.

S'ha de tenir en compte, doncs, que cada assut és únic perquè ha d'adaptar-se a unes necessitats geogràfiques, econòmiques i institucionals concretes que, a més a més, poden anar canviant al llarg del temps. Per aquest motiu, no seria descabellat plantejar que

⁵⁰ BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.153vº.

⁵¹ Un síntesi recent sobre aquest aspecte es pot veure a Peris (2017).

aquestes infraestructures foren altament susceptibles d'anar sent sotmeses a importants modificacions estructurals al llarg del temps.

Si es parteix d'aquesta premissa, i es supera el complex pejoratiu que aquestes solen tenir en comparació amb els grans pantans, s'obri una nova porta a la investigació què permet veure-les com un grup d'infraestructures divers, nombrós i canviant. Per aquest motiu, es tractarà d'oferir una proposta de classificació dels assuts construïts als segles XVI i XVII, encara que amb exemples que excediran aquesta cronologia quan es considere oportú per facilitar el discurs.

Dit açò, val a dir que entre totes les variables que podien condicionar la morfologia i els materials d'un assut, caldria destacar, en primer lloc, les de tipus natural, és a dir, aspectes com el règim fluvial del riu, la geologia del caixer fluvial o les característiques geomorfològiques dels espais que regaven.⁵²

En segon lloc, és fonamental tenir en compte les necessitats o propòsits pels quals es construeix, és a dir, segons l'ús que es vol donar a l'aigua (regadius, molins, ús urbà...) i l'escala del sistema (micro, meso o macro), de tal manera que un assut aparentment primitiu pot perdurar molt en el temps si està complint amb efectivitat la finalitat amb què fou construït.⁵³

Un tercer factor decisiu és el context legal o institucional del que forma part, i les limitacions que aquest context li pot imposar, la qual cosa és especialment significativa en la societat d'Antic Règim on les grans hortes litorals tenien privilegis especials que les afavorien amb l'ús de les aigües, i per tant, en l'experimentació constructiva dels seus assuts, la qual cosa limitava fortament als d'aigües amunt.⁵⁴

⁵² En aquest sentit, Mateu (1989a) els va classificar en planes d'inundació, cons al·luvials, terrasses fluvials, paleocanals, depressions i escorredors. L'obra de síntesi dirigida per Hermsilla i Estrella (2011: 95), per la seua banda, proposà la diferenciació entre aquells que estan en espais accidentats o valls estretes, i aquells que estan en relleus suaus i valls planes i obertes.

⁵³ Un exemple clàssic d'açò es podria veure en els estudis fets per Butzer, Mateu i Butzer (1989) a les petites hortes de la Serra d'Espadà.

⁵⁴ Glick (1988: 93-94) ja va dir que «en realidad, todas las disputas de riego son disputas de aguas arriba y de aguas abajo», o millor dit, de sobirans i jussans.

A més a més, la disponibilitat variable dels recursos en cada moment també podia jugar un paper important a l'hora d'elegir entre un tipus d'assut o un altre. Al respecte, cal tenir en compte que, tal volta, situar un determinat projecte dins d'un marc històric general no és prou per a entendre'l, ja que caldria endinsar-se en el context econòmic de cada comunitat camperola o promotor.

Finalment, caldria contemplar si el projecte estava integrat en els circuits de transmissió de coneixements de cada època, ja que açò pot condicionar que es contracte un professional que pugui aportar innovacions tècniques. En aquest sentit, no sols cal tenir present el món agrari, sinó també l'urbà, la qual cosa exigeix no limitar-se a l'estudi de l'enginyeria hidràulica i cercar relacions i influències tècniques en altres contextos constructius molt diversos.⁵⁵

Una vegada esmentades algunes de les principals consideracions que poden influir en el tipus d'assut a construir, val a dir que, per dur a terme l'esmentada classificació, en aquest capítol es realitzarà una proposta fonamentada en els materials predominants, mentre que la morfologia i els elements complementaris s'aniran explicant en capítols posteriors,⁵⁶ la qual cosa es farà mitjançant la comparació entre la visió pràctica que mostren les fonts primàries i la informació teòrica que ofereixen els tractats d'enginyeria.⁵⁷

Aplegats a aquest punt, cal tenir present des del principi que, si bé és cert que aquesta classificació seguirà un ordre més o menys ascendent en quant a la dificultat tècnica que suposa cada tipologia, no s'ha de veure necessàriament com un procés evolutiu o cronològicament lineal. En realitat, totes les tècniques esmentades van aplegar a conviure en el temps, tot i que s'emprava o s'elegia aquella més idònia en cada moment i per a cada situació concreta.

⁵⁵ Aquestes qüestions es tractaran amb més deteniment al [Capítol 6](#).

⁵⁶ Veure Capítols [3](#) i [4](#).

⁵⁷ En aquest cas, s'han emprat especialment dos textos tècnics. D'una banda, el manuscrit del pseudo Juanelo Turriano, considerat com una de les millors obres d'hidràulica del Renaixement, malgrat que segurament no es va aplegar a publicar mai, i d'altra el manual de Gómez Navarro (1932), el qual gaudí de gran reconeixement entre els enginyers de principis del segle XX, fins al punt de ser una autèntica referència en eixa disciplina.

Dit açò, cal destacar des del principi l'especial atenció que s'ha de prestar a una de les grans innovacions esdevinguda a cavall entre el segle XV i el segle XVI, m'estic referint a la lenta i geogràficament dispersa introducció dels assuts de pedra picada i argamassa als rius valencians.

2.1 De roques, llenya i brossa

El pseudo Juanelo Turriano ja advertí al segle XVI que la manera més fàcil d'alçar un assut era «ir poniendo de las piedras del mismo río, puestas amontonadas, y, después, con unos céspedes de tierra, ir poniendo a la parte donde viene el río». Tot i que en el seu defecte, també es podia anar «travesando troncos por el río» alhora que se li anaven «haciendo céspedes».

El resultat d'aquestes pràctiques era l'alçament d'un assut fet amb «piedras y de céspedes y yervas y otras cosas de brozas»,⁵⁸ els quals han sigut anomenats «azudes de ramaje y material menudo» per Gómez Navarro (1932: 103 i 104) o «azud de piedra suelta y escollera» o de «técnicas blandas» per Blázquez i Pallaruelo (1999: 137).

Les característiques d'aquests assuts eren diverses. En primer lloc la seua poca altura, motiu pel qual el pseudo Turriano ressaltava que «pareze que no ay azute». Açò es devia a que la seua finalitat no era tant la de «levantar el agua en alto», com la d'aturar-la i poder encaminar part de la mateixa cap a una sèquia, mentre la resta «pasa por entre las piedras».⁵⁹

Aquests assuts gaudien d'una gran varietat de materials per a alçar-los, els quals eren molt barats i sobre tot accessibles, ja que es podien emprar elements extrets del mateix riu, o llocs propers. Tot açò fa que des del punt de vista documental siga difícil dotar-los d'un nom concret, ja que en cada lloc i en cada moment s'enumeren uns recursos diferents.

Per citar alguns exemples de la diversitat de materials emprats, val a dir que, al 1380 l'assut de Castelló (riu Millars) estava fet almenys amb rames de noguer.⁶⁰ Al Magre, sembla que l'assut d'Alèdua estava compostat amb «gleves de terra, llenya i brossa» el

⁵⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.153vº.

⁵⁹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.153vº.

⁶⁰ AMC. MC.1380-1381. Text editat per Rabassa i Sánchez (2017: 240).

1372 (Bosch, 2010: 1-2) i al riu Serpis es considerava al 1430 que l'assut d'en Carròs, s'acostumava a fer amb «pedra, rama e alga».⁶¹

*Imatge 3. Model d'assut de roca i brossa segons el pseudo Turriano.*⁶²

Com a conseqüència de la natura dels materials, aquests eren molt fàcils de construir, de tal manera que qualsevol grup de treball veïnal podia alçar-los en poc de temps, i sense ser necessari recórrer a mà d'obra especialitzada en la construcció, la qual cosa també repercutia en unes baixes despeses per a les comunitats. La contrapartida estava, però, en la seua poca resistència i, per tant, en les contínues tasques de manteniment que necessitava per a ser veritablement operatiu. En aquest sentit, els Consells Municipals dedicaren grans esforços per organitzar aquestes tasques.⁶³

Blázquez i Pallaruelo (1999: 137), van afirmar que la majoria dels assuts aragonesos eren i havien sigut d'aquest tipus al llarg de la història. Al respecte es podria dir que, pel que fa les hortes valencianes, el seu ús fou generalitzat a la baixa Edat Mitjana i també als segles XVI i XVII, tot i que aquest predomini s'anà alterant lentament, a mesura que s'experimentava amb noves tècniques.

⁶¹ AHMG, AB-1.666. Text editat per Garcia-Oliver, Aparici, Rangel i Royo (2009: 62-64).

⁶² Font: BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.154rº. Llegendat: A, riu; B, assut i C, sèquia.

⁶³ Aquest aspecte es pot veure més desenvolupat al [Epígraf 5.2.](#)

Un bon exemple de la persistència d'aquesta tipologia a l'Edat Moderna estaria al riu Magre on, a l'altura de 1524 hi havia un assut que estava fet «de grava, atocha e pedrusca» (Bisbal del Valle, 2011: 230-232). Al riu Serpis, per la seua banda, uns testimonis judicials afirmaven el 1586 que l'assut comú d'Oliva, Gandia i Font d'en Carròs, estava fabricat amb rama, «xara⁶⁴ y pedres y alga de la mar» (Pons Fuster, 1981: 208).⁶⁵ Aplegats al 1592, els veïns de Palma i Ador deien que no s'innovés amb pedra picada, i que l'assut seguira sent de «pedra seca y rames, sens posary terra, fanch, argamasça, ni altre pertret».⁶⁶ Aquesta situació sembla que perdurà fins el segle XVIII, moment en què una visura assegurava que aquella represa estava «formada de materiales en que no entra el cal y canto, sino piedra, xara, y alga del mar».⁶⁷

D'altra banda, també s'ha de tenir present que la seua condició d'obra ràpida, econòmica i senzilla els feia indispensables en casos d'extrema necessitat, inclús en aquelles hortes on ja es comptés amb assuts de major complexitat tècnica. Així doncs, no era d'estranyar que s'alcés temporalment un assut d'aquest tipus, mentre s'arreglava un altre tecnològicament més avançat, o mentre s'estalviava per a poder-lo reparar.

Un bon exemple d'aquest caràcter eventual es pot trobar al riu Segura, i més concretament a Almoradí. Allí, després d'un primer intent frustrat de construir un assut de pedra picada el 1573, foren els mateixos regants els qui es feren càrrec d'elaborar tots els estius una rafa feta amb «atocha, terra y rama» fins la inundació de 1594 (Bernabé Gil, 2013: 106).

Un altre exemple seria el de l'assut comú de Castelló i Almassora. En aquest cas, després de la seua destrucció a la dècada de 1540 «se determinà tornar e pendre aygua per lo açut de lenya»,⁶⁸ el qual perdurà fins a la construcció d'un altre més complex a la dècada següent. La mateixa situació es repetiria després de que aquest darrer quedés inservible amb la inundació de 1581, donant pas a un assut de materials efímers fins que es construïra un altre de pedra al segle XVII.

⁶⁴ DCVB. La xara és Garriga, bosc d'arbusts o mates.

⁶⁵ ARV. Reial Audiència, Processos de Madrid, lletra S, núm 453, f.105.

⁶⁶ AHNOB, OSUNA, C.564, D.6.f.3rº.

⁶⁷ AHNOB, OSUNA, C.564, D.10.f.1rº.

⁶⁸ AMC. PN., Antoni Pedró, C.162. s/f.

D'altra banda, val a dir que l'ús d'aquest tipus d'assuts no s'ha de veure com quelcom pejoratiu o primitiu. En realitat, en sistemes d'escala micro, han tingut una llarga durada allà on han sigut convenients i efectius. Un exemple d'açò es podria documentar als municipis del Millars situats fóra de les grans hortes -i, per tant, sense els privilegis del municipis de la Plana- tals com Sarrión, Olba, Puebla de Arenoso, los Campos, Montanejos, Arañuel, Toga, Fanzara i Ribesalbes, els quals comptaren amb assuts de «broza, piedra, ramas y maderas» en dates aparentment tan tardanes com 1797.⁶⁹

2.2 D'estacada

A partir dels assuts fets any llenya o troncs, es podia donar un pas tècnicament més avançat cap al que el pseudo Turriano anomenà «azutes de selva»,⁷⁰ tot i que en els temps actuals també han rebut el nom de «azudes de estacada» per Blázquez i Palleruelo (1999: 372 i 374).

El mètode de construcció no era molt complex, però sí més elaborat que l'anterior, ja que en ocasions es comptà amb algun mestre d'obra, especialment fusters o obrers de vila. La seua execució es fonamentava, en realitat, en l'exercici d'anar «hincando estacas de palo en el suelo del río cuando el suelo no es de peña»,⁷¹ a les que Gómez Navarro (1932: 104) denominava «pilotes» dins del vocabulari tècnic dels enginyers. D'altra banda, a Vila-real, Doñate Sebastià (1979: 419), va proposar que un sinònim d'estaca podia ser el mot «asnador».

Sobre l'ús de les estaques, l'autor cinccentista recomanava que es ficaren «tres o cuatro rengles», i que aquestes fustes s'afilaren per a que penetraren millor en la terra, o que, inclús, es cremaren un poc les puntes per a endurir-les. Una vegada afilades, es clavarien mitjançant maces grans de fusta o de ferro amb el mànec prim.⁷² Tot seguit, s'havia d'anar «entretejiendo de ramas y piedras [...] hasta llegar a la altura que conviene».

⁶⁹ AMVr. Fons Joaquím Llorens. «Reconocimiento del río Millars, dirigido por el marqués de Usátegui con motivo del pleito con Ribesalbes, por la construcción de una acequia que algunos vecinos pretenden hacer (1797/10/s.d.)». Text editat en García Edo (2013: 273-277).

⁷⁰ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.154rº i vº.

⁷¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.154rº i vº.

⁷² BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.155rº.

L'autor proposava, però, que no es feren en rius grans, i que mai travessaren el mateix «por línea recta, más por línea diagonal». Així mateix, calia evitar que l'assut formés angles rectes amb les ribes, perquè suportés millor les crescudes dels rius, de tal manera que l'ideal era que «al un cabo, hace con las ribas un ángulo acuto y, a la otra parte, obtuso».⁷³ A més a més, es recomanava que la sèquia es fera «al contrario del río», com es mostra en la G de la Il·lustració 4, perquè així es formaria menys fang que en la E i seria de més utilitat en aquests tipus d'assuts.⁷⁴

*Imatge 4. Model d'assut d'estaca o selva segons el pseudo Turriano.*⁷⁵

Per tal d'assegurar l'assut, el pseudo Turriano proposava l'ús de «conchas». Aquest mot feia referència a «unos maderos agujereados» on es clavaven les estaves, les quals havien de «yr de punta, hazia el corriente del agua». A més a més, s'havien de ficar pedres grosses, sense treballar, entre «madero y madero» de tal manera que estigueren «de canto, unas al contrario de las otras».⁷⁶

⁷³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.154rº i vº.

⁷⁴ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.154vº i 155rº.

⁷⁵ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.154rº. Llegendra: D i F, riu. H, assut. E i G sèquies.

⁷⁶ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.155vº.

Des d'un punt de vista ideal, les conxes havien de tenir un pam i mig d'ample i un pam de grossor, mentre que els forats havien de ser quadrats i de mig pam en cada costat, havent dos pams de distància entre cada orifici. D'altra banda, hi hauria una distància de quatre pams entre cada conxa.⁷⁷

Imatge 5. Model d'una «concha» segons el pseudo Turriano.⁷⁸

La utilització d'aquests elements s'ha pogut documentar a Aragó el 1556, i més concretament a l'assut de Molinos i las Casas, al riu Flumen. Allí el mestre Pedro del Pi va haver de construir «una çut de fusta y de piedra estacado, conchado y esquinado» (Blázquez i Pallaruelo, 1999: 379-380).⁷⁹

Arribats a aquest punt, val a dir que no sempre és fàcil saber quan una font primària està descrivint un assut d'estacada, ja que trobar estaques en les fonts primàries és prou habitual, però poques vegades s'especifica si aquestes constituïen la veritable estructura de la reclosa o si únicament s'han emprat de manera puntual o eventual.

Dins de les grans hortes valencianes l'assut de Vila-real podria ser un exemple d'aquesta tipologia als segles XIV i XV. Efectivament, des del 1377 ja surten documentats «asnadors» i estaques, tots dos acompanyats d'altres elements com pedres, troncs i brosses, per farcir-lo. Una altra prova evident està a l'acta de «rebuda de l'assut,⁸⁰ ja que en ella s'emprava l'expressió «ben rastellada e estacada» (Román, 2013: 47-53). Aquesta pràctica, però, es va dur a terme fins l'any 1520, moment en que l'assut de pedra picada ja estava plenament operatiu.⁸¹

⁷⁷ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.155vº.

⁷⁸ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.156rº.

⁷⁹ AHPH. PN. Guillermo Costa, núm.770.

⁸⁰ Aquesta acta era feta per les autoritats municipals per garantir anualment que el sequier l'havia deixat en bones condicions a la fi del seu contracte d'arrendament.

⁸¹ El context d'aquest canvi es pot veure amb major claredat al [Capítol 8](#).

Un segon exemple, tot i que menys clar, podria ser l'assut comú de Borriana i Nules. Uns comptes de manteniment de 1487 especifiquen la compra d'estaques i «trenelles» per nugar-les entre elles o amb altres elements.⁸² D'altra banda, un testimoni judicial afirmava que abans de 1563, «lo dit açut estava fet d'estaques, banastes, cañes, palla y terra».⁸³

Al riu Segura, per la seua banda, hi ha un informe realitzat el 1600 on s'afirma que a principis de la dècada de 1570 el senyor del molí d'Alfaytamí, «tenia una rafa o açut de pedra, atocha y estaques»,⁸⁴ la qual cosa també deixa oberta la possibilitat de que fos un assut d'estacada, tal i com va proposar Bernabé Gil (2013a: 103; 2013b: 485). Prop d'allí, sembla que el 1689, es volia fer un «asut o estacada de brosa» a Alfàs-Benidorm (Pastor, 2005: 95).

Tot i que aquests assuts donen la impressió de ser més avançats que els anteriors, i per tant, aparentment més beneficiosos, val a dir que la seua aplicació no sempre era ven vista per totes les parts en un riu. Un exemple d'açò el trobem al riu Serpis, i més concretament a l'assut d'en Carròs, quan es va suscitar un conflicte entre els «hereters» «deçà» i «dellà» del riu, perquè s'havia «ficat alcunes staques de fusta». Al respecte, el procurador general del duc de Gandia, Galceran de Vic, va dictar una sentència el 17 de maig de 1430, segons la qual s'ordenava que «les staques [...] sien levades» i prohibia l'ús d'una variant anomenada «tanqua de canyís», amb l'objectiu de mantenir els materials acostumats, més propis del primer tipus d'assut comentat.⁸⁵

Finalment, val a dir que aquesta tipologia d'assuts podia tenir també una utilitat de caràcter eventual, com els anteriors, de tal manera que es podia emprar quan un assut de major qualitat tècnica estava trencat o en procés de reparació. Vila-real compta amb diversos testimonis documentats sobre l'alçament d'unes «estacades» amb aquest propòsit. Per exemple, després de la inundació de 1581, una visura de tècnics va donar testimoni de que, com a conseqüència del trencament de la reclosa, hi havia en aquells

⁸² AHNu. C.12, REG.828. Document copiat com a prova judicial, i assenyalat amb la lletra A, dins d'un plet de 1622.

⁸³ AHN. CONSEJOS, LEG.21892, f.250rº.

⁸⁴ ARV. Reial Audiència. Processos part 1º, lletra S, núm. 1748.

⁸⁵ AHG, AB-1.666. Text editat per Garcia-Oliver, Aparisi, Rangel i Royo (2009: 62-64).

moments, «una estacada que està damunt lo assut de pedra»,⁸⁶ sent aquesta construïda per un obrer de vila.⁸⁷

2.3 D'argamassa (sense pedra picada)

Un tercer tipus d'assut del que es va a parlar, no és mencionat pel pseudo Turriano, i bé podria veure's com una altra variant del primer tipus exposat, ja que es caracteritzava per reforçar els materials febles anteriorment descrits, amb la clàssica argamassa composta per arena i calç.

Per tal de construir-los, no seria descabellat pensar que es van emprar tècniques d'encofrat mitjançant taules de fusta, la qual cosa conjugaria d'alguna manera amb els «azudes de encofrado» classificats per Gómez Navarro (1932: 107). El mateix autor afegia, a més a més, que aquests eren uns assuts barats i fàcils d'alçar, eficaços en sols permeables i no superiors als quatre mestres d'altura.

La tècnica d'encofrat en assuts bé podia estar documentada a Castelló el 1625, quan es parla de fer unes «caxes de fusta», que es ficarien juntes i amb «uns puntals de pi» situats cada set pams, i clavats a una profunditat de un pam «hon se trobarà penya». Finalment, s'entravessaria «tot lo gruix de la paret de la açut» amb «dos travessers» de fusta, el primer «dos pams més amunt de hon escomense a fundar» i l'altre «dos més avall de la filada del enllosat» que en aquest cas tenia a la coronació.⁸⁸

L'existència d'assuts valencians amb materials febles i argamassa es pot documentar des d'almenys l'any 1300, i més concretament al riu Palància, quan es va fer una visura a l'assut d'Algar i es comunicà que els mestres havien «acordat fer en lo dit loch la dita çut d'argamassa», renunciant a fer-lo de «pedres e de fusta».⁸⁹

Al riu Millars, per la seua banda, una sentència arbitral atorgada per Pere Cavanilles el 1440 concedia a Nules i Borriana la possibilitat d'alçar «açuts d'argamassa» al Millars i

⁸⁶ AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut. ... (1668), ff. 321 rº i vº i 326 rº-327rº.

⁸⁷ AMVr. D.1551/1581.

⁸⁸ AMC. Judiciari de la cort dels jurats, 1624-1625 (1625-03-10). Text editat per Olucha (1987: 104).

⁸⁹ ACA. Cartes reials diplomàtiques de Jaume II, núm.777. Text editat per Guinot (2010: 279-281).

al riu Anna, tot i que, no s'ha trobat cap evidència documental que demostre la materialització real dels mateixos amb aquest morter.⁹⁰

L'ús d'aquesta tècnica, però, no s'ha de veure com una modalitat arcaica, sinó que es seguiria emprant als segles següents, sempre que fos convenient, tot i que és veritat que menys en els grans sistemes dedicats a l'agricultura. Un exemple d'aplicació en altres entorns més menuts, però a l'Època Moderna, el trobem el 1523 al riu Molinell, on hi havia un assut que «de molt gran tros és fet de argamassa, y en algunes parts de estaques y pedres grans, y en algunes parts de [...] brossa».⁹¹

D'altra banda, l'ús d'aquesta tècnica sense tenir tot el suport legal requerit podia comportar greus problemes. Així passà al riu Magre el 1524 amb l'alçament d'unes «argamassades», que confrontaren als regants de Llombai, Alèdua i Alginet (Bisbal del Valle, 2011: 231). A finals d'aquell mateix segle, Oliva i Gandia també es van veure pledejats amb el marquès d'Aitona, el qual envià un agutzil per a que l'assut d'aquells «no·s faça de argamasa» (Pons Fuster, 1981: 221).

Un exemple arqueològic d'aquest tipus de construcció, tot i sense ser un assut pròpiament dit, es podria trobar al riu Anna, i més concretament en les anomenades «travesses» de la sèquia major de Vila-real, les quals constituïen uns murets d'argamassa que permetien que les sèquies creuaren aquest accident geogràfic per diversos punts. No es coneix el moment en què es van fer per primera vegada, però sí hi ha moltes notícies sobre la seua reedificació.

Al respecte, són conegudes les actuacions esdevingudes el 1591, com a conseqüència de les destrosses de la inundació de l'any anterior. En aquest cas es feren pagaments en concepte de «carregar arena, amerar calç i fer pilades per a reparar e readreçar la paret de la travessa del riu Sech»,⁹² mostrant-se doncs, quins eren els seues materials constructius. A més a més, també s'ha pogut documentar que la manipulació d'aquests materials estava

⁹⁰ ACA. Cancelleria Reial, REG.2616, ff.35v^o-39r^o. Text editat per Felip (1987: 28-31) i García Edo (2013: 180-186).

⁹¹ ADM. Denia-Lerma, leg.96,d.4.

⁹² AMVr. 1205/1583. s/f, I.D, 82 (1597/06/10).

feta per obrers de vila, els quals s'ocupaven de «picar, polir y tenir en conreu la dita paret de la travessa».⁹³

Imatge 6. Mur d'argamassa al riu Anna, possible «assudeta» de Borriana.⁹⁴

2.4 De pedra perduda

Les tipologies anteriors, tot i que puguen semblar senzilles, no sempre es podien materialitzar en tots els rius, ja que era totalment inviable en aquells que tenien un gran cabdal. Efectivament, en eixos –pocs– casos, s'empraria el que Gómez Navarro (1932: 104-105) definí com «azudes de escollera a piedra perdida», tot i que també es pot trobar documentada la denominació francesa «pierre perdu».

Aquesta tècnica consistia en abocar al riu grans blocs de pedra irregulars, sobre un terreny permeable, amb l'objectiu de que acabaren formant un espigó que, a l'arreglegar les graves, llims i calç que arrastrava el mateix riu, es convertís en una barrera sòlida. La seua principal contrapartida estava en què l'assut tindria una permeabilitat molt alta fins que els sediments s'assentaren definitivament.

Seguint els estudis de Vidal Franquet (2008: 431) sobre la ciutat de Tortosa, es pot saber que aquesta tècnica fou emprada al riu Ebre durant l'Edat Mitjana, i també s'ha pogut confirmar que els assuts aragonesos de Casp i Escatró, situats aigües amunt, ja s'havien alçat mitjançant aquesta tècnica abans del 1441, any en què el mestre pedrapiquer Bernat

⁹³ AMVr. 1205/1583. s/f, I.D, 84 (1597/06/28).

⁹⁴ Font: fotografia de l'autor (agost 2019).

Gual els va inspeccionar personalment, en el context de la construcció de l'assut català de Xerta-Tivenys,⁹⁵ iniciat en aquesta dècada seguint la mateixa tècnica.

Una de les peculiaritats constructives d'aquest tipus d'assuts estava en la necessitat de comptar amb embarcacions per poder traslladar les roques fins al lloc elegit i llançar-les a l'aigua. En aquest sentit, el mateix autor ha pogut documentar la contractació de «mestres d'aixa», capacitats per a la construcció de grans «pontrones».⁹⁶

2.5 Amb estructures de fusta

En opinió del pseudo Turriano, tots els assuts que s'han descrit anteriorment servien per a retenir l'aigua, però no per a elevar-la, motiu pel qual, tractà de donar solucions més complexes per tal d'afavorir el salt de l'element líquid.

*Imatge 7. Model d'una estructura de fustes, segons el pseudo Turriano.*⁹⁷

*Imatge 8. Model de com unir dos bigues amb cunya i ferro, segons el pseudo Turriano.*⁹⁸

Un dels mecanismes més senzills per a tal efecte era, sota el seu punt de vista, el de clavar dos «maderos» als extrems del caixer fluvial. El punt central, on s'uniren les dos fustes, quedava més elevat en «una novena parte», amb l'objectiu de que es creés una mena de triangle. En cas de no disposar de fustes suficientment llargues, aquestes s'havien d'unir

⁹⁵ AHCTE. Ajuntament de Tortosa, reg.380,ff.45r-47v. Text editat en Vidal Franquet (2006: 113-118).

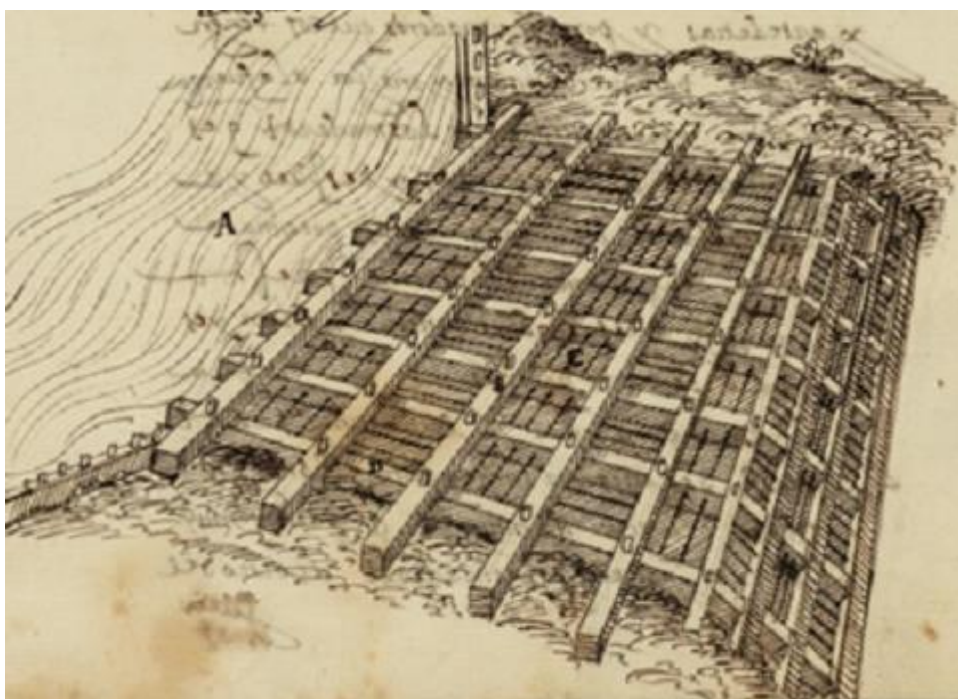
⁹⁶ AHCTE. Ajuntament de Tortosa, reg.380,ff.48r. Text editat en Vidal Franquet (2006: 125-126).

⁹⁷ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.156rº. Llegenda: C, caixer de riu. A i B, extrems de les fustes enterrades. D, elevació central.

⁹⁸ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.156rº.

mitjançant «una cuña de madera de car[r]asca», i un reforç de «zarzillos de hierro» degudament tractats per a combatre l'oxidació.⁹⁹

Fins ací podria identificar-se el que s'ha dit amb la denominació de «azudes de madera» que, segons Gómez Navarro (1932: 107-108), es caracteritzaven per tenir una baixa alçada i poca perdurabilitat. No obstant això, el pseudo Turriano anà més enllà i presentà unes altres possibilitats més elaborades, les quals foren definides com «azudes de carpintería» per Blázquez i Pallaruelo (1999: 372). Aquests es caracteritzarien, doncs, per la presència d'estructures complexes amb bigues que protegirien un grup de pedres sense treballar, ja que sense gaudir d'aquesta estructura s'hagueren perdut aigües avall.

Imatge 9. Model d'un assut amb armadura de fusta i cos de pedra, segons el pseudo Turriano.¹⁰⁰

Per a fer aquestes estructures, el pseudo Turriano recomanava que la fusta fos verda, que haguera sigut tallada recentment per tenir una major durabilitat, i que es construís als mesos d'estiu per aprofitar que hi havia menys cabal.¹⁰¹ Aquestes recomanacions s'han pogut documentar a Castelló i Almassora el 1625, quan en una visura d'un assut

⁹⁹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.156rº-157rº.

¹⁰⁰ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.157rº.

¹⁰¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.157vº.

pertanyent a una altra tipologia es deia que es feren unes caixes de fusta que «quan més verdes seran millor».¹⁰²

Tot seguit, s'hauria d'alçar una «mota» de terra travessant al riu, per tallar l'aigua i així poder «ver muy bien los suelos de los ríos», seguit d'una estacada «de maderos de roble», per ser el tipus de fusta «que menos se corrompe dentro del agua» o sinó d'estaques, diferenciant un terme de l'altre per la major grossor dels primers. Aquests elements de fusta serien apuntats i allargats, es clavarien «derechos para atrás» i podrien comptar amb «azuches de hierro» en la punta.¹⁰³

Aquesta pràctica s'ha pogut documentar en molts capítols d'obra, tant d'assuts pertanyents a aquesta tipologia com a d'altres més complexos amb pedra picada.¹⁰⁴ Un bon exemple és una obra esdevinguda al comú de Castelló i Almassora el 1673, quan s'obligava a l'obrer de vila a «llevar la aigua del riu per a poder treballar».¹⁰⁵

Arribats a aquest punt, s'anirien unint i creuant els «maderos», per a després prosseguir «entablado con tablas gruesas por encima».¹⁰⁶ Al respecte, el pseudo Turriano coincideix amb els capítols esmentats a Castelló el 1625, en què aquestes taules «han de star ben ajuntades» per a que l'aigua no poguera penetrar dins d'aquest enginy.¹⁰⁷

El pas següent seria posar pedres molt grans sobre la «armadura» de fusta, i tot seguit «hachos de ramas de enebro» sota les pedres, per a incrementar així l'aturament de l'aigua, tot i que també era recomanable l'espart. El resultat, doncs, seria el d'intercalar nivells de pedra amb nivells de brossa, amb l'objectiu de tenir una estructura compacta i

¹⁰² AMC. Judiciari de la cort dels jurats, 1624-1625 (1625-03-10). Text editat per Olucha (1987: 104).

¹⁰³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.157vº i 158rº.

¹⁰⁴ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.157vº.

¹⁰⁵ AMC. PN. Jaume Cases, C.14 (1673-09-21). Text editat per Olucha (1987: 117).

¹⁰⁶ AMC. Judiciari de la cort dels jurats, 1624-1625 (1625-03-10). Text editat per Olucha (1987: 104).

¹⁰⁷ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.157vº i 158rº.

consistent.¹⁰⁸ Finalment, es tractaria de dotar-lo de major permeabilitat tancant els espais menuts existents amb «céspedes de tierra o con una hierba que llaman molsa».¹⁰⁹

Aquest tipus d'assuts semblen ser poc comuns a terres valencianes, tot i això hi ha certa possibilitat de que l'assut de Castelló i Almassora alçat per Llorens Pellicer des de 1549, tingués aquest tipus d'estructures en fusta a mode d'encofrats permanents. La concòrdia signada el 1550 entre Castelló, Almassora, Almalafa i Vinamargo, per la seua banda, determinava «fer hun altre açut de pedra e morter marejada a colp de masons y encaxada ab molts puntals de pi e taules encubertat».¹¹⁰

Aquesta descripció podria estar indicant, per tant, un cos de pedra amb morter, en lloc de la brossa proposada per l'enginyer, acompanyat d'una estructura amb estaques i taules, fabricades amb «la fusta del pinar»,¹¹¹ sobre la qual val a dir que, si bé és cert que el pi no estava entre les recomanacions del pseudo Turriano, sí era, almenys, el tipus de fusta més accessible per a Castelló al comptar amb dos pinans propietat dels propis del municipi. El revestiment final que l'enginyer recomana era d'herba «molsa» que, per la seua banda, es correspondria amb l'ús que al Millars se li donava a la palla quan surt documentada en aquest tipus d'obres.

Les armadures de fusta, podien ser des d'encaixaments simples, com el que s'ha descrit en el cas castellonenc, fins a verdaderes obres d'enginyeria. Per això, de les molt diverses formes que es podien fer, el pseudo Turriano recomanava «el azute en vuelta, a modo de bóveda».¹¹² Al respecte l'enginyer preferia que l'assut s'entaulés amb «tablas que sean gruesas» i que l'altura no superés una quarta part de l'amplària. L'armadura deuria d'estar reforçada al seu interior per unes fustes creuades en forma de triangles, anomenats «rebotantes».¹¹³

¹⁰⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.161rº.

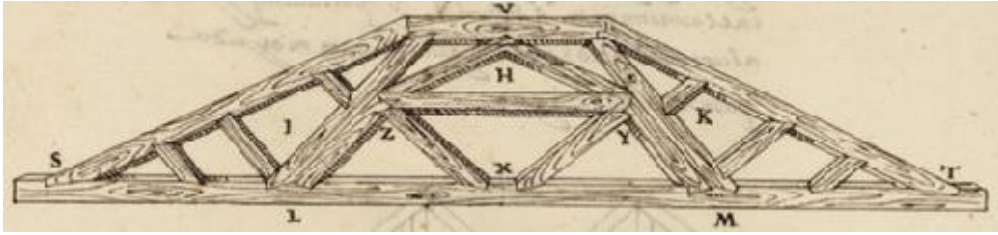
¹⁰⁹ AMC. Aigües, C.3, D.26. Cuentas...

¹¹⁰ AMC. PN, Notari Miquel Feliu, C.162. (1550-06-21). [Apèndix A10](#).

¹¹¹ AMC. Aigües, C.3, D.26. Cuentas...

¹¹² BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.159vº.

¹¹³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.160rº.

Imatge 10. Model d'assut de volta amb fusta, segons el pseudo Turriano.¹¹⁴

Finalment, una darrera variant serien tots aquells assuts amb estructures de fusta que no comptaren amb cap cos de pedra i brossa al seu interior, sinó que únicament estigueren dotats amb l'armadura entaulada. En cas de ser així, podria donar-se la possibilitat que inclús una persona hi pogués «pasar de una parte a la otra del azute» per baix del mateix.¹¹⁵

2.6 De pedra picada i argamassa

La gran innovació constructiva en quant a l'ús de materials seria l'aparició d'assuts fets amb pedra picada i argamassa. Al respecte val a dir que el pseudo Turriano els anomenava «azutes de piedra o presas», la qual cosa planteja una matisació lingüísticament interessant, ja que mai es va referir a les modalitats que s'han comentat anteriorment com a «preses».¹¹⁶

Gómez Navarro (1932: 109), per la seua banda, els anomenà simplement «azudes de fábrica», ja que incloïa dins d'aquesta denominació tots aquells fets amb «sillería», «sillarejo» i maçoneria, a més dels de formigó i formigó armat propis dels temps industrials. Més recentment, Blázquez y Pallaruelo (1999: 373) els han classificat com «azudes de cantería», incloent-hi també als que no tenen argamassa.

El gran avantatge d'aquests assuts era, sota el punt de vista de l'enginyer renaixentista, que «si ellos son bien hechos, ellos no tienen necesidad de hacer en ellos remiendo cada día como aquellos que son de piedra y madera». Efectivament, aquestes construccions ja eren vistes al segle XVI com una opció recomanable a llarg termini, segons la qual «no

¹¹⁴ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.160vº.

¹¹⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.159rº.

¹¹⁶ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.165rº.

tendrá necesidad de hacer remiendos en él».¹¹⁷ En aquest sentit, Gómez Navarro (1932: 109), seguia pensant el mateix quatre segles després, quan afirmava que degut a la seua durabilitat i resistència, aquests són els assuts més indicats si el que es vol tenir és una solució definitiva.

Ambdós enginyers coincidien a destacar, per contra, les elevades despeses que aquests suposaven en comparació a les modalitats anteriors, ja no sols pel fet de que la pedra picada fos més cara que altres materials febles, sinó també perquè per a garantir la seua durabilitat a llarg termini la fàbrica de les mateixes requeria unes intervencions constructives «muy riquísimas de materia», perquè aquestes obres tenien la necessitat de comptar amb unes «paredes muy gruesísimas».¹¹⁸

Ara bé, el veritablement important és que obrin la possibilitat de concebre un altre mode de construir, de tal manera que s'enceten un ventall de possibilitats, que derivarà en l'experimentació de formes i estructures més complexes, sobre les quals es parlarà amb deteniment al capítol següent.

Pel que fa a la seua cronologia, hui per hui sembla difícil documentar aquesta mena d'assuts al Regne de València abans del 1500, tot i que no es descarta la possibilitat de que hi hagués algun cas aïllat. Arribats a aquest punt, és imprescindible recordar la importància que tingué la ciutat de València com a epicentre de l'arquitectura gòtica al Quatre-cents.¹¹⁹

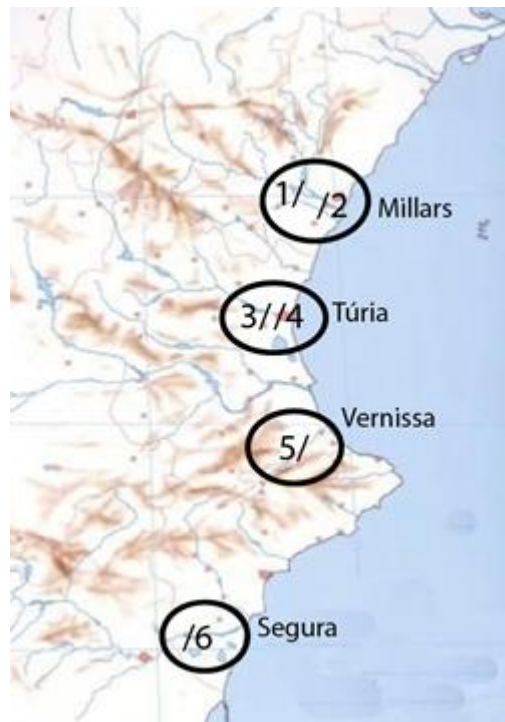
Aquest fet pogué ser important a l'hora d'atraure talents de diferents especialitats constructives, però sobretot per madurar l'art de picar la pedra, de tal manera que els mestres pedrapiquers es convertiran en els lògics protagonistes d'aquestes obres. D'altra banda, és també important tenir en compte que aquesta demanda urbana d'obres en pedra, pogué anar incorporant-se poc a poc a l'àmbit hidràulic, i més concretament als assuts, els quals són en realitat construccions aparentment rurals, però que també eren crucials a l'horta del Cap i Casal i d'altres viles semi-urbanes.

¹¹⁷ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.169rº.

¹¹⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.172rº.

¹¹⁹ Una bona síntesi sobre el gòtic valencià es pot trobar a García Marsilla i Izquierdo Aranda (2013).

Dit açò, val a dir que una de les primeres esmenes clares a l'ús de pedra picada i l'argamassa en assuts fou a Vila-real el 1468, quan es va contractar al mestre biscaí [Rodrigo de Marquina](#).¹²⁰ Malauradament, i com s'explica al capítol corresponent, tant aquesta intervenció com la de 1512 executada per [Rodrigo de Nava](#),¹²¹ no feien referència a una obra realitzada de manera íntegra amb aquests materials, sinó que estava mesclada amb estacades. Es podria llançar la hipòtesi, doncs, de que aquests casos eren una mena d'assuts mixtes que combinaven tècniques tradicionals amb algunes parts més innovadores des del punt de vista dels materials.

*Imatge 11. Situació geogràfica dels primers assuts de pedra picada documentats al Regne de València (1504-1522).*¹²²

¹²⁰ AMVr.MC.30,f.23rº. Dada citada en Aparici (1996: 184; 2006: 149) i Román (2000: 52).

¹²¹ AMVr. MC.56, ff.19v i 20r.

¹²² Font: elaboració pròpia. Llegenda: Els cercles fan referència als rius o focus d'innovació. Els assuts són: 1/ Vila-real (1518), 2/ Castelló i Almassora (1522), 3/ Mestalla (1504), 4/ Rovella (1512), 5/ Vernissa (1521) i 6/ Oriola (fl. 1512). La numeració correspon a un criteri geogràfic nord-sud. L'any correspon a la data del contracte amb el pedrapiquer, a excepció a Oriola, sobre el qual no es coneix si es conserva el document.

A les primeries del segle XVI, sembla que aquest tipus de recloses encara era molt poc comú. A dia de hui, sols s'ha pogut documentar amb fonts primàries l'existència d'un petit grup molt dispers per la geografia valenciana, que ben bé es podria interpretar com una «primera generació» d'assuts de pedra picada i argamassa. No obstant això, la pràctica inexistència de treballs que estudien aquestes infraestructures en diferents rius i dins d'un context més ample que el exclusivament rural, fa que encara no es puga tenir una veritable imatge de conjunt d'aquest moviment força innovador.

Dit açò, cal tenir present que, amb les dades que s'han pogut recopilar fins avui amb fonts primàries, es pot dir que al riu Túria els regants de la sèquia de Mestalla sembla que van contractar pedrapiquers a l'estiu de 1504,¹²³ mentre que els regants de Rovella van signar amb Alfonso Ferrer Portaceli i Joan del Ferro els capítols d'un altre el 1512.¹²⁴ Tot indica que la ciutat d'Oriola ja tenia un assut semblant a aquests al riu Segura, perquè el Consell de Vila-real es va interessar en visitar-lo quan estava planificant el seu.¹²⁵

Aplegats al 1518, la quadrilla de [Pedro de la Carrera](#) seria contractada per a fer a Vila-real el primer assut íntegre de pedra picada i argamassa del Millars,¹²⁶ el qual seria acompanyat pocs kilòmetres més avall l'assut comú de Castelló i Almassora, pactat entre ambdós municipis el 1519,¹²⁷ i contractat pel mestre [Miquel de Maganya](#) el 1522, tot i que el mateix [Carrera](#) ja sembla que fou qui veritablement inicià el projecte.¹²⁸

A la comarca de la Safor, mentrestant, es duia a terme una contractació entre el Consell de Gandia i el mencionat mestre [Maganya](#) l'any 1521, tot i que com ja va assenyalar Castillo (1997: 50) amb l'objectiu de «acabar de fer lo asut de pedra picada que resta fer en lo riu de Versia». Dit açò, s'ha pensat que pogué haver algun altre assut, però

¹²³ ARV. PN, Damià Burgal, N.349.

¹²⁴ APP. PN, Ambrós de Artes, Sig. 20.084. Text editat per Gómez-Ferrer (2002: 288). [Apèndix B3](#).

¹²⁵ AMVr. MC.56, f.21vº.

¹²⁶ AMVr. MC.62, ff.27vº-28rº. Dada citada en Aparici (2006: 148). [Apèndix A1](#).

¹²⁷ AMC. PER, Any 1519. Document editat per Gimeno Michavila (1926: 342-343). [Apèndix A2](#).

¹²⁸ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

mitjançant la comparació amb altres casos, és molt possible que ocorregués el mateix que a Castelló i que el mateix assut fos iniciat per un mestre i acabat per aquest altre.¹²⁹

Superada aquesta primera espenta generacional, i a falta de l'existència d'altres monografies semblants que ajuden a tenir una millor imatge de conjunt, val a dir que es poden trobar moltes altres intervencions al llarg de la centúria, però més disperses des del punt de vista cronològic.

Al riu Millars, Borriana i Nules no s'ensumaren fins el 1563, quasi quatre dècades després que les seues institucions de reg veïnes. Aquell any la primera signà uns capítols d'obra amb el fuster [Narcís Gregori](#) per a construir «la nova açut o presa de pedra picada e argamasa».¹³⁰ Castelló i Almassora, per la seua banda, tot i que van veure el seu assut inservible als anys quaranta, no van optar mai per materialitzar un altre de semblants característiques en la cronologia estudiada, tot i que el 1604 es van redactar uns capítols que malgrat es van quedar en projecte.¹³¹

Al riu Segura, els estudis de Bernabé Gil sobre el cas d'Alfaytamí (2013a: 105-107) permeten saber que a l'altura de 1573 els pedrapiquers Ferrando Velis i Joan Roís es van interessar en realitzar un assut que per primera vegada en aquella localitat estaria fet amb «moltes pedres carretals ab bon morter», tot i que finalment la contractació es lliuraria a favor de dos mestres murcians que malauradament no van poder acometre l'encàrrec amb èxit.¹³² Aplegats al 1595, els mestres Cosme Macià, Lluís Garcia i Ginés Xàtiva, plantejaren un altre assut amb «la cara al aygua de pedra picada y en mig del cos del açut de pedra ripio menuda ab morter ab pisa y dalt al remat y cara del açut enllosat»,¹³³ el qual sí seria operatiu.

Al mateix riu, també s'ha pogut documentar per part de Penalva Martínez (2017: 35), com el 1614 es va signar un contracte amb el mestre Agustín Bernardino per a la

¹²⁹ AHG. AB-1.666. [Apèndix B8](#).

¹³⁰ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

¹³¹ AMC. Aigües, C.6, s/n. [Apèndix A25](#).

¹³² ARV. Reial Audiència. Processos part 1º, lletra S, núm. 1748. f.156rº.

¹³³ ARV. Reial Audiència. Processos part 1º, lletra S, núm. 1748. f.146rº.

construcció de l'assut del molí del consell d'Oriola, el qual estaria compostat amb «pedra y morter» i més concretament amb lloses de pedra arenosa.¹³⁴

2.7 De pedra seca

Per finalitzar, caldria parlar d'una tipologia derivada de l'anterior, ja que si bé conserva la pedra picada com a element comú, es diferenciava d'aquella perquè aquesta no comptava amb argamassa. Efectivament, el pseudo Turriano parla de l'existència assuts elaborats «solo de piedra seca, sin mezclar punto de cal en ella».¹³⁵

Gómez Navarro (1932: 105), per la seua banda, els anomena «azudes de mampostería en seco» i els caracteritzà per tenir un cos amb materials solts (grava i arena) però acarats per murs de maçoneria. Més recentment, Blázquez y Pallaruelo (1999: 373) els incloïen dins la denominació de «azudes de cantería», conjuntament amb els que sí tenen argamassa.

La manca d'argamassa no significa que aquesta fos una obra menor, ja que en realitat era un artifici que també necessitava d'una important planificació prèvia per a assentar bé les pedres. Com es veurà més endavant, el pseudo Turriano recomanava que morfològicament estigueren fets a mode d'escala, escala doble o amb volta amb arcs.

La seua elaboració es feia «en diversas veces», segons l'enginyer renaixentista, de tal manera que primer es recomanava alçar «un pedazo y dejarle así hasta que el agua haya traído tanto cieno y tierra que haya henchido todo lo que había de vacío de las piedras» i «hasta que el suelo del río venga a igualar con el azute hecho». Una vegada fet açò, es duria a terme l'elaboració d'un altre tros «con muy grandísimas piedras» ben assentades fins aplegar a l'altura desitjada.¹³⁶

Des del punt de vista documental, però, no s'han trobat fins ara molts exemples d'aquesta tipologia. La referència més antiga podria estar al riu Millars, i més concretament a Vila-

¹³⁴ AHO. A-102 (1612-08-01). Text editat per Penalva Martínez (2017: 35).

¹³⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.161vº.

¹³⁶ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.162rº.

real, quan el 1505 el Consell va proposar «fer un açut de pedra seca de grosses cantals», tot i que malauradament la proposta no es aplegar a materialitzar d'aquesta manera.¹³⁷

Més èxit tingué, per contra, la construcció d'un assut de «pedra seca encaixada ab fusta» que Castelló i Almassora van lliurar al fuster [Bertomeu Mañà](#) el 1668.¹³⁸ La dificultat a l'hora de classificar-lo rau en què no es sap si aquella fusta constituïa una estructura permanent o si era un recurs temporal de l'obra.

¹³⁷ AMVr. MC.50, f.24rº.

¹³⁸ AMC. Aigües, C.8, D.55.

La fortificació dels assuts de pedra picada

Al capítol anterior s'ha parlat de la construcció dels assuts de pedra picada i argamassa com una de les grans innovacions tècniques introduïdes cap al 1500. Des d'aleshores s'alçaren en els rius unes enormes estructures de pedra que de ben segur van canviar per a sempre la visió que els regants tenien del seu punt de captació, passant de pensar en elles com unes estructures febles i eventuais a unes que eren massisses i desitjablement permanents.

Ara bé, la seua aplicació als rius valencians no s'ha de veure únicament com un canvi en els materials principals emprats en l'execució d'unes infraestructures molt més resistents, sinó que el seu ús portava implícit unes noves necessitats tècniques. En realitat, podria dir-se que s'encetà una nova era on les actuacions constructives desenvolupades sobre preses de derivació pogueren passar a convertir-se en un projecte més complex, i sobretot, més especialitzat, a fi d'aconseguir el que els coetanis definiren com un acte de «fortificació».¹³⁹

En aquest sentit, els assuts entraren dins dels encàrrecs dels pedrapiquers i, aquests pogueren aplicar en ells tècniques que consideraven familiars en altres treballs, de tal manera que aquestes obres començarien a compartir moltes semblances amb altres construccions de l'àmbit civil, com els ponts, però també del castrense, amb les muralles, els baluards i les torres defensives.

Aquesta idea encara ha sigut poc tractada per la historiografia, tot i que recentment el geògraf Giménez-Font (2016, 2017 i 2020), plantejà una hipòtesi de treball sobre el possible transvasament de coneixements des de l'enginyeria militar a la hidràulica en les comarques alacantines a finals del segle XVI. Així doncs, l'autor proposà que la gran innovació que segons López Gómez suposà, per a tota Europa, la construcció de pantans amb planta arquejada, podria entendre's millor quan es tingué en compte la trajectòria professional d'importants enginyers del Renaixement com Juan Bautista i Cristóbal

¹³⁹ Un exemple de l'ús d'aquest mot es pot trobar a l'assut de Castelló i Almassora fet al segle XVII. (AMC. MC. 1618-1620, s/f. Sessió del Consell del 14-10-1618). També en les obres de reparació de l'assut de Vila-real l'any 1582. (AMVr. 1551/1581).

Antonelli, els quals comptaven amb una gran experiència prèvia en la fortificació de la costa.

En realitat, a poc que es segueix la biografia de qualsevol dels artífex que construïren assuts de pedra picada cap al 1500, es poden veure innumerables exemples de la seua polivalència, i, per tant, del transvasament de coneixements tècnics.¹⁴⁰ De tal manera que es podria plantejar una hipòtesi més ampla, segons la qual, l'art de la fortificació no sols fou clau per a la «reinvenió» dels grans pantans alacantins de finals del Cinc-cents, sinó que en realitat aquest seria la culminació d'un procés de més d'un segle que s'anà gestant a menor escala gràcies a les preses de derivació, les quals estaven presents, si més no, en tots els rius.

Aplegats a aquest punt és necessari assenyalar que, de la mateixa manera que la innovació que suposaria l'ús de la pedra picada i l'argamassa als assuts per part de mestres pedrapiquers pogué estar estretament relacionada amb l'auge de les obres civils tardo gòtiques que s'anà experimentant, al llarg del segle XV, la fortificació de les mateixes repeses no es podria entendre sense el context de tensió militar i de millora dels elements defensius de les viles litorals al segle XVI front als atacs de la pirateria barbaresca i els otomans.

3.1 La nova construcció militar amb baluards

Efectivament, a mesura que els assuts de pedra picada van anar generalitzant-se pels rius valencians, s'estava duent a terme una important transformació de l'arquitectura castrense, relacionada amb l'anomenada «revolució militar» i la generalització de les armes de foc. Aquella nova realitat obligà a canviar per a sempre la manera de construir, de tal manera que es passà de la defensa vertical, on es dominava a l'assaltant des de l'altura de les muralles, a l'horitzontal, segons la qual es tractava d'esquivar el foc d'artilleria enemiga i propiciar l'ús de canons propis (Pardo Molero, 2000: 137).

A nivell teòric, es podria dir que a la Itàlia del Renaixement es considerava que la millor construcció defensiva possible era l'anomenat «bastió angular», present en forts estrellats, però també en muralles urbanes renovades amb cantons apuntats amb baluards. Aquest concepte de bastió, però, va començar a entendre's fóra de la península itàlica a la dècada

¹⁴⁰ Açò s'explica amb més detall al [Capítol 6](#).

de 1530, tot i que les seues aplicacions no començaren a ser veritablement importants fins a la segona meitat del segle (Pardo Molero, 2000: 138).

Abans de la generalització de «l'arquitectura abaluartada» es van dur a terme transformacions integrals de castells i muralles urbanes valencianes, amb l'anomenada «fortificació de transició». Aquesta primera fase, tot i que seria molt criticada pels enginyers de la segona meitat del segle XVI perquè no abastí aquella perfecció teòrica renaixentista, val a dir que sí complí les funcions d'aquest nou context militar, aplegant moltes d'elles a perdurar durant tota l'Edat Moderna (Pardo Molero, 2000: 138-139).

A partir de la dècada de 1520, es sol considerar, doncs, que l'experiència de les Germanies, on es dugué a terme un major ús de l'artilleria, unit a les amenaces otomanes i la inestabilitat de la població morisca, van impulsar una renovació en el món de la fortificació al Regne de València, sobre la qual Pardo Molero (2000: 140) ja advertí que no es tractava de fer traces completament noves, sinó d'adaptar allò ja existent a les noves necessitats, adossant nous elements «a la moderna».

La primera gran operació en aquest sentit aplegà el 1525, quan es va ordenar a l'artiller Pedro Alvarado inspeccionar Peníscola, Cullera i Benidorm, tot i que les propostes es van quedar paralitzades temporalment. No seria fins tres anys després, coincidint amb les Corts de Monzó i la presència de Carles V a València, quan es farien noves visures a la Vila Joiosa i s'iniciaren els treballs a Peníscola. A l'altura de 1529 aquelles primeres temptatives constructives es difondrien a gran escala, havent una expansió de l'ús de baluards, els quals serien aplicats al castell de Benidorm i a la muralla d'Oliva. El Cap i Casal també va millorar les seues defenses medievals en aquests moments, de tal manera que va iniciar la construcció d'un baluard per a defensar el seu Grau el 1532 (Pardo Molero, 2000: 147-149 i 2009: 360).

Als anys trenta, i coincidint amb una recrudescència de les tensions amb els Otomans, caldria destacar la figura de Joan de Cervelló, senyor d'Orpesa,¹⁴¹ qui podria considerar-se com un dels principals experts en fortificacions, degut a tot allò que va aprendre en la seua estada a Itàlia a la dècada anterior. Aquests coneixements quedaren plasmats en una de les construccions més sofisticades d'aquell moment al litoral peninsular: la Torre del

¹⁴¹ Sobre l'adquisició d'Orpesa per aquest noble veure: Felipo (2015: 19-25).

Rei. A la qual cosa cabria afegir l'encàrrec virregnal d'inspeccionar tot el litoral valencià. Com a conseqüència de les mateixes, el 1533 es va iniciar una millora de les muralles d'Alacant amb els consells de Pedro de Castroverde, seguit d'intervencions al castell de Benidorm i a les muralles de Peníscola iniciats el 1534 i 1536 respectivament, sent aquestes especialment destacades perquè s'han considerat com els millors exemples on es pot veure l'aplicació dels principals elements de la «fortificació moderna». Als quals caldria afegir el projecte de millora del castell de Cullera i de les muralles de Dénia (Pardo Molero, 2000: 150-153 i 156).

La Plana no es va quedar al marge, ja que des de 1518-1554 s'havien vist incrementades les incursions barbaresques (García Martínez, 1980 i Doñate, 1973). Durant aquell període, però sobretot una vegada superat l'incís que les Germanies provocaren en les institucions municipals, s'ha pogut observar que tant Vila-real com Castelló van dur a terme una clara reorientació de les seues obres en pedra picada.

Efectivament, mentre que al segle XV els principals projectes constructius giraven al voltant de l'església major o la casa consistorial, les mirades es girarien cap a altres dos tipologies constructives que acabarien compartint el temps, l'espai, els recursos i els professionals. Aquests dos no són altres que la transformació dels assuts i la millora dels sistemes defensius.

En aquest context, cal tenir present que més enllà de l'estudi dels grans enginyers i militars, els pedrapiquers que van materialitzar aquests treballs, sempre han quedat en un darrer plànol en aquest tipus d'estudis. Efectivament, aquest col·lectiu professional, és el que compartia espai amb la hidràulica a les primeries del segle XVI. El millor exemple de tot açò fou [Joan de Vindaya](#), qui després d'haver treballat amb Joan de Cervelló en la fortificació d'Orpesa i Peníscola (Pardo Molero, 2000: 156), va ser contractat per a dur a terme la innovadora i necessària doble arcada de l'assut de Vila-real entre 1537 i 1538.¹⁴²

Les amenaces turques van aplegar al seu punt culminant entre 1543 i 1544, amb el lideratge de Barba-roja. Açò reinicià les visites realitzades per Joan Cervelló, Alonso

¹⁴² AMVr. 1738/1536. PN. Miquel Avinent (1537-04-04). [Apèndix A6](#).

Delgadillo, Francisco Fenollet, Diego de Cárceres i Pedro Castroverde (Pardo Molero, 2000: 159), podent-se constatar la visita del primer a Vila-real.¹⁴³

Aquesta nova situació d'alarma va fer que s'iniciaren nous esforços constructius a Alacant, la Vila Joiosa, Benidorm, Morella, Peníscola i València, on se va fer un bastió situat al portal de la Mar el 1543 i la millora de la muralla des d'aquest al portal dels Jueus (Pardo Molero, 2000: 158-161 i 2009: 361).

Els municipis de la Plana, no eren una prioritat en els plans estratègics de la costa. No obstant això, si fins al moment es podien veure petites intervencions de caràcter reparatiu, fou a partir d'aquest moment quan començaren a aplicar elements de la «fortificació moderna».

Ara bé, com que les muralles d'aquests municipis eren fonamentalment de tàpia, l'actuació més destacada assumida pels mestres pedrapiquers fou, sense cap mena de dubte, la millora dels portals, amb la construcció de baluards. A Vila-real es troba alguna referència el 1538,¹⁴⁴ però no fou fins el 1543 quan es van dedicar importants recursos a la millora dels portals i la construcció de quatre baluards.¹⁴⁵ A la capital de la Governació Sánchez Adell, Olucha i Sánchez Almela (1993) van trobar activitats semblants en 1544, a les quals es poden afegir altres mencions esdevingudes el 1546.¹⁴⁶ Pardo Molero (2000: 164), pogué constatar que a Borriana també passà el mateix, i que a l'estiu de 1543 les tres viles aplegaren a acords amb la Corona per a que aquesta es fera càrrec d'una part de les despeses.

La construcció dels baluards de Vila-real fou dirigida per una família de pedrapiquers biscaïns anomenats Camino, en especial [Pedro](#) i [Joan](#). Aquests mateixos foren els encarregats de dur a terme la reparació de l'assut de Vila-real el 1547, la qual sembla que

¹⁴³ AMVr. Cla.301 f.12vº.

¹⁴⁴ AMVr. Cla.296, 1537-1538. s/f.

¹⁴⁵ AMVr. D.1553/1544. f.3rº.

¹⁴⁶ AMC. MC.1545-1546 s/f. (1546-02-28).

es va fer sobre una arcada. Encara més, es tornà a requerir la presència de [Vidanya](#) per a avaluar una obra que, tot siga dit, coneixia bé.¹⁴⁷

A partir de 1545, però, els desitjos de Carles V per fer front als protestants alemanys, van impulsar una sèrie de negociacions amb Soliman el Magnífic per parar les hostilitats, de tal manera que es van encetar un lustre sense pràcticament cap inversió important en fortificació, fins que els turcs van trencar la treva el 1550 amb els atacs de Dragut (Pardo Molero, 2000: 169).

Des d'aquest moment, es van realitzar diferents informes per avaluar l'estat de les fortificacions, alguns d'ells elaborats pel regent Joan Llorens Vilarrasa, la presència del qual a la Plana s'ha pogut documentar el 1562.¹⁴⁸ Dels mateixos, es pot inferir que Vila-real, Borriana i Nules havien aconseguit millorar les seues defenses de manera destacable i encara més Orpesa amb la seua destacable torre-fortí, mentre que Almenara i Castelló no estaven al mateix nivell (Pardo Molero, 2000: 169).

A les Corts de 1552, es ressaltaven també els esforços que s'havien dut a terme en aquest sentit, encara que el més important fou la consolidació d'una política defensiva centrada principalment en la proliferació de torres de guaita costeres. Aquesta política, va provocar que la Plana comptés amb dues noves torres situades a les desembocadures del riu Millars i el riu Anna, amb les anomenades torres d'Almassora i de Borriana entre 1553 i 1555 (Pardo Nàcher, 2012; Melchor, 2015).

En aquest context, cal destacar que les destruccions ocasionades per les inundacions de les primeries dels anys seixanta, van exigir una reparació important a l'assut de Vila-real,¹⁴⁹ que de nou estigué protagonitzada per un membre de la família de Camino. En aquest cas destacà [Sancho](#), el qual estigué relacionat amb la millora del portal de València d'aquella localitat el 1562,¹⁵⁰ tot i que la seua vinculació més forta amb l'arquitectura castrense fou la de ser el mestre d'obra de la torre d'Almassora (Pardo Nàcher, 2012).

¹⁴⁷ AMVr. Cla.303, ff. 17rº i 39vº.

¹⁴⁸ AMVr. Cla.313,f.19rº.

¹⁴⁹ AMVr. Cla.314, ff.44rº i vº.

¹⁵⁰ AMVr. Cla.313,f.25rº.

Paral·lelament a aquests esdeveniments, el 1563 es documenta a la Plana l'arribada de l'enginyer Gian Battista Antonelli¹⁵¹ qui realitzà informes sobre l'estat de les defenses litorals del Regne. És ben sabut que a ulls d'aquest italià totes les transformacions comentades eren del tot insuficients, ja que no estaven a l'avantguarda de les més modernes tècniques i formes suficientment angulars en els baluards.

No obstant això, quan es va presentar un projecte d'Antonelli a les Corts de 1563, aquest fou rebutjat pel braç reial. Paradoxalment, aquest moment coincidí amb la publicació de la crònica del Martí de Viciano on es plasmava una defensa de les tècniques i els esforços emprats durant la primera meitat del segle XVI (Pardo Molero, 2000: 175), la qual cosa estigué unida a un gran elogi a l'assut de Vila-real que, com s'ha vist, no estigué al marge de tots aquells moviments.

Les relacions entre represes i fortificacions es poden seguir veient passada aquesta data. Un bon exemple són els successos esdevinguts amb la gran inundació de 1581, ja que després d'aquesta els assuts de la Plana van acabar tan mal parats que fou necessari realitzar una visura completa dels mateixos a l'any següent.¹⁵²

En aquest sentit, un dels elegits per a dur a terme aquesta determinant tasca fou [Joan d'Ambuesa](#),¹⁵³ un pedrapiquer francès que comptava amb una gran experiència constructiva en aquells moments, amb la fortificació del Palau de Betxí el 1567, i el seu treball en la torre del Grau de Castelló el 1572, la de la Marina entre 1582 i 1584, la de l'Esperó el 1585, la Torre de Cap i Corb el 1590, així com la de Cervera i la d'Escaleta o el Castell d'Alacant. Encara que el més destacat de tot fou el seu càrrec de mestre major de les obres del Castell de Peníscola el 1576, estant per tant vinculat amb els projectes del virrei Vespaciano Gonzaga.

D'altra banda, també caldria destacar la presència de [Gaspar Gregori](#) en aquella mateixa visura. Sobre aquest fuster-arquitecte, val a dir que Gómez-Ferrer (1995a: 342-348) ja assenyalà importants connexions entre les seues habilitats en el món de la hidràulica i de la fortificació, tot i que fins ara no es coneixia la seua participació en cap obra d'assuts.

¹⁵¹ AMVr.Cla.314/1563,f..25vº; AMVr.Cla,312/1562. i AMC.MC. 1560-1563,s/f.

¹⁵² AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f. 306 rº.

¹⁵³ Una biografia d'ell es pot veure a: Arciniega (2001: 230-236).

Dit açò, caldria destacar la seua participació en la construcció de la Casa d'Armes de la Diputació del General, que comptava amb baluards i muralles prop del Portal del Mar de València.

3.2 Elements de fortificació en assuts

Dit açò, cal tenir present que, a nivell teòric el pseudo Juanelo Turriano afirmava al segle XVI que l'assut de pedra picada que millor podia resistir la força de les aigües seria un model anomenat «azute a modo de baluarte»,¹⁵⁴ mitjançant el qual es pot veure la utilització d'angles i formes geomètriques complexes pròpies de «l'arquitectura de baluards» renaixentista militar, anteriorment explicada.

En tal cas, l'enginyer feia un símil prou significatiu, de tal manera que els assuts s'havien de fer tal i «como se hacen los baluartes, que quanto más son gruesos, tanto más resisten a la artillería», ja que sota el seu punt de vista la insistent força de l'aigua podia ser encara pitjor que les armes de foc, degut a que «no paran, ni de día ni de noche, de darle molestias».¹⁵⁵

*Imatge 12. Exemple d'un assut de baluards segons el pseudo Turriano.*¹⁵⁶

¹⁵⁴ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.169vº.

¹⁵⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.178vº.

¹⁵⁶ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.170vº.

Aquesta idea de perfecció a la que pretenia aspirar l'enginyer cincentista, no s'ha d'interpretar com un model tancat a la imitació literal de les traces plantejades per l'autor, ja que front a qualsevol plantejament teòric sempre cal tenir present que aquestes infraestructures s'havien d'adaptar sempre al medi concret que envoltava cadascuna. No obstant això, cal destacar la idea de que tot assut de pedra picada podia anar sumant o combinant de manera magistral una gran varietat d'elements, molts dels quals s'assemblaven a la fortificació militar.

Precisament, més enllà de l'ús de la pedra picada com a matèria primera, cal tenir present que les limitades variacions morfològiques que tenien aquelles repeses realitzades amb elements febles pogueren quedar substituïdes per nous elements més massissos, la combinació dels quals multiplicaren les capacitats d'adaptar-se al medi i a les necessitats econòmiques de cada comunitat.

A nivell documental, els promotors de les obres rarament van emprar el terme baluard, a l'estil d'aquell enginyer, però sí utilitzaven sinònims. En aquest sentit, el Consell de Vila-real afirmava després de la inundació de 1581 que era necessari que la reparació es completés amb «alguna fortificació en aquella per a que pugua resistir altres inundacions».¹⁵⁷

La fonamentació

La construcció de tot assut de pedra picada necessitava comptar, abans de tot, amb una bona fonamentació. Efectivament, aquest primer element passava a ser ara d'una importància capital ja que, a diferència del que passava amb les preses de derivació fetes amb materials febles, la seua bona execució marcaria el destí d'aquest veritable edifici.

Al respecte val a dir que tota inversió en fonaments era poca, ja que condicionaven la durabilitat en el punt més dèbil d'aquestes infraestructures, o el que és el mateix: l'erosió de l'aigua en la base. En aquest sentit, el pseudo Turriano ja destacava que aplegats a aquest punt, els assuts passaven a tenir moltes semblances amb la construcció «de las pilas de los puentes de piedra».¹⁵⁸

¹⁵⁷ AMVr. Sig.1204/1582, s/f..

¹⁵⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.165rº i vº.

El mateix enginyer, en el capítol dedicat als ponts de pedra, donava una sèrie de recomanacions teòriques per tal de fer-los de la millor manera possible. Aquests consells proposaven primer «que se busquen remedios para haber de apartar el agua en aquel lugar donde se quiere fundar», emprant-se per a tal efecte principalment fustes,¹⁵⁹ amb la finalitat de mantenir la zona aïllada de l'aigua. Efectivament, en rius molt cabalosos, el més normal era que aquesta operació es fes per parts.

Tot seguit es llevava el fang i, com ja han assenyalat García Marsilla i Izquierdo Aranda (2013: 219 i 220) en la seua síntesi sobre les obres gòtiques, es netejava l'àrea escurant i escombrant. Altres tasques relacionades que s'han pogut documentar en contextos purament fluvials podien ser les d'arrasar construccions preexistents o penyes fluvials que podien entorpir l'alçament de l'estructura, tal i com feu [Josep Dols](#) el 1683 a l'assut de Castelló.¹⁶⁰ Però, també la d'anivellar el terreny una vegada apartada l'aigua com es va fer el 1625 en un altre assut anterior del mateix municipi.¹⁶¹

Una vegada preparat el lloc, s'iniciava la tasca de cavar. Al respecte l'enginyer renaixentista assegurava que s'havien de fer aquests forats «hasta allegar al suelo que sea muy firme y seguro»¹⁶² i a poder ser «tanto de hondo cuanto ha de ser de alto, desde encima del suelo del fundamento hasta arriba».¹⁶³

Els capítols d'obra mostren expressions com aplegar «a terra ferma», que van en el mateix sentit (García Marsilla i Izquierdo Aranda, 2013: 219 i 220), amb l'afegit de que de vegades es podia especificar que «aja de cargar sobre roca, hon roca y haurà».¹⁶⁴ En altres casos, en els que no estava clar que es pogués trobar terra ferma, es podia fixar una profunditat mínima que el mestre hauria d'abastir. Pel que fa a l'amplària o longitud dels

¹⁵⁹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.361vº.

¹⁶⁰ AMC. PN. Jaume Cases, Antiga caixa 14. 1673-09-21. Capítol III.

¹⁶¹ AMC. Judiciari de la Cort de jurats vol. 1624-1625, s/f. (1625-03-20). Text editat per Olucha (1987: 104-106). [Apèndix A30](#).

¹⁶² BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.366rº.

¹⁶³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.166vº i 167rº.

¹⁶⁴ AMC. Aigües C.6, s/n. [Apèndix A25](#).

mateixos, val a dir que aquestes depenien del volum de l'obra, sense poder observar altre criteri generalitzat.

Amb el forat fet, el pseudo Turriano proposava que s'havia de «hincar [...] una orden de maderos, [...] tostados o chamuscados», els quals es planaven amb altres fustes, pedra i calç.¹⁶⁵ Al respecte, la documentació mostra que s'emprava un morter de cal, arena garbellada amb «llibrells» i terra, el qual es podia reforçar amb pedretes, reble i còdols (García Marsilla i Izquierdo Aranda, 2013: 219 i 220).

La introducció de les plantes corbes

Un dels primers aspectes que s'ha de tenir en compte a l'hora d'aproximar-se a la fortificació dels assuts de pedra durant els segles XVI i XVII és la seua gran diversitat morfològica. En aquest sentit, el pseudo Turriano ja advertí que aquestes «se hacen diversamente»¹⁶⁶ al haver-se d'adaptar cadascuna d'elles a les necessitats concretes i canviants dels llocs, a la qual cosa caldria afegir l'art propi de cada artífex, o dit d'una altra manera, l'experiència personal i formació de cada constructor, aspecte que es tractarà més endavant.¹⁶⁷

En aquest sentit, el més habitual i senzill pogué ser el disseny en planta recta. Al respecte val a dir que un bon exemple de la mateixa seria el nombrós conjunt d'assuts de l'Horta de València, és a dir, els de Rovella, Mislata, Mestalla, Rascanya, Tormos i Quart-Benager. Efectivament, la planta recta és encara visible hui dia sobre el terreny, però també en els dibuixos tècnics fets per l'equip d'enginyers de Fernández Ordóñez (1984: 86-107).

No obstant això, i a fi de no donar res per assentat, cal advertir que per al segles XVI i XVII únicament s'ha trobat un capítol d'obres pertanyent al de Rovella,¹⁶⁸ de manera que l'ús de la planta recta en eixes cronologies a l'Horta sols s'ha pogut constatar documentalment en aquest darrer.

¹⁶⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.366rº.

¹⁶⁶ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.165rº.

¹⁶⁷ Veure [Capítol 6](#).

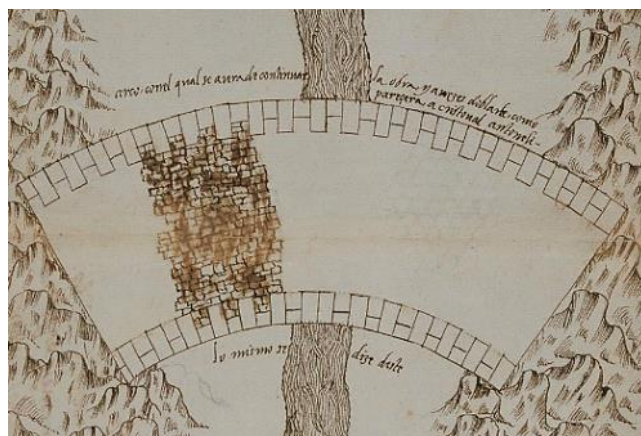
¹⁶⁸ APP. PN Ambrós de Artes, Sig. 20.084. Text editat per Gómez-Ferrer (2002: 288). [Apèndix B3](#).

Una altra modalitat més avançada de planta seria aquella que presentés formes corbes. Al respecte, l'enginyer renaixentista ja proposava que l'assut més resistent era aquell «hecho en línea esférica, la cual es la que tiene mayor fuerza que ninguna otra línea, por razón que cuanto más le hace fuerza el agua, que tanto más le va corroborando y uniendo en sí misma la figura, y cogiéndola mejor».¹⁶⁹

*Imatge 13. L'assut de Rascanya és un exemple de presa derivació de planta recta.*¹⁷⁰

L'existència de preses amb planta corba, i més concretament d'arc, fa temps que fou reivindicada per López Gómez (1996: 95 i 103) com la «extraordinaria y verdadera revolución» de finals del segle XVI, sent el seus màxims exemples pràctics el pantà de Tibi, construït entre 1579 i 1594, i el d'Almansa, ja en funcionament el 1586.

*Imatge 14. Planta d'arc del pantà de Tibi.*¹⁷¹

¹⁶⁹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.170vº.

¹⁷⁰ Font: Google Earth (2020).

¹⁷¹ Font: ACA. Col·leccions, Mapes i plànols, 19/2 (detall).

Al respecte, pot ser que l'exemple més visible hui dia en preses de derivació siga el de Sant Joan d'Alacant, ja que aquesta ja fou definida com un «murallón en arco» per Cavanilles (1792, II: 251), mentre que els estudis d'Alberola (2010: 54), mostren que aquesta tenia una «planta de mitja lluna» i fou construïda segurament a la dècada de 1630, tot i que tal volta ja projectat en uns capítols de 1578. De tal manera que es barallen unes cronologies que fan pensar en què el seu disseny estigué molt relacionat o influenciat amb les preses d'embassament anteriorment comentades.

Imatge 15. L'assut de Sant Joan d'Alacant és un exemple de presa amb planta corba.¹⁷²

La recerca documental en altres rius permet plantejar la possibilitat de que existiren assuts amb una planta d'una sola arcada a principis de segle. Efectivament, l'assut que es va alçar per part de Castelló i Almassora el 1522,¹⁷³ sembla que fou un primer intent, fins ara el més antic conegut a falta de noves recerques. Malauradament, pareix que aquesta tècnica no estava suficientment perfeccionada i no aguantà en peu més de dues dècades.

Quasi un segle després, i amb els models de preses alacantines vigents, el 1604 es van redactar uns esborranys per als capítols d'un assut de pedra picada a Castelló, els quals projectaven fer-lo en el mateix lloc i pràcticament amb la mateixa planta, ja que «dit assut o presa de aygua ha de ser y sia en arcada erversada a modo de arc», amb 20 pams de

¹⁷² Font: Imatge emprada a <http://www.porahinoes.es/2013/10/ruta-del-agua-azudes-santjoan-mutxamel/> (consultat a l'abril de 2020).

¹⁷³ AMC. PER. Any 1522. [Apèndix A3](#).

«montea».¹⁷⁴ Malauradament, mai es va aplegar a materialitzar, tot i que el motiu ja no tenia res a veure amb el repte que suposava aquest tipus de planta.

Posteriorment, el 1688 Castelló va projectar la construcció d'una petita represa al riu Sec per protegir el pas de la sèquia, la qual, segons els seus capítols, s'insistia en què la seua planta no «ha de estar a línia recta», sinó que «hi ha de tirar una circumferència endulcida de part a part del riu per a que servixca de estribó a les avingudes».¹⁷⁵ La importància d'aquest darrer exemple, està en l'aplicació d'aquesta tècnica no sols en els assuts grans, sinó també en obres de menor envergadura, tot i que no per això menys importants.

Finalment, caldria parlar d'un tercer grup molt reduït d'assuts que tindrien una planta polièdrica, i que per tant es caracteritzarien per presentar un forma més complexa, resultat de la combinació de diferents elements de fortificació que aplegaren a desdibuixar els dos models de planta anteriorment explicats.

*Imatge 16. L'assut de Vila-real és un exemple de planta polièdrica.*¹⁷⁶

¹⁷⁴ AMC. Aigües, C.6, s/n. f.1rº. Capítol 1. [Apèndix A25](#).

¹⁷⁵ AMC. Escritures de la vila, 1868-1869. Notari Pere Figuerola, caixa 19. (1688/01/06). Text editat en Olucha (1987: 131-132). [Apèndix A37](#).

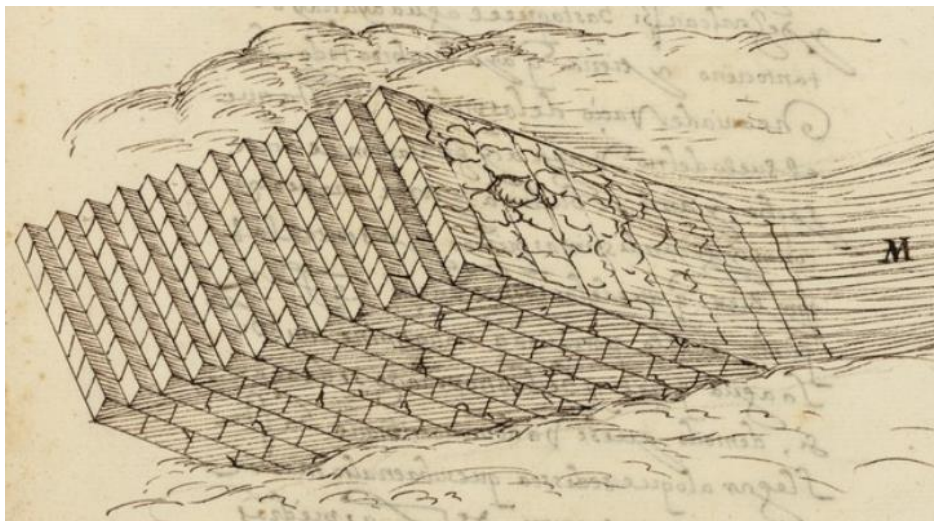
¹⁷⁶ Font: ACRVr. C.48, D.6.

Un molt bon exemple visual d'aquest darrer concepte seria l'assut de Vila-real, el qual López Gómez (1996: 99) va definir com una «extraña traza de tres arcos en disposición irregular», tot i que, en realitat, eixa traça deixa de ser tan rara si es veu com un dels millors exemples de l'arquitectura de baluards aplicada a les preses de derivació.

Les escales

El primer element de fortificació del que es va a parlar era l'escala. Aquest recurs es podria definir com una construcció on la base s'iniciava més enrere que la coronació, degut a l'existència d'unes subdivisions, d'igual o diferent mida, que es van desplaçant de manera successiva. Les subdivisions resultants, rarament surten documentades en contextos hidràulics amb el mot «graó» o «grada», sinó que és molt més comú trobar l'ús del castellanisme «escaló».¹⁷⁷

Al respecte, el pseudo Turriano es feia ressò d'uns assuts elaborats «a modo de escalera», els quals tenien l'objectiu d'aconseguir una estructura ferma i fortificada per a elevar l'aigua, amb l'afegit de que es podia materialitzar «a muy poco gasto, y sin recibir ningún daño, ni haber hecho fuerza el río para levantarle».¹⁷⁸

*Imatge 17. Model d'assut de fàbrica a mode d'escala, segons el pseudo Turriano.*¹⁷⁹

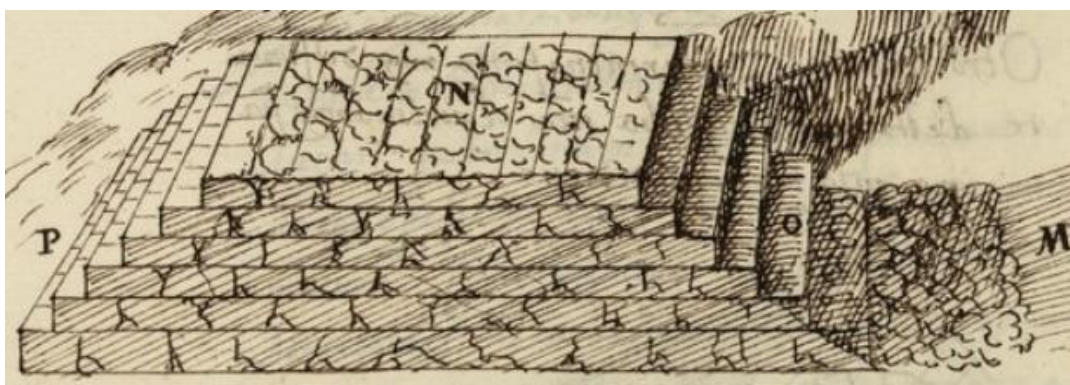
¹⁷⁷ Exemples ben documentats sobre l'ús històric d'aquests mots en un context arquitectònic es poden veure a Gómez-Ferrer (2002).

¹⁷⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.162vº.

¹⁷⁹ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.163vº. Llegenda: M, lloc des d'on aplega l'aigua.

Una variant de l'anterior podria ser aquell elaborat «a modo de una escala de dos subidas», és a dir, que forma una mena de piràmide truncada. Al respecte val a dir que, si pel seu aspecte podria pensar-se que era més complexa, i per tant millor, era menys recomanable pel pseudo Turriano, qui veia més efectiva l'opció d'una sola pujada.¹⁸⁰

Des del punt de vista documental, val a dir que aquestes pràctiques han pogut ser documentades. Malauradament, a dia de hui sols s'ha trobat executat el primer model, el qual, tot siga dit, sembla que al caliu de les fonts consultades fins al moment rarament aplegava a superar els quatre escalons d'altura als rius valencians abans del segle XVIII.

Imatge 18. Model d'un assut amb doble escala, segons el pseudo Turriano.¹⁸¹

Un bon exemple conegut seria l'assut de Rovella (riu Túria) contractat el 1512 a Alfonso Ferrer i Joan del Ferro. En aquests capítols, es diu que l'obra es duria a terme «ab dos escalons» alts, elaborats amb pedres carretals, i complementant-se el segon amb una regata.¹⁸² Tal i com es pot veure en la Imatge 19, aquest encara conserva hui dia la seua morfologia amb escales, tot i que aquests no coincideixen amb les del contracte, de tal manera que, tot i ser molt il·lustratiu, els vestigis actuals formen part d'una reforma esdevinguda posteriorment.

Al mateix riu, es troba també el cas de l'assut de Mestalla, sobre el qual ja s'ha dit que hi ha alguna referència documental que apunta a treballs en pedra cap al 1504.¹⁸³ A falta

¹⁸⁰ BNE. Mss/3372-Mss/3376,f.163rº.

¹⁸¹ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.162vº. Llegenda: M, lloc des d'on aplega l'aigua. O, escalons amb els bordes llimats. P, segona pujada d'escales, N, coronació.

¹⁸² APP. PN Ambrós de Artes, Sig. 20.084. Text editat per Gómez-Ferrer (2002: 288). [Apèndix B3](#).

¹⁸³ ARV. PN, Damià Burgal, N.349.

d'estudis monogràfics que ho confirmen, es podria llançar la hipòtesi de que la seua estructura actual, amb quatre escalons, podria datar d'aquest moment.

Un altre exemple es trobaria al primer assut comú de Castelló i Almassora, concordat amb el mestre [Miquel de Maganya](#) el 1522. En aquest es parla de fer-lo «ab escalons», sent aquestes de bona pedra picada i ben «finitada».¹⁸⁴ Malauradament, aquesta pressa de derivació fou totalment destruïda i no es poden corroborar arqueològicament els continguts d'aquest contracte

*Imatge 19. Detall dels escalons de l'assut de Rovella.*¹⁸⁵

*Imatge 20. Detall dels escalons de l'assut de Mestalla.*¹⁸⁶

La importància d'un bon acabat, com s'ha vist que s'insistia en el darrer cas, podria identificar-se amb una recomanació del pseudo Turriano, segons la qual era pertinent que

¹⁸⁴ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt VI. [Apèndix A3](#).

¹⁸⁵ Font: Joan Mateu Bellés (gener 2020).

¹⁸⁶ Font: Detall d'una imatge emprada a <https://www.uv.es/catedra-horta-valencia/es/catalogos-patrimonio-1286073147434/CatalegPatrim.html?id=1286072218659> (consultat a l'abril de 2020).

l'aigua tinguera una «subida muy llana», amb l'objectiu d'aconseguir una menor resistència. Per a dur-ho a terme, s'havien de retallar tots els cantons «de las piedras que se levantan para arriba», amb la finalitat de que l'aigua llisqués amb la major facilitat possible.¹⁸⁷

Al Regne d'Aragó hi ha també diversos exemples documentats. Per exemple, al riu Vero, i més concretament a Somontano de Barbastro (Osca) en l'anomenat assut de Pueyó. Efectivament, es coneix un contracte d'obra signat pel mestre Juan de Araçil el 1576 on es parla d'escalonar el mur, o més concretament de fer «gradones escalonándose» (Blázquez y Cabezuelo, 1999: 402).¹⁸⁸

Un altre exemple es troba en unes capitulacions signades per una autoritat de Zaida (Saragossa) i el mestre Martín de Labraçana de Sangüesa el 1582. Allí se li encarregà la reparació de «las escaleras que están desvaratadas» (San Vicente, 1993: 229; Blázquez y Cabezuelo, 1999: 388).

Arribats a aquest punt, cal assenyalar que les escales podien ser també d'aplicació a les grans preses renaixentistes. En aquest sentit, López Gómez (1996: 106 i 110) ja va destacar que la presa de Tibi tenia «siete escalones poco marcados en el paramento de aguas abajo», i la d'Almansa «trece escalones amplios». La funció de les mateixes passà a ser purament la de fortificar.

En realitat, l'aplicació d'escales de pedra picada als assuts a partir del 1500, podria vindre derivat o influenciat per la popularitat adquirida per altres estructures fetes també amb escalons, tot i que emprades en altres àmbits. En aquest context, caldria destacar el gran nombre d'escales monumentals que s'havien dut a terme en patis de cases i palaus valencians durant el segle XV,¹⁸⁹ sent alguns casos destacats les escales fetes per a Berenguer Martí de Torres (1456), Joan Francesc Pròxita (1476), el Palau de la Generalitat (1482), els Borja a Gandia (1485), Bernat Sorell (1487), Joan Francesc de

¹⁸⁷ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.163rº i vº.

¹⁸⁸ AHPH. Barbastro, notari Juan Santufé, sig. 3.545.

¹⁸⁹ Sobre patis i escales en palaus valencians veure Gómez-Ferrer (2005).

Pròxita (1490), Miquel Joan Tolsà, senyor de Navarrés (1499), Alfons d'Aragó, bisbe de Tortosa (1502).¹⁹⁰

Imatge 21. Detall de les escales del pantà d'Almansa.¹⁹¹

Imatge 22. Detall de les escales del pantà de Tibi al segle XVII.¹⁹²

A les quals caldria afegir moltes altres pertanyents a edificis destinats a altres funcionalitats, com les defensives, amb l'exemple de les dues fetes al Portal de Quart (1444-1460), o les espirituals, com la del Convent de Sant Domènec (1439-1463). I, a més a més, anaren adquirint diferents tipologies, tals com la «escala a la castellana», «a

¹⁹⁰ La transcripció dels contractes d'aquestes obres fou agrupada a Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 326, 336-337, 341-342, 374-375, 412, 416, 418). El de Martí de Torres, per contra, es pot trobar a Gómez-Ferrer (2002: 273-275).

¹⁹¹ Font: Detall d'una imatge emprada a <https://www.rfi.fr/es/europa/20180528-el-pantano-de-almansa-reserva-ecologica-y-de-utilidad-publica> (consultat a l'abril de 2020).

¹⁹² Font: Gravat de Cavanilles (1795-1797).

la traça italiana», «a una tirada», de volta «a la catalana», o la de caragol «de ull obert» o «de Malloca».¹⁹³

Dit açò, podria veure's en les preses de derivació d'escala una extensió pràctica més, que acompanyaria a totes aquelles grans intervencions urbanes de les que s'ha fet menció, tot i que amb l'existència de grans diferències funcionals marcades pel seu caràcter eminentment hidràulic. Efectivament, les escales dels assuts no comptaven amb ornamentacions, ni tampoc amb elements que permeteren salvar grans altures, però sí eren altament efectives per tal de fer front a la finalitat per la qual eren erigides, és a dir, la capacitat de resistir les forces de l'aigua, la qual cosa no era ni molt menys una tasca senzilla.

D'altra banda, val a dir que s'ha pogut documentar també una altra aplicació per a les escales, en aquest cas als tallamars del ponts. Així es pot veure, per exemple en els capítols del «Nuevo Puente de Levante» alçat a Oriola el 1615, on es deia que «han de tenir dits tallamars tres grades».¹⁹⁴

Les arcades

Anteriorment s'ha comentat la importància que tenien les formes esfèriques per tal d'aconseguir major estabilitat als assuts. No obstant això, la seua aplicació no sols es podia dur a terme en les plantes corbes, sinó que també es podien emprar en altres recursos constructius anomenats arcades.

Aquests elements, constituïen una manera d'aconseguir part dels avantatges que oferien les plantes completament arcades, però minimitzant les febleses o dificultats que aquestes pogueren tenir, gràcies a la seua fragmentació en diferents parts més menudes. A la seua vegada, oferien la possibilitat de que assuts de planta aparentment recta, pogueren tenir una part arcada, mentre que en altres casos la seua aplicació derivava en plantes veritablement polièdriques.

¹⁹³ Exemples ben documentats sobre l'ús històric d'aquests mots en un context arquitectònic es poden veure a Gómez-Ferrer (2002: 112); Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007) i Martínez García (2014).

¹⁹⁴ AHO. A-102 (1612-01-09). Text editat per Penalva Martínez (2017: 39).

A nivell documental, unes de les primeres arcades conegudes van ser construïdes per la quadrilla del mestre [Pedro de la Carrera](#) a partir de 1520 a l'assut de Vila-real.¹⁹⁵ Com es veurà el capítol corresponent, aquesta construcció comptava amb dues arcades, però, sembla que una d'elles va comportar problemes estructurals, de tal manera que aquella innovació va plantejar importants dificultats d'operativitat.

La solució vindria de mans del mestre [Joan de Vidanya](#) el 1537, qui fou contractat per transformar radicalment una de les arcades, per a dur a terme un altre recurs constructiu anomenat «arcades recolçades», el qual tenia l'objectiu de que una descansés a lloms de l'altra,¹⁹⁶ sent aquest fet d'una gran transcendència, com ja s'ha dit, per les vinculacions del mestre amb Joan de Cervelló i la fortificació d'Orpesa i Peníscola.

L'assut de Vila-real protagonitzaria, a més a més, una altra innovació relacionada amb les seues arcades. M'estic referint a un recurs anomenat «rearch», el qual es podria interpretar com la tasca de reforçar un arc ja existent amb un altre damunt. Un exemple d'açò es va dur a terme el 1584 a mans del mestre [Miquel Gandiano](#), amb l'ajuda de [Damià Mendes](#) i [Antonio Ribera](#).¹⁹⁷

Un altre exemple, tot i que ja no visible en l'actualitat, fou l'assut de [Narcís Gregori](#) a Borriana contractat el 1563. Sobre el mateix val a dir que aquesta infraestructura sembla que comptà amb un total de «deu arcades gitades de punta a l'aygua ab tiranes a montehes scades y engraçades les unes ab les altres a modo de bolso».¹⁹⁸

Al regne d'Aragó també s'ha pogut documentar l'ús arcades. Per exemple, l'assut de Zaida (Saragossa), al riu Ebre, sobre el qual es coneix que el 1563 s'encarregà al mestre Benet Bodra «reparar un arco», que s'havia de fer amb pedra picada i que sembla que pogué tenir fins a set metres de llum (San Vicente, 1993: 139; Blázquez y Cabezuelo, 1999: 386).

¹⁹⁵ AMVr. MC. 63, f.54vº.

¹⁹⁶ AMVr. D.1738/1536. PN. Miquel Avinent. f.169rº-172rº.

¹⁹⁷ AMVr. D.1204/1581 i D.1551/1581.

¹⁹⁸ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

Com s'ha vist en els darrers exemples, podria ser que l'ús d'arcades en assuts de fàbrica fos prou anterior a l'ús efectiu de plantes plenament corbes. Si açò és cert, i a falta de noves notícies documentals sobre el conjunt dels rius, no seria descabellat plantejar la hipòtesi de que la «revolució» que segons López Gómez presentà la planta corba als grans pantans, fos la culminació d'un procés d'experimentació que es va anar quallant al llarg de tot el segle XVI amb la construcció d'altres elements curvilinis més menuts, com aquestes arcades.

Les torretes

Autors com López Gómez (1996: 90-93) o Fernández Ordóñez (1984) han assenyalat que, des de l'època romana, les preses d'embassament ja comptaven amb elements estructurals semblants a contraforts i «torres adosadas» que permetien dotar als murs de major estabilitat. Aquests mateixos elements es consideren fonamentals per a poder garantir la contenció de les aigües en les grans preses renaixentistes, i més concretament en aquelles de planta recta.

Així doncs, un bon exemple de l'ús de contraforts en preses d'embassament de planta recta seria la del mar d'Ontígola, prop d'Aranjuez, sobre la qual es sap que després de desplomar-se el 1565, un mestre anomenat Francisco Sánchez, va plantejar aquests elements de reforç, els quals quedaren complementats per unes pilastres internes el 1568 (López Gómez, 1996: 100-102).

Imatge 23. Detall dels contraforts de la presa d'Ontígola el 1832.¹⁹⁹

Fins a cinc contraforts presenta, però, l'anomenada pressa de Casillas II, situada a la localitat extremeña de Valdefuentes, és atribuïda a Francisco Becerra amb anterioritat a

¹⁹⁹ Font: Museu del Romanticisme (Madrid). Número d'inventari: CE5.087. Detall del gravat de Fernando Brambrilla "Vista de Antigola, con el estanque como es conocida".

1573 (López Gómez, 1996: 102), de tal manera que Fernández Ordóñez (1984) plantejà la hipòtesis de que fos aquesta la primera presa amb contraforts del Renaixement hispànic.

Pel que fa als assuts, com que aquests, per norma general, tenien una altura molt menor, no és habitual trobar aquesta mena de contraforts adossats a la seua reraguarda. No obstant això, cal tenir present que totes aquelles preses de derivació que comptaven amb una planta d'arc o elements en forma d'arcada, necessitaven d'alguna mena de reforç per a un major equilibri de les forces de les aigües i aconseguir una major perdurabilitat.

Aquests reforços s'anomenaven «torretes», tot i que també podien ser anomenats «torellons» indistintament,²⁰⁰ de tal manera que podria dir-se que eren sinònims. Altres variants documentades són el mot castellà «torreones» i l'aragonès «torrecicas».

No obstant això, cal destacar que en l'arquitectura pròpiament militar, aquest mot podia tenir un significat molt diferent al que es donava en contextos hidràulics. Efectivament, tal i com es pot veure, per exemple, en els capítols de la torre de guaita de Benicàssim de 1597,²⁰¹ la seua aplicació es referia en realitat al terme actual de «garita».

Pel que fa a vestigis documentals sobre la seua aplicació pràctica, val a dir que un dels exemples més coneguts són les «tres torretes» que van ser fetes per la quadrilla del mestre [Pedro de la Carrera](#) a l'assut de Vila-real, des del 1518. En aquest cas, hi havia tres perquè eren elements que complementaven dos arcades, de tal manera que es va decidir que hi haguera una en cada extrem i una altra al centre.²⁰²

A partir del mateix cas, s'ha pogut saber que es podia diferenciar entre els conceptes de «torreta alta» i de «torreta rasa», en aquest cas construïda per [Joan de Vidanya](#) el 1537.²⁰³ Efectivament, dins del context d'aquelles torres fetes per donar resistència als arcs, la darrera seria aquella que està a la mateixa altura de les arcades, mentre que el segon es refereix a aquelles que sobreeixien.

²⁰⁰ AMVr. D.1204/1581.

²⁰¹ AMC. PN. Marc Arrufat, Antigua caixa 13. Text editat per Olucha (1987: 96-101).

²⁰² AMVr. MC.62, ff.27vº-28rº. Dada citada en Aparici (2006: 148). [Apèndix A1](#).

²⁰³ AMVr. D.1738/1536. PN. Miquel Avinent. ff.169rº-172rº.

El primer assut comú de Castelló i Almassora, concordat amb el mestre [Miquel de Maganya](#) el 1522, la planta del qual podria ser corba, tenia també dos «torrellons» situats als dos extrems del mateix.²⁰⁴

Pel que fa a la represa de Borriana lliurada al mestre [Narcís Gregori](#) el 1563, com que tenia arcades, també comptava amb una sèrie de «torrellons». Si bé el contracte no deixa clar quants hi havia exactament, sembla que podrien ser onze, al haver deu arcades.²⁰⁵

A les terres alacantines també es pot veure algun exemple d'aquests elements arquitectònics. Efectivament, Bendicho (1640) descrivia en la seua crònica que l'assut de Mutxamel estava «hecha de cantería, destribada entre dos torreones a uno y a otro lado» (Alberola, 1984: 72). El mateix podria dir-se de l'assut de Sant Joan d'Alacant, la planta circular de la qual encara està «reforçada en els extrems per dues torres» (Alberola, 2010: 54)

Al regne d'Aragó també s'han pogut documentar torres als assuts. Per exemple, sembla que l'assut de Nueno (Osca), al riu Isuela, ja contava el 1566 amb dos d'aquestes als extrems (Blázquez y Cabezuelo, 1999: 379).²⁰⁶

Deu anys després, a l'obra de l'assut de Pueyó, duta a terme pel mestre Juan de Araçil, també s'havia de construir «una torrezica de piedra picada» per dotar a aquest assut escalonat de més «seguridad y fortaleza» al centre, mentre que es faria una «media torrezica» a cada extrem de l'assut (Blázquez y Cabezuelo, 1999: 402).²⁰⁷

Els mateixos autors indiquen l'existència d'unes capitulacions signades el 1608 pel mestre Juan Valen per les tasques de reparar la part baixa de l'assut de Fañanas (Osca), al riu Guaizalema, i també presentaria ja dos torres en aquells moments (Blázquez y Cabezuelo, 1999: 407).²⁰⁸

²⁰⁴ AMC. Aigües, C.6, s/n. ff.1rº, 1vº i 2rº. Capítols 3 i 8. [Apèndix A25](#).

²⁰⁵ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

²⁰⁶ AHPH. PN, Sebastián Canales. Sig. 684.

²⁰⁷ AHPH. PN. Juan Santufé. Sig. 3.545.

²⁰⁸ AHPH. PN, Hipólito Çolibera. Sig. 1.740.

Pel que fa a la seua morfologia, val a dir que els estudis clàssics sobre torres de guaita valencianes han assenyalat sempre la característica de que aquestes tenien plantes molt variades. Per ficar alguns exemples, hom es pot trobar amb torres quadrades com la de Borriana, circulars com la de Badum, prismàtiques com les de Tamarit i Santa Pola, troncocòniques com les de Marenyet i Cullera o també poligonals com la d'Almassora.

Pel que fa a les torretes dels assuts, sembla que a la Plana hi hagué un predomini de les de tipus poligonal. A l'assut de Vila-real, per exemple, la torreta central és pentagonal i la del marge esquerre hexagonal. Pel que fa a Borriana, els capítols de l'obra signats els 1563, si bé no descriuen la forma exacta, sí informen de que «han de ser apuntats a la part davall per la despedida de l'aygua», de tal manera que podrien ser morfològicament igual que els que es poden veure hui dia, és a dir, pentagonals, semblants a la seua vegada a un tallamar.

Imatge 24. Detall de la torreta hexagonal de l'assut de Vila-real.²⁰⁹

Imatge 25. Detall de la torreta pentagonal de l'assut de Borriana.²¹⁰

²⁰⁹ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

²¹⁰ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

Els talussos

El punt dèbil de tot assut era, com exposa el pseudo Turriano, la seua part inferior. Açò era degut a la caiguda de l'aigua, la qual «excava el suelo por causa del grande ímpetu con que cae con tanto rigor que llega hasta el suelo, y de aquí viene a hacer grandes remolinos y cavar el suelo».²¹¹

Abans s'ha parlat de la importància que tenia una bona fonamentació i un ús apropiat dels materials a l'hora de fer l'argamassa. No obstant això, aquestes mesures no eren suficients, i calia prendre altres decisions estructurals per tal d'evitar o suavitzar de la millor manera possible els mals de l'anomenada «cayguda de l'aygua».

En aquest sentit, els perfils dels assuts prengueren especial rellevància. No obstant això, són molt difícils d'estudiar des del punt de vista documental, perquè no solen definir-se d'una forma clara als capítols, i com es dirà més endavant, no s'han conservat suficients traces com per a traure conclusions generals.

La documentació, però, sí mostra algunes estratègies de fortificació seguides per evitar els danys de la caiguda de l'aigua. Un primer exemple és l'assut de Castelló i Almassora, alçat el 1522, ja que en aquest s'optà per un «replà de llossa».²¹² Pel que fa al de Borriana, iniciat el 1563, es plantejà un «enlosat ab dites montesses y montehes, y ab bones ligases de manera que la cayguda de l'aygua e continuació de aquella no cave ni s-enporte dites loses ni pedres».²¹³

Aquestes tècniques de reforç de les parts baixes dels assuts veurien el seu màxim exponent en un element constructiu anomenat talús, el qual permetia la fortificació de la sola de l'assut amb un mur inclinat fet amb lloses de pedra picada.

El talús era un recurs molt conegut en qualsevol obra valenciana des dels temps del tardogòtic, que també fou emprat en moltes de les torres de guaita coetànies a aquests assuts. Per exemple, els capítols de l'obra acceptats el 1597 per l'obrer de vila Joan Nebot, a fi de construir una torre a Benicàssim, es concertaven «dos pams de talús que ha de tenir

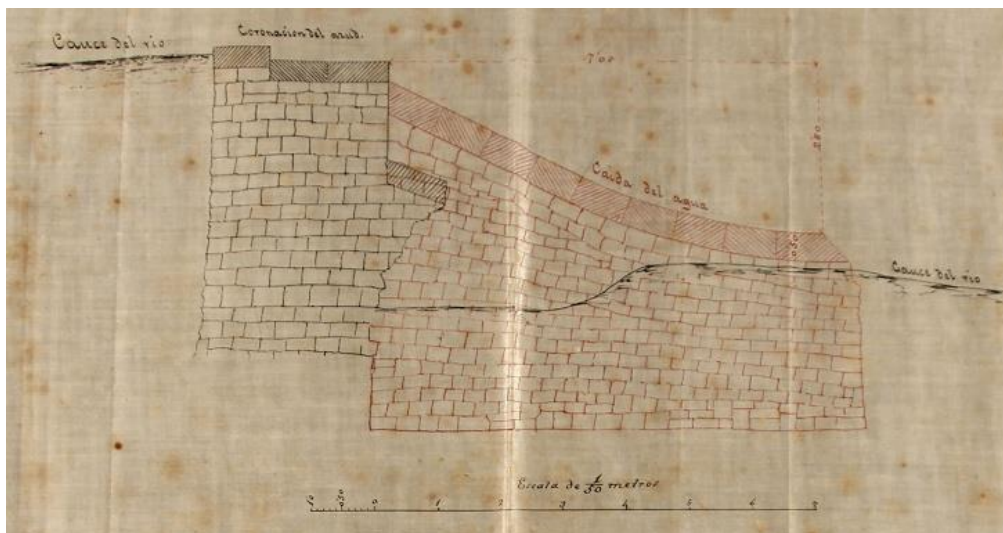
²¹¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.169rº.

²¹² AMC. PER. Any 1522. [Apèndix A3](#).

²¹³ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

cada llens». ²¹⁴ Tot i això, un dels exemples més paradigmàtics seria el de la Torre de Tamarit a Santa Pola, on el talús encara és molt visible.

En represa, el cas que millor s'ha pogut documentar és el que es va fer a Vila-real el 1583 sota la direcció del mestre [Antoni Granelles](#), tot i que enllosat per [Pere Pujades](#). ²¹⁵ Aquest talús és especialment interessant perquè es feia en una arcada, de tal manera que el seu perfil a més d'estar inclinat tenia certa curvatura.

Imatge 26. Perfil del talús de l'assut de Vila-real. ²¹⁶

L'assut de Castelló i Almassora edificat amb pedra picada al segle XVII també va comptar amb un talús i un replà. Així es pot veure en una visura efectuada el 1625 per [Pere Ambuesa](#). ²¹⁷

Més enllà dels assuts, el talús tingué també aplicacions pràctiques en les grans preses renaixentistes. En aquest sentit, López Gómez (1996: 106 i 111) els ha observat a les preses de Tibi i Elx, on assegura que hi ha «un ligero talud».

²¹⁴ AMC. PN. Marc Arrufat, caixa 13. Text editat per Olucha (1987: 97).

²¹⁵ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 283-285.

²¹⁶ Font: ACRVr. C.48, D.6. Llegenda: Roig, projecte de la reforma feta al segle XIX. Negre, possibles restes del talús del segle XVI.

²¹⁷ AMC. Judiciari de la cort dels jurats, 1624-1625 (1625-03-10). Text editat per Olucha (1987: 104).

Les voltes

En la mateixa línia es podria citar el que el pseudo Turriano anomenava «bóveda con [...] arcos».²¹⁸ La seua aplicació pràctica encara no s'ha pogut documentar a dia de hui en cap assut, de tal manera que podria ser un model purament teòric, malgrat que l'enginyer deixa caure alguna expressió que fa pensar que els havia vist realitzats.²¹⁹

Entre les seues aparents virtuts val a dir que, suposadament, l'ús de l'arc i la volta era, segons l'enginyer renaixentista, una eina de prevenció «si por caso viniesen muy grandes crecidas», ja que la seua principal missió era que l'aigua tinguera menys capacitat per a cavar el sòl al caure.²²⁰

Efectivament, tingue's en compte que, en cas de que l'aigua cavés el sòl, els danys serien menys importants perquè es resguardava la paret, de tal manera que el líquid element «jamás toca abajo» i «siempre salta más adelante». Tant és així que s'afirmava que en aquests assuts una persona podria estar recolzat contra la paret i no es mullaria perquè l'aigua cauria davant d'ell sobrepasant-lo per damunt.²²¹

La realització de voltes es podia fer de diferent manera depenent de si es l'obra es feia dins de l'aigua o fora. En el primer cas, el pseudo Turriano recomana «volver las bóvedas sobre cimbras y armar encima de tablas y, después, volver las bóvedas de sus sillares». En l'altre cas, les síndries es podien fer «de la misma tierra» del sòl.²²²

²¹⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.163vº i 164rº.

²¹⁹ Tingue's en compte que alguns dels dibuixos que el pseudo Turriano dedicà a aquest tipus d'assut té certa semblança amb la traça que suposadament va fer Juan de Herrera a Tibi, tot i que és conegut que aquesta no va ser l'elegida.

²²⁰ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.164vº.

²²¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.164vº.

²²² BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.168rº.

Imatge 27. Model d'assut amb volta, segons el pseudo Turriano.²²³

Imatge 28. Prototip del pantà de Tibi amb un possible sistema de volta.²²⁴

3.3 Una altra manera de protegir: desai guar i netejar

Quan López Gómez (1992: 99) exposà la gran novetat que va suposar el sorgiment de les grans preses amb planta corba, també va destacar el desenvolupament paral·lel de «desagües y aliviaderos», els quals eren fonamentals per a «evitar que en las crecidas el agua salte sobre la coronación, ya que el efecto cascada puede socavar abajo o hendir por

²²³ Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.164rº.

²²⁴ Font: ACA. Col·leccions, mapes i plànols, 19/5. Atribuïda a Juan de Herrera (ca.1587).

arriba», de tal manera que eren una altra manera de protegir les gran obres de pedra del regim irregular i violent dels rius mediterranis.

Un altre aspecte important per a garantir l'eficiència de les grans preses era, segons el mateix autor, els mecanismes relacionats amb l'eliminació de «las aguas turbias» carregades de fang, a les quals se'ls feia front amb un «un original sistema, elogiado por los tratadistas del XIX». Aquests consistia en unes galeries per a la neteja, paral·leles a les eixides habituals, les quals estaven tancades amb una fusta que s'anava retirant fins que quedava al descobert la massa compacta de tarquims. Tot seguit, es removia lentament per a que fos arrossegat per la força de l'aigua (López Gómez, 1992: 100).

Abans d'aplegar a aquelles tècniques tan perfeccionades, i a mesura que els assuts es van anar fent més sòlids, també es va anar millorant diferents elements que tractaven de fer front a problemàtiques semblants, encara que a menor escala.

Les almenares de capçalera

Un dels elements més coneguts, al respecte, eren les almenares, les quals han sigut definides per Peris (2019) com «desguàs ubicat sobretot en capçalera de sistema que deriva l'aigua sobrerera en circulació cap a un caixer fluvial proper (riu, barranc) o d'altra sèquia, amb la finalitat de descarregar el canal (...)».

El mateix autor assenyala que les «almenares capçaleres» no sempre aplegaven fins a la sola de la sèquia, sinó a meitat del caixer, ja que el que es volia traure era únicament els sobrants. A la seua vegada, aquestes podien tenir altres funcions, com la de «buidar d'aigua la sèquia i deixar-la en sec, per tal d'efectuar neteges i reparacions» o també la de «mantindre el repartiment proporcional pactat entre diverses comunitats», quan aquesta estava en l'assut sobirà.

Dit açò, sembla que aquests elements pogueren anar experimentant també una millora en la seua estructura, mitjançant l'ús de la pedra picada. Un dels primers exemples podria estar a Vila-real, on Román (2000: 50) documentà una «torreta» des del 1442. No obstant això, sembla que aquella va rebre una gran transformació amb pedra picada durant els anys 1592 i 1594.²²⁵

²²⁵ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 95 i 96.

Un altre exemple més clar es pot veure durant la construcció de l'assut de Rovella el 1512, el qual va comportar l'edificació d'una nova almenara, amb una «amplària de deu fins a onze palms» i amb «sos cavallons en les pedres e ab les posts necessàries». En aquest mateix contracte, també es deia que els caixers de la nova sèquia tindrien «obra de pedra ab regata [...] de manera que puge ab posts tanquar l'aygua del riu que no entre en la cèquia».²²⁶

Quan Castelló i Almassora van pactar entre elles la construcció d'un futur assut comú de pedra picada el 1519, es deia que aquest havia d'estar prop d'una almenara ja existent, anomenada «del Castell». No obstant això, es va decidir que es pogués fer una altra a la sèquia d'Almassora, amb l'afegit de que el tram que les unia estiguera empedrat.²²⁷ Quatre anys després, el contracte d'obres confirmava que en total es feren tres almenares «de bones branques e canallats de pedra piquada», i amb un sòl del mateix material.²²⁸

Els capítols de la continuació de l'obra de l'assut de Vernissa, signats el 1521, comptaven amb un article, segons el qual, el mestre havia de construir «hun almenara de pedra piquada, a despesa sua pròpia, a hon diran per part de la vila» de Gandia. La qual estaria acompanyada per un altre element anomenat «sanguonera», o portell per desaiguar, el qual es faria al lloc on el mestre indiqués.²²⁹

El mateix ocorre amb la construcció de l'assut de Borriana el 1563. En aquell cas es va pactar que es faria una almenara entre el caixer de la sèquia i el primer torrelló de la represa, i que aquesta seria quatre dits més baixa que aquella.²³⁰ Malgrat tot, sembla que tardà més de tres dècades en materialitzar-se, de tal manera que no era completament indispensable, tot i que sí de gran utilitat per les funcions que s'han descrit.

²²⁶ APP. PN, Ambrós de Artes, Sig. 20.084. Text editat per Gómez-Ferrer (2002: 288). [Apèndix B3](#).

²²⁷ AMC. PER, Any 1519. Document editat per Gimeno Michavila (1926: 342-343). [Apèndix A2](#).

²²⁸ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

²²⁹ AHMG. AB- 1.666. s/f. Procés sobre jurisdicció del sequier, provisions reials, capítols de l'assut del Vernissa i d'altres sobre sèquies. [Apèndix B8](#).

²³⁰ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

Els trastalladors

Un altre element semblant, tot i que integrat en el mateix assut, era el «trastallador» o «restallador», el qual segons Bendicho (1640: 115-116) servia «para [que] cuando salta el agua por encima, corra por él y no domine a lo demás de la pared», de tal manera que la dotació d'aquest era «de notable importancia».

El seu ús en repeses s'ha pogut documentar en alguns casos. Efectivament, el contracte de l'assut d'Alfaytamí, signat el 1573, comptava amb «una paret del restallador nou que està a la part del mont», el qual s'afirmava el 1595 que estava «ben llosat, per on s'a de buydar el aygua».²³¹

A l'assut de Vila-real s'ha pogut documentar també aquest mot, quan es decidia «fer una almenara nova per al restallador de dita cèquia, prop de la altra se ha rompuda», en el context de les reparacions fetes després de la inundació de 1591.²³²

Una variant es pot trobar a l'assut de Mutxamel, ja que Bendicho (1640) descrivia que aquest comptava amb «tres ventanas al río tapadas con tablones, corredisas, a quien dezimos les Taules», les quals «sirven de sangrar las avenidas [...], y por la limpieza de la acequia» (Alberola, 2010: 51).

²³¹ ARV. Real Audiencia, procesos parte 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº.

²³² AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 64 i 65.

Les millores en infraestructures complementàries

Als capítols anteriors el discurs s'ha centrat molt en el concepte d'assut pròpiament dit. No obstant això, cal tenir present que una presa de derivació no serveix per a res si no està acompanyada d'altres elements supletoris. Efectivament, aquestes infraestructures formen part d'un sistema complex, el funcionament del qual sols era òptim quan es duia a terme de manera conjunta amb la totalitat dels seues «complements».

En aquest sentit, quan es pactava la construcció d'un assut amb un menestral, aquest contracte rarament es limitava a especificar actuacions sobre la presa en qüestió, ja que aquesta edificació solia formar part d'un projecte de major abast. Els capítols d'aquests tipus d'obres, doncs, citen intervencions sobre altres infraestructures que, si eren millorades arquitectònicament, també podien afavorir l'augment del volum de l'aigua i la seua regularitat. Aquests elements solien ser, especialment, aquells situats als primers kilòmetres del sistema, des del punt de captació fins a l'àrea irrigada pròpiament dita, així com altres situats en punts complexos on s'havia d'entravessar un llit fluvial.

Comptar amb una visió extensiva sobre l'abast de les obres esdevingudes a les repeses serveix també per a impulsar la idea de que a mesura que s'anaven introduint innovacions en aquelles, la resta d'elements hidràulics que constituïen el sistema també podien ser objecte d'importantes alteracions estructurals, moltes d'elles relacionades amb el concepte de «fortificació» mitjançant materials més duradors.

Tot açò és molt rellevant ja que podria significar que l'estudi del disseny dels sistemes de reg no s'ha de limitar únicament al del seu origen o moment de fundació, sinó que, en realitat, prendria rellevància l'anàlisi detallada de l'evolució constructiva de tots eixos elements inicials, els quals no restaren passius als avanços tècnics en matèria d'hidràulica o de la construcció en general als segles XV, XVI i XVII. Com ja va dir Peris (2014: 98) és molt possible que fins ara s'haja sobrevalorat la precisió i la capacitat de perdurar del disseny original dels regadius, i per tant no s'haja tingut suficientment en compte una possible plasticitat i adaptabilitat.

4.1 De la gola fitada a la fortificada

Un dels elements fonamentals de tota presa de derivació és la boca, «boqua» o «embocador», també anomenada gola, seguint una analogia amb el cos humà. Al respecte, Peris (2019) ha definit aquests termes com «el punt d'inici d'una sèquia fluvial, junt a l'assut, en l'indret on les aigües del riu s'introdueixen en el canal».

Més enllà de veure-les com un complement, el pseudo Turriano advertia que les goles podien condicionar molt la morfologia de la represa, i també la manera de construir-la, ja que aquells assuts «que tienen dos bocales [...] se hacen muy diferentes» als que sols en tenen u perquè «los que tienen dos partes es necesario hacerlos que guíen el agua por dos partes igualmente».²³³

Efectivament, el disseny d'un assut depenia en gran mesura del nombre d'hortes i institucions de reg que pogueren fer-ne ús i, per tant, del nombre de sèquies mare que naixien d'aquest punt, ja que cadascuna d'aquestes necessitaria d'almenys una gola. En aquest context, el mestre d'obres no sols havia de pensar en una estructura que aturés i derivés l'aigua, sinó també en una que s'adaptés a les necessitats institucionals de cada comunitat per a que es pogueren complir les complexes normatives que regulaven les proporcions del líquid element, la qual cosa sumava una gran complexitat de càlcul al projecte.

Al respecte, Peris (2016: 90) plantejava la possibilitat de que hi haguera assuts «dissenyats per limitar el cabal que podien captar del riu i altres en els que no s'havia considerat aquesta característica», sent els del Xúquer un exemple del primer cas, i els del Millars i el Túria del segon.

Sobre la transformació de les goles, val a dir que la lectura d'algunes fonts primàries, especialment judicials, poden donar certa impressió d'immutabilitat, al ser recurrent la prohibició de realitzar innovacions en les mateixes. Malgrat tot, si es fa un seguiment d'altres sèries municipals, tals com els Manuals de Consell o les clavaries, es pot veure que no sempre fou així.

²³³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.172rº.

En realitat, el pseudo Turriano, ja advertí que les boques tenien que estar situades en un lloc «tan seguro que el agua no se le pueda mudar, ni apartar por ninguna parte», fins al punt de que en cas de que no es pogueren evitar els danys de l'aigua s'anés mudant aigües amunt, junt amb la possibilitat de «hacer bocal de piedra, de tal arte que el río no rompa la entrada a la agua».²³⁴

En aquest context, cal destacar el cas de la gola de Vila-real, ja que es pot documentar la decisió d'eixamplar-la el 1500,²³⁵ però també la de canviar-la de lloc. Així va ocórrer el 1529, quan una visura feta per obrers de vila i pedrapiquers va determinar «mudar-se la boqua e parts de dita gola, de a part de sà de la torreta vella, que sia en lo dit riu siarà molt millor», amb l'objectiu de disminuir els enrunaments.²³⁶

El cas de Castelló i Almassora fou encara més canviant, degut a que en temps medievals regaven per assuts diferents, i per tant tenien una gola per a cadascú al marge esquerre del riu. Aplegats al 1522, la primera represa comuna de pedra picada pogué unificar la captació en una sola, tot i que les dues viles donaren al mestre la potestat de decidir si volia fer una única gola o si pel contrari era millor fer-ne dues.²³⁷ Amb la destrucció d'aquell, i les tensions amb Borriana per a fer-ne un altre de nou, es va signar el 1550 una concòrdia per a que la nova represa que aquells anaven a fer comptés amb una altra gola addicional al marge dret que garatira l'aigua a Borriana i Nules.²³⁸

Al marge dels possibles canvis d'ubicació, cal destacar que la captació en els assuts també presenta certa evolució en els elements que acompanyaven eixe punt inicial de les sèquies, el qual es va anar duent a terme paral·lelament amb materials més sòlids.

Si es pren com a punt de partida els assuts elaborats amb materials fràgils, es podria dir que la gola no sempre comptava amb elements de protecció remarcables. En realitat,

²³⁴ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.107rº.

²³⁵ AMVr. Cla.283, f. 10rº.

²³⁶ AMVr. MC.64, ff. 28Vº i 29rº.

²³⁷ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

²³⁸ AMC. PN. C.162 Not. Miquel Feliu (1550-06-16). [Apèndix A9](#).

sembla que el que es feia era marcar-la amb un «tormo» o pedra grossa sense treballar.²³⁹ La funció de la mateixa no està molt clara encara, però sembla que podria estar destinada a fitar les goles, encara que tal volta pogué ser algun element de protecció a l'estil dels conceptes de «cestones» i «orones» emprats pel pseudo Turriano.²⁴⁰

Al riu Magre, per exemple, els estudis d'Ardit (2004), Bisbal del Valle (2011) i Esquilache (2014), desprenen que des d'almenys el 1372 hi havia també un «cantal gran o tormo» i que des d'aquest punt l'aigua anava entrant en diverses goles excavades directament sobre la roca natural del riu, ja que estaven situades en un lloc on es formava un canó estret. Així doncs, al marge dret la sèquia de Llombai comptava amb una gola anomenada Tiro, mentre que al marge esquerre la sèquia de Alèdua o Alginet comptava amb les de Servo, les «Tessores» o Tisores, i la del Llop.

El mot «tormo» ha sigut documentat per Román (2013: 48) a la represa d'estacada de Vila-real fins el 1442, moment en què aquest element sembla que es va substituir, o millorar, per una «torreta», tot i que l'autora no deixa clar si ambdós elements compartien les mateixes funcions.

Un altre element que podia dur a terme una funció molt semblant a la de les goles foren els canos de captació, definits per Peris (2019) com un «portell per on la sèquia mare prenia l'aigua d'un riu». Tal volta, els exemples més coneguts són els de la Ribera del Xúquer, i més concretament el del «cano de Sueca», sobre el qual Furió (1982: 21) ja va poder datar la seua construcció al 1506.

Ara bé, encara més interessant resulta el cas del «cano de Corbera», el qual ha sigut documentat per Vercher (2014: 181) com una obra construïda «damunt lo azut del dit molí de Figueral» per part de [Miquel de Maganya](#) el 1516. La peculiaritat d'aquest està en què es conserva el contracte. Així doncs, es podria dir que els canos eren una mena de

²³⁹ Cal advertir però, que aquest mot pot tenir alguna dificultat interpretativa perquè per la seua pròpia definició pot sortir documentat com a una mera roca gran situada al mig del riu, de tal manera que aquesta servira com a suport natural per a la construcció d'un futur assut, o simplement també podia ocórrer que no tinguera cap funció. En aquest sentit, es sap que l'assut d'Alacant, construït el 1377, estava situat sobre «un loch on ha tres tormons de rocha». D'altra banda, en una anivellació que es va fer per a construir la sèquia des d'allí es parlava d'un «tormo del açut, lo qual és fitat» (Cabezuelo i Gutiérrez,1990).

²⁴⁰ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.114vº i 115rº.

conducte protegit que comptava amb dos portals situats a cada extrem, i estava cobert amb un sostre de «volta de ragola» ben paredada amb morter, mentre que les parets es feien amb pedra picada i amb fonaments farcits de reble i argamassa.²⁴¹

Un altre element que podia ajudar en la fortificació de les boques i les goles, alhora que servia per a regular l'entrada de l'aigua, eren les portes o portells²⁴² de pedra situats en eixe punt inicial, sobre els quals es podria dir que la seua forma tècnicament més avançada serien aquells anomenats «caladissos» de pedra picada.

A l'horta del Millars s'ha pogut documentar la construcció d'alguns exemples. Així doncs, a l'assut de Castelló i Almassora iniciat el 1522 s'especificava que al naixement de la sèquia es fes dos peus d'arc i «un portal per hon entrarà l'aygua», acompanyat d'un «canallat» al mig, una «porta caladiza» i «una torre a modo de peu», la qual podria identificar-se amb un contrafort.²⁴³

L'assut de les mateixes dues viles alçat a partir de 1549, per la seua banda, també comptava amb uns portals en les seues diverses goles. El més conegut és l'anomenat «portalet de Borriana», el qual fou concordat entre les diverses viles interessades el 1550,²⁴⁴ i acabat pel mestre [Pedro de Camino](#) dos anys després.²⁴⁵ No obstant això, no fou fins el 1574 quan es plantejà millorar la infraestructura amb «hunes portes calladises en los portalets», la qual cosa portava implícita la compra de taules de fusta, també anomenades «portes», per evitar l'entrada d'aigua.²⁴⁶

²⁴¹ AHNOB.OSUNA,C.729,D.44. [Apèndix B4](#).

²⁴² Arribats a aquest punt, cal advertir que el terme portell és polisèmic en la cronologia estudiada i, per tant, pot ser problemàtic a efectes interpretatius. Així doncs, hi ha voltes que quan les fonts parlen del portell d'un assut, s'estan referint a un buit produït per la caiguda o la ruptura d'alguna part del mateix. Per tant, quan la documentació es refereix a l'acció de reparar un portell, la qual cosa és prou habitual, no sempre s'està fent referència a aquest element de la gola, sinó a un forat.

²⁴³ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

²⁴⁴ AMC. PN. Miquel Feliu, C.162 (1550-06-16). [Apèndix A9](#).

²⁴⁵ AMC. Aigües, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris...

²⁴⁶ AMC. MC. 1574-1575, ff. 11rº i vº. [Apèndix A24](#).

De la mateixa manera, els capítols de 1564 sobre la construcció de l'assut de Borriana i Nules parlen de la incorporació de «portals acaladisos» a la gola, tot i que sense entrar en cap detall sobre la seua morfologia.²⁴⁷

*Imatge 29. Detall de l'arrencada dels arcs de rajola del «portalet de Borriana».*²⁴⁸

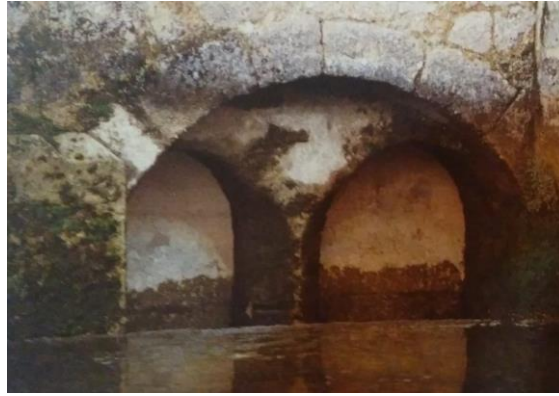

*Imatge 30. Detall dels portals caladissos de pedra picada de la caseta del Moros d'Almassora.*²⁴⁹

²⁴⁷ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

²⁴⁸ Font: fotografia de l'autor (abril de 2016).

²⁴⁹ Font: fotografia de l'autor (gener de 2020).

Imatge 31. Detall dels portals caladissos de pedra picada a l'assut de Borriana en l'actualitat.²⁵⁰

4.2 La diversificació en la protecció de caixers

Una vegada l'element líquid entrava per la boca, es podria dir que iniciava el seu viatge pels camins d'aigua. En aquest sentit, els primers metres de la sèquia mare es veien com un punt fonamental per a que la captació fos realment eficient, tenint en compte la problemàtica que suposava el fet d'estar habitualment dins del caixer fluvial.

El pseudo Turriano recomanava que les sèquies sempre foren «más anchas en el principio y no en el medio ni al fin» amb la finalitat de «poder coger más cantidad de agua» a la par d'aconseguir una major acumulació, i per tant que aquesta «no caminaría con tanto vigor» i fos menys erosiva per a la boca.²⁵¹

Una vegada captada l'aigua, el que interessava era fer-la més estreta, perquè així «camina con más fuerza». D'altra banda, era recomanable que es fera «más ancha a la parte de arriba, que no [...] en la parte del suelo», perquè al caure terra «se iría henchiendo de la misma tierra».²⁵² Al respecte, Peris (2003: 141 i 2014: 92) pogué constatar documentalment que la sèquia d'Escalona era doble ampla dalt que en la sola del canal.

L'enginyer renaixentista també recomanava que la millor proporció de les sèquies era «un tercio más anchas en la parte de arriba», la qual cosa seguia els mateixos criteris militars seguits en «los fosos que se hacen a la redonda o alrededor de las ciudades» o en «las

²⁵⁰ Font: Guinot i Selma (2003).

²⁵¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.107rº i vº i 113rº.

²⁵² BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.107rº i vº i 113rº.

trincheras que se hacen para guerra».²⁵³ D'altra banda, era convenient que les sèquies foren «más hondas que anchas, aunque esto no es regla general», i que es feren sobre «suelo firme y seguro».²⁵⁴

Pel que fa a la seua protecció, Peris (2014: 92) ja esmentà que tot i que les sèquies solien ser simples canals excavats en terra «allí on el terreny era massa flux, o el pendent gran i la velocitat de circulació alta, el conducte es reforçava amb parets d'obra, designades amb el mot d'argamasses».

Els reforços amb materials d'obra pogueren veure's incrementats en paral·lel a l'aparició dels primers assuts de pedra picada, per tal de fer més resistents les sèquies que naixien dels mateixos, la qual cosa podria implicar modificacions en els dissenys originals. A la seua vegada, també es pot anar observant una millora dels caixers situats prop dels punts calents de conflictivitat, com els partidors.

La concòrdia signada el 1511 a la Safor, per exemple, mostra un acord en el qual «los quexers de la dita cèquia, en los lochs hon se faran los dits patidors, se facen de pedra picada».²⁵⁵ A l'any següent, als capítols de la construcció de l'assut de pedra picada de Rovella es pot veure cert interès sobre els nous caixers, de tal manera que «del dit açut, al cap de la gola de dita cèquia» s'havia de fer «una fortaleza que sia tan alta com les ribes de la vora del riu». A més a més, el tram de sèquia situat dins la gola es faria amb un sòl d'argamassa, i des d'allí fins a un pont es duria a terme un caixer amb una amplària de sis pams.²⁵⁶

A la Plana, hi havia uns elements anomenats «corrents», situats a pocs metres del naixement de les quatre sèquies principals, que servien per a mesurar l'aigua que portava cadascuna. La conflictivitat que açò generava, va fer que a l'abril de 1515 aquelles viles concordaren que «en los lochs on se fan les particions de la aygua del riu de Millars, [...]

²⁵³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.107rº i vº i 113rº.

²⁵⁴ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.113rº i vº.

²⁵⁵ AHNOB.OSUNA,CP.121,D.15. [Apèndix B2](#).

²⁵⁶ APP. PN, Ambrós de Artes, Sig. 20.084. Text editat per Gómez-Ferrer (2002: 288). [Apèndix B3](#).

sien posades per quascuna de les dites viles, en sa sèquia, lloses de pedra piquada al sòl e als costats», amb l'objectiu d'evitar «frau algú».²⁵⁷

Tres anys després, la construcció de l'assut de pedra picada de Vila-real, mostra l'ús d'una altra pràctica de protecció, la qual comptava amb un «cobert de volta» situat en «la cèquia del entrador de la aygua fins a la dita açut».²⁵⁸

Pel que fa a la presa de derivació alçada a Castelló i Almassora el 1522, aquesta també portava implícita la construcció d'una nova sèquia «tant ampla e tant fonda e tant alta quan necessari serà», la qual comptaria amb elements de fortificació, com un «peu de arch» i una paret de huit pams d'amplària en els primers metres, a més de cobrir-la «del cap del portal en avall, fins a la çut», tot i que sense especificar-se si era amb la mateixa tècnica de volta de la que ja s'ha parlat. Tot seguit, la sèquia continuaria amb una «bona paret d'argamassa» al costat del riu, amb una amplària de sis pams i una altura suficient com per a que no saltés l'aigua dintre en cas d'inundació. Pel que fa al marge interior, aquest s'havia d'«engastar» a les roques del canó del riu, el qual servia de caixer natural.

Degut a les modificacions que la construcció de dos assuts de pedra picada havien generat al riu Millars, el 1528 es van «fer e obrar la corrent de la cèquia» amb rajoles, pedres picades i algeps que reforçarien el «sòl de la corrent» de les sèquies, participant en aquells treballs pedrapiquers com [Domingo Vizcaino](#), [Pedro de Ribas](#) i [Pedro de la Torre](#), seguit d'un anivellament fet per [Pedro de la Carrera](#).²⁵⁹

La destrucció d'aquella represa, i la construcció d'una altra nova, tot i que sense ser de pedra picada, tornà a modificar els primers metres de la sèquia mare de Castelló i Almassora. Efectivament, el 1550 es va pactar un eixamplament de quatre pams del tram que hi havia des de la represa fins al partidor.²⁶⁰ Aquest darrer, però, també comptava

²⁵⁷ AMVr. MC. f.36vº.

²⁵⁸ AMVr. MC. 63, f.54vº.

²⁵⁹ AMVr. Cla.294. s/f.

²⁶⁰ AMC. PN. Notari Miquel Feliu, C.162 (1550-06-21). [Apèndix A10](#).

amb elements que el dotaven de major resistència, de tal manera que «les soles de aquells se hagen de alçar més alt del que stan» a fi d'evitar danys causats pel regolf de l'aigua.²⁶¹

L'assut de pedra picada de Borriana, iniciat el 1563, també modificà en gran mesura els primers metres de les sèquies. En aquest cas es va decidir que el sòl situat al tram de la gola es faria amb un enllosat de pedra picada. Tot seguit, s'empraria una «forsa a modo de ala,²⁶² que sie més grossa que lo dit queixer», la qual cosa es podria interpretar com un terme procedent de la fortificació, ja que la seua funció era literalment la de «guardar dit queixer del colp de l'aigua». Els caixers es farien en aquest cas de pedra picada, i una vegada alçats se'ls complementaria amb un cobriment de la sèquia.

Pel que fa a l'assut d'Alfaytamí, signat el 1573, sembla que la seua sèquia també fou protegida, en aquest cas amb una volta, de manera «que es fiquen cuberts los canalats ab lloses».²⁶³

La sèquia de les Argamasses de Vila-real, emprava les parets del riu com a caixer interior, mentre que l'exterior es va haver de modificar moltes vegades, sent especialment significatiu el contracte d'obres de 1597.²⁶⁴ Pel que fa al sòl, es pot dir que es va omplir d'argamassa i pedres, però amb la solidesa addicional que li aportaria unes «bones lloses enfangades» i un «paviment de raiola» al remat del caixer.²⁶⁵ A la qual cosa caldria afegir l'ús de contraforts a la part exterior. D'altra banda, aquesta reparació serveix per a documentar la pràctica de la tàpia en caixers de sèquia, i més concretament amb la tècnica del canyís.²⁶⁶

Així doncs, s'ha pogut constatar que, junt a la construcció dels assuts de pedra picada, les sèquies mare eren també fortificades als primers metres, tot i que aquests reforços tenien diferents modalitats. Pel que fa al sòl, s'ha vist que més enllà de la tradicional visió de les sèquies de terra, aquestes podien tenir-lo d'argamassa, de lloses pètries o de rajola. El

²⁶¹ AMC. PN. Notari Miquel Feliu, C.162 (1550-06-21). [Apèndix A10](#).

²⁶² Un bon exemple gràfic d'ala es pot veure a la Imatge 80.

²⁶³ ARV. Real Audiencia, procesos parte 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº.

²⁶⁴ Aquest ha sigut explicat en més detall al [Capítol 8](#). Veure [Apèndix A24](#) i les imatges 67, 68 i 69.

²⁶⁵ AMVr. D.1205/1583, f.11rº. [Apèndix A24](#).

²⁶⁶ AMVr. D.1205/1583, ff.11rº i vº. [Apèndix A24](#).

mateix ocorre amb les parets dels caixers, les quals podien fer-se seguint la roca natural dels accidents geogràfics, la qual cosa és un recurs prou arcaic, però també en pedra o de tàpia. A més a més, aquests es podien reforçar amb tot tipus d'elements de fortificació com alts murs anomenats ales i els contraforts, sense oblidar-se del recurs de tancar les sèquies, la qual cosa es podia fer algunes vegades amb voltes.

4.3 La lluita contra els reptes dels canals subterranis

De vegades les tècniques descrites per fer les sèquies més resistents no eren suficientment efectives dins dels caixers fluvials, de tal manera que una opció tècnicament més elaborada i econòmicament més costosa era la de soterrar les sèquies per baix del sòl fluvial.

El pseudo Turriano comentava que al segle XVI les mines podien fer-se de diferents maneres, segons la seua finalitat. La primera seguia el criteri de la recerca de metalls, sent segons l'autor universalment coneguda la facilitat d'anar picant seguint «la veta de la mina de metal». La segona fou inventada per aquells que «ponen sitio sobre las ciudades», és a dir, «para poder minar las murallas de las ciudades», caracteritzant-se aquestes per no seguir cap criteri més enllà de «ir siguiendo la materia». Finalment, estarien les mines per a passar aigua, mitjançant les quals «siempre se pasa de una parte a otra del monte» i amb línia recta.²⁶⁷

L'ús de les mines era una opció poc aconsellada per l'enginyer renaixentista, ja que «si hay remedio por otra parte, aunque ello sea más largo el camino, es muy más sano y menos peligroso».²⁶⁸ Al respecte, Peris (1992: 315 i 2016: 99) documentà que la construcció d'una mina per a la sèquia Reial del Xúquer, hagué de ser abandonada el 1776 per considerar-se que s'estava «consumiendo en esto inútilmente el tiempo y el dinero», la qual cosa mostra que dos segles després de l'escriptura d'aquest tractat aquesta seguia sent una opció poc viable.

En cas de ser indispensables, es recomanava que foren profundes, almenys sota «veinte pies de grueso de tierra», ja que de no ser així «cuando suele llover mucho, tendrá muy

²⁶⁷ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.93rº.

²⁶⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.93rº.

grande peligro de caerse». Un altre aspecte fonamental a considerar era la qualitat de la terra, i si «hallarán peñas dentro [...] que impida el trabajar», seguit del pes de l'aigua que es pretenia conduir.²⁶⁹

El mètode emprat per a projectar la mina es fonamentava en la col·locació per dalt de la muntanya de «cuartones de madera de pino» sense nusos, d'entre 25 i 30 pams «y de grueso un jeme», que s'anirien ficant cada 30 peus, fixant-se els dos primers i els dos darrers sobre pla.²⁷⁰

Per aquelles mines que foren especialment llargues, es recomanava la construcció de «espiradores para sacar la tierra y [...] para dar luz abajo y [...] aspire el aire». Mentre que en aquelles on calgués fer angles, s'havia de fer ús del «nivel de grados» i planisferi, dibuixant dalt de la muntanya la línia que s'havia de fer dins la mina.²⁷¹ En quant a les boques de les mines, el mateix autor recomanava que foren fortificades, «a causa de que ello no se vaya a caer».²⁷²

Pel que fa a l'interior, la filtració de l'aigua era un gran problema, de tal manera que una bona solució era fixar un sòl amb «guijarros», calç i taulons de fusta. En relació amb el sostre, la millor opció era sempre la volta feta amb arcs de pedra «sin poner calcina en ellos» i amb «pilastros a los costados».²⁷³ Al respecte, el contracte de la mina de Jarafuel signat el 1702 constata la construcció d'arcs i boques, tot i que en aquest cas es dugué a terme a «cal y canto».²⁷⁴

Sobre les dimensions es deia que «una mina para pasar alguna agua [...], conviene, a lo menos, que sea de alta doce palmos», de tal manera que es recomanava fer-la de huit vares, per a poder treballar.²⁷⁵ Aquestes recomanacions teòriques no foren complides per

²⁶⁹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.93rº-94vº.

²⁷⁰ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.94vº.

²⁷¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.94vº-95vº.

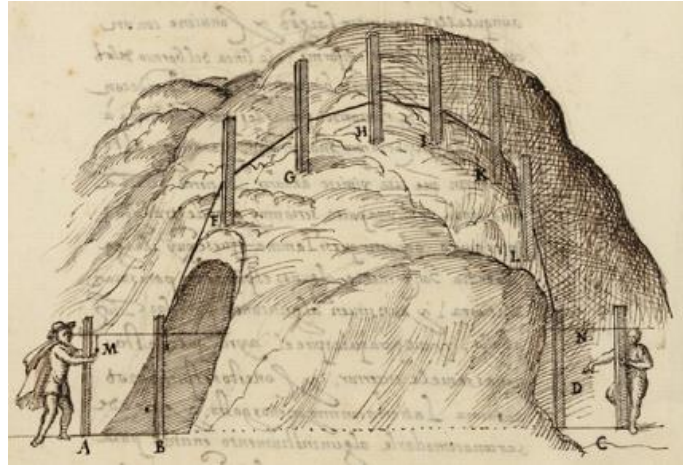
²⁷² BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.98rº i vº.

²⁷³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.98vº, 99rº i 100rº.

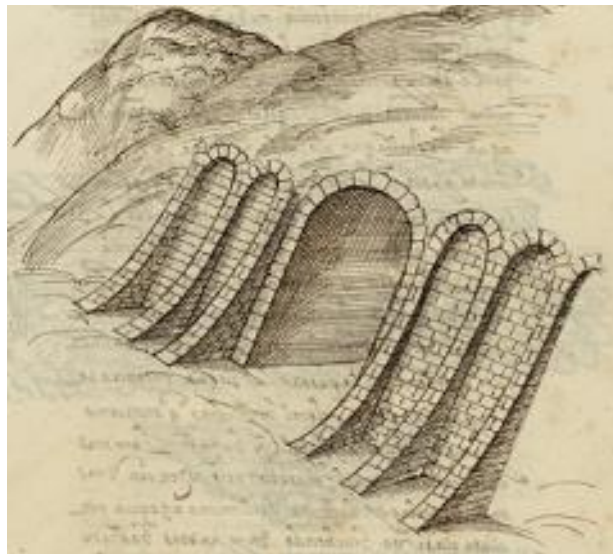
²⁷⁴ AHNOB. OSUNA, C.627, D.66. [Apèndix B16](#).

²⁷⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.102rº.

poc en la mina de Jarafuel, ja que aquesta tingué huit pams d'alçada i tres d'amplària.²⁷⁶ En cas de trobar-se amb alguna penya difícil de trencar, i a falta de la invenció de la dinamita, el mètode emprat va ser el foc per a cremar la pedra, seguit d'un bany amb vinagre que fos molt fort, encara que l'aigua gelada també podia servir, a fi de crear un gran contrast tèrmic.²⁷⁷

*Imatge 32. Model del pseudo Turriano per a fer mines.*²⁷⁸

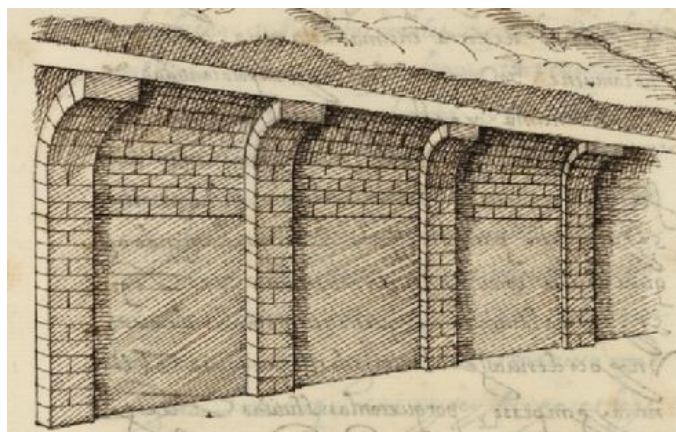
*Imatge 33. Model del pseudo Turriano sobre la boca fortificada d'una mina.*²⁷⁹

²⁷⁶ AHNOB. OSUNA, C.627, D.66. [Apèndix B16](#).

²⁷⁷ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.98vº.

²⁷⁸ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.95vº.

²⁷⁹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.98rº.

Imatge 34. Model del pseudo Turriano sobre el perfil d'una mina.²⁸⁰

Una altra infraestructura hidràulica subterrània, tot i que més complexa, fou el «cano», també escrit «canyo» o «canonada», el qual, segons Peris (2019) es podria definir com un «sifó que permetia a una sèquia creuar per baix d'un curs fluvial». Tal volta, l'exemple més antic de la societat feudal siga el cano de Guadassuar al riu Xúquer, del qual es sol dir que dataria del segle XV, tot i que no es coneix, de moment, cap documentació coetània a aquesta obra i a la seua autoria.

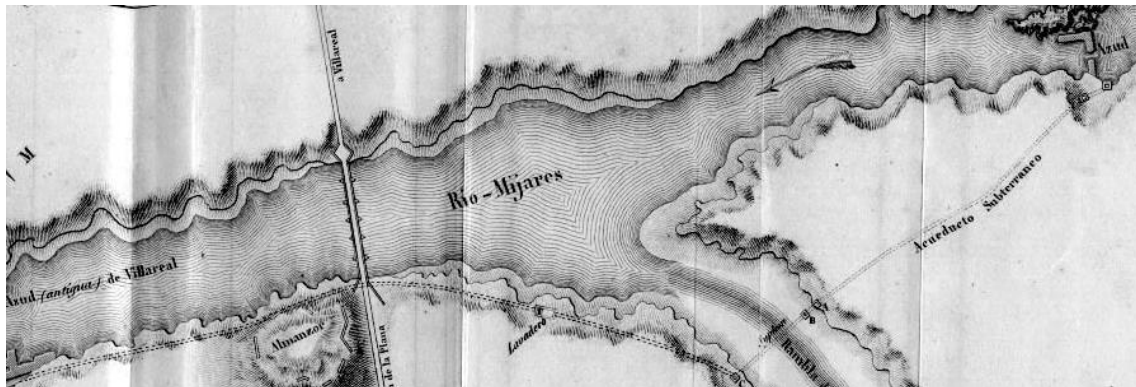
El pseudo Turriano aporta algunes dades sobre els coneixements que es tenien sobre la seua construcció al segle XVI. Així doncs l'enginyer proposava una opció, segons la qual «conviene cavar en el suelo [...] como quien quisiese hacer dos pozos», protegits a l'exterior per parets, mentre que baix de terra s'havia de cavar «un paso que fuese del uno al otro», sent especialment recomanable «que vaya en redondo la parte baja». Mitjançant aquesta tècnica s'aconseguia l'efecte de que l'aigua «vuelve a subir en alto a la misma igualdad de la línea que traía antes que descende».²⁸¹

L'ús de tots aquests recursos, com es pot suposar, era un veritable repte tècnic per als constructors dels segles XVI i XVII. No obstant això, hi ha sistemes de reg on es va apostar amb molta força per ells. El cas més famós fou el complex sistema creat per les institucions de reg de Castelló de la Plana i Almassora per poder construir un assut abans de la desembocadura de la Rambla de la Vídua amb el riu Millars.

²⁸⁰ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.102rº.

²⁸¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.126vº i 127vº.

Per a tal propòsit,²⁸² els mestres [Guillem Roca](#), [Jeroni Negret](#) i [Francesc Arboreda](#) van «minar [...] lo tossal de Santa Quitèria [...] per evitar la enruna y per fortificació de dita obra» a partir de 1618.²⁸³ Tot seguit, es va dur a terme un cano amb respiradors o «trapes»,²⁸⁴ amb el qual superar la Rambla. Finalment, el mateix [Arboreda](#) completà el conjunt amb una segona sèquia subterrània, iniciada el 1631, anomenada «la mina del Castell de Almaçora».²⁸⁵

*Imatge 35. Detall d'un plànol amb les sèquies minades i cano de la Rambla de la Vidua.*²⁸⁶

Tot i que la construcció va comportar moltes dificultats tècniques i unes despeses que condicionarien les arques dels dos municipis durant el segle XVII, pogué assentar un precedent important, que segurament condicionaria el projecte d'una nova mina construïda el 1790 pels arquitectes Joaquín Martínez, Vicente Puchol i Antonio Cabrera, i que serviria per a que Castelló gaudira d'una Sèquia Nova,²⁸⁷ que acabaria amb els

²⁸² Aquesta obra s'explica amb més detall al [Capítol 9](#).

²⁸³ AMC. MC. 1618-1620, s/f. Sessió del Consell del 14-10-1618.

²⁸⁴ AMC. Aigües, C.5. s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomàs Comes... (1620). [Apèndix A27](#).

²⁸⁵ AMC. Aigües, C.6. s/n. Comptes de clavariat de la açut... 1634.

²⁸⁶ Font: Imatge emprada a <http://www.ceice.gva.es/es/web/patrimonio-cultural-y-museos/etnologia?viewUrl163469290=/patrimonio-cultural/ficha-inmueble.php&id=11318&lang=es> (consultat al maig de 2020).

²⁸⁷ AMC. Aigües, C.15, s/n. Copia de los autos instruidos del nuevo cauce de la acequia mayor de Castellón.

problemes que ocasionava tenir un canal comú amb Almassora. La qual cosa, tot siga dit, va servir per a millorar les mines i el sifó del segle anterior.²⁸⁸

D'altra banda, val a dir que el monumental projecte de 1617, també pogué servir d'exemple per a superar accidents geogràfics de menor entitat, els quals podien superar-se a priori amb sifons menys complexos. En aquest sentit, el 1688 Castelló va signar una concòrdia amb l'obrer de vila [Josep Dols](#), per a fer una infraestructura d'aquest tipus al riu Sec.

Seguint el contracte de la mateixa, es pot saber que per a construir-la es feien primerament dos fonaments separats «asta topar terra ferma» sobre els quals es tirava «llosa y morter ben fraguat». Tot seguit, s'erigien dues parets dels mateixos materials, unides en la part superior per «voltes», de manera que «el sòl que quedarà entre les dos parets [...] han de servir de sèquia». Les parets estarien protegides amb «pedres grosses carretals arrimades», per tal d'evitar que «el salt de la aygua no danye a la part de baix de dit fonament». Finalment, es ficarien «als dos caps» unes «guardes [...] a modo de miches llunes», seguit d'un «canalat» que ho comuniqués amb la sèquia.²⁸⁹

Aquest disseny, però, va ser defectuós, ja que [Pere Vilallave Candau](#) i [Jaume Rovira](#) van determinar en una visura que «la aygua que passa per lo cano de dita cèquia se'n hix cosa considerable».²⁹⁰ Així doncs, el 1692 es van signar uns altres capítols on no mostren canvis substancials en el disseny, però sí que es milloraren els fonaments, ficant «estacada», allargant les parets i canviant el naixement del talús a la corona de les voltes.²⁹¹

²⁸⁸ Sobre la construcció d'aquesta sèquia, Allendelagua va escriure una crònica hui perduda, però transcrita parcialment per Beltran Manrique (1958).

²⁸⁹ AMC. Escritures de la vila 1686-1689. Notari Pere Figuerola, Caixa 19. Text editat per Olucha (1987: 131-133). [Apèndix A37](#).

²⁹⁰ AMC. Judiciari 1688-1689, judiciari de la cort de jurats. Text editat en Olucha (1987: 140). [Apèndix A38](#)

²⁹¹ AMC. Escritures de la vila 1692-1695. Notari Pere Breva. Text editat en Olucha (2011-2012: 591 i 620-621). [Apèndix A39](#).

4.4 El ressorgiment de petits aqüeductes

Una altra solució tècnica emprada per a poder superar accidents geogràfics era la construcció d'aqüeductes de pedra, encara que seguint la terminologia de l'època és més apropiat referir-se a ells com «archs» o «arquets».²⁹²

*Imatge 36. Detall dels arcs apuntats d'Estivella.*²⁹³

*Imatge 37. Detall dels arcs de mig punt de Vila-real.*²⁹⁴

Al respecte val a dir que habitualment és difícil datar amb exactitud els aqüeductes medievals per falta de fonts. No obstant això, caldria destacar alguns exemples com els Arcs de Manises, documentats des d'almenys 1273,²⁹⁵ per superar el barranc del Salt d'Aigua a la sèquia de Quart-Benàger-Faitanar (Guinot, 2008: 102; Torró, 2013: 215).

²⁹² No s'entrarà al comentari dels aqüeductes per a l'abastiment urbà, sinó únicament els d'ús agrari.

²⁹³ Font: Imatge emprada a <https://www.valenciaturisme.org/es/municipio/estivella/> (consultat al maig de 2020).

²⁹⁴ Font: fotografia de l'autor (agost de 2018).

²⁹⁵ ACA. Reg. 21, f. 81rº.

També destacables serien els Arcs d'Estivella (Ferri, 2002: 26), emprats per a superar el Palància, o els arquets del barranc de Ràtils de Vila-real, documentats des del segle XIV, i emprats com a pas de la sèquia Sobirana.²⁹⁶

En algunes ocasions, però, s'ha pogut documentar obres de millora a les darreries de l'època Medieval. Un bon exemple d'açò es troba en l'encàrrec rebut per [Pere Compte](#) el 1497 a la sèquia de Rascanya. En aquell cas, hi havia un punt en què aquesta sèquia passava per damunt de la de Mestalla, mitjançant un aqüeducte molt petit, d'un sol ull, i que per tant era anomenat «pont [...] antich de argamassa [...] per hon ha de passar la aygua», el qual estava causant regolf. Per tal de millorar-lo, es va comptar amb aquest mestre per a fer un altre de pedra picada, tenint molt present que els peus estiguen fóra de la sèquia de Mestalla i la volta «no done inpediment als discurs e trànsit de la aygua».²⁹⁷

Malgrat l'existència d'exemples com aquests, sembla que la construcció d'aqüeductes no fou una pràctica generalitzada a les hortes valencianes medievals. Aquest fet es deuria, segurament, a que era una solució constructiva d'elevat cost, en comparació amb altres possibilitats tècnicament més senzilles tals com «posts» horitzontals de fusta suportats sobre «pilars» de pedra²⁹⁸ o petits murs d'argamassa anomenats «travesses» a Vila-real.

Al respecte, el pseudo Turriano encara advertia al segle XVI que «si acaso sucediese haber de pasar una agua de una parte a otra, [...] y que en esa distancia no sea mucha» podia ser millor «hacer una armadura de madera por huir gasto».²⁹⁹

²⁹⁶ ACRVr. C.44, D.1. f.4rº. En un informe de 1793, posterior a una inundació, encara formaven part de les inspeccions pericials de les sèquies. «Siguiendo la misma acequia [de Arriba], als Arquets que se hallan en el barranco de Ràtils, que es un puente de dos arcos, y por encima pasa el agua de dicha acequia, que la multitud de agua se ha llevado un pedazo de paret que servía de caxero». Malgrat açò, Doñate (1966) va proposar que aquesta infraestructura corresponia a una sèquia romana.

²⁹⁷ APP. PN. Guillem Ramón Tovia, N.26.404. Text editat per Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 357-358). [Apèndix B1](#).

²⁹⁸ Aquesta terminologia es pot veure documentada des dels capítols d'arrendament del càrrec de sequier de Vila-real de 1307-1308. AMVr. D.1/1307. Text editat per García Edo (2013: 143-146).

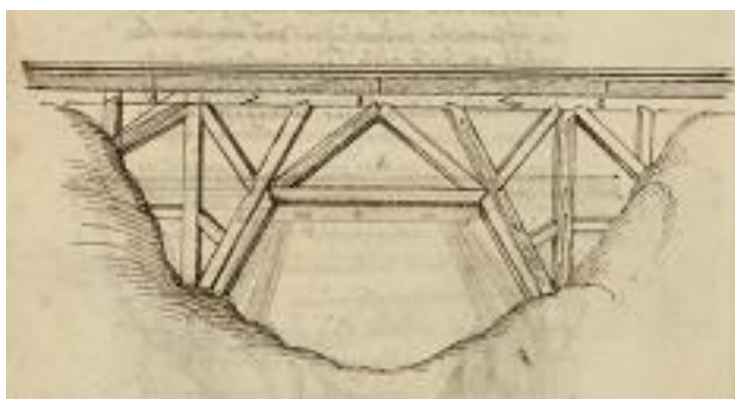
²⁹⁹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.102rº.

Imatge 38. Detall d'uns «pilars» de pedra sobre el riu Sec de Vila-real.³⁰⁰

Imatge 39. Detall d'una «travessa» d'argamassa al riu Sec de Vila-real.³⁰¹

Imatge 40. Model d'un aqüeducte de fusta segons el pseudo Turrano.³⁰²

³⁰⁰ Font: Imatge emprada a https://vilapedia.wikis.cc/wiki/Aq%C3%BCeducte_del_riu_Sec (consultat a l'abril de 2020.)

³⁰¹ Font: fotografia de l'autor (agost de 2018).

³⁰² Font: BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.81vº.

Efectivament, sembla que per al Cinc-cents són poques les notícies documentals que es coneixen sobre construccions d'arquets nous de pedra picada al territori valencià. A l'Aragó, però, el buidat de protocols fet per Blázquez i Pallaruelo (1999, I, 177-178) únicament va traure a la llum uns capítols d'obra, els de l'aqüeducte de Castellazuelo, al riu Vero. Aquesta infraestructura, construïda dins del projecte de l'assut de Pueyó, fou contractada el 1578 pel mestre Juan de Araçil, i comptava amb «huna arcada a manera de puente de piedra» alçat amb «piedras caudalles que sean más que sillares, y lo demás de sillería las dos caras». Les seues dimensions eren de dotze pams d'ample, dels quals «seis palmos han de serbir de cèquia y los otros seis para gabidos y antepechos», mentre que el seu únic ull tenia vuitanta pams «para que por grande que benga el río pueda pasar por debaxo el agua con libertad sin que benga a hazelle daño al dicho arco».

Un poc diferent és la situació al segle XVII. A la Plana, per exemple, sembla que proliferarien les temptatives de construir nous aqüeductes, encara que de petita escala. Un primer cas, tot i que no quallà, es troba a la sèquia Major de Castelló en 1612, quan s'encomanà a [Francesc Galiança](#) la traça per a «un canal y puente sobre el río seco» (Sánchez Adell, Olucha Montins i Sánchez Almela, 1993).

El mateix artífex, va rebre l'encàrrec de realitzar la traça d'un altre aqüeducte en 1621, en el punt on la sèquia Coscollosa creuava el riu Sec de Castelló. Malauradament, sembla que aquest fou un nou fracàs, i el 1622 se li va rescindir el contracte, degut a la caiguda de part de les traces,³⁰³ sent aquestes reiniciades en 1693.³⁰⁴ Després de la inundació de 1699, es va emprar temporalment un canal de fusta, fins que a l'any següent es va lliurar l'obra al pedrapiquer Luís Chambó i a l'obrer de vila Josep Forcadell, sent l'obra acabada en uns quatre mesos (Olucha, 2011-2012: 591).

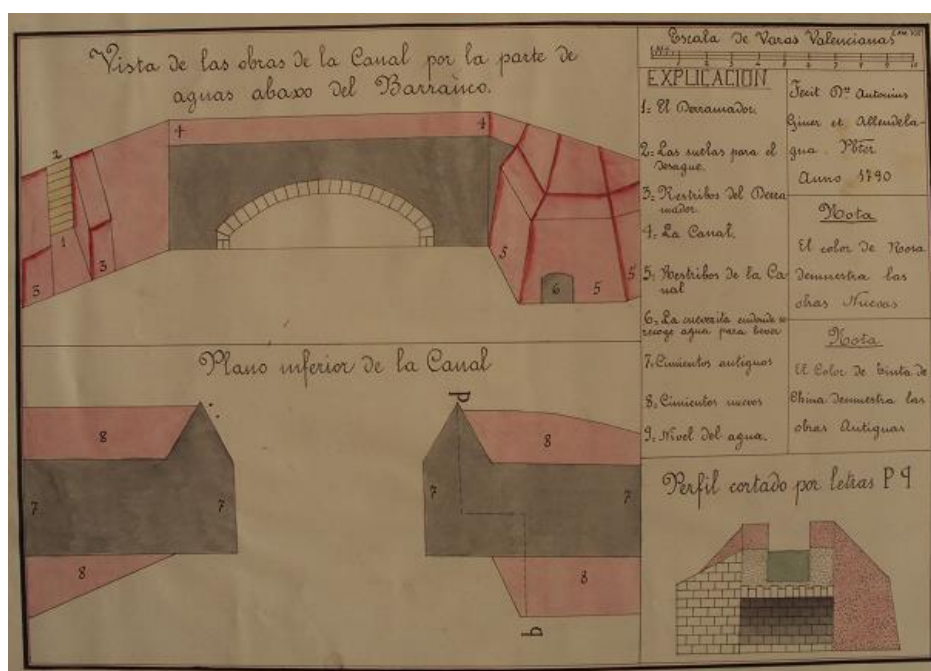
Un altre aqüeducte, tot i que més petit, fou el que permetia sortejar el Barranc d'Almassora a la sèquia de Castelló. En aquet cas, el «canal de fusta» que s'emprava fins

³⁰³ AMC. Judiciaris, 1621-1622 (1622/03/06).

³⁰⁴ AMC. Judiciaris de la cort dels jurats, 1692-1693 (1693/05/10).

aleshores fou substituït el 1683, moment a partir del qual es projectaria una «arcada o pont» de pedra, a càrrec de Jeroni Bou de Monsonís.³⁰⁵

Els capítols de l'obra són un excel·lent exemple de com s'havien de construir els petits aqüeductes al segle XVII, la qual cosa tal volta podria ser extensible als segles anteriors. Dit açò, primer s'havia de fer un fonament als «peus de l'arch [...] a la una part i a l'altra del barranch», els quals eren «masisats» per a que després es «replantara la arcada del pont», la qual era de pedra picada de Benadressa. Tot seguit, es passava a enllosar la resta de la infraestructura, estant aquestes lloses picades, i assentades «ben fartes de bon morter». El següent pas era el d'alçar les «baranes de la sèquia», formant un caixer que es comunicava amb els dos extrems de la sèquia Major. Aquestes baranes es farien de pedra picada en la part interior que tocava l'aigua, i de maçoneria i formigó en l'exterior.³⁰⁶

Imatge 41. Plànol sobre l'aqüeducte del barranc d'Almassora.³⁰⁷

³⁰⁵ AMC. Escritures de la vila. 1680-1683. Notari Miquel Bonet. Text editat en Olucha, (2006-2008: 591 i 616). [Apèndix A34](#).

³⁰⁶ AMC. Escritures de la vila. 1680-1683. Notari Miquel Bonet. Text editat en Olucha, (2006-2008: 591 i 616). [Apèndix A34](#).

³⁰⁷ Font: Arxiu Municipal de Borriana. Autor: Giner de Allendelagua (1790). Llegenda: Gris, estructura de 1683. Rosa, millores de 1786.

Un darrer exemple, encara que de menor envergadura, es pot trobar en el contracte signat per Antoni Sellés el 1686, mitjançant el qual hagué de «fabricar un pont per a que puga pasar la aigua de la almenara per baix la cèquia de Almaçora». Aquest comptava amb una volta, de dos pams i mig de «montea» i dos pams de grossor, a més d'unes baranes de quatre pams de grossor, sis d'alçada, coronades amb bones lloses «per major seguretat».³⁰⁸

4.5 La proliferació de les casetes

Unit al procés de fortificació dels assuts amb materials més duradors, es pot anar observant una sèrie de projectes que tractaren d'aportar seguretat en la captació i la posterior partició de les aigües, front a possibles fraus. Açò, es va dur a terme gràcies a la casa o caseta, definida per Peris (2019) com «edifici que albergava les comportes d'un assut, dit també castell», la qual, tot siga dit, també era extensible als partidors, o als límits del reg entre diversos municipis o comunitats. Aquestes, a més a més, comptaren habitualment amb una protecció addicional, la qual es duia a terme mitjançant la col·locació de portes de fusta tancades amb cadenats i claus de ferro.

Un dels primers casos documentats sobre el qual es coneixen fonts primàries clares estaria als partidors situats a la Safor, i més concretament les anomenades Casa fosca i Casa Clara. Sobre les mateixes es parla per primera vegada en una concòrdia signada el 1511 entre Serafi de Centelles, II comte d'Oliva, i María Enriquez, II duquessa consort de Gandia.³⁰⁹

Així doncs, es pot saber que a partir d'aquest moment es pactà que «en quascun dels dits partidors sia feta una casa en la qual hi haja una porta ab dues claus de diverses tancadures», a més d'una protecció addicional mitjançant «rexes de ferro, així en lo cap de damunt, com en lo cap de davall, de manera que negú no puixa entrar per dita sèquia als partidors».³¹⁰

³⁰⁸ AMC. PN. Pere Figuerola, 1686-1689 (1686-08-29). Text editat per Olucha (2006-2008: 618-619). [Apèndix A35](#).

³⁰⁹ AHNOB.OSUNA,C.598,D.8.

³¹⁰ AHNOB. OSUNA, C.598, D.8, f.5vº.

Imatge 42. Casa fosca a Potries.³¹¹

Imatge 43. Casa clara a Potries.³¹²

Poc després es pot cercar un exemple semblant al riu Millars, amb l'anomenada popularment com «caseta dels moros». El primer contracte de l'assut comú de Castelló i Almassora signat el 1522,³¹³ permet saber que aquella infraestructura estava relacionada amb la construcció d'uns nous partidors que protegits amb «una casa d'argamassa cuberta de volta [...] de aljub». Aquesta tenia l'objectiu de «que ningú no puga entrar als partidors». D'altra banda, tindria unes «barres de ferro engastades en los archs de la casa y en lo sòl de la cèquia en expels de pedra piquada emplomats».³¹⁴ Posteriorment, una

³¹¹ Font: fotografia de l'autor (desembre de 2019).

³¹² Font: fotografia de l'autor (desembre de 2019).

³¹³ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

³¹⁴ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

concordia signada el 1550 per ambdues viles especifica l'existència d'una «casa o portals que s' stats fets en lo açut de pedra derrocada».³¹⁵

A la mateixa comarca, val a dir que no s'ha trobat fins ara cap evidència documental sobre l'existència d'un element semblant a l'assut de Vila-real fins el 1534, moment en què es contractà al mestre Rodrigo, per a fer «la caseta de damunt lo portal de la porta per la qual entra la aygua en la sèquia».³¹⁶ No es documenta amb claredat l'existència de la porta, fins que aquesta fou adobada el 1578.³¹⁷ Tot i això, es coneix que el 1581 la caseta es va fer de nou, per la destrucció d'una riuada,³¹⁸ i que el 1592, un fuster en va construir una de nova, la qual va ser duta fins a l'assut amb rossins.³¹⁹

*Imatge 44. Detall de la volta d'aljub de la Caseta dels moros a Almassora.*³²⁰

Un altre exemple es troba en la caseta del portalet de Borriana, situat a un extrem de l'assut de Castelló i Almassora. Aquesta, que fou concordada des de la dècada de 1550, estava protegida amb una porta col·locada almenys tres anys després, moment en què es

³¹⁵ AMC. PN. Notari Miquel Feliu, C.162 (1550-06-21). [Apèndix A10](#).

³¹⁶ Aquesta dada ha aplegat de manera indirecta, ja que el Manual de Consell original ja s'ha perdut, però Traver (1909: 488-489). A falta de saber el cognom, tal volta podria ser [Rodrigo de Nava](#).

³¹⁷ AMVr. Cla.323, s/f. «Ceda de obres...».

³¹⁸ AMVr. D.1551/1581, ff. 2vº, 3rº i 3vº.

³¹⁹ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 111 i 112.

³²⁰ Font: fotografia de l'autor (gener de 2020).

va comprar a un ferrer un alfardó, un pany i dues claus,³²¹ operacions semblants s'han documentat als anys següents, i més concretament al 1574 i 1579.³²² Tenir clau, però, no significava la fi dels conflictes, ja que la seua custòdia podia generar també tensions.³²³

Un altre cas ben conegut és el de l'assut de Borriana i Nules de 1563. En el contracte d'aquest s'especificava la construcció d'una caseta damunt dels portals. Aquest exemple, però, serveix per documentar alguns elements constructius que podien tenir genèricament les casetes del segle XVI. Efectivament, era habitual que aquestes estigueren fetes amb els cantons de pedra picada i la resta amb maçoneria, a més de comptar amb un sostre de volta i estar trespolades. A més a més, al contracte s'especificà que aquesta s'havia de fer amb «sa porta e clau».³²⁴

Al segle XVII es va continuar dotant de casetes a d'altres elements. Per exemple, quan es va construir un nou assut per part de Castelló i Almassora, l'entrada de la mina comptava amb «una caseta per a la gola», coberta de volta, «parets fortificades ab los guixos convenients» i un «terrat de trèspol de morter molt ben picat», a més d'una porta i finestres.³²⁵

D'altra banda, un possible increment de la conflictivitat entre Borriana i Nules, va fer que es projectaren les «casetes de cap de Terme» als límits entre ambós termes municipals, podent-se documentar l'alçament d'una d'elles a la Sèquia Sobirana el 1657, una segona el 1662 a la Sèquia Mitjana, i una tercera a la Sèquia de l'Alcúdia el 1663 (Felip, 1987: 228), quedant aquestes tancades amb una clau custodiada pel Batle de Borriana, tal i com es pot veure en la concòrdia de 1662.³²⁶

³²¹ AMC. Aigües, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris...

³²² AMC. Aigües, C.3, D.27. ff. 12rº, 13rº, 29rº i 59vº.

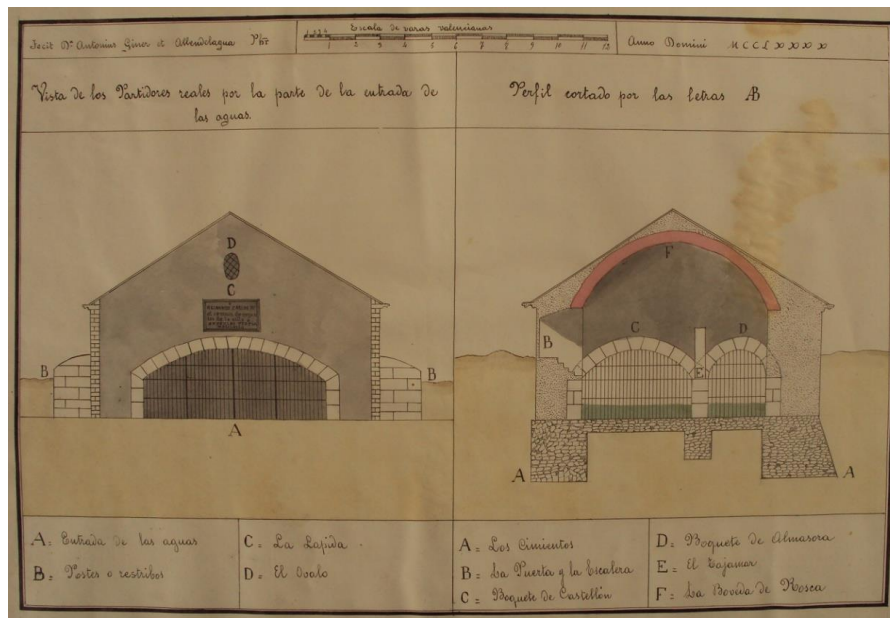
³²³ Un bon exemple es pot veure en un plet de 1622. AHNu, C.12 D.818.

³²⁴ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

³²⁵ AMC. Aigües, C.5, s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola... [Apèndix A27](#).

³²⁶ AHNu. PN. Basilio Ferrer (1772) ff.145rº i 198 vº. Text editat en Felip (1987: 46-62) i García Edo (2013: 225-239).

La complexitat de les casetes va anar en augment al segle XVIII, moment en què es trobaran obres arquitectòniques més elaborades, com la Casa de les Reixes de Castelló, o «casa sòlida» segons Cavanilles (1785, II: 104), que fou projectada des del 1788.³²⁷

Imatge 45. Plànol de la Casa de les Reixes a Almassora.³²⁸

³²⁷ AMC. Aigües, C.15 “Memorial de los autos en que, en virtud de Real orden de su majestad, que Dios guarde, de 17 de julio de 1788...”.

³²⁸ Font: Arxiu Municipal de Borriana. Autor: Giner de Allendelagua (1790).

La gestió dels projectes constructius

Habitualment l'estudi de les gran obres constructives es centra en aquells que es van ocupar de dissenyar-les i materialitzar-les. Malgrat tot, no s'ha d'oblidar que per a que l'actuació d'aquests artífex tingués èxit, es necessitava comptar amb una bona gestió administrativa i sobretot uns fonaments legals sòlids. En aquest sentit, l'estudi de les grans transformacions esdevingudes en el camp de l'arquitectura de l'aigua durant els segles XVI i XVII no es pot entendre sense analitzar qui eren els promotors i els finançadors del projectes constructius.

Dit açò, el present capítol tindrà com a objectiu ficar en valor la importància que van tenir les iniciatives locals, i principalment les de tipus municipal, en les obres dels assuts valencians alçats en aquestes cronologies, la qual cosa ens ajudarà a conèixer un poc millor totes els tasques administratives, legals i judicials que un consistori havia de dur a terme per a que el projecte tingués èxit.

5.1 Els promotors

La inexistent política hidràulica de la Corona en temps dels Àustries

A principis dels anys noranta del segle passat, Gil Olcina (1992: 143) va plantejar en un estudi sobre les polítiques hidràuliques del segle XVIII, que els grans projectes de la Corona³²⁹ havien acaparat l'atenció de la historiografia, en detriment de les iniciatives locals, les quals no sols s'avançaren en moltes ocasions a l'autoritat central, sinó que tingueren millors resultats perquè «partían de un adecuado conocimiento del medio físico, perseguían objetivos razonables y sintonizaban con la realidad».

³²⁹ L'acció de la Corona en la millora dels regadius a l'Època Moderna sol centrar-se tradicionalment en els esforços realitzats en dos moments històrics molt concrets. D'una banda, el regnat dels Àustries Majors, i especialment el de Felip II, degut a que s'ha aplegat a considerar que en aquells moments es va dur a terme un desenvolupament sense precedents de les construccions hidràuliques. D'altra banda, el reformisme borbònic, i especialment el regnat de Carles III, sent tot aquest període molt significatiu en quant a una política de navegació fluvial més ambiciosa, l'ampliació de regadius o el conjunt de preses madrilenyes com a principals exemples.

Aquesta mateixa reflexió fou arreplegada posteriorment per Bernabé Gil (1996: 68 i 87), en un estudi sobre el període dels Àustries. En aquell treball, l'autor advertia que als segles XVI i XVII calia tenir molt present que la capacitat d'actuació de l'aparell polític de la Monarquia estava molt lluny del grau de desenvolupament que tindrien els Borbons.

En aquest sentit, s'insistí en què era enganyós i inapropiat parlar d'una «política hidràulica» per part dels Àustries, ja que hi hagué una veritable absència de projectes d'abast general o regional. Aquesta manca podria explicar-se, sota el seu punt de vista, perquè aquest tipus d'actuacions superaven els coneixements tècnics de l'època, o simplement per la dificultat que tenia no gaudir d'un model de finançament unificat, com sí tindrien els Borbons posteriorment (Bernabé Gil, 1996: 87).

A més a més, cal tenir present que la Corona, tot i estar al capdamunt de la piràmide feudal, no era l'única instància administrativa capacitada per tenir la iniciativa en projectes hidràulics. Efectivament, el fet de ser una societat amb un ordenament jurídic pluralista, on convivien alhora diferents jurisdiccions, feia que l'assumpte fos complex i afavorí que altres institucions pogueren protagonitzar l'impuls de projectes d'aquesta natura.

Dit açò, si es vol parlar de les iniciatives reials assumides plenament per la Corona, val a dir que, en aquesta cronologia, no fou gens habitual l'existència de grans projectes a l'estil dels nous canals creats en temps de la colonització feudal.³³⁰ Per contra, aquest tipus d'iniciatives estigueren més dirigides al seu Reial Patrimoni, i per tant amb finalitats més lúdiques, que no pas agràries. En aquest sentit, cal destacar la presa de l'Embocador i els canals de Las Aves i la Azuda en Aranjuez, iniciada per ordre de Carles V als anys 1530 per millorar el reg dels seus jardins, o el Mar de Ontígola construït tres dècades després per ordre de Felip II en los Reales Sitios amb finalitats semblants (Bernabé Gil, 1996: 69-71).

No obstant això, sembla que, al marge d'eixes aparents mancances, aquesta institució no es va quedar al marge d'altres projectes que aplegaren al seus oïts, podent aportar ajuts en forma de finançament a fons perdut, o simplement l'assumpció d'aquells on els

³³⁰ Recorde's el protagonisme de Jaume I en la creació de la Sèquia Reial de Xúquer cap al 1258 o la sèquia Major de Vila-real cap al 1272. Sobre aquestes hortes feudals *ex novo* projectades per la Corona veure, per exemple: Gual Camarena (1979), Peris (1992), Román (2013), Guinot i Selma (2012).

promotors es van veure superats per qualsevol complicació imprevista (Bernabé Gil, 1996: 87).

Efectivament, hi hagué situacions en què la Corona es va fer càrrec de projectes que, tot i ser iniciats «des de baix», van sobrepassar les capacitats dels promotors locals. Aquests casos no foren habituals al País Valencià, però cal destacar alguns exemples contemporanis, com la intervenció sobre la Sèquia Imperial d'Aragó a l'Ebre o la sèquia de Colmenar, al riu Tajo (Bernabé Gil, 1996: 71-72).

En altres casos, per contra, la Corona no assumí el projecte, però sí va prestar algun tipus de col·laboració, la qual cosa es va manifestar al Regne de València, especialment, amb la concessió règia del terç delme i les primícies procedents dels fruits que es generaren a partir de les millores introduïdes per noves obres d'iniciativa local. Aquesta pràctica, s'ha pogut documentar, per exemple, als pantans de Tibi, de Relleu i d'Ontinyent, però també a la sèquia d'Escalona al riu Xúquer, o la dessecació dels marjals de Castelló (Bernabé Gil, 1996: 72-74).

Al respecte d'açò, Peris i Romero (2000: 130) han destacat que en moltes ocasions es pot observar en els usuaris de les hortes cert interès perquè les seues noves sèquies tingueren la condició de «Reial», la qual cosa evidència la transcendència que podia tenir «assegurar-se la col·laboració de les màximes autoritats polítiques». Tingues present que eixa col·laboració no era per a res desinteressada, ja que el Reial Patrimoni treia un bon profit de la millora dels regadius. En aquest sentit, i des d'un punt de vista fisiocràtic, es podria dir que aquests projectes permetrien tenir més súbdits, i per tant, més tributs, la qual cosa repercutiria directament en el poder dels governants.

El predomini de les iniciatives locals

Aplegats a aquest punt, es podria dir que, durant l'època dels Àustries, la gran majoria dels projectes relacionats amb la millora del reg esdevinguts al conjunt de la Monarquia, però sobretot al Regne de València, foren aquells realitzats per iniciativa i a expenses d'entitats de caràcter local (Bernabé Gil, 1996: 88).

Aquesta acció descentralitzada, en realitat, fa referència a diferents tipus de promotors aliens a les institucions monàrquiques i amb una escala d'aplicació rarament superior a la d'un sistema de reg determinat. En aquest sentit, seria convenient diferenciar entre les

iniciatives que estaven protagonitzades per accions individuals i aquelles altres que implicaven a una comunitat de regants.

En quant a als projectes esdevinguts a títol individual, cal destacar la importància que pogué tenir la implantació del «privilegi alfonsí»³³¹ per a crear nous senyories i dotar-los d'aigua. En aquest cas, s'han destacat alguns casos ben documentats com la sèquia del Lloc Nou de Fenollet, la bonificació d'unes terres de marjal a Oriola per part de Ginés Portillo, però també l'assut projectat per a unes heretats particulars de Benijòfar i Formentera o la presa de Pedro de Masquefa en Guardamar del Segura (Bernabé Gil, 1996: 80).

En altres sistemes, però, es pot veure que la iniciativa individual fou una clara excepció. Al sistema del Millars, per exemple, és difícil observar obres destacades en aquest sentit, més enllà de la construcció d'algun molí, batà o cisterna privada.³³² En realitat, caldria esperar fins al segle XVIII per a trobar grans projectes individuals en aquesta comarca, els quals estarien però fóra de les hortes tradicionals.³³³

Pel que fa a les accions col·lectives, cal recordar que els sistemes de reg tradicionals valencians gaudien d'amples marges d'autonomia respecte al poder central. En aquest sentit, Glick (1988) va diferenciar entre dos models de gestió. D'una banda, hi hauria un anomenat «autònom», i exemplificat en els casos de l'Horta de València, de Xàtiva o Oriola, on el govern de les aigües estava en mans de comunitats de regants autònomes. D'altra, hi hauria un altre de tipus «municipal», aplicable pràcticament a la resta d'hortes, on l'administració del reg corresponia als consistoris.³³⁴

³³¹ Sobre aquesta institució veure: Pla Alberola (1993).

³³² Més coneguda és en aquella comarca la construcció del pont gòtic en la Rambla de la Vídua, el qual sí fou construït per manament testamentari d'un membre de la poderosa família Montull de Vila-real a finals del segle XV, tal i com va estudiar Pi i Pons (2002).

³³³ Un bon exemple d'aquest tipus de projectes seria la colonització agrària que es va pretendre fer amb la fundació del poblat de Benadresa a Castelló de la Plana, encapçalada per Manuel Sisternes Feliu i Salvador Català, tal i com es pot veure en els estudis de Giménez Font (2006, 2008a i 2008b).

³³⁴ Guinot (2007) plantejà l'existència d'un tercer model de gestió propi dels primers anys de colonització feudal, on serien els oficials reials els que governaven els sistemes de reg. Alguns exemples, es poden trobar a la sèquia de Vila-real o la d'Alzira al segle XIII. No obstant això, aquest model fou temporal, de tal

Al respecte d'açò, Peris (1992: 29-30 i 2000: 163-164) ha insistit en què realment no hi hauria tantes diferències entre les institucions de reg autònomes i les municipals, ja que sota el seu punt de vista, en totes les grans hortes «es donaren diversos nivells d'implicació municipal», de tal manera que caldria precisar la rica articulació existent entre el poder polític del consistori i el conjunt dels regants, que a la seua vegada podien anar canviant al llarg del temps.

Sense voler entrar ara en aquest tipus de debats, val a dir que, entre els segles XVI i XVII, sembla que la majoria dels projectes es van dur a terme gràcies als Consells municipals. Al respecte, el macrosistema de reg de la Plana era considerat per Glick (1988) com un model paradigmàtic de gestió municipal, que amb els jurats assumint el paper de «legítims administradors de les aigües y cèquies [...] per privilegis de sa magestat»,³³⁵ monopolitzaren totes les iniciatives constructives d'aquella comarca en matèria hidràulica.

Un altre cas destacat fou el de la Ribera del Xúquer, perquè des de finals del segle XVI es va dur a terme un allau de segregacions municipals. Aquestes noves entitats, tractarien de lligar la seua nova independència político-administrativa a la gestió de les aigües des dels seus orígens, la qual cosa aniria junt a la projecció de grans projectes hidràulics com a la sèquia d'Escalona (Peris, 2000:165-167) o la sèquia reial de Carcaixent (Torres, 2000).

La gestió municipal va ser predominant, no sols als reialencs, sinó també als senyorius. Al marquesat d'Elx, per exemple, fou també el Consell qui va proposar la construcció del pantà el 1589, encara que amb aprovació senyorial posterior, qui, a més a més, va participar també en les seues despeses.³³⁶ En el mateix marquesat, l'embassament de Petrer també va comptar amb un finançament compartit entre 1678 i 1680.³³⁷ Pel que fa al pantà

manera que els monarques anaren delegant la gestió en els consistoris municipals, en detriment dels batlles reials.

³³⁵ AMVr. Sig.1204/1582, s/f.

³³⁶ Sobre el pantà d'Elx veure: González Pérez (1977), López Gómez (1996: 105-106) i Pérez Medina (1997).

³³⁷ Sobre el pantà de Petrer veure: Bernabé Maestre (1989) i Pérez Medina (1995 i 1997).

d'Elda,³³⁸ fou la vila qui el va costejar en la seua totalitat, a canvi de que el senyor renunciés a la seua pretensió de domini directe sobre les terres que havien posseït els cristians abans de l'expulsió dels moriscos (Bernabé Gil, 1996: 78).

A la comarca de la Ribera, els consells municipals també jugaren un paper fonamental en les construccions fetes entre les acaballes del segle XV i principis del XVI en la sèquia de Sueca, que pertanyia a l'orde de Montesa (Calatayud i Furió, 1992), o en la baronia borgiana de Corbera (Vercher, 2000 i 2014). A les quals caldria afegir, altres projectes semblants protagonitzats posteriorment per les viles de reialenc veïnes.

En el cas de la Plana, per la seua banda, sembla que van ser les viles de reialenc les que portarien sempre la veritable iniciativa en la construcció d'assuts. Mentre que les de senyoriu, per la seua banda, estaven molt condicionades pel fet de compartir la sèquia mare amb altres reialencs, motiu pel qual van reduir el seu paper al de donar suport en aquelles qüestions on es veien beneficiades ambdues parts.

A la baronia de Nules, per exemple, les grans iniciatives per tal de construir noves sèquies experimentades a principis del segle XIV,³³⁹ no es tornaren a repetir fins al segle XIX. En realitat, la consulta dels llibres d'actes municipals de Nules evidencia que qui va liderar la important contractació del primer assut de pedra picada i argamassa el 1563 fou Borriana, de tal manera que el paper de la seua companya vingué després aportant recursos econòmics i humans.

Per al cas d'Almassora, no s'han conservat les seues actes municipals, però tot i que sí participà en les contractacions junt a Castelló, la consulta de les actes castellonenques³⁴⁰ manifesta que sempre fou la capital de la Governació la que s'anticipà en tots els grans projectes, tot i que aquell recolzament no es feia a segues, ni estava desproveït de tensions i conflictes.

³³⁸ Sobre el pantà d'Elda veure: Amat Sempere (1983), Belando Carbonell (1990) i Pérez Medina (1997).

³³⁹ Recordes els projectes de Ramon de Montcada el 1301 i de Gilabert de Centelles el 1316, estudiats per Felip (1987), Felip i Garcia Edo (2003) i García Edo (2013).

³⁴⁰ Veure el [Capítol 9](#).

5.2 L'administració municipal de les obres hidràuliques

Dins de les predominants iniciatives locals, com s'ha dit, els Consells municipals foren les institucions que gestionaren els assumptes relacionats amb el reg en la majoria de les hortes, motiu pel qual foren els consistoris els que estigueren al capdavant de la majoria dels projectes innovadors dels segles XVI i XVII.

En aquest sentit, a la ciutat de València, l'administració de les obres civils comptava amb una institució municipal que, amb el nom de «Fàbrica de murs i valls»,³⁴¹ seria la responsable de conservar en bon estat la infraestructura urbana de la ciutat, ocupant-se d'assumptes molt diversos com les construccions defensives (muralls, portals, baluards...), la xarxa vial (camins i ponts), conducció d'aigües (clavegueram, valls...), el rellotge de la catedral o l'extinció d'incendis (Melió, 1990: 237).

D'aquesta institució naixeria una altra encara més especialitzada a la dècada de 1590 que, amb el nom de «Fàbrica del riu»,³⁴² i gràcies al cobrament de «la sisa de les carns» s'ocuparia de l'arquitectura del Túria, i més concretament dels ponts i dels paredons fluvials (Melió, 1990: 238-240).

Malauradament, la resta dels municipis valencians, a excepció de la vila de Carcaixent,³⁴³ estigueren molt lluny de comptar amb aquests tipus d'institucions especialitzades en obres civils, ja que no hi havia cap organisme autònom dedicat a tasques específiques per a la millora de les infraestructures dels municipis (Iradiel, Igual, Navarro i Aparici, 1995: 69; Aparici, 1996: 49).

No obstant això, aquest fet no va suposar cap impediment per a poder gestionar satisfactòriament complexos projectes hidràulics, de tal manera que els jurats i la resta de

³⁴¹ Al Cap i Caçal aquesta institució fou creada en temps de Pere el Cerimoniós, i més concretament el 1356, amb l'objectiu d'alliberar a la creixent ciutat de les antigues muralles musulmanes del segle XI i iniciar un nou recinte fortificat. Una inundació esdevinguda dos anys després va motivar la seua institucionalització permanent (Melió, 1990: 235-236).

³⁴² També es sol conèixer com fàbrica nova, mentre que la institució primigènia passà a ser la «fàbrica vella de murs i valls».

³⁴³ Aquesta institució encara no ha sigut estudiada, encara així s'ha fet algunes observacions sobre la mateixa en Mateu (1983) i Torres (2000).

membres dels consells van haver d'ocupar-se d'un gran nombre de gestions administratives.

Els requisits legals

El primer requisit imprescindible per a iniciar un projecte hidràulic era tenir la jurisdicció i el dret per a emprar les aigües. Aquest era un assumpte aparentment senzill per a un Consell quan l'obra es duia a terme dins del seu terme municipal, però podia aplegar a ser extremadament complex en els caixers fluvials, on sovint confluïen els interessos de diverses institucions de reg.

Al respecte cal recordar que segons els Furs de València l'aigua dels rius era de la Corona, del tal manera que el seu ús s'havia anat atorgant progressivament mitjançant privilegis. Amb tot, es podria dir que aquesta emprava un criteri que es podria considerar desigual, ja que per norma general sempre serien més beneficiades les hortes situades a les planes litorals del Regne, sobre les quals es podien obtenir més rendes, en detriment de les d'aigües amunt (Glick, 1988: 93-94 i Mateu, 1989a: 169-170).

Seguint aquest criteri, s'imposà una primera limitació constructiva des del punt de vista legal, que privaria a molts municipis de l'interior de millorar els seus assuts o les seues sèquies, front a les contundents denúncies dels municipis que comptaven amb els privilegis d'ús d'aigües.

Al riu Millars, per ficar un exemple, els principals perjudicats durant el segle XVI foren les viles de Betxí i Onda. En aquest sentit, cal destacar la figura d'Alfons de Cardona, senyor de Guadalest i Betxí, com a principal instigador per tal de trencar amb l'ús privatiu de les aigües de les viles d'aigües avall. Efectivament, a la dècada de 1530 i amb l'ajut de la vila d'Onda, aquest noble van tractar de «construyr e edificar de nuevo una cequia» que havia de nàixer al terme de Fanzara.³⁴⁴

Al respecte, les Quatre viles del macrosistema de la Plana es van queixar al·legant que la nova sèquia significaria «deminuyr en tanto la dicha agua, que quasi no vendría nada en el dicho río», la qual cosa derivaria en una «total despoblación y destrucción de las dichas villas reales y encomienda de Fadrell», de tal manera que «la regia corte perdería los

³⁴⁴ ARV. Cancelleria Reial, REG.327, f.26. Text editat en García Edo (2013: 204-206).

emolumentos, rentas y regalías que d·ellas tiene». La demanda tingué com a resultat, l'ordre tramesa el 16 d'octubre de 1531 per la reina consort Isabel de Portugal al duc de Calàbria, virrei de València, mitjançant la qual no es permetia la construcció d'aquesta infraestructura.³⁴⁵

Davant d'aquest escenari, les aspiracions dels Cardona al Millars es van veure molt limitades durant el període estudiat, de tal manera que es van haver de resignar amb l'adquisició de molins fariners situats a Vila-real.³⁴⁶ Amb aquest cas, doncs, es pot veure un exemple paradigmàtic de la intermediació de la Corona per mantenir els privilegis d'ús privatiu de l'aigua, la qual cosa condicionava en gran mida qui podia dur a terme grans obres hidràuliques i qui no.³⁴⁷ No obstant això, val a dir que, aquest tipus de conflictes es veurien incrementats al segle XVIII.³⁴⁸

Dins dels macrosistemes de reg, la conflictivitat fou també molt activa entre les viles pertanyents, la qual cosa es manifestava amb especial virulència cada vegada que alguna d'elles volia introduir alguna millora hidràulica. La solució més ràpida i més barata era, sense cap mena de dubte, la signatura d'una concòrdia entre les parts confrontades.

³⁴⁵ ARV. Cancelleria Reial, REG.327, f.26. Text editat en García Edo (2013: 204-206).

³⁴⁶ Un bon exemple, fou el molí de Llop, que a més a més fou complementat amb un camí que l'uniria amb la vila de Betxí, travessant el terme vila-realenc. Sobre aquest molí es pot veure una síntesi divulgativa a Guinot i Selma (2003: 176-177).

³⁴⁷ La importància de comptar amb el permís reial per a dur a terme obres hidràuliques, però també per a frenar-les, acabà per derivar en manipulacions històriques. Efectivament, Vila-real, Borriana, Castelló i Almassora esgrimiren durant tot el segle XVIII un pretès privilegi concedit per Jaume I que els conferia l'ús exclusiu de les aigües del Millars, la qual cosa significava que sols elles podien fer gran obres hidràuliques de manera legal. La recerca frustrada del document, citat en contextos judicials, però mai adjuntat en els mateixos, faria plantejar-se a García Edo (2013: 24) que aquest privilegi «nunca llegó a ser promulgado».

³⁴⁸ García Edo (2013: 80) ja assenyala que al Set-cents les viles del macrosistema «empezaron a verse sistemáticamente acosadas por otras poblaciones situadas a lo largo del curso del río Millars». En aquest sentit, foren especialment significatius els esforços de Sarrión per fer un assut i Ribesalbes per fer una sèquia, la qual cosa originaria llargs plets que encara estan sense estudiar, però que segons les sentències transcrites per l'esmentat autor, també acabaren sent aturades per Carles III i Carles IV respectivament.

En aquest sentit, el cas més paradigmàtic podria ser la situació viscuda entre Castelló i Almassora, ja que ambdues van optar a principis del segle XVI per unificar el seu punt de captació. Aquesta era una maniobra complexa des del punt de vista institucional, ja que calia acordar molts aspectes fonamentals per a garantir l'èxit de la unió a llarg termini.

La lectura de la concòrdia de 1519,³⁴⁹ evidencia que el més important era deixar clar com es repartirien les despeses. Així doncs, es va decidir que aquests assumptes seguirien un criteri de proporcionalitat, de tal manera que la quota a pagar per cada part estaria basada en el percentatge d'aigua màxima que cada una podia emprar «en temps de partició».³⁵⁰ De la mateixa manera, era fonamental fixar per escrit les obligacions de cada part, no sols respecte als recursos econòmics sinó també humans, a l'hora de dur a terme una neteja o una reparació, o el que és el mateix, les despeses de manteniment.

Un altre exemple semblant seria la concòrdia signada per les mateixes viles el 1550.³⁵¹ En ella es repeteixen els punts anteriors, tot i que cal destacar que en aquest cas es tenen en compte altres assumptes a pactar, com per exemple, les matèries primeres responsabilitat de cada vila o la dissolució del contracte en cas d'una total destrucció de l'assut comú a causa de les inundacions.

Cal afegir, a més a més, l'existència de clàusules que permetien que l'acord fos executori per qualsevol jutge i tribunal del Regne, així com el nomenament d'una autoritat pública,³⁵² com a coneixedor de qualsevol qüestió derivada del contracte que pogués comportar conflicte entre les parts signants.

Les concòrdies relacionades amb obres hidràuliques, podien signar-se amb una tercera part implicada que es sentís vulnerada per una infraestructura aliena. Un exemple paradigmàtic seria l'acord signat entre Borriana, Castelló i Almassora el 1550,³⁵³ mitjançant el qual es pactaven els límits que havien d'assumir els promotors d'un projecte

³⁴⁹ Text original desconegut. Edició feta per Gimeno Michavila (1926).

³⁵⁰ És a dir, que seguia les proporcions dictades per la sentència de partició d'aigües del comte de Ribagorça de 1347.

³⁵¹ AMC. PN. Miquel Feliu, C.162 s/f. (1550-06-21). [Apèndix A10](#).

³⁵² En aquest cas el lloctinent de governador de la Plana.

³⁵³ AMC. PN. Miquel Feliu, C.162 s/f. (1550-02-05). [Apèndix A8](#).

sense causar perjudi, o el que és el mateix, sense que la institució d'aigües avall fos privada d'aigua per part de la de més amunt.

S'afegien també algunes compensacions que es podien donar a la part perjudicada, no sent aquest necessàriament de tipus monetari, sinó material. En realitat, restava oberta la possibilitat de proposar una alteració del projecte inicial per incloure elements constructius que anaren en benefici de la part contrariada, tot i que sense tenir l'obligació de costejar-ho de les seues arques. En aquest context, es podia aplegar a pactar també que la vila que creguera ser danyada participés activament en l'elecció dels experts que tingueren que realitzar alguna visura tècnica.³⁵⁴

Una darrera possibilitat que oferien aquestes concòrdies era la de renunciar a la via judicial per a futurs conflictes derivats, la qual cosa es veia per totes les parts com una oportunitat d'estalviar grans quantitats de diners en eterns processos judicials. Encara més, es podia pactar també el pagament d'una multa d'elevades quantitats a qui no complira la concòrdia.

En cas de desacord, existien diferents vies que podien marcar el destí d'un projecte. Una primera alternativa era la de signar sentències arbitrals, mitjançant les quals es cercava un mediador extern. En aquest cas, no s'ha trobat cap exemple que fos signada a la Plana exclusivament per motius constructius, ja que les més conegudes feien referència a l'aprofitament de les aigües. No obstant això, cal destacar que en alguna d'elles, com la sentència arbitral de Pere Cavanilles de 1440,³⁵⁵ es van donar instruccions a Borriana i Nules per a tenir un assut comú i com es calia mantenir entre les dues parts.

No obstant això, hi havia vegades en què tots aquests elements jurídics no eren suficients, i els projectes constructius entraven en la via processal per a ser iniciats. Al respecte la primera acció solia ser una ferma de dret o escrit d'iniciació d'un procediment. A partir d'aquest moment, el litigi podia anar ascendint per les diferents instàncies judicials, iniciant-se amb el portantveus de general governador corresponent, seguit per la Reial Audiència de València i finalitzat pel Consell Suprem d'Aragó.

³⁵⁴ Més detalls es poden veure al [Capítol 9](#).

³⁵⁵ ACA. Cancelleria Reial, REG.2616, ff.35vº-39rº. Text editat per Felip (1987: 28-31) i García Edo (2013: 180-186).

Habitualment, els arxius conserven una enorme quantitat de plets relacionats amb infraestructures hidràuliques, derivades d'un gran nombre de motivacions. Al respecte, cal destacar que, tot i que el promotor de l'obra pogués demostrar que tenia els privilegis o la jurisdicció adequada per a desenvolupar l'activitat constructiva, els denunciants sempre solien derivar la defensa en la diferenciació entre «obra vella» i «obra novella».

Un exemple clar d'aquesta qüestió el trobem en la denúncia que Borriana va interposar el 1550 davant de la Reial Audiència de València.³⁵⁶ En altres rius, com el Xúquer, Aparisi i Muñoz (2014: 206) van poder documentar com Albalat de Pardines i Polinyà es defensaven en un plet esdevingut a la Governació de Valencia el 1580, afirmant que el seu projecte era el de «rehacer una obra vieja», mentre que Alzira afirmava que era nova.³⁵⁷

Aquesta qüestió és especialment complexa en els assuts, ja que aquests eren infraestructures especialment vulnerables que calia reconstruir en moltes ocasions al llarg del temps. Per tant, amb cada nova reparació, i especialment amb cada innovació o millora significativa, els denunciants al·legaven que s'estaven incomplint els drets adquirits per a una obra anterior. Aplegats a aquest punt, la perícia que tingueren els síndics i advocats de cada part per demostrar si el projecte era nou o vell, marcaria en gran mesura el resultat de la sentència.

Els mecanismes emprats pels tribunals eren pràcticament els mateixos que els de qualsevol causa civil de l'època foral. En aquest sentit, cal destacar la importància que tenia per guanyar la qualitat de les proves documentals aportades i la credibilitat del testimonis interrogats.³⁵⁸

No obstant això, cal destacar que en aquells casos en què la qüestió es feia difícil de sentenciar, es podia comptar amb proves pericials fetes per experts. Un exemple de l'ús d'aquests professionals per a tractar de solucionar conflictes tècnics entre institucions fou

³⁵⁶ AMC. Aigües, C.2, s/n. «Aguas 1548».

³⁵⁷ AMAI. Plets, 17/I-83.

³⁵⁸ Si les primeres resulten especialment útils per a l'investigador al aportar còpies de documents que poden haver-se perdut, els segons tenen un profit menys important, degut a que no sempre es deia la veritat, malgrat declarar sota jurament.

la provisió feta pel duc de Calabria, virrei de València, el 1548 amb l'objectiu de dilucidar els conflictes entre Castelló, Almassora i Borriana.³⁵⁹

La planificació

Amb o sense els aspectes legals esclarits, els projectes no sempre s'iniciaven amb la contractació del mestre de l'obra. En realitat, abans d'arribar a eixe punt, era habitual que els Consells municipals realitzaren les pertinents planificacions, per tal de valorar quina seria la millor opció, tant econòmica com tècnica, en cada cas concret. Efectivament, la col·locació de la «primera pedra» estava precedida per diverses gestions administratives prèvies, les quals podien aplegar a eternitzar-se en el temps, fins al punt d'acabar per condemnar el projecte a la seua paralització.

Segons Peris (2016: 88), en algunes ocasions es podia posar en dubte la pròpia existència de l'assut a l'hora de planificar una horta, ja que sembla existir un dilema entre la possibilitat de «fabricar una sèquia mare més llarga, que prengués cabal en un punt més alt de la vall, sense cap barratge» o, per contra, la de tenir un «canal més curt que s'iniciés a partir d'un assut», especialment aquells rius més cabalosos, possibilitats aquestes documentades a Corbera a principis del segle XVI (Vercher, 2005: 421) i Carcaixent cap a 1653 (Hermosilla, 2009: 200).

El disseny de tot assut tenia que resoldre una sèrie de decisions fonamentals, tals com la morfologia i els materials, però també la millor ubicació possible, la qual cosa era molt important perquè marcava la línia de rigidesa. Al contrari del que podia semblar, l'elecció de la ubicació d'un assut no era un assumpte que es limités als moments de creació d'un espai irrigat, sinó que era un factor susceptible de ser alterat amb el temps, si amb això es suposava que es podia millorar.

Dos eren els motius fonamentals per a que es plantegés canviar un assut d'ubicació en hortes ja existents. La primera d'elles era la de millorar el volum d'aigua, sent per a tal cas un bon exemple el que aportà Glick (1988: 33 i 136) sobre el trasllat de la presa de derivació de Rascanya el 1436.³⁶⁰ Una segona motivació era la de minimitzar els danys

³⁵⁹ AMC. *Aigües*, C.2, s/n. Nombramiento de peritos, hecho por las villas de Castellón, Almazora y Burriana, para determinar el emplazamiento de azud. [Apèndix A7](#).

³⁶⁰ ARV. Governació, D.2.262, 1º mà.f.40º.

de les riuades. El cas més paradigmàtic en aquest sentit fou l'assut de Castelló i Almassora,³⁶¹ el qual va canviar d'ubicació unes cinc vegades entre 1522 i 1618, degut a la doble espenta que tenia per part del Riu Millars i la Rambla de la Vídua (Pardo Nàcher, 2007-2008).

Donada la importància d'aquelles i altres qüestions fonamentals a decidir, una de les preocupacions més importants per als Consells a l'hora d'iniciar un projecte sembla ser la d'estar ben assessorats per un expert en tot moment, la qual cosa es podia fer de diferents maneres, sent la visura la més habitual.

Per a tal efecte, els jurats traslladaven un manament a un síndic per a que aquest pagués a un tercer, que podia ser o no membre de la corporació, i anés al lloc de residència d'un professional afamat per a mantenir un primer contacte.³⁶² Si aquest acceptava els jurats havien de requerir al mestre elegit, amb l'objectiu de que anés allí on es volia dur a terme l'obra, i mitjançant una observació ocular, donés la seua opinió. Amb aquesta tasca es podia valorar, per exemple, si el lloc proposat era el més idoni,³⁶³ o també assessorar sobre la manera més efectiva de dur-ho a terme.

Aquesta opció podia estar acompanyada, per una altra, menys habitual a la documentació, que consistia en què el Consell acordés que els jurats elegiren persones expertes per anar a «veure, mirar i regonèixer» obres semblants en altres llocs i així deliberar la manera més convenient d'executar l'obra. Al respecte, cal destacar el viatge que van fer els de Vila-real a l'assut d'Oriola el 1512.³⁶⁴

Després de fer les visures corresponents, els promotors podien realitzar proves o «experiències» sobre el terreny per tal de valorar si un projecte era o no viable en la pràctica, o dit en paraules de l'època, per veure si tenia «fermetat».³⁶⁵ Un clar exemple

³⁶¹ La mobilitat d'aquest assut s'explica amb detall al [Capítol 9](#).

³⁶² AMVr. Cla. 283, f.18vº.

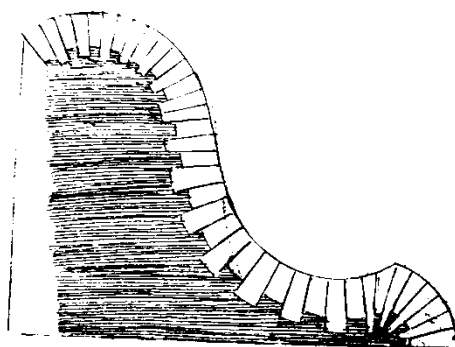
³⁶³ AMVr. MC. 49, f.26vº.

³⁶⁴ AMVr. MC.56, f.21vº.

³⁶⁵ AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. (1550-02-05). [Apèndix A8](#).

d'açò fou el protagonitzat per Llorens Pellicer entre 1549 i 1550, a fi de construir un assut per a Castelló i Almassora.³⁶⁶

Una altra pràctica prou habitual era la realització d'una traça, on hi hauria per norma general esquemes senzills basats en figures geomètriques fàcils de materialitzar. García Marsilla i Izquierdo Aranda (2013:45), afirmaren que les traces inicials podien anar sent acompanyades de dibuixos específics posteriors, elaborats amb una finalitat molt concreta, per reproduir les singularitats de cada etapa de l'obra.³⁶⁷

Imatge 46. Exemple d'una traça real de l'assut de Montearagón feta per Miguel de Betania el 1563.³⁶⁸

Pel que fa al cas de la Plana, val a dir s'han conservat poques traces originals de les obres esdevingudes amb anterioritat al segle XVIII, a l'estil de les sis mostres que Blázquez i Pallaruelo (1999) van extraure dels protocols notariais aragonesos, sent especialment interessant la de l'assut de Montearagón,³⁶⁹ o perquè no, les conegudes traces del pantà de Tibi.³⁷⁰

³⁶⁶ AMC. Aigües, C.3, D.26.

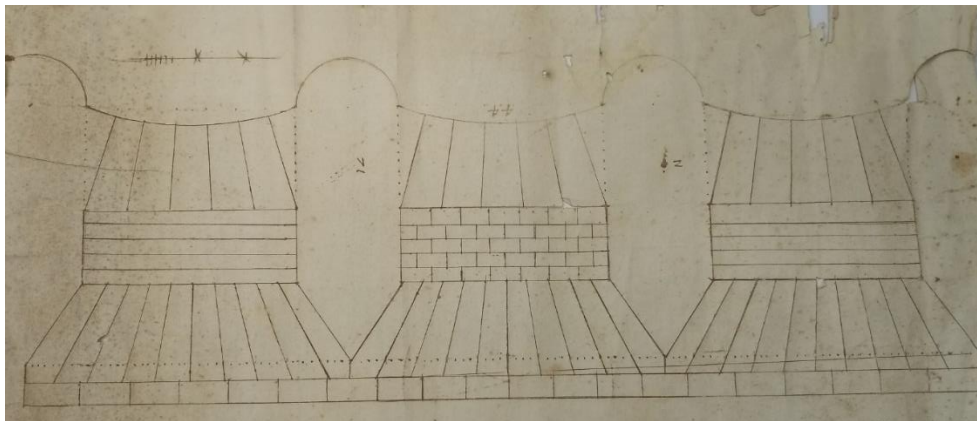
³⁶⁷ Tingue's en compte que, en un món on la imatge podia ser més reveladora que la paraula escrita, els dibuixos permetien estudiar i discutir la proposta, i eren tan importants que la seua realització fou una tasca fonamental per als mestres d'obra.

³⁶⁸ Font: Blázquez i Pallaruelo (1999: 382).

³⁶⁹ AHPH. 1563, Not. Sebastián Canales (Huesca). Núm. 718.

³⁷⁰ Aquestes es troben repartides entre l'Arxiu de la Diputació de Castelló, l'Arxiu Municipal d'Alacant i l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

L'únic exemple seria el de l'assut de Castelló alçat a principis del segle XVII. Malgrat tot, la documentació mostra evidències de l'existència de moltes altres traces en projectes d'assuts. Entre les obres amb mencions expresses a dibuixos previs estaria la traça de [Pedro de la Carrera](#) elaborada per a Vila-real el 1518, sobre la qual cal afegir que, una vegada feta, el Consell manà que fos revisada per «los millors» mestres de la ciutat de València, abans de signar cap contracte.³⁷¹ La reparació del mateix el 1582 comptà amb la traça de [Francisco Vilafranca](#),³⁷² seguida d'una altra de [Miquel Gandiano](#) dos anys després.³⁷³

*Imatge 47. Traces del perfil de l'assut de Castelló i Almassora a principis del segle XVII.*³⁷⁴

A Castelló hi ha constància que un mestre d'identitat desconeguda va fer una traça per a un assut que mai es duria a terme el 1606,³⁷⁵ seguida d'altres dues elaborades per [Jerónimo Romeu](#) i [Francisco Verde](#) el 1666, segurament amb l'objectiu de que el Consell pogués elegir la millor opció.³⁷⁶ Pel que fa a l'assudeta del riu Sec, projectada el 1688, també s'ha documentat que [Josep Dols major](#) va fer una traça.³⁷⁷

³⁷¹ AMVr. MC. 62, ff. 27vº i 28rº.

³⁷² AMVr. D.1551/1581 (1582/05/15).

³⁷³ AMVr. D.1204/1581, s/f.

³⁷⁴ AMC. Dibuixos. Una primera interpretació d'aquest dibuix es va fer a Sánchez i Olucha (1989).

³⁷⁵ AMC. MC. 1604-1604, f. 74vº.

³⁷⁶ AMC. MC. 1665-1668, f. 63rº.

³⁷⁷ AMC. PN. Pere Figuerola, Antiga caixa 19 (1688-01-06).

Més enllà dels dibuixos, es coneixen casos en què es feren maquetes en tres dimensions, mitjançant paper, midó i «aygua cuyta». Un exemple seria la maqueta del Pont de Catalans de València realitzada pel mestre pedrapiquer Francesc Tona el 1400. Altres maquetes es feien amb fusta, com el projecte de remat del Miquelet de València que es conserva al Museu Municipal d'eixa ciutat (García Marsilla i Izquierdo Aranda, 2013: 45).

La recerca dels mestres

Una vegada planificat el projecte, era necessari aconseguir un artífex competent, però sobretot, que estigués especialment experimentat en aquesta tipologia d'obres. Moltes vegades els elegits serien els mateixos protagonistes de les primeres visures, dels viatges per prendre idees o de les traces, mentre que en altres ocasions aquests primers mestres es limitaven a donar el seu reputat parer tècnic.

La contractació d'un mestre podia dur-se a terme de diferents formes, de tal manera que es podria diferenciar bàsicament entre els conceptes de «a jornal» i «a estall», sent aquesta darrera també coneguda com destall o «a preu fet». La principal diferència entre ambdues estava en què la primera es feia per unitat de temps, mentre que la segona es feia per quantitat de feina realitzada.

L'elecció d'una o altra modalitat depenia de molts factors, però sobretot de la natura del treball. Així doncs, i en línies molt generals, es podria dir que el jornal era especialment emprat en obres de reparació menors, la majoria de les quals podien estar exemptes inclús de contractes. Uns bons exemples serien els nombrosos casos d'intervencions en els anomenats «portells», en la seua accepció de buit produït per la ruptura o caiguda,³⁷⁸ ja siga en una part de l'assut o en el caixer de la sèquia.

En altres ocasions, podia fer-se ús del jornal per a un obrer de vila o fuster que treballés habitualment per a un Consell, el qual quedava a l'espera de rebre qualsevol encàrrec d'aquesta natura. Però també per a comptar amb altres persones que, sense ser mestres d'una obra o formar part de la quadrilla d'un d'aquells mestres, eren necessàries per a una tasca concreta. En aquests casos els Consells podien aportar mà d'obra no especialitzada,

³⁷⁸ DCVB. Veu Portell. Accepció 8.

tal i com passà el 1537 per ajudar en l'obra de l'arcada doble de l'assut de Vila-real,³⁷⁹ o cercar mà d'obra especialitzada, com passà el 1592, per materialitzar l'obra dirigida per [Damià Mendes](#) al mateix assut.³⁸⁰

El destall, per la seua banda, fou la formula més comuna en tot gran projecte que s'iniciés des de zero, o per a intervencions reparatives d'elevat volum de feina, encara que el que més podria prioritzar en la decisió seria el volum de la despesa. Així doncs, sembla que aquesta modalitat es tractaria de formalitzar amb mecanismes legals més seriosos, com la signatura dels contractes d'arrendament de les obres.

Aplegats a aquest punt, val la pena remarcar que l'elecció entre aquestes dues modalitats podia ser un veritable motiu de confrontament en aquelles infraestructures que foren compartides per vàries institucions. Així passà, per exemple, amb Castelló i Almassora al voltant de 1627 per acabar el cano i una sèquia subterrània, just després d'haver tingut un greu conflicte amb els mestres que tenien arrendada l'obra anteriorment.³⁸¹ Per pacificar les hostilitats es va aplegar a un punt intermedi quatre anys després, mitjançant el qual l'obra es faria a jornal, i les tasques de preparació de la pedra picada a destall.³⁸²

El procés de recerca d'un professional s'iniciava amb una crida pública, la qual es feia en diferents llocs depenent de la qualitat del mestre cercat. En aquest sentit, quan una obra era especialment difícil es feia a la ciutat de València, sent un bon exemple d'açò el que va ocórrer el 1582 quan un pregoner de Vila-real, la va fer «en presència del ofici de pedrapiquers o la major part de aquells en la casa ysglésia hon naxqué lo gloriós Sant Vicent Ferrer».³⁸³ És a dir, que s'anà directament a l'únic gremi de pedrapiquers del Regne, on estaven els més reconeguts professionals del sector.

Quan l'obra no requeria un mestre de tanta importància, les crides no es feien en València, i llavors s'emprava el terme «llocs acostumats» per a referir-se a aquells propers a la ciutat contractadora on es sapigués que hi havia mestres. Per al cas de Vila-real, s'ha pogut

³⁷⁹ AMVr. 1738/1536. PN. Miquel Avinent. f.171rº.

³⁸⁰ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 95 i 96

³⁸¹ AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 20-03-1627.

³⁸² AMC. MC. 1629-1631, Sessió del Consell del 1631-04-04.

³⁸³ AMVr. D.1204/1581, s/f. [Apèndix A18](#).

documentar, per exemple, que el 1584 aquests eren Borriana, Nules, Almassora, Castelló i Onda.³⁸⁴ Així mateix, la crida podia acompanyar-se del penjament de cartells, tal i com es sap que va fer Borriana el 1623.³⁸⁵

Les crides públiques en matèria de contractació eren formalment idèntiques a qualsevol altra d'aquelles segles, ja fos per a convocar als veïns a un assumpte o per a arrendar un càrrec municipal. En aquest cas concret, però, el contingut es podia resumir en què un síndic del municipi comunicava als presents la intenció de realitzar una subhasta, però també aquelles coses que aquella portaria implicada, com per exemple si ja hi havia una traça feta o un contracte redactat, de tal manera que oferia una idea general del tipus de projecte. Per finalitzar, hi havia casos en què el pregoner demanava als presents que comunicaren les informacions rebudes a tots aquells possibles interessats que no havien pogut assistir, seguit de la data de la subhasta.³⁸⁶

Quan es considerava que una obra era més cara o d'una importància que anava més enllà de qualsevol intervenció ordinària, el més habitual era que aquesta es tragués a subhasta o licitació competitiva, amb l'objectiu de contractar l'opció econòmica més avantatjosa per al Consell, o dit en el vocabulari de l'època: «al més de preu baixant».

La subhasta es realitzava en llocs públics, de tal manera que a Vila-real, per exemple, es solien dur a terme a «la longeta de la cort e sala dels magnífichs jurats de la dita vila»,³⁸⁷ de la mateixa manera que ocorria a Castelló, on aquesta es feia a la «llonja de la present vila»,³⁸⁸ la qual no s'ha de confondre amb l'edifici anomenat la «llotja del cànem», sinó que feia referència a la casa de la vila.

L'acte s'iniciava amb un anunci fet pel trompeta públic i, tot seguit, les autoritats, que podien ser el justícia, el batlle o inclús altres personatges indeterminats identificats com «alguns prohòmens», seien en una tauleta.³⁸⁹ Aquest bé moble era de certa importància,

³⁸⁴ AMVr. D.1204/1581, s/f. i AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 290.

³⁸⁵ AHNu.C.12, Reg.828.

³⁸⁶ AMVr. D.1204/1581, s/f.

³⁸⁷ AMVr. D.1204/1581, s/f.

³⁸⁸ Text transcrit per Gimeno Michavila (1926: 344). [Apèndix A26](#).

³⁸⁹ AMVr. D.1204/1581, s/f.

ja que a més de marcar certa distància amb els interessats, servia per a deixar en un lloc visible un element que permetés calcular el temps de la subhasta.

Efectivament, en les subhastes el temps era un factor molt important per tal de garantir el guanyador. Els mecanismes eren diversos, però el més habitual era el d'encendre un ciri o «can[d]ela», de tal manera que mentre aquest estigués encès, es podien fer propostes. Una vegada extinta la flama, es lliurava l'obra a aquell que haguera ofert la suma més baixa, tal i com va identificar Gimeno Michavila (1926: 174) per a la subhasta del cano de la Rambla, però també Román (2013) en les subhastes de l'arrendament del càrrec de sequier de Vila-real.

Hi havia altres casos, en què el procés era més dilatat en el temps, i mitjançant el qual s'obria un termini d'unes quinze dies, més o menys, per a rebre ofertes en el consistori.³⁹⁰ Una vegada lliurada l'obra, era tasca del trompeta públic pregonar el resultat de la subhasta pels llocs acostumats.

De tant en tant, les subhastes no tenien un final satisfactori per al consistori, ja fos per «no haver trobat persona alguna que atja donat dita alguna»,³⁹¹ o simplement perquè el preu resultant era massa alt per als interessos del municipi. En eixos casos, el que es feia era repetir tot el procediment des de la crida pública. Açò podia passar dues o tres vegades, però el més habitual era que, si després d'aquests intents no es trobés a ningú es donés per desestimat el projecte.

Els contractes d'arrendament

De la mateixa manera que ocorria amb qualsevol obra artística, tots aquells projectes hidràulics que tingueren una despesa remarcable es formalitzaven amb un contracte, anomenat «capítols». En ells s'aportava informació molt variada sobre diferents aspectes de l'obra, tot i que cal tenir present que formalment tenien també moltes semblances legals amb els capítols de les sèquies que s'havien de signar anualment als sequiers de Vila-real o Castelló. Al cap i a la fi, es tracta d'una mateixa tipologia documental, que comparteixen els fonaments legals dels arrendaments d'època foral.

³⁹⁰ AMC. PN. Baptista Gil, antiga caixa 117 (1680-11-13).

³⁹¹ AHNOB, OSUNA, C.627, D.66. [Apèndix B16](#).

Un primer aspecte a remarcar era la localització de l'obra, de tal manera que es donaven dades concretes sobre el lloc del riu on seria edificat, aportant per a tal finalitat referències molt variades, tals com penyes o altres accidents geogràfics especialment significatius, arbres,³⁹² senyals fetes amb espasses sobre roques, edificacions constructives o propietats privades.³⁹³ Sobre la utilitat d'aquestes dades per a l'historiador, val a dir que la majoria són imperceptibles a dia de hui, i resulten de poca ajuda per situar construccions desaparegudes, més enllà d'algun interès toponímic derivat.

Més important és la descripció de la infraestructura que es vol construir. Aquests es solen fer a partir de l'enumeració dels elements que el mestre està obligat a alçar, seguit moltes vegades d'altres que bé són opcionals o es deixen al criteri tècnic dels mestres, la qual cosa dona a entendre que en determinats projectes s'atorgava als mestres més llibertat que en altres per a posar en pràctica el seu «bon art». Un bon exemple d'aquesta possible flexibilitat la trobem en l'ús d'expressions tals com «tant alt quant al dit mestre [...] pareixerà» o «si al dit mestre pareixerà fer dos portals, que faça dos portals».³⁹⁴

La descripció detallada dels elements estava acompanyada en la majoria dels casos, per les mides, sobre les quals es podria dir que el «pam» es convertí en una veritable unitat de referència en tots els contractes d'assuts valencians, al ser la més comuna. Aquestes dades mètriques aporten informació molt variada, a fi de saber la llargària i l'alçada del conjunt de l'obra, però també de cadascú dels seus elements constructius.³⁹⁵

A més de la construcció dels elements visibles d'una obra, als contractes es podien reservar altres clàusules per tal de regir com s'havien d'elaborar els fonaments previs, quan aquests foren necessaris, alhora que es pactava què fer amb la terra i la grava resultant d'aquelles excavacions.³⁹⁶ Junt a aquests, caldria afegir altres tasques habituals

³⁹² AHMG. AB-1.666 ([Apèndix B8](#)). L'assut de Vernissa prengué coma referència un baladre.

³⁹³ AHNOB, OSUNA, C.729, D.44 ([Apèndix B4](#)). El cano de Corbera aporta referències a propietats rústiques.

³⁹⁴ AMC. PER. Any 1522. [Apèndix A3](#).

³⁹⁵ Aquestes dades podrien emprar-se per a fer recreacions a escala en dos o tres dimensions d'aquells assuts que no es conserven hui dia.

³⁹⁶ AMC. PN. Pere Figuerola, antiga caixa 19 (1688-01-06).

de preparació del terreny, com la de «demolir y llevar» penyes o cantals que pogueren entorpir la construcció.³⁹⁷

No obstant això, la gran peculiaritat dels projectes hidràulics era la regulació de com s'havien d'aturar o apartar les aigües dels rius per a poder treballar, especialment amb «parades»,³⁹⁸ l'execució de les quals també podia ser molt variada, ja que de vegades era el contractat qui «per son conte i gasto» tenia que «llevar la aigua del riu per a poder treballar» de la mateixa manera que «acabada dita obra hagen de tornar dita aigua». En altres ocasions, però, era el contractant qui podia ajudar amb l'aportació de materials o mà d'obra per a tal tasca, especialment en el moment en que la parada temporal fos enduta per una inundació.³⁹⁹

Tot seguit, cal destacar els «pertrets», o dit d'un altra manera, el conjunt d'instruments i mitjans aplegats per a fer una obra.⁴⁰⁰ En aquest context, es pot saber no sols els materials pactats, sinó també les qualitats que s'havien d'emprar, i les seues procedències.⁴⁰¹ Des del punt de vista contractual, sembla més interessant referir-se ací a quina de les parts implicades s'havia de fer càrrec, ja que la casuística és molt rica en aquest cas.

Efectivament, hi havia vegades en què el contractat era qui «acha de posar tots los pertrets»,⁴⁰² altres vegades ho feien els contractants, els quals «oferixen donar tots los pertrets necessaris».⁴⁰³ El més comú, però, era que empraren algun criteri mitjançant el qual es partiren aquestes despeses, sent un exemple aquell segons el qual el primer s'encarregava de les pedres picades, i el segon de tota la resta.

En altres ocasions, però, el contractant aportava una summa de diners determinada per a despeses en abastiment, a canvi de que el contractat es fera càrrec de tota la resta que

³⁹⁷ AMC. Judiciari 1624-1625, judiciari de la cort de jurats ([Apèndix A30](#)), i AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21).

³⁹⁸ Sobre les parades temporals s'ha fet referències als Epígrafs [2.1](#) i [2.2](#).

³⁹⁹ AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21).

⁴⁰⁰ DCVB. Veu “pertret” accepció 1.

⁴⁰¹ Sobre l'aprovisionament de materials veure el [Capítol 7](#).

⁴⁰² AMC. PN. Pere Figuerola, Antigua caixa 19 (1688-01-06).

⁴⁰³ AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21).

pogués sorgir després, la qual cosa comportava cert risc per al darrer si l'obra es complicava.⁴⁰⁴ Encara més, si el contractant tenia poders jurisdiccional, una altra opció era la de donar permisos per a que les matèries primeres foren extretes del seu propi territori, o dit d'un altra manera «donant-los facultat puguen pendre de les que tenen les viles».⁴⁰⁵

En obres de reparació, era habitual que els contractants també donaren llicència per a que s'empraren materials procedents de la mateixa obra que es volia reparar. En la reparació del molí Casalduch de Castelló, per exemple, la contractant aportà «tot los pertrets vells de dit molí, així fusta, rajola, com tot lo pertret, aprofitant en dita obra tot lo que sia be», tot i que moltes vegades aquest fet anava unit a que «tot lo demás pertret que faltará» l'aportaria el contractat.⁴⁰⁶

En cas de que fos el contractat qui s'encarregués d'abastir cert material, podia incloure clàusules per controlar la qualitat. Així doncs, en 1537 el Consell de Vila-real redactà que el mestre «no puga ni li sia lícit e per més posar les dites pedres en obra sens que primerament totes sien vistes e regonegudes per mestres experts en semblants obres si aquelles staran ab tota perfecció obrades». De tal manera que, en cas de no passar eixe control, s'obligava al contractat a «refinar» els materials que havia aportat fins al moment.⁴⁰⁷

Una part fonamental de tot contracte era la fixació definitiva del preu de l'obra, el qual era, quasi sempre, el resultant del procés de subhasta. En aquest sentit, els contractants tenien diverses estratègies per assegurar-se de que sols abonaven els diners en cas de que l'obra cobrira totes les expectatives del contracte.

⁴⁰⁴ AHNOB, OSUNA, C.729, D.42 ([Apèndix B5](#)). Aquesta circumstància es pot veure, per exemple a l'enginy que es volia fer al Xúquer el 1516.

⁴⁰⁵ AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21).

⁴⁰⁶ AMC. PN. Baptista Gil, antiga caixa 117 (1680-11-13).

⁴⁰⁷ AMVr. 1739/1537. PN. Not. Miquel Avinent (1537-04-04). [Apèndix A6](#).

El més habitual en qualsevol obra era l'ús de la «paga prorata».⁴⁰⁸ Per a tal efecte, es solia dur a terme la fragmentació del preu en tres pagaments de la mateixa quantitat,⁴⁰⁹ de tal manera que a cadascuna se la solia anomenar «terça», malgrat que en algun cas puntual s'ha vist que aquest nom es conservava encara que es pactaren quatre o més pagues.⁴¹⁰

Cada pagament tenia que complir normalment dos requisits fonamentals. El primer d'ells feia referència a la progressió de l'obra, de tal manera que el més comú era que la primera paga es fes en el mateix acte d'arrendament⁴¹¹ o el dia d'inici dels treballs.⁴¹² En altres ocasions, la primera paga es podia fer uns dies abans, inclús amb quatre mesos d'antelació «per a que puguen prevenir de pertrets».⁴¹³

La segona es solia establir quan es compliren uns requisits que havien sigut pagats prèviament entre les dues parts. Entre els criteris més comuns podrien estar, per exemple, l'elaboració dels fonaments,⁴¹⁴ l'arribada a un objectiu considerat com «la meitat de l'obra», o directament la fixació d'una data concreta situada a la meitat de la prolongació total estimada.⁴¹⁵

Finalment, es duia a terme una darrera retribució «acabada la dita obra»,⁴¹⁶ sobre la qual tenia especial importància la fixació d'un termini màxim de temps pactat; duració molt variable, que s'ajustava a les necessitats de cada projecte, sent aquestes, per exemple el

⁴⁰⁸ AMC. Pergamins. Any 1522, s/n.

⁴⁰⁹ AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21).

⁴¹⁰ ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.115vº-158vº.

⁴¹¹ AHNOB, OSUNA, C.729, D.44. [Apèndix B4](#).

⁴¹² AMC. Pergamins. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

⁴¹³ AMC. PN. Pere Figuerola, antiga caixa 19 (1688-01-06).

⁴¹⁴ AHNOB, OSUNA, C.729, D.44. [Apèndix B4](#).

⁴¹⁵ ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº.

⁴¹⁶ AHNOB, OSUNA, C.729, D.44. [Apèndix B4](#).

temps de sembra.⁴¹⁷ Tots aquests terminis fixats, a més a més, eren susceptibles de fer-se coincidir simbòlicament amb una festivitat religiosa.⁴¹⁸

Ara bé, el contractant comptava amb mecanismes de control per garantir que, una vegada complits els terminis establerts, l'obra estava correctament acabada. En aquest cas, es solien acordar en els contractes visures realitzades per altres «mestres experts en semblants obres», el nombre de les quals podia variar cada cop depenent de la complexitat de l'obra. Una altra ferramenta de garantia dels contractants era pactar uns dies de prova, quinze per exemple, abans d'efectuar el pagament.⁴¹⁹

Més enllà dels preu pactat, val a dir que els mestres podien ser retribuïts de manera complementària amb altres serveis. Per exemple, hi havia vegades que eren els contractants els que es feien càrrec de les ferramentes o de tenir aquestes sempre «aserades».⁴²⁰

Altres ajuts podien estar relacionats amb l'assignació de llocs per a pernoctar. Al respecte, val a dir que, a la Plana, l'anomenat Hostal del Rei de Vila-real, es va convertir en un punt estratègic per a l'arribada dels pedrapiquers destacats. De tal manera que s'ha pogut documentar l'aparent pernoctació allí de [Rodrigo de Marquina](#)⁴²¹ o Francisco Vilafranca.⁴²²

Curiosament, en les obres sufragades per Castelló a les primeries del segle XVI, establien que se li facilitaria «una casa en Castelló o Almagora [...] durant lo temps de la dita obra».⁴²³ Al respecte s'ha comprovat que inclús en aquella obra es van fer pagaments en concepte de la «posada de Vila-real», que permeteren descansar allí a la colla de [Miquel](#)

⁴¹⁷ OSUNA, C.627, D.8, ff.6rº i vº. [Apèndix B15](#).

⁴¹⁸ Per ficar alguns exemples: a l'assut de Rovella de 1512 es marca la Pasqua de Resurrecció (APP. PN. Ambrós de Artes, núm.20.08. [Apèndix B3](#)) i a l'assut d'Alfaytamí es parla de Sant Miquel (ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº).

⁴¹⁹ AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21).

⁴²⁰ OSUNA, C.627, D.66. [Apèndix B16](#).

⁴²¹ AMVr. MC.1469-70. Dada citada en Aparici (1996: 184; 2006: 149) i Román (2000: 53).

⁴²² AMVr. D.1551/1581.

⁴²³ AMC. PER. Any 1522. [Apèndix A3](#).

[de Maganya](#). Al marge de l'hostal reial, es podia donar refugi als mestres en cases particulars que els Consells llogaven per a tal efecte. Clars exemples són les cases que van cedir Domingo Verger o Joan Rubert en aquell mateix moment.⁴²⁴

Els contractants fixaven en els contractes que els arrendadors de l'obra donaren «bones fermances», a fi de tenir garanties contra qualsevol tipus de contratemps, la qual cosa també va ser corroborada per Román (2013) als contractes d'arrendament dels sequiers de Vila-real.

En aquest sentit, es solia fixar un termini determinat de temps, que podia estar en torn a dos o tres anys per als assuts de pedra picada, durant el qual la infraestructura estava a «risch, perill e fortuna» del mestre.⁴²⁵

Aquesta mesura es complementava, habitualment, amb el nomenament d'uns avaladors, a fi que si l'obra es fera malament o presentava algun imprevist, aquests assumiren les despeses per tal d'acabar-la o reparar-la, encara que el mestre de l'obra es quedés sense fons.

Els avals podien aplegar des de molt diverses posicions socials i laborals.⁴²⁶ En aquest sentit l'obrer de vila [Josep Dols major](#), fou avalat el 1673 per un pedrapiquer, un moliner d'Almassora i un ferrer de Castelló.⁴²⁷ El mateix mestre, signà un altre contracte el 1688, on designà com a fermaça al seu propi fill Josep Dols, menor.⁴²⁸

No obstant això, la gran peculiaritat dels projectes esdevinguts en caixers fluvials era l'existència de clàusules destinades a plantejar escenaris catastròfics, protagonitzats per «diluvys de aygües» o «crexcudes». En alguns casos es fixava que si això passava els

⁴²⁴ AMC. Aigües, C.2, D.16.

⁴²⁵ ARV. Real Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.115vº-158vº. L'assut d'Alfaytamí tingué una fermaça de dos anys. AMVr. MC.62,ff.27vº i 28vº. [Apèndix A1](#). L'assut de Vila-real contractat el 1518 la tingué de tres; APP. PN. Ambrós de Artes, núm.20.084. [Apèndix B3](#).

⁴²⁶ L'estudi dels avaladors en aquest tipus d'obres podria ser fonamental per a establir relacions personals de cara a millorar el coneixement de les biografies dels mestres d'obra, seguint amb el que s'ha fet amb els marmessors testamentaris en els estudis sobre noblesa.

⁴²⁷ AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21).

⁴²⁸ AMC. PN. Pere Figuerola, antiga caixa 19 (1688-01-06).

mestres «sien tenguts e obligats de refer lo dit açut e obra», o inclús que el constructor es comprometera a que si entrava grava en una sèquia nova, tingués que netejar-la a despeses pròpies.⁴²⁹ Altres vegades el contractant podia fixar per escrit que si en cas de crescuda no es pogués treballar, aquests «no sien obligats a pagar» la terça del pagament que estigués perjudicada.⁴³⁰

El seguiment de l'obra

Com s'ha vist abans, una vegada acabada l'obra era fonamental que aquesta fos visurada «conforme art i capítols», la qual cosa es feia sempre cridant a mestres experts aliens a l'obra.⁴³¹ En cas de que la infraestructura estigués «vista i visurada» de forma positiva, es duria a terme l'acte de «rebuda de l'obra», segons la qual els contractants comprovaven personalment que tot estava al seu gust, però el que és més important, que complien els capítols.

En algunes ocasions, la visura final d'una obra podia considerar que el treball del mestre havia sigut el correcte, però podia estimar que aquesta tasca havia sigut insuficient per una mala planificació dels contractants o dels experts consultats al principi. Així ocorregué per exemple amb el rearc que es va voler fer a Vila-real cap al 1584, la qual cosa repercutí en l'inici d'un nou projecte.⁴³²

Per contra, podia ocórrer que el mestre abandonés l'obra sense acabar-la, per veure's superat, o que no fos capaç d'aconseguir uns resultats operatius. En aquest darrer cas, els deixava en una posició molt delicada, ja que havien de fer-se càrrec de totes les millores necessàries a compte propi i sense haver cobrat els diners de l'obra. Davant d'aquestes situacions, i tal i com sembla que va passar a Vila-real el 1523,⁴³³ els Consells podien aportar préstecs o censals als mestres per a que pogueren acabar l'obra, la quantitat dels quals seria descomptada del pagament final una vegada conclosa satisfactòriament.

⁴²⁹ AMC. PER. Any 1522. s/n. [Apèndix A3](#).

⁴³⁰ ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.115vº-158vº.

⁴³¹ Alguns exemples clars: AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14 (1673-09-21) i AMVr. 1739/1537. PN. Not. Miquel Avinent (1537-04-04). [Apèndix A6](#).

⁴³² AMVr. D.1204/1581, s/f.

⁴³³ AMVr. Cla.293, ff.9vº i 10rº.

Una altra possibilitat era que sorgiren fortes discrepàncies entre les parts implicades. No seria molt estrany que com els projectes no sempre estaven dissenyats per la mateixa persona que acabava executant-los, hi haguera moments en què les regles pactades a nivell teòric no foren fàcils de materialitzar en la pràctica o simplement que durant el procés de construcció quedaren desfasades respecte a les necessitats reals del dia a dia.

Aplegats a aquest punt, els mestres podien plantejar-se realitzar tasques que no s'ajustaren amb el que havien signat. Açò, evidentment no era del grat dels contractants, i una vegada iniciat el conflicte adquiria molta importància la interpretació que es fes de la descripció dels elements a construir al contracte. Però sobretot, si es considerava que allò que divergia del contracte era una veritable millora o una incompetència.

Aquesta discussió, aplegués o no als jutjats, es solia solucionar amb una nova visura, segons la qual cada part enfrontada aportava un expert, tot i que en cas de disconformitat es cridava a un tercer expert aliè. Al respecte val a dir que les discussions sobre el cano de la Rambla de la Vídua a principis del segle XVII són un bon exemple de la necessitat de terceres opinions.⁴³⁴

En cas que el mestre demostrés que el que havia fet era per millorar l'obra, i els experts li donaren la raó, el més habitual era que el Consell li hagués d'abonar la despesa de les noves obres, com així aconseguí [Antoni Granelles](#) en el rearc fet a l'assut de Vila-real entre 1582 i 1584.⁴³⁵ Si pel contrari no ho poguera demostrar, es quedaria sense cobrar la retribució pactada

5.3 Els mecanismes de finançament

Una de les principals característiques de les obres hidràuliques d'iniciativa local, i més concretament de tipus municipal, és que aquestes eren autofinançades, i no solien rebre cap ajut econòmic per part de la Corona, qui únicament es limitava a donar el vist i plau o a intervenir des del punt de vista judicial quan era necessari.⁴³⁶

⁴³⁴ AMC. Aigües, C.5, s/n. Veure el [Capítol 9](#).

⁴³⁵ AMVr. D.1204/1581, s/f i AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 289.

⁴³⁶ Recorde's, com s'ha dit a l'inici d'aquest capítol, que sí podien indirectament amb la concessió regia del terç delme i les primícies procedents dels fruits que es generaren a partir de les millores introduïdes.

Al respecte, Bernabé Gil (1996: 88) ja va reflexionar sobre el fet de que si bé és cert que la documentació tendeix a presentar-nos als consistoris com a principals impulsors, cabria tenir en compte que les despeses econòmiques no eixirien tant de les seues arques municipals, com es podria pensar, ja que el més habitual seria que foren el conjunt dels regants beneficiats els que acabaren per fer-se càrrec.

Dit açò, i tenint en compte que com és sobradament conegut, els consistoris de l'antic règim no tenien un funcionament democràtic, sinó que al capdavant dels mateixos hi havia certes oligarquies locals, hom es podria preguntar si els projectes iniciats pels Consells municipals foren el reflex de les necessitats reals del conjunt dels membres de la comunitat o, si per contra, les decisions que aquestes institucions prenién estaven a la mercè dels més poderosos. Dit d'una altra manera, dels que més terra podien tenir a l'horta.

REINANDO
CARLOS IV
EL COMUN DE REGANTES DE LA
VILLA DE CASTELLÓN
A EXPENSAS PROPIAS
MDCCLXXXIX

Imatge 48. Epigrafia de la Casa de les Reixes al riu Millars.⁴³⁷

Aquesta qüestió és difícil de respondre, però sembla que en la majoria dels casos no hi ha evidències clares d'una instrumentalització de les obres hidràuliques per al benefici exclusiu i particular d'un suposat grup oligàrquic, a l'estil del que va passar per exemple

⁴³⁷ Font: fotografia de l'autor (agost de 2018).

amb la fundació de Villafranqueza, on són ben coneguts els interessos especulatius de Pedro Franqueza, comte de Villalonga.⁴³⁸

En realitat, la finalització d'una obra especialment important podia derivar en un sentiment d'orgull per part de la comunitat, la qual cosa culminava en l'encàrrec d'epigrafies per tal d'immortalitzar l'esforç econòmic. Una clara mostra d'açò fou la inscripció que es va instal·lar al nou partididor reial o Casa de les Reixes, situada al terme d'Almassora, el 12 de gener de 1790 (Beltrán Manrique, 1957: 245).

En casos com aquests, l'ús d'expressions com «el común de regantes» pren una especial rellevància, ja que deixa clar quin ha sigut el col·lectiu que dins del municipi ha participat en l'esforç econòmic i que, per tant, és el principal interessat.

Més enllà del cas paradigmàtic del que s'acaba de parlar, la veritat és que no totes les obres eren de la mateixa importància, ni es finançaven de la mateixa manera. Efectivament, cal tenir present una diferenciació entre aquelles petites intervencions que es podien costejar amb les arques ordinàries del consistori, i aquells escenaris en què aquestes es veien desbordades.

Les arques municipals

Com ja va assenyalar Arroyas (1989: 105-106 i 111-112) en el seu estudi sobre el Consell de Castelló, sovint les competències municipals en hisenda estaven diversificades en diferents oficials anomenats «síndics» o «clavaris», els quals solien ser notaris o personatges que comptaren amb una hisenda pròpia suficientment gran, de més de 1.000 lliures, com per a fer front amb els seus propis recursos a una mala administració realitzada per la seua part.

El clavari de la vila, mantenia durant tot el període d'un any, anomenat «sindicat» o «clavaritat», una comptabilitat ordinària, que quedava enregistrada en els «llibres de claveria», amb dos parts; els ingressos o «rebudes» i les despeses o «dates». Al finalitzar el període de gestió, aquest havia de rebre els comptes dels arrendadors, així com altres comptabilitats extraordinàries que s'hagueren dut a terme. Es podria dir doncs que les

⁴³⁸ Sobre aquest personatge veure: Solà Soler (1947), Tomàs Ribé (1997) i Gimeno Sanfeliu (2018).

obres de reparació o els projectes assimilables pels comptes ordinaris serien finançats directament amb els fons del clavari.

Al marge de la claveria general, podien existir altres paral·leles i que s'ocupaven d'assumptes molt variats, tals com el clavari del forment, el dels marjals, els arrendadors de les carnisseries, de la peita, de les cises majors o del tabac. No obstant això, també podien haver altres comptabilitats directament relacionades amb les infraestructures hidràuliques. Tingue's en compte que, des d'Època Medieval es solien crear unes institucions *ex processu*, anomenades «fàbrica», i destinades principalment a la comptabilitat, amb «Llibres d'obra».⁴³⁹

Si bé és cert que no fou habitual que als consistoris es crearen institucions paral·leles per a gestionar la construcció d'assuts o sèquies, sí pogueren dur-se a terme actuacions que generaven una comptabilitat paral·lela, amb el nomenament d'un «síndic clavari de l'obra».

Un bon exemple d'açò es pot trobar a Castelló, on es conserven diversos «Llibres d'obra» d'assuts. La consulta de les «rebudes» dels mateixos mostra una diversitat en l'origen dels recursos. Per exemple, en l'assut iniciat el 1525, es documenta pagaments protagonitzats pel «peyter de la dita vila», la qual cosa podria estar indicant que es finançava a partir d'aquell impost.⁴⁴⁰ D'altra banda, la represa construïda des de 1549 destaca el «clavari del forment».⁴⁴¹

Una vegada acabada l'obra, la comptabilitat relacionada amb el manteniment físic de l'assut podia assimilar-se a la clavaritat anual, encara que hi ha casos en què pogué dur-se a banda. Açò és el que ocorregué el 1550 amb el de Castelló i Almassora, degut al fet de que ambdues poblacions, juntament amb les partides de Vilamargo i Almalafa, havien de partir-se les despeses anuals.⁴⁴²

⁴³⁹ En el cas de la catedral de València, per exemple, aquesta tasca era duta a terme per un «sotsobrer de la Seu», qui nomenat pel capítol ocupava el càrrec un any i estava assistit per «oïdors de comptes». (García Marsilla i Izquierdo Aranda, 2013: 26-29).

⁴⁴⁰ AMC. Aigües, C.2, D.16.

⁴⁴¹ AMC. Aigües, C.3, D.26.

⁴⁴² AMC. Aigües, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris.

Les derrames

Tots aquells «mecanismes ordinaris», de vegades, resultaren ser insuficients, especialment després d'una gran inundació amb efectes destructius. En aquest cas, els municipis podien emprar llibres paral·lels que tenien la finalitat de dur a terme el recompte de totes les despeses del consistori esdevingudes després d'aquelles situacions de crisi, motiu pel qual era habitual que allí hi estigueren replegades totes les despeses relacionades amb la reconstrucció d'assuts i les sèquies.

Per a tal objecte, Glick (1988: 134 i 136), ja va assenyalar que «los gastos extraordinarios de las acequias, generalmente, eran [...] distribuidos proporcionalmente entre los miembros de la comunidad a manera de cequiaje», o dit d'una altra manera, mitjançant un «prorrateo proporcional».

Per a tal objectiu es feien les derrames, les quals es podrien definir com el repartiment d'una despesa eventual entre els membres d'una comunitat. Un aspecte veritablement interessant és que la seua posada en funcionament es podia fer de diferents maneres depenent de la gravetat de la circumstància. En aquest sentit, quan s'havia de fer front a intervencions petites, el jurats podien aprovar amb el Consell tot tipus de mesures extraordinàries. Malauradament, la cosa es complicava quan el volum de la xifra a recaptar era molt elevat.

Al respecte, Glick (1988: 33-34 i 55-56) ja va destacar que a l'Horta de València medieval es reunien «assemblees» o juntes extraordinàries «para discutir proyectos de construcción y financiación de obras que precisaban la atención inmediata de los comuneros», sent un clar exemple d'açò l'assemblea realitzada el 1436 pels usuaris de Rascanya, per debatre la viabilitat de traslladar aigües amunt el seu assut.⁴⁴³ El mateix ocorregué el 1446, quan es van reunir els usuaris de Rovella, per a aprovar el cost de les obres de reparació de la seua sèquia.⁴⁴⁴ Aquest autor destacà també que, a més de reunir-se, era fonamental la recerca de «la voluntat e consentiment dels hereters» tal i com es va poder documentar de manera literal en un canal obert a Rascanya el 1415.⁴⁴⁵

⁴⁴³ ARV. Governació, 2.264, 1º mà, f. 40rº.

⁴⁴⁴ ARV. Governació, 2.272, 3º mà, f. 34rº.

⁴⁴⁵ ARV. Governació, 2.211, 9º mà, f. 8rº.

A la Plana de Castelló, s'ha pogut anar destacant en articles anteriors (Pardo Nàcher, 2014 i 2016) que, tot i ser aparentment un model de gestió de les aigües diferent al de l'Horta de València, també comptava amb aquest mecanisme en moments de gran crisi. El cas millor conegut, per la qualitat dels documents conservats, és l'assemblea de 1582, que va ser convocada quan el Consell ja havia hagut de gastar al voltant de 30.000 sous de les arques municipals per a fer front a les reparacions. Altres exemples coneguts en aquell municipi són els de 1583, 1590, 1604 i 1617.⁴⁴⁶

L'accés a aquestes assemblees era poc exclusiu, sobretot si es té en compte que tota l'horta havia sigut destrossada per una inundació. Davant d'aquesta situació, com és normal, podien assistir tots els «terratinents de terres regades en lo terme de aquella», és a dir, a tots aquells usuaris («veïns e terratinents») que posseïen terra i pagaven l'impost de sequiatge.

Per tal de que tots els usuaris foren coneixedors del seu dret a assistir a l'assemblea, l'anunci de la convocatòria es feia a través de diferents mitjans: aquells que habitaven a la localitat convocant serien avisats mitjançant crida pública, per «lo ministre i trompeta», qui procediria a la publicació anunciant «el nom de cada u de vos a so de trompeta».⁴⁴⁷

Els usuaris que vivien en altres municipis⁴⁴⁸ eren avisats mitjançant una lletra o carta de requeriment, dirigida als justícies de les localitats de cada «hereter resident». Una vegada aplegava la carta a la seua destinació, es feien crides en cada vila i unes setmanes després es comunicava per carta a la localitat convocant quins serien els veïns que assistirien aquell dia.⁴⁴⁹

Aquest procediment de convocatòria era molt semblant al que es duia a terme en algunes sèquies de l'Horta de València, ja que en les assemblees extraordinàries de la sèquia de Favara era el trompeta de la ciutat del Cap i Casal qui feia les crides públiques en els llocs

⁴⁴⁶ El context en el qual foren convocades aquestes assemblees, i les seues conseqüències, s'expliquen al [Capítol 8](#).

⁴⁴⁷ AMVr. 1204/1581. f. 4 rº.

⁴⁴⁸ Per al cas de Vila-real, els principals municipis informats eren Borriana, Mascarell, Artana i la Vall d'Uixó.

⁴⁴⁹ AMVr. 1204/1581. f. 2 rº.

allí acostumats, tant a la capital com a Patraix, Benetússer, Albal, Catarroja, Massanassa, Alfafar i Russafa (Martínez i Terol, 2014: 608).

La presència de terratinents, és a dir, d'usuaris que no vivien en la localitat on tributava la finca regada, estava regulada per la «Pragmàtica sanció de Sueca»,⁴⁵⁰ Aquesta obligava a tots els terratinents a pagar totes les càrregues imposades en la ciutat de reialenc on tenien les possessions, evitant així que es desentengueren i foren els veïns els únics en pagar.⁴⁵¹

Aquest tipus d'assemblees es celebraven normalment a l'interior d'espais religiosos, tal i com ja va referir Glick (1988: 33 i 55) al documentar que a l'Horta de València les reunions de les sèquies de Benacher, Faitanar i Rovella es celebraren al segle XV al convent de Sant Francesc del Cap i Casal,⁴⁵² mentre que la de Rascanya es van dur a terme al monestir de la Trinitat de la mateixa ciutat al segle XV,⁴⁵³ i al «porche de la iglésia y hospital de Sent Llàcer» el 1607.⁴⁵⁴ No obstant això, el cas de Favara presenta la diferència de que les reunions es celebraven a la Casa de la vila, segons ha pogut documentar Martínez i Terol (2014: 608).

En el cas concret de Vila-real, sembla que el lloc habitual elegit als segles XVI i XVII fou «la església de la casa hospital dels benaventurats archàngels sant Miquel i verge santa Llúcia».⁴⁵⁵ Pel que fa a Borriana, Felip (1987) també va documentar que les assemblees al segle XVII foren realitzades en un lloc de semblants característiques com l'església de Sant Blai.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ Aquesta pragmàtica fou aprovada per Pere II el Cerimoniós en les Corts de 1342, a petició del Braç Reial, i posteriorment passaria a ser un fur (Branchart, 1795: 523- 524).

⁴⁵¹ AMVr. 1204/1581. f. 4 rº.

⁴⁵² ARV. Governació, 2.268, 4º mà, f. 8rº.

⁴⁵³ ARV. Governació, 2.249, 3º mà, f. 36rº.

⁴⁵⁴ ARV. Varia. Acte de ajust general de la sèquia i comuna de Rascanya de l'any 1607.

⁴⁵⁵ Ningú coneix l'aspecte i l'aforament que va tenir aquesta església, tot i això Doñate (1973: 14-15) va deduir que hi hauria un pòrtic interior, la qual cosa proporcionaria un espai obert que facilitaria la celebració de reunions multitudinàries.

⁴⁵⁶ AHNu, C.12, D.828.

Les investigacions de Vercher (2000: 149-150 i 2014: 175-176) sobre les comunitats de regants del Xúquer mostren comportaments semblants, ja que s'ha pogut constatar que el 1457 els usuaris de Corbera es van reunir amb les autoritats a l'església parroquial de Riola a fi d'aprovar la construcció d'una nova sèquia,⁴⁵⁷ convocatòria que es tornaria a repetir el 1510.⁴⁵⁸

Una volta arribat el dia de l'assemblea, el cas de Vila-real permet saber que l'acte s'iniciava «ab so de trompeta e veu de crida pública», alhora que començaven a sonar les campanes de l'església, donant fins a quatre senyals.⁴⁵⁹

El més destacat de l'acte era el discurs del jurat en cap del municipi convocant. Aquest, es dirigia al conjunt dels veïns i terratinents com a «molt magnífics i savis senyors» per a exposar-los les causes que els havien fet reunir-se, així com una mena d'ordre del dia, a la qual s'afegia que els assumptes tractats es debatrien amb «equalitat», ja que «cadascú de vostès, magnificències, dirà son parer en lo que dit és».⁴⁶⁰

Segurament, l'aprovació de derrames era, sense cap mena de dubte, l'objectiu principal d'aquets tipus d'assemblees. Aquests impostos extraordinaris són molt coneguts en pràcticament tots els regadius valencians, el qual podria rebre molts noms, tals com Dret Nou o Nou Impòsit.

Un bon exemple el trobà Martínez i Terol (2014: 608) a Favara, quan la convocatòria d'un «ajust» a principis del segle XVI va servir per a incrementar l'impost de sequiatge de cinc a nou diners per cafissada junt el pagament d'una derrama extraordinària de tres sous per cafissada, a més de que seria el Comú i no el sequier qui s'encarregaria de la gestió del reg fins 1519.

Una vegada feta la proposta, es duia a terme l'exposició o negociació de les condicions de la mateixa «al temps i manera i en la forma que se decidirà els veïns i terratinents de

⁴⁵⁷ AHNOB, OSUNA, CP.98, D.3.

⁴⁵⁸ ARV. Vària, pergamins, núm.45.

⁴⁵⁹ AMVr.1204/1581.f. 14 rº.

⁴⁶⁰ *Ibidem.* f. 18 vº.

regadiu».⁴⁶¹ És a dir, que pogué existir la possibilitat de que els usuaris allí reunits pogueren plantejar i debatre el seu contingut. Després de la presumpta negociació es passava a l'aprovació de la derrama.

Les derrames realitzades entre els segles XV i XVII no eren necessàriament de tipus monetari. En realitat, el més comú era que es fes en espècie, i que aquesta s'entregués amb una periodicitat més o menys anual que coincidiria amb l'època de collita. A més a més, es feia seguint un criteri de proporcionalitat, de tal manera que es pagava en relació a la quantitat de terra posseïda, o dit d'un altra manera, que abonava més qui més es beneficiava.⁴⁶²

D'altra banda, s'ha pogut documentar que, en algunes ocasions, la imposició d'aquesta derrama no era d'aplicació unànime i general per a tot un terme municipal. Una primera excepció estaria en el nivell econòmic, ja que podien quedar exclosos «els pobres e miserables que els oficials tindran per tals»,⁴⁶³ així com tots aquells propietaris que tingueren menys d'una cafissada de terra (6 fanecades).

Altres criteris que podien condicionar la quantitat del pagament eren el tipus de cultiu i la localització de les finques. Seguint amb l'exemple de la derrama de Vila-real, esdevinguda el 1582,⁴⁶⁴ val a dir que es delimitava diferents zones on una terra podia pagar més que una altra.⁴⁶⁵ El motiu pel qual açò podia passar s'explicaria per l'existència de jurisdiccions especials dintre del terme municipal.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ *Ibidem.* f. 23 rº.

⁴⁶² AMVr.1204/1581. f. 25 rº i 25 vº.

⁴⁶³ *Ibidem.* ff. 24 rº. i vº

⁴⁶⁴ Per a saber més sobre aquest molí consultar: Aparici i García Edo (2004: 243-244 i 264).

⁴⁶⁵ Així doncs, «del Millars fins al sedeny que puja del Molí D·amet» pagarien 1,5 almuds de forment, per «cafissada de terra sembrada o per plantar, encara que siga vacant». Per altra banda, aquells que tenien terra «del sedeny d'Avall fins al final del terme de Vila-real i Nules» pagarien 0,5 almuds de forment per cada «cafissada de terra campa de la forma sobredita», a excepció d'aquelles conreades amb vinyes, oliveres, garroferes, moreres i figueres, que pagarien 1,5 almuds de forment. Aquesta línia divisòria estaria, segurament, en el camí de Bonastre, on s'ubicava l'anomenat molí de Bonastre.

⁴⁶⁶ Efectivament, s'ha pogut constatar que aquella delimitació coincidiria amb la part del terme de Vila-real que comptava amb un nucli de població, que tot i estar dins del reialenc, eren propietat de senyors laics,

Més enllà de les derrames, la reunió dels usuaris podia ser emprada també amb la finalitat de debatre sobre la manera en què es durien a terme les obres per a les quals feien falta els diners. El jurat en cap, era qui llançava la proposta de reedificar o fer de nou una determinada infraestructura, alhora que es consultava sobre la manera en la que es duria a terme la contractació del professional.

D'entre totes les derrames que s'ha pogut documentar a la Plana als segles XVI i XVII, no sembla que ninguna d'elles donés cap problema a l'hora de recaptar els diners. En realitat, en casos de gran emergència, com pogués ser la destrucció ocasionada per una gran inundació generava una situació molt concreta en la que tots els usuaris estaven interessats en tornar a la normalitat el més prompte possible.

Malgrat tot, la manera amb la qual es podia recuperar el bon funcionament de les infraestructures pogué tenir més d'una interpretació per part de comunitats amb centenars d'usuaris. És precisament en el cóm, on les assemblees pogueren ser fonamentals com a mecanisme de pacte col·lectiu en temps de crisi, al donar veu a tot aquell que poguera i volguera estar present.

Per contra, al segle XVIII, la realització d'un gran projecte municipal a Castelló, com fou el de l'aprofitament de les aigües de la rambla de la Vídua, sembla que tal i com ja va observar Gimeno Michavila (1935: 74), sí va comptar amb grans negatives per part del conjunt dels usuaris, fins al punt de que «los colectores [...] no pueden cobrar los dichos repartos». En realitat, aquella derrama comptava amb dos diferències, ja que aquella no es va consensuar amb cap assemblea i, a més a més, tampoc era un assumpte de primera necessitat per a tots.

Els censals

Una darrera possibilitat de finançament era la d'acudir al deute. Es podria dir que aquest fou el mecanisme predominant a la Ribera del Xúquer durant els segles XVI i XVII en aquells projectes destinats a construir sèquies.

la qual cosa els dotava de privilegis especials. Sobre aquests nuclis de població senyorial veure: Aparici i García Edo (2004), mentre que per al cas concret de Bellaguarda es compta amb Guinot i Aparici (1998).

En aquest sentit, cal recordar el cas de la sèquia de Corbera, estudiada per Vercher (2000: 150), on un Consell General va elegir un síndic per a carregar-se un censal de fins a 21.000 lliures el 1510.

Aquest recurs, també fou emprat per Castelló de la Ribera, segons documentà Peris (2000: 167 i 172-173). Allí, el privilegi de 1605 que els permetia construir la sèquia d'Escalona també va estar vinculat des dels seus orígens amb censals per valor de 31.450 lliures, la qual cosa va tenir uns resultats molt negatius, perquè a causa de la conjunció de diversos factors va provocar un veritable dèficit de la hisenda municipal.

Un altre cas és el de la sèquia reial de Carcaixent, estudiat per Torres (2000: 203-204), ja que el 1653, quan es suplicà un privilegi al monarca per a construir-la, també es sol·licità la possibilitat d'endeutar-se amb censals que ascendien fins a les 20.000 lliures, els quals van ser carregats a grans terratinents locals i diverses institucions laiques i eclesiàstiques.

Un poc més tard, Polinyà, també empraria el mateix mecanisme, quan trenta-nou veïns elegiren un síndic procurador per a carregar un censal de 1.500 lliures que li prestaria un religiós del monestir de la Valldigna, a fi de fer la sèquia anomenada del Rei (Vercher, 2000: 150).

En altres casos, on es va preferir fer ús de derrames, podia passar que un enduriment del context, per exemple amb una concentració molt alta d'inundacions catastròfiques, fes insuficient eixe recurs. Tingue's en compte que abusar d'aquest mecanisme de finançament extraordinari podia acabar per ofegar econòmicament a una població que per no poder regar amb normalitat estaria ja en clara recessió.

En eixos casos, no quedava altra solució que acudir al deute extern. Si ens fixem en la gestió de Vila-real després de la inundació de 1581, es poden constatar tres pagaments en aquest concepte fets a particulars a partir de desembre de 1583, la summa dels quals no era molt elevada, ja que estaria en torn a les 116 lliures, seguit d'unes 107 lliures que es van lliurar a l'exercici següent en concepte de «pensions de censals».⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ AMVr. 1551/1581, s/f. I.D, I.D, 267 i 292.

Els mestres de les obres

Els assuts i les seues infraestructures annexes foren unes obres civils que, com es veu en aquesta tesi, anaren experimentant millores tècniques amb l'objectiu de ser cada vegada més resistents, la qual cosa els va convertir en elements cada cop més complexos que, a la seua vegada, anaren requerint d'una mà d'obra més especialitzada.

Partint d'aquesta hipòtesi, hom podria preguntar-se què es coneix a dia de hui sobre aquells professionals de la construcció. La veritat és que, tot i que a nivell individual sí s'han anat publicant moltes dades biogràfiques, la manca d'un veritable estudi sobre aquest col·lectiu a l'àmbit valencià⁴⁶⁸ fa que encara quede molt per tenir una visió de conjunt.

En realitat, el discurs historiogràfic tradicional s'havia centrat primer en la recerca de grans personatges per explicar grans obres hidràuliques. Per aquest motiu l'interès dels erudits girava principalment al voltant dels grans enginyers de Felip II,⁴⁶⁹ i les influències externes, aplegades fonamentalment des de la Itàlia del Renaixement. Encara que, poc a poc, es va anar imposant la idea de que al marge d'aquells hi hauria un conjunt de mestres locals i regionals que van tenir un paper decisiu en la introducció d'innovacions (López Gómez, 1992 i 1996: 95).⁴⁷⁰

En aquest context, em sembla oportú recordar la crítica que Faus Prieto (1995: 15-16) va fer en la seua tesi doctoral sobre el que va anomenar «el mètode de les grans figures», és a dir, una manera de treballar segons la qual s'extreien conclusions sobre amples cronologies a partir d'una informació primària escassa i unes notícies bibliogràfiques mínimes, la qual cosa conduïa a una història simplificada a l'extrem, i dividida per unes fites descontextualitzades. En aquest sentit, l'autor s'inspirà en una idea anterior de

⁴⁶⁸ Sí s'ha fet una recopilació sobre Aragó per part de Blázquez i Pallaruelo (1999).

⁴⁶⁹ Alguns noms destacats són: Juanelo Turriano, Jorge Palearo II Fratino, Francesco Sitoni, Vespasiano Gonzaga i, especialment, la nissaga dels Antonelli.

⁴⁷⁰ Fins fa poc, es ficava dins d'aquest grup a alguns artífex locals que participaren en la construcció de preses, de tal manera que es podria destacar a Pere Izquierdo a Tibi, Miguel Sánchez al mar d'Ontígola, Juanes del Temple a Almansa i Becerra i Cabrera a Elx (López Gómez, 1996: 95).

Vázquez Maure (1982: 59-60), per reflexionar sobre si la inexistent investigació sobre «mapistes» set-centistes que s'havia dut a terme fins aleshores era una història de fantasmes, o dit d'una altra manera, un relat amb noms aïllats, dels quals no es sabia res en realitat.

Aquest raonament podria estendre's perfectament a l'àmbit d'aquest treball. En aquest sentit, si fins ara l'estudi de les transformacions tècniques esdevingudes en les infraestructures de reg durant l'Època Moderna ha sigut un tema no especialment prolífic des del punt de vista historiogràfic, amb les úniques excepcions de l'estudi de les grans preses alacantines o d'algun canal creat *ex novo*, encara menys atenció han rebut els artífexs que ho van dur a terme.⁴⁷¹

La realització d'aquest exercici de síntesi és fonamental per donar resposta a qüestions més complexes relacionades amb el sorgiment de les innovacions hidràuliques. Però també amb el «difusionisme», una línia d'investigació introduïda a Espanya per Glick (1970), que està relacionada amb els processos de transferència de les idees i de la tecnologia.

Al respecte, val a dir que López Gómez (1996) ja es preguntava com van sorgir els coneixements necessaris per a construir les grans preses alacantines, si aquestes foren aplicacions empíriques o si existia una doctrina teòrica, de la mateixa manera que es preguntava quin fou el procés de difusió del coneixement i de la tècnica. Per a tal objecte, Giménez Font (2016: 160) plantejà que es podia donar resposta a aquelles qüestions seguint les pautes del difusionisme. Així doncs, s'ha de tenir present que per a entendre millor la difusió tècnica s'han d'estudiar els agents implicats, els mitjans de difusió i l'acceptació i modificació en els sectors de recepció d'innovació.

Partint d'aquests antecedents, no és descabellat plantejar-se de nou aquestes qüestions amb la novetat d'aplicar-les a les preses de derivació. Així doncs, i amb l'objectiu final de conèixer com es van introduir les innovacions tècniques en les mateixes i els seus elements complementaris, el present capítol oferirà un apropament a aquelles persones que van protagonitzar la construcció dels assuts i les seues infraestructures

⁴⁷¹ A l'[Epígraf 1.2](#) s'ha fet una síntesi d'aquestes dues línies d'investigació.

complementàries, no sols des del punt de vista material, sinó també intel·lectual, ja que tractarà de prestar una especial atenció als mestres que dirigien les obres.

6.1 La hidràulica: especialització o polivalència?

En l'actualitat vivim en un món altament especialitzat on resulta difícil imaginar a un arquitecte o a un escultor tractant de resoldre problemes d'hidràulica, a l'hora que s'estiga construint un element de pedra sobre un riu. No obstant això Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 179) ja advertien que l'estudi dels grans pedrapiquers de la ciutat de València, manifestava que, més enllà de les grans obres urbanes, les qüestions d'aigües eren una part substancial i complementària de la seua feina.

En aquest sentit, cal tenir molt present que els pedrapiquers del segle XV i XVI no es limitaven a picar pedres, sinó que estaven prop del concepte actual d'arquitectes, a causa de la seua capacitat per a dissenyar i dirigir tota mena de projectes arquitectònics complexos, fins al punt de ser molt polifacètics en la diversitat de treballs

Dit açò, és temptador preguntar-se si dins d'aquest col·lectiu hi hagueren veritables especialistes en hidràulica, fins al punt de que aquesta aplegués a ser l'activitat principal d'alguns d'ells. Al respecte val a dir que dins dels pedrapiquers s'ha pogut documentar molts mots que podrien fer-nos pensar que sí. No obstant això, aquesta valoració sempre compta amb un *handicap*, perquè a dia de hui és pràcticament impossible conèixer totes les construccions realitzades per un mateix individu. Per aquest motiu, és arriscat cercar percentatges sobre la proporció dels treballs hidràulics realitzats respecte al total per cada individu.

En realitat, alguns autors s'han centrat més en termes qualitius per tal de plantejar que ocupar-se de projectes hidràulics en la cronologia estudiada podria considerar-se com la culminació d'una carrera professional, de tal manera que sols aquells mestres amb gran prestigi i consideració social podien aspirar a ells (Blázquez i Pallaruelo, 1999, II: 544-545).

Especialitzacions hidràuliques documentades

Al Regne de València, els pedrapiquers cristians comptaren amb una llarga tradició en obres hidràuliques, mitjançant la condició de «livelladors» d'aigües.⁴⁷² Glick (1988: 363-369) fou un dels primers en referir-se a ells com «un cuerpo de técnicos especializados que proyectaban y construían acequias», a més de participar «en las inspecciones y reconocimientos de los proyectos» des dels temps de la Conquesta.⁴⁷³

Al respecte, el mateix autor proposà que a l'àmbit valencià hi havia una diferència entre els «livelladors» i els «piquers», perquè semblava que l'ús del primer mot feia referència a veritables especialistes, mentre que en altres llocs com Lleida, no existien diferències entre ambdós denominacions (Glick, 1988). Al voltant d'aquesta possibilitat val a dir que, a la Plana no es veu clara aquesta diferenciació durant l'Època Moderna, ja que en realitat, l'anivellació sembla ser una tasca més dels pedrapiquers.⁴⁷⁴

Aquesta activitat, però, no es limitava únicament a les sèquies. Tingue's en compte que hi havia altres infraestructures, com els molins, els partidors o els assuts, susceptibles d'aquesta pràctica. Un bon exemple d'açò, es pot veure als arxius de la Plana, on s'ha documentat una gran diversitat d'elements anivellats durant l'Època Moderna.

En eixa comarca, doncs, es pot parlar dels casos de [Pedro de la Carrera](#), qui anivellà els corrents de la Plana el 1528;⁴⁷⁵ [Joan de Vidanya](#) qui anivellà el lloc on s'havia de fer un molí a Vila-real i l'assut de Castelló el 1550;⁴⁷⁶ [Miquel Porcar](#) qui anivellà la Sequiola de Vila-real el 1559 i els corrents de la Plana amb [Gaspar Gregori](#) el 1567;⁴⁷⁷ Pere Cantero

⁴⁷² Alguns exemples medievals ben coneguts a la Plana foren: Bertran Adalbert i Berenguer Llàcer en la Sèquia Major de Vila-real, construïda *ex novo* entre 1272 i 1281 (Guinot i Selma, 2012 i Gil Vicent, 2017). Posteriorment, també es veuen altres treballs d'anivellació a la sèquia major de Castelló, realitzats per Domingo Monpaho i Joan Payo el 1417 (ARV. Governació, 2219, 6º mà, f.33vº. Citat per Glick (1988: 366).

⁴⁷³ Una interpretació més actual sobre el terme «livellador» es pot veure a Torró (2013).

⁴⁷⁴ Per ficar un exemple simbòlic, [Miquel Porcar](#), surt documentat a Vila-real amb la doble condició de «pedrapiquer y livellador de aygües» cap al 1560 (AMVr. Cla.311, f.21vº).

⁴⁷⁵ AMVr.Cla.294,f.7rº.;

⁴⁷⁶ AMVr. Cla.300, f.13vº i AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 6. Olucha (1985: 84).

⁴⁷⁷ AMVr.Cla.331,f.21vº.i AMVr,Cla.316,f.16vº.

qui va anivellar la sequiola de Vila-real el 1563⁴⁷⁸ i finalment, [Sancho de Camino](#) qui anivellà els corrents de les Quatre viles el 1571, el Sequiol i un molí a Castelló el 1581.⁴⁷⁹

Una segona especialització prou comuna seria la dels «mestres de molins». Efectivament, s'ha de tenir present que aquests enginys hidràulics eren una construcció veritablement complexa on participava gent de diversos oficis, com serradors, fusters, ferrers i altres operatius, però eren aquests els que veritablement estaven especialitzats en la direcció de l'edificació.

Seguint amb l'exemple de la Plana, es pot dir que allí s'ha pogut documentar amb aquest qualificatiu a Llorens Martínez, Jaume Bono i Andreu Gomir en la construcció del molí Nou de Vila-real el 1551;⁴⁸⁰ Joan Barro, qui donà unes traces al molí de Cap de Terme el 1568;⁴⁸¹ Gabriel Puigvert qui taxà un canal del mateix molí el 1583;⁴⁸² i Joan Castell d'Onda, qui s'ocupà de reconèixer una mola de regolf al molí Nou de Vila-real el 1590.⁴⁸³

A Castelló s'ha documentat a Joan Pascual «livellador y mestre de molins» qui va ser contractat per aquell Consell per a anivellar el molí d'en Saloni a Vilafamés el 1593,⁴⁸⁴ Joaquim Sans, qui va fer una visura a les obres d'un molí el 1694 i després va ser contractat per a edificar un altre el 1698.⁴⁸⁵ Finalment, es podria fer menció de Baptista Balader, de la ciutat de València, que va fer una visura a unes obres el 1694.⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ AMVr. Cla.314, f.19vº.

⁴⁷⁹ AMC. MC. 1571-1572 i AMC. MC. 1571-1572. Referenciat en Olucha (1987: 31).

⁴⁸⁰ AMVr. Cla.306, ff.32vº i 33rº.

⁴⁸¹ AMVr. Cla.317, f.27rº.

⁴⁸² AMVr. Cla.325, f.52rº.

⁴⁸³ AMVr. Cla.332, f.37rº.

⁴⁸⁴ AMC. MC.1593-1596 (1593-08-14) Referenciat per Olucha (1987: 67).

⁴⁸⁵ AMC. PN. Pere Brevà 1698-1707, antiga caixa 24. Referenciat per Olucha (1987: 77).

⁴⁸⁶ AMC. Judiciari 1693-1694 (1694-01-28). Referenciat per Olucha (1987: 25).

Una altra consideració, fins a cert punt sorprenent, és la de mestre d'albuferes, el qual apareix a Castelló el 1543, quan fou cridat Joan Pérez, qui sembla que estava treballant per Oriola, perquè «vinga per consellar per hon pasará l'aygua en la margal».⁴⁸⁷

L'especialització de «maestro de fuentes», ha sigut molt ben documentada per Blázquez i Pallaruelo (1999) al Regne d'Aragó i per Perelló Ferrer (1996) a Catalunya, podent-se destacar una llarga llista de noms al segle XVI i XVII. Malauradament, en els municipis de les grans hortes valencianes no sembla ser tan comú, segurament perquè aquesta era una necessitat més present als pobles d'interior, sobre els quals es té menys documentació.

En realitat, quan es fa referència a l'abastiment urbà els pedrapiquers tenen una major presència en la reparació de pous. Per ficar alguns exemples, es pot dir que [Sancho de Camino](#) va reparar un arquet del pou de la plaça de Vila-real el 1563 i poc després va adobar algunes de les seues pedres el 1565 i va emplomar unes altres per al mateix el 1572.⁴⁸⁸ Tot i això, la veritat és que en aquest cas tampoc degué veure's com un treball especialitzat, ja que no s'ha documentat tampoc res semblant a «mestre de pous».

Existiren els mestres d'assuts com a especialitat?

Com s'ha vist, existiren alguns mots que evidencien certes especialitzacions hidràuliques per part dels pedrapiquers. Però, existí la figura de «mestre d'assuts»? Per poder raonar aquesta qüestió és interessant fer una reflexió prèvia sobre la denominació «mestre d'obra», respecte a la qual val a dir que no feia referència a un ofici com a tal, sinó més bé a una consideració social que tenien alguns mestres.

Al respecte, cal recordar alguns exemples molt coneguts, com pugen ser els de [Pere Compte](#), que figurava com a mestre d'obres de la catedral de València o de la de Tortosa (Zaragozà i Ferrer-Gómez, 2007), [Joan de Corbera](#), mestre d'obra de la llotja de València, o [Joan d'Ambuesa](#), mestre d'obra del monestir de Sant Miquel dels Reis.⁴⁸⁹

Dit açò, es podria assenyalar que els «mestres d'obres» eren els responsables tècnics de determinades construccions, de tal manera que tenien uns coneixements molt variats en

⁴⁸⁷ AMC. MC.1533-1534, s/f. (1543-03-29). Aquest fet ja va ser referenciat per Olucha (1988: 159).

⁴⁸⁸ AMVr. Cla.313,f.20vº; AMVr. Cla.315, f.43vº i AMVr. Cla.319, f.44vº.

⁴⁸⁹ AMVr. D.1204/1581, s/f.

diferents matèries i una comesa molt ampla. Així doncs, eren ells els que dirigien les construccions que prèviament havien projectat, eren els provisors de les mateixes i de vegades podien ser els seus executors manuals (Argilés Aluja, 2000: 58), mentre que en altres ocasions es quedaven dins del plànol purament intel·lectual, més pròxim a l'arquitecte posterior.

Tenir açò present és important, perquè en la documentació és habitual trobar-se amb denominacions que poden portar a confusió tals com «mestre de l'assut», com fou anomenat per exemple, [Llorens Pellicer](#) a Castelló el 1549 o Roberto Sales a Vila-real el 1604.⁴⁹⁰ En realitat, aquesta expressió fa referència a que és el mestre de l'obra d'un assut determinat, sobretot perquè es pot veure l'ús simultani de les dos denominacions emprades indistintament, tal i com li passà al mencionat [Pellicer](#), per exemple, a l'any següent.

En realitat, i com s'ha vist abans, quan es parla d'una especialitat hidràulica, el complement del nom sol anar en plural: de molins, d'albuferes, d'anivellar sèquies... Però, a hores d'ara no sembla habitual trobar-se amb l'expressió de «mestre d'assuts», motiu pel qual es podria dir que realment no era una especialització per ella mateixa, més enllà de que algun professional dedicés un destacat percentatge de les seues ocupacions als assuts.

6.2 Qui construïa els assuts?

Parlar de constructors d'assuts presenta una sèrie de matisacions que s'han d'explicar prèviament, ja que en realitat no hi havia un perfil únic d'artífex, sinó que aquest anà variant, primer en funció del projecte que es volia dur a terme per cada comunitat, i després, seguint la pròpia evolució històrica de les professions relacionades amb el món de la construcció.

Per a centrar el primer punt, cal recordar que en capítols anteriors s'ha transmès la idea de que les preses de derivació tingueren una diversitat de possibilitats a l'hora d'erigir-se, sent especialment determinants els materials amb els quals es duïen a terme. Com que aquestes diferents modalitats constructives no tingueren una evolució lineal, sinó que totes les opcions convivia en el temps, ens trobem amb unes infraestructures que podien

⁴⁹⁰ AMC. Aigües, C.3, D.26. i AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 114-118.

comptar amb artífexs de formació molt diversa, o inclús sense formació, depenent de la tipologia concreta d'assut.

Mà d'obra no especialitzada

Així doncs, si ens situem a la Baixa Edat Mitjana com a punt de partida, val a dir que com les preses de derivació eren elaborades amb materials poc duradors, com les rames, la llenya, les pedres de riu o les algues, no es necessitava de mà d'obra especialitzada per a construir-los, sinó que els materials anirien sent reposats periòdicament pels mateixos usuaris, o pels sequiers, amb l'objectiu de mantenir-los sempre el més operatius possible.

Per ficar un exemple, un dels millors casos coneguts és el de Vila-real. Allí els capítols d'arrendament dels sequiers, signats cap a 1307, ja especificaven que aquests tenien l'obligació de «posar en la dita çut, per cascun an[y], cinquanta cartres e cent estaques».⁴⁹¹ Una vegada acabat el període d'arrendament, els jurats feien un «acte de rebuda» mitjançant el qual examinaven que el sequier hagués deixat l'assut en perfecte estat de conservació, emprant el terme «ben rastellada e stacada» (Román, 2000: 55).

Aquesta pràctica desapareixeria a mesura que els assuts es feren amb materials més duradors. En aquest sentit el 1520, quan la represa de pedra picada i argamassa ja es considerava operativa, els capítols d'arrendament signats pel sequier de la sèquia Major, mostrarien ratllats els articles dos, quatre, dinou i vint-i-u del contracte.⁴⁹² Aquesta és la mostra més clara dels canvis que es podien dur a terme en les institucions de reg com a conseqüència de la millora dels assuts.

A la Sèquia Major de Castelló de la Plana, cal destacar que els capítols d'arrendament de sequier de 1550, que coincideixen amb la construcció del segon assut comú amb Almassora, tampoc compten amb aquests tipus d'obligacions per part del sequier. En aquest sistema, per contra, i com que aquell assut no era de pedra picada i argamassa, es va desenvolupar una figura específica anomenada assuter.

A dia de hui no s'ha trobat cap document que especifique les seues tasques, i a partir de la dècada de 1560 els llibres d'administració de l'assut mostren que és sempre una

⁴⁹¹ AMVr. Sig. 001/1307. Text editat per García Edo (2013: 143-146).

⁴⁹² AMVr. MC.63, ff.81vº-82rº.

mateixa persona l'encarregada de la reposició de fustes a l'assut.⁴⁹³ D'altra banda, no serà fins a la dècada del 1590 quan comence a registrar-se en els Manuals de Consell el seu nomenament, especificant-se que aquest tindria una durada d'un any.⁴⁹⁴ Aquest darrer canvi, coincidiria més o menys, amb la reestructuració del consistori castellonenc a conseqüència de la consolidació del sistema d'insaculació, si bé aquest càrrec no formava part d'aquell sistema.

D'altra banda, en cas d'inundació, els assuts fets amb materials febles solien quedar totalment destrossats, de tal manera que la seua reedificació també es duia a terme per mà d'obra no especialitzada. En aquest sentit, els desperfectes per una gran inundació podien arruïnar a aquell que hagués arrendat el càrrec de sequier, per no poder fer-se càrrec de les despeses de reposició de l'assut i les sèquies, i per tant no poder tenir una «rebuda de l'assut» favorable.

Front a aquesta impossibilitat, Román (2013: 172-173) ja va advertir que a Vila-real els capítols de 1423 van incloure una nova clàusula on es contemplava que per «dirruiment de sòl del çut que·s fes per ocassió de diluvi de grans aygües»,⁴⁹⁵ els sequiers podien abandonar el seu arrendament, a canvi d'una multa de 400 sous i tornar tot allò que hagueren recaptat fins al moment en concepte de sequiatge i calònies.

A falta de sequier per a recuperar un assut de materials febles, era necessari comptar amb prestacions personals dels usuaris,⁴⁹⁶ del tal manera que eren aquests els qui s'havien d'encarregar de dur a terme les obres, mitjançant un torn de deu persones, conegut com «deenes» (Román: 2013: 173), o de cinquanta, anomenats «cinquantenes» (Glick, 1988: 145), tot i que també s'ha pogut documentar el terme a «jornades en una roda»,⁴⁹⁷ d'homes llogats o de lloguer.

⁴⁹³ AMC. Aigües, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris, administrador del azud.

⁴⁹⁴ Un dels primers exemples es pot veure a AMC.MC.1596-1597. (1596-01-08).

⁴⁹⁵ AMVr. MC.12, f.92rº.

⁴⁹⁶ Segons Glick (1988: 145): «Castellón se mostró más partidaria que Valencia de utilizar la prestación personal en ocasiones de emergencia, en lugar de emplear fondos públicos».

⁴⁹⁷ AMVr. 1551/1581.

Per tal d'evitar que els membres de la comunitat no col·laboraren, s'adoptaren dos mesures: d'una banda, es remunerava a tots aquells que participaren amb diners i esmorzars, amb l'afegit de que es pagava un poc més a aquelles que havien dut a terme tasques més complicades o més incòmodes, com per exemple, treballar dins de l'aigua.⁴⁹⁸ D'altra banda, Román (2013: 173) oferí diversos exemples d'aplicació de multes a tots aquells que no acudiren al requeriment.

A mesura que els assuts s'anaren fent amb materials més resistents, i s'anés contractant mà d'obra especialitzada, els usuaris seguirien sent molt importants, ja que aquests podien ajudar als mestres contractats, no sols en casos d'inundació, desenrunant, sinó també en obres *ex novo*, amb tasques com les de cavar. Així doncs, cal recordar que quan Vila-real va contractar al pedrapiquer [Rodrigo de Marquina](#) el 1469, el Consell li va oferir deenes,⁴⁹⁹ mentre que quan Castelló va comptar amb els serveis de [Llorens Pellicer](#), per a realitzar els primers treballs en l'assut, aquest estava assistit per «molts e universos hòmens» de Castelló.⁵⁰⁰

Menestrals

El paper de la mà d'obra no especialitzada canviaria a mesura que s'anaven fent assuts amb materials o tècniques més resistents, ja que la seua projecció i direcció passaria als professionals procedents del món de la construcció, els quals compartien el fet de ser principalment menestrals, és a dir, individus que practicaven oficis que es feien combinant tècniques mecàniques o manuals.

Es podria dir doncs que allà on s'anava experimentant amb represes més complexes es duria a terme una major diversificació del «treball hidràulic», segons la qual s'obriren noves possibilitats laborals per aquesta classe social, mentre que allà on no s'innovava es continuaven duent a terme les pràctiques no especialitzades anteriors.

Independentment dels ritmes de transformació de cada riu, o cada comunitat, sembla que es podria parlar d'una «era dels menestrals» com a principals mestres constructors d'assuts, la qual comptava a la seua vegada amb diversos perfils professionals que cal

⁴⁹⁸ AMVr.1551/1581.

⁴⁹⁹ AMVr.MC.31,f.17rº. Dada citada en Román (2000: 53).

⁵⁰⁰ AMC. Aigües, C.2, s/n. «Aguas 1548».

matissar, i que venien condicionats, una vegada més, per les necessitats de cada projecte concret.

El primer perfil que es podria destacar era el dels ja citats pedrapiquers. Aquests sembla que començaren a vincular-se a les preses de derivació a partir del segle XV, coincidint, clar està amb el sorgiment d'assuts de fàbrica.⁵⁰¹ Com que aquests estaven construïts amb materials més elaborats i sòlids com la pedra picada, s'obriria el camí per la lògica necessitat de comptar amb mestres d'aquest ofici, els quals representaven segurament el col·lectiu professional més prestigiós en l'àmbit de la construcció.

Des del punt de vista documental, val a dir que la presència més antiga d'aquests en assuts sembla estar a Múrcia, amb una visura del mestre Brian el 1436 (Martínez Carrillo, 1997: 27 i 40), seguit de Xerta-Tivenys el 1441, amb la figura de Bernat Gual (Vidal Franquet, 2006), i de Vila-real el 1468, amb [Rodrigo de Marquina](#),⁵⁰² tot i que aquestes primerenques intervencions estaven encara molt lluny del que serien assuts de pedra picada pròpiament dits, els quals, rarament es poden veure abans del 1500.

Altres perfils artesans serien els obrers de vila, anomenats mestres de cases a Catalunya, però també el dels fusters. La participació d'aquests menestrals fou fonamental per a perfeccionar moltes repeses, que si bé és cert que no aplegaven a ser tan elaborades com les de pedra picada, sí necessitaven de mà d'obra especialitzada. Així doncs, la seua tasca fou fonamental per aquells projectes que s'havien de fer amb un mur d'argamassa, amb estructures amb fusta o les que tenien pedra seca o maçoneria.⁵⁰³

Ambdós oficis, tot i que aparentment podria pensar-se que eren molt diferents, sembla que moltes vegades compartien projectes semblants, fins al punt d'haver-hi professionals que eren identificats com obrers de vila i fusters alhora. Encara més, a mesura que anà avançant el segle XVI podia donar-se el cas de que hi haguera fusters o obrers de vila que

⁵⁰¹ S'ha parlat d'aquesta tipologia a [l'Epígraf 2.6](#).

⁵⁰² AMVr. MC.30, f.23rº. Dada citada en Aparici (1996: 184; 2006: 149) i Román (2000: 52).

⁵⁰³ S'ha parlat d'aquesta tipologia als Epígraf [2.3](#), [2.5](#) i [2.7](#).

s'atreuren a posar-se al capdavant de l'alçament d'assuts de pedra picada, tal i com va fer el fuster [Narcís Gregori](#) a Borriana el 1563.⁵⁰⁴

La contractació d'obriers de vila i fusters començà a ser més important que la dels pedrapiquers al segle XVII. El millor exemple dels primers és l'assut de Castelló i Almassora fet per [Francesc Arboreda](#), [Jeroni Negret](#) i [Guillem Roca](#) el 1618,⁵⁰⁵ mentre que dels segons cal destacar a Baptista Gil i [Bertomeu Mañà](#), els quals foren contractats pel mateix concepte el 1668.⁵⁰⁶

Altres professions

El protagonisme dels menestrals en la projecció i execució de les infraestructures hidràuliques en general, i d'assuts en particular, va anar sent substituït de manera progressiva per altres condicions professionals, que es fonamentaven en exercicis més intel·lectuals o artístics.

Aquest canvi es veurà de manera gradual, i tingué diversos perfils. D'una banda, cal destacar que des del segle XVI es pot veure un ús molt puntual del terme enginyer. Com és ben conegut, la relació dels grans enginyers vinculats amb la monarquia dels Àustries, tingué el seu màxim exponent hidràulic en el disseny d'algunes de les preses alacantines com Tibi i Rellu. Tot i això, a la Plana, s'ha pogut documentar la presència d'algun d'aquests famosos enginyers, i més concretament la visita de Joan Batista Antonelli el 1563, tot i que en aquella ocasió no fou per qüestions hidràuliques, sinó per assumptes relacionats amb fortificació de la costa.⁵⁰⁷

Aplegats al segle XVII, aquest mot sembla que es va aplicar des d'un punt de vista més ampli i a personatges amb menys renom. De tal manera que no es troba aquesta condició vinculada a assuts fins a la intervenció d'un «fuster y ingenier» anomenat [Bertomeu Mañà](#) el 1668 a Castelló, el qual seguia sent, en realitat, un mestre artesà tradicional.

⁵⁰⁴ AHNu. C.12, REG.828. Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

⁵⁰⁵ Una transcripció del contracte fou editada per Gimeno Michavila (1984: 334-336). [Apèndix A26](#).

⁵⁰⁶ AMC. Aigües, C.8, D.55.

⁵⁰⁷ AMVr.Cla.314/1563,f.25vº; AMVr.Cla,312/1562. i AMC.MC. 1560-1563,s/f.

Paral·lelament, començà a proliferar la contractació de catedràtics procedents de l'àmbit universitari per fer front a qüestions matemàtiques i geomètriques complexes, tot i que mai per a projectar un assut. En aquest sentit destaquen figures rellevants de la Universitat de València com Jeroni Munyós i Antoni Joan Ripollès. Aquests dos matemàtics, han sigut molt estudiats des de diferents punts de vista, com l'astronomia o la cartografia⁵⁰⁸ però no tant pels seus treballs en el camp de la hidràulica.

Entre les primeres actuacions fetes en aquest sentit, cal fer menció dels Corrents de la Plana fet per aquests el 1574,⁵⁰⁹ sobre els quals va tornar Munyós dos anys després.⁵¹⁰ Aquest darrer, com ha recollit Navarro Brotons (2019), també va donar el seu parer matemàtic en altres assumptes hidràulics durant els dos anys següents, podent-se destacar la seua intervenció en la font de Sant Vicent de Lliria, la sèquia de Montcada i la sèquia d'Alèdua.

Pel que fa a Ripollès, en solitari se'l documenta anivellant entre Alzira i Cullera el 1592 i el 1603,⁵¹¹ a la Plana durant el primer quart del segle XVII, primer el 1619, quan va participar en l'anivellament, des de la caiguda de l'aigua de l'assut fins al partidori d'Almassora, junt als menestrals [Guillem Roca](#), [Joan Tell](#) i [Francesc Galiana](#).⁵¹² Posteriorment, el 1620, va donar el seu parer en l'informe dels perits [Francesc Figuerola](#) i [Tomàs Panes](#), sobre la localització de l'assut de Castelló i Almassora.⁵¹³

Altres personatges destacats foren, per exemple, Pedro Esquirel, un matemàtic i cosmògraf de la Universitat d'Alcalà, qui estigué fent una visura el 1562 al riu Xúquer per donar resposta a una llarga disputa relacionada amb la problemàtica que allí causaven

⁵⁰⁸ Sobre aquests personatges veure: Navarro Brotons (1994 i 2019); Felipo (1991 i 1993); Rosselló (2000 i 2004).

⁵⁰⁹ AMVr. CLA.317, ff.35vº i 36vº.

⁵¹⁰ AMVr. CLA.318.22, s/f. «Ceda e memorial del gasto fet en lo corrent de la cèquia de la present vila de Vila-real, tocant a pagar a les universitats de Castelló, Vila-real, Borriana y Almassora».

⁵¹¹ AMAI. Leg. 066, D. 1. Referenciat per Faus (2000: 224).

⁵¹² AMC. MC. 1618-1619. (1619-02-20).

⁵¹³ AMC. Aigües. C.5. s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomàs Comes... [Apèndix A27](#).

els assuts en temps d'inundacions.⁵¹⁴ Així com el geòmetra romà Vicentius Vincenci o també el jesuïta Paulus Racsas, els quals feren esmenes semblants al mateix riu durant 1635.⁵¹⁵

Una tercera professió que va anar fent camí a poc a poc fou la de l'arquitecte. Habitualment s'ha plantejat que amb el Renaixement entrà en escena una nova concepció d'arquitecte a Europa, mitjançant la qual es diferenciava dels oficis artesanals de tradició medieval, perquè no desenrotllava una tasca purament manual, sinó un exercici intel·lectual. Així, l'arquitecte tractava de ser vist com un artista, a la par que comptava amb una formació més acadèmica que els anteriors, de tal manera que els coneixements en geometria i matemàtiques eren fonamentals (Wikinson, 1977).

A la Plana, per exemple el qualificatiu d'arquitecte fou molt poc comú abans del segle XVII. Un primer cas és [Francesc Galiança](#), considerat com un «expert en art de l'arquitectura» el 1605, quan reparava l'assut de Vila-real,⁵¹⁶ o [Joan Tell](#), qui el 1613 era considerat com «arquitectus sive magister ecclesiarum ville de Vistabella».⁵¹⁷ Un exemple més clar de l'aplicació d'aquest terme en assumptes hidràulics, però, es podria exemplificar amb [Gil Torralba](#) i [Joan Bautista Pérez Castiel](#), els quals foren considerats «mestres arquitectes» que van fer una visura el 1687 al naixement de la sèquia de Castelló mitjançant «regles de geometria».⁵¹⁸

A partir del segle XVIII, però, i dins del context de la Il·lustració, es produiria un canvi de gustos i de la pràctica artística que conduiria a la consolidació de la figura de l'arquitecte. Una de les fites cronològiques d'aquest canvi es podria situar amb la fundació de les acadèmies de Belles Arts (Fernández Alba, 1977: 302 i Redondo Cantera, 1997: 539), la primera de les quals fou la de San Fernando a Madrid el 1751, mentre que en aquest àmbit geogràfic caldria esperar fins 1768 perquè es fundés la de Sant Carles de València.

⁵¹⁴ AMAI. Ríu Júcar, D. 2. Document citat per Mateu Bellés (1983: 246).

⁵¹⁵ AMAI. Ríu Júcar, D. 9. Document citat per Mateu Bellés (1983 : 247).

⁵¹⁶ AMVr. 1.209/1605.

⁵¹⁷ AMC. PN. Domènec Sala, antiga caixa 183. Referenciat per Olucha (1987: 81).

⁵¹⁸ AMC. Judiciari 1687-1688 (1687-09-03). Text editat per Olucha (1987: 130).

En aquest context, Faus (1996: 119-121 i 2000: 222) va plantejar que al segle XVIII es podrien diferenciar quatre col·lectius professionals relacionats amb les infraestructures de reg valencianes, les quals es podien agrupar, a la seua vegada, en dos situacions professionals diferents. D'una banda, estarien els mestres d'obra⁵¹⁹ i els experts en agricultura, que tindrien uns coneixements més empírics, una formació més familiar, i una actuació de caràcter gremial o «paragremial». D'altra banda, estarien els arquitectes i els agrimensors,⁵²⁰ els quals estaven vinculats a l'academicisme il·lustrat.

Podria dir-se que la generalització de la formació acadèmica, i més especialment en l'accepció d'«hidrómata»,⁵²¹ produiria un desplaçament dels menestrals tradicionals, els quals deixarien d'estar al capdavant dels grans projectes hidràulics i passarien a estar més pròxims al concepte de «maestros de obras», el qual s'ha de veure com un antecedent de l'aparellador actual o arquitecte tècnic.

Aquest canvi de perfil, doncs, podria estar delimitant amb claredat una veritable era dels menestrals compresa, com s'ha dit anteriorment, des de la segona meitat del segle XV fins al sorgiment de les acadèmies de Belles Arts al segle XVIII.

6.3 La procedència i formació dels mestres

L'estudi de la innovació tècnica en relació als artífexs és un assumpte veritablement complex sobre el qual cal tenir present almenys dos punts de vista: d'una banda, la importància de la transmissió de coneixements exògens, o el que és el mateix, que són aplicats per un tècnic forà, i d'altra, la presència de sabers i qualificacions locals.

Sobre l'equilibri d'aquestes dues realitats, val a dir que quan el discurs es centra en les grans obres hidràuliques del Renaixement, aquestes qüestions adquireixen una escala internacional i es sol cercar l'arribada de tècnics provinents de França, Flandes o de la Península Itàlica per treballar al servei de Carles V i Felip II, la qual cosa es contraposa

⁵¹⁹ Sobre els mestres d'obra al segle XVIII veure: Hernández (1987).

⁵²⁰ El procés d'institucionalització de l'agrimensura fou estudiat per Faus (1994).

⁵²¹ Aquest terme fou popularitzar per Tomás Vicente Tosca al segle XVIII, sent emprat fins aleshores per als anivelladors de majors prestigi. A partir de 1784, els agrimensors de l'Acadèmia de Sant Carles s'havien d'examinar a petició pròpia en pràctiques d'anivellació i planimetria per a ser considerats hidròmetres (Faus, 1996: 121 i 200: 223).

quasi sempre de forma pejorativa a un coneixement local dels menestrals de la Península Ibèrica (Giménez Font, 2016: 161).

No obstant això, l'òptica i l'escala canvia radicalment quan hom es centra en obres que aparentment podrien considerar-se més modestes, tot i que com s'ha vist en capítols anteriors no necessàriament desproveïdes de mèrit. Efectivament, si es té açò present s'obri un nou context on aquells grans enginyers internacionals no entren en escena, i per tant, el factor exogen canvia d'escala, fins al punt de poder atribuir-se a tot aquell professional que no forma part de la comarca o de l'entorn pròxim del riu on es vol fer l'assut. D'altra banda, l'element endogen passa a ser aquell menestral veritablement local, i per norma general, sense la capacitat necessària en eixos moments per a materialitzar un projecte concret demanat pels seus veïns.

En aquest sentit, pren una especial rellevància la mobilitat dels menestrals al llarg del Regne. Al respecte, Glick (1992: 19) afirmava que «la movilidad de los artesanos era una función de las economías de la escasez, donde los productos elaborados, los servicios técnicos y las personas habilidosas escaseaban». En aquest sentit, la comarca objecte d'estudi, igual que moltes altres hortes valencianes, es convertiria al segle XVI en una veritable demandant de menestrals capacitats per a executar obres hidràuliques, i la manca dels mateixos, propiciaria la seua recerca més enllà del seu territori.

La mancança de tècnics fóra de València

Com és ben conegut, durant l'Antic Règim l'activitat professional i la formació dels artesans dedicats a la construcció estigué regulada per gremis. No obstant això, si bé és cert que aquestes institucions tingueren un gran desenvolupament a la Ciutat de València,⁵²² aquelles viles litorals que experimentaren transformacions considerables en les seues infraestructures de reg no sempre comptaren amb corporacions locals o comarcals d'aquest tipus.

A la Plana de Castelló, per exemple, no sols no hi havia gremis constructius, sinó que pràcticament no hi hagué pedrapiquers que residiren de manera estable en aquelles viles al segle XV, degut a que la seua feina era tan especialitzada que o bé estaven de pas, a

⁵²² Sobre l'activitat gremial valenciana veure la recent tesi de Martínez Vinat (2018).

causa de la seua natura itinerant, o bé acudien a propòsit cercats per les autoritats amb la finalitat de fer-se càrrec de projectes concrets (Aparici, 1996: 49-60).

Més habitual, però, era trobar obrers de vila i fusters residint en les mateixes. No obstant això, val a dir que la seua activitat hidràulica es limitava a tasques més senzilles relacionades amb aquest tipus d'elements, entre els quals es podria citar l'obra dels «ulls, talponeres e ponts» menuts en les sèquies,⁵²³ o la reparació d'algun element dels molins.⁵²⁴

Aquesta situació baix medieval es feu especialment visible quan es començaren a realitzar els primers assuts de pedra picada. En aquells moments, és molt possible que a les viles de la Plana, i de moltes altres comarques, no comptaren amb artesans locals capacitats per a dur a terme eixa innovació, de tal manera que era indispensable acudir a professionals forans, els quals durien baix del braç «coneixements exògens».

Malgrat tot, Aparici (2006: 134) llançà la hipòtesi de que al llarg del segle XV, la comarca de la Plana va participar de l'expansió econòmica, la qual cosa la va convertir en «un polo de desarrollo industrial», però sobretot en un «punto focal y lugar de atracción de gentes que, con miras a mejorar [...] sus perspectivas de promoción socio-económica, decidieron venir a trabajar y vivir», la qual cosa afavoriria la confluència d'immigrants d'altres llocs.

Aplegats a aquest punt podria diferenciar-se entre dos perfils de pedrapiquers forans fonamentals per a la realització de tasques hidràuliques innovadores o altament especialitzades, com pogueren ser els assuts. Ambdós grups foren, d'una banda, els membres del gremi de la ciutat de València i d'altra, els biscaïns.

La recerca de mestres a la ciutat de València

Al segle XV la ciutat de València es convertí en un centre neuràlgic de la construcció tardo-gòtica en pedra, la qual cosa provocaria segons Serra Desfilis (2014b: 172) un «clima favorable de acogida a los maestros forasteros de cualquier oficio». Aquest context motivaria l'arribada d'una important quantitat de pedrapiquers amb procedències molt

⁵²³ Tasca realitzada pel fuster Bertomeu Cortés el 1446 a Vila-real. AMVr. Cla. 256, f. 18v°. Referència aportada per Aparici (1996: 166).

⁵²⁴ Per ficar un exemple, es podria citar els treballs realitzats per l'obrer de vila Andreu Vallés el 1495. AMVr. MC. 1494-1495, f. 53r°. Referència aportada per Aparici (1996: 217).

diverses com la resta de la Corona d'Aragó i Castella, però també d'Alemanya, França, Itàlia o Portugal, per ser contractats en les principals obres del moment.

A fi de minimitzar la possible competència, es dugué a terme la fundació del Gremi de pedrapiquers de València el 1472, el qual fou un dels darrers gremis constructius fundats si es té en compte que els de fusters i obrers de vila eren prou anteriors. Tot i això, fou un dels pocs gremis de pedrapiquers existents en l'àmbit hispànic (Gómez-Ferrer, 2007: 215).⁵²⁵

Els gremis eren un aspecte fonamental dins de la societat estamental, ja que no deixaven de ser una agrupació de persones que compartien un mateix ofici manual, mitjançant els quals es regulava l'aprenentatge i la transmissió dels coneixements, amb una estricta jerarquia entre els graus de mestre, oficial i aprenent. També s'ocupava d'assegurar l'abastiment de matèries primeres, reglamentava la producció, protegia els interessos dels seus membres front a la competència, les quantitats i les qualitats de productes que es podien tenir per taller, el nombre d'oficials i aprenents que podia tenir cada mestre, i els nivells dels salaris.

Un aspecte prou cridaner és que, malgrat el gran nombre de pedrapiquers que hi havia a València al segle XV, la fundació del gremi fou protagonitzada per un nombre reduït de mestres, amb l'afegit de que cap d'ells era natural d'aquell regne. Així doncs, en les primeres ordenances de 1472, es comptava amb els catalans Francesc Baldomar i [Pere Compte](#) i el castellà García de Toledo o de Vargas, mentre que a les de 1495 la defunció del primer fou substituïda pel català Antoni Queralt i el valencià Joan Corbera, els quals havien promocionat internament (Falomir Faus, 1996: 534-537; Zaragoza i Gómez-Ferrer, 2007: 229-230).

D'entre aquest grup selecte, cal destacar la figura de [Pere Compte](#), i no únicament pel fet de ser el més conegut i el veritable controlador del funcionament del gremi, sinó perquè dels tres fundadors inicials fou el que més relació tingué amb els assuts de la Plana, ja que estan ben documentades fins a quatre visures realitzades per aquest mestre al de Vila-

⁵²⁵Aquest pogué estar influenciat, segurament, pel del Palma de Mallorca, que a la seua vegada ho estava des de finals del segle XIV per borgonyons, alemanys i flamencs (Gómez-Ferrer, 2007: 215).

real, quan s'estava planificant al seua transformació en pedra picada els anys 1475, 1478, 1501 i 1504.⁵²⁶

Que el Consell decidís comptar amb [Compte](#) no fou una casualitat. En realitat, cal tenir present que aquest mestre havia treballat amb la família Borja a Gandia, i segons Gil Vicent (2008: 106), els membres d'un dels principals llinatges de Vila-real, s'anomenaven a ells mateixa «familiars» d'aquells ducs. M'estic referint als Cucaló de Montull, sobre els quals val a dir que Bautista Garcia ha donat a conèixer la vinculació amb contractacions artístiques. Aquella relació entre famílies aristocràtiques, doncs, pogué propiciar que el mencionat mestre es traslladés a Vila-real en repetides ocasions, ja que allí s'estaven duent a terme importants obres en l'església major i l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. Curiosament, l'assut estava situat a pocs metres d'aquell darrer lloc espiritual.

A la mort de [Compte](#), els seues deixebles seguiren sent cridats per les viles de la Plana per a que es desplaçaren des del Cap i Casal per a fer-se càrrec de comandes de caire hidràulic. Els més destacats al respecte foren [Joan de Corbera](#) i [Miquel de Maganya](#), qui ja estigueren junts al Millars el 1519,⁵²⁷ tot i que del segon es parlarà després amb més deteniment, per ser el mestre del primer assut de pedra picada de Castelló i Almassora.⁵²⁸

La manca d'estudis sintètics sobre el gremi de pedrapiquers més enllà de les seues primeres dècades de funcionament fa encara difícil poder seguir enllaçant les generacions de deixebles posteriors. Tot i que sembla que a principis del segle XVI els esforços per limitar els coneixements de l'art de la pedra a un reduïdíssim grup de mestres, acabà per dificultar els relleus generacionals posteriors.

Sense voler entrar ací en el rerefons d'aquestes qüestions, és interessant assenyalar que el fet de que la ciutat de València s'hagués convertit en un punt de trobada de mestres de molt diversa procedència, va derivar en l'arribada a la Plana de professionals de diferent

⁵²⁶ AMVr.MC.32,f.9rº. Dada citada en Aparici (1996: 165) i Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 324); AMVr. Cla.283, f.18vº; AMVr. MC.49, f.26rº i AMVr. MC.57, f.13rº. La relació de [Compte](#) amb el Millars es pot veure amb major context al [Capítol 8](#).

⁵²⁷ AMVr. Cla.290, f.11vº.

⁵²⁸ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

«nació». En aquest sentit cal destacar que entre aquells «mestres pedrapiquers de la ciutat de València» documentats en els assuts del Millars al segle XVI, es pot confirmar la nacionalitat d'un portuguès anomenat [Damià Mendes](#); dos francesos, tals com el parisenc [Joan d'Ambuesa](#) i [Joan Betí](#) i un castellà, el ja mencionat sorià [Miquel de Maganya](#).

Als mateixos caldria afegir altres pedrapiquers aplegats de la capital del Regne, però que a dia de hui no es té un coneixement inequívoc sobre el seu lloc de naixement. En aquest grup es podria situar a [Rodrigo de Nava](#), [Miquel Porcar](#), [Pere Real](#), [Joan de Vidanya](#) i [Pedro Vilanova](#).

L'arribada de mestres biscaïns

Un epígraf a banda es mereixen aquells mestres procedents del senyoriu de Biscaia, degut a que foren quantitativament molt importants. Per entendre açò, cal tenir present que a finals del segle XV, aquell indret comptava, segons García de Cortazar (1966), amb uns 30 habitants per kilòmetre quadrat. Aquesta alta densitat feia que la propietat s'anés dividint en excés per a la subsistència de les famílies. D'altra banda, entre els seus costums era habitual llegar al primogènit la potestat sobre els béns familiar, de tal manera que, en una societat minifundista, els segons fills i següents pogueren veure's forçats a emigrar i diversificar les seues activitats econòmiques (Sánchez i Navareño, 1989: 7).

A aquest context, propens a l'eixida poblacional, caldria afegir també l'expulsió de minories ètniques i religioses a Castella, la qual cosa va fer que desaparegués mà d'obra barata especialitzada en treballs constructius. Aquesta manca, però, fou una oportunitat per a molts biscaïns d'incorporar-se a aquest sector econòmic, i més concretament en els treballs de la pedra picada (Sánchez i Navareño, 1989: 8).

La conjunció d'aquests dos factors creà diverses generacions de pedrapiquers biscaïns que recorrien tota la Península Ibèrica a la recerca de treballs lítics, sent el Regne de València una de les seues destinacions. Sobre l'elecció d'aquest territori, cal tenir present que aquella no era ni molt menys una terra desconeguda per als biscaïns, ja que durant tot el segle XV havien sigut molts els mercaders d'aquest origen els que havien viatjat per aquell litoral, familiaritzant-se amb la seua geografia, però sobretot coneixent de primera mà les possibilitats de promoció sòcio-econòmica existents (Aparici, 2006: 140). En aquest context, val a dir que l'esplendor constructiu que estava vivint la ciutat de València en aquella centúria, pogué crear un efecte cridada per a aquests professionals.

L'organització del treball dels biscaïns era, a priori, diferenciada de la dels professionals procedents del Cap i Casal, ja que no sembla que aquests formaren part de cap gremi, malgrat que siguen considerats «mestres». Autors com Argelés i Aluja (2000: 57), han vingut observant que de vegades aquest mot feia referència a aquell que tenia la capacitat de materialitzar un ofici amb alt grau de perfecció, és a dir, qui tenia uns coneixements màxims sobre un assumpte i podia demostrar-ho en la pràctica. A més a més, també es podia emprar com a un diferenciador entre aquells que fan un treball especialitzat i aquells que no.

La no pertinença aparent a cap gremi constructiu, era substituïda amb altres mecanismes de jerarquitització del treball. Efectivament, és sobradament conegut que els biscaïns viatjaven en quadrilles, les quals comptaven amb uns membres més o menys estables, i que es formaven amb criteris varis com pogués ser la consanguinitat o el lloc de procedència. Al capdavant de les mateixes sempre hi havia un mestre pedrapiquer, el qual feia de «mestre d'obra», signava els contractes i assolia tasques de direcció i organització dels seus companys.

Els biscaïns tingueren, segurament, una doble ruta per arribar a terres valencianes. Efectivament, podien fer-ho de manera marítima, a través del port de València, o de manera terrestre, el qual es faria, com és natural, fent una primera escala al Regne d'Aragó. Al respecte, Blázquez i Pallaruelo (1999) han suggerit que la ciutat de Saragossa era el principal focus d'atracció, tot i que també han pogut documentar actuacions d'aquest col·lectiu en rius al segle XVI.

Des d'Aragó, el riu Palància sembla ser un pas natural prou habitual, amb la ciutat de Sogorb com a principal punt d'atracció. Des d'allí, els biscaïns podien anar a diferents punts, tals com el sud per cercar feina al Cap i Casal, o fer escala per a seguir baixant a les comarques meridionals del Regne. L'estudi de Piles (1978) sobre els llibres d'aveïnament de la capital mostrava pocs casos enregistrats abans del 1500, i sols un pedrapiquer amb posterioritat. Efectivament, el caràcter altament itinerari d'aquests menestrals fa que eixa font siga poc representativa, ja que sols aporta dades oficials sobre la fixació de residència.

Una segona opció seria la d'anar a les comarques del nord del Regne. En eixe cas, la Plana de Castelló es convertiria en un dels principals demandants de mà d'obra

especialitzada. Com ja va estudiar Aparici (2006: 138 i 140), els llibres d'aveïnament mostren resultats molt semblants al cas de la capital, amb un únic biscaí. No obstant això, la consulta d'altres tipus de fonts municipals, com els llibres d'actes, les claveries o els protocols, multiplica les referències sobre la presència, que no residència, de biscaïns entre la segona meitat del segle XV i la primera del segle XVI.

La presència de biscaïns en la construcció d'assuts és parcialment coneguda, i no ha protagonitzat encara cap monogràfic que proporcione una visió de conjunt. Una de les referències més antigues es troba al riu Segura, i més concretament en les actuacions esdevingudes a l'Azud Mayor de Múrcia, quan fou contractat Juan Pérez el 1452, el qual era un biscaí que venia del Regne de València, i més concretament d'Oriola (Martínez Carrillo, 1997:40).

A la Plana es troben les primeres referències amb l'actuació de [Rodrigo de Marquina](#) a l'assut de Vila-real entre 1468 i 1470,⁵²⁹ sobre el qual es pot assenyalar que és un magnífic exemple de l'ús de l'itinerari geogràfic descrit, ja que se l'ha documentat realitzant altres tipus de treballs al Regne d'Aragó (Daroca, Terol i Tortajada) i a Sogorb.⁵³⁰ No obstant això, val a dir que l'ordre cronològic no és sempre d'oest a est, la qual cosa indica que aquests podien desfer el seu propi camí si la demanda de treball ho requeria. D'altra banda, el fet de que residís durant diversos moments a La Puebla de Valverde (Terol) té sentit ja que eixa elecció implicaria estar situat en un lloc intermedi entre dos regnes amb molta demanda de treball.

Més destacada fou la ja mencionada actuació de [Pedro de la Carrera](#), un biscaí resident a Terol, que entre 1518 i 1525 va construir un assut de pedra picada a Vila-real.⁵³¹ Aquest mateix mestre, sembla que també va iniciar els treballs de construcció de l'assut de Castelló cap a 1521, malauradament no es coneixen per ara altres treballs realitzats fóra de la comarca que ens ajuden a saber el seu itinerari.⁵³²

⁵²⁹ AMVr.MC.30,f.23rº. Dada citada en Aparici (1996: 184; 2006: 149) i Román (2000: 52).

⁵³⁰ Sobre aquest personatge cal destacar el recent recull biogràfic realitzat per Morales (2016).

⁵³¹ AMVr. MC.62, f.27vº-28rº. Dada citada en Aparici (2006: 148). [Apèndix A1](#).

⁵³² AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt I. [Apèndix A3](#).

Posteriorment, caldria destacar a la família de Camino, natural de la vila de Ajo (actualment a Cantabria) i integrada per [Pedro](#), [Joan](#) i [Sancho](#). El primer d'ells va reparar una arcada de l'assut de Vila-real entre 1547 i 1548, mentre que dos anys després va fer una important intervenció amb pedra a la gola de l'assut de Castelló i Almassora. La resta, que tal volta podrien ser fills seus, van intervindre en la reparació de l'assut de Vila-real el 1564.

Al Regne d'Aragó, per la seua banda, sembla que, tot i ser un lloc de pas fonamental, la construcció d'assuts per part de pedrapiquers biscaïns fou un poc més tardana, malgrat que no existeix tanta bibliografia sobre el segle XV com per a poder afirmar-ho rotundament. Així doncs, l'estudi de Blázquez i Pallaruelo (1999: 561) ha permès destacar figures com Pedro de Alvestegui, qui va realitzar un assut per al monestir de Montearagón al riu Flumen el 1566, tot i que l'obra havia sigut capitulada abans per un altre biscaí anomenat Miguel de Betania.

Més fructíferes són les notícies a la dècada dels setanta. Efectivament, el 1570 Martín de Salinas, sembla que va construir un assut al riu Rodén, entre Fuentes de Ebro i Rodén. Aplegats al 1578, es troba a Juan de Araçil alçant l'assut de Pueyó, al riu Vero, el qual estava complementat amb un aqüeducte. Alhora es pot documentar a Sancho García de la Cueva, treballant junt a Juan y Diego Zumista en l'assut de Zaida, al riu Romana. Finalment, caldria destacar a Juan de Landerri, qui fou contractat pel consell de Castiliscar a l'any següent, per a fer un «estanque», la qual cosa s'ha interpretat com una presa (Blázquez i Pallaruelo, 1999: 565, 601, 614 i 630).

L'aveïnament de mà d'obra especialitzada

Com s'ha vist, les viles de la Plana, com molts altres municipis del litoral valencià, eren espais semi-urbans amb una gran capacitat d'atracció de talent exogen, ja que aquestes estaven capacitades per a oferir una sèrie de projectes altament especialitzats que únicament podien dur-se a terme per professionals forans.

Al respecte, hom es podria preguntar si aquella atracció pogué derivar en la instal·lació dels mateixos a la Plana o si únicament estaven de pas. En realitat, els processos migratoris es basen en etapes, de tal manera que l'alta mobilitat dels menestrals fa que siga difícil determinar a grans trets si l'aveïnament d'un individu fou una fixació definitiva o si per contra representa una etapa més.

Tot i això, Aparici (1996: 134-136), ja va documentar com el Consell de Vila-real va realitzar importants esforços durant l'Edat Mitjana, per tal d'afavorir l'assentament de nous veïns amb habilitats artesanals, les quals eren considerades com un aspecte important per al desenvolupament d'una vila.

Al respecte, es podria dir que quan Vila-real va contractar a [Rodrigo de Marquina](#) per a treballar al seu assut el 1468, l'acord li donava facilitats per a viure allí una temporada relativament llarga, amb gestos com el permís de dur-se els seus ramats. De la mateixa manera, molts altres capítols d'obra signats posteriorment inclouen clàusules on s'oferien facilitats de lloguer. Malauradament, sembla que en la majoria dels casos l'ús d'aquest recurs es limitava al temps de duració de l'obra, i no derivava en un aveïnament definitiu.⁵³³

Tot i això, no és menys cert que al llarg del segle XVI es va veient un reduït nombre de mestres forans instal·lats a la Plana. Sobre aquests, val a dir que també encapçalaren projectes hidràulics especialitzats, tot i que es podria considerar que eren tasques amb menys elements innovadors.

Pel que fa als municipis que es beneficiaven directament del macrosistema, es podria dir que un dels primers encarregats d'encapçalar projectes hidràulics, possiblement aveïnat, fou l'obrer castellà [Miquel de Madrid](#), qui vivia al raval de Borriana el 1538 quan s'estava fent càrrec de la construcció d'una sèquia que naixia de l'assut d'aquella. Poc després, la construcció de l'assut mixt de Castelló i Almassora, quedaria adjudicat des del 1549 a un obrer de vila anomenat [Llorens Pellicer](#), qui estava aveïnat a Castelló en aquells moments, tot i que es desconeix la seua procedència.

No serà fins a la dècada dels vuitanta quan es trobe treballant als assuts a un pedrapiquer foraster aveïnat en aquells pobles, sent un veritable cas excepcional. Aquest personatge fou el francès [Antoni Granelles](#), qui era veí d'Almassora cap al 1582, moment en què va fer importants intervencions a l'assut de Vila-real, i segurament també al de Borriana.

En realitat, la manca de matèries primeres en els pobles litorals feia que aquests no foren, a priori, un lloc molt adequat per a que els pedrapiquers s'instal·laren al segle XVI. Al respecte, pogué ser més operatiu viure en altres pobles situats als límits de la Plana

⁵³³ Cal recordar el que s'ha dit a l'[Epígraf 5.2](#) sobre les condicions dels contractes.

geogràfica, pel fet d'estar més pròxims a les pedreres. Al respecte, Olucha (1987), ja va documentar l'aveïament de diferents mestres a Borriol, Onda, Vilafamés o inclús a Sant Mateu. No obstant això, els més destacat en matèria d'assuts fou la instal·lació en Borriol de la família biscaïna de Camino, sobre la qual ja s'ha parlat.

L'expansió dels gremis al segle XVII

Del de 1601, els gremis del Cap i Casal estaven experimentant el que Baixauli (2001: 13 i 16) ha considerat com un «intens reciclatge» en funció de les noves conjuntures econòmiques, sociològiques i doctrinals, de tal manera que al llarg del Sis-cents proliferarien nous gremis i s'actualitzaren les normatives dels ja existents, encara que açò es veuria aplicat als de tipus constructiu a finals de la centúria. En aquest sentit, s'han documentat reglaments dels obres de vila el 1676, 1695 i 1697, i de pedrapiquers el 1686.

Aquests canvis van tenir el seu reflex a altres comarques. Efectivament, fou a la segona meitat del segle XVII quan començarien a organitzar-se les primeres confraries relacionades amb els oficis constructius a la ciutat de Castelló, sent aquest el punt de referència gremial de la comarca.

El sorgiment dels gremis constructius a la Plana fou un aspecte important perquè pogueren condicionar en gran mida qui dirigiria les principals obres hidràuliques del moment, ja que l'existència de gremis implicava una major regulació de les activitats constructives per part dels professionals que hi formaven part i que habitaven a Castelló, front als corrents exteriors que tan necessàries havien sigut als segles anteriors.

Per tal d'entendre aquest canvi organitzatiu, s'ha de tenir present que des de 1611, la ciutat de Castelló començà a experimentar una constitució progressiva de «confraries d'oficis», tot i que els de tipus constructiu tardaren un poc més. Tant és així que, a l'altura de 1626, els paraires, teixidors, soguers i espartenyers estaven suficientment organitzats com per a reclamar el seu dret a incloure's en la insaculació i, per tant, a participar en el govern de la vila (Arroyas, 1989: 78-86).

A partir de la dècada de 1660, però, els oficis agremiats es començaren a dotar d'ordenances defensives per tal de fer front al que ells entenien com intrusismes forans. El principal focus d'atenció requeia, en realitat, en els menestrals d'origen francès, aveïnats habitualment a Borriol, els quals s'havien anat incrementant des de la segona

meitat del segle XVI, i s'ocupaven d'activitats molt diverses tot i que sembla que aquest col·lectiu no va destacar en les obres hidràuliques castellonenques.

Efectivament, de tots els francesos documentats, únicament hi ha cinc involucrats en obres hidràuliques entre 1556 i 1618, tals com [Joan Betí](#), Esteve Granelles, Francesc Gressa, [Antoni Granelles](#) i [Joan Tell](#). Mentre que d'obrer de vila sols hi ha dos artífexs relacionats amb aquesta tipologia, tals com Josep Guillot i Antoni Sellés.

Les tensió que generava, especialment, la presència d'obrers de vila francesos es sol considerar com un motiu fonamental per tal d'entendre que, el 21 de gener de 1672, s'anunciés la «creació i formació dels Officis y Capítols dels obrers de Vila, Pedrapiquers, Canteros y Manposteria»,⁵³⁴ després de l'expedició d'un privilegi per part de Felip III el 14 de setembre de 1671 (Gil, 1991: 619-620).

A partir d'aquest moment es pot veure com es van mancomunar, doncs, tres oficis clàssics: els pedrapiquers, els «manposters», i sobretot, els obrers de vila, els quals eren els més nombrosos i els que ocuparen els llocs dirigits. En aquest sentit, és interessant ressaltar que el primer clavari, [Pere Vilallave](#),⁵³⁵ i els primers dos majorals [Josep Dols](#) i Miquel Queralt, eren obrers de vila.

És molt probable doncs, que l'hegemonia dels pedrapiquers que es venia observant des de l'Edat Mitjana per a donar resposta a temes d'hidràulica, comencés a ser qüestionada en aquest moment, ja que els obrers de vila, no sols lideraven el gremi, sinó que anaren tenint una major presència en la direcció de projectes d'aquest tipus.

En aquest sentit, destaca la presència d'obrers de vila en els treballs fets a l'assut de Castelló el 1673 o l'assudeta del riu Sec per [Josep Dols major](#),⁵³⁶ mentre que [Pere Vilallave Candau](#) i [Jaume Rovira](#), eren altres obrers de vila que foren contractats per a visurar la darrera obra esmentada el 1688.⁵³⁷

⁵³⁴ El text fou transcrit per Gil (1991).

⁵³⁵ Segurament, el pare de [Pere Vilallave Candau](#).

⁵³⁶ AMC. PN. Jaume Cases, antiga caixa 14. (1673-09-21). Text editat per Olucha (1987: 116-119) i AMC, Judiciari de la cort de Jurats 1687-1688 ([Apèndix A36](#)). Text editat per Olucha (1987: 130-131).

⁵³⁷ AMC. Judiciari de la cort de Jurats 1688 ([Apèndix A38](#)). Text editat per Olucha (1987: 140).

Al segle XVIII, i d'igual manera que va passar amb les ordenances municipals (Corona, 1981) i de reg (Pardo, 2018), es redactarien unes noves ordenances en castellà anomenades «Ordenanzas de oficio de albañiles, canteros y mamposteros»,⁵³⁸ les quals serien aprovades pel Consell de Castella el 29 de març de 1774 i publicades a València el 21 d'abril. Així doncs, es fa oficial el canvi de denominació dels oficis, tenint en compte que l'antic obrer de vila ara s'anomenarà «albañil», i el pedrapiquer serà el «cantero».

Pel que fa a la compatibilitat de diferents mestries, una Real Cèdula de l'1 de gener de 1798, establia que no era incompatible ser «albañil y cantero» alhora, sempre i quant, es superés l'examen de la segona dedicació, tot i que, sense tornar a passar pels anys de formació (Gimeno Michavila, 1933). Açò acabava amb les fronteres professionals establertes en les ordenances de 1672 on no es permetia que els obrers de vila, els pedrapiquers, els «manposters» i els «canters», practicaren cap altra de les tres especialitats.

Els fusters, per la seua banda, van fer públics els seus primers capítols el 6 de març de 1683. Aquest col·lectiu va seguir un camí diferent als oficis comentats anteriorment i es van mancomunar amb «aladres, boters y torners», després de haver-ho suplicat al Consell de Castelló el 21 de gener d'aquell any, atenent-se al citat privilegi de Felip III. Els motius al·legats oficialment foren, com també ho havien fet els obrers de vila, de tipus demogràfic, ja que, «atenent que per la gràcia de Déu havia creixcut la present vila en tant número de pobladors», hi havia «un número bastant de officials [...] per a formar y compendre offi de aquells».⁵³⁹

6.4 Models de biografies professionals

Front a la aparent resposta negativa a la qüestió de si hi havien especialistes en la construcció d'assuts de pedra picada, cal tenir present que aquesta infraestructura, tot i ser complexa i tècnicament innovadora al 1500, era quantitativament poc important al conjunt del Regne de València, de tal manera que era impossible que la seua «invenció»

⁵³⁸ Aquestes van ser transcrits per Gimeno Michavila (1933: 131-137).

⁵³⁹ Els capítols foren transcrits per Olucha (2011-2012: 613-616).

pogués donar pas a una especialització per a una mà d'obra que a més a més també era limitada.

Malgrat tot, el veritablement important és que aquells que feren les grans innovacions hidràuliques al conjunt de les grans hortes valencianes, no eren personatges anònims, sinó individus que aconseguiren certa reputació en aquest sentit, ja fos per una formació determinada o un itinerari professional de prestigi o com a mínim amb bones referències.

Efectivament, existiren veritables menestrals que, en major o menor mida i per diferents motius, acabaren especialitzant-se en assumptes hidràulics, no necessàriament perquè se'ls identifiqués com a tals en la documentació, sinó perquè desenvoluparen una carrera professional on aquests tipus de projectes tingueren un paper quantitativament predominant o superior a la mitjana habitual.

És fonamental, doncs, investigar les biografies d'aquests personatges, i més concretament quina fou la seua formació específica, qui fou el seu mentor, amb qui van treballar o amb qui es van associar. També és fonamental saber quin fou el conjunt de la seua obra, la qual cosa permet valorar totes les seues contribucions al desenvolupament dels sistemes de reg valencians en el seu conjunt. Però també, quines foren les obres no hidràuliques que van realitzar, amb l'objectiu de poder veure el transvasament de coneixements entre diferents tipologies constructives o arquitectòniques que a simple vista podrien semblar molt llunyanes des del punt de vista tècnic.

La conjunció de totes aquestes dades possibilitarà en el futur, crear una mena de xarxa que donarà la possibilitat de connectar coneixements, experiències, projectes i mestres, desvetllant així tot tipus de relacions verticals i horitzontals que permetran tenir una visió infinitament més complexa sobre les transformacions constructives en les hortes valencianes.

En l'actualitat és prompte per a abastir totes les possibilitats que ofereix aquesta línia d'investigació, no obstant això, ja s'han donat unes primeres pinzellades en aquest treball. Un dels aspectes més destacats és que gràcies a l'estudi exhaustiu d'un cas concret, com és la Plana, s'han assolit una sèrie de noms, que lluny de quedar-se en l'anècdota es poden anar enllaçant amb les dades de que es disposa fins ara en altres regadius. D'aquest exercici comparatiu, es pot delimitar un grup de professionals que protagonitzaran les

grans transformacions hidràuliques del Regne de València, donant així homogeneïtat a una sèrie d'obres sobre la relació entre les quals no es tenia consciència col·lectiva.

Aplegats a aquest punt, és important mostrar algunes biografies significatives, i alhora fonamentals per a cercar connexions geogràfiques, personals i tècniques. Per a tal efecte, i tenint en compte que al llarg d'aquest capítol s'ha anat mostrant que els mestres que construïren assuts tingueren un perfil professional molt divers, s'ha considerat oportú oferir a l'[annex](#) una recopilació de dades de tots aquells mestres que treballaren en obres hidràuliques al Millars, mentre ací es presenta una mena de currículum formatiu i laboral pertanyent a tres models diferents d'expert.

La selecció s'ha fet tenint en compte les seues diferències cronològiques i corporatives, però també una semblança comuna. I és que els tres models d'individu acumulen un conjunt de mèrits suficients com a per que pogueren tenir una reputació en matèria hidràulica considerable. A la qual cosa cal afegir el fet d'haver participat en les fites més importants de la transformació constructiva esdevinguda a les hortes del Millars.

Rodrigo de Marquina: pedrapiquer biscaí itinerant (s.XV)

El primer personatge del qual es parlarà és del mestre [Rodrigo de Marquina](#), un pedrapiquer que estaria dins del perfil de biscaí itinerant anteriorment explicat, sobre el qual val a dir que té una importància especial a la Plana, per ser el primer piquer documentat treballant a l'assut de Vila-real a la segona meitat del segle XV.

La seua biografia professional és complexa d'elaborar, degut a la seua alta mobilitat, la qual cosa fa que siga difícil seguir-li la pista. No obstant això, un treball recent de Morales Gómez (2016) ha permès fer una primera recopilació d'aquelles obres en les que [Rodrigo](#) va participar.

Al respecte val a dir que no es té constància de que el Consell de Vila-real el cerqués a propòsit per a fer aquella primera intervenció de pedra picada, però la veritat és que la seua presència no és una casualitat, si es té en compte que [Rodrigo](#) comptava amb una experiència prèvia contrastada en les construccions relacionades amb l'aigua.

Efectivament, un dels seus primers treballs coneguts fou la direcció de les obres en una font situada a Sogorb el 1444, tot i que es pensa que aquesta incloïa també la construcció d'un aqüeducte al citar-se «les arquades de la font que se facen» dos anys després. Això

ha fet pensar que podria tractar-se de la infraestructura que encara hui es pot veure en la capital del Palància, i que fins al segle XIX fou fonamental per a l'abastiment urbà de la mateixa (Aparici, 1997: 194; 2006: 149 i Lozano i Palomar, 2008: 161).

Al respecte, Morales Gómez (2016: 209) afegia que aquesta «no es una tipología constructiva muy corriente en la Edad Media», motiu pel qual «el proyecto debía de ser, para los parámetros de su tiempo, de altura, lo que [...] valió a nuestro protagonista de una justa fama que se difundió lejos»

Imatge 49. Aqüeducte de Sogorb.⁵⁴⁰

Imatge 50. Porta Fondonera de Daroca.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Font: <https://www.turismodecastellon.com/es/que-hacer/cultura/monumentos/show/103299> (consultat al març de 2020).

⁵⁴¹ Font: <https://www.turismodearagon.com/ficha/castillo-de-daroca/> (consultat al març de 2020).

Posteriorment va dur a terme tasques relacionades amb la fortificació i, més concretament, amb la fàbrica de la torre de la porta Fondonera de la ciutat de Daroca (Saragossa) el 1452, junt a Juan Dean y Pedro de Aulestia. Al respecte, Morales Gómez (2016: 210) plantejava que aquesta obra podria ser «el más bello ejemplar de portal murado gótico de todo el antiguo reino de Aragón». Efectivament, aquest projecte «debió de extender su renombre en el ámbito de las fortificaciones» la qual cosa el va dur a ser contractat pel Consell de Terol el 1453 per a refer la torre de la Sisa (Terrado Pablo, 1991).

Després d'aquest impàs castrense, propi de la polivalència dels pedrapiquers d'aquest període,⁵⁴² el 1456 [Rodrigo](#) tornà a situar-se al front d'una obra hidràulica que comptava amb certa dificultat tècnica. S'està fent referència a la planificació d'un projecte per a extraure els cabdals de la llacuna de Tortajada (Terol), la qual tenia el pretensions objectiu de millorar els volums hídrics del riu Túria, sent les comunitats de regants de l'Horta de València, les grans beneficiades (Morales Gómez, 2016).

Efectivament, per tal de saber si el projecte era viable, el batlle general de València va contractar a aquest personatge, a qui se'l considerava «experto en estas e semejantes cosas e obras», a la qual cosa cal afegir que un altre dels factors que propiciaren el seu requeriment fou l'economia de mitjans, ja que no és menys cert que vivia molt a prop d'allí, o dit d'un altra manera «es cerqua de su casa e mano» (Morales Gómez, 2016: 202).

Tot i que hi ha un buit d'una dècada sense cap notícia sobre aquest personatge, val a dir que el darrer treball protagonitzat pel mateix fou a l'assut de Vila-real el 1467, els detalls de la intervenció en el qual han sigut ja explicats en el capítol corresponent.

La seua carrera professional, doncs, estava a mig camí entre la poliorcètica i la hidràulica, aplegant a ser considerat com a expert en la darrera. Però el que més interessant resulta per aquest estudi, és que es podria plantejar la hipòtesi de que [Rodrigo](#) es va fer càrrec d'una pressa de derivació amb pedra picada a la fi de la seua carrera, quan ja comptava amb certa experiència i reconeixement.

⁵⁴² Cal recordar les relacions entre la construcció hidràulica i la castrense indicades al [Capítol 3](#).

Miquel de Maganya: pedrapiquer castellà del gremi de València (s.XVI)

El segon personatge sobre el qual es va a parlar és el mestre [Miquel de Maganya](#), qui segurament fou una de les figures més destacades en quant a la construcció dels primers assuts de pedra picada al territori valencià, degut a que va dirigir dos d'aquestes obres en un espai cronològic clau, com fou el primer terç del segle XVI.

[Maganya](#), no era una menestral qualsevol, sinó que segurament formà part del gremi de pedrapiquers de València, i s'hauria format a les ordres de [Pere Compte](#), com a mínim des del 1494, quan va participar en l'Obra Nova de la Catedral de València on aprengué les tècniques «de abovedamiento en piedra» (Gómez-Ferrer, 1998). El seu període formatiu, es va anar completant en altres obres com la Llotja, la casa del bisbe de Tortosa el 1499, la capella de la Verge de la Pau, o la parròquia de Santa Caterina entre 1510 i 1512.

Sobre el seu mentor, val a dir que, segons la biografia realitzada per Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007), aquest comptava amb una important nòmina d'actuacions en rius, tals com les ja comentades visures a l'assut de Vila-real, la direcció de les reparacions del pont del Real, del Mar i de Serrans a València el 1476, el redreçament del cabdal del Túria el 1478, l'inici del pont de la Rambla de la Vidua a Almassora el 1486, la supervisió de la construcció del pont de Pajazo a Requena sobre el riu Cabriel el 1496, un sífó-aqüeducte a la sèquia de Rascanya el 1497, així com unes visures per a projectar un trasbalsament d'aigua entre els rius Cabriel-Xúquer-Túria entre el 1498 i el 1500.

Formar part d'aquell grup va derivar en importants col·laboracions realitzades amb altres deixebles de [Compte](#), com pogueren ser [Joan de Corbera](#) o Pere Queralt, sent aquest darrer considerat com un dels aprenents més destacats en matèria hidràulica, especialment per les seues tasques a les hortes de Tortosa, tal i com ha estudiat Vidal Franquet (2005).

La seua activitat com a pedrapiquer independent es podria datar cap al 1513. Al voltant de la mateixa, Gómez Ferrer (1998: 201) destacà que [Maganya](#) «se convierte en uno de los principales canteros que mantuvieron en el siglo XVI los conocimientos de estereotomía», degut a obres de gran prestigi com el cimbori en el creuament de les infermeries de l'Hospital General de València, així com les columnes «entorchadas» i la portada principal de l'Hospital.

Al marge d'aquesta coneguda intervenció a l'Hospital, [Maganya](#) va seguir treballant a la capella de l'església del monestir de Sant Domènec de València cap al 1514 on destaca «el arco de embocadura con el característico desarrollo helicoidal, en arista viva». D'altra banda, una de les seues obres més conegudes fou la de l'atri de l'església de la Cartoixa de la Vall de Crist, construïda cap al 1522 (Gómez-Ferrer, 1998; Gómez Lozano, 1995 i 2003; Serra Desfilis, 2011).

Imatge 51. Obra Nova de la Seu de València.⁵⁴³

Imatge 52. Mostra d'unes columnes de l'Hospital General de València.⁵⁴⁴

Al marge d'aquestes conegudes obres, i dins de la polivalència que caracteritzava a aquests mestres, sembla que [Maganya](#) tingué una vessant hidràulica. La qual, si bé és cert que no és totalment desconeguda, tal volta fou més important del que es podria imaginar des del punt de vista qualitatiu i quantitatiu.

⁵⁴³ Font: Fotografia de l'autor (julol de 2020).

⁵⁴⁴ Font: Arxiu de la Diputació de València.

Aplegats a aquest punt, es podria dir que s'inicià molt prompte en l'art d'anivellar aigües. Tant és així que el 1511 fou cridat com a testimoni per a valorar la concòrdia entre Maria Enríquez, duquesa de Gandia, i Serafi de Centelles, comte d'Oliva. En una de les còpies de la concòrdia conservades a l'Arxiu Històric de la Noblesa, hi ha un apèndix on aquest personatge fou interrogat uns dies després del signament, i on donà el vist i plau a l'acord des del punt de vista tècnic, al·legant que «ha tengut les mans en la dita cèquia de huyt anys ençà», la qual cosa evidència treballs anteriors en aquell sistema de regs.⁵⁴⁵

El 1516 se'l documenta durant el projecte de la nova sèquia de Corbera, on se li va encarregar la construcció d'un cano de captació junt a l'assut del Figueral.⁵⁴⁶ Una tasca a la que cal afegir la d'anivellació, comissionada pel governador de València, i realitzada amb [Joan de Corbera](#) amb la finalitat d'inspeccionar i fer una visura sobre l'assut que el duc de Gandia volia fer a Montcada (Vercher, 2014: 178-183).⁵⁴⁷

Després de les grans inundacions de 1517 es multiplicà la seua activitat sobre caixers fluvials, de tal manera que durant l'any següent va ser contractat per les viles de Llombai, Alginet i Alèdua, per a dur a terme una millora en els primers metres de les sèquies que naixien del riu Magre (Bisbal del Valle, 2011: 221-226).⁵⁴⁸

Aquell mateix any també se'l troba treballant al Túria, i més concretament en el Pont de Serrans de València, al servei de la Junta de Murs i Valls, on va participar junt a [Joan de Corbera](#) en qualitat d'expert. En aquest context, cal afegir una visura realitzada sobre al pont de Siete Aguas el 1520, junt a l'obrer de vila Mateu Pellicer, el qual acabava de ser alçat per Agustí Muñoz (Gómez-Ferrer, 1998).⁵⁴⁹

La seua primera aproximació a les preses de derivació seria a Vila-real el 1519 al realitzar una visura amb [Joan de Corbera](#).⁵⁵⁰ No obstant, no dirigiria la construcció d'aquest tipus d'infraestructures, com ja s'ha dit, fins a la dècada següent. Així doncs, fou el responsable

⁵⁴⁵ AHNOB, OSUNA, C.598, D.8, ff.7rº i vº.

⁵⁴⁶ AHNOB, OSUNA, C.729, D.44. [Apèndix B4](#).

⁵⁴⁷ AHNOB, OSUNA, C.729, D.46.

⁵⁴⁸ ARV.PN. Juan García, núm. 4.540. [Apèndix B6](#) i [Apèndix B7](#).

⁵⁴⁹ AMV. Sotsobraria de Murs i Valls, Sig. D3-103, 1520/10/03.

⁵⁵⁰ AMVr. Cla.290, f.11rº.

de la finalització dels projectes de l'assut de Vernissa, contractat el 1521 (Castillo, 1997 i Pellicer Rocher, 2007),⁵⁵¹ i del de Castelló/Almassora, signat a l'any següent.⁵⁵² No obstant això, cal destacar que, curiosament, ninguna de les dues obres van ser iniciades per ell, sinó que es va incorporar a la direcció després, sent desconeguts els motius de l'abandó dels mestres anteriors.

Una de les principals idees que es pot extraure d'aquesta biografia, i que comparteix amb l'anterior, és que les preses de derivació elaborades amb pedra picada foren activitats realitzades cap a la fi de la seua carrera professional, la qual cosa implica que comptava amb un alt grau de maduresa i segurament, de reconeixement.

Jeroni Negret: obrer de vila de la ciutat de València (s.XVII)

El tercer perfil al que es fa referència es diferencia dels anteriors pel fet de pertànyer a una generació de professionals nascuda a la segona meitat del segle XVI i que per tant desenvolupa la seua activitat més coneguda a cavall entre dues centúries. Això farà que, com s'ha explicat, vagen adquirint un major protagonisme individus considerats obrers de vila, fent-se càrrec d'obres hidràuliques de gran mèrit que fins aleshores estaven quasi monopolitzades per pedrapiquers.

Per tal de fer una selecció d'aquest tipus de mestre, s'ha tingut en compte la principal fita constructiva d'aquella època a la Plana, és a dir, el cano de la Rambla de la Vídua que es va fer per a poder construir un nou assut de pedra picada abans de l'encontre d'aquesta amb el Millars. Aquest projecte estigué al càrrec, en realitat, de tres obrers de vila: [Guillem Roca](#), [Francesc Arboreda](#) i [Jeroni Negret](#), els quals acostumaven a treballar junts.

D'aquests ben bé es podria destacar la biografia dels tres, la qual ha sigut recentment revisada per Arciniega (2009). No obstant això, s'ha cregut convenient centrar el discurs en un d'ells, [Jeroni Negret](#), qui es podria destacar per ser segurament el que major experiència tenia quan aquella obra es va dur a terme, i perquè segons el citat autor sembla que les obres d'enginyeria hidràulica eren «su verdadera especialidad».

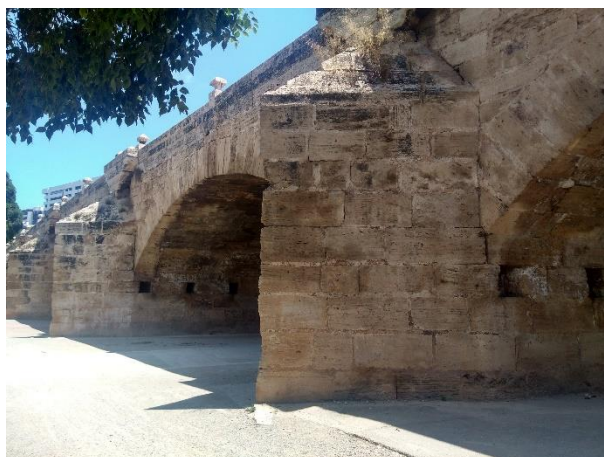
⁵⁵¹ AHMG, AB-1.666. [Apèndix B8](#).

⁵⁵² AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#). Veure [Capítol 9](#).

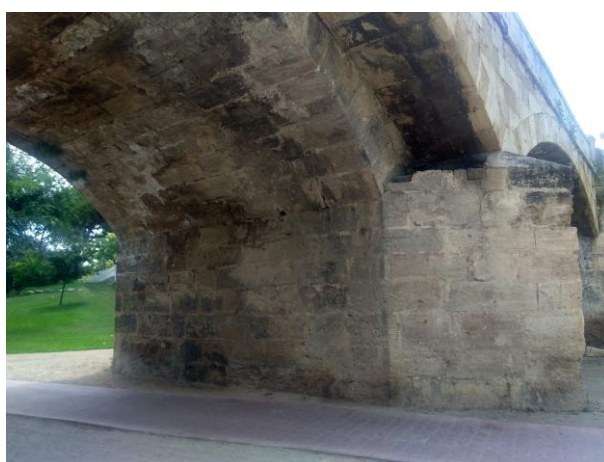
Efectivament, aquest obrer de vila va tenir una estreta relació laboral amb un altre mestre destacat del moment, Francesc Antón. Ambdós van participar a les ordres de la Obra Nova del riu Túria. Així doncs, després del cicle d'inundacions viscut a les darreries del segle XVI, aquests dos, junt a Guillem Salvador, guanyaren la subhasta per a encarregar-se del pont del Real. Posteriorment, va realitzar una visura en una paret del convent del Remei, junt als dos mestres citats i Joan Vergara, a fi que aquesta servira de contenció de les aigües en cas d'inundació. El 1603, va realitzar una visura amb Antón i altres mestres, per a determinar sobre el pont Nou del Túria, i a l'any següent, va ser contractat per a dur a terme l'obra, junt a Sebastià Gurrea (Arciniega, 2009: 116-117). Aplegats a aquest punt, es podria dir que gaudia d'una molt bona experiència en la construcció de ponts de pedra picada.

Degut a la polifacètica tasca dels menestrals, es documenta a [Negret](#) en altres obres no hidràuliques. Així doncs, se'l pot veure fent una visura a la casa Professa que estava realitzant el seu company Antón el 1599. També va participar des del 1604 en les obres de l'església de Sant Esteve de València, en col·laboració amb Francesc Antón, Francesc Martí, Pedro Navarro, Alonso Orts, Francesc Català, Pedro García i Vicente Lleonart, tot i que no fou acabada fins 1618 amb [Guillem Roca](#). D'altra banda, el 1613 va treballar en unes cases arruïnades situades a la plaça de la Morera de València i el 1622 se'l documentà amb [Francesc Arboreda](#), Francesc Català i Jeroni de Laranyaga inspeccionant el campanar de l'església de Sant Martí de València, per calcular si l'arc principal de la capella de la Concepció podia suportar el pes de la torres (Pingarrón, 1983; Gómez-Ferrer, 1993; Arciniega, 2009: 117-118).

Fou precisament a la fi de la seua carrera professional, i més concretament cap al 1617, quan [Jeroni Negret](#) es tornaria a vincular amb el món de la hidràulica. Així doncs, va fixar les dimensions de les boqueres de les sèquies de l'Horta de València (Tormo, 1923; Arciniega, 2009: 117). No obstant això, la seua obra mestra estava per aplegar. Efectivament, s'està fent referència al complex conjunt constructiu iniciat al riu Millars i la Rambla de la Vídua el 1618, junt als ja mencionats [Arboreda](#) i [Roca](#).

Imatge 53. Pont del Real a València.⁵⁵³

Imatge 54. Pont Nou o de Sant Josep a València.⁵⁵⁴

Els problemes tècnics i econòmics que va generar aquesta obra, la qual s'allargaria fins el 1625,⁵⁵⁵ van obligar als tres companys a cercar una font de finançament alternatiu mitjançant la promoció al càrrec de mestre d'obres del rei al Regne de València. A partir del currículum aportat per cadascun d'elles, es pot saber que el mateix [Negret](#) es considerava mereixedor d'aquell càrrec pel fet d'haver «hecho las más suntuosas obras que hay en la ciudad y Reyno» (Arciniega, 2009).

Després de fer un balanç sobre tot allò que es coneix a dia de hui sobre la seua vida laboral, es podria destacar que aquelles obres sumptuoses de les que ell mateix

⁵⁵³ Font: fotografia de l'autor (juliol de 2020).

⁵⁵⁴ Font: fotografia de l'autor (juliol de 2020).

⁵⁵⁵ Veure [Capítol 9](#).

s'enorgullia podrien identificar-se, principalment, amb els meritoris projectes hidràulics esdevinguts al Túria i al Millars. Açò confirma un perfil molt especialitzat en obres situades dins de rius, i per tant, un reconegut prestigi per a formar part de l'equip que duria a terme una de les fites hidràuliques més importants de la primera meitat del segle XVII.

Les matèries primeres: subministrament i usos hidràulics

Com s'ha dit al capítol anterior, a excepció de la ciutat de València, on estava el gremi de pedrapiquers, la resta de les grans hortes no comptava amb una mà d'obra artesana suficientment especialitzada com per a que els seus oriüds es pogueren fer càrrec de la projecció i direcció d'assuts tècnicament innovadors.

L'activitat menestral, però, no es limitava únicament a qui dirigia o dissenyava la infraestructura hidràulica, sinó que també cal tenir en compte a un grup molt ampli de professionals locals, que acabarien per convertir-se en un fonament imprescindible per tal de garantir l'abastiment de la matèria primera a les obres estudiades.

En realitat, es prou conegut que des del segle XIV moltes petites i mitjanes viles valencianes, com les de la Plana, van anar desenvolupant un sector rural no agrícola, que a la seua vegada feia possible una mena d'ordenació jerarquizada del territori a escala comarcal, la qual estava garantida gràcies a l'existència de mercats que serviren com a mecanismes reguladors de l'economia al permetre intercanviar productes manufacturats i matèries primeres. Tot açò quedava sempre complementat amb el paper jugat per la ciutat de València, la qual capitalitzava la majoria de les funcions econòmiques del Regne i, per tant, aportava tot allò que no es podia trobar en aquelles àrees comarcals (Iradíel, Igual, Navarro i Aparici, 1995 i Aparici, 1996).

En aquest sentit, l'estudi de l'abastiment i l'ús de les diferents matèries primeres disponibles és fonamental per tal d'entendre l'evolució de les obres hidràuliques, especialment si es té en compte que, tal i com ja deia el pseudo Turriano al segle XVI, «muy pocas veces se hallan todas las cosas necesarias para edificar» en el mateix lloc, «porque no hay ninguna parte que lo tenga todo copioso» i que, per tant, «no tengan necesidad de valerse de otras partes».⁵⁵⁶

La lectura d'aquest enginyer és molt interessant per a completar la informació documental, ja que el seu tractat d'hidràulica presenta una veritable visió teòrica sobre els materials emprats en aquella època. Amb l'afegit de que l'autor no sols és fonamenta

⁵⁵⁶ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.246vº.

en la seua experiència empírica, sinó que amb una actitud que podria considerar-se «renaixentista», evidencia una lectura de les principals obres clàssiques,⁵⁵⁷ a la qual cosa caldria afegir certa observació quasi arqueològica, al afirmar en moltes ocasions que havia comparat els materials de la seua època amb el de les construccions «de los antiguos».

Dit açò, el present capítol oferirà una anàlisi de quines foren les matèries primeres emprades en la construcció dels assuts i els seues elements constructius complementaris, la qual cosa estarà estrètament relacionada amb la producció manufacturera i el comerç que feia possible el proveïment de les matèries primeres. A més a més, cal tenir present que fer un primer apropament a la «cultura material» dels segles XVI i XVII podria ser d'utilitat a l'arqueologia.

7.1 La pedra

L'estereotomia, o art de tallar la pedra, va experimentar un gran desenvolupament al Regne de València, especialment entre el període 1440 i 1510,⁵⁵⁸ la qual cosa va comportar un important perfeccionament en les tècniques d'extracció i talla, un progrés en l'utilatge i un progressiu pas dels modes tradicionals del gòtic a noves i originals solucions, molt vinculat també al creixement del gremi de pedrapiquers de la ciutat de València.⁵⁵⁹

La pedra era un material estable i molt resistent, que amb el temps anà sent més emprat en les obres hidràuliques. En aquest sentit, ja s'ha destacat la innovació que suposà els assuts on aquest era el material predominant.⁵⁶⁰ A més a més, també va ajudar a cobrir

⁵⁵⁷ Alguns exemples d'autors clàssics citats són: Vitruvi, Teofrast, Cató, Tàcit o Juli Cèsar.

⁵⁵⁸ Sobre el desenvolupament de la estereotomia valenciana veure: Zaragoza (1993, 1996, 1997, 2008), Marías (1993) o Gómez-Ferrer (1997-1998).

⁵⁵⁹ Sobre aquest gremi s'ha parlat a l'[Epígraf 6.3](#).

⁵⁶⁰ Els assuts de pedra picada i argamassa s'han explicat a l'[Epígraf 2.6](#).

altres funcions,⁵⁶¹ sent les més destacades l'enllosat lític dels caixers de les sèquies,⁵⁶² la fortificació de les goles,⁵⁶³ o l'ús emprat a les cantonades de les casetes protectores.⁵⁶⁴

Resulta interessant assenyalar que, tot i que la pedra picada anà sent substituïda progressivament en les grans construccions de l'Edat Moderna per la rajola, seguí sent emprada als rius valencians, degut al seu caràcter resistent. Un exemple prou il·lustratiu seria la recomanació de la Junta de Murs i Valls de la ciutat de València feta el 1606, segons la qual es preferia fer els tallamars del Pont Nou amb pedra i no amb rajola, amb l'objectiu d'aconseguir una major seguretat (Melió, 1990: 86).

Ara bé, l'ús d'aquest material lític comportava a la seua vegada, grans despeses en la talla, però també en el transport. Aquesta circumstància, tal i com va veure Arciniega (2001: 278) feia que els projectes condicionaren l'elecció dels materials als tipus de roques que estigueren més pròximes a l'obra.

El cas de la Plana, que com s'ha vist, és un dels millors llocs on estudiar els primers assuts de pedra picada, sembla que des de l'Edat Mitjana al Cinc-cents, les principals obres lítiques d'aquells municipis també cercaren la pedra de llocs propers.

En aquest sentit, s'han pogut documentar diferents punts d'extracció de la pedra en aquesta comarca: la vila de Borriol, emprada a l'assut de Vila-real el 1605-1606,⁵⁶⁵ la muntanyeta de Sant Antoni de Betxí, d'on fou tretta pedra per a l'església major el 1498 o els baluards de la muralla al segle XVI,⁵⁶⁶ el tossal de la Magdalena emprat per Castelló

⁵⁶¹ Aquesta qüestió ha sigut amplament tractada al [Capítol 4](#).

⁵⁶² Tal i com es pot veure en la nova sèquia de l'assut de Castelló i Almassora alçat el 1522 (AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt VIII). [Apèndix A3](#).

⁵⁶³ Seguint l'exemple del portal fet per [Pedro de Camino](#) el 1552 al mateix riu (AMC. Aigües, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris...).

⁵⁶⁴ Un bon exemple s'especificava al contracte de l'assut de Borriana el 1563 (AHNu. C.12, REG.828). Text editat per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

⁵⁶⁵ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 161 i 162.

⁵⁶⁶ AMVr. D.1553/1544. Dada citada per Aparici (2006: 145).

des de 1437,⁵⁶⁷ «la arcada del riu de Millars vulgarment apel·lada la Pica»,⁵⁶⁸ que va servir per a fer la Torre de guaita d'Almassora el 1553 o la partida Benadressa, on es va emprar la pedra per a un petit aqüeducte el 1683.⁵⁶⁹ Una menció especial es mereix aquella pedra procedent de l'anomenat «tossal de Conills» o «del Conill», la qual s'ha pogut documentar en importants obres urbanes de la capital de la Plana, com la Torre campanar «Fadrí» el 1593,⁵⁷⁰ o la Llotja del Cànem.

El més interessant és que no sembla que les pedres emprades en obres hidràuliques tingueren una procedència diferenciada respecte a les de qualsevol altra obra del moment. Efectivament, les del Tossal del Conill, per exemple, es poden trobar als capítols d'un assut projectat per Castelló i Almassora el 1604,⁵⁷¹ i també en un altre que es va acabar construït dues dècades després.⁵⁷²

La construcció de l'assut d'Alfaytamí, per la seua banda, sembla que també seguia un patró semblant en quant a la recerca de recursos lítics propers, ja que en aquell cas, les pedres procedien de la «pedrera de Almoradí», així com aquella «al morro del riu».⁵⁷³

Al segle XVIII, el quadern de viatge de Cavanilles, estudiat per La Roca (1997: 437 i 452-454) dóna compte d'algunes jaciments lítics que van abastir obres situades als rius més pròxims. Així doncs, es podria destacar la construcció d'un assut indeterminat que s'havia fet a partir d'una «cantera de marmol negro entre Espadán y el río Mijares, en Onda». També destacable és la seua observació sobre una «cantera de marmol negro, término de Borriol, [...] para puente del valenciano Ribelles sobre el río Mijares», o

⁵⁶⁷ AMC. MC. 1436-1437 (1437-02-24).

⁵⁶⁸ AL. Administració de les obres de la torre reial, dita de Millars f.2 rº. Referenciat a Pardo Nàcher (2012).

⁵⁶⁹ AMC. Escritures de la vila, PN, Miquel Bonet, 1680-1683, s/n.

⁵⁷⁰ AMC. PN. Joan Castell, C.52 (1593-05-02). Text editat per Olucha Montins (1988: 93).

⁵⁷¹ AMC. Aigiües. C. 6. s/n. Capítols de la asut de Castelló, que estaba bajo el castillo de Almazora (1621). Punt 10.

⁵⁷² AMC. Aigiües. C.6. s/n. Carta de Joan Baptiste Gascó dirigida a los Jurados de Castellón en la que se informa técnicamente sobre la reparación del azud ([Apèndix A29](#)) i AMC. Judiciari de la Cort de Jurats. 1624-1625 ([Apèndix A30](#)). Aquest darrer fou editat per Olucha Montins (1988: 106).

⁵⁷³ ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.48vº-49rº.

l'existència de magnesita o «tierra de pipas junto al pantano, cerca de Alcora», així com «canteras de sillares de los cerros del pantano de Elche, para la presa del pantano».

Imatge 55. Llenç de pedra rogenca de la torre campanar de Castelló, possiblement procedent del Tossal del Conill.⁵⁷⁴

Imatge 56. Llenç de pedra negra emprada al Pont Nou del Millars, possiblement procedent de Borriol.⁵⁷⁵

Pel que fa a les qualitats i característiques de les pedres, el pseudo Turriano és una bona font per recopilar alguns dels coneixements sobre estereotomia aplicats a les obres hidràuliques durant el segle XVI.

En realitat, l'enginyer ja advertia al respecte que «si se hubiesen de traer aquí todas las calidades de piedra que hay y de sus efectos, y virtudes, no hubiera libro tan grande en el mundo».⁵⁷⁶ Per tant, una primera classificació de les mateixes es podia fer en relació a la

⁵⁷⁴ Font: Fotografia de l'autor (gener 2020). Aquesta pedra podria haver sigut també l'emprada als assuts castellanencs de principis del segle XVII.

⁵⁷⁵ Font: Fotografia de l'autor (gener 2020).

⁵⁷⁶ BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.256rº.

seua duresa. Efectivament, els coneixements empírics semblaven evidenciar que les dures «después de ser sacada de la pedrera, [...] el aire la endurece», mentre que les molles «se deshacen, [...] se quiebran o hienden con el tiempo».⁵⁷⁷ A partir d'ací, jugava un paper molt important el color de les pedres, de tal manera que quant més clares eren, més fàcils de treballar, alhora que serien més resistents aquelles amb menys vetes, sobre aquestes franges era preferible que foren primes i amb un color que es confongués amb el de la mateixa pedra.⁵⁷⁸

Més enllà de l'extensa classificació que l'autor ofereix, interessa aturar-se en una sèrie de recomanacions que es fan per a les obres hidràuliques. En aquest sentit, el pseudo Turriano pensava que s'havia de descartar les pedres dels rius, perquè «jamás juntan bien con la calcina». Pel contrari, hi havia una «piedra blanquinoso» amb «agujeros y con algunos caracolicos a vuelta», que sí era bona de treballar, encara que el més destacat era que «para dentro del agua es maravillosa», perquè una vegada entrava en contacte amb l'element líquid i la humitat «hace una tez por encima que le hace muy fortísima». Aquesta, sembla que era prou comuna a Terol, a les proximitats de Saragossa, a Tolosa, però també «en el Maestrado de Montesa».⁵⁷⁹

Els contractes d'obra d'assuts no solen especificar de forma clara les qualitats de les pedres, més enllà de la seua procedència, o de l'avís de que siguin «bones». Encara així, es pot saber que l'assut d'Alfaytamí sí va comptar amb un tipus de pedra en especial, anomenada «pedra blanca».⁵⁸⁰

Pel que fa a la seua preparació, l'enginyer sembla seguir l'obra de Vitruvi, i recomana que les pedres que s'havien d'emprar a l'obra «se debían arrancar o sacar de la pedrera las piedras en el verano, y que se debían tener dos años al sol y al aire», amb la finalitat de controlar que aquestes no feren «ningún movimiento [...] por causa de haber estado al sol y al aire, y a la lluvia, y al hielo, y a las nieblas».⁵⁸¹

⁵⁷⁷ BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.250vº.

⁵⁷⁸ BNE. Mss/3372-Mss/3376, ff.251rº. i 251vº.

⁵⁷⁹ BNE. Mss/3372-Mss/3376, ff.253vº-254vº.

⁵⁸⁰ ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.48vº-49rº.

⁵⁸¹ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.250rº i vº.

Aquesta comprovació era fonamental, ja que per a garantir l'èxit de qualsevol obra «no se debe poner ninguna calidad de piedra en obra, que primero no tenga noticia de bondad y calidad», perquè moltes d'elles amb el temps «se carcomen [...], se deshacen de sí mismas, otras revientan, o vanse en asclas por causa de los hielos y otras se comen de las exhalaciones».⁵⁸²

El control de la qualitat era molt important, al respecte cal recordar que en el projecte de les dues arcades gitades de l'assut de Vila-real, el mestre pedrapiquer no podia «posar les dites pedres en obra sens que primerament totes sien vistes e regonegudes per mestres experts en semblants obres si aquelles staran ab tota perfecció obrades juxta la primera capitulació, o no».⁵⁸³

El transport de les pedres en tots els casos estudiats es va fer de manera terrestre, mitjançant l'ús de carros, la qual cosa, tot siga dit, representaria un percentatge de despeses considerable, segons es pot veure en qualsevol obra amb els rebuts fets a carreters.⁵⁸⁴

En aquest sentit, les pedres emprades als assuts sempre solen estar acompanyades de l'adjuntiu «carretals»,⁵⁸⁵ el qual segons Gómez-Ferrer (2002: 73) feia referència a una «cantidad que cabe en una carreta», codificat en uns 12 quintals de pes, que equivaldrien a 600 kg.

La reutilització de les pedres en les obres hidràuliques també fou una tasca molt habitual. Tingue's en compte que, una vegada es començaren a emplenar els rius amb infraestructures de pedra, qualsevol destrucció ocasionada per les inundacions sobre les mateixes, feia que els materials es segregaren pel mateix. En aquest sentit, les reformes

⁵⁸² BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.250rº i vº.

⁵⁸³ AMVr. 1739/1537. PN. Not. Miquel Avinent, ff.168rº-172vº. [Apèndix A6](#).

⁵⁸⁴ Alguns exemples a: AMC. Aigües, C.6, s/n ([Apèndix A25](#)) o ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº; Alguns exemples de pagaments a carreters: AMVr. Cla.314, f.47rº; AMC. Aigües, C.6. s/n. Comptes de clavariat... o AMC. Aigües, C.8, D.55. ff. 14rº-15rº.

⁵⁸⁵ Alguns exemples de pedres carretals a : AMC. Aigües, C.6, s/n ([Apèndix A25](#)) o ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº;

de les preses de derivació podien fer-se amb aquelles mateixes pedres amollades per la força de les aigües.

Malgrat tot, el recurs de la reutilització pogué aplegar a ser conflictiva entre institucions de reg. Un exemple fou el 1563, quan les inundacions havien trencat part de l'assut de Vila-real, i els seus carreus havien aplegat fins a les proximitats del d'Almassora i Castelló, els quals es pledejaren per considerar que aquella valuosa matèria primera els pertanyia.⁵⁸⁶

7.2 La rajola

En l'àmbit constructiu de l'anomenat «gòtic mediterrani» l'ús de les rajoles era quantitativament poc important, si es compara amb la pedra; la qual cosa marcava de primeres una diferenciació amb altres zones properes, com Aragó, on el desenvolupament d'un estil mudèjar multiplicava l'interès per la terra cuita.

En aquest sentit, tot i que sí s'empraven rajoles aplantillades, Zaragoza i Iborra (2011: 1490-1491) argumenten que no fou fins a la segona meitat del segle XV quan començaren a aparèixer edificis valencians amb una visible voluntat d'emular l'experiència, la qualitat i la noblesa del treball de la pedra. A partir del segle XVI, i més concretament, amb la construcció de certs elements del Col·legi de Corpus Christi de València, s'anirà experimentant un increment en el nombre d'edificis fets amb rajoles aplantillades, tallades i perfilades, la qual cosa es pot veure especialment en el gran nombre de campanars fets a partir de rajoles tapiades.

Pel que fa a la hidràulica, García Marsilla i Izquierdo Aranda (2013: 116) ja van destacar que, degut a la impermeabilitat i resistència del fang cuit, el seu ús era freqüent en «infraestructuras que debían estar en contacto habitual con el agua», tals com els aljubs, els claveguerams o els caixers de les sèquies. Mentre que Arciniega (2001: 306) ha documentat que Alonso de Covarrubias, va disposar que els desguàs del convent de Sant Miquel dels Reis es feren amb aquest material.

⁵⁸⁶ AMVr. 1574/1563.

Al respecte, el pseudo Turriano apreciava que les parets fetes amb rajola «son muy galanas a la vista y son muy fuertes» a més de que «se conservan muy mejor que no hace la piedra» i «resiste mejor para las cosas de fortaleza».⁵⁸⁷

A la Plana, per exemple, s'ha pogut documentar l'ús de rajoles en diferents intervencions hidràuliques. Un primer exemple podria estar en els anomenats Corrents, ja que es coneix que el 1528 es van comprar rajoles a l'obrer de vila castellanenc Lluís, a fi de realitzar una millora, tot i que la manca de testimonis arqueològics fa difícil saber quina funció real compliren les peces de fang en aquesta infraestructura.⁵⁸⁸

Més conegut, però, és l'ús de les rajoles en els caixers de les sèquies. Efectivament, es podria dir que aquests eren especialment útils, com alternativa a la pedra, per a fer la sola de les sèquies més resistents. Un bon exemple es pot trobar el 1597, quan es va fer servir «un pavimento de raiola» a la sèquia de les Argamasses de Vila-real. D'altra banda, s'ha pogut documentar que també eren útils per a reforçar els caixers per la seua part exterior. En aquest sentit, a la mateixa sèquia, s'erigiren alhora uns contraforts de rajola.⁵⁸⁹

Degut a la gran adaptabilitat de les rajoles, foren molt útils a l'hora de realitzar formes corbes, ja que eren una matèria primera veritablement privilegiada per a voltejar voltes o arcs de reforç, tal i com es podia veure ja a l'Edat Mitjana amb voltes de creueria, especialment a la Safor (Zaragozà i Iborra, 2011: 1489), tot i que l'ús d'aquest material per a fer voltes es dispararia al llarg del segle XVI (Arciniega, 2001: 306).

En aquest cas, és interessant recordar que l'entrada i l'eixida d'una sèquia, ja fos en una almenara, un portell o una boca d'un assut, podia comptar amb diferents tipus d'arcs, realitzats no sols amb pedres, sinó que podien estar elaborats íntegrament amb rajoles. Un bon exemple d'açò fou la caseta del portalet de l'assut de la Rambla de Castelló i Almassora que compta amb un arc rebaixat fet amb rajoles fet cap al 1550. La mateixa tècnica es pot veure emprada dos segles després a una de les eixides de la Casa de les Reixes, la qual presenta un arc de mig punt de rajoles.

⁵⁸⁷ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.266v°.

⁵⁸⁸ AMVr. Cla.294. s/f.

⁵⁸⁹ AMVr. D.1205/1583. f.11r°. [Apèndix A24](#).

Altres arcs de rajola emprats en l'àmbit hidràulic foren els elaborats en aqüeductes. En aquest sentit, la reparació efectuada als arquets del barranc de Ràtils de Vila-real el 1604, es pogué dur a terme gràcies a la compra de 190 rajoles,⁵⁹⁰ tot i que la font no especifica directament quin paper o lloc ocuparen en la infraestructura.

Imatge 57. Ús de rajoles al naixement d'una sèquia de mitjans del segle XVI.⁵⁹¹

Imatge 58. Ús de rajoles a la Casa de les Reixes a finals del segle XVIII.⁵⁹²

La fabricació de les rajoles es podia realitzar en els mateixos municipis on feia falta aquesta matèria, ja que la seua elaboració no necessitava d'una infraestructura especialment complexa. En realitat tot allò necessari era terra, aigua, combustible (llenya) i un «forn de ragolla», podent-se anomenar simplement «ragollars», al front del qual hi havia un menestral anomenat «ragoler». És aquest el motiu pel qual, no s'ha pogut documentar que en cap obra hidràulica de la Plana es compraren rajoles fabricades fora de la comarca.

⁵⁹⁰ AMVr. 1209/1604.

⁵⁹¹ Font: fotografia de l'autor (abril 2016).

⁵⁹² Font: fotografia de l'autor (agost 2018).

En realitat, en aquest tipus de comarques, existia des del segle XIV una sèrie de rajolars, alguns d'ells temporals i amb ubicacions canviants, que anirien donant solució a les demandes puntuals, encara que sembla que al segle XVI es va experimentant un increment en el nombre dels mateixos.⁵⁹³

El pseudo Turriano proposava que la terra emprada per a fer rajoles havia de «ser de una especie de greda, la qual es blanquinosa» o una altra «roisca», anomenada «sagallón», sense oblidar la «tierra arcilla». Altres recomanacions eren l'ús de terra que fos especialment gasosa, com la «tierra cenosa». Per contra, els coetanis pensaven que la «tierra arenisca» no era bona, com tampoc la que tenia «piedra a vueltas consigo».⁵⁹⁴

Aquesta matèria primera, era recomanable que es cavés a la tardor, per a poder deixar-la tot l'hivern reposant «a causa que ella se sazone con los fríos, heladas, lluvias, aires y soles». Després de macerar la terra, a principis de la primavera es començarien a elaborar les rajoles, evitant que les temperatures més extremes de l'estiu i l'hivern els desferen, encara que en cas d'unes condicions meteorològiques poc idònies es podien cobrir amb arena i palla humida per a protegir-los.⁵⁹⁵

La fabricació de rajoles, però, sembla que comptava amb unes mesures i unes formes especials des de l'Edat Mitjana. Al respecte, a la ciutat de València s'han sintetitzat l'existència de «listons de rajola» emprats a les Torres de Serrans, les «rajoles castellanes» de la Llotja, les «mitges rajoles» que podrien fer referència a rajoles partides o peces trencades emprades com a reble. També s'ha trobat denominacions com «rajola aspra» i «rajola esmolada» a la biblioteca de la Catedral o la «rajola buydada» (Gómez-Ferrer, 2002: 202 i García Marcilla i Izquierdo Aranda, 2013: 124).

D'altra banda, s'ha suposat que, més enllà de la mida, el preu podia variar en funció del color, sent més blanc o més roig segons la composició de l'argila o la cura amb la qual es coïa, sent els últims els més valorats per ser més resistents (García Marcilla i Izquierdo Aranda, 2013: 124).

⁵⁹³ Per tenir un major coneixement sobre els rajolars de la Plana veure: Iradiel, Igual, Navarro i Aparici (1995: 73-74) i Aparici (1996: 58).

⁵⁹⁴ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.267rº.

⁵⁹⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.267rº i vº.

Pel que fa a les obres hidràuliques estudiades, val a dir que no s'ha pogut documentar una varietat tan dispar, segurament degut a que era una activitat econòmica menys important. Així doncs, a dia de hui sols s'ha pogut diferenciar entre la compra de «raioles primes» i «raioles grosses»;⁵⁹⁶ a les quals es podria afegir el terme «raioles comunes».⁵⁹⁷

Al respecte, val a dir que el pseudo Turriano, aconsellava l'elaboració de rajoles primes, perquè es coïen i s'assecaven millor, encara que si era necessari fer-les grosses es podia fer forats amb un ferro per a compensar-ho.⁵⁹⁸

7.3 Els morters

Si bé és cert que els carreus i les rajoles eren les peces fonamentals de moltes de les construccions ací estudiades, no s'ha d'oblidar que aquests elements no podien fixar-se entre ells ni aconseguir una estabilitat suficientment forta sense l'ajut de diferents mescles fluides amb capacitat adherent, a les quals se'ls anomenava comunament «morters».

Tingue's en compte que, abans de la invenció dels morters industrials, aquests estaven elaborats amb composts naturals de calç, la qual era un recurs prou fàcil de trobar, encara que necessitava d'un procés de fabricació complex, mitjançant l'ús de forns per tal de escalfar l'òxid de calç, o també el sulfat de calç, quan el que s'emprava era guix. Una vegada obtinguda la calç, aquesta s'havia de mesclar amb l'arena i l'aigua (García Marcilla i Izquierdo Aranda, 2013: 143).

A nivell teòric, el pseudo Turriano, evidència que al segle XVI hi havia diferents criteris sobre com fer la «calcina», ja que hi havia opinions sobre «la piedra de que se hace». Així doncs mentre uns pensaven que el més encertat era que la pedra fos dura, altres ho creien al contrari, perquè una «piedra que es medianamente dura [...] se cuece muy mejor y [...] nunca acaba de cocer».⁵⁹⁹

Habitualment, la mescla estàndard del morter solia ser un 20% de calç i un 80% d'arena, tot i que aquesta estava molt condicionada per la duresa i el pes de les pedres, ja que quan

⁵⁹⁶ AMVr. D.1205/1583, I.D, 168.

⁵⁹⁷ AMC. MC. 1593-1596, s/f. (1595-04-09).

⁵⁹⁸ BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.268rº.

⁵⁹⁹ BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.256vº.

més grans eren els carreus més es solia emprar (García Marcilla i Izquierdo Aranda, 2013: 143).

Al respecte, l'enginyer renaixentista, advertia del perill d'edificar amb calç sense ser aquesta mesclada amb arena; motiu pel qual, creia indispensable que hi haguera «más cantidad del uno que no hay del otro», de la mateixa manera que es feia amb el bronze, on «hay mucho alambre y poco estaño».⁶⁰⁰

Respecte a les proporcions en obres hidràuliques, val a dir que a Castelló s'ha conservat un comentari de 1625 sobre la proporció correcta de la mescla per a les «obres de aygua». Aquesta era de «tres cabaços de cals y dos de arena», mentre que en altres construccions no hidràuliques sembla que s'estava emprant en aquell lloc «tres cabaços de arena i dos de cals».⁶⁰¹

A Llombai s'anotava en una altra obra que les millors constructives introduïdes al naixement de la seua sèquia el 1518 s'havien de fer amb un morter que seria pastat dues vegades abans de posar-lo en l'obra, amb l'afegit de que seria «mesclat e pastat en «[l]luna vella».⁶⁰²

Covarruvias, per la seua banda, advertí en la capitulació de Sant Miquel dels Reis que la calç s'havia d'emprar en les parts de l'obra que pogueren tindre contacte amb l'aigua, de tal manera que els desguàs s'havia de fer amb aquest material i rajola (Arciniega, 2001: 323).

En realitat, l'argamassa era una veritable preocupació en aquell tipus d'obres. Tingue's present que la cal hidràulica no s'inventaria fins el 1821 i els coneixements romans al respecte s'havien perdut. No obstant això, els enginyers del Renaixement, tals com el pseudo Turriano, insistien en què havia «visto muchas paredes de los antiguos, tan fuertes cuanto ser pueda, que a fuerza de picos no se han podido quitar», de tal manera que sota

⁶⁰⁰ BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.260vº.

⁶⁰¹ AMC. Judiciari de la cort de jurats. 1624-1625 (1625/03/20). Text editat en Olucha (1987: 104-106).

⁶⁰² ARV. PN.Juan García, núm.4.540. Text editat per Bisbal del Valle (2011: 221-223). [Apèndix B6](#).

el seu punt de vista, la solució per tractar d'imitar-ho consistia en «la abundancia de la cal». ⁶⁰³

Pel que fa a l'abastiment de la calç, val a dir que aquest material comptava amb subministradors especialitzats anomenats calciners, els quals sembla que sempre aportaren els materials des de llocs relativament propers a les ciutats litorals, en torn a un radi no superior als 20 km. Per al cas del Cap i Casal, García Marcilla i Izquierdo Aranda (2013: 145) ja van esbossar que els seus centres d'abastiment era la mitja lluna formada entre la Serra Calderona i la serra Perenxisa, amb Riba-roja com a eix central. Era aquest doncs, un anell de mitja muntanya que degué estar salpicat per un gran nombre de forns molt estables des del punt de vista cronològic.

En altres comarques, com la Plana, la producció de la mateixa estava també relacionada amb l'anell de viles de mitja muntanya que rodejaven el macrosistema de reg. Efectivament, cal destacar una presència molt important, però no absoluta, de venedors moriscos procedents de Betxí, per al cas de Vila-real, i Borriol, per al cas de Castelló, tal i com es pot veure en la construcció de les repeses d'aquestes viles.

El contracte d'arrendament de calç per a la construcció de l'assut d'Alfaytamí, signat el 1596, compta també amb un punt de subministrament proper al riu, i més concretament en la «cordellera y altres llochs més prop». ⁶⁰⁴

El quadern de viatge de Cavanilles, estudiat per La Roca (1997: 437, 450 i 458), dóna compte d'un gran nombre de jaciments aptes per a l'elaboració de morters, del quals caldria destacar una «tierra de color de ocre [...] para mortero superior, para obras hidráulicas», en el camí que anava d'Ontinyent a Atzeneta d'Albaida.

Pel que fa a l'arena, aquesta comptava amb uns subministradors especialitzats anomenats areners. Aquest element rebia diferents qualificatius depenent de si havien sigut refinats o no, de tal manera que cal diferenciar entre la prima o garbellada i l'arena grossa, que no estava garbellada. A la qual caldria afegir el terme genèric de terra, què podria fer

⁶⁰³ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.168rº i vº.

⁶⁰⁴ ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.49vº-50vº.

referència a una matèria primera de menys qualitat (García Marcilla i Izquierdo Aranda, 2013: 162-163).

A nivell teòric, el pseudo Turriano, plantejava que l'arena es podia classificar en tres grups al segle XVI: la de cava, la de riu i la de mar, existint entre elles «muy grandísima diferencia». Al respecte val a dir que, la de mar era «la más inútil de todas las arenas», especialment aquella que estava «de cara a Mediodía». Pel que fa a l'arena de cava, hi havia de diferents maneres, podent-se classificar pel seu color. D'entre totes aquestes, l'enginyer cincentista, recordava que Vitruvi recomanava la de color «carbón menudo», mentre que assenyalava la blanca com la pitjor. En quant a l'arena dels rius, es pensava que la que provenia «de los arroyos es muy mejor» i en especial aquells que estigueren als peus dels monts.⁶⁰⁵

Les principals proves que un mestre d'obra podia emprar al segle XVI per a comprovar si l'arena era apta per a la seua obra, era per exemple, depositar-la damunt d'un drap blanc, de tal manera que sols s'empraria aquella que «no deje señal de tierra o mancha de ella en el paño». Una altra possibilitat era ficar-la dins d'un got d'aigua i remoure-la, de tal manera que l'apropiada seria aquella que no «enturbie el agua». També es podia ficar a assecar en un pati descobert, de tal manera que si «a pocos días echara yerbas» s'havia de descartar, perquè «paredes que con semejante arena se hagan, no durarán mucho tiempo». Malauradament, l'enginyer criticava que els seus coetanis no prestaven atenció a aquests assumptes, de tal manera que «obras que se hacen hoy día, no duran más de cuanto se habita en ellas».⁶⁰⁶

La documentació evidencia que l'arena encara plantejava més preocupacions que la calç en les obres hidràuliques. Un exemple el trobem a Castelló quan es deia que l'ús de «amellanques de arena congelada» era perillosa perquè l'aigua se la podia «menjar».⁶⁰⁷ Efectivament, al segle XVI, els artífexs de les infraestructures del Millars eren coneixedors del perill de treballar amb el que ells anomenaven «arena congelada». Al respecte un testimoni de 1624 deia que «ha faltat lo pont de la Rambla, y part de l'assut

⁶⁰⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.261rº-262rº.

⁶⁰⁶ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.262vº i 263rº.

⁶⁰⁷ AHNu. C.12, REG.828. Transcripció parcial en Felip (1987: 200-201). [Apèndix A11](#).

de Borriana», perquè «la aygua menja, a lo menos en part» l'arena.⁶⁰⁸ Poc després de la caiguda d'aquell pont, es demanava que les pedres dels fonaments estigueren «ben asentades en calç [...] y sens arena».⁶⁰⁹

El contracte per a la construcció d'una mina al riu Cabriel el 1684, també dona algunes observacions al respecte, quan es diu que «la cal sea de buena calidad y la mezcla que no esté cargada de arena».⁶¹⁰

El morter no sols servia per a unir, sinó que també podia formar murs per ell mateix, amb l'esmentada conjunció de calç, arena, terra i guix, dins de grans caixons de fusta. Per a tal objecte es duia a terme una compactació mitjançant la tècnica del «tapial».

A la Plana, aquest fou un recurs molt emprat en l'àmbit defensiu, sent un bon exemple les muralles de Mascarell, estudiades per Gómez-Ferrer (2014). Aquesta mateixa tècnica s'ha pogut documentar també en obres hidràuliques, tals com la millora de la sèquia de les Argamasses de Vila-real, esdevinguda el 1597,⁶¹¹ però també en assuts.⁶¹²

7.4 La fusta

Dins del món de la construcció, la fusta era un material omnipresent en una gran quantitat d'elements indispensables per a l'elaboració de les obres civils, tals com cimbres, andamis o màquines d'elevació dels materials, però també ferramentes de tot tipus.⁶¹³

En qüestions hidràuliques, la fusta tingué un paper molt important a l'hora de construir assuts d'estructura complexa on predominava aquest material,⁶¹⁴ la qual cosa podia requerir la presència de fusters de reconeixement de la Ciutat de València. No obstant

⁶⁰⁸ AMC. Aguas, C.6. s/n. Carta de Joan Baptiste Gascó... (1624), f. 1 vº. [Apèndix A29](#).

⁶⁰⁹ AMC. Aguas, C.6. s/n. [Apèndix A25](#).

⁶¹⁰ AHNOB, OSUNA, C.627, D.8, ff.6rº i vº. [Apèndix B15](#).

⁶¹¹ AMVr. D.1205/1583.

⁶¹² L'ús d'aquesta tècnica en assuts ha sigut explicat a l'[Epígraf 2.3](#).

⁶¹³ Sobre la gran diversitat de les tasques i produccions elaborades pels fusters valencians a l'Edat Mitjana veure: Izquierdo Aranda (2011 i 2014).

⁶¹⁴ Els assuts amb estructures complexes de fusta s'han tractat a l'[Epígraf 2.5](#).

això, la majoria dels treballs relacionats amb el món hidràulic podien ser satisfets per fusters d'àmbit local.⁶¹⁵

Un bon exemple d'açò està en l'elaboració de les portes de les casetes que protegien la boca o els partidors. Al respecte cal destacar alguns exemples, com el treball fet per Joan Godia el 1578 a Vila-real.⁶¹⁶ També en la confecció de les portes caladisses col·locades a les goles dels assuts, motiu pel qual fou contractat per exemple Guillem, Joan Runa o Miquel Amposta a Castelló al llarg de la dècada dels 1570,⁶¹⁷ o Jaume Múrria el 1590 a Vila-real.⁶¹⁸ A la qual cosa caldria afegir els canals de fusta per superar accidents geogràfics, que degut a les seues baixes despeses eren fermament recomanats pel pseudo Turriano,⁶¹⁹ i que han sigut documentats per exemple al Riu Sec de Castelló el 1699.⁶²⁰

A més a més, els fusters també jugaven un paper molt important en les instal·lacions de tipus industrial, tals com els molins o les almàsseres, podent ser un exemple la reparació del molí de Cap de Terme fet per Jaume Bono el 1552.⁶²¹ A açò caldria afegir alguns elements dels pous urbans, sent especialment significativa en aquest sentit la fabricació de poals.⁶²²

L'elecció de cada espècie d'arbre era fonamental per a la pervivència a llarg de termini de cada tipus d'obra, i especialment dels assuts. En aquest sentit, el pseudo Turriano, assenyalava algunes preferències per obtenir llenya més massissa. Així doncs, caldria destacar la fusta d'arbres que tenen més nusos o estan arrugats, els que tinguen poc de

⁶¹⁵ Sobre els fusters de Vila-real i Castelló als segles XIV, XV i XVI veure: Iradiel, Igual, Navarro i Aparici (1995: 81-84) i Aparici (1996: 66-68).

⁶¹⁶ AMVr. Cla.323, s/f. «Ceda de obres...».

⁶¹⁷ Alguns exemples de fusters es poden veure en: AMC. Aigües, C.3, D.27. ff.12rº-15rº, 17rº, 33vº i 46rº i vº.

⁶¹⁸ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 111 i 112.

⁶¹⁹ BNE. Mss/3372-Mss/3376, f.102rº.

⁶²⁰ Sobre les infraestructures hidràuliques d'aquest riu sec veure: Olucha (2011-2012: 591).

⁶²¹ AMVr. Cla.1552. ff.48vº i 49rº.

⁶²² Un bon exemple d'açò el trobem a Vila-real, per part de Joan Ramos el 1502 i el 1509 (AMVr. Cla.1502, f.12rº i AMVr. Cla.1509-1510, f.8vº).

cor, aquells que no donen fruita, o en tot cas, els que la tingueren més agra o els que l'oferien en anys alterns, així com aquelles que estiguen «molestados por grandísima espereza de tempestades», els que naixen «cara al mediodía» i els que ho fan en llocs secs, mentre que eren més còmodes de treballar aquells que «están de cara al viento boreal o norte».⁶²³

Pel que fa a l'elecció d'espècies concretes per a cada obra, paga la pena destacar que l'enginyer Cincentista pensava que per a ser ficats dins de l'aigua o en fonaments, la millor fusta possible era la de l'alnús, també anomenat «vernio o ontano». No obstant això, l'om, el pi o el roure també eren recomanables, igual que la carrasca, el faig o el castany, ja que s'assegurava que aquests «no se gastan dentro del agua».⁶²⁴

A l'hora de construir assuts, s'ha pogut documentar l'ús de noguer a Castelló a l'Època Medieval.⁶²⁵ També el de pins i oms durant la construcció del primer assut de pedra picada d'Almassora i Castelló, a la dècada de 1520.⁶²⁶ L'ús del pi es torna a documentar en una nova represa feta el 1549,⁶²⁷ però també en el que es va dur a terme des del 1668.⁶²⁸

Per contra, hi hagué casos en què els contractes d'obra regularen també quines espècies quedaven prohibides, segurament per veure en elles un interès agrari econòmicament més avantatjós. Així ocorregué el 1522, quan es penalitzava l'ús de fusta d'olivera o de garrofera. Altres restriccions podien dur-se a terme seguint criteris qualitius, de tal manera que es podia prohibir l'ús de fusta provinent d'arbres massa petits o «donzells».⁶²⁹

Del que s'ha dit fins ara, cal tenir en compte que autors com García Marsilla i Izquierdo Aranda (2013: 85-88) han afirmat que les espècies pinàcies serien les més emprades en la construcció valenciana des de l'Època Medieval. Encara més, un informe de Pedro

⁶²³ BNE. Mss/3372-Mss/3376, ff.244r^o-245v^o.

⁶²⁴ BNE. Mss/3372-Mss/3376, ff.239r^o-241r^o.

⁶²⁵ AMC. MC.1380-1381. Text editat per Rabassa i Sánchez (2017: 240).

⁶²⁶ AMC. Aigües, C.2, D.16

⁶²⁷ AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f.

⁶²⁸ AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.12v^o-14v^o.

⁶²⁹ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt XXII. [Apèndix A3](#).

Villanueva emès entre 1781 i 1782, i estudiat per Ferrer Pérez (1997: 641), dóna compte de que en aquells temps els pins «veros, nogales, carrascos i rodenos» eren l'espècie forestal més comuna a Alzira, València, Peníscola i Castelló.

L'aprovisionament de fusta era un assumpte prou complex al Regne de València, ja que els grans boscos estaven a l'interior del mateix, i no al litoral.⁶³⁰ D'altra banda, era molt comú que la fusta es tingués que dur des de Terol o Conca, la qual cosa va comportar la creació de complexos mecanismes per tal de fer arribar la matèria primera fins a la ciutat de València i altres ciutats demandants.

En aquest context, no s'ha d'oblidar que aquesta pràctica entrava moltes vegades en contradicció amb els interessos dels usuaris dels principals assuts del Regne. El Millars és, precisament, un exemple paradigmàtic on la conflictivitat existent entre ambdues activitats econòmiques va acabar per eliminar una d'elles. Si es té en compte que la prohibició del transport de fusta per aquest riu es va començar a penalitzar a partir de 1433, encara que amb algun altre confrontament cap a 1489,⁶³¹ no seria descabellat pensar que la victòria dels regants en aquest assumpte seria un factor determinant per a entendre com aquestes institucions de reg pogueren experimentar innovacions als assuts amb materials més resistents.

Lluny de quedar-se desproveïts, sembla que a la Plana el principal punt de captació de fusta, i més concretament del pi, estava en el «pinar de la vila de Castelló», on s'ha pogut documentar l'activitat de molts individus qualificats com «serradors»,⁶³² sobre els quals es pot dir que semblen ocupar-se únicament de tallar els pins i preparar la fusta resultant, és a dir que eren els que obtenien la matèria primera, sense ser considerats mai com a menestrals o mestres.⁶³³

⁶³⁰ Sobre el transport fluvial de fusta veure: Piqueras i Sanchís (2001a, 2001b i 2014).

⁶³¹ Sobre el transport fluvial al Millars durant els segles XIV i XV, veure els documents transcrits per García Edo (2013).

⁶³² Els serradors estan ben documentats, per exemple, en la construcció de l'assut de Castelló el 1522. AMC. Aigües, C.2, D.16.

⁶³³ Sobre el treball dels serradors veure: Izquierdo Aranda (2011 i 2014).

Sobre l'aprofitament de la fusta als pinars de Castelló, val a dir que Mateu Bellés (2003: 98-99) va estudiar el procés de desamortització dels dos pinars que històricament tenia la capital de la Plana, el del Ver de l'Estepar i el de la Mar. El primer d'ells, comptava encara al segle XIX amb unes 1.100 fanecades d'extensió, a una mitjana de 100 pins per fanecada. Més enllà de la quantitat de matèria primera que això suposava, sembla que aquest pinar tenia una llenya de millor qualitat, la qual cosa fa pensar que seria aquest el que s'empraria principalment per a les obres hidràuliques. Al respecte, als llibres d'actes municipals de 1851 encara es deia que «con frecuencia se destinan los troncos necesarios a las obras o azud del río Mijares».⁶³⁴

La tala dels arbres estava molt vinculada amb l'astronomia al segle XVI, segons recorda el pseudo Turriano. La lectura que l'enginyer feu dels autors clàssics evidenciava que des d'època dels romans es tenia molta cura de tallar cada espècie segons les llunes, de tal manera que calia anar amb compte perquè amb unes espècies calia fer la tala amb lluna nova, i amb altres amb la vella, així que els serradors guardaven un veritable ordre de tala cada mes. Una altra qüestió era en quin moment de l'any calia fer-ho, sent especialment recomanable per l'autor l'hivern, i més concretament el gener.⁶³⁵

Una vegada tallat, es podia tractar la fusta amb diferents unguents, com «heces de aceite [...] aceite de enebro o con pez» a fi d'evitar que aquesta s'apolillés o fos corcada pels cucs. Per a les que podien ser danyades per l'aigua, es podia comptar amb una mescla de «pez y azufre». A la qual cosa, es podria afegir la possibilitat de ficar-les al foc per a endurir-les, però «sin hacer punto de humo», a més d'altres tractaments específics per a cada espècie.⁶³⁶

D'altra banda, cal destacar una creença generalitzada al segle XVI segons la qual «dentro del agua, cualquier madero verde, dura muy infinito tiempo sin corromper», encara que el que es recomanava era no treballar amb elles fins passats tres mesos.⁶³⁷ Aquestes

⁶³⁴ AMC. MC.1851, s/f (1851-09-16).

⁶³⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, ff.234rº-236rº.

⁶³⁶ BNE. Mss/3372-Mss/3376, ff.238r-239rº.

⁶³⁷ BNE. Mss/3372-Mss/3376, ff.238r-239rº.

recomanacions s'han pogut documentar a Castelló i Almassora el 1625 quan es deia que «quan més verdes seran millor».⁶³⁸

7.5 Els metalls

Des de la Baixa Edat Mitjana, la metal·lúrgia fou emprada en dispositius inherents al propi procés de construcció, els quals són cada vegada millor coneguts pels investigadors. En realitat, sembla que l'increment qualitatiu i quantitatiu de la producció va generar una explotació més complexa d'aquests materials per part dels constructors (Zaragozà i Marín, 2017: 1759).

El metall més emprat al Regne de València fou el ferro, el qual aplegava als tallers urbans principalment gràcies al comerç, sent especialment destacats aquells d'importació italiana, tot i que a València el més prevalent fou el «ferro de Viscaya» produït al nord de la Península i distribuït principalment per via marítima, encara que també s'ha documentat metall germànic, llombard i lígur (García Marcilla i Izquierdo Aranda, 2013: 179-180; Zaragozà i Marín, 2017: 1766).

Aplegats al segle XVI, però, cal destacar les mines de Morvedre, les quals sembla que en 1567 podien produir més de 2.000 lliures anuals (Arciniega, 2001: 354). No obstant això, la veritat és que l'explotació dels metalls al Regne sempre fou poc important. Escolano (1610: 677-678), per exemple, cita algunes mines, però destacava que al Sis-cents «nada desto luzo, porque nadie gusta de ocuparse en beneficiarlo». En aquest sentit, el treball de Castillo Pintado (1967) sobre tràfic marítim i comerç, destacava que en aquella centúria València encara depenia molt de la importació d'aquests elements.

Pel que fa a les aplicacions relacionades amb el món de la hidràulica, val a dir que, en general venen a ser una extensió pràctica del que s'estava fent amb la resta de l'arquitectura, i la majoria de les seues actuacions pogueren materialitzar-se per ferrers d'àmbit local.⁶³⁹

⁶³⁸ AMC. Judiciari de la cort dels jurats, 1624-1625 (1625-03-10). Text editat per Olucha (1987: 104).

⁶³⁹ Sobre els ferrers de Vila-real i Castelló entre els segles XIV i XVI veure: Iradiel, Igual, Navarro i Aparici (1995: 78-80) i Aparici (1996: 60-64).

Un dels elements més documentats foren els claus. Aquest terme, agrupava en principi a qualsevol barra de metall amb una punta filosa, i amb un cap, encara que aquest darrer element no era indispensable. Pel que fa a la seua classificació, es solia diferenciar entre dues mesures fonamentals: «claus grossos» i «claus menuts», els quals foren complementats pels «claus de trenta» i «claus de quaranta», la qual cosa s'ha suposat que faria referència a les seues polzades. Altres modalitats eren els «marcavins», caracteritzats per tenir el cap ovalat, o les agulles, les quals eren unes barres fines que servien per a travar les baldes de les portes (García Marsilla i Izquierdo Aranda, 2013: 184 i 187-190).

L'ús dels mateixos estava molt vinculat a les casetes dels assuts, ja que aquests solien comptar amb elements de fusta que quedaven subjectats pels mateixos, sent especialment destacats en aquest sentit, les portes, però també les temporals síndries que permetien dur a terme un arc. Alguns exemples podrien ser els ganxos i els claus comprats pel Consell de Vila-real a Pere Aguilar el 1585,⁶⁴⁰ o els claus elaborats per Bertomeu Vicent el 1592 per a assentar una porta de la caseta.⁶⁴¹

D'altra banda, en els assuts que no eren de pedra picada, sinó que el seu component principal era la fusta, també era indispensable la compra d'aquests elements als ferrers. Un bon exemple està en l'obra contractada per Castelló i Almassora el 1549, moment en què es van comprar claus a Pedro de Ávila.⁶⁴² Aquest mateix mestre, junt a Francesc Fenollar, s'ocuparia també d'aquest afer en la segona fase de l'obra, uns quatre anys després.⁶⁴³ Al quals caldria afegir els claus aportats per Joan Alberic el 1574.⁶⁴⁴

Les peses de ferro es podien emprar per a subjectar millor els carreus i altres elements constructius, encara que al Regne de València el seu ús seria més tardà que a altres indrets europeus i no començarien a usar-se fins als llindars del segle XV. Alguns exemples primerencs són les «gaffes» utilitzades per subjectar els escuts de la Capella Reial del

⁶⁴⁰ AMVr. D.1551/1581.

⁶⁴¹ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 111 i 112.

⁶⁴² AMC. Aigües, C.3, D.26.

⁶⁴³ AMC. Aigües, C.3, s/n. Cuentas de Joan Peris...

⁶⁴⁴ AMC. Aigües, C.3, D.27.

Convent de Sant Domènec de València, les anelles dels pilars de la sala capitular del mateix edifici, així com ganxos de ferro per subjectar la clau de fusta de la capella major de la catedral de València (Zaragozà i Marín, 2017: 1767).

Els assuts de pedra picada sembla que també van anar experimentant amb la introducció d'elements semblants. Al respecte cal fer menció d'una de les recomanacions del pseudo Turriano per tal d'aconseguir una millor subjecció de les pedres picades, més enllà de l'ús de l'argamassa. Aquest era el dels metalls i, més concretament, de «garfas de hierro, o de bronze».⁶⁴⁵

A la Plana s'ha pogut documentar l'ús de metalls en una reparació de l'assut de Vila-real dirigida pels mestres [Francesc Galiança](#) i Robert Sales el 1605. Efectivament, en eixe cas es va dur a terme la pràctica de «emplomar» les pedres picades, o el que és el mateix, abocar plom fos entre les pedres picades.⁶⁴⁶ Aquest mateix mot, però, ja fou emprat en el contracte de l'assut de Castelló i Almassora signat el 1522, tot i que en realitat sembla que feia referència al sòl de pedra picada de la sèquia que es faria a partir del mateix.⁶⁴⁷

En aquest sentit, es podria enquadrar el terme «estanyar» que fou emprat en els capítols de l'assut d'Alfaytamí el 1573,⁶⁴⁸ de tal manera que aquesta podria ser una evidència de que l'estany també podria ser emprat de manera semblant al plom, en les obres hidràuliques.

Una altra pràctica amb metalls es pot observar a Castelló i Almassora el 1673 quan [Josep Dolz](#) va dotar a l'assut d'un paredó en la part superior, una filada de pedres o «carena». Tot seguit, s'havien de construir «dos branques de pedra picada [...] tan alta com la paret», dins de les quals es ficarien «dos ganchos de ferro», que, a més a més, havien d'estar «ben emplomats».⁶⁴⁹

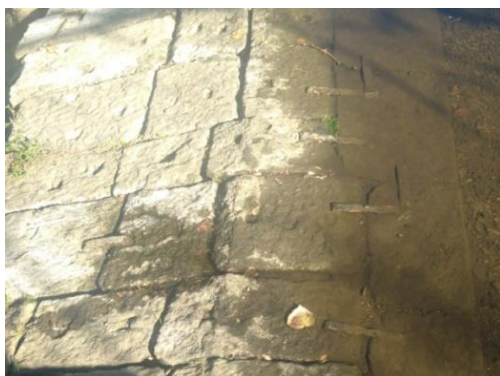
⁶⁴⁵ BNE. Mss/3372-Mss/ 3376, f.166vº.

⁶⁴⁶ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 155 i 161.

⁶⁴⁷ AMC. PER. Any 1522. [Apèndix A3](#).

⁶⁴⁸ ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº. [Apèndix B9](#).

⁶⁴⁹ AMC. Escriitures de la vila. Notari Jaume Cases. Caixa 14. Text editat en Olucha (1987: 116-119).

Imatge 59. Exemple de l'ús de ganxos de metall a l'assut del molí de la Cabila (Segovia).⁶⁵⁰

Imatge 60. Detall de les grapes projectades a l'assut de Vila-real.⁶⁵¹

Un altre element de ferro molt important foren les reixes. Aquestes eren, segurament, l'únic component arquitectònic elaborat plenament amb aquest material, i on sols intervenia la mà d'un ferrer. Autors com Camón Aznar (1961), ja van assenyalar que l'evolució d'aquestes aniria unida a la mateixa arquitectura durant els segles XV i XVI, a més d'adquirir una veritable rellevància artística.

L'estudi de les reixes es sol centrar en l'ornament d'edificis de grans rellevància artística com la Catedral de València al segle XV (Puig Sanchis, 1996), sent també molt conegudes les nombroses compres que es van fer en aquest concepte durant la construcció del monestir de Sant Miquel dels Reis a l'Època Moderna (Arciniega, 2001: 354-355). No obstant això, tot sembla indicar que les reixes també tingueren una important aplicació pràctica al món hidràulic, ja que prevenia el robatori de les aigües en les casetes dels assuts i dels partidors.

⁶⁵⁰ Font: fotografia de l'autor (setembre de 2018).

⁶⁵¹ Font: ACRVr, C.48, D.6.

*Imatge 61. Detall del ferros de la Caixa de les Reixes d'Almassora.*⁶⁵²

Al respecte, val a dir que un dels casos més coneguts es pot documentar en la concòrdia de 1511 sobre la distribució de les aigües de reg a la Safor, la qual donaria lloc a la construcció de la Casa Fosca i la Casa Clara, ja que en aquell document es preveia l'elaboració de reixes de ferro.⁶⁵³

A la Plana, sembla que la Casa dels Moros, contractada el 1522 havia de comptar amb unes «barres de ferro engastades en los archs de la casa».⁶⁵⁴ Més clar és el seu ús, però, el 1561, moment en què Castelló i Borriana, citaven en un plet la possibilitat d'instal·lar reixes.⁶⁵⁵ El Cano de la Rambla, per la seua banda, també tingué projectada la col·locació d'una reixa cap a 1626.⁶⁵⁶ No obstant això, el cas més paradigmàtic estaria a finals del segle XVIII, quan Castelló i Almassora separaren la seua sèquia mare, i es construí un partidor anomenat la «casa de les reixes».

L'activitat dels ferrers també fou fonamental per tal de mantenir en bon estat les ferramentes constructives que comptaven amb aquests materials. És més, els pagaments fets a aquest col·lectiu solen ser pràcticament la font més directa per tal de conèixer les ferramentes emprades en construccions hidràuliques. Un bon exemple foren Jaume

⁶⁵² Font: fotografia de l'autor (setembre de 2017)

⁶⁵³ AHNOB, OSUNA, C.598, D.8, f.5vº.

⁶⁵⁴ AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

⁶⁵⁵ AMC, *Aigües*, C.8, s/n. Información de testigos de la villa de Castellón de la Plana contra la de Burriana sobre el estado en que se encontraba la caseta del azud.

⁶⁵⁶ AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 28-06-1626 i del 26-07-1626.

Bertomeu i Francesc Pitarch, els quals aceraren picoles i enlestiren destrals el 1668 a Castelló per a l'obra de l'assut.⁶⁵⁷

Un altre ofici especialitzat en els metalls fou el dels manyans,⁶⁵⁸ el qual també tingué un paper important en les obres hidràuliques. En aquest sentit, cal esmentar el paper que podien tenir les claus i els cadenats, alhora de reforçar la seguretat de la porta de la caseta d'un assut o d'un partidor.

Alguns exemples de manyans documentats en aquests afers es troben per exemple a l'assut de Castelló i Almassora, situat junt a la Rambla. En aquest cas trobem a Joan Ibarra, qui va fer un alfardó, un pany i dos claus per a la porta de l'assut el 1553, o Gaspar Mercer, qui va ficar un pany i una clau nova al mateix lloc el 1579.⁶⁵⁹ A l'assut de Vila-real es troba un exemple durant les reparacions de 1585.⁶⁶⁰

7.6 Les fibres vegetals

Finalment, és convenient fer un breu esment a un conjunt de materials elaborats amb fibres vegetals, tals com l'espart, el cànem o el ginebre,⁶⁶¹ els quals juguen un paper complementari en qualsevol tipus de construcció.

Uns dels seus principals usos era l'elaboració d'instruments per transportar altres matèries primeres fins al lloc de treball. En aquest sentit, era habitual que els llibres de comptabilitat de les obres dels assuts de la Plana destinaren moltes despeses a la compra de cabassos, cabassets i portadores, per tal de transportar amb ells pedres, calç, arena o rajoles,⁶⁶² als quals caldria afegir també els garbells.

⁶⁵⁷ AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.12vº-14vº.

⁶⁵⁸ Sobre el manyans de Vila-real i Castelló entre els segles XIV i XVI veure: Iradiel, Igual, Navarro i Aparici (1995: 79) i Aparici (1996: 64).

⁶⁵⁹ AMC. Aigües, C.3, D.27. ff.12rº, 13rº, 29rº i 59vº.

⁶⁶⁰ AMVr. D.1551/1581.

⁶⁶¹ AMVr. D.1551/1581 s/f. I.D, 289.

⁶⁶² AMC. *Aigües*, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris, administrador del azud. ff.12rº i vº. i AMC. *Aigües*, C.3, D.26. Cuentas presentadas por Miquel Forés, jurado de la villa de Castellón y clavario de la obra del azud (1549).

No obstant això, resulta encara més oportú parlar d'altres aplicacions més concretes relacionades amb les obres hidràuliques estudiades. En aquest cas, cal destacar que el llibre de l'administració de l'assut de Castelló iniciat el 1550, constata la recurrent compra de «trenelles», unides als pagaments fets en concepte de «estopar i posar palla». De tal manera, que es podria dir que les fibres vegetals eren emprades també per a bloquejar qualsevol forat per on pogués fugir l'aigua en un assut, o per a tornar a nugar fustes.⁶⁶³

Altres elements elaborats amb fibres vegetals que es poden destacar en aquest context foren les cordes i els cordells. Efectivament, mentre que els primers eren indispensables per exemple per a pujar els poals en el pous,⁶⁶⁴ els segons foren emprats per a dur a terme la reconstrucció del traçat de les sèquies després d'una gran inundació.⁶⁶⁵

⁶⁶³ AMC. *Aigües*, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris, administrador del azud.

⁶⁶⁴ AMVr. Cla.294, f.7vº.

⁶⁶⁵ AMVr. D.1551/1581 s/f (1581-12-16).

L'assut de Vila-real

8.1 L'assut d'estacada

Al segle XV, l'assut de Vila-real estava construït amb materials poc duradors, de tal manera que precisava d'un manteniment continu, ja no sols pels danys causats per les inundacions, sinó també pel propi desgast i el podriment dels materials orgànics, especialment d'aquells derivats de la fusta.

Tal i com ja va assenyalar Román (2000), els Manuals de Consell d'aquest municipi es caracteritzen per l'enregistrament d'una pràctica anual dels jurats, anomenada «rebuda de l'assut», gràcies a la qual es pot conèixer amb detall el seu aspecte o estat de conservació en el moment en què els sequiers acabaven el seu càrrec. En aquest sentit, una dada especialment significativa és la que fa referència a les dimensions, les quals evidencien que eren molt variants d'any en any.

Així doncs, es pot saber que el 1410 la represa tenia una estructura suposadament oblíqua, amb amplària de dues canyes i una llargària de 20 canyes, la qual aniria canviant recurrentment, fins que el 1462 aplegués a les 26 canyes de llargària. Pel que fa a la «gola», o naixement de la sèquia, hi havia un «tormo»,⁶⁶⁶ convertit en «torreta» el 1442, què marcava l'inici de la mateixa. Aquest punt donava origen a un espai de tres canyes de llarg i una d'ample, que acabava en un «girament» (Román, 2000: 55-56).

En quant als materials, la represa estava formada per diversos elements de fusta anomenats «asnadors» i «sòtils», i, a més a més, havia d'estar «ben rastellada e stacada» en cada rebuda anual dels jurats (Román, 2000: 55). Dit açò, es podria pensar que aquest era, en realitat, un assut d'estacada, també anomenat de selva segons el pseudo Juanelo Turriano.⁶⁶⁷

⁶⁶⁶ Sobre la possible funció dels tormos a les goles dels assuts s'ha parlat a l'[Epígraf 4.1](#).

⁶⁶⁷ Les característiques dels assuts d'estacada s'han tractat a l'[Epígraf 2.2](#).

8.2 Els primers intents amb la pedra picada

El fonament de pedra de Rodrigo de Marquina (1468-1470)

D'entre totes les modificacions que es van fer al segle XV, la més transcendental pogué ser la iniciada el 25 de març de 1468. Efectivament, aquell dia es documenta per primera vegada la contractació d'un mestre pedrapiquer per intervenir en aquesta infraestructura. Aquest fou el biscaí, [Rodrigo de Marquina](#), qui havia de «fer la çut a stall de pedra picada» i «la cara ab argamassa», en un termini de dos anys i pel preu de 800 sous, seguint uns capítols que no s'han pogut trobar a hores d'ara.⁶⁶⁸

El 2 d'agost de 1469 les obres ja havien començat i el mestre va demanar al Consell l'ajuda dels veïns del municipi amb un sistema de treball anomenat «deenes».⁶⁶⁹ Tres mesos després, li les tornaren a concedir per a «obrir les cèquies que demane», la qual cosa ens està indicant que es van fer altres infraestructures hidràuliques complementàries més enllà de la represa. Paral·lelament, també es va nomenar a un jurat per a que controlés a la mà d'obra.⁶⁷⁰

Arribats al mes de gener de 1470, Román (2000: 59) plantejà la hipòtesis de que sorgiren problemes a l'obra, degut a que el Consell va decidir que «no li sien donats diners, [...] retenint-lo millor que po[d]ran tro la obra de la çut sie acabada», a més d'incloure una clàusula, segons la qual s'havia d'«acabar la çut dins temps e no traure car[r]o, muls ne altres béns mobles, ne persona llur tota la dita obra sia acabada».⁶⁷¹ Malgrat tot, l'obra va continuar i al mes de juny el mestre i els seus ajudants van seguir rebent els diners de l'obra, i les despeses derivades de «lo lociu dels pichs e lo llit al hostaler».⁶⁷²

El balanç de les obres realitzades fou, segons Román (2000: 59), la construcció d'un mur de pedra com a base⁶⁷³ i l'ampliació del tram que anava des de la «torreta fins al

⁶⁶⁸ AMVr. MC.30, f.23rº. Dada citada en Aparici (1996: 184; 2006: 149) i Román (2000: 52).

⁶⁶⁹ AMVr. MC.31, f.10vº. Dada ja aportada per Aparici (1996: 184; 2006: 149) i Román (2000: 53).

⁶⁷⁰ AMVr. MC.31, f.17rº. Dada citada en Román (2000: 53).

⁶⁷¹ AMVr. MC.1469-70. Dada publicada en Aparici (1996: 184; 2006: 149) i Román (2000: 53).

⁶⁷² *Ibidem*.

⁶⁷³ AMVr. MC.31, f.8rº.

girament», el qual va passar de tenir tres canyes a cinc. Segons l'autora, tot açò es podria interpretar com una intervenció de cimentació. I, efectivament, és molt probable que fos així, ja que la documentació mostra evidències de que l'assut seguia sent rastellat i estacat anualment.⁶⁷⁴

Poc després es documenta la presència del famós pedrapiquer [Pere Compte](#), qui fou pagat «per anar a mirar la çut» el 4 de setembre de 1475⁶⁷⁵ i també el 9 de maig de 1478 «per III dies de venir a veure l'obra de la açut nova per a donar consell [...] sobre lo modo de fer».⁶⁷⁶ Aquestes visures tècniques evidencien doncs que la intervenció de [Marquina](#) no era ni molt menys definitiva.

Els projectes frustrats de la dècada de 1500

Arribats al segle XVI, es multipliquen els esforços del Consell per millorar l'assut, tot i que, malauradament, sense massa èxit durant el primer decenni. La qual cosa podria deure's, com es veurà, a una anòmala concentració d'inundacions en aquest període.

Un primer exemple d'açò el tenim el 20 de maig de 1501 quan el Consell va fer un manament, segons el qual, es pagaria a un jurat per anar a València i parlar amb el mestre [Pere Compte](#) «per la açut de pedra que la vila vullgera fer en lo riu de Millàs».⁶⁷⁷ No obstant això, és possible que els plans no es pogueren materialitzar com a conseqüència de la inundació del 3 de juny de 1501.⁶⁷⁸ A partir d'aquest moment, s'enregistren diversos pagaments del clavari municipal, en intervencions reparatòries que disten molt del que seria la construcció d'aquesta infraestructura.⁶⁷⁹ A més a més, el 1502 l'assut seguia sent rastellat i estacat.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ AMVr. MC.32, ff.6rº-6vº.

⁶⁷⁵ AMVr. MC.32, f.9rº. Dada citada en Aparici (1996: 165) i Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 324).

⁶⁷⁶ Dada ja publicada per Aparici (1996: 165) i Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 333).

⁶⁷⁷ AMVr. Cla.283, f.18vº.

⁶⁷⁸ AMVr. Cla.284, f.7rº.

⁶⁷⁹ AMVr. Cla.284, ff.11rº, 11vº i 17vº.

⁶⁸⁰ AMVr. MC.284, ff.13vº-15rº. i AMVr. Cla. 285/1502-1503, f.7vº.

Una nova inundació, esdevinguda a l'octubre de 1504, va causar importants desperfectes,⁶⁸¹ motiu pel qual, el Consell de Vila-real deliberà el 10 de desembre que «se faça lo açut del riu de Millàs de pedra piquada». En aquest moment, es tornà a confiar en [Pere Compte](#) perquè el «façen venir» al Millars per a donar el seu punt de vista tècnic sobre el lloc on s'havia de fer.⁶⁸² No obstant això, a l'estiu següent, la infraestructura seguia sent rastellada i estacada.⁶⁸³

Una tercera temptativa es va dur a terme el 5 d'octubre de 1505, quan el Consell acordà destinar 2.000 o 3.000 sous per a «fer un açut de pedra seua de grosses cantals»,⁶⁸⁴ la qual cosa quasi coincideix cronològicament amb una intervenció en pedra que s'estava fent també a l'assut de Mestalla (riu Túria) a l'estiu anterior.⁶⁸⁵

Malgrat tot, al juliol de 1508, els jurats seguien rebent l'assut estacat,⁶⁸⁶ seguit d'una nova inundació esdevinguda a l'abril de 1509 que destruï la represa. Per aquest motiu, el Consell es lamentava de que la infraestructura s'hagués trencat moltes vegades seguides.⁶⁸⁷ Aquesta riuada va fer que, al maig de 1509, el Consell tornés a manifestar per quarta vegada la necessitat de fer «lo çut nova de pedra piquada [...] de forma que siga bé e que se faça pròpiament per la necessitat que tenim».⁶⁸⁸

Sobre aquesta pretensió, sabem que, almenys, es van dur a terme dos accions en els mesos següents. D'una banda es va recaptar un jornal per casa per tal d'adobar-lo,⁶⁸⁹ tot i que encara amb estaques,⁶⁹⁰ i d'altra es va rebre la visura tècnica del pedrapiquer [Pedro de](#)

⁶⁸¹ AMVr. MC.49, ff.23rº i vº.

⁶⁸² AMVr. MC.49, f.26rº.

⁶⁸³ AMVr. MC.50, ff.14vº-15vº.

⁶⁸⁴ AMVr. MC.50, f.24rº.

⁶⁸⁵ ARV. PN, Damià Burgal, D.349.

⁶⁸⁶ AMVr. MC.53, ff.10rº-vº.

⁶⁸⁷ AMVr. MC.53, ff.35vº-36rº.

⁶⁸⁸ AMVr. MC.54, f.10rº.

⁶⁸⁹ AMVr. MC.54, f.13vº.

⁶⁹⁰ AMVr. MC.54, f.14vº.

[Vilanova](#) i els obrers de vila [Joan Orts](#) i Agostí Antoni, «per veure e donar consell [...] en lo riu de Millàs [sobre] lo açut de pedra picada». ⁶⁹¹

L'assut de Rodrigo de Nava (1512-1514)

Al juliol de 1512, es tornà a plantejar la qüestió de l'assut, tot i que aquesta vegada d'una manera més precisa, la qual cosa coincidí en el temps amb la intervenció en pedra picada que estaven fent Alfonso Ferrer i Joan del Ferro a l'assut de Rovella (riu Túria). ⁶⁹²

Així doncs, el Consell decidia que el mestre [Rodrigo de Nava](#) «vinga per veure e mirar com e en quin lloch se pot fer lo açut de pedra en lo riu de Millàs». Tot i que, en aquest cas, es manifestà la intenció de que aquell el «pendrà a son càrrech», ⁶⁹³ motiu pel qual, primer se li van pagar 18 sous per «tres dietes que feu en venir, star e tornar» per examinar el projecte, ⁶⁹⁴ seguit d'un pagament al jurat Guillem Aimerich per anar fins València i negociar amb ell «com se po[d]ria fer lo açut en lo riu». ⁶⁹⁵

Per aquelles dates, el Consell va decidir donar un altre pas endavant i es va acordar que dos «hòmens experts» anaren «a veure, mirar y reconixer lo açut del riu de la ciutat de Oriola», de tal manera que «puixca delliberar si farà lo assut de la manera e modo de aquell en lo riu de Millars». Per a tal viatge, s'acordà preguntar-li a [Nava](#) si estava disposat a anar, mentre que els jurats elegiren a una segona persona, de la qual no es coneix la identitat. ⁶⁹⁶

L'obra pogué estar ja iniciada el 21 de març de 1513, quan el Consell acordà que les despeses de l'assut «sien preses en compte al honorable síndich», sense que se'ns aporte cap notícia sobre l'estat de la mateixa. ⁶⁹⁷ No obstant, el 4 de novembre de 1513, es va produir una inundació, la qual va provocar, entre altres coses, problemes en la gola de

⁶⁹¹ AMVr. MC.54, ff.47vº i 48rº.

⁶⁹² APP. PN. Ambrós de Artes, D.20.084. Text editat en Gómez-Ferrer (2002: 288-289). [Apèndix B3](#).

⁶⁹³ AMVr. MC.56, ff.19vº i 20rº.

⁶⁹⁴ AMVr. Cla.289, f.7vº.

⁶⁹⁵ AMVr. Cla.289, f.12vº.

⁶⁹⁶ AMVr. MC.56, f.21vº.

⁶⁹⁷ AMVr. MC.57, f.13rº.

l'assut.⁶⁹⁸ Com a resposta, es va haver de posar una derrama a raó de sis diners per jorada de terra «en auxili e subventió o recompensatió del gran dan e despeses que ha tengut e té per causa del diluvi de les aygües».⁶⁹⁹

Malgrat les interrupcions que la inundació pogué causar, el 14 de març de 1514, el Consell va manar al síndic que anotés un pagament de 1.390 sous i nou diners al mestre de l'assut.⁷⁰⁰ Aquest es podria interpretar com el darrer dels pagaments al pedrapiquer, tot i que no es pot assegurar, degut a que no s'han conservat els llibres de clavaria d'aquells anys.

Arribats a aquest punt, val a dir que cap dels registres conservats en els Manuals de Consell i les clavaries aporten informació sobre la seua morfologia. Per contra, sí s'informa de que l'assut seguia tenint una part feta amb estaques. Efectivament, aquell mateix any, el Consell acordava que «lo açut de la dita vila del riu de Millars, sia adobada», motiu pel qual es manava «que quascun vehí e habitador de la vila sia tengut donar [...] hun parell de staques», mentre que les vídues, podien optar per aportar estaques o pagar «dos diners per quascuna staqua».⁷⁰¹ Dit açò, es pot determinar que la intervenció de [Nava](#) tampoc es materialitzà en un assut que estigués fet exclusivament amb pedra picada, sinó que únicament tindria algunes parts amb aquests materials, de tal manera que podria dir-se que era un assut mixt.

8.3 L'assut de pedra picada

Les torres amb arcades de Pedro de la Carrera (1518-1525)

Després de vàries dècades d'intents, la gran inundació de setembre de 1517 pogué ser un detonant per a que el Consell de Vila-real acordés, el 28 de setembre de 1518, que el mestre [Pedro de la Carrera](#), fos «vengut a veure lo açut que s'ha de fer de pedra piquada

⁶⁹⁸ AMVr. MC.57, f.26rº.

⁶⁹⁹ AMVr. MC.57, ff.29vº i 45vº.

⁷⁰⁰ AMVr. MC.57, f.73rº.

⁷⁰¹ AMVr. MC.58, f.12vº.

en lo riu de Millàs». Aquest, es faria «novament en lo mateix lloch, tota de pedra piquada, [i] ab tota sa perfectió». ⁷⁰²

Pel que fa als seus elements formals, aquest havia de tenir una amplària de 36 pams de sòl i 12 pams de cara. L'altura es deixava fer com «necessària serà» sempre que fos de pedra picada, i la llargària no s'expressà en pams, sinó que es seguiren referències geogràfiques: «de la roqua de la cèquia, fins a la roqua del cap del barranquet part dellà lo dit riu». Ara bé, el més interessant és que es cita per primera vegada la construcció de «tres torretes». De tal manera que hi hauria «una en mig quascun cap, e una en mig». ⁷⁰³ L'estructura es va completar amb arcades, que comencen a citar-se a partir de 1520. ⁷⁰⁴

L'assut es va lliurar per 35.000 sous, mitjançant dos pagaments, sent de tres anys el termini per acabar l'obra. El Consell, per la seu banda, es comprometia a aportar una mà d'obra de «cinch-cents jornals», a més de «comprar deu parells de portadores de ginebre cercolades de cercols de ferro». El mestre [Carrera](#), per la seua banda, podria portar al poble «cent moltons e cent cabrons mentres que farà la dita açut», la qual cosa podria estar indicant, no sols una activitat econòmica complementària, sinó també la intenció d'instal·lar-se a Vila-real durant una llarga temporada. ⁷⁰⁵

Al dia següent, el Consell va cercar fiadors per al mestre, de tal manera que es va oferir Francesc Montull, comendador de l'Orde de Santiago, sent aquesta família responsable de la construcció del pont de la Rambla de la Vídua uns anys abans (1468-1509). ⁷⁰⁶ A més a més, es va estipular que si el mestre moria abans de finalitzar l'obra, la primera paga tornaria a les arques municipals, sempre i quant fos superior al valor de l'estat de la mateixa. ⁷⁰⁷

No es conserva, però, «expedients» sobre l'administració diària de l'obra, així que són poques les dades de qualitat que ens han arribat en Manuals de Consell i Claveries. És

⁷⁰² AMVr. MC.62, ff.27vº-28rº. Dada citada en Aparici (2006: 148). [Apèndix A1](#).

⁷⁰³ *Ibidem*.

⁷⁰⁴ AMVr. MC. 63, f.54vº.

⁷⁰⁵ AMVr. MC.62, ff.27vº-28rº. Dada citada en Aparici (2006: 148). [Apèndix A1](#).

⁷⁰⁶ Sobre la construcció d'aquest pont veure: Pi i Pons (2002).

⁷⁰⁷ AMVr. MC.62, ff.27vº-28rº. Dada citada en Aparici (2006: 148). [Apèndix A1](#).

interessant assenyalar que el 22 de gener de 1519, podien haver-se generat problemes entre el pedrapiquer i el Consell, ja que aquest manà que «los fonaments de la açut que·s a nova [...] se facen iuxta la capitulació [...] e no en altra manera».⁷⁰⁸ Tant és així que el 2 de febrer s'acordà que els jurats requeriren urgentment dos mestres pedrapiquers de la ciutat de València, amb l'objectiu de que «vegen lo assento» de l'assut nou i «lo compte» que el mestre havia ficat en l'obra, per determinar si l'obra portava «lo camí que deu per utilitat e profit de la dita vila», seguint la capitulació de l'obra. Mentrestant, es van prendre mesures cautelars i se li va ordenar «que no pose manobra» en l'obra fins que aquesta fos visurada.⁷⁰⁹ Aquell mateix dia, el síndic pagava un jurat per anar a València a buscar als pedrapiquers.⁷¹⁰ I, el 29 de febrer, arribaren al Millars els mestres [Joan Corbera](#) i [Miquel de Maganya](#) per a fer la visura de l'obra, a canvi de 114 sous i 3 diners.⁷¹¹

A finals de novembre de 1519, s'acordava que es pagaren a [Pedro de la Carrera](#) 15.862 sous per fer l'assut nova.⁷¹² No obstant això, sembla que el 15 de gener de 1520 degué anar malament alguna cosa, ja que se li va concedir un préstec de 2.000 sous al mestre [Joan de Legaspi](#), qui podria formar part de la quadrilla de Carrera.⁷¹³

Així les coses, el Consell seguí ordenant pagaments. El 6 de març per «haver fet la darrera arcada de la açut nova de pedra piquada e haver cobert de volta la cèquia del entrador de la aygua fins a la dita açut»,⁷¹⁴ i a finals d'abril perquè «acaben de passar los jornals que resten per fer a la çut»,⁷¹⁵ tot i que el treball continuava, tenint en compte que es comprà una maça per als pedrapiquers a Joan Ramos.⁷¹⁶

⁷⁰⁸ AMVr. MC.62, f.42vº.

⁷⁰⁹ AMVr. MC.62, f.43vº. Dada citada en Aparici (2006: 148).

⁷¹⁰ AMVr. Cla.290, f.11vº.

⁷¹¹ AMVr. Cla.290, f.11vº.

⁷¹² AMVr. Cla.290, f.16vº.

⁷¹³ AMVr. MC.63, f.54rº. El pagament es va retardar fins al mes d'octubre.

⁷¹⁴ *Ibidem*.

⁷¹⁵ AMVr. MC.62, f.46vº. (1519-04-26).

⁷¹⁶ AMVr. Cla.290, f.12rº. (1519-04-26).

Paral·lelament a la realització d'aquests pagaments, el 29 de juny de 1520 s'havia dut a terme una anotació al Manual de Consells que suposaria una de les transformacions institucionals més importants derivades de l'administració de l'assut a Vila-real. Efectivament, aquella seria la primera vegada que els capítols d'arrendament signats pel sequier de la sèquia Major, mostrarien taxats els articles dos, quatre, dinou i vint-i-u del contracte. És a dir, que ja es donaven per innecessàries les obligacions dels sequiers relacionades amb el manteniment físic dels troncs i les estaques,⁷¹⁷ motiu pel qual, mai es tornaria a parlar de «rastellar i estacar». Estem doncs, amb la certificació de l'existència d'un assut completament construït amb pedra picada i argamassa.

Malgrat tot, aquest fet no significà que l'assut estigués acabat. En realitat, l'assumpte es va complicar si es té en compte que l'obra va coincidir amb el conflicte de les Germanies,⁷¹⁸ durant el qual es produiran importants episodis bèl·lics a la Plana, així com una alteració de la vida administrativa quotidiana al municipi. Tingue's en compte que a partir d'aquest moment la informació es torna encara més segregada, de tal manera que es dificulta el seguiment de l'obra, perquè l'agitació política creà importants retards en els pagaments realitzats pel síndic respecte a la data de manament per part del Consell.

Arribats a aquest punt, la pèrdua dels Manuals de Consell pertanyents al període 1521-1529 es duria en paral·lel a la construcció de l'assut de Castelló aigües avall, per part de [Miquel de Maganya](#). Malgrat tot, les claveries permeten saber que el 3 de gener de 1521, apareix en escena un nou mestre, anomenat [Sancho de Guernica](#), que possiblement també era membre de la quadrilla de [Carrera](#), el qual va rebre al voltant de 140 sous «per lo adop que se ha fet en lo açut de pedra piquada» i llevar certes pedres.⁷¹⁹ A l'octubre de 1522, tornà a registrar-se un pagament a [Guernica](#), «de voluntat» del mestre [Joan de Legaspi](#), qui el «demanà per obs de adobar lo mal que era fet».⁷²⁰ És a dir, que s'evidencia l'existència d'un problema estructural en l'obra i l'ajuda d'un altre mestre buscat pels propis responsables de l'obra.

⁷¹⁷ AMVr. MC.63, ff.81vº-82rº.

⁷¹⁸ Sobres les Germanies a Vila-real, veure: Salavert (1988).

⁷¹⁹ AMVr. Cla.291, f.8rº.

⁷²⁰ AMVr. Cla.293, f.13vº. Degut a les Germanies, el pagament es retardà fins al 3 d'abril de 1524.

Al maig de 1523, [Joan de Legaspi](#), tornà primer 100 lliures, «les quals foren donades en prèstech» tres anys abans, i després 80 sous i tres diners per les «despeses en adop de la açut nova que aquell e mestre [Pedro de la Carrera](#) han fet». ⁷²¹ La qual cosa confirma que eren membres de la mateixa colla i que, com ja s'havia dit, des de 1520 degué haver algun greu error estructural en la construcció, motiu pel qual fou necessari que els pedrapiquers feren front a la reparació a expenses pròpies.

La devolució del préstec es va poder materialitzar com a conseqüència d'un pagament de 9.340 sous fet pel Consell a [Pedro de la Carrera](#) y [Joan de Legaspi](#). Aquest abonament, a més a més, es feia pels diners «a ell deguts de la resta del preu de la dita açut». De tal manera que aquesta informació podria estar indicant que seria en aquest moment quan es van solucionar els problemes estructurals que els havien endeutat. ⁷²²

Encara així, aquest no fou el darrer pagament i, el 2 de novembre de 1523, el Consell manà que s'abonés 15 ducats al mestre Sancho de Legarce, com a procurador de [Joan de Legaspi](#), «per lo arquet que aquell ha fet darrerament en la açut», dels quals [Pedro de Carrera](#) rebé 92 sous i sis diners «per la mitad toquant [...] en la demesia de la estimació e preu del dit arquet com si a stat tachat per mestres en vint-i-cinc lliures». ⁷²³

Aquests abonaments, però, no es van dur a terme fins al 17 d'abril de 1525, dia en què el Consell manà fer un pagament al pedrapiquer [Joan de Fuentemar](#) i l'obrer de vila i fuster Joan Ramos «per anar a veure, regonèixer e judicar la açut nova de pedra picada» amb un nebot del pedrapiquer [Miquel de Maganya](#) «quant fonch fet lo arquet menor en dita açut». ⁷²⁴ Amb aquesta dada es podria llançar la hipòtesi de que el problema estructural del que s'ha estat parlant des de 1520, estava relacionat amb els arcs de l'assut.

⁷²¹ AMVr. Cla.292, ff.3rº i vº.

⁷²² AMVr. Cla.292, f.25rº.

⁷²³ AMVr. Cla.293, ff.9vº i 10rº.

⁷²⁴ AMVr. Cla.293, f.9vº.

Imatge 62. Detall d'una torreta de l'assut de Vila-real.⁷²⁵

La caseta i la filada del mestre Rodrigo (1534)

Tot i la important obra realitzada per la quadrilla de [Pedro de la Carrera](#) des de 1518, sembla que l'assut de Vila-real no tingué la morfologia que el caracteritza en l'actualitat fins a la dècada de 1530.

Una primera intervenció important d'aquest decenni la coneixem gràcies a Traver (1909: 488-489) qui, al poder consultar un Manual de Consell que no s'ha conservat en l'actualitat, publicà la notícia de que el 19 d'agost de 1534 el Consell va acordar contractar a un tal mestre Rodrigo⁷²⁶ per a fer «altra filada de pedra picada més alta» per preu de 40 lliures. A banda d'això, el mateix pedrapiquer va ser contractat el 4 d'octubre per a fabricar «la caseta de damunt lo portal de la porta per la qual entra la aygua en la sèquia» per preu de 26 lliures, sent el municipi el que es faria càrrec del subministrament de la calç.

Les arcades recolzades i la torreta rasa de Joan de Vidanya (1537-1538)

La segona gran intervenció de la dècada arribà el 4 d'abril de 1537, quan el Consell signava uns capítols amb el mestre [Joan de Vidanya](#) per tal de «fer dos arcades de pedra picada en la dita açut». Aquestes no eren individuals, sinó que el que es pretenia era

⁷²⁵ Font: ACRVr. Fons fotogràfic.

⁷²⁶ Podria referir-se a [Rodrigo de Nava](#), el qual havia treballat a l'assut dues dècades abans. D'altra banda, [Rodrigo de Marquina](#) és molt probable que ja no estigués viu en aquests moments.

desdoblar o dividir «la arcada que stà vers la gola de la cèquia», de tal manera que una estiguera a «spatles de la altra», sent les «dos de una mateixa altura». Així, amb la unió de les dues es creava una nova «torreta rasa», la qual, tal i com encara es pot veure en l'actualitat, es diferenciava de les tres de 1518, i, especialment de la central, anomenada ara «torreta alta».⁷²⁷

Les noves arcades havien de fer-se amb pedres «de la matexa gruixa e altària que són les que han restat», i una llargària de tres pams i mig. Aquestes estarien «molt ben picades e ben obrades de cara y de costats, e de sòl» de tal manera que «les juntes de aquelles si tiguén ab tota perfecció». Així doncs, el contracte establia que, una volta acabades, tant el jurat com el mateix [Vidanya](#) buscarien «mestres experts en semblants obres» per a fer una visura.⁷²⁸

El Consell, a més a més, establia que era el mestre qui es faria càrrec de «posar tot lo pertret de calcs, arena, pedres e altres coses necessàries» i li prohibia col·locar cap pedra sense que aquestes foren revisades abans per «mestres experts en semblants obres», amb l'objectiu d'assegurar-se que estigueren obrades «ab tota perfecció».⁷²⁹

La torreta rasa, per la seua banda, tindria un enllosat al seu cap, de tal manera que les lloses havien de ser «tan largues que abasten de la dita torreta, al morral gros de la roqua». Aquest morral s'havia de «smorrar de tal manera que la junta de dites loses ab la del dit morral vinga a star molt ben simentà, e de la matexa manera haien de star les juntes de dites loses», sent tot açò també visurat per experts després.⁷³⁰

Per tal de materialitzar tot açò, es signava que el mestre hauria de fer-se càrrec de «acabar de levar e stopar la aygua que passa per la dita arcada», amb l'ajuda de trenta jornals o trenta homes que li serien aportats pel municipi. Finalment, el mestre es comprometia a acabar l'obra a l'agost de 1537 (en 4 mesos) i assegurar-la durant quatre anys, des del dia en què l'assut fora acabada i rebuda pels jurats. El preu establert fou de 130 lliures,

⁷²⁷ AMVr. 1738/1536. PN. Miquel Avinent. f.169rº.

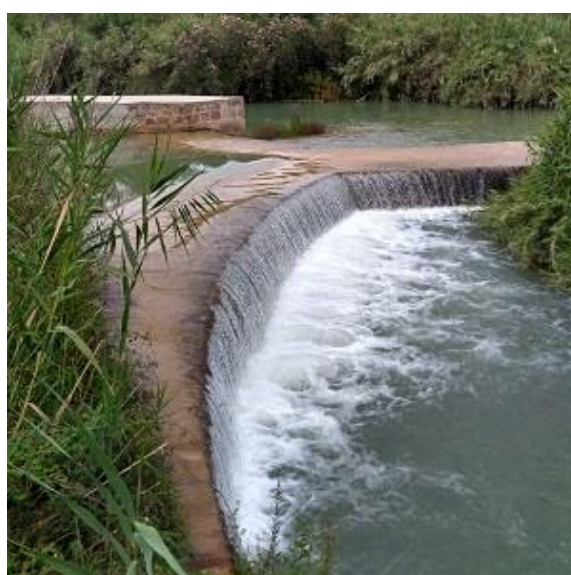
⁷²⁸ AMVr. 1738/1536. PN. Miquel Avinent. f.169vº.

⁷²⁹ AMVr. 1738/1536. PN. Miquel Avinent. ff.170rº i 170vº.

⁷³⁰ AMVr. 1738/1536. PN. Miquel Avinent. f.170vº.

abonades en tres pagues, al principi, a la meitat i al final, sempre i quan es superés la «vista i reconeguda» de «dos mestres en semblants obres».

Sobre l'esdevenir de l'obra, s'ha conservat poca documentació. Per exemple, el 2 de febrer, és a dir, dos mesos abans de la signatura dels capítols, el Consell manà el pagament de 60 sous a [Vidanya](#) «per trenta homes que la dita vila li prometé donar en la hobra de la açut». El 8 de setembre de 1538, es va anotar un altre manament, segons el qual se li havia d'abonar 86 lliures, tres sous i quatre diners en concepte de la «segona, tercera e última pagues» de l'obra, alhora que s'aprovava un pagament de sis sous, per «tres biguetes de la açut de la vila» comprades a Nicolau Miralles.

Imatge 63. Detall de les dues arcades recolzades de l'assut de Vila-real.⁷³¹

Una vegada acabada l'obra, i dins del termini d'assegurança establert, [Joan de Vidanya](#) tornà a Vila-real a l'agost de 1539 per a «mirar e regonèixer lo açut y la obra de la sglesia de Santa Lucia». ⁷³² De la mateixa manera que se'l documenta a la segona meitat de 1542, quan el mestre [Vidanya](#) va «regonèixer lo açut de la dita vila». ⁷³³

⁷³¹ Font: fotografia de l'autor (desembre de 2019).

⁷³² AMVr. Cla.297, f.17vº.

⁷³³ AMVr. Cla.300, f.13vº.

Les reparacions de la família Camino (1547-1563)

La intervenció de [Vidanya](#) fou veritablement fonamental, ja que va ser aquest el moment en què l'assut de Vila-real va tenir per primera vegada la morfologia que es reconeix en l'actualitat. Ara bé, no s'ha de pensar que això significà la fi de les intervencions constructives sobre el mateix.

Efectivament, l'1 de setembre de 1547 el Consell feia un «notament» segons el qual Joan de [Vidanya](#) havia de tornar «per a tachar y stimar la obra que mestre [Pedro de Camino](#), pedrapiquer havia fet en lo adob de la açut». ⁷³⁴ Més informació al respecte es dona en una època del 14 de maig de 1548, quan el mateix mestre biscaí rebia 28 lliures per «lo adob de la arcada primera de la açut de la dita vila». ⁷³⁵

Aquest fet estaria suggerint que la mateixa inundació que va destruir l'assut de Castelló en aquella dècada, hauria ocasionat alguns danys en una de les arcades de la presa de Vila-real, tot i que amb aquesta poca informació és difícil aventurar-se a endevinar quina era exactament aquesta arcada: si la doble del marge dret o la singular del marge esquerre. Fos com fos, la realitat és que, a falta de que es troben els capítols de l'obra, no sembla que aquesta intervenció aportés elements constructius nous, com en altres ocasions, motiu pel qual, es podria interpretar com una reparació.

No es tornà a fer cap altra menció a l'assut fins el 1563. Aquell any el Consell advertia que «en lo anys passats, venint grosses riades» es van veure arrastrades algunes pedres de l'assut d'aquella vila aigües avall, fins «davant la almenara del castell de Almaçora», ⁷³⁶ on estaven «scampades en diversos lochs». Aquest fet, va comportar un enfrontament entre Castelló i Vila-real, ⁷³⁷ el qual acabà en plet.

A l'Arxiu Municipal de Vila-real, es conserva únicament unes pàgines del mateix, on es pot corroborar que el 26 de novembre de 1563 el Consell de Castelló ja s'havia personat davant la Governació. El motiu eren eixes «certes pedres picades que staven en lo riu de

⁷³⁴ AMVr. Cla.303, f. 17r°.

⁷³⁵ AMVr. Cla.303, f. 39v°.

⁷³⁶ AMVr. Cla.313, ff.26r° i v° i AMVr. Cla.314, f.21v°.

⁷³⁷ AMVr. Cla.313, ff. 30v° i 31r° i AMVr. Cla.314, ff.19v° i 20v°.

Millars, entre los dos assuts de la vila de Castelló»⁷³⁸ i que s'havien endut els vila-realencs «per fer e rehedificar lo seu assut», de tal manera que la vila del marge esquerre del riu volia que s'aturés el que al seu parer era un espoli d'una matèria primera que ja els pertanyia per estar prop del seu assut.⁷³⁹

Evidentment, si s'havien després pedres era perquè la represa havia estat danyada, de la mateixa manera que es sap que es danyà la de Castelló i la de Borriana. En aquest context, els jurats van «ésser anats a la çut del riu de Millars» per «veure y regonèixer aquella».⁷⁴⁰ Tot seguit, van enviar a un representant a Borriol per «avisar a mestre [Sancho de Camino](#), còm lo carro havia de carregar la pedra per a la çut»⁷⁴¹ i també a Onda per a cercar el mestre [Miquel Porcar](#) «per a veure la çut eo adop de aquella».⁷⁴²

A l'any següent, i de manera coetània a la construcció de l'assut de [Narcís Gregori](#) a Borriana, [Sancho de Camino](#) i els seus criats van ser remunerats per «traure les pedres picades y picar aquelles del riu de Millars, les quals són per a la obra de la çut», de la mateixa manera que el fuster [Gregori](#), qui també havia «deixat sos criats per a traure les sobre dites pedres».⁷⁴³ D'alta banda, el carreter Pere Callosa, junt amb altres companys seus van dur les «pedres picades per a la çut de la dita vila», especificant-se per primera vegada que [Sancho](#) era l'encarregat de l'obra.⁷⁴⁴

Corria el mes de juliol quan es tornà a cridar al mestre [Miquel Porcar](#) «per quatre dies vagen venir [...] per haver visura de la obra feta en la çut de la present vila» que estava fent [Sancho](#) i el parent [Joan](#). Tot i que el més interessant és que es cità la vinguda d'un altre mestre anomenat [Miquel de Uriate](#), qui aparentment «fa la çut de Onda».⁷⁴⁵ La visura

⁷³⁸ Com es veurà en el [Capítol 9](#), aquesta descripció fa referència a les restes de l'assut de pedra dels anys vint, ja destruït en aquells moments, i a un altre mixt provisional que s'estava emprant en aquells moments.

⁷³⁹ AMVr. 1574/1563.

⁷⁴⁰ AMVr. Cla.313, f.34rº.

⁷⁴¹ AMVr. Cla.314, ff.12rº i 18rº.

⁷⁴² AMVr. Cla.314, ff.14rº i 18rº.

⁷⁴³ AMVr. Cla.314, ff.44rº i vº. Al no dir-se el nom, podria ser [Narcís](#) o [Gaspar Gregori](#).

⁷⁴⁴ AMVr. Cla.314, f.47rº.

⁷⁴⁵ AMVr. Cla.315, ff.12vº, 15vº i 18rº.

degué ser positiva, ja que poc després es van pagar 5.500 sous a [Sancho](#) «per lo adop de la arcada de la çut d'en mig [...] e per lo adop [que] feu en la torreta rasa de la çut», segons una taxació que havien fet els mestres anteriorment citats en la seua visura.⁷⁴⁶

A partir d'aquest moment, les actuacions sobre l'assut de Vila-real foren purament anecdòtiques. De tal manera que tan sols es documenten als llibres de claveria els reconeixements del mateix que el Consell va dur a terme el 1569 i el 1574.⁷⁴⁷ Aquesta darrera visura coincideix amb una carta enviada al consistori pel jurista Joan Manuel Núñez el 25 de novembre, segons la qual recomanava que «se mudàs més alt lo açut, y sola per la qual pren l'aygua», prèvia visura d'experts.⁷⁴⁸ Es desconeix si aquesta proposta va tenir cap repercussió real, ja que l'únic mestre que s'ha pogut documentar en aquests temps fou el fuster Joan Godia, qui va fer una intervenció menor en la porta de la caseta de l'assut el 1578.⁷⁴⁹

El talús i el rearc d'Antoni Granelles (1582-1584)

El 18 de setembre de 1581, el riu Millars va experimentar una de les inundacions més catastròfiques de l'Edat Moderna,⁷⁵⁰ ocasionant desperfectes en tota l'horta i també en les infraestructures de reg. Al respecte, el coetani Miquel Avinent informà de que l'aigua «se'n portà la caseta de l'açut y sportellà les segona y tercera arcades del açut»,⁷⁵¹ i part del pont de Santa Quitèria, de la mateixa manera que també va ocasionar grans desperfectes als molins, la qual cosa va derivar en què no es pogués moldre blat a la localitat. Situacions molt semblants es van viure, com veurem, a l'assut de Castelló, però també a altres rius com el Túria o el Palància.⁷⁵²

⁷⁴⁶ AMVr. Cla.315, f.24rº.

⁷⁴⁷ AMVr. Cla.318, f.24 vº. i AMVr. Cla.320, ff.16rº i vº.

⁷⁴⁸ ACRVr. C.8, D.15. Text editat en García Edo (2013: 207). [Apèndix A12](#).

⁷⁴⁹ AMVr. Cla.323, s/f. «Ceda de obres...».

⁷⁵⁰ Els detalls catastròfics d'aquesta inundació van ser estudiats en Pardo Nàcher (2016).

⁷⁵¹ AMVr. D.1551/1581, ff. 2vº, 3rº i 3vº. [Apendix A13](#).

⁷⁵² Teixidor (1767, I: 45-46) aporta una descripció detallada dels desperfectes a la ciutat de València, i Balbás (1892: 702) sobre el Palància.

No obstant això, cal tenir present que aquesta inundació no fou més que la primera d'una llarga sèrie d'episodis extrems que s'estendrien fins a les primeries del segle XVII,⁷⁵³ la qual cosa enceta un període on les despeses per a reparar l'assut ocupen un lloc encara més destacat en els comptes municipals. A aquesta situació extraordinària es va haver de fer front a Vila-real amb la celebració d'assemblees on s'aprovaven derrames col·lectives entre els usuaris de la institució de regs.⁷⁵⁴

La «nova fortificació» de l'assut, doncs, es va iniciar al gener de 1582 amb tasques poc especialitzades, tals com «arreplegar les pedres percides que lo riu se havia portat», «derrocar la terra del queixer de la cèquia per lo açut», «portar unes biguetes riu avall per a lo açut» o ficar «staques de alber blach», tot i que sembla que l'obrer de vila, Joan Amposta va «fer una parada» al riu, per tal de desviar l'aigua i poder treballar.⁷⁵⁵

En paral·lel, un plet entre Castelló, Almassora i Borriana, va exigir una visura de tots els assuts del riu, per part del fuster [Gaspar Gregori](#), el pedrapiquer [Joan d'Ambuesa](#) i l'obrer de vila [Agostí Roca](#). El 15 de gener, doncs, es va veure que l'assut de Vila-real «està construït damunt lo pont de la dita vila, més amunt hun quart de llegua poch més o menys», i que l'aigua es prenia «per huna gola edificada de pedra y morter», tot i que, malauradament, per la natura de la visura judicial, no comenten els desperfectes que pogué tenir.⁷⁵⁶

Més dades aporta una segona visura o «revissura», realitzada pel mateix assumpte al mes de març. En aquest cas, van anar a l'assut de Vila-real, els pedrapiquers [Macià Forner](#), [Sancho de Camino](#), [Francesc Vilafranca](#) i l'obrer de vila [Joan Lloret](#), i van donar testimoni de que aquest «travessa lo dit riu de Millàs, de part a part», de tal manera que per a que l'aigua arribés a les viles davall havia de saltar per damunt del mateix. Ara bé, degut a la inundació, en aquells moments hi havia «una estacada que està damunt lo assut de pedra», ja que «lo dit assut està romput en dos parts entre les torretes, de la tercera torreta fins a la montaña envés l'altra montaña», de tal manera que s'havia fet un «portell per lo qual

⁷⁵³ Veure per exemple Barriendos (1994) o Alberola (2014).

⁷⁵⁴ L'assemblea de Vila-real de 1582 va ser estudiada amb més detall a Pardo Nàcher (2014 i 2016).

⁷⁵⁵ AMVr. D.1551/1581.

⁷⁵⁶ AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut. Procés de les viles de Castelló de la Plana y Almassora ab la vila de Borriana (1668), f. 306 rº.

discorre y passa cantitat de aigua». Pel que fa a la gola, asseguraren que «li falta una passà, la qual és registre del nivell del sòl de la dita cèquia que ha de ser de altària de un pam, poch més o menys». ⁷⁵⁷

Així, després d'anivellar-ho, van aplegar a la conclusió de que era «més fondo lo sòl de la dita cèquia que lo nivell del assut, dos pams y mig, poch més o menys», motiu pel qual era necessari que la boca «estigués més fondo que lo nivell del assut», amb l'objectiu d'evitar problemes a l'hora d'entrar l'aigua, per tenir «la boca de la cèquia estreta y lo assut ample». ⁷⁵⁸

Pel que fa a l'obra pròpiament dita, no fou fins al 15 de maig, però, quan es va fer un pagament de 191 sous i huit diners al pedrapiquer [Francesc Vilafranca](#), en concepte de «veure y regonèixer la obra se deu fer en lo açut» i «fer la traça y lo rastell per a la obra», a la qual cosa se li havia d'afegir «lo gasto que feu en lo hostal». ⁷⁵⁹

Com que les despeses derivades de la reparació eren massa elevades per a fer-li front amb els comptes ordinaris del Consell, es va celebrar una assemblea d'hereters on es va aprovar una derrama i l'arrendament de l'obra de l'assut, motiu pel qual era necessari celebrar una subhasta o licitació competitiva, amb l'objectiu de contractar l'opció econòmicament més avantatjosa. En aquella, celebrada el 26 d'agost, hi van haver tres ofertes. La primera fou la del mestre [Pere Marimón](#), que proposà 30.000 sous, en segon lloc s'oferí el mestre [Sancho de Camino](#) amb 25.000 sous, i finalment, el mestre [Antoni Granelles](#) va baixar fins a 20.000 sous. Aquesta darrera xifra fou definitiva, i se li va adjudicar l'obra al pedrapiquer francès, signant-se en aquell mateix moment els capítols de l'obra amb els jurats, alhora que el trompeta ho feia públic. ⁷⁶⁰

Sobre l'actuació de [Granelles](#), val a dir que l'1 de juny de 1583, un jurat i l'obrer de vila [Joan Amposta](#) li van fer una visura de control per «reconèixer lo fonament», motiu pel qual, el dia 3 es documenta a aquest obrer encapçalant els treballs de «apartar la terra

⁷⁵⁷ AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica... (1668), ff.321 rº i vº i 326 rº-327rº.

⁷⁵⁸ AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica... (1668), ff.321 rº i vº i 326 rº-327rº.

⁷⁵⁹ AMVr. D.1204/1581, s/f.

⁷⁶⁰ AMVr. D.1204/1581, s/f. [Apèndix A19](#).

[què] estava en los fonaments» i llevar «lo toll [què] està de front la arcada primera».⁷⁶¹ No obstant, sembla que alguna cosa no els fou del seu parer, i un parell de dies després van anar a Onda «per veure si podia concertar ab un pedrapiquer [què] vingués a veure dita obra».⁷⁶² El 18 de juliol, els jurats i els justícies «anaren a reconèixer la primera arcada del açut closa» feta per [Granelles](#).⁷⁶³ Malauradament, els resultats sembla que seguien sense agradar als membres del Consell, i immediatament es van queixar a la Governació de Castelló perquè, sota el seu punt de vista, el mestre és «molt lo que té rebut y poca la faena [què] feta té», així que es va ser empresonar de manera preventiva.⁷⁶⁴

L'empresonament del mestre no va aturar les obres, ni molt menys, i durant el mesos de novembre i desembre prengué protagonisme «lo talud», és a dir, la inclinació del parament del mur. El talús de la primera arcada va ser enllosat pel pedrapiquer [Pere Pujades](#), motiu pel qual va rebre una visura dels jurats el 23 de desembre amb el concepte de «medir y rebre enllosat». El resultat fou positiu, i al dia següent el mestre va rebre 378 sous «per un enllosat feu devant y per fortificació del talud de la primera arcada», el qual tenia unes dimensions de 252 pams i mig.⁷⁶⁵

El 8 de març de 1584, es va fer una visura amb dinar per a valorar els treballs de [Granelles](#).⁷⁶⁶ Aquell dia els jurats van anar a rebre l'obra acabada, però, com era habitual, els capítols establien que no es faria el darrer pagament fins que aquesta fos reconeguda per altres experts. Per a tal efecte, es cita a [Joan d'Ambuesa](#), [Miquel Gandiano](#) i [Guillem del Rey](#).⁷⁶⁷

En concret, [Gandiano](#) i [Rey](#) van examinar diverses parts de l'assut: «per la part damunt», «hon reb lo encontre de la aygua», «la part davall per hon té expedida la aygua que reb cascuna arcada y torrelló de aquelles» i «lo talús de la primera arcada vers la cèquia de la

⁷⁶¹ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 274 i 276.

⁷⁶² AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 275.

⁷⁶³ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 278 i 279.

⁷⁶⁴ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 279 i 280.

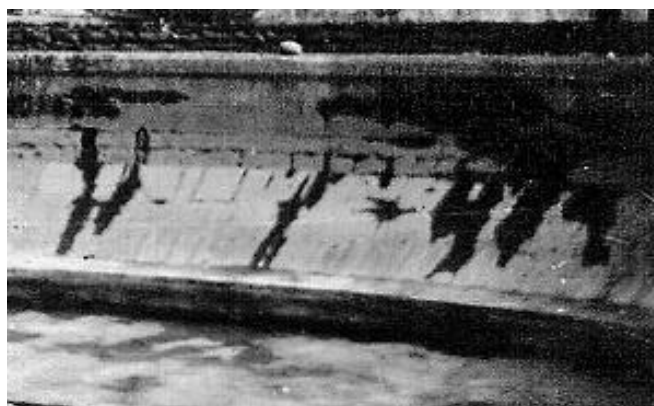
⁷⁶⁵ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 283-285.

⁷⁶⁶ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 287.

⁷⁶⁷ AMVr. D.1204/1581, s/f. [Apèndix A20](#).

dita vila». I, després de comparar-ho amb els capítols i la traça, determinaren que l'execució estava «bé y com descentment feta y perfeccionada conforme tenia obligació [...] segons lo art requerex». Així, els jurats van dur a terme el «acte de rebuda» de «la dita obra de talús, arcades y torrellons de la dita açut». No obstant això, existia una clàusula als capítols de l'obra, segons la qual, aquesta estaria assegurada durant dos anys «de qualsevol infortuni, cas fortuït o infortuït, cogitat o incogitat, major o menor dels succehits», sent Antoni Elies i [Joan d'Ambuesa](#) els fermances de [Granelles](#).⁷⁶⁸

El 7 de maig, es torna a documentar a [Miquel Gandiano](#), en aquest cas, per a reconèixer i taxar «lo que valen les millores fetes fora de lo capitulat per lo dit mestre [Anthoni Granelles](#), en la dita açut». El resultat d'aquesta nova visura fou la d'acordar que el Consell el remunerés amb 1.000 sous addicionals, els quals s'havien d'afegir als 20.000 sous subhastats primerament.⁷⁶⁹

*Imatge 64. Detall del talús de la primera arcada de Vila-real a principis del segle XX.*⁷⁷⁰

El rearc de Miquel Gandiano

Tot i que l'actuació de [Granelles](#) sí s'havia ajustat al que li havien demanat, sembla que la seua reparació no era suficient per a dotar a l'assut d'una major seguretat. Per aquest motiu, aquell mateix dia es digué que «la tercera arcada de la dita açut stava molt prima éssent com és la que reb la major impetut de la aygua», motiu pel qual es va decidir que «per fortificació de dita arcada se fes un rearch de pedra picada». Aquesta nova intervenció s'adjudicaria a «qui més de preu la baxara», i aquest hauria de seguir una

⁷⁶⁸ AMVr. D.1204/1581, s/f.

⁷⁶⁹ AMVr. D.1204/1581, s/f i AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 289.

⁷⁷⁰ Font: ACRVr. Fons fotogràfic.

nova traça feta per [Miquel Gandiano](#).⁷⁷¹ Tot i això, en una altra font coetània es diu, per contra, que el «rearch» es va fer «en la segona arcada de aquella»,⁷⁷² motiu pel qual, és difícil afirmar a quin s'està referint en realitat.

Per a dur a terme aquesta subhasta, no es va considerar oportú anar a València, i únicament es va fer una crida pública a Borriana, Nules, Almassora, Castelló i Onda, anunciant que la licitació es duria a terme el diumenge 13 de maig. Arribat el dia, es va lliurar a la mateixa persona que havia fet la traça, [Miquel Gandiano](#), pel preu de 400 lliures (8.000 sous).⁷⁷³

[Gandiano](#) no fou el darrer pedrapiquer en dur a terme tasques reparatives en l'assut. En realitat, es documenta un pagament al portuguès [Damià Mendes](#) per 31 dies que va ajudar a [Gandiano](#) en els seus treballs.⁷⁷⁴ Un altre mestre fou [Antonio Ribera](#), a qui se li van fer dos pagaments, el darrer d'ells el 28 de juliol de 1585, per «lo stall [...] del adob e redificació del arch».⁷⁷⁵

Mentre es feia la millora dels arcs, es va intervenir també en la caseta de l'assut, la qual ja s'ha dit que fou derruïda. No es pot saber si van haver grans canvis morfològics, però a partir de l'estudi dels pagaments, es pot saber que en la seua reparació va participar l'obrer de vila [Joan Amposta](#), la família de fusters de Godia (Jaume, Bernat, Pere i Joan), aportant posts i síndries, el ferrer Pere Aguilar per «los claus y ferros [què] feu per a la caseta o gola» i un «gancho [...] de ferro per a tenir lo post de la caseta». A més d'un manyà de Castelló que va elaborar un pany «e altres ferros [...] per a la porta».⁷⁷⁶

⁷⁷¹ AMVr. D.1204/1581, s/f.

⁷⁷² AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 290. [Apèndix A22](#).

⁷⁷³ AMVr. D.1204/1581, s/f. i AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 290.

⁷⁷⁴ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 293.

⁷⁷⁵ AMVr. D.1551/1581, s/f. I.D, 293 i 295.

⁷⁷⁶ AMVr. D.1551/1581.

Imatge 65. Detall del rearc de l'assut de Vila-real.⁷⁷⁷

L'almenara de Damià Mendes i Francesc Sebrenyach (1592 i 1594)

Una nova inundació va esdevenir al setembre de 1590. En aquest cas es coneix que va causar molta «ruhina, així en lo açut com en les cèquies de dita vila», de tal manera que, amb l'objectiu de «tornar dits açut y cèquies en son [...] estament e de nou fortificar dit açut», es va tornar a celebrar una assemblea el 6 de novembre, seguida de l'aprovació d'un impost extraordinari per a fer front a «los molt grans y excessos gastos».⁷⁷⁸

Com que desenrunar les sèquies va ocupar molt de temps, no fou fins al 3 de gener de 1591 quan es va cridar al mestre pedrapiquer [Damià Mendes](#) per a «haver mirat lo que convenia reparar en dita açut»,⁷⁷⁹ el qual estava treballant en aquells moments en el campanar de Castelló.⁷⁸⁰

Malauradament, la font no informa en cap moment de quina fou la part de l'assut que necessitava ser fortificada. L'única dada ben especificada és la dels treballs fets en la «primera almenara del açut», sobre la qual, val a dir que, un poc abans de que aparegués aquest topònim, ja s'havia parlat d'una «primera almenara del restallador», però no es pot saber si és o no la mateixa. Fos o no, el que sí està clar és que la inundació havia fet un portell en l'almenara, la qual va rebre unes primeres atencions per part de l'obrer de vila

⁷⁷⁷ Font: ACRVr. Fons fotogràfic.

⁷⁷⁸ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 5 i 6.

⁷⁷⁹ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 63 i 64.

⁷⁸⁰ Sobre la seua participació en el campanar de Castelló veure Olucha (2010).

[Joan Amposta](#), alhora que es va construir una «estacada y un pont en la sèquia per a poder passar».⁷⁸¹

El 14 de gener, però, es va decidir «fer una almenara nova per al restallador de dita cèquia, prop de la altra se ha rompuda», fent els primers treballs, el mencionat [Amposta](#) i el pedrapiquer [Ramon Broch](#), qui havia «picat y adobat unes pedres» en aquella, mentre que els jurats van anar a «rehegonèixer la almenara de junt al açut» cap al mes de març.⁷⁸² A partir del 9 d'agost es parla de nou de «obrir y tornar a fer la primera almenara del açut» de tal manera que els pedrapiquers Antoni Rogera i [Ramon Broch](#) van picar pedres, i el darrer les va assentar dos dies després, amb l'ajuda de [Joan Amposta](#).

Poc després, els jurats van tornar per a «regonèixer e mirar a hon se podria fer la parada en lo riu per a la obra fahedora en la açut y les pedres [què] seran menester per a dita obra», per a tal efecte es va cridar als mestres [Damià Mendes](#), [Ramon Broch](#) i Antoni Planes. Una vegada analitzat açò, es va fer una crida pública a Castelló per a que «tots los que vulgueren entendre en arrancar y carregar pedra per a la obra de l'açut» acudiren a l'assut.⁷⁸³

L'1 de setembre de 1592, «se començà a posar mà en picar les pedres per a la obra del açut» i, alhora, «se començà a fer la parada en lo riu per a que dita obra se pugua fer». [Damià Mendes](#) sembla que no es dedicava a picar pedra, sinó a assistir com a sobrestant a aquells que hagueren acudit en resposta a la crida pública.⁷⁸⁴ Malgrat la gran quantitat de pedrapiquers documentats al seu càrrec, sembla que el treball d'aquests anava lent, i com els jurats consideraven que es tardà molt, van requerir novament la presència de [Damià Mendes](#) l'1 d'octubre. Al dia següent, els jurats van anar a reconèixer la parada alçada al riu per a fer la dita obra.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 64 i 65.

⁷⁸² AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 67, 84 i 87.

⁷⁸³ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 90 i 91.

⁷⁸⁴ Així, es pot documentar la presència dels pedrapiquers Antoni Gonçalves, Ramon Broch, Antoni Planes, Bernat Santa Oliaria, Francesc de Tula, Joan Barrera, [Antoni Rogera](#) i Joan Frare.

⁷⁸⁵ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 95 i 96.

La primera almenara tornà a ser citada expressament el 16 d'octubre, quan l'obrer de vila Joan March va «adobar y tancar un forat [què] se havia fet», tal volta com a conseqüència de les pluges enregistrades huit dies abans, tot i que podria estar referint-se encara a la gran inundació de 1590. Un major contratemps es va produir amb una petita crescuda esdevinguda el dia 24, per a la qual es van haver de «talar estaques per a tornar a fer la parada». Aquesta sembla que estava construïda amb elements no duradors, especialment de fusta, com cabirons, banasts i estaques.⁷⁸⁶

Mentre els pedrapiquers seguien rebent diners picant, el 18 de novembre començà a parlar-se de la construcció d'un pont «per a passar les pedres», sent [Joan Amposta](#) l'encarregat principal del mateix. Tot seguit, el fuster Jaume Murria, va «asentar una porta en la gola de la cèquia» el 2 de desembre, amb claus elaborats pel ferrer Bertomeu Vicent.⁷⁸⁷

El 18 de maig de 1593, però, es va dur a terme un canvi molt important en l'obra, perquè [Damià Mendes](#) havia mort, de tal manera que es va haver de cercar un altre sobrestant a València. El substitut fou Francesc Sebrenyach o Cebrinyà, qui estava acompanyat pel seu nebot Joan, així com un altre deixeble anomenat Joan Andreu. El més destacat de la seua actuació és que a l'agost es va «reedificar y tornar a fer la parada de la açut» i que el 12 de setembre els jurats van fer la rebuda de l'obra, de tal manera que [Mendes](#) es va quedar únicament a quatre mesos d'acabar la seua tasca.⁷⁸⁸

Tot i això, l'activitat constructiva va seguir, encara que amb treballs menys importants. Al novembre es parlà per darrera vegada de l'almenara, a la qual se li van descobrir els fonaments i al febrer de 1594, el pedrapiquer Joan Rogera va ser remunerat per «picar y cortar les pedres picades per a la almenara» i «fer una escala a la açut», mentre que l'obrer de vila Bernat Abat va «picar lo trespol de la caseta de la açut».⁷⁸⁹

Arribats a aquest punt, i a falta d'haver-se trobat els capítols de l'obra, és difícil determinar en què consistiren exactament els treballs dirigits per [Mendes](#) i Sebrenyach.

⁷⁸⁶ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 102-104.

⁷⁸⁷ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 111 i 112.

⁷⁸⁸ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D, 117, 140, 141 i 146.

⁷⁸⁹ AMVr. D.1.205/1583, s/f. I.D.154 i 156.

No obstant això, el fet de que l'almenara de l'assut siga l'únic element que queda realment identificat, i a més a més, durant tot el procés constructiu, podria obrir la hipòtesi de que quan la documentació parla en genèric dels treballs sobre l'assut, estiga fent referència a ella, entenent-la com a part del mateix.

Imatge 66. Detall de la possible primera almenara de Vila-real.⁷⁹⁰

Els torellons de Francesc Galiança a la sèquia de les argamasses (1597)

El 24 de febrer de 1597 va succeir un nou diluvi, que popularment seria conegut com la inundació de Sant Macià.⁷⁹¹ Sobre la mateixa no es té constància de que afectés a l'assut, però sí va danyar amb molta gravetat un dels seus elements complementaris: la sèquia de les argamasses, la qual conduïa l'aigua des del mateix fins a l'horta, seguint l'abrupte canyó fluvial.

Com ja va assenyalar Traver (1909: 492), aquest fou un tram de la sèquia mare molt conflictiu, que va rebre innumerables reparacions al llarg del temps. No obstant això, val la pena aturar-se en la intervenció que es va fer en aquesta ocasió, ja que no fou una simple restitució dels elements derruïts, sinó que es comptà amb mà d'obra especialitzada per a introduir veritables millores tècniques de certa dificultat. Tingue's en compte que l'obra es va fer en un penya-segat del canyó, a uns deu metres d'altura sobre el nivell de

⁷⁹⁰ Font: ACRVr. Fons fotogràfic.

⁷⁹¹ AMVr. D.1205/1583, f.1rº.

l'aigua, la qual cosa explicaria la presència d'un dels pedrapiquers encarregats de la principal construcció coetània feta en altura: la torre campanar de Castelló.

Dit açò, el 2 de març van acudir al riu el pedrapiquer [Francesc Galiança](#) i els obrers de vila Joan Miralles i Pere Navarro per a «regonèixer lo dany que y a en la cèquia [...] a les argamasses» i aplegaren a la conclusió de que primer s'havia de «levar tota la terra movedissa que y a entre la roca a la part damunt y la solsida, que és [al] sòl de la cèquia, fins a la roca» la qual tenia cinc pams de gruix.⁷⁹²

A continuació, s'obriria un nou fonament «sobre lo qual ha de carregar un arch botà», el qual tindria uns 14 pams d'amplària a la base i un gruix de tres pams a la barana de la sèquia. A més d'un «recibiment en la roca» per a que «reba lo dit arch botà que se ha de fer en dit peu nou, fins a dit recibiment».⁷⁹³

Les «quebrances» s'omplirien amb argamassa i pedra, «sens picar ni fer força», i «en lo primer racó, allà a hon hi ha falta de roca» es faria un «arch de punt [...] paredat de raiola o losa», amb l'objectiu de que «servixca la mateixa paret de cindria per a fer dit arch». D'altra banda, «lo que toca al sòl y livell» de la sèquia, s'ompliria d'argamassa y pedra «ab bones loses enfangades», mentre que en «lo remat de dit sòl de cèquia» es ficaria un «paviment de raiola».⁷⁹⁴

Tot seguit, es faria «una barana o queixer» a la part que donava al riu, i arribada al caixer vell. Aquesta es materialitzaria amb «la cara a la part de la cèquia, de canyís», mentre que l'espai existent entre aquest i la «barana vella» s'ompliria amb morter i pedra. Els canyissos restarien «per a guarda y custodia de dita barana», els quals estarien acompanyats per un «caballó de pedra y morter».⁷⁹⁵

⁷⁹² AMVr. D.1205/1583, f.11r°. [Apèndix A24](#).

⁷⁹³ *Ibidem*.

⁷⁹⁴ *Ibidem*.

⁷⁹⁵ AMVr. D.1205/1583, ff.11r° i v°. [Apèndix A24](#).

Amb aquest propòsit, l'administrador de l'obra va començar a adquirir durant tot el mes de març cafissos de calç i, sobretot, rajoles, sent el rajoler Joan Tirado l'encarregat de vendre 6.960 rajoles primes i 2.050 grosses.⁷⁹⁶

El dia 24, el mateix Joan Miralles, que en aquests moments feia d'assistent de l'obra, va fer una visura per a veure «si estava com devia de estar» i si s'havia de fer alguna altra millora «per a què restàs ab perfectió y duradora perpetuament». L'obrer de vila, doncs, va proposar que es fera un altre fonament «que ixca cinch pams més del ribàs», per què, una vegada assentat «se comense a paredar a talús», per complementar la paret vella. Al respecte, es pot saber que la vella tindria uns 12 pams, mentre que amb el nou talús s'ampliaria fins a 25 pams. Finalment, es parlà de la necessitat de fer un altre torrelló «al cap damunt de la paret vella».⁷⁹⁷

*Imatge 67. Tram de la sèquia de les argamasses amb marques de fustes als murs, emprats per a la tàpia.*⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ AMVr. D.1205/1583, I.D, 168.

⁷⁹⁷ AMVr. D.1205/1583, ff.11vº i 12rº.

⁷⁹⁸ Font: fotografia de l'autor (desembre de 2019).

En definitiva, es podria dir que la reparació de 1597 va implicar una duplicació del grossor dels murs que protegien la sèquia, motiu pel qual va ser necessari construir diferents tipus de contraforts per a reforçar la pressió lateral.

Imatge 68. Alçada del mur exterior de la sèquia de les argamasses.⁷⁹⁹

Imatge 69. Possibles contraforts fets per Galiança a la sèquia de les argamasses.⁸⁰⁰

⁷⁹⁹ Font: fotografia de l'autor (desembre de 2019).

⁸⁰⁰ Font: fotografia de l'autor (desembre de 2019).

La nova fortificació de Francesc Galiança i Robert Sales (1605 i 1606)

L'assut de Vila-real va tornar a ser reparat com a conseqüència de la inundació esdevinguda a les primeries de 1604, la qual va causar «grans danys e ruïnes en les açuts y cèquies» així com grans despeses que van obligar al Consell a aprovar el 14 de febrer la imposició d'un impost extraordinari.⁸⁰¹

Sota el meu punt de vista, aquesta crescuda va ser suficientment important com per a endur-se part de les pedres picades de l'assut. En aquest sentit, des del dia 27 de febrer, es va remunerar al pedrapiquer [Antoni Rogera](#), pels «treballs de replegar les pedres del açut y muntar aquelles en la obra». Tot i que el més destacat, és que la tasca es va allargar fins al 21 de maig, és a dir, quasi tres mesos, quan havia «arreplegat y possat en la obra setanta pedres del açut [què] estaven escampades per la vora del riu».⁸⁰²

Aquell mateix dia, i una vegada lliurat el riu de pedres perdudes, es va dur a terme una visura tècnica de tres dies entre els mestres pedrapiquers [Pere Vizcahíno](#) i [Francesc Galiança](#), a fi de quantificar el «dany donat en lo açut» i veure el «pertret que se ha de prevenir per altre paredó y reedificar».⁸⁰³

Com a conseqüència de la visura, el 3 d'agost es va enviar una persona a les viles d'Alcora i Vilafamés «per a fer crides per lo arrancar les pedres per a la obra del açut». El principal pedrapiquer que va respondre a la crida fou Roberto Sales, ja que dos dies després «fonch concertat per los senyors jurats [...] per a fer la obra que se ha de fer en la açut de la present vila a jornal», fins al punt de ser citat en algun moment com «mestre de l'asut». Aquest treballà amb dos subordinats, però a més a més amb l'ajuda d'[Antoni Rogera](#) i Jaume Margallo, amb les tasques de «arrencar, tallar y portar les pedres per a la obra del açut conforme cartell». Mentrestant, es va dur a terme la construcció d'una parada en el riu, es va començar a comprar calç, per mesclar-la amb arena i fer pilades, com era habitual en aquest tipus d'obres per a fer l'argamassa.⁸⁰⁴

⁸⁰¹ AMVr. D.1.209/1604. s/f.

⁸⁰² AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 102, 103 i 106.

⁸⁰³ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 105.

⁸⁰⁴ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 114-118.

Una nova visura es va dur a terme l'11 de novembre, per part de [Pere Vizcaino](#) i [Francesc Galiança](#), amb l'objectiu de «veure y reconèixer lo dany del açut» i veure «si se hauria de fer torrelló e reedificar lo talús e gola». Alhora, la parada del riu havia sigut acabada i quatre dies després els jurats van anar a fer l'acte de rebuda, la qual cosa va fer possible que no hi haguera aigua a l'assut, i, per tant, que es pogueren iniciar tasques com «obrir y traure arena en la açut per a fer los fonaments de la obra nova».⁸⁰⁵

Els treballs en pedra es van incrementar de seguida, tant es així que els contactes amb [Galiança](#) es multiplicaren, enviant-li cartes i fent-lo anar recurrentment per a assistir l'obra, fins al punt de que arribarà també a ser considerat «mestre de la obra». D'altra banda, es va enviar un home a Onda «per a fer venir mestres per a treballar en la obra».⁸⁰⁶

Tots aquests pedrapiquers no estaven al riu, sinó que en realitat sembla que estaven treballant a la pedrera de Borriol, des d'on els carreters Joan Soro i Tirado duïen les pedres carretals regularment.⁸⁰⁷ La gran novetat, però, fou una tècnica que mai abans s'havia documentat a l'assut de Vila-real, tot i que sí s'havia vist als anys vint en la caseta de l'assut de Castelló. M'estic referint a la pràctica de «emplomar» les pedres picades. Per a tal propòsit es comprava regularment plom i es feien fogueres per a fondre'l.⁸⁰⁸

Mentre els pedrapiquers seguien picant pedres, el 23 d'abril de 1605 es va fer una nova visura per part dels jurats, mitjançant la qual es volia discernir sobre «si s'faria certa obra en lo sòl a la part davall del talús, o no». No es sap quin va ser el dictamen, però la veritat és que l'obra finalitzà poc després, tant és així que el 13 de maig els jurats van anar a fer

⁸⁰⁵ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 119, 121 i 122.

⁸⁰⁶ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 129 i 132. Això va fer que, junt a Roberto Sales, Jaume Margallo, [Antoni Rogera](#) i [Francesc Galiança](#), es començà a documentar de manera alterna durant la resta de l'obra a Lucas de Cabana, Joan Mariol, Bertomeu Martínez, Pedro Martínez, Antoni Coders, Pere Coders, Joan Domall, Antoni Jasant, Joan Menayre, Joan Rogera, Antoni Salesa, Joaquim Eixarch, Francesc de Tula, Joan Bernich, Pedro Leonés, Pere Branchadell i Pere Sant Pau.

⁸⁰⁷ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 161 i 162.

⁸⁰⁸ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 155 i 161.

l'acte de rebuda d'una obra considerada «de molta qualitat i necessitat», amb un resultat positiu.⁸⁰⁹

La valoració d'aquesta fortificació fou la d'una intervenció molt seriosa sobre la infraestructura, degut a l'elevat nombre de pedrapiquers que van intervenir i els 14 mesos de treballs continuats. Efectivament, junt a la millora dels fonaments, és molt possible que la major part de les pedres picades que s'havien anat col·locant durant el segle XVI foren substituïdes, amb l'afegit de ser millor subjectades, ja no sols amb argamassa, sinó amb el plom fos.

El conjunt d'intervencions va ser suficientment positiu com per a suportar la gran inundació de 1617, encara que, segons Traver (1909: 492), no va córrer la mateixa sort la sèquia de les argamasses, veritable «punt negre» d'incidències, ja que va ser necessari aprovar una altra derrama per a poder reparar-la.⁸¹⁰

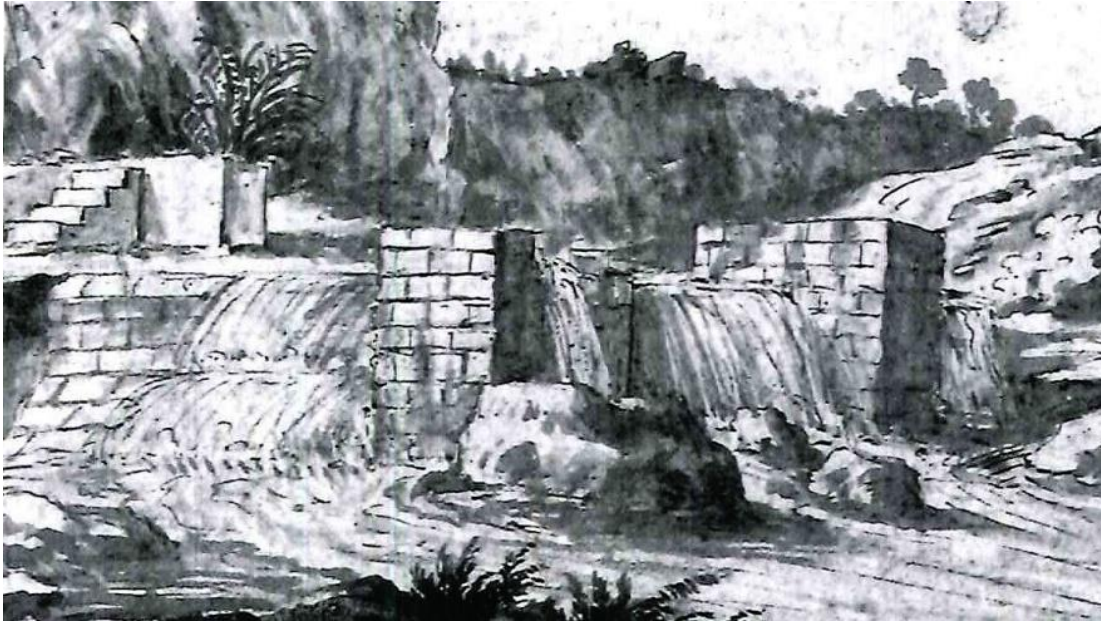
La debilitat estructural que presentà la sèquia de les argamasses durant tota l'època preindustrial es podria considerar com un mal menor o simplement assumible, si es compara amb els grans danys als que es van haver d'enfrontar els seus veïns d'aigües avall. Efectivament, podria dir-se que, des del punt de vista tècnic, l'assut de Vila-real estava molt per damunt de la resta, la qual cosa es pogué reflectir en un segle XVII menys problemàtic en quant a reparacions i despeses constructives, tot i que les grans mancances documentals de l'Arxiu Municipal en aquest segle no permeten afirmar-ho categòricament.

Dit açò, és interessant recordar el gravat d'aquest assut que va realitzar Joan Antoni Conchillo Falcó⁸¹¹ el 24 de setembre de 1696. Tot i que aquest és de finals de segle, representa perfectament tots els elements que s'han anat descrivint ací: la primera almenara o caseta amb una escala de pedra i tres torretes amb arcades, on es pot veure en la primera d'elles un talús a la part inferior.

⁸⁰⁹ AMVr. D.1.209/1604. s/f. I.D. 187 i 197.

⁸¹⁰ Aquest autor degué consultar el Manual de Consells de 1617. Malauradament, no s'ha conservat.

⁸¹¹ Joan Antoni Conchillos Falcó (1641-1711) fou un pintor d'estil barroc, nascut a València, encara que fou especialment conegut pels seus dibuixos.

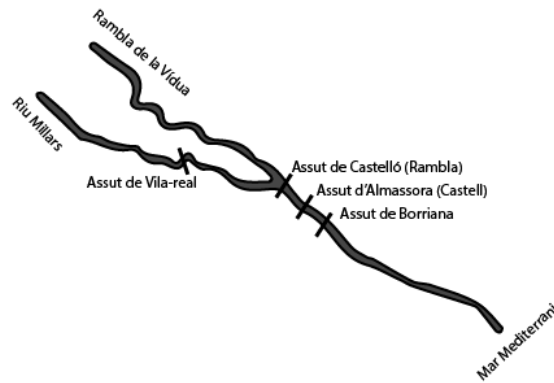
Imatge 70. Detall d'un gravat de l'assut de Vila-real, elaborat per Joan Antoni Conchillos (1696).⁸¹²

⁸¹² Font: Museu de Belles Arts de València.

L'assut de Castelló i Almassora

9.1 Els dos assuts medievals de fusta

A la Baixa Edat Mitjana, el sistema de reg del marge esquerre del Millars comptava amb dos punts de captació diferents. Tal i com ja van dir Agut i Sorribes (1995: 10) Castelló comptava amb un assut prop de la desembocadura de la Rambla de la Vídua, mentre que Almassora tenia un altre un poc més avall, sota el seu castell. Sobre ells es pot saber per un plet de 1529 que abans estaven fets amb «brosa, staques e asnadors», la qual cosa ens està indicant que eren repeses de materials poc duradors.

*Imatge 71. Croquis de les localitzacions dels assuts medievals de Castelló i Almassora.*⁸¹³

9.2 L'assut de pedra picada del Castell

Com s'ha vist abans, Vila-real estigué fent experiments amb la pedra picada al seu assut des de 1468, fins que a l'altura de 1518 es va iniciar una obra de major importància que, malgrat les reparacions posteriors, romandria operativa tot el segle. No ocorregué el mateix a Castelló i Almassora, on la primera referència sobre la construcció d'un assut de pedra picada no apareix fins al 1519. Aquest fet marcaria, malgrat alguns endarreriments marcats per les Germanies, una fita històrica al Millars: la coincidència temporal de dos grans projectes constructius amb pedra picada al mateix riu.

⁸¹³ Font: elaboració pròpia.

La concòrdia entre Castelló, Almassora, Almalafa i Vinamargo (1519)

Al caliu d'una transcripció de Gimeno Michavila (1926: 342-343),⁸¹⁴ es pot saber que el 18 de juliol de 1519 Castelló i Almassora, junt a les partides de Almalafa i Vinamargo, van signar una concòrdia per tal de construir conjuntament un assut únic «de pedra picada y argamassa en lo loc [què] ab lo mestre de aquell se concordarà».

El que la concòrdia pretenia, en realitat, era fixar la manera en què s'havia de finançar una obra totalment innovadora per a ells, i sobre la qual encara no havien decidit els detalls. Dit açò, la quantitat total de l'assut es dividia en 27 parts. D'aquestes es feia una primera divisió de tal manera que a Castelló li corresponien 14,5 parts i a Almassora 12,5. El perquè és molt senzill, ja que el mateix document diu «com tantes parts de aigua [...] en temps de partició», la qual cosa s'està referint a que equival al nombre de files citades per a cada municipi en la Sentència Arbitral del Comte de Ribagorça (1347).

Una vegada feta la primera divisió, la cosa es complicava, de tal manera que la part corresponent a Almassora es dividia novament amb les partides de Almalafa i Vinamargo les quals, tot i que estaven situades dins del terme municipal de Castelló, gaudien d'uns privilegis especials, segurament heretats del sistema d'organització prefeudal.

En cas de que l'assut es derroqués per una inundació del riu Millars o de la Rambla de la Vídua, i «se enrunara lo azut de arena, grava, pedres, fusta ó altres», de tal manera que l'aigua no «caiga en qualsevol de les dites dos sèquies», s'hauria de netejar a «despenses comunes o jornals comuns de les dites dos viles». A més d'haver de posar «fexos, canyes, banastes, fusta ó posts» si fos necessari.

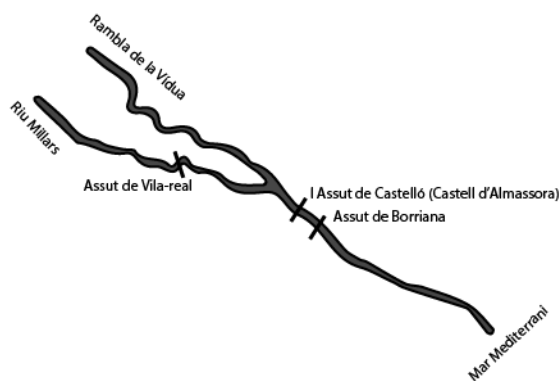
A més a més, es proposa que l'assut es faja sota «la Almenara, davall lo Castell» de la sèquia de Castelló, la qual es troba al marge esquerre del riu. No obstant, es concordava que es faria una altra almenara en la sèquia de Almassora «perquè obrint la del castell se puga obrir aquella» i el tram d'aquest canal comprés entre les dues almenares «estiga empedrat de pedres picades, algunes planes». Tot açò podria significar, doncs, que no sols es feia de pedra picada l'assut, sinó també el sòl dels primers metres d'una hipotètica sèquia comuna.

⁸¹⁴ AMC. PER, Any 1519. [Apèndix A2](#).

Junt a aquesta concòrdia, Agut i Sorribes (1995: 10) han assenyalat que el síndic de Castelló Joan Marqués, i el batlle d'Almassora Joan Pinhan, van signar també un contracte amb els pedrapiquers [Pedro de la Carrera](#), pel preu de 45.000 lliures.⁸¹⁵

L'obra de Miquel de Maganya (1522-1535)

És interessant assenyalar que, quan es parla del primer assut de pedra picada de Castelló i Almassora, no s'ha de confondre la data de la concòrdia (1519) amb la de la construcció pròpiament dita. En publicacions anteriors (Pardo Nàcher, 2017-2018), ja es va introduir que, en un plet del segle XVII, s'apuntava que «havent buscat y reconegut lo archiu de la vila de Castelló no se ha atrobat memòria de fàbrica alguna de assut de argamassa y pedra picada fins lo any 1522».⁸¹⁶

*Imatge 72. Croquis de la localització del primer assut de fàbrica de Castelló i Almassora.*⁸¹⁷

Lògicament, s'ha de tenir en compte que els anys immediats a la concòrdia coincidiren cronològicament amb el conflicte de les Germanies, la qual cosa, pogué paraitzar momentàniament el projecte durant dos o tres anys. Una vegada superats els moments àlgids del conflicte armat, es va signar «un acte de capitulació y concòrdia fet y fermat entre les dites viles de Castelló y Almassora de una, y [Miquel de Mapanya](#), pedrapiquer

⁸¹⁵ Malauradament, no s'indica la font.

⁸¹⁶ AMC. Aigües, C.6, s/n. Instancia interpuesta por las villas de Castellón y Almazora en la causa que, ante la Real Audiencia, sostienen ambas poblaciones contra la de Burriana por razón del azud. [Apèndix A32](#).

⁸¹⁷ Font: elaboració pròpia.

de la ciutat de València, de part altra, rebuda per Lorens Valentí quondam, notari, a 18 de juliol de l'any 1522».⁸¹⁸

En aquest sentit, els Manuals de Consell castellonencs coincideixen amb la font siscentista, de tal manera que no es troba la presència d'aquest pedrapiquer fins al 14 de juny de 1522. Efectivament, aquell dia es manà «fer e fermar la capitulació per les viles concordades ab mestre [Miquel Maganya](#)» sobre «lo asut fahedor en lo riu de Millars».⁸¹⁹ Tres dies després, el Consell va acordar que Pere Giner anés a la ciutat de València «per a veure executar les fermances que mestre [Miquel de Maganya](#) ha de donar a la asut».⁸²⁰ Una vegada fet el contracte, el Consell acordà el 27 d'agost que «lo asut sia fet per lo honorable mestre [Miquel de Maganya](#)».⁸²¹

Més destacat és, però, la troballa del pergami original⁸²² el qual ha permès corroborar la contractació d'aquest pedrapiquer per part del justícia i jurats de Castelló, els procuradors de les partides de Vinamargo i Almalafa, i un representant d'Almassora. Però, sobretot, ha desvelat importants dades desconegudes sobre l'obra.

Un primer element destacat és que quan es manà a [Maganya](#) que «faça un açut en lo riu de Millars» no l'havia de fer des de zero, ja que sembla que «fou ja principat» pel mestre [Pedro de la Carrera](#), «davall lo ragolar de la vila de Vila-real».⁸²³ Aquesta dada geogràfica es referia, segurament, al «rajolar nou» que, com ja va assenyalar Aparici (1996: 59) s'havia fet el 1514 «prop lo riu Millars».⁸²⁴

D'altra banda, més esclaridors són uns testimonis judicials del segle XVII, ja que aquests, després d'haver consultat aquest mateix contracte, van afegir al juí que l'assut estava «en lo riu de Millars, davall lo castell de Almaçora y més amunt del lloch y puesto hon al

⁸¹⁸ AMC. Aigües, C.6, s/n. Instancia interpuesta...

⁸¹⁹ AMC. MC. 1522-1523, f.2rº.

⁸²⁰ AMC. MC. 1522-1523, ff.7rº i vº.

⁸²¹ AMC. MC. 1522-1523, f.38vº.

⁸²² AMC. PER. Any 1522, s/n. [Apèndix A3](#).

⁸²³ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt I. [Apèndix A3](#).

⁸²⁴ AMVr. MC. 57.

present té son assut la vila de Borriana, y també los partidors de aygua que al present tenen més avall de dit assut vell dites viles de Castelló y Almagora».⁸²⁵

La llargària de la pressa no s'expressa en mides sinó que s'empren referents geogràfics, així que aquesta havia «de venir de la cèquia del Castell de Almagora fins dins la roca que està a la part de Vila-real» de tal manera que estiguera «cassat e engastat», un pam dins la roca de cascun extrem. A més, els fonaments eren de trenta pams d'amplària, i travessaven el riu «de una part a l'altra».⁸²⁶

Pel que fa als materials, els fonaments eren omplerts amb «bona argamassa e de bona pedra» fins que s'aplegava al nivell del sòl («arena»), moment a partir del qual es començava la construcció «de pedra piquada», tenint en aquest punt una amplària de huit o deu pams «de arch a arch». A més a més, es faria un «tallut [...] ab scalons» fins a la «finnytat del dit açut». Aplegats a aquest punt, la pressa tenia una amplària de 12 o 15 pams. D'altra banda, les «dos fillades darreres del encontre de l'aygua» s'havien de fer obligatòriament «tot de bona pedra piquada e ben finitada»,⁸²⁷ mentre que l'altura total no s'especificava, de tal manera que podia ser «tant alt quant necessari serà».⁸²⁸

Pel que fa a la «part de la cèquia per la qual a d'entrar la dita aygua», i més concretament, «en mig del replà» dels escalons, es farien unes puntes cada 10 pams, de tal manera que es comptaven unes 12 puntes, amb l'objectiu de que «si a les dites villes pareixerà no tenir prou aygua puguen posar fexos de canyes davant dites puntes perquè puguen pendre tanta aygua, quanta podran». Pel que fa a l'altura d'aquells elements, no s'especifica, i es deixa al criteri del mestre.⁸²⁹

L'obra no es limitava a l'assut pròpiament dit, sinó que també foren pactades les seues infraestructures complementàries. Així, s'havia de fer una sèquia nova «a la part del Castell de la vila de Almagora», la qual seria «tant ampla e tant fonda e tant alta quan

⁸²⁵ AMC. Aigües, C.6, s/n. Instancia interpuesta...

⁸²⁶ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt III. [Apèndix A3](#).

⁸²⁷ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt III. [Apèndix A3](#).

⁸²⁸ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt VI. [Apèndix A3](#).

⁸²⁹ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt IV. [Apèndix A3](#).

necessari serà». No obstant això, sí es sap que a la part del caixer que donava al riu s'havia de fer «un peu de arch» i una «paret de huit palms de gros e trenta de largària».⁸³⁰

A més a més, es faria un «portal per hon entrarà l'aygua de la cèquia», dotat amb una «porta caladiza» per a que puga «tanquar de tot lo dit portal» quan fos necessari, tot i que s'obria la possibilitat de fer-ne dos si es veia necessari. Junt al portal, i més concretament, «en el cap de la paret», s'havia de fer una «torre a modo de peu» amb una mida de 28 pams, ampliable fins a 32 si es veia oportú, de tal manera que «principe de la part del Castell y entre en lo riu». La seua missió era la de desviar la «arena que portarà lo riu», per a evitar que entrés en el portal.

A la seua vegada es parlava d'una altra sèquia nova que anava «de la paret», anteriorment comentada, «fins a la roqua que és a la part del Castell», amb una amplària de 16 pams, ampliables si es veia oportú, i una alçada de 12 pams. D'altra banda, s'ha de dir que aquesta estava protegida, ja que era «cuberta del cap del portal en avall, fins a la açut, o en aquell endret. Ço és, al capdavall la bolsa de aljub».⁸³¹

Aquesta sèquia comptava amb una «porta de vas» i estava tancada amb una pedra «ab dos anelles de ferro», per a facilitar la neteja. «Al cap davall» de la sèquia es faria «una bona paret d'argamassa» de sis pams d'ample i d'una alçada suficient com per a evitar que l'aigua del riu «no puga saltar en la cèquia». La paret s'havia d'encastar o fixar («engaste») «dins la roqua del castell, passant sobre la dita cèquia ab un arch de pedra piquada».⁸³²

Des de l'assut fins als partidors aniria una sèquia, que a la part del riu tindria «una paret d'argamassa» d'amplària de sis pams i uns 60 de llargària. En aquell tram hi hauria tres almenares, i una distància entre elles a convenir, però «de bona pedra piquada e enllosats de pedres piquades la gruxa de les almenares» ocupant aquella sèquia un mínim de 16 pams d'amplària.⁸³³

⁸³⁰ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt V. [Apèndix A3](#).

⁸³¹ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt VII. [Apèndix A3](#).

⁸³² AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt VII. [Apèndix A3](#).

⁸³³ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt VIII. [Apèndix A3](#).

Al cap d'aquella paret es faria un partidor «perquè cascuna cèquia prenga l'aygua que a de pedra». En aquest punt la sèquia tindria un «enllosat» amb una grossor de tres pams. La «punta dels partidors» seria de pedra picada, i allí l'enllosat seria de 60 pams amb el mateix material. Des d'aquell punt hi hauria 100 pams «ab rastells al nivel del dit llosat», de manera que entre cada rastell hi hauria una distància de 15 pams.

Aquests «partidors canallats» s'havien de fer amb «branques de pedra piquada» i estaven protegits amb una «casa d'argamassa cuberta de volta [...] de aljub», de tal manera que «ningú no puga entrar als partidors». ⁸³⁴ Per millorar encara més la protecció, es va decidir que tant abans com després dels partidors, les sèquies tingueren «barres de ferro engastades en los archs de la casa y en lo sól de la cèquia en expels de pedra piquada emplomats». De tal manera que les despeses en els elements de ferro serien costejats a banda per part de les viles. ⁸³⁵

La restrictiva reial provisió de Carles V (1531)

A principis de la dècada de 1530 sembla que Castelló havia fet algun tipus d'intervenció constructiva «en lo sól del dit açut», sobre la qual no s'ha trobat documentació específica. Ara bé, pareix que aquella obra va coincidir cronològicament amb un plet que mantenien amb Borriana sobre una sèquia que havia de dur l'aigua de des de l'assut castellonenc fins al borrianenc, ⁸³⁶ motiu pel qual es va caldejar l'ambient, fins al punt de que va intervenir l'Emperador.

Efectivament, el 10 de setembre de 1531, Carles V va prohibir als de Castelló i Almassora «innovar e fer noves obres» al seu assut, per tal d'evitar que aquest pogués «empachar lo discurs que huy fa l'aygua del riu». ⁸³⁷ Al respecte, el Consell de Castelló tractà de defensar-se afirmant que en eixos moments, aquella universitat «no vol ni entén fer nova obra, sinó reffer e reparar». ⁸³⁸ Tot sembla indicar, però, que les reclamacions no van tenir

⁸³⁴ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt X. [Apèndix A3](#).

⁸³⁵ AMC. PER. Any 1522, s/n. Punt XI. [Apèndix A3](#).

⁸³⁶ Sobre aquesta obra es parlarà al [Capítol 10](#).

⁸³⁷ AMC. MC. 1531-1532, s/f. ID.047.

⁸³⁸ AMC. MC. 1531-1532, s/f. ID.048.

massa èxit, ja que la reial provisió pogué iniciar una llarga manca de notícies documentals sobre noves actuacions constructives en aquest assut.

9.3 L'assut mixt de la Rambla

L'assut de pedra picada va tenir una vida prou curta tot i que la datació de la seua destrucció planteja algunes dificultats documentals, al no haver-se trobat cap referència explícita i coetània. Al respecte es pot dir que al 1550 un notari va descriure de manera retrospectiva l'existència d'una «gran aygua que nostre senyor Déu donà sobre la fas de la terra e descorregué per lo dit riu e rambla»,⁸³⁹ la qual «lo dit açut de pedra se rompé y anihilà de tal manera que per aquell no·s pogué pendre aygua per a les dites viles», motiu pel qual, va haver tanta necessitat que «se determinà tornar e pendre aygua per lo açut de lenya».⁸⁴⁰

Dit açò, es podria llançar la hipòtesi de que aquestes descripcions es correspondrien cronològicament amb la inundació esdevinguda al Túria a l'octubre de 1545, ja que hi ha una anotació en el Manual de Consells de Castelló que indica que cap al 28 de novembre de 1545 ja s'havien iniciat contactes amb Borriana per a «refer lo açut de pedra picada», per la qual cosa es parlava de la possibilitat de que «pague la dita vila de Borriana la porció que liuraba per l'aygua», mitjançant la sèquia que naixia de l'assut de Castelló.⁸⁴¹

La provisió del duc de Calabria (1548)

La possibilitat de que es construís un assut nou va originar lògiques tensions amb Borriana, de tal manera que s'elevà al virrei la «causa del açut que los vehins e habitants de les dites viles de Castelló e Almagora volen e tenen reedificar eo de nou fer e construhir en lo riu de Millàs».⁸⁴²

Les viles del marge esquerre suplicaren al virrei que «sien nomenades persones expertes» amb la finalitat de «que vejen e regoneguen lo dit riu e aconsellen en qual part e loch de aquell» es podia fer l'assut «ab més utilitat y comoditat de les dites viles», però també

⁸³⁹ AMC. PN., Antoni Pedró, C.162. s/f.

⁸⁴⁰ AMC. PN., Antoni Pedró, C.162. s/f.

⁸⁴¹ AMC. MC. 1545-1546. s/f.

⁸⁴² AMC, Aigües, C.2, s/n. Nombramiento de peritos... [Apèndix A7](#).

«ab menys dany e prejuhi de la dita vila de Borriana», o dit d'una altra manera «ab comoditat de totes les dites tres viles».⁸⁴³

Els síndics del marge dret, per la seua banda, sembla que no es negaven a que aquelles «ho puguen fer a sa voluntat y beneplàcit», sempre i quan «no sia en res ni per res prejuhi a la dita vila de Borriana», motiu pel qual exigien que «dexen portell en lo dit açut o fora de aquell, o de tal manera que lliberament e sens empaix algú dita vila de Borriana puixa haver e rebre la part de portió que de dita aygua li perbé». Dit açò, el nou assut de Castelló hauria de tenir, com ja passava amb la sèquia existent a la presa anterior, un portell addicional. D'altra banda, plantejaven que «no volen ni entenen contribuir ab les dites viles de Castelló e Almassora en lo di açut» com aquells havien plantejat des de 1545.⁸⁴⁴

Dit açò, el duc de Calàbria va emetre una provisió el 13 de gener de 1548, segons la qual va permetre que «aquelles nomenen persones expertes per a vejen e regoneguen lo dit riu», per establir el millor lloc «hon se poran fer lo açut o açuts», i amb la major comoditat per a les tres viles, sempre i quan «puga passar la aygua a la dita vila de Borriana y açò en cas que totes les dites viles no tinguen un mateix açut», la qual cosa no descartava la innovadora possibilitat de que el nou assut de Castelló fos compartit entre les tres viles.⁸⁴⁵

Al dia següent de rebre la provisió, es va dur a terme l'elecció dels mestres pedrapiquers que durien a terme la visura. Els elegits foren [Joan de Vidanya](#) i Pere Vilanova,⁸⁴⁶ per part de Castelló i Almassora, i [Pere Real](#) i [Miquel Porcar](#), per part de Borriana, als quals caldria afegir a Francesc Ros, doctor en dret.⁸⁴⁷

La visura es va fer al mes de juny, tot i que sols van acudir [Vidanya](#) i Ros. Aquests van deliberar «fer lo dit asut [...] un poch més baix ha hon se ajusten lo dit riu de Millàs ab la Rambla dita del Gonder», de tal manera que «aquell se fasa de pedra de riu y argamassa

⁸⁴³ *Ibidem.*

⁸⁴⁴ *Ibidem.*

⁸⁴⁵ *Ibidem.*

⁸⁴⁶ Segurament es referia al fill de [Pedro Vilanova](#). Aquest darrer ja havia realitzat una visura a l'assut de Vila-real el 1507. Sobre aquests dos personatges veure les biografies fetes per Gómez-Ferrer (1995a: 487-194).

⁸⁴⁷ *Ibidem.*

picat». Tot i que, no sense abans «fer-ne experiència en una poca part de dita obra, en lo mateix loch, hon lo dit asut se a de fer y edificar».⁸⁴⁸

La prova en fusta de Llorens Pellicer (1549)

Com ja havia passat amb l'assut anterior, la repartició supramunicipal de les despeses d'aquest assut motivà el nomenament d'un «clavari de l'assut», sent en aquest cas Miquel Forés el responsable de redactar un detallat llibre de comptes de l'assut.⁸⁴⁹ Des d'un punt de vista cronològic, val a dir que les «dates» s'iniciaren el 2 de setembre de 1549 i acabaren el 19 de desembre del mateix any. D'altra banda, aquells tres primers mesos d'activitat l'obra va sumar unes despeses aproximades de 406 lliures (4.872 sous i 11 diners).⁸⁵⁰

Un dels aspectes més cridaners d'aquesta comptabilitat, en comparació amb la de l'assut anterior, és l'absència de mestres pedrapiquers. En realitat, el principal menestral, considerat com «mestre del açut» fou l'obrer de vila [Llorens Pellicer](#), el qual va rebre diners «per venir a veure lo asiento de dit asut e la fusta del pinar», que s'havia fet «en los principis del dit açut», junt a dos manobres, que assentaren amb ell «lo puntal en lo dit açut» i un altre obrer de vila anomenat Lloís.⁸⁵¹

A banda d'aquests, els mestres més nombrosos foren aquells relacionats amb la fusta. Alguns mestres serradors foren Marco de Auberte, Guillem, Geroni, Salvador i Pere Salvador els quals feien tasques com «cuarregar e serrar fusta», mentre que els mestres fusters foren Antoni, Pere, Runa, Lluís Mas o Joan, els quals s'encarregaven de «adobar la fusta», «lliurar la fusta e concertar los puntals», anar al pinar o fer «masons» o maces. Altres mestres d'altres especialitats foren Diego de Quevedo, que va fer una portadora i Pedro de Avila, segurament ferrer, el qual va fer els claus.⁸⁵²

⁸⁴⁸ AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff. 24rº i 25vº.

⁸⁴⁹ AMC. Aigües, C.3, D.26.

⁸⁵⁰ AMC. Aigües, C.3, D.26.

⁸⁵¹ AMC. Aigües, C.3, D.26.

⁸⁵² AMC. Aigües, C.3, D.26.

*Imatge 73. Croquis de la localització de l'assut mixt de la Rambla.*⁸⁵³

Els principals materials emprats foren diverses fustes del pinar, que segurament es referiria al de la partida Estepar de Castelló, degut a la mala qualitat dels pins del Grau. També la calç, la qual era comprada en gran mesura a moriscos de Borriol, i la pedra des del mes de novembre. Els materials més pesats o de major volum eren portats a l'obra amb carros tirats per rossins, mentre que aquells més menuts es duïen amb portadores i cabassets.⁸⁵⁴

Aquests primers mesos d'obra, no eren sinó «una experiència en lo riu per a veure si lo açut fahedor sí tendria fermetat»,⁸⁵⁵ producte de la visura de [Vidanya](#) i Ros. De tal manera que, el 14 de gener de 1550, [Llorens Pellicer](#), va jurar que després d'estar a Castelló «ha trobat lo dit riu molt bo y bona disposició per a fer aquell [assut] ab tot effecte» i que «an fet ya [...] un tros de açut», que tenia 42 pams de llarg i 50 de ample. De tal manera que els castellonencs «volguesen donar-lo a fer a dit relant, ell lo pendria a son càrrech y la seguiria molt bé».⁸⁵⁶

En cas de donar resultats negatius aquesta prova, s'oblidaria la concòrdia de 1519 i tornarien al sistema medieval de dos assuts diferents amb llenya. No obstant, la prova sembla que fou positiva, ja que la corporació municipal castellanenca «parexent-li que s podria fer, ha principat de fer lo dit açut», de tal manera que es va convocar als jurats de

⁸⁵³ Font: elaboració pròpia.

⁸⁵⁴ Sobre els pinars de Castelló veure: Mateu Bellés (2003).

⁸⁵⁵ AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f. (1550-02-05). [Apèndix A8](#).

⁸⁵⁶ AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff. 2r^o i 26r^o.

Castelló per a notificar que «són contents de convenir e participar en la dita obra e fàbrica de dit açut».⁸⁵⁷

Amb tot, val a dir que l'absència de pedrapiquers en aquesta prova, junt al gran protagonisme de la fusta, ens podria estar indicant que aquest no era un assut de pedra picada com el primer construït sota el Castell d'Almassora, sinó que estava compostat amb materials més febles.

El debat sobre els partidors de Castelló i Almassora (1550)

Una vegada aprovada l'experiència constructiva, Castelló va fer una «verbal proposició» al Consell d'Almassora el 5 de febrer de 1550 per a concretar alguns aspectes tècnics derivats de la distribució de les aigües des del nou assut comú, i que, sota el meu punt de vista, ja precisaven d'elements lítics.

Així, els primers «no volen que·s faja de fer una paret mijana en la cèquia», sinó que «cascuna de aquelles prenga aygua per la sua cèquia e portal» amb l'objectiu de que l'aigua no «se puxa furta de la una al altra». La qual cosa pretenia acabar amb l'anterior pràctica almassorina de «posar cabirons en la cèquia e partidor de Castelló e levar-los l'aygua».⁸⁵⁸ Dit d'una altra manera, volien prescindir d'una sèquia comuna amb partidor, en favor d'un sistema de dos portals o almenares, que donaren origen a dos canals diferenciats des de l'assut.

Reunits en un lloc comú, anomenat «barranch de la Celada», els jurats d'Almassora van respondre que desitjaven «ven vehinar e conservar bona voluntat e amistat», tot i que discrepaven amb els altres. Així, proposaven que «los partidors ja fets no·s moguen» i que «lo partidor sia en lo mateix cap del açut» nou «y que de allí se principe hun mijà que dividexca les dos cèquies». Continuaven els almassorins dient que es fera una visura d'experts per a determinar la ubicació, de tal manera que «seran contents que lo partidor fahedor per a les dos cèquies se faça e sia fet allà hon lo regolf de la cèquia de Castelló pùjarà», amb dues condicions, que no se cave y eixample «lo endret del Castell de dita

⁸⁵⁷ AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. (1550-02-05). [Apèndix A8](#).

⁸⁵⁸AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f.

vila» i què no es faja «més amunt del almenara per hon se acostuma donar aygua a la vila de Borriana». ⁸⁵⁹

D'altra banda, per tal de convèncer al Consell de Castelló, de que la construcció d'un partidor comú no seria emprat per al robatori d'aigua, es va plantejar que «en dit loch sia feta casa ab dos claus, fabricada e feta ab consell de persones expertes». ⁸⁶⁰

El finançament de «lo qual partidor y obra de aquell y mijà de cèquia» es veia amb bons ulls que es fera a despeses comunes, seguint el criteri establert en 1519 per a repartir les despeses de l'assut comú, guardant-se, això sí, la garantia de que «si serà cas [...] que lo dit riu se'n portarà lo açut y la vila de Almassora no s'aprofitarà de la cèquia e quexer que se ha de fer nous», la vila de Castelló «haja de restituir [...] la part haurà pogut en fer dita cèquia e quexer per la porció que restarà de la qual la vila de Castelló se aprofitarà». ⁸⁶¹

La denúncia de Borriana (1550)

L'obra continuà efectuant-se, però prompte es va dur a terme una denúncia a la Reial Audiència per part de la vila de Borriana, la qual assegurava que els denunciats no podien fer una «obra novella», mentre que els de Castelló i Almassora es defenien dient que, en realitat, el que estaven fent no comptava com a obra nova, sinó com a una reforma. La denunciació esdevingué la redacció d'una interessant informació de testimonis, la qual, si bé és cert que no serví per a bloquejar l'obra, sí ens aporta algunes dades per a conèixer l'estat de l'obra en aquells moments. ⁸⁶²

Dit açò, el 24 d'abril de 1550, entre les 10 i 11 del matí, anaren al riu Antoni Balaguer, justícia de Borriana, i Jaume Llopis i Guillem Galceran, jurats de la mateixa, junt a 6 testimonis. Aquests foren: Garcia de Artes, ciutadà de la ciutat de València, [Joan d'Alacant](#), obrer de vila veí i habitant de València, Andreu de Morosos, mercader habitant

⁸⁵⁹AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f.

⁸⁶⁰AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f.

⁸⁶¹AMC. *PN*. Miquel Feliu, C.162. s/f.

⁸⁶²AMC. *Aigües*, C.2, s/n. No compta amb regesta, únicament amb l'anotació «Aguas 1548».

de Nules, Melcior Centoll, notari veí de València, Andreu Masip, teixidor de llana veí Vila-real i Jaume Bellido, llaurador veí de Moncofa.⁸⁶³

El conjunt dels testimonis dóna la mateixa visió dels fets, aportant informació sobre les tasques que estaven executant «molt e universos hòmens», dels quals, Centoll únicament va poder reconèixer tres: Guillem Forés, Bellido i Castell. Dit açò, es donà notícia de que els castellonencs «cavaven harena i feyen una cèquia nova per a portar l'aygua de la çut nova», i «cavaven e fehien fonament del dit açut», mentre altres «trahien la arena dels qui cavaven los fonaments». Alhora, altres grups «arrancaven pedres e cals», «fehen mortar» i «serraven la fusta».⁸⁶⁴

D'altra banda, cal destacar una dada toponímica aportada per [Joan d'Alacant](#), segons la qual l'obra estava «prop del molí del Frontó».⁸⁶⁵ Aquest, també conegut com molí Vell o del Pont, estava situat al marge dret del Millars a l'altura de la confluència entre el Millars i la Rambla, molt a prop del Molí Nou de Vila-real.⁸⁶⁶

La concòrdia entre Castelló, Almassora i Borriana (1550)

El «plet pendent» iniciat per Borriana davant la Reial Audiència, contra Castelló i Almassora, per l'assut que estaven fent «al pas de Vila-real, davall lo molí del Frontó», estava ocasionant un gran desgast econòmic. Així, les tres viles implicades van decidir deixar de banda la via processal i arribar a un pacte formal mitjançant la concòrdia del 16 de juny de 1550.⁸⁶⁷

Dit açò, Borriana va permetre que el nou assut es fes «travessant tot lo dit riu de una part al altra, fins a la roqua, engrassant lo dit açut en aquella», a més d'acceptar que aquest fos «tan alt, ample, tan fondo e larch» com els interessats cregueren convenient.⁸⁶⁸

⁸⁶³AMC. *Aigües*, C.2, s/n. «Aguas 1548».

⁸⁶⁴AMC. *Aigües*, C.2, s/n. «Aguas 1548».

⁸⁶⁵AMC. *Aigües*, C.2, s/n. «Aguas 1548».

⁸⁶⁶Sobre el molí del Frontóveure: Guinot i Selma (2003: 180-181).

⁸⁶⁷AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f.

⁸⁶⁸AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 1.

La contrapartida, però, seria l'obligació de que Castelló i Almassora asseguraren l'aigua per a la perjudicada «donant a la dita vila de Borriana la sua aygua per la almenara que està feta en lo dit riu, tomant la dita aygua en lo riu quanta passés damunt lo tamarit». Aquest portell seria costejat per Castelló i Almassora i estaria «a la part de Vila-real, en la roqua forta de hon engrassarà lo dit açut» i seria «tant ample com sia mester conforme al nivell de les soles dels portals o portell per lo qual rebran» l'aigua les altres dues viles. No obstant, els d'aquelles no podien ser «més alts ni més baxos que lo portal per lo qual la dita vila de Borriana pendrà la sua aygua». D'altra banda, l'aigua de Borriana havia de caure «més avall dels fonaments del dit açut».

*Imatge 74. Inici de la sèquia que portava aigua de l'assut de Castelló al de Borriana.*⁸⁶⁹

L'anivellació s'havia de fer «per persones expertes», de tal manera que Castelló i Almassora van comptar amb el pedrapiquer [Joan de Vidanya](#) i Borriana amb el pedrapiquer Vicent d'Oliva. En cas de que hi haguera disputa pels treballs d'aquests les parts renunciaven a apel·lar davant els tribunals, ja que es comptaria amb l'opinió d'un tercer expert.⁸⁷⁰

⁸⁶⁹ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

⁸⁷⁰ AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 6. Olucha (1985: 84) cità la presència d'aquests dos pedrapiquers, interpretant-ho com una visura en l'obra de l'assut.

Imatge 75. Detall del portalet que permetia passar l'aigua fins a l'assut de Borriana.⁸⁷¹

Imatge 76. Detall interior del portalet que permetia passar l'aigua fins a l'assut de Borriana.⁸⁷²

Finalment, la concòrdia dóna notícia de que el portell estaria sempre obert, per a que «la dita aygua passe lliberament sense colse». Ara bé, aquesta infraestructura estigué acompanyada d'una «cèquia fahedora», la qual havia de finalitzar «al salt hon caurà l'aygua del dit portell, [...] engrassant la sua cèquia ab lo portell».⁸⁷³

La concòrdia entre Castelló, Almassora, Almalafa i Vinamargo (1550)

Una vegada pacificades les tensions amb Borriana, cinc dies després de pactar amb aquells, els representants del Consell de Castelló, junt als d'Almassora i els procuradors

⁸⁷¹ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

⁸⁷² Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

⁸⁷³ AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítols 9 i 10.

de les partides d'Almalafa i Vinamargo van signar una nova concòrdia, «sobre la fàbrica e fundació del açut nou», mitjançant la qual s'actualitzava el contingut del pacte de 1519.⁸⁷⁴

En l'exposició de motius, el document informa de que després d'una inundació i del «plet e qüestió que la vila de Borriana mogué se dirruhí» el primer assut. De tal manera que, gràcies a l'auxili del duc de Calàbria, al consell expert del doctor en dret Francés Ros i de l'obrer de vila [Llorens Pellicer](#), s'havia «determinat fer hun altre açut de pedra e morter marejada a colp de masons y encaxada ab molts puntals de pi e taules», estant aquest «ja principat» en aquells moments al «pas que travessa lo dit riu de Millàs, de Castelló a Vila-real, en lo qual loch la dita vila de Castelló té acostumat de tenir son açut de lenya».⁸⁷⁵ En realitat, el motiu principal de la concòrdia era el de repartir novament les despeses de l'assut la «cèquia, portals, quexers e qualsevol cosa [...] a communes despeses». Per aquest motiu, es repetia la fórmula de 1519.⁸⁷⁶

Dit açò, s'especificava que Almassora havia de col·laborar en les despeses de la «fusta que és stada feta y presa y es pendrà del pinar de la vila de Castelló», de tal manera que es pagarien 9 sous i 6 diners «per cascun pi e çoqua», a la qual cosa s'havia d'afegir les despeses de «tallar e corcar, carregar, serrar e portar». D'altra banda se li prohibia «demanar cosa alguna per la pedra que·s pren» del seu terme.⁸⁷⁷

Una clàusula especificava que en cas de que el riu o la Rambla enrunés «lo dit açut e sèquies de arena, grava, pedres, fusta o altres», es netejara a despeses comunes entre Castelló, Almassora, Almalafa i Vinamargo, «fins als partidors», ja que s'entenia que més enllà d'aquests la neteja de cada sèquia ja correria a càrrec de cadascuna. A més a més, també seria una despesa comuna, quan s'haguera de «posar fexos de canyes, banastes, fusta, posts o altra qualsevol manobra».⁸⁷⁸

⁸⁷⁴AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f.

⁸⁷⁵AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f.

⁸⁷⁶AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 1.

⁸⁷⁷AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 4.

⁸⁷⁸AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítols 5 i 6.

La construcció de l'assut va dur implícita una sèrie de infraestructures complementàries. D'una banda, es va pactar la construcció d'una «paret o mitjà» que aniria des dels «partidors que huy estan fets en la dita cèquia fins a la casa o portals que·s stats fets en lo açut de pedra derrocada». Aleshores, es faria «un partidor, lo qual divideixca e partixca l'aygua», sobre el qual no es podria fer parada, sota pena de 2.000 florins, dividint-se aquests en quatre parts: una per al rei (senyor de Castelló), una altra per al bisbe de Tortosa (senyor d'Almassora), una tercera per a l'acusador i una última per «a la vila de la qual l'aygua serà llevada».⁸⁷⁹

D'altra banda, es va concordar que la sèquia de Castelló seria eixamplada quatre pams «des dels partidors que huy són, fins als portals de la çut». Finalment, es va decidir que si fos necessari s'alçaren les soles dels «partidors que huy són», de tal manera que estigueren «més alt de que stan e tant alt com sia menester e convendrà perquè lo regolff de les parades que·s fan en la dita cèquia de Castelló per lo vehins de Almassora, no torne a la dita cèquia de Almassora». A més de reiterar que no es facen parades al partidor.⁸⁸⁰

Però, per si tot açò no era suficient per a garantir la correcta distribució de l'aigua, es plantejava la recerca de «qualsevol modos, arts, angins, formes e maneres per les quals no·s puga furtar ni levar l'aygua de la dita vila a l'altra», executant-ho sempre a despeses comunes.⁸⁸¹

Pel que fa a l'administració de l'obra, aquesta comptaria amb dos sobreestants, un d'ells seria pagat per la vila de Castelló i un altre per Almassora, de tal manera que les partides de Almalafa i Vinamargo, quedarien al marge d'aquesta càrrega.⁸⁸²

Finalment, val a dir que, en cas de que l'assut s'enderroqués, fins al punt de que «paregués no poder-se tornar a redificar», es donaria per finalitzada la concòrdia, de tal manera que «cascuna vila reste en libertat, axí com estava ans de la fundació del dit açut [...] de pedra

⁸⁷⁹AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 7.

⁸⁸⁰AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítols 8 i 9.

⁸⁸¹AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 10.

⁸⁸²AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 11.

derrocat» i en «aquell loch hon cascuna vila lo voldrà fer, axí de lenya com de argamassa, com de qualsevol manera», sempre i quant estigués el de Castelló «primer e més alt».⁸⁸³

La segona fase constructiva de Llorens Pellicer (1550-1553)

Mentre es signaven les concòrdies entre els diferents implicats, l'obra es va reprendre. Joan Peris fou el clavari de l'assut encarregat d'elaborar el segon llibre de comptabilitat de l'obra entre febrer de 1550 i l'abril de 1553, de tal manera que gràcies al mateix sabem que aquesta segona fase constructiva va tenir unes despeses aproximades de 2.376 lliures, 18 sous i 7 diners.⁸⁸⁴

Malgrat l'existència d'aquest document és quasi impossible conèixer el procés constructiu o els elements que formaven l'assut ja que en la primera part del llibre el clavari no especificava els treballs, sinó que sempre anotava genèricament «paguí a la gent que feu fahena en la dita sut».⁸⁸⁵

Més afortunada és la segona part del llibre, on s'enregistraren els albarans. En ells segueix citant-se a [Llorens Pellicer](#) com a «mestre de la çut» i «mestre de l'hobra». Tot i que el treball de la fusta seguí sent fonamental, podent-se destacar als serradors Miquel Rovira, Joan Martí, Beltrán Redó, Joan Morro, Marcos Bertran, els quals es van ocupar principalment de «serrar i quadrear fusta del pinar», així com «serrar fils».⁸⁸⁶ També es pot parlar dels mestres fusters Antoni Rei, Joan Runa i Guillem, de tal manera que sembla que aquest darrer també fou un dels sobreestants de l'obra.

Pel que fa al treball en ferro, cal citar els claus elaborats pels mestres Pedro d'Àvila i Francesc Fenollar, D'altra banda, la calç era aportada pels calciners Antoni Poso, Antoni Ramos, Jaume Uguet, Joan Gascó, Joan Peris i Miquel Gargallo. Finalment, s'ha de citar la tasca dels carreters, que en aquesta segona etapa foren Jeroni Llorens i Diego Garcia.⁸⁸⁷

⁸⁸³AMC. *PN*, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítol 13.

⁸⁸⁴AMC. *Aigiües*, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris, administrador del azud.

⁸⁸⁵AMC. *Aigiües*, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris...

⁸⁸⁶Un fil és una peça de fusta apta per a fer bigues (Gómez-Ferrer: 2002: 124).

⁸⁸⁷AMC. *Aigiües*, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris...

El portalet de Pedro de Camino (1552-1581)

Tot i que, com s'ha vist, aquest assut estava fet principalment amb elements de fusta, era en realitat un assut mixt, és a dir, amb alguns elements de pedra picada. Açò és així degut als acords interinstitucionals signats al 1550 i que, si recordem, comprometien a Castelló i Almassora a construir un «portalet» que, mitjançant una sèquia, assegurés l'aigua per a Borriana pel marge dret o de Vila-real. Al qual caldria afegir els «portalets» del marge esquerre, emprats per Castelló i Almassora.

En aquest sentit, cal destacar el treball del mestre pedrapiquer [Pedro de Camino](#), qui va «picar e obrar los portals e boca de la cèquia». Aquest pogué estar enllestit cap al maig de 1552, quan es documenta a [Joan de Vidanya](#) per «venir e regonèixer lo livell ab los de Borriana».⁸⁸⁸

El «portalet» del marge dret, comptava amb una caseta que el protegia, tal i com es pot despendre d'un plet de 1553 «sobre la qüestió de la caseta de la sèquia o portell devés Vila-real», que pogué estar originat per la manera en què s'havia de «posar lo pany en la caseta de la sut», fins al punt de que els jurats de Borriana estigueren presents quan aquest fou posat.⁸⁸⁹ L'artífex d'açò fou el manyà Joan Ibarra qui va ser remunerat per un «alfardó per a la porta de la sut» i «hun pany y dos claus [...] per a la porta de la casa de la sut».⁸⁹⁰ Els ferrers tornen a ésser documentats el 1574, quan es va pagar a Joan Alberich per unes «claus per a les portes», així com a Gaspar Mancer, qui va ser remunerat el 1579 per una «clau y pany a la porta de la caseta» al desembre de 1579.⁸⁹¹

Al juliol de 1561 es va portar un procés entre les viles de Castelló i Borriana, en un estat de conservació molt lamentable, on es parla sobre les diferències entre ambdues per a

⁸⁸⁸AMC. *Aigües*, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris...

⁸⁸⁹Alguns exemples del plet de la caseta es poden veure en: AMC. *Aigües*, C.3, D.27. ff. 12rº, 12vº, 15rº, 16vº i 17rº

⁸⁹⁰AMC. *Aigües*, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris...

⁸⁹¹AMC. *Aigües*, C.3, D.27. ff.12rº, 13rº, 29rº i 59vº.

protegir la caseta, fent-se referència a la possibilitat de dotar-les amb una reixa de ferro i unes portes caladisses, per evitar que es pogués entrar en elles.⁸⁹²

*Imatge 77. Boca de la sèquia que portava l'aigua fins a l'assut de Borriana.*⁸⁹³

En aquesta línia, la caseta es va voler equipar des de 1574 amb «hunes portes calladises en los portalets», amb l'objectiu de que «los partidors poguen còmodament allivellar l'aygua», però Borriana no ho veia bé i va presentar una ferma de dret.⁸⁹⁴ El malestar es va fer patent el dia 13, quan el partidori de les aigües del Millars enviat per Castelló comunicava al Consell que els seus homònims de Vila-real i Borriana també s'havien manifestat en contra.⁸⁹⁵ Així, el dia 28 els castellanencs van decidir presentar una «contraferma de dret», per contrarestar la que els havia interposat abans Borriana contra les portes que volien fer.⁸⁹⁶

Tot i això, sembla que aquesta millora sí es va materialitzar, si es té en compte que la comptabilitat del manteniment de l'assut mostra treballs de fusters, tals com Guillem, Joan Runa o Miquel Amposta, que van ser remunerats per tasques com d'adobar «les portes de la caseta», «les portes dels portalets» o «les portes caladices», així com «serrar

⁸⁹²AMC, *Aigües*, C.8 s/n. Información de testigos de la villa de Castellón de la Plana contra la de Burriana sobre el estado en que se encontraba la caseta del azud.

⁸⁹³ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

⁸⁹⁴AMC. MC. 1574-1575, ff. 11rº i vº.

⁸⁹⁵AMC. MC. 1574-1575, f. 12vº.

⁸⁹⁶AMC. MC. 1574-1575, f. 19rº.

les taules per a la porta [...] y portes caladises» o «fer simeres de les portes per a la caseta», tot i que també podien fer altres tasques més pròximes a un obrer de vila o a un manobre com fer morter o posar «arena en la volta de la sut e sèquia».⁸⁹⁷

*Imatge 78. Detall dels elements de pedra picada del portalet de Borriana per facilitar el gir de l'aigua.*⁸⁹⁸

Finalment, pel que fa a possibles reparacions dels «portalets» de pedra picada, val a dir que el comptes de manteniment de l'assut mostren un abonament de 300 sous a [Miquel Porcar](#) per «veure lo asut» i un altre de 530 sous a [Joan Betí](#) i altres companys seus «per arrancar pedra».⁸⁹⁹ En paral·lel, una anotació del Manual de Consells dóna compte d'un altre pagament de 78 sous «per la fahena que han fet ell y sos fills en arrancar y tallar pedres per a empedrar lo asut» cap a 1564.⁹⁰⁰ D'altra banda, es documenta una segona presència de pedrapiquers al maig de 1571, quan [Sancho de Camino](#) «arrancà pedra».⁹⁰¹

⁸⁹⁷Alguns exemples de fusters es poden veure en: AMC. *Aigües*, C.3, D.27. ff. 12rº-15rº, 17rº, 33vº i 46rº i vº.

⁸⁹⁸ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

⁸⁹⁹AMC. *Aigües*, C.3, D.27. f. 32rº.

⁹⁰⁰AMC. MC. 1564-1565. Mà de dates i rebudes. Citat per Olucha (1987: 27).

⁹⁰¹AMC. *Aigües*, C.3, D.27. f.41rº.

Imatge 79. Mur d'argamassa del portalet de Borriana per facilitar el regolf.⁹⁰²

El contra assut de llenya (1561-1578)

A partir dels anys seixanta, es van succeir una sèrie d'inundacions de mitjana intensitat que requeriren reparacions a l'assut de Vila-real i, fins i tot, la construcció d'un assut de pedra picada a Borriana el 1563. En aquest context, la represa mixta de Castelló i Almassora no es va quedar al marge d'aquesta problemàtica, i el 7 de juliol de 1561 el Consell de Castelló acordava que es fera «una contra asut de madera o de fraqües», amb l'objectiu de que «per aquella se prenga l'aygua del riu si-s pot pendre».⁹⁰³

Aquesta construcció efimera sembla que es va fer com a mesura d'emergència pels danys d'una inundació, la qual va ocasionar despeses elevades «per obs de adobar la açut», motiu pel qual el 28 de setembre es va acordar que «los vehins e habitants y terratinents» van haver de pagar sis sous per quartó de terra, mentre que els moliners fariners en pagarien tres.⁹⁰⁴

Malgrat el caràcter extraordinari d'aquest contra assut, al setembre de 1563 sembla que seguia en peu, de tal manera que es cita clarament l'existència de «los dos assuts nostres».⁹⁰⁵ Tant és així que el 18 de febrer de 1570 els membres del Consell de Borriana informaven als de Nules de que «los de Castelló fan contra asuts per no deixar pasar l'aygua a Borriana», de tal manera que «los de Borriana estan aparellats de anar a

⁹⁰² Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

⁹⁰³AMC. MC. 1560, s/f.

⁹⁰⁴AMC. MC. 1561, s/f.

⁹⁰⁵AMC. MC. 1563-1564, s/f.

València per demanar [...] justícia a sa Excel·lència», motiu pel qual els de Nules acordaren «afavorir-los en tot lo que sia possible». En aquest sentit, una acta municipal de l'1 d'octubre donava compte de que els Borriana «an derrocat lo contra asut de Castelló». Per aquesta raó, Castelló amenaçà amb denunciar la situació, mentre que Nules seguí mantenint tot el suport a Borriana, a més de donar part al seu senyor, ficant-se en contacte amb Josep Vallés, administrador de la casa d'Oliva.⁹⁰⁶

La comptabilitat de l'assut, per la seua banda, no aporta cap dada morfològica sobre els contra assuts, però sí confirma la vigència de «la qüestió dels de Borriana», els quals havien alçat una ferma de dret contra ells.⁹⁰⁷ Pel que fa als Manuals de Consell, ens ajuden a saber que el 18 d'octubre de 1578 Castelló encara tenia un «reasut», de tal manera que, davant una situació de sequera vigent, els de Borriana van demanar que «l'aygua que ha de haver li-s done per lo reasut [...] per a que vaja als seus portalets», tot i que els de Castelló ho veien malament per si açò els trencava el citat «reasut».⁹⁰⁸

9.4 L'assut de fusta del Castell

La gran inundació del setembre de 1581 fou, segurament, més perjudicial per a l'assut de Castelló, del que ho havia sigut per al de Vila-real. Al respecte, cal recordar que aquest no sols havia de suportar l'espenta de les aigües del Millars, sinó també les de la Rambla de la Vídua. Dit açò, hi ha diverses fonts que parlen de «lo açut antich què ab la avenguda del riu, en [...] MDLXXXI fou destruit» o «lo açut dels tres portalets que fonh destruhit lo any MDLXXXI».⁹⁰⁹

Aquesta circumstància va fer que Castelló i Almassora hagueren de tornar sota el Castell amb un assut d'estaques,⁹¹⁰ però, com es veurà, no es conformarien amb aquest tipus de

⁹⁰⁶AHNu.MC. 1566-1583. s/f. Referència citada en Felip (1987: 201), tot i que l'autor assenyala, erròniament, que la data fou el 28 de desembre de 1567.

⁹⁰⁷AMC. *Aigües*, C.3, D.27. ff. 40vº i 41rº.

⁹⁰⁸AMC. MC. 1578-1579, f. 14vº.

⁹⁰⁹AMC. *Aigües*, C.9. s/n. «Proceso instado por la villa de Castellón contra la de Borriana sobre la construcción del azud».

⁹¹⁰La compra d'estaques en aquest període es pot veure, per exemple a: AMC. *Aigües*, C.3, D.27. ff.68rº i 72vº.

represa i volgueren cercar altres opcions més resistents, les quals no estarien lliures de tensions institucionals amb les viles veïnes.

Les tensions amb Borriana sobre el retorn al castell (1582-1583)

Al respecte de la destrucció de l'assut de la Rambla, el 12 de desembre de 1581 obtenim les primeres notícies sobre un plet que va confrontar a Castelló i Almassora amb Borriana. Aquell dia el procurador de Castelló comunicava que «ab les lluvies y crexcudes de rius se han seguit notables danys en lo present any en aquest regne de València y senyaladament en lo riu de Millàs». Aquest s'havia «eixit de mare y se ha portat los assuts de la Vila Real, Castelló y Almassora», de tal manera que «per estar com està lo assut de Castelló [...] junt a la rambla de Agonder y haver vengut tan grossa la dita Rambla està lo dit assut tan romput y gastat que bonament no poden regar».⁹¹¹

Al respecte, el procurador exposava la necessitat que tenien de «reedificar y tornar lo assut vell que *antiquitus* solia estar, travessant lo riu [...] endret del castell vell de Almassora», la qual cosa va ocasionar de seguida el malestar de Borriana, sobre «lo mode que havien de tenir en lo prendre e aprofitar-se de la dita aigua cascuna», és a dir, que si el líquid element havia de saltar per damunt d'un hipotètic nou assut de Castelló, o si s'havia de tornar a habilitar un portalet.⁹¹²

El debat va derivar en un visura de tots els assuts del riu, realitzada el 15 de gener de 1582 per part del fuster [Gaspar Gregori](#), el pedrapiquer [Joan d'Ambuesa](#) y l'obrer de vila [Agostí Roca](#).⁹¹³

En aquella, els experts descriviren que Castelló i Almassora tenien un assut «més avall del pont de la Vila-real e davall la rambla dita del Gonder» i que aquest «està fet y edificat de fusta y reble masonat» derruït al setembre «amb molta brosa, arena y reble prim y gros», junt a una «cèquia que està riblerta de arena y pedrusca». Ara bé, l'assut estava tan danyat que «si no fos per la fusta ya no hi hauria vestigi ningú de dit assut» i «lo cordell està desgovernat», motiu pel qual Castelló i Almassora preferien deixar-lo perdre i fer un

⁹¹¹AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut. Procés de les viles de Castelló de la Plana y Almassora ab la vila de Borriana (1668), f. 277vº.

⁹¹²AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff. 277vº i 279vº.

⁹¹³AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f. 306 rº.

altre diferent.⁹¹⁴

A pesar de la destrucció d'aquell, la visura contemplà que a la part de Vila-real encara restava en peu «una caseta ab dos portalets, la qual està ben conservada» a partir de la qual «se rebia aigua del riu y anava per lo caixer del riu fins salvar tot lo assut» trobant-se amb un «edifici que per través estava fet ab molta pasta de pedra y morter per a que dita aigua se restituhís al riu». Aquests portalets, que són els que asseguraven l'aigua a Borriana tenien «de ample comprés un pilaret que tenen en mig de deu pams y deu dits».⁹¹⁵

D'altra banda, més avall i «en front del castell vell de Almassora», restava «hun altre assut de pedra y manposteria derruhit en la major part» per on es prenia aigua «ans de fer-se y construhir-se lo dit assut [de] fusta y roble masonat». El qual era vist pels representants de Castelló i Almassora com el «lloc més cómodo» pel fet d'estar «allunyat de la dita rambla [...] tot lo que es pot allunyar», i, per tant, com la seua ubicació prioritària.⁹¹⁶

A partir d'aquestes observacions, i la pressa de mesures, van aplegar a la conclusió de que si Castelló i Almassora tornaven al castell vell, no era necessari «donar l'aigua per portell o caseta als de Borriana», com la que havia sobreviscut a la inundació, «sinó per una almenara de la cèquia de Castelló i Almassora».⁹¹⁷

Els representants de Borriana van veure amb mals ulls aquesta decisió, ja que preferien el sistema anterior, al·legant que «jamés se porrà pendre la aigua per damunt lo assut ab la comoditat que·s pren per portell». A més a més, afirmaven que com Castelló no prenia «l'aigua cavallera, sinó engolfada» es farien al riu «molts clots, de manera que no podria descorrir» l'aigua com era menester. Finalment, veien una pèrdua de drets, dependir dels oficials de Castelló per poder prendre l'aigua d'una almenara aliena a ells. Aquests

⁹¹⁴AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f. 306rº i vº i 307rº.

⁹¹⁵AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f. 308vº.

⁹¹⁶AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f. 307vº.

⁹¹⁷AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f. 307vº.

raonaments, l'impulsaven a demanar una «revissura».⁹¹⁸

La disconformitat de Borriana va determinar que el 28 de març de 1582 anés al riu Vicent Vidal, doctor en dret del reial Consell, per a reunir-se amb les autoritats de les tres viles. Al dia següent es van nomenar uns altres experts. En aquest cas Borriana nomenà a [Macià Forner](#) i [Sancho de Camino](#), mentre que Castelló i Almassora a [Francesc Vilafranca](#) i a [Joan Lloret](#).⁹¹⁹

Arribats al 2 d'abril els experts es van reunir al Millars. Aquests reconegueren que l'assut de Castelló situat a la boca de la Rambla estava «dirruhit», sent aquest de «masonada en vert de taules», de tal manera que encara es podia veure «les taules y estaques que han restat del edifici». I afirmaren que «fonch construhit en lo lloch molt incómodo y perjudicial», perquè tant la Rambla com el riu «se venen a encontrar en lo mateix assut» de tal manera que les revingudes «enrrunen lo assut», «per la gran enrruna que costumen portar».⁹²⁰

Els elements complementaris de l'assut també foren danyats, de tal manera que la riuada de 1581 havia «derrocat la caseta y portalets» i havia «arruhinat dita cèquia fins arazar lo un caixer ab lo altre». Més sort corregué, com ja havien dit els experts anteriors, la «caseta y dos portalets ab un tros de cèquia», que al terme de Vila-real, servia per a que en cas de partició d'aigües es llançava l'aigua i «de allí anava al assut de Borriana». Amb tot, els experts cregueren oportú que «no es pot ni deu redificar ni tornar a fer en lo mateix lloch».⁹²¹

Tot seguit, avançaren aigües avall fins arribar a les restes de l'assut de pedra del Castell, per tal de valorar la seua reedificació. Allí, [Sancho](#) i [Forner](#), estimaren que la represa s'hauria de fer «de part a part» del riu, i que aquesta hauria de tenir una alçada de 8 pams sobre la cara de l'aigua, per a «poder puixar la aigua a la cèquia de Castelló i Almassora». Açò significava que s'havia d'alçar quatre pams y mig «tot lo riu, de arena per a que iguale ab los porlalets que Castelló» i així «regolfe y entre la aigua en la cèquia». No

⁹¹⁸AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff. 310r^o-312r^o.

⁹¹⁹AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f.326r^o.

⁹²⁰AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff.337v-338v^o.

⁹²¹AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f.339r^o.

obstant això, afirmaren que si es feia açò, «la cayguda a la part davall serà tanta que serà notable dany al assut de Borriana», per estar molt propers.⁹²²

La seua alternativa, doncs, era fer un assut d'estaca, de no més de quatre pams «en lo cantó del dit Castell Vell», junt al punt on hi havia una «peña a hon podria estribar». La qual cosa feia convenient «asentar y fer-se les portalets per hon rebessen l'aygua les viles de Castelló, Almassora y Borriana» seguint el «mateix orde que la rebien per lo dit assut de la rambla», és a dir, «que a la una part y al altra [...] y haja porlatets».⁹²³

Tot seguit, [Lloret](#) i [Vilafranca](#), «havent livellat la sola dels portalets per los quals antigament [...] rebien la aigua los de Castelló i Almassora», digueren que si es reedificava aquell antic assut de pedra, amb els huit pams d'alçada, no es causaria cap dany a Borriana, ja que «la aigua no tindrà molta cayguda, ni es perdrà la força y fúria que porta». De tal manera que defenien que «Borriana porrà rebre l'aygua per almenara fahedora en la cèquia de Castelló», sent aquest mecanisme més eficient que els portalets de la Rambla, a l'estar l'almenara més prop de l'assut de la vila perjudicada. A més a més, afirmaren que no havien trobat lloc «més cómodo» i que si es lliurava a la represa de Castelló d'un portalet addicional, tindria més resistència.⁹²⁴

Les dos opinions eren tan divergents que es va acabar demanant una tercera opinió. En aquest cas es va convocar a l'obrer de vila Joan de Vergara. Aquest va anar al Millars el 4 d'abril i va aplegar a la conclusió de que «se ha de rehedificar del mateix modo que ans de dirruhir-se» al Castell, i amb alçada de huit pams. No obstant això, desaconsellava l'opció de l'almenara «per ésser l'aygua molta en quantitat» i aquella massa estreta, sent per tant millor que «los de Borriana reben l'aygua per portalets fahedors al cap del dit assut», els quals haurien d'estar «al mateix nivell dels portals de Castelló» i «lo lllindar de baix, que és lo sòl dels arquets, estigua de una mateixa altària», a més de tenir la mateixa amplària que els portalets de la Rambla.⁹²⁵

Aplegats al 12 de juny, el Consell Castellonenc acordava que moltes persones que tenen

⁹²²AMC. *Aigiües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff.339vº-340rº.

⁹²³AMC. *Aigiües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff.340vº i 341rº.

⁹²⁴AMC. *Aigiües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff.341vº i 342vº.

⁹²⁵AMC. *Aigiües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), ff.343rº-345vº.

experiència dels negocis de la sut» van concloure que degut al seu mal estat «jamay tindrem lo compliment de l'aygua que és menester», motiu pel qual «seria millor de reblir» o omplir de terra «la sèquia que per ahuí està riblerta des de la sut [...] fins a la caseta de la sut [què] se·n a portat lo diluvi propassat».⁹²⁶ La qual cosa, és un símptoma de que Castelló i Almassora tenien més que clar el canvi d'ubicació aigües avall. I així seguí pensant-se al mes de setembre, quan es tornaven a enfrontar a Borriana, sobre si els portalets haurien de tenir o no clau, i també a l'any següent, quan debatien sobre si els portalets havien d'estar sempre oberts.⁹²⁷

El projecte frustrat del nou assut de pedra picada (1590-1606)

Una vegada es van relaxar les tensions amb Borriana, el 2 de setembre de 1590, el jurat Pere Gascó comunicava al Consell de Castelló que «tot lo poble, vent lo gran perjuhí que causa lo tenir la asut com huy tenim [...] y los grans gastos que causa cascun any [...] en haver de reedificar-la cada dia» veia convenient «que·s fasa asut de pedra picada». Al respecte es determinà que es fera «convocació dels experts per jurament, ab algunes persones de la vila de experiència», per tal de reconèixer el lloc on es podria fer.⁹²⁸

La gran inundació del setembre de 1590 degué precipitar aquest problema, i el 15 de març de 1591 es va fer vindre al mestre pedrapiquer [Damià Mendes](#) «per a beure la aptitud del lloch on se podria fer lo asut».⁹²⁹ Però, encara així, la iniciativa no va tindre continuïtat immediata.

No fou fins al 30 d'octubre de 1604 quan el Consell de Castelló tornà a plantejar el tema. En aquesta ocasió els pedrapiquers [Francesc Galiança](#), [Joan Rigor](#), [Joan Tell](#) i l'obrer de vila [Francesc Tirado](#), van «haver mirat y reconegut lo dit riu, del pont de Vila-real fins al açut de Borriana». Tot seguit, van dictaminar que, si es feia un nou assut, aquest s'havia de materialitzar «hon estan los partidors, y no en altra part», de tal manera que «la obra

⁹²⁶AMC. MC. 1582-1583, ff.3 vº i 8vº-9rº.

⁹²⁷AMC. *Aigües*, C.9, s/n. Fàbrica de la sut... (1668), f. 354rº i 357vº.

⁹²⁸AMC. MC. 1590-1592, f.57vº.

⁹²⁹AMC. MC. 1592-1593. Mà d'albarans. Citat per Olucha (1987: 56 i 2005: 117). Aquesta visura també es documenta en AMC. *Aigües*, C.3, D.27, f.89vº.

vella serveixca de restabó i que es faça en arcada».⁹³⁰ La qual cosa significa que suggerien fer-lo al Castell d'Almassora, on estaven les restes del primer assut de pedra, i la caseta dels moros.

Aquestes dades concorden amb l'esborrany d'uns capítols d'obra que no estan datats, però que pel tipus d'escriptura i el seu contingut podria situar-se en aquest context. Aquests capítols, ens informen de la «fàbrica de presa de aygua y rehedificació del asut» que estaria situat, com s'ha dit abans, «a la part d'avall del Castell de Almaçora y a part d'amunt de la sut de Borriana», dos referències geogràfiques que evidencien la intenció de traslladar l'assut aigües avall, de tal manera que l'emplaçament coincidiria amb el de «la asut vella que dita vila solia tenir», és a dir, el primer assut amb pedra picada que fou destruït als anys quaranta, el qual presentava encara «les relíquies y obra de aquella».⁹³¹

Pel que fa a la morfologia de l'assut, es pot saber que la seua llargària era «tot lo que té de amplària lo dit riu de Millàs» fins arribar a «engrasar a la paret frontera que stà a la part de Vila-real».⁹³² De tal manera que tinguera forma de «arcada enversada a modo de arc» amb 20 pams de «montea», des «del torrelló que està junt a la sèquia, fins a la dita paret de Vila-real, y lo restant seguint sa montea, lo que li càpia, fins a la muntanya».⁹³³ D'altra banda, la seua amplària havia de ser de 60 pams de gruix.⁹³⁴

L'assut, a més a més, havia de tenir fonaments, els quals serien de 12 pams «de la despedida y cara de aygua en havall hon roca no y haurà», mentre que als llocs on sí hi haguera caldria «cavar [...] dita roca per a engravar ab aquella la pedra picada e obra».⁹³⁵ La «primera filada e principi del fonament» es faria amb pedres carretals de quatre pams de llargària i dos d'alçada, assentades amb «morter y pedra masonada», però no amb arena.⁹³⁶ Des d'aquesta primera filada fins a «la cara del aygua de sòl de riu», i hauria

⁹³⁰AMC. Judiciari 1604-1605. Referència transcrita en Olucha (1987: 45).

⁹³¹AMC. *Aigües*, C.6, s/n. f.1rº. Capítol 1. [Apèndix A25](#).

⁹³²AMC. *Aigües*, C.6, s/n. f.1rº. Capítol 2. [Apèndix A25](#).

⁹³³AMC. *Aigües*, C.6, s/n. ff.1rº i vº. Capítol 3. [Apèndix A25](#).

⁹³⁴AMC. *Aigües*, C.6, s/n. f.1vº. Capítol 4. [Apèndix A25](#).

⁹³⁵AMC. *Aigües*, C.6, s/n. f.1vº. Capítol 5. [Apèndix A25](#).

⁹³⁶AMC. *Aigües*, C.6, s/n. ff.1vº i 2rº. Capítol 6. [Apèndix A25](#).

unes parets de pedra de quatre pams, mentre que «lo restant de dit fonament sia de manpostaria de pedra grossa y morter».⁹³⁷

Des del sòl del riu en amunt, s'havia de pujar fins al «nivell de la superfície del portalet o del vestigi que huy y ha junt al torrelló» amb l'objectiu de que «l'aygua puje a dita sèquia de Castelló y entre en aquella sens enpaig». A la qual cosa, caldria afegir un «replà» o escaló de 18 pams, situat «a la part d'avall de la cayguda de l'aygua»,⁹³⁸ i que estaria «enllosat de pedres e lloses del Tossal del Conill» de cinc pams de llargària i dos de gruix.⁹³⁹

A mode de resum, aquest esberrany de capítols d'obra ens estan mostrant clarament l'evidència de que el Consell de Castelló, passada la inundació de 1581, va intentar construir un assut nou de pedra picada, incorporant a més a més elements en arc, que segurament s'inspirarien en l'antecedent de Vila-real, amb l'afegit de que es canviaria de nou l'emplaçament al lloc del primer assut de 1522, per tal de fugir de la Rambla. Tots aquests elements són una evidència de la recerca de millores tècniques per a tenir una represa més resistent i duradora.

El 18 d'octubre de 1606, el Consell feia patent que «la vila té necessitat de fer açut y ara se troba así un expert» no identificat «lo qual és anat a fer visura de dita açut y donat traça del modo que a de estar dita açut», sent aquest acompanyat per uns prohoms locals, que farien «tot lo y quant convinga [...] acerca de la hedificació de la nova açut».⁹⁴⁰

Malgrat tot és molt probable que aquest assut mai arribés a materialitzar-se, tal i com s'havia planejat als capítols de l'obra. Una font posterior, del segle XVII, recordava que des d'aproximadament «1580, y de allí en avant, no es troba que hagen fet altre assut de pedra», de tal manera que dóna a entendre que aquest assut no es va fer amb pedra picada i argamassa, sinó amb materials febles, tals com «pedres, estaques y llenya».⁹⁴¹

⁹³⁷AMC. *Aigiües*, C.6, s/n. f.2rº. Capítol 7. [Apèndix A25](#).

⁹³⁸AMC. *Aigiües*, C.6, s/n. f.2rº. Capítol 8. [Apèndix A25](#).

⁹³⁹AMC. *Aigiües*, C.6, s/n. f.3vº. Capítol 10. [Apèndix A25](#).

⁹⁴⁰AMC. MC. 1604-1604, f. 74vº.

⁹⁴¹AMC. *Aigiües*, C.6, s/n. Instancia interpuesta por las villas de Castellón... [Apèndix A32](#).

La proposta de l'assut de les tres viles (1617-1618)

La gran inundació del 3 de novembre de 1617 va ser nefasta per a l'assut de Castelló i Almassora. Efectivament, dos dies després el Consell es reunia i es feia ressò de la necessitat de «scurar lo comú y tornar la asut», sobre el qual s'esclarirà poc després «lo dany que ha causat l'avenguda del riu e Rambla», de tal manera que s'havia de «fer la çut y commú de la cèquia maior».⁹⁴²

A causa d'eixa «ruïna que i a en les açuts», el Consell castellanenc es va tornar a reunir el 8 de desembre d'aquell any, per aprovar una proposta que es volia fer a la vila de Borriana i Almassora, mitjançant la qual les tres pogueren convenir «en tenir una açut entre totes les dites viles allà a hon més convinga», de tal manera que es decidís si «faran totes les viles una açut» nova o «rehedificaran alguna de les velles». En cas de que Borriana no acceptés, que es fes un altre únicament amb Almassora «per a que-s tinga la aygua necessària».⁹⁴³

Amb aquest objectiu, el 26 de desembre es va pagar al jurat Joan Baptista Vallés per anar dos dies a les altres viles i negociar-ho. I el 6 de gener de 1618 es va organitzar a Castelló una comissió entre els jurats i sis prohoms de les diferents viles, per debatre «sobre fer açut communal». Sembla que van fer una visita al riu «y als llocs de les açuts», però Borriana es va mostrar reticent, i va voler «fer concòrdia si no prenen la aygua per la sua çut».⁹⁴⁴

9.5 L'assut de pedra picada del Tossal de Santa Quitèria

La planificació del nou emplaçament

Una vegada vist que l'opció d'un assut amb Borriana tenia certes dificultats institucionals, es va proposar immediatament que un síndic de Castelló fes una visura amb els mestres [Francesc Galiança](#) i [Joan Tell](#) per veure si era «convenient fer-se açut en lo lloch a hon estan les rohines de la çut vella de Castelló», amb la novetat de que seria la primera vegada que es documenta la possibilitat de «que-s pot fer [un] cano en la Rambla de

⁹⁴²AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessions del Consell del 5-11-1617, 9-11-1617 i 8-12-1617.

⁹⁴³AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 8-12-1617.

⁹⁴⁴AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 26-12-1617 i 6-01-1618.

Algonder per a les viles de Castelló y Almassora». ⁹⁴⁵

Efectivament, Castelló i Almassora pensaren en captar l'aigua del riu en un lloc «més amunt de hon se junten lo riu i la rambla per evitar los encuentros de les aygües». ⁹⁴⁶ Aquest projecte, però, plantejava un nou repte tècnic, ja que s'havia de construir una nova sèquia comuna que salvés la Rambla amb un cano, tal i com ja s'havia fet Guadassuar a menor escala.

Poc després, va començar la subhasta de l'obra i el Consell va convocar el 18 de febrer una comissió per «córrer y subastar [...] la nova fàbrica del açut fahedora». Es sap que [Joan Tell](#) va oferir una primera proposta de 15.400 lliures el 7 d'abril, però no fou acceptada. ⁹⁴⁷

Aquell mateix dia, el Consell va debatre sobre «la fàbrica y rehedificació del asut en lo puesto de la asut vell». Al respecte, es diu que [Jeroni Negret](#) «y altres mestres de fama de la ciutat de València», havien fet nous capítols. No obstant, com que [Negret](#) estava malalt, va acudir a Castelló el mestre [Francesc Arboreda](#), qui amb [Joan Tell](#) i «quatre e cinch mestres de canteria» haurien de fer una visura, per determinar el lloc de l'assut i la «canonada». ⁹⁴⁸ Sembla que aquesta es va realitzar el 18 d'abril i que els mestres que la portaren a terme foren [Pere Bueso](#), [Joan Vaixet](#), [Antoni Picó](#) i [Tomàs Mellado](#). ⁹⁴⁹

Com ja s'havia fet en els assuts anteriors, Castelló i Almassora van haver de signar una capitulació per a pactar la manera en què ambdues es farien càrrec de les despeses. Sobre la mateixa val a dir que, tot i que no s'ha trobat per ara el document original, el Manual de Consells sí compta amb una comissió del 10 d'abril, on es decidia que s'acceptés la capitulació i que Almassora pagués un terç de les despeses. ⁹⁵⁰ D'altra banda, sí s'han conservat alguns dibuixos que podrien atribuir-se a aquesta obra, gràcies als quals es pot

⁹⁴⁵AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 6-01-1618.

⁹⁴⁶AMC. Aigües, C.6, s/n. Instancia interpuesta por las villas de Castellón... [Apèndix A32](#).

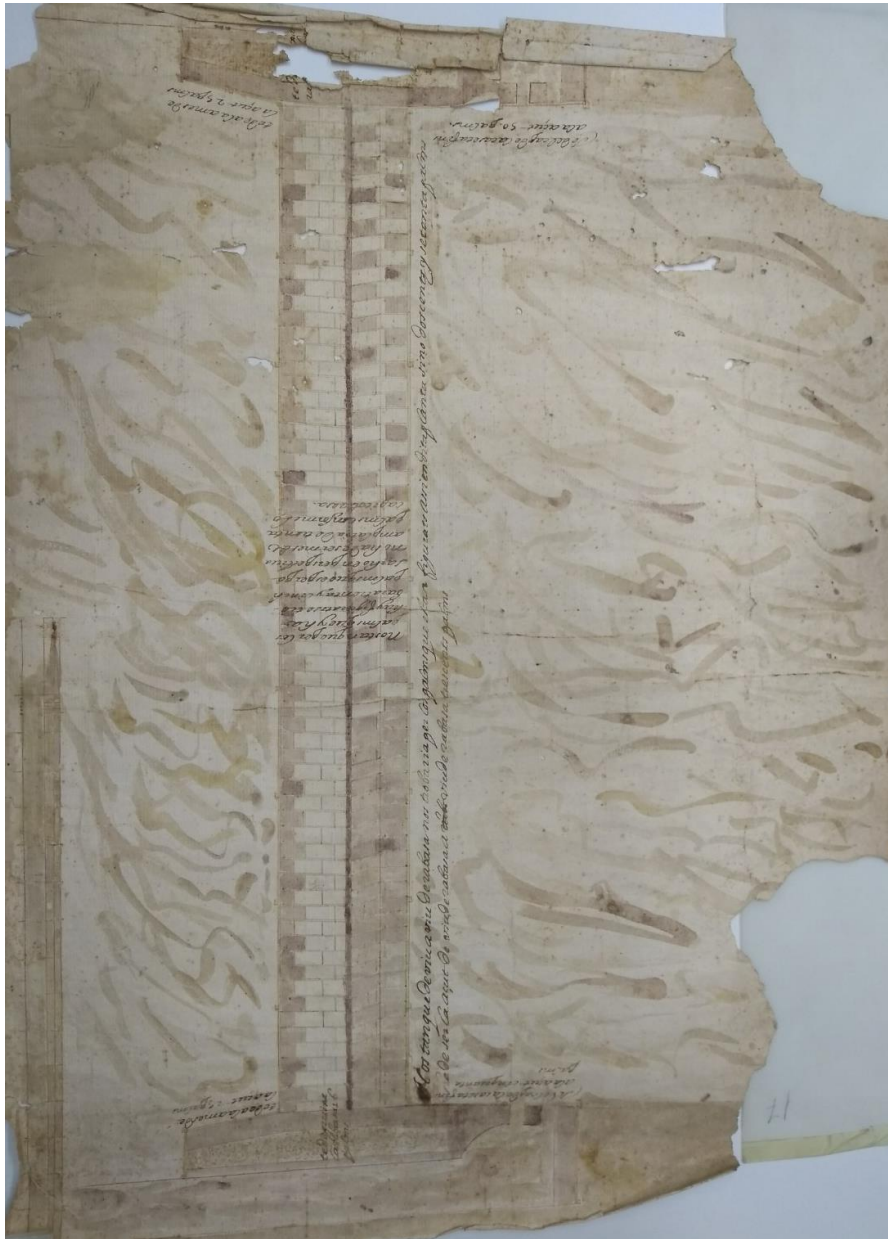
⁹⁴⁷ Document original no trobat. Transcripció realitzada per Gimeno Michavila (1984: 334). Una referència del manual de Consells en aquest sentit fou arreplegada per Olucha (1987: 81).

⁹⁴⁸ AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 8-04-1618.

⁹⁴⁹ Dada publicada en Olucha (1987: 81), on cita la sessió del Consell del 18-04-1618.

⁹⁵⁰ AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 10-04-1618.

saber que tindria una planta recta i unes estructures anomenades ales als dos laterals.

Imatge 80. Cròquis de l'assut de Castelló i Almassora a principis del segle XVII.⁹⁵¹

L'obra de Guillem Roca, Jeroni Negret i Francesc Arboreda (1618-1620)

El lliurament de l'obra es va dur a terme, finalment, el 16 de maig, sent aquest favorable a [Guillem Roca](#), qui treballaria amb [Francesc Arboreda](#) i [Jeroni Negret](#), a canvi de 14.000 lliures.⁹⁵² No obstant això, val a dir que aquesta no fou, en realitat, l'oferta

⁹⁵¹ AMC. Dibuixos. D.17. Una primera interpretació d'aquest dibuix es va fer a Sánchez i Olucha (1989).

⁹⁵² Document original no trobat. Transcripció realitzada per Gimeno Michavila (1984: 334-336).

econòmicament més avantatjosa per al consistori, ja que es va rebutjar una altra de 13.000 proposada per [Pere d'Ambuesa](#), [Joan Tell](#) i [Pedro del Sol](#).⁹⁵³ Una vegada lliurada l'obra, sembla que es va signar una capitulació amb el notari Francesc Jover de Sunyer, el 26 de maig, la qual no s'ha trobat encara,⁹⁵⁴ tot i que no seria fins al mes de juliol quan es va instaurar una taxa extraordinària entre els usuaris per a fer front a les despeses de l'obra.⁹⁵⁵

El 14 d'octubre de 1618 el Consell va aprovar que, seguint la capitulació, s'iniciaren els treballs de «minar [...] lo tossal de Santa Quitèria [...] per evitar la enruna y per fortificació de dita obra», de tal manera que les dues viles concordaren amb els mestres de l'assut «tot lo que convinga [...] procurant [què] no sia en perjudí de la capitulació feta».⁹⁵⁶

*Imatge 81. Localització de l'assut del Tossal de Santa Quitèria i el cano de la Rambla.*⁹⁵⁷

Per aquest motiu, els jurats van anar a la rambla i al riu el 8 de novembre «per veure lo puesto més convenient per a edificar lo canyo», però sembla que «restaren molt diferents» en les seues opinions, motiu pel qual es va proposar al Consell que nomenaren experts per a fer una visura tècnica.⁹⁵⁸ Segons Olucha (1987: 81), aquesta fou duta a terme per [Joan Tell](#), [Francesc Galiança](#), [Tomàs Forner](#), [Bertomeu Tena](#) i el fuster [Tomàs Casavella](#).

⁹⁵³ AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 17-05-1618.

⁹⁵⁴ AMC. Judiciari, 1624-1625, s/f. 20-03-1625. Dada transcrita per Olucha (1987: 104).

⁹⁵⁵ AMC. MC. 1618-1620, s/f. Sessió del Consell del 17-06-1618.

⁹⁵⁶ AMC. MC. 1618-1620, s/f. Sessió del Consell del 14-10-1618.

⁹⁵⁷ Font: elaboració pròpia.

⁹⁵⁸ AMC. MC. 1618-1620, s/f. Sessió del Consell del 08-11-1618.

Després de rebre un manament del virrei,⁹⁵⁹ el Consell es tornà a reunir el dia 30 per debatre assumptes relacionats amb l'obra, a petició de [Jeroni Negret](#), i arribaren a la conclusió de que era necessari fer «venir una persona intelligent de anivellar».⁹⁶⁰ Al respecte, es documenta al matemàtic Antoni Joan Ripollés,⁹⁶¹ el qual va estar al Millars el 20 de febrer de 1619 «per haver de anivellar la cayguda de l'aygua del asut, fins al partidor de Almaçora»,⁹⁶² sent acompanyat per [Francesc Galiança](#), [Joan Tell](#) i [Guillem Roca](#).⁹⁶³ Malauradament, l'assumpte anà més enllà, ja que tal i com ja assenyala Arciniega (2009: 118), els mestres de l'obra van denunciar a les dues viles per no abonar-los les 195 lliures mensuals acordades en els capítols.⁹⁶⁴ No serà fins al 28 d'octubre de 1619, però, quan es trobe als protocols notariais un pagament als mestres, en aquest cas en la persona de [Francesc Arboreda](#).⁹⁶⁵

Al febrer de l'any següent, el mestre [Pedro del Sol](#) va estar treballant cinc dies a la Rambla «per la tacha de la mina del Tosal»,⁹⁶⁶ mentre que els jurats van tornar a anar al riu el 8 de març «per veure lo puesto més convenient per a edificar lo canyo [què] se ha de fer en dita Rambla», però com que no concordaren un mateix parer amb els mestres, el Consell va aprovar que s'anomenaren experts per fer una nova visura.⁹⁶⁷ Al respecte, es coneix que [Francesc Galiança](#) va ser remunerat aquell any per «regonéixer lo tosal».⁹⁶⁸

Els mestres de l'obra, però, seguien sense cobrar i la Reial Audiència de València envià un manament als consells de Castelló i Almassora el 2 de novembre de 1620 per a que

⁹⁵⁹ AMC. Aigües, C.5, s/n. Mandato de la Real Audiencia... [Apèndix A28](#).

⁹⁶⁰ AMC. MC. 1618-1620, s/f. Sessió del Consell del 30-11-1618.

⁹⁶¹ Sobre aquest personatge s'han fet alguns apunts a l'[Epígraf 6.2](#).

⁹⁶² AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 20-02-1619. Transcrit per Olucha (1987: 74).

⁹⁶³ AMC. MC. 1619-1620, s/f. Mà d'albarans. Transcrit per Olucha (1987: 45).

⁹⁶⁴ ARV. Reial Audiència, Processos, Part 3º, Apèndix, 7.259.

⁹⁶⁵ AMC. PN. Pere Romeu, C.329 s/f. Aquesta referència ja fou citada per Olucha (1987).

⁹⁶⁶ AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 06-02-1620. Transcrit per Olucha (1987: 80).

⁹⁶⁷ AMC. MC. 1618-1620, s/f. Sessió del Consell del 08-03-1620.

⁹⁶⁸ AMC. MC. 1619-1620, s/f. Mà d'albarans. Transcrit per Olucha (1987: 45).

els seus justícies i jurats compliren les seues obligacions amb [Negret](#) en un termini de cinc dies.⁹⁶⁹

Malgrat tot, les tensions entre les dues parts no es van mitigar, la qual cosa va derivar en l'organització de noves visures tècniques. Una de les més importants, en quant a volum documental, fou l'esdevinguda el 25 de maig per part de [Francesc Figuerola](#), mestre pedrapiquer designat pels Consells de Almassora i Castelló, i [Tomàs Panes](#), obrer de vila anomenat pels mestres de l'obra.⁹⁷⁰

Aquests dos experts divergien clarament en dos aspectes: el primer fou l'emplaçament de l'assut, ja que Figuerola defensava la idea de fer-lo «en los cantals de més amunt, prop lo embocador de l'aygua del molí». Panes, per la seua banda, argumentava que això seria un suïcidi tècnic perquè «ve a pegar l'aygua [...] en una penya que està en la part de Santa Quitèria a part damunt del pont i allò rebota y pega en la penya que està prop de la eixida del molí», enrunant així els portalets «per pegar bufet en dita penya que està a la part de Vila-real, prop de la eixida de l'aygua del molí». Amb aquest raonament Panes justificava el que ja deien els mestres de l'obra, i és que segons ells l'assut s'havia de fer als cantals de més avall ja que per estar més ample el riu en eixe punt no tindria tanta enruna «ni causarà lo rigor de l'aygua».⁹⁷¹

Una altra discussió es va dur a terme sobre com construir els portalets i la caseta per a la gola de l'assut. A priori els dos estaven d'acord en què aquest estiguera cinquanta pams amunt de l'assut, però sembla que Figuerola aconsellava que s'aprofités «la mateixa penya a la part de Castelló». Panes cita l'ús d'estructures més complexes mitjançant la utilització de parets fortificades, voltes i terrats de trespol de morter.⁹⁷²

Aquestes contradiccions existents entre ambdós experts tractarien de ser resoltes amb una tercera opinió. Així, es va enviar el testimoni dels dos experts a València, per a que el

⁹⁶⁹ AMC. Aguas, C.5, s/n. Mandato de la Real Audiencia a las villas de Castellón y Almazora para que en un plazo de 5 días fuera ejecutada la sentencia existente sobre el azud.

⁹⁷⁰ AMV. Aguas, C.5, s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomàs Comes, expertos nombrados por las villas de Castellón y Almazora, sobre la fábrica del azud, acequia y cañón. [Apèndix A27](#).

⁹⁷¹ AMV. Aguas, C.5, s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomàs Comes... [Apèndix A27](#).

⁹⁷² AMV. Aguas, C.5, s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomàs Comes... [Apèndix A27](#).

matemàtic Antoni Joan Ripollés donés la seua opinió externa. Aquest va donar el seu suport a les argumentacions de Panes, i per tant, a la part dels mestres de l'obra. De la mateixa manera, que també donà el vist i plau als aspectes en els que Panes i Figuerola sí estaven d'acord.⁹⁷³

*Imatge 82. Traça de la caseta de l'assut de Castelló i Almassora a principis del segle XVII.*⁹⁷⁴

*Imatge 83. Suposades restes de l'assut del Tossal de Santa Quitèria.*⁹⁷⁵

Una nova visura fou proposada pel Consell el 8 de juliol de 1620, «sobre la alsada de la sut», però com que «el doctor Ripollés se ha escusat», es va haver d'anar a València per

⁹⁷³ AMV. Aguas, C.5, s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomas Comes... [Apèndix A27](#).

⁹⁷⁴ AMC. Dibuxos. D.3. Una primera interpretació d'aquest dibuix es va fer a Sánchez i Olucha (1989).

⁹⁷⁵ Font: Guinot i Selma (2003).

cercar un altre expert.⁹⁷⁶ L'elegit fou Pere Joan Vilanova, al ser considerat «persona molt intelligent».⁹⁷⁷

Al gener de 1621 es va aprovar un pagament de 228 lliures que se'ls devia als mestres i el Consell va provehir «que passe avant en la obra de la sut» a més de començar a fitar una nova sèquia, seguint la relació feta per Pere Joan Vilanova.⁹⁷⁸ Aquesta decisió sembla que no va tenir un efecte imminent, i a l'abril es va llegir una carta dels jurats d'Almassora i es va proveir que «passe avant la obra de la sut conforme la relació» d'aquell mestre, de tal manera que es prolongue fins a principis de maig.⁹⁷⁹

Dos mesos després, tingué lloc una reunió a València amb els mestres de l'obra per pactar si aquesta es continuava o no. Els constructors exigiren que, en cas de desistir, les viles «los pague les millores que tenen fetes en dita obra». No obstant això, el Consell castellonenc acordà «que-s passés avant la obra de la sut y de ninguna manera se desistixca».⁹⁸⁰

Lluny de quedar tot solucionat, les tensions amb els constructors seguiren als anys següents, i molt probablement amb l'obra aturada, la qual cosa implicava problemes econòmics per a les dues parts. Tant és així que aquesta situació pogué forçar, en part, a [Negret](#) i [Arboreda](#) a cercar altres fonts econòmiques, sent la més destacada la seua sol·licitud de 1622 per a ser mestre d'obres del rei, tal i com ha estudiat Arciniega (2009).

Pel que fa a les viles, els jurats de Castelló van rebre una lletra de Joan Baptiste Gascó el 4 d'abril de 1624 on es comunicava la urgència d'avisar als seus socis d'Almassora per a que es reuniren amb ells «ab les capitulacions i relacions per a que los experts les vegen molt bé, y no aparten un punt d'aquelles». En la mateixa carta es deia, per exemple, que

⁹⁷⁶ AMC. MC. 1620-1623, s/f. Sessió del Consell del 08-07-1620.

⁹⁷⁷ AMC. MC. 1620-1623, s/f. Sessió del Consell del 20-07-1620. Segons Arciniega (2009: 118), aquest fet també es cita a ARV. *Reial Audiència*, Processos, Part 3º, Apèndix, 7.259.

⁹⁷⁸ AMC. MC. 1620-1623, s/f. Sessió del Consell del 31-01-1621. El pagament també es veu relaxat en AMC. PN. Pau Capero, C.76, s/f, el qual fou referenciat per Olucha (1987).

⁹⁷⁹ AMC. MC. 1620-1623, s/f. Sessió del Consell del 12-04-1621.

⁹⁸⁰ AMC. MC. 1620-1623, s/f. Sessió del Consell del 27-06-1621.

s'havia de fitar la caseta i que «la pedra dels portalet ha de ser del tosal de conills» i no de «arena congelada».⁹⁸¹

Com a conseqüència d'aquestes queixes, els justícies i uns prohoms van anar al mes de juny al riu per a «veure la obra de la sut» en dos ocasions. Malauradament, aquestes inspeccions oculars no van tenir bon resultat, ja que s'annotà que «se ha protestat contra los mestres per no anar bé dita obra».⁹⁸²

Per desgràcia per als interessos de totes les parts, el 24 de juliol de 1624 es va iniciar un nou plet. En aquest cas, constituïen la part de l'acusació els consells de Castelló i Almassora, els quals culpaven a [Negret](#) degut a que «la obra [...] aquell no la fa, ni prossegueix conforme lo capitulat entre els mestres i dites viles i conforme les relacions d'experts». Més exactament, com a conseqüència de certes discrepàncies que existien entre ambdues parts sobre com fer la caseta i «lo embocador del cano», a més d'altres sobre els materials emprats.⁹⁸³

Sembla evident que el Consell seguia sense estar d'acord amb les propostes de [Negret](#) i els altres obrers, tal volta per ser més cares que les que constaven en els capítols de l'obra original. En defensa d'aquest es podria pensar que dits capítols no eren encertats. Però, per altra banda, hi ha alguns testimonis de llauradors que en la dècada dels seixanta recordaven que aquesta obra va ser aturada perquè en 1624 «los mestres que el fabricaren, lo fabricaren molt baix».⁹⁸⁴

Amb aquest context de tensió, Castelló i Almassora forçaren que es fera una nova visura de l'obra. En aquella ocasió els encarregats d'examinar l'estat de les obres foren els obrers de vila [Gaspar Merino](#) i [Antoni Picó](#), el primer anomenat per part dels consells i el segon pels mestres. La visura va anar acompanyada de diversos interrogatoris fets entre abril i

⁹⁸¹ AMC. Aguas, C.6, s/n. Carta de Joan Baptiste Gascó... [Apèndix A29](#).

⁹⁸² AMC. MC. 1620-1623, s/f. Sessió del Consell del 16-06-1624.

⁹⁸³ AMC. Aguas, C.6, s/n. Relación de visura hecha por los expertos de la obra hecha por Gerony Negret.

⁹⁸⁴ AMC. Aguas, Caixa 6, s/n. Proceso instado por la villa...

agost de 1624, incloent no sols la intervenció d'aquests dos experts, sinó també d'[Arboreda](#) i [Roca](#) el 30 d'abril.⁹⁸⁵

Els testimonis del 13 d'agost ens informen de com estava d'avançada l'obra en aquell moment, ja que ambdós experts coincidiren en indicar que ja s'havia fet la «porta de la boca de la mina de la muntanyeta de Santa Quitèria» mitjançant pedres carretals, algunes de les quals foren qualificades de molt bones; també s'havien fet les almenares que estaven «prop del riu i [...] junt al Castell d'Almaçora», i encara que alguna d'elles li faltava per netejar la terra estreta, estaven correctament fabricades amb «pedra forta [...] i pesa cantonera» i baix d'elles no s'havien utilitzat pedres carretals perquè l'ús de «peses [...] engravadades en la penya [...] no tenen perill ningú»; les almenares de l'engolidor, per la seua part, tenien una escala totalment acabada per a baixar fins a baix.⁹⁸⁶

Finalment, destaca com d'avançada estava la caseta de pedra picada «per hon s'ha de pendre l'aygua» situada a 50 pams d'on havia d'estar l'assut, la qual estava equipada amb una primera volta totalment acabada de pedra picada per a evitar així que l'aigua «descarne les juntes» i una segona volta encara «ensindrada», és a dir, amb els arcs de fusta. Aquesta caseta comptava, a més a més, amb uns «portalets» de pedra carretal i un engolidor de catorze «pams de fondo».⁹⁸⁷

Aquests testimoniats es repetiren també el 28 d'agost de 1624, però els Consells de Castelló i Almassora sempre es trobaren amb unes respostes que no acabaven de donar-los la raó. Efectivament, els experts sempre solien parlar bé de la tasca de [Negret](#), [Arboreda](#) i [Roca](#). Habitualment deien que s'havien complit els capítols i, quan vertaderament s'havien desviat d'allò que s'havia signat, s'argumentava que havia sigut per millorar o per necessitats tècniques, inclús assenyalant de vegades que certes intervencions havien sigut fetes per la seua bona voluntat sense que hagueren sigut regulades pel Consell en les capitulacions signades.⁹⁸⁸

⁹⁸⁵ AMC. Aguas, Caixa 6, s/n. Proceso instado por la villa...

⁹⁸⁶ AMC. Aguas, Caixa 6, s/n. Proceso instado por la villa...

⁹⁸⁷ AMC. Aguas, Caixa 6, s/n. Proceso instado por la villa...

⁹⁸⁸ AMC. Aguas, Caixa 6, s/n. Proceso instado por la villa...

El 20 de març de 1625, les viles de Castelló i Almassora convocaren al mestre [Pere d'Ambuesa](#) amb el propòsit de «veure y reconèixer la açut nova que es fa en lo riu de Millàs, al canal gros», després de que aquelles no estigueren satisfetes amb «les caxades que [Francesc Arboreda](#) [...] té principades».⁹⁸⁹

Dos mesos després, els jurats es van apropar «a la nova fàbrica de la sut» novament. Allí es van llegir de nou els capítols de l'obra en veu alta, i plantejaren que «després de molts altercats», el més positiu seria «que si'ls estaria bé als mestres dexar la obra», de tal manera que es faria una valoració del que ja hi havia construït, per a que es fera «lo cómputo de la una part a l'altra [i] que qui deurà pagar».⁹⁹⁰

Imatge 84. Respirador del cano de la Rambla.⁹⁹¹

⁹⁸⁹ Olucha (1987: 104) també cita aquest fet mitjançant la transcripció de AMC. Judiciari, 1624-1625, s/f. 20-03-1625.

⁹⁹⁰ AMC. MC. 1626-1627. Sessió del Consell del 01-06-1625.

⁹⁹¹ Font: Fotografia de l'autor (estiu de 2017). Aquesta infraestructura, en realitat, compta amb dos etapes constructives, ja que la part superior de la imatge fou una ampliació de finals del segle XVIII, elaborada en el context de la construcció de la Sèquia Nova de Castelló. AMC. Aigües, C.15, s/n. Copia de los autos instruidos del nuevo cauce de la acequia mayor de Castellón.

En aquest context, es va fer una visura, per part de [Pere del Sol](#),⁹⁹² [Bertomeu Abril](#) i [Jeroni Vilanova](#), a partir de la qual Arciniega (2009: 119) ha suggerit que els mestres de l'obra van demanar als experts que la valoraren, perquè sol·licitaven unes millores, per valor de 3.305 lliures.

La denúncia de Borriana (1625)

Paral·lelament als problemes amb els mestres, els consells de Castelló i Almassora van veure com els sorgien noves dificultats de tipus institucional. El Consell de Borriana va elevar una súplica a la Reial Audiència el 15 de març de 1625 amb l'objectiu de que «fos manat als justícies, jurats y síndichs de dita vila de Castelló i del de Almassora que desferen el tros del açut que an comensat a fer en lo riu Millars», ja que segons Borriana aquest estava fent-se de manera il·legal degut a que estaria «ocupant tot lo sòl del riu per a hon a de discórrer l'aygua de la açut de la cèquia de dita vila de Borriana».⁹⁹³

Aquesta és, per tant, la tornada a les demandes clàssiques per les quals la institució d'aigües avall tenia por de que «en cas d'esterilitat, recullint dit açut tota l'aygua, no pogués discórrer alguna part de aquella al açut de Borriana». La solució que es plantejava seguia el que ja s'ha vist al segle XVI, de manera que es feia ús de la jurisprudència per a recordar que en les reials sentències de 1582 i 1584 s'havia resolt que quan l'assut de Castelló i Almassora fós de pedra picada havia de fer-se «deixant en lo extrem», un portell o almenara obert, amb l'objectiu de garantir que «Borriana tinga la part y porció de aygua que li pertany».⁹⁹⁴

9.6 La tornada provisional a l'assut de fusta

Tots els esforços duts a terme per a traure endavant l'obra foren inútils en aquests anys, de tal manera que el Consell de Castelló manifestava, el 18 d'octubre de 1625, que «lo

⁹⁹² Olucha (1987: 81) va transcriure part d'un pagament de 900 sous efectuat a [Pere del Sol](#) en aquell any, enregistrat en: AMC. MC. 1625-1626. Mà de dates i rebudes.

⁹⁹³ AMC. Aguas, Caixa 6, s/n. Proceso instado por la villa...

⁹⁹⁴ AMC. Aguas, Caixa 6, s/n. Proceso instado por la villa...

riu no dona l'aygua per la obra nova», motiu pel qual era fonamental «que's torne la açut vella», malgrat que «no i a vestigi ningú per estar derruida».⁹⁹⁵

Açò significava que, des de llavors, s'hauria de prendre l'aigua des de l'emplaçament antic del Castell amb un assut de llenya i «banastos». Tot i que, com es veurà, els més de quaranta anys que aquest assut va estar en ús, va anar parell a la culminació de les infraestructures subterrànies del tossal de Santa Quitèria.

Les tensions entre Castelló i Almassora per reiniciar l'obra (1626-1628)

A partir de 1626, començà a canviar la gran tensió existent entorn a l'obra d'un assut de pedra no operatiu. El 8 de febrer, els mestres van demanar la signatura d'una «concòrdia y avinença de la fahena que han fet en la açut» a canvi de rebre 1.500 lliures. El Consell acordà que es nomenaren quatre prohoms per a que, junt als jurats, ho pactaren amb ell, i cap al mes d'abril es va donar llum verda al concert, de tal manera que s'abonarien 17.700 lliures, de les quals 200 en Pasqua i les 1.500 restants en dos anys, mitjançant quatre pagues.⁹⁹⁶

Al mes de juny, el Consell va aprovar que es concordés amb els jurats d'Almassora el «fer y acabar la açut», així com una reixa situada «a la entrada del cano» la qual «impedix lo venir la aygua».⁹⁹⁷ En aquest sentit, el 26 de juliol es deia que, en dies passats, «se accedí a la açut per a fer capitulació ab los mestres [...] y per a llevar la rexa».⁹⁹⁸

Arribats a aquest punt, les relacions entre les dues viles interessades s'havien anat deteriorant, especialment pel que fa al desgast econòmic que havien hagut d'assimilar ambdues aquella dècada.

Una primera mostra de tensió s'enregistra al novembre de 1626, quan es comunicava al Consell de Castelló que «Almaçora a reusat y reusa de acabar de fer la nova açut», la qual era considerada «molt necessària y forçosa de acabar-se», ja que «lo pertret se va perdent y la obra començada patix [...] y la aygua no entra en la mina de regolf y causa molt

⁹⁹⁵ AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 18-10-1625.

⁹⁹⁶ AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 08-02-1626, 04-03-1626 i 14-04-1626.

⁹⁹⁷ AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 28-06-1626.

⁹⁹⁸ AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 26-07-1626.

depòsit en la sèquia», motiu pel qual insistiren en convèncer a Almassora per a continuar l'obra.⁹⁹⁹

L'assumpte acabà en plet davant la Reial Audiència de València a principis de 1627, ja que ambdues no es ficaven d'acord sobre com s'havia de dur a terme la contractació dels mestres per a continuar l'obra.¹⁰⁰⁰

El 13 de gener de 1628, Castelló donava un pas més endavant i elevava una súplica a la Reial Audiència, on s'exposava que en l'obra «y ha fet molt pertret de morter, pedra y altres coses, les quals estan subjectes a mil perills y avengudes de rius», però que, després d'instar a la vila d'Almassora per a «que donassen orde per a que passás avant dita obra», no havia tingut resultat.¹⁰⁰¹ A la qual cosa, cal afegir les tensions que comensaven a manifestar-se en el tram de la sèquia de Castelló que passava per dins del terme d'Almassora.¹⁰⁰²

Després d'un «acte de compromís» que aparentment van signar Castelló i Almassora al març de 1630, i del qual sols es coneixen dos referències indirectes al Manual de Consells castellanenc,¹⁰⁰³ es reinixien les referències a l'assut. En concret, el 7 d'abril, quan es va organitzar una comissió per a «fer la sut».¹⁰⁰⁴ No obstant, no seria fins al 7 de juliol quan es va proveir que es «pose mà en fer-se la sut lo primer dia del mes de agost primer vinent».¹⁰⁰⁵ No obstant, van tornar a sorgir diferències, ja que Castelló volia que «la sut se faja a jornal», mentre que Almassora preferia que es fes a estall.¹⁰⁰⁶ Finalment, el 4 d'abril de 1631 es va arribar a un punt intermig, mitjançant el qual l'obra es faria a jornal,

⁹⁹⁹AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 15-11-1626.

¹⁰⁰⁰AMC. MC. 1626-1627, s/f. Sessió del Consell del 20-03-1627.

¹⁰⁰¹ AMC. Aguas, C.6, s/n. Autos instados por la villa de Castellón para obligar a la de Almazora a continuar en la fábrica del azud, a fin de que no se perdiese la previsión de cal y de piedra que estaba hecha.

¹⁰⁰² AMC. MC. 1629-1631, Sessió del Consell del 1629-10-30 i 1629-11-11.

¹⁰⁰³ AMC. MC. 1629-1631, Sessió del Consell del 1630-02-23 i 1630-03-04.

¹⁰⁰⁴ AMC. MC. 1629-1631, Sessió del Consell del 1630-04-07.

¹⁰⁰⁵ AMC. MC. 1629-1631, Sessió del Consell del 1630-07-07.

¹⁰⁰⁶ AMC. MC. 1629-1631, Sessió del Consell del 1630-08-28, 1630-09-28 i 1630-11-10.

a canvi de que la tasca de «tallar pedra en lo tossal de Conills, [...] y carregar-la» es realitzara a estall.¹⁰⁰⁷

La sèquia minada de Francesc Arboreda (1631-1634)

L'activitat constructiva sembla que va començar a ser una realitat a l'estiu de 1631, tal i com es pot veure en unes comissions conjuntes integrades per representants de Castelló i Almassora. Efectivament, el 23 d'agost de 1631 es va voler entrar en contacte amb [Guillem Roca](#), per a que «vingués a fer los capítols dels estalls, juntament ab los mestres de tallar la pedra». A partir del 20 de novembre però, l'interès per [Roca](#) sembla decaure i es proposa que «negosien en [Arboreda](#) que vinga», el qual va elaborar uns capítols al març de 1632, amb la consideració de «mestre de la fàbrica de la assut». Des d'aquell moment es van penjar cartells per a lliurar estalls per a «arrancar la pedra, com per a carregar-la y picar-la».¹⁰⁰⁸

El 30 de juliol de 1633, però, el Consell de Castelló va donar un pas decisiu al comprar l'anomenada «terra del estret» a Antoni Alís. Amb aquesta acció, la citada vila adquiria en propietat una estreta franja de terra, situada en un punt estratègic del terme d'Almassora, on s'hauria de construir la sèquia,¹⁰⁰⁹ la qual cosa suposava en teoria una major agilitat a l'hora de prendre decisions pel seu compte.

Els termes concrets de l'actuació constructiva, comencen a esclarir-se a l'octubre de 1633, quan s'exposà en les comissions conjuntes que «la obra del assut se passe avant» i que es «fassa la mina que està començada per part damunt del Castell», amb l'objectiu de que «l'aygua sia segura», evitant així el rompiment d'aquesta durant les inundacions.¹⁰¹⁰

Els llibres de comptes d'aquesta obra s'han conservat, i gràcies a ells es pot confirmar que el 6 de novembre es van iniciar els treballs en «la mina del Castell de Almazora», que naixia del cano de la Rambla i per sota del Castell eixia de nou a la Caseta dels moros, o

¹⁰⁰⁷ AMC. MC. 1629-1631, Sessió del Consell del 1631-04-04.

¹⁰⁰⁸ AMC. Aigües, C.6, s/n. Actas de las reuniones sostenidas entre la villa de Castellón y Almazora para tomar determinaciones sobre la fábrica del azud.

¹⁰⁰⁹ AMC. MC. 1631-1634. s/f.

¹⁰¹⁰ AMC. Aigües, C.6, s/n. Actas de las reuniones sostenidas entre la villa de Castellón y Almazora para tomar determinaciones sobre la fábrica del azud.

caseta del primer assut de pedra picada construït per [Miquel de Maganya](#) als anys vint del segle anterior.¹⁰¹¹

Una diferència fonamental amb la primera mina de la Rambla fou que aquesta obra es va fer a «jornals y estall».¹⁰¹² Al respecte, [Francesc Arboreda](#) cobrava gràcies a la intermediació de Pedro de Vilallave,¹⁰¹³ qui actuava com a procurador seu. Un altre pedrapiquer documentat fou Marçal Garcho de Cabanes, contractat des del 30 d'octubre per «tallar la pedra per a la açut».¹⁰¹⁴

Les fonts no ofereixen moltes explicacions per poder reconstruir els ritmes de l'obra. Els Manuals de Consell donen notícia de que 25 de febrer de 1634 els jurats «ja vehien com la obra del asut se passa avant y s fa faena en la mina del Castell y en la pedrera».¹⁰¹⁵ Pel que fa a la comptabilitat de l'obra es pot parlar de l'ús de pedra procedent del tossal de Conill, de la contractació dels carreters Joan Batiste Solví, Nicolau Tirado i Joan Campos per a «carregar la pedra de la pedrera a la çut»,¹⁰¹⁶ i dels pagaments realitzats a Nicolau Gartia, a l'estiu de 1624, «per traure la enruna de la sèquia nova».¹⁰¹⁷

[La concòrdia dels portalets \(1636\)](#)

Com s'ha dit abans, Borriana denuncià a Castelló i Almassora el 1625, pel fet de no estar d'acord amb la manera d'iniciar l'obra de l'assut i el perjudi que açò els podia ocasionar. És aquest el motiu pel qual, les tres viles van haver de ficar-se d'acord per a redactar una nova concòrdia que acabés amb les tensions. Malauradament, no es té constància del

¹⁰¹¹ AMC. Aigües, C.6, s/n. Comptes de clavariat de la açut de la present vila de Castelló, per Agustí Agramunt de Cisternes en juny de 1634.

¹⁰¹² AMC. Aigües, C.6, s/n. Cuentas presentadas por Cosme Martí de la administración de la nueva acequia de Castellón. s/f.

¹⁰¹³ Pare de [Pedro de Vilallave Candau](#).

¹⁰¹⁴ AMC. Aigües, C.6, s/n. Actas de las reuniones sostenidas entre la villa de Castellón y Almazora para tomar determinaciones sobre la fábrica del azud.

¹⁰¹⁵ AMC. MC. 1631-1634.

¹⁰¹⁶ AMC. Aigües, D.6, s/n. Comptes de clavariat de la açut de la present vila de Castelló...

¹⁰¹⁷ AMC. Aigües, D.6, s/n. Cuentas presentadas por Cosme Martí de la administración de la nueva acequia de Castellón. s/f.

document, però l'Arxiu Municipal de Castelló custodia documentació sobre el procés negociador, i més especialment una nota del 3 de maig de 1636 amb la còpia dels sis capítols claus que la composaven.¹⁰¹⁸

Així doncs, i seguint amb la tradició del segle anterior, els pilars fonamentals de la concòrdia foren els següents: en primer lloc, que el nou assut de pedra que s'havia de fer «se haja de comensar per la part de la dita vila de Borriana», deixant uns portalets per a que sempre arribés l'aigua fins a aquella. En segon lloc, que tinguen l'obligació de «dexar un portell en lo mig del riu, competent a sòl de riu, per lo qual vaja la aygua a la açut de Borriana». En tercer lloc, que la vila perjudicada pugua tenir «una persona que assistisca a dita obra». I finalment, que abans de començar l'obra «se nivel·le tot lo alveo de dit riu» amb l'objectiu de que «los portalets que se an de fer a la part de Borriana estiguen a nivell dels de Castelló».¹⁰¹⁹

9.7 L'assut de pedra seca

Després de quatre dècades emprant un assut de fusta, sembla que el 4 d'agost de 1665 el consistori castellanenc va nomenar uns elets per a encarregar-se del «negocis de la açut de pedra»,¹⁰²⁰ moment a partir del qual es podria donar per iniciat el projecte d'una nova reclosa de fàbrica.

El 13 de setembre de 1665 es va dur a terme una «junta de la açut», en la qual es va proposar dur a terme un reconeixement del riu, amb els oficials d'Almassora per a que «veren y miraren lo puesto que se a de fabricar la açut de pedra». Tot i que els almassorins van considerar necessari «convocar a una persona entesa en fàbriques de açuts per a señalar lo puesto [...] y fer la capitulació convinent». A tal efecte, es va acordar «que sia [Gerónimo Romeu](#), que és lo que ha fet lo pantano de Alcora», tot i que en cas de no poder es cridaria al mestre [Francisco Verde](#).¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ AMC. Aguas, C.7, s/n, Capítulos para la concordia que debía establecerse entre las villas de Castellón y Almazora, de una parte, y la de Burriana, de otra, sobre la fábrica del azud (1636/05/03). [Apèndix A31](#).

¹⁰¹⁹ *Ibidem*.

¹⁰²⁰ AMC. MC. 1665-1668, f.29rº.

¹⁰²¹ AMC. MC. 1665-1668, ff.29rº i vº.

Sobre l'actuació d'aquests, únicament es coneix de moment que el 25 de gener de 1666, quan una altra junta de l'assut donaria compte de que ja s'havien dissenyat «les dos plantes que se an fet de la asut», és a dir, que el mestre o mestres d'assuts ja tenien llestes dos possibles traces per a l'obra.¹⁰²²

L'obra de Bertomeu Manyà i Baptista Gil (1668-1670)

No seria fins al 6 de febrer de 1668, però, quan es donés origen al «Libre de la fàbrica del assut [què] se construeix en lo riu de Millars», gràcies al qual es pot saber que l'obra estava costejada de la manera tradicional, és a dir, que Castelló es feia càrrec de dues terceres parts, i Almassora de la restant. A més de definir-lo com un assut de «pedra seca encaixada ab fusta».¹⁰²³

Per tal de construir l'assut, el Consell castellonenc va acordar que «mentres durara la fàbrica, tots los vehins [...] hagen de treballar a jornal per casa». El mestre de l'obra no fou un pedrapiquer, sinó [Bertomeu Mañà](#) «fuster y ingenier de dita fàbrica», i el seu subordinat Jaume Briau, junt al també fuster Baptista Gil, a qui es cita en alguna ocasió com a mestre de l'assut.¹⁰²⁴

Els treballs pròpiament dits s'iniciaren al pinar de Castelló el 16 de febrer, de tal manera que allí es van dur a terme les tasques de «tallar pins», «arredonir los pins», «aresar y serrar [...] seques».¹⁰²⁵ Per a dur a terme aquestes tasques, és important el treball realitzat pels ferrers Jaume Bertomeu i Francesc Pitarch, en encarregar-se d'acerar «picoles» i enllestir les destrals. La fusta tallada, era serrada pels serradors Antoni Teresa, Joan Ginibra i Pere Tomador, i una vegada preparada començaria a dur-se a l'assut el 19 de maig pel carreter Macià Tirado.¹⁰²⁶ Sobre el treball al pinar, val a dir que una junta de l'assut reunida el 8 de febrer establia que aquells que treballaren amb destrals cobrarien

¹⁰²² AMC. MC. 1665-1668, f.63rº.

¹⁰²³ AMC. Aigües, C.8, D.55.

¹⁰²⁴ AMC. Aigües, C.8, D.55.

¹⁰²⁵ AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.12vº-14vº.

¹⁰²⁶ AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.14rº-15rº.

6 sous per jornal.¹⁰²⁷

La construcció de l'assut reinicià conflictes amb Borriana, com havia passat en les obres anteriors. Així, quan el 18 de març els jurats van celebrar una «junta de la açut» ja es feien ressò d'una ferma de dret que els borrianencs havien recorregut a la Reial Audiència «per a impedir la açut de pedra».¹⁰²⁸ El 21 de maig una altra junta, però, parlava de «proseguir la causa del assut contra la vila de Borriana» a la ciutat de València.¹⁰²⁹ Arribats al 9 de juny, Borriana va fer un «embargo per a que no es passà avant en la fàbrica», el qual va parar l'obra fins al dia 15.¹⁰³⁰

Superada aquesta crisi, els mestres de l'assut, junt a altres hòmens van «acabar de redonir los pins», i van començar a «aforadar les bigues» i «foradar les peces per apanyar agulles». Tot i que el més interessant és que a partir del 7 d'abril es va «asentar la fusta per a una caixada», la qual es plenaria després de pedres.¹⁰³¹

L'existència de caixades podria identificar-se amb la tècnica constructiva de la tàpia. I les pedres que es van introduir, podrien ser les que uns mesos abans havien estant arrancant els pedrapiquers Antoni Termesa, Josep Figuera i Joan Caballer. Tot i que el més innovador és un pagament al «polvoriste» Francisco Mur, «per les minetes [què] feu per a minar les pedres».¹⁰³²

Malauradament, Borriana va continuar amb les seues queixes i l'obra quedà paralizada cap al 12 de juny, moment en què es va haver de «replegar les agulles [què] estaven escampades y [...] cubri-les de rama per ocaació del plet».¹⁰³³

Al respecte, el 23 de novembre ja es parlava de la impressió de que «y aurà plet per a molt temps», motiu pel qual el Consell plantejava la necessitat de realitzar una visura en

¹⁰²⁷ AMC. MC. 1665-1668, f.63rº.

¹⁰²⁸ AMC. MC. 1665-1668, f.63rº.

¹⁰²⁹ AMC. Judiciari 1668-1670. s/f.

¹⁰³⁰ AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.15vº-21vº i 22vº.

¹⁰³¹ AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.15vº-21vº i 22vº.

¹⁰³² AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.15vº-21vº.

¹⁰³³ AMC. Aigües, C.8, D.55. f. 22vº.

el riu. Els jurats van reunir diverses «juntas del asut» a l'any següent, on es va proposar que es nomenés un síndic «per a que vaja a dita ciutat [de València] a solicitar y ludar del pleyt per a que es pase avant la obra del asut».¹⁰³⁴

El 17 de setembre de 1669, però, es va decidir «nomenar experts» que, junt a un altre nomenat per Borriana, faria una visura a l'assut aturat, possiblement en vistes de poder apropar postures i signar una concòrdia. En la visura, doncs, es volia determinar si l'obra estava «en orde a la forma com se a de donar l'aygua que toca a la vila de Borriana». D'altra banda, Castelló tenia interès en comprovar o «descobrir les caixades antigues del assut, per a veure si es deixaren portalets en dit assut per la part devés Vila-real».¹⁰³⁵

L'obra no es va reiniciar fins al 22 d'octubre de 1670, com a conseqüència de la sentència lliurada tres dies abans a favor de Castelló i Almassora.¹⁰³⁶ No obstant, Borriana es va prendre la justícia pel seu compte, i el 12 de novembre els jurats es reunien en una «junta del asut» per comentar una relació del fuster [Bertomeu Mañà](#), segons la qual «los de Borriana han romput lo assut eo la sèquia que se avia fet per a girar l'aygua per a poder treballar en lo assut», entorpidint doncs l'obra.¹⁰³⁷

Al marge d'aquests atacs, sembla que el que quedava per construir era poc, ja que la darrera jornada de treball es duria a terme el 28 de novembre, així que es va treballar un mes. En aquests dies, els mestres de l'obra van «tallar agulles per a encaixar les bigues», «apanyar la fusta» i «assentar les caixades». Destaca, d'altra banda, la presència de l'obrer de vila [Pedro Vilallave](#), des del dia 11, i els pedrapiquers Gaspar Callau i Joan Campos des del 22, per tal de «asentar les pedres», les quals s'han pogut localitzar en «la cayguda del assut y portalets». Una vegada fet açò, es va aplanar la terra i es va carregar «a la falda del assut, a la cayguda de la aygua».¹⁰³⁸

¹⁰³⁴AMC. Judiciari 1668-1670. s/f.

¹⁰³⁵AMC. Judiciari 1668-1670. s/f.

¹⁰³⁶AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.23rº-33rº i 34vº.

¹⁰³⁷AMC. Judiciari 1668-1670. s/f.

¹⁰³⁸AMC. Aigües, C.8, D.55. ff.23rº-33rº i 34vº.

La paret i canal de Josep Dols (1673)

Malgrat la construcció del nou assut, sembla que aquest va ocasionar algunes dificultats funcionals en conjunció amb el cano, el qual ja estava sent problemàtic per ell mateix. En aquest sentit, el 14 d'agost de 1672, es comunicà la necessitat de «netejar y traure la arena e immundícia de la mina del Tosal», motiu pel qual es plantejà fer una obra que ho evités, sent l'obrer de vila [Josep Dols](#), qui va fer una primera oferta per 290 lliures.¹⁰³⁹

Una informació més detallada del projecte es dona el 16 de juliol de 1673, quan una junta de l'assut comunicava que s'havien considerat uns capítols «que Diego Martines, mestre de fàbriques ha fet en orde a la forma se a de tenir en la conservació del assut» amb l'objectiu de que «no entre arena en la cèquia y almenara se a de fer per a donar deseixida a la arena».¹⁰⁴⁰

En aquest context, l'obrer de vila [Josep Dols](#) tornà a presentar-se a la subhasta, per tal de «llevar lo cantal que està en lo riu de Millars, damunt la caseta del açut», i «fer lo canalat y paret», guanyant-la l'11 de setembre per 120 lliures.¹⁰⁴¹ Efectivament, gràcies a la conservació dels capítols de l'obra, signats deu dies després, es pot saber que la seua intervenció es va centrar en «llevar lo peñó eo cantal que està en dit riu [...] a la part de dalt del Açut», «fer lo canalet y paret en dit açut» i «netejar lo corrent».¹⁰⁴²

Dit açò, l'obra s'havia d'iniciar amb la tasca de «llevar la aigua del riu per a poder treballar», a compte de l'obrer, de tal manera que aquesta es desviés «a la part de la vila de Vila-real, sens perjuí del Açut». Però, una vegada acabada, hauria de garantir que l'aigua tornés a córrer lliurement «per davant dels portalets de la caseta a on se pren la aigua», a través del «canalat» que s'havia de fer.¹⁰⁴³

Com que el riu tenia una penya fluvial, prop de la caseta de l'assut, que podria dificultar la corrent, l'obrer l'havia de demolar-la, i arrasar-la «fins al sòl del riu». Els «trossos

¹⁰³⁹AMC. MC. 1671-1674, s/f.

¹⁰⁴⁰AMC. MC. 1671-1674, s/f.

¹⁰⁴¹AMC. MC. 1671-1674, s/f.

¹⁰⁴²AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Text editat per Olucha (1987: 116-118).

¹⁰⁴³AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítol II.

majors» s'haurien de dur «al portell gran del Açut que està devés Vila-real, per a embarassar lo riu», mentre que el «residuo» s'havia de treure fora del riu. Tot seguit, s'havia de moldre e netejar la arena i «pedrusca» que hi haguera des de la penya fins a l'assut nou, i traure les estaques i pedres de l'assut vell.¹⁰⁴⁴

Des del portell de la caseta, situada al cap de l'assut, naixia el «canalat». Aquesta tindria una paret d'argamassa, i amb una bona fonamentació «sobre fermes» s'allargaria «fins que passe tot lo enfront y amplària de dit açut asta el faldós de la part de avall».¹⁰⁴⁵

Un altre «paredó» aniria «des del cantal gros de darrere lo cap del açut fins al faldó de la part de dalt de aquella», de tal manera que aquest estaria «abrasant lo cap de dit açut en forma algo circular». Per a preservar les parets, es ficarien pedres «de molt bona cara», a la part interior, amb l'objectiu de suportar la corrent.¹⁰⁴⁶ Alhora que es deixarien cobertes «de taules, ab la cara ben fermes y asegurades».¹⁰⁴⁷

A la part superior de la paret hi havia una carena, o filada de pedres, sobre la qual s'havia de assentar «dos branques de pedra picada, ab sa regata cascuna, de dalt a baix», amb unes dimensions de mig pam d'ample, un de fondo i tan altes com les parets «al nivell de dita carena», a més de fer alambor o inclinació a la part de la corrent del riu «perquè no facen pressa».¹⁰⁴⁸ Les branques tindrien, a més a més, dos «ganchos de ferro [...] ben emplomats», que havien d'entrar un pam dins d'elles.¹⁰⁴⁹ Finalment, s'hauria de construir «un lindar de pedra picada, atravesant de branca a branca, a hon carreguen aquelles, estant aquest al mateix nivell que el lindar de la caseta de l'assut».¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁴AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítol III.

¹⁰⁴⁵AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítols IV.

¹⁰⁴⁶AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítols V.

¹⁰⁴⁷AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítols VI.

¹⁰⁴⁸AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítols VII.

¹⁰⁴⁹AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítols VIII.

¹⁰⁵⁰AMC. PN. Jaume Cases, C. 14 (antiga). 1673-09-21. Capítols IX.

L'assut de Borriana i Nules

10.1 Els assuts de fusta

La unificació dels assuts de Secà, Benirragel i Borriana (1405)

Abans del segle XV les terres irrigades al terme de Borriana no comptaven amb un únic assut com ara, sinó que en realitat hi havia dos: ú per als regants de les partides de Seca i Benirragel, i un altre per a la vila de Borriana, que a la seua vegada es compartia amb l'horta de Nules. Malauradament, i degut a la manca de fonts, les característiques constructives i la morfologia de les dues repeses són totalment desconegudes en l'actualitat.

Aquesta situació dual canvià el 1405, quan el rei Martí I va ordenar que s'uniren ambdues, compartint des de llavors una única presa de troncs i canyes. La mesura no va ser ben rebuda pels regants de Secà i Benirragel, de tal manera que al·legaren el 1417, tot i que sense aconseguir revertir la situació (Guinot i Selma, 2003: 80).

La sentència arbitral de Pere Cavanilles (1440)

Un nou canvi important es duria a terme el 21 de juny 1440, mitjançant la Sentència Arbitral de Pere Cavanilles, governador general del regne de València,¹⁰⁵¹ sent aquesta confirmada pel rei Alfons III l'1 de gener de 1445. Aquest document és fonamental per a l'esdevenir d'aquest sistema, ja que a banda d'establir la manera en què Borriana i Nules es repartirien l'aigua, manifesta una millora tècnica, al permetre'ls tenir «açuts d'argamassa en lo riu de Millars e en lo riu Sech, a despeses de les dites viles».

D'altra banda, la mateixa sentència aportà connotacions institucionals relacionades amb el manteniment compartit d'aquesta infraestructura. Efectivament, com que hi havia interessos enfrontats entre ambdues viles, es va decidir que hi haguera un administrador neutre, el batlle de Borriana. Aquesta figura representativa del monarca tindria doncs

¹⁰⁵¹ ACA. Cancilleria Reial, REG.2616, ff.35vº-39rº. Text editat per Felip (1987: 28-31) i Gacía Edo (2013: 180-186).

l'objectiu de vetllar perquè l'assut estigués sempre en bon estat i les dues viles compliren la sentència.

Degut a la natura de l'assut, però, no es té constància d'intervencions constructives fetes per pedrapiquers o obrers de vila durant el segle XV. La pressa, en realitat, degué ser molt senzilla i amb materials poc duradors. Un exemple d'açò es troba en el testimoni judicial que va donar el betxinenc Domingo Ximeno al segle XVII, quan declarava que en el passat «lo dit açut estava fet de estaques, banastes, cañes, palla y terra».¹⁰⁵² Al respecte, les poques fonts quatrecentistes que ens han aplegat sobre aquesta represa únicament reflecteixen la compra d'estaques des d'almenys 1487.¹⁰⁵³

La sèquia procedent de l'assut de Castelló (1529-1557)

La construcció del primer assut de pedra de Castelló i Almassora a la dècada de 1520, de ben segur va ser un assumpte que alterà la pau amb les institucions de reg d'aigües avall. En aquest sentit, Borriana, que era la principal perjudicada, va reaccionar amb una altra mesura tècnica, segurament a partir de l'aplicació d'un privilegi reial de 1266, segons el qual l'assut de Castelló no podia deixar sense aigua a Borriana. Dit açò, es va dur a terme la construcció d'una sèquia que els assegurés el transport d'aigua des de l'assut de Castelló fins al seu.

Sobre la mateixa es sap que el 16 de febrer de 1529, les viles de Borriana i Nules van signar una concòrdia derivada de «la fàbrica e obra de la cèquia nova», que estava realitzant el mestre pedrapiquer [Pedro de la Carrera](#). Així doncs, en el conveni es pactava que Nules es faria càrrec de «donar e pagar la mitat de la quantitat que costarà de fer la dita obra», a més, es prevenia la mateixa partició de despeses en cas de que Castelló i Almassora iniciaren «plet, debat o qüestió alguna». D'altra banda, es va acordar els temps i la manera en què cadascuna de les dues viles podria disfrutar de l'aigua.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵² AHN, CONSEJOS, LEG.21.892, f.250rº.

¹⁰⁵³ AHNu, C.12, REG.828.

¹⁰⁵⁴ AHNOB, OSUNA, CP.213, D.6. [Apèndix A4](#). Aquest document va ser citat per primera vegada per Felip Sempere i García Edo (2003: 57-58) amb l'antiga signatura OSUNA, CP.168, D.6. Els autors llançaren la hipòtesi de que aquesta obra estaria vinculada a la construcció d'un possible assut nou de Borriana. Malauradament, hui es sap que, en realitat, era una reacció front al nou assut de Castelló.

Tal i com s'havia predit en la concòrdia, la construcció va generar una denúncia per part de Castelló i Almassora aquell mateix any.¹⁰⁵⁵ Per fonts posteriors, es coneix que aquella confrontació va derivar en una lletra del lloctinent de governador d'ençà del riu de Uxó, segons la qual, es podria hipotetitzar que es penalitzaria preventivament amb 500 florins a «aquells que reffassen de fer la dita cèquia nova». Tot i això, sembla que el 14 de febrer de 1531, un dels jurats de Castelló (Guillem Fuster), junt al notari Antoni Pedró, van anar a «lo riu de Millàs, en lo terme de Vila-real, prop lo pas vulgarment dit de la vila de Castelló per anar a la vila de Vila-real, [...] junt a unes oliveres», per tal d'alçar acta notarial del que als seus ulls era una alteració dels seus drets.¹⁰⁵⁶

Efectivament, sembla que es van trobar a un jurat de Borriana, dos veïns i al mestre obrer de vila [Miquel de Madrid](#), «ab exades que tenien en les mans», mentre «cavaven e obrien la cèquia que la vila de Borriana novament vol y entè fer cèquia nova per a pendre aygua del riu de Millars, damunt lo çut de les viles de Castelló e Almassora».¹⁰⁵⁷

Davant d'aquesta situació, els castellanencs interrogaren als treballadors, preguntant-los qui els havia contractat, a la qual cosa respongueren que el jurat allí present, mentre que el membre de la corporació es lliurava de tota responsabilitat personal, afirmant que estaven allí per «provesió, ordenació y manament dels altres jurats e universitat de la vila de Borriana». Com a conseqüència, els castellanencs els advertien que «no obrassen y fassen ninguna obra fins que hoydes les parts altrament per justícia hi fos degudament proveït» una resolució definitiva per part del governador.¹⁰⁵⁸

Cap al 10 de setembre de 1531, l'emperador Carlos V va emetre una reial provisió on donà notícia «sobre una cèquia que los de Borriana volen fer davall la açut de pedra». Lluny de prohibir-la, però, negava als de Castelló i Almassora la possibilitat de fer «obres

¹⁰⁵⁵ García Edo (2013: 68), dóna compte d'aquest enfrontament, però sense transcriure el document.

¹⁰⁵⁶ AMC. PN, Antoni Pedró, C.300, s/f. Document ressenyat anteriorment en Olucha (1987: 53). [Apèndix 5.](#)

¹⁰⁵⁷ AMC. PN, Antoni Pedró, C.300, s/f. Referència d'Olucha (1987: 53). [Apèndix 5.](#)

¹⁰⁵⁸ AMC. PN, Antoni Pedró, C.300, s/f. Citat anteriorment per Olucha (1987: 53). [Apèndix 5.](#)

algunes en lo dit açut ni en la boca de aquell per rahó del mateix açut, ni innoven cossa alguna, ni alteren lo discurs que huy fa lo dit riu», sota pena de 500 lliures.¹⁰⁵⁹

A falta de fonts, queda un poc en l'aire l'acabament d'aquesta sèquia. No obstant això, es torna a tenir notícies sobre una «cèquia nova que s fa en lo riu de Millars» el 8 de febrer de 1557, quan Borriana realitzà un pagament al mestre Antoni Fasa, alies dels claus, i Joan Marçal, pedrapiquer de Llutxent, els quals eren alhora procuradors del mestre Bertomeu Siro,¹⁰⁶⁰ la qual cosa es podria interpretar com uns treballs relacionats amb la mateixa infraestructura.

10.2 L'assut de pedra picada

A diferència de Castelló i Vila-real, a dia de hui no s'ha localitzat cap notícia documental sobre obres esdevingudes a l'assut de Borriana durant la primera meitat del segle XVI. En aquest sentit, Felip (1987) ja va plantejar la hipòtesi de que als anys seixanta Borriana i Nules encara no tingueren un assut fabricat amb materials duradors.

Si es dona per certa aquesta teoria, es pot dir que no fou fins al 1563 quan es documenta per primera vegada l'ús de la pedra picada en aquest assut, el qual coincideix cronològicament amb la fi dels anys de «grosses riades», als que feien referència els membres del Consell vila-realenc en aquell mateix moment,¹⁰⁶¹ i que havien provocat la reparació d'aquell l'assut per [Sancho de Camino](#) i la construcció d'un contra assut al de Castelló.

Lluny de l'anècdota, la construcció de la nova represa de Borriana als anys seixanta significà una fita en l'evolució de les infraestructures de reg d'aquest riu, ja que pogué ser la primera vegada en la que van conviure tres assuts amb elements de pedra al Millars.

L'obra de Narcís Gregori (1563-1566)

La datació més antiga que es coneix sobre aquest assut de pedra es cita en un expedient de 1803, redactat pels advocats del comte de Cervelló, en el context del plet de separació

¹⁰⁵⁹ AMC. 1531-1532, s/f.

¹⁰⁶⁰ AHNu. C.12, REG.828.

¹⁰⁶¹ AMVr. Cla.313, ff.26rº i vº i AMVr. Cla.314, f.21vº.

de la sèquia de Nules. En ell es diu que s'havia adjuntat al Ministeri de Gracia i Justícia una concòrdia, signada el 1562, sobre «la reedificación, y obras del azud».¹⁰⁶²

El document citat podria ser, en realitat, els capítols de les obres «de la nova açut o presa de pedra picada e argamasa» signats el 15 de març de 1563 entre el Consell de Borriana i el mestre fuster [Narcís Gregori](#). Aquest contracte es conserva en forma de trasllat dins d'un procés judicial del segle XVII.¹⁰⁶³

L'anàlisi d'aquests capítols permet saber que l'assut estava localitzat «quinze pases, poch més o menys, més amunt de les roquetes que estan a la vora de la sèquia nova de la dita vila de Borriana». Aquest canal podria ser, pel que s'ha dit abans, el que comunicava l'assut de Castelló amb el de Borriana. D'altra banda, també permet conèixer que l'assut tenia una llargària de 450 pams, des «del queixer de dita cèquia envés Almaçora».¹⁰⁶⁴

Pel que fa als materials, la represa havia de ser «de pedra picada, fort y ben asentada, ab bones claus y lligases», a més de ser «fornida» i tenir «pedra y morter o argamassa posada a colp de martell o de maçó».¹⁰⁶⁵

En quant a la morfologia, la infraestructura tenia «deu arcades gitades de punta a l'aygua ab tiranes a monthes scades y engraçades les unes ab les altres a modo de bolso», les quals havien «de estriar en los torrellons que dit mestre ha de fer», de tal manera que es pot interpretar que aquests elements eren totalment nous. Cada torelló tenia 20 pams de gruix, i hi havia una distància de 25 pams entre ells, a més d'estar «apuntats a la part davall» i «closos e iguals ab la cara de la obra» a la part damunt.¹⁰⁶⁶

Junt a l'assut es va planificar fer una almenara de 25 palms d'ample, sent aquesta quatre dits més baixa que la resta de l'assut. Allí mateix s'obria una sèquia nova, de la qual els primers 25 pams i 15 passos estarien coberts. Aquesta es faria «on roca no hi haurà» i tindria set pams de gruix, mentre que «lo enlosat y ha de ser dos pams més alt que la

¹⁰⁶² AHNOB. FERNAN NÚÑEZ, LEG.2347-31. s/f.

¹⁰⁶³ AHNu. C.12, REG.828. Text editat parcialment per Felip (1987: 200-2001). [Apèndix A11](#).

¹⁰⁶⁴ *Ibídem*.

¹⁰⁶⁵ *Ibídem*.

¹⁰⁶⁶ *Ibídem*.

altària de la dita açut a part del dit riu», per a què en cas de crescuda d'aigües «no puga entrar en dita cèquia per queixer».¹⁰⁶⁷

Finalment, «la boca y gola» de la sèquia comptaria amb «una caseta ab sos portals acaladisos», de tal manera que es «tanque [...] ab sa porta e clau». Aquesta caseta estaria construïda amb «les cantonades de pedra picada, y lo altre de bona manposteria», mentre que «lo cubert ha de ser de volta y traspolada».¹⁰⁶⁸

*Imatge 85. Detall de la caseta de l'assut de Borriana en l'actualitat.*¹⁰⁶⁹

A partir d'aquesta descripció, diversos autors, com Felip (1987:202), Guinot i Selma (2003: 80), han afirmat que «este tipo de azud que alternaba bocas y torrecillas es justamente la imagen que hoy en día tiene el de Borriana a pesar de todas las obras y reparaciones hechas durante más de cuatro siglos». Evidentment, aquesta infraestructura té en l'actualitat alguns dels elements ací descrits, però el treball de camp invita a matisar aquesta afirmació.

¹⁰⁶⁷Ibídem.

¹⁰⁶⁸Ibídem.

¹⁰⁶⁹ Font: Rios (2010: 14). Autor de la fotografia: Óscar Izquierdo. Es poden distingir diferents etapes constructives segons els materials. A la part superior una contemporània amb rajola, i a la inferior una altra més antiga que podria correspondre amb les obres del segle XVI.

Així doncs, en cas de que el contracte fos complert tal qual s'ha descrit, val a dir que existeixen diverses divergències amb la pressa actual. La primera gran diferència és la longitud, ja que segons el mesurament publicat pels col·laboradors de Fernández Ordóñez (1984: 261) aquesta té en l'actualitat 145 metres, és a dir, que és quasi una tercera part més llarga que la del segle XVI. Una segona diferència important són les arcades, ja que de les deu que suposadament es van fer al Cinc-cents, hui dia sols hi ha la meitat. D'altra banda, la distància entre els torrellons actuals, no compleix els 5,66 metres de distància capitulats amb [Gregori](#).

Pel que fa al procés constructiu, cal repetir que existeix un important buit documental que dificulta el seu seguiment. Únicament es poden saber algunes dades enregistrades en els Manuals de Consells de la vila de Nules, pertanyents al període 1566-1581, junt al trasllat d'alguna època en processos judicials. A més a més, cal advertir que, malauradament, la primera font ens ofereixen una visió molt parcial dels fets, ja que sembla que era Borriana la que veritablement portava la veu cantant, de tal manera que la informació enregistrada en aquest llibre únicament fa referència als moments de dificultat institucional o econòmica en els que Borriana necessitava del suport de Nules.

*Imatge 86. Detall d'un arc i una torreta de l'assut de Borriana en l'actualitat.*¹⁰⁷⁰

Dit açò, sols s'ha pogut documentar una visura realitzada pels pedrapiquers [Miquel Uriate](#) i Joan Marco. Pel que fa a la tasca de [Gregori](#), es coneix que a l'octubre de 1565 va rebre

¹⁰⁷⁰ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

dos èpoques de mans dels jurats i justícia de Borriana, la primera de 47 lliures, dos sous i 7 diners, i la segona de 78 lliures i 16 sous a compte de l'obra de l'assut.¹⁰⁷¹ El Consell de Nules va acordar, el 7 de juliol de 1566, que es fera una «tacha sobre la vila per obs de pagar a mestre [Narcís Gregori](#) la resta del preu de la sut nova», la qual es pagaria «per temps de tres anys».¹⁰⁷² Finalment, es conserva el trasllat d'una altra època de 143 lliures, signada el 15 de juliol de 1568.¹⁰⁷³

*Imatge 87. Detall de diferents etapes constructives a l'assut de Borriana.*¹⁰⁷⁴

La darrera intervenció constructiva coneguda d'aquest període, es va dur a terme a 1569 quan els representants dels consells de Borriana i Nules es van reunir al Millars «per acabar de travessar asut». Allí van decidir tornar a cridar a [Narcís Gregori](#) per veure «si és mester de llargar dita asut», la qual cosa sembla que sí que es va fer.¹⁰⁷⁵ Posteriorment, es coneix que el 1567 i 1575 es van obrir dos portells, però no hi ha constància de que es necessités de mestres especialitzats per a reparar-los.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷¹ AHNu. C.12, REG.828.

¹⁰⁷² AHNu. MC.1566-1583. Referència citada anteriorment per Felip (1987: 201).

¹⁰⁷³ AHNu. C.12, REG.828.

¹⁰⁷⁴ Font: fotografia de l'autor (estiu de 2017).

¹⁰⁷⁵ AHNu. MC.1566-1583. Referència citada en Felip (1987: 201).

¹⁰⁷⁶ AHNu. MC.1566-1583. Referència citada en Felip (1987: 201), tot i que l'autor assenyala, erròniament, que la data fou el 28 de desembre de 1567.

Dit açò, és important assenyalar que la construcció d'aquest assut de pedra picada planteja una gran incògnita, ja que la documentació de la segona meitat del segle XVI sempre diferencia l'existència d'una «açut nova» i una «açut vella», la qual cosa ja va fer plantejar-se a Felip (1987: 202) la hipòtesi de que hi hagué dos preses que conviuen ahora, amb l'objectiu de fer ús del vell quan es reparava el nou.

Els treballs de Bernat i Antoni Granelles (1571-1580)

Com s'ha vist als capítols, la construcció de l'assut anava parell a la d'una sèquia nova. Sota el meu punt de vista, aquesta podria identificar-se amb una modificació del canal pactat per Borriana, Castelló i Almassora en la concòrdia de 1550, el qual tenia l'objectiu de garantir l'aigua des de l'assut de Castelló fins al de Borriana.¹⁰⁷⁷

Sobre la manera en què es va adaptar aquesta al nou assut no es tenen moltes dades. Sí es sap que un dels pedrapiquers que va participar en l'obra fou un personatge anomenat Bernat «mestre de la cèquia nova».¹⁰⁷⁸ Aquest, però, va afirmar el 1571 que no estava al capdavant des del primer moment, ja que «prengué la obra deixada y decendida per los altres mestres, per lo mateix preu».¹⁰⁷⁹ Però, no es coneix la identitat dels mateixos, de tal manera que a falta de fonts, únicament es pot llançar la hipòtesi de que es referís a la sèquia que estava fent Bertomeu Siro catorze anys abans.

No hi ha noves notícies fins a l'octubre de 1579, quan el Consell de Nules determinà que «la asut nova no arribe fins al quexer de la sèquia de Castelló, perquè està molt alta», de tal manera que el material «que sa de posar en lo dit quexer [...] es convertixca en reforzar la sut».¹⁰⁸⁰ Immediatament, el mateix organisme manà als jurats que es dirigiren a Borriana «a veure les èpoques de la sut perquè si no u volen fer a bones, puguen reclamar al governador».¹⁰⁸¹ L'assumpte anà a majors, de tal manera que el 7 de gener de 1580 se'ns informa de que el subrogat del governador de Castelló ordenava a Borriana «que

¹⁰⁷⁷ AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. Capítols 2, 3 i 4.

¹⁰⁷⁸ A partir de l'estudi prosopogràfic d'Olucha (1987), podria tractar-se de Bernat de Santa olaria, Bernat Laviana, Bernat Monfort, Bernat Mas, Bernat Burgara o Bernat Cessar.

¹⁰⁷⁹ AHNu.MC. 1566-1583. s/f. Referència citada en Felip (1987: 202).

¹⁰⁸⁰ AHNu.MC. 1566-1583. s/f. Referència citada en Felip (1987: 202).

¹⁰⁸¹ AHNu.MC. 1566-1583. s/f.

pare la obra de la sut per aver hubert lo quexer de la sèquia de Castelló per angravar la dita asut ab lo dit quexer».¹⁰⁸²

Al respecte, el Manual de Consells castellonenc, deixa testimoni d'una «obra de la açut que fa la vila de Borriana» i manifesten que el 25 de gener d'eixe any aquella havia interposat una ferma de dret.¹⁰⁸³ El llibre de comptabilitat de l'assut de Castelló, per la seua banda, també informa de que hi havia uns «actes de la novella obra contra la vila de Borriana» i un viatge a València «per lo plet de Borriana sobre la novella obra».¹⁰⁸⁴

D'altra banda, es coneix que el 14 d'abril de 1580, els clavaris de Borriana i Nules van fer dos pagaments al mestre pedrapiquer [Antoni Granelles](#) en concepte de «arrendament fabrique dicti asut».¹⁰⁸⁵ De tal manera que no es disposa de suficient informació per a saber si aquesta contractació pertany a l'obra del canal del mestre Bernat, o si en realitat s'estava realitzant una reforma o reparació sobre la presa de Borriana, suficientment important com per a qualificar-la d'obra nova.

Fos com fos, val a dir que, com a conseqüència d'un plet contra Castelló i Almassora, es va dur a terme una visura sobre tots els assuts del riu per part del fuster [Gaspar Gregori](#), el pedrapiquer [Joan d'Ambuesa](#) y l'obrer de vila [Agostí Roca](#), gràcies a la qual es pot saber que després de la gran inundació de setembre de 1581, l'assut de Borriana no va quedar inservible com el de Castelló, sinó que al gener de 1582 encara estava en ús un «assut fet de pedra y manposteria, lo qual se diu lo assut de Borriana».¹⁰⁸⁶

L'almenara de la caseta (1599)

Els capítols de l'obra ja parlaven de la necessitat de construir una almenara a l'assut nou. Però, aquest fou un assumpte que es demorà molt en el temps. A l'altura de 1596, [Narcís Gregori](#) va visitar l'assut i es va plantejar «si serà mester fer almenara en dit asut, junt la

¹⁰⁸²AHNu.MC. 1566-1583. s/f. Referència citada en Felip (1987: 202).

¹⁰⁸³AMC. MC. 1579-1580, f.21vº.

¹⁰⁸⁴AMC. *Aigües*, C.3, D.27. f. 59vº.

¹⁰⁸⁵AMC. PN. Andreu Serra, C.370. s/f. Citat per Olucha (1987: 47).

¹⁰⁸⁶AMC. *Aigües*, C.9 s/n. Fàbrica de la sut. Procés de les viles de Castelló de la Plana y Almassora ab la vila de Borriana (1668), f. 306 vº.

caseta», però es va decidir que «no se facen almenares». El motiu fou que es preferia invertir els recursos disponibles en allargar l'assut, com ja s'ha dit abans.¹⁰⁸⁷

L'assumpte de l'almenara, seguia sense tenir solució tres dècades després. En aquest sentit, el 5 de setembre de 1598, el Consell de Nules va convocar als jurats de Borriana «per a la sut, per adobar aquella», la qual «per les aygües no se a pogut fer ni anar a dita visura» que tenien pendent. Aquesta es va dur a terme el 1599, per part d'un mestre pedrapiquer d'Onda anomenat Lloís, i l'obrer de vila Joan Peiró.¹⁰⁸⁸

El resultat de la visura fou la proposta de que «en la sut vella y a molta necessitat de adobar-se per la falta de les pedres que y a, y falten del any de la runina» a més de que també té «necessitat de fer una almenara en la sèquia, a par davall la caseta» encara que «molts de Borriana volen que·s fasa dita almenara en la mateixa sut, junt a la caseta».¹⁰⁸⁹

Al respecte, el Consell de Nules acordà el 20 de maig de 1599 que «adoben la sut vella tot lo que sia necessari y que la almenara no·s fasa en la sut sinó en la cèquia a par davall la caseta» a més de que «l'asut nova no es toque puix està bé».¹⁰⁹⁰

Si bé es cert que no s'han conservat altres documents sobre l'assut en aquestes dates, un argumentari judicial de principis del segle XVII ens informa de que segons havien escoltat als «bessavis y a altres persones antigues», la vila de Nules tingué facultat per a «fer una almenara en lo any 1599, en el mes de maig».¹⁰⁹¹

La problemàtica reedificació de Antoni Periz (1622-1625)

La gran inundació de 3 de novembre de 1617, com s'ha dit abans, va ocasionar la destrucció de l'assut de Castelló i Almassora, així com importants danys al de Borriana, fins al punt de que les primeres van proposar a aquesta la construcció d'un assut comú per a les tres. Al respecte, les fonts castellonenques ens informen de que Borriana

¹⁰⁸⁷AHNu.MC. 1566-1583. Referènciat per Felip (1987: 201).

¹⁰⁸⁸AHNu. MC. 1592-1617. Citat per Felip (1987: 202).

¹⁰⁸⁹AHNu. MC. 1592-1617. Publicat anteriorment per Felip (1987: 202).

¹⁰⁹⁰AHNu. MC. 1592-1617. Referenciant per Felip (1987: 202).

¹⁰⁹¹AHNu.C.12, Reg.818.

únicament estava interessada en aquest projecte sota la condició de que l'aigua es prengués des del seu assut.¹⁰⁹²

Corria l'any 1620 quan el Consell de Borriana degué decidir dur a terme una reparació sobre els danys que l'assut haguera pogut tenir després d'aquesta inundació, ja que el 3 d'abril es documenta una visura efectuada per l'obrer de vila Pere Castellano i el llaurador Lluch Goçalbo, que va determinar tots els desperfectes del sistema de reg. Així, van dir que en l'assut hi havia «en la mitat d'aquell devés la vila de Castelló» un portell de 70 pams consecutius de llargària, perdent-se molta aigua.¹⁰⁹³

Dos anys després asseguraven que aquest estava «romput ab molts portells y dita cèquia ab moltes talponeres y altres coses que es deuen reedificar»,¹⁰⁹⁴ motiu pel qual s'havia fet fins al moment una intervenció temporal a fi de «tancar dit puesto ab brossa, palla y cañes», així com estagues.¹⁰⁹⁵

Al respecte, el 14 de juny de 1622, Borriana va convocar una assemblea per a «deliberar sobre l'obra que se ha de fer del adop de l'açut de la dita vila de Borriana, lo qual està molt derruit». Aquesta es va celebrar l'1 de març de 1623, i es va exposar la precarietat per la que estaven passant «fent estacades y tapant ab banastos, cañes y brosa, fent parades en lo riu, lo que és en gran dany y perjuhí [...] per no tenir aygua en les ocasions necessàries per a poder regar», motiu pel qual van aprovar tots els assistents una taxa extraordinària a fi d'iniciar les obres i evitar que l'assut «vinga a total ruyna y haja de costar molt millanars de ducats per a haver-se de reparar y adobar».¹⁰⁹⁶

Per tal de dur a terme la reparació, es van penjar cartells als pobles del voltant i a la ciutat de València per anunciar la subhasta de l'obra. El 8 de juny el corredor públic anunciava després de tres mesos que no s'havia trobat cap mestre que estigués interessat. Afortunadament per als seus interessos, al setembre va canviar aquesta tendència, i es van rebre diverses ofertes de dos obrers de vila de la ciutat de València. D'una banda, [Jeroni](#)

¹⁰⁹² AMC. MC. 1618-1619, s/f. Sessió del Consell del 8-12-1617, 26-12-1617 i 6-01-1618.

¹⁰⁹³ AHN. CONSEJOS, LEG.21.892, ff.252vº-254rº

¹⁰⁹⁴ AHNu. C.12, Reg.828. Una descripció semblant la trobem a AHN.CONSEJOS,LEG.21892 s/f.

¹⁰⁹⁵ AHNu. C.12, Reg.818.

¹⁰⁹⁶ AHNu. C.12, Reg.828. Felip (1987) ja donà compte d'aquesta assemblea i taxa.

[Negret](#), que va oferir 1.000 lliures, i d'altra, Antoni Periz, que va guanyar la licitació per 900 lliures.¹⁰⁹⁷

La concòrdia de 1662

Ara bé, la veritat és que no es sap si aquest va poder realitzar l'obra, ja que es conserva un plet, segons el qual, Nules denunciava que s'havia incomplert la sentència arbitral de 1440. És a dir, que l'administrador de l'assut era el batlle de Borriana, i no els jurats d'aquella, motiu pel qual, tot el procediment seguit fins al moment era invàlid per haver sigut una iniciativa de la corporació municipal borrianenca, que, a més a més, no comptava amb el vist i plau del Consell de Nules. Borriana, per la seua banda, es defensà d'aquestes acusacions, demostrant documentalment que ja havia actuat de la mateixa manera amb la contractació de [Narcís Gregori](#) al segle anterior.¹⁰⁹⁸

Efectivament, aquest plet pogué detenir el projecte, ja que el 18 d'abril de 1624, Josep Pérez de Lerende, comissari reial, va fer una nova visura al riu i va afirmar que a l'assut s'havia fet un «cavalló de terra y brossa» que estava «damunt les parets» degut a que havia sigut «derruhyda tota la vora del azut y desportellat», a més de que hi havia un «antegit denrruna davant dels portals de la caseta». Com a conseqüència de tot açò, l'aigua regolfava y saltava l'assut, perdent-se en la mar, i podent-se derivar per les goles la meitat del que s'aprofitaria en situacions normals.¹⁰⁹⁹

Degut a la falta d'acord entre les dues institucions interessades i a falta de localitzar nova documentació primària que ens aporte noves dades, es pot llançar la hipòtesi de que l'assut estigué funcionant de manera deficient durant tota la primera meitat del segle XVII. Tingue's en compte que no seria fins al 17 de juliol de 1656 quan es fallarien «reals sentències [...] de redificació del asut», confirmades el 9 de desembre de 1656 i el 30 de juny de 1657.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁷ AHNu. C.12, Reg.828.

¹⁰⁹⁸ AHNu. C.12, Reg.828.

¹⁰⁹⁹ AHN. CONSEJOS, LEG.21.892, ff.284rº i vº.

¹¹⁰⁰ AHNu. PN. Basilio Ferrer (1772), ff.145rº-198vº. Text transcrit per Felip (1987: 46-62) i per García Edo (2013: 225-239).

La fi de la via processal va fer que el 1662 es publicqués una coneguda concòrdia signada entre Borriana i Nules, i ratificada per un elevat nombre de veïns, on es fixava amb gran detall com s'havien de repartir les aigües, quins eren els elements hidràulics que s'havien d'emprar, i com s'havien de mantenir. Amb tot, malauradament, no es fa en ella cap menció explícita a l'estat de l'assut en aquells moments.¹¹⁰¹

¹¹⁰¹ *Ibidem.*

Conclusions

La present tesi doctoral ha tractat d'oferir una interpretació renovada sobre el gran nombre d'obres hidràuliques que es van dur a terme als rius valencians des de les darreries del segle XV fins als principis del segle XVIII.

En aquest sentit, i a partir del buidat quasi exhaustiu de la documentació relacionada amb els projectes enregistrats en una comarca concreta, com és la Plana de Castelló, comparada amb les notícies que es tenen fins ara sobre la resta de rius valencians (i aragonesos en menor mida), s'ha pogut observar que el gran volum de fonts administratives, judicials i notariales associades amb aquesta temàtica no s'ha de veure únicament com un seguit d'inevitables reparacions condemnades a perdre el pols contra les forces de la natura, degut a les suposades mancances tecnològiques del moment.

En realitat, sembla que quan es pot seguir a llarg termini el dia a dia de les actuacions constructives realitzades en un conjunt suficientment representatiu d'infraestructures, es pot observar que eixes reparacions no es limitaven a una simple reposició de materials, sinó que podien dur implícites importants innovacions constructives, que si bé és cert que no obtingueren tan bons resultats com els que es registrarien a partir del segle XIX, sembla que sí aconseguiren avançar progressivament cap a una major resistència.

Aquesta matisació del concepte «reparació» és fonamental per tal d'entendre el bon funcionament de les institucions de reg valencianes a llarg termini, ja que de ser així es podien disminuir els danys esdevinguts regularment per les inundacions, i per tant rebaixar les despeses comunes destinades a la reconstrucció total o parcial de determinades infraestructures. A la seua vegada, es podia aconseguir una reducció en els temps en els que aquestes no estaven operatives, la qual cosa podia suposar menys moments de crisi alimentària (per la indisposició dels molins per a moldre blat), però sobretot una major regularitat en l'obtenció i distribució de l'aigua, que derivaria en la intensificació del regadiu.

Les innovacions, però, no es podien dur a terme en tots els llocs, ni tampoc al mateix temps, de tal manera que aquestes es van anar desenvolupant de forma pausada i molt dispersa. Efectivament, les variants existents en cada cas s'han de tenir en compte, abans

d'extraure conclusions d'àmbit general, degut a que els canvis experimentats no foren uniformes.

En aquest sentit, cal tenir molt present, per exemple, el context legal de cada comunitat, és a dir, el fet de tenir els privilegis o drets necessaris per a poder fer obres *ex novo* o millorar estructuralment les infraestructures ja existents, la qual cosa limitaria prou els espais d'innovació a les grans hortes històriques del litoral, tot i que inclús en eixos macrosistemes existiria una gran conflictivitat entre institucions veïnes sobre aquests assumptes, o amb altres activitats econòmiques.

Es podria dir doncs, que la tensió social era un aspecte molt relacionat amb les obres hidràuliques del període estudiat, ja que aquesta podia condicionar-les en gran mida, no sols en si es materialitzaven o no, sinó perquè també podien alterar els projectes, fins al punt de que alguns aspectes tan importants com la ubicació o els materials escollits en cada obra havien d'acontentar també a tots aquells que es pogueren sentir perjudicats. En cas contrari, l'assumpte podia acabar per estancar-se en llargs procediments judicials que podien acabar perjudicant a totes les parts, per les elevades despeses que podien generar-los.

Com que la majoria dels projectes analitzats responen a iniciatives locals, protagonitzades majoritàriament pels municipis que gestionaven les institucions de reg (ja foren de senyoriu o de reialenc), i eren autofinançades pel conjunt dels seus usuaris (ja fos per via directa o indirecta), és també imprescindible conèixer els canvis que els Consells municipals van anar experimentant al llarg dels segles, especialment en matèria de reg, havent-se pogut comprovar que les transformacions constructives podien generar canvis en determinades normes o procediments, així com la creació de nous càrrecs municipals.

Efectivament, s'ha de tenir en compte que, mentre les infraestructures estigueren construïdes amb materials febles, qualsevol podia ocupar-se de la seua reposició, però a mesura que aquests anaren fent-se més complexos, calia cercar mà d'obra especialitzada en el món de la construcció, especialment menestrals, de tal manera que aplegats a eixe punt, el Consell havia de reestructurar les obligacions dels sequiers i dels usuaris al respecte.

En realitat, és important no limitar-se a tractar d'explicar cada obra amb les característiques generals del context de la seua època, sinó que pren rellevància el

coneixement de la situació concreta de cada comunitat en eixe moment. Açò significa que més enllà de les grans tendències econòmiques o polítiques de l'època, cal prestar atenció a totes aquelles coses que podien alterar l'economia i la demografia a nivell local, ja que assumptes com l'estat de les arques municipals, la pressió fiscal acumulada sobre els veïns i terratinents o l'existència de deutes municipals acumulats en inversions anteriors sense èxit, condicionaven les característiques i els materials emprats en cada obra.

Paral·lelament, és fonamental tenir present les característiques geogràfiques de cada riu, ja que aquestes condicionarien també les necessitats concretes de cada comunitat i per tant, de cada projecte. En concret, pren una especial rellevància l'estudi de les inundacions, ja que s'ha pogut veure que, degut a la seua periòdica força destructiva, es convertiren en un veritable impuls per a la recerca de millores a fi de minimitzar al màxim els seus danys, especialment en aquells moments en els quals hi havia una concentració de les mateixes en pocs anys, sent açò encara més significatiu en cronologies coincidents amb la major variabilitat que caracteritzà la Petita Edat del Gel.

A partir d'aquest fet, s'ha vist en els assuts i els primers kilòmetres de les sèquies situades dins dels caixers fluvials, unes infraestructures especialment interessants a partir de les quals poder observar la introducció de progressives innovacions a llarg termini. En aquest sentit, s'ha tractat de demostrar que independentment de l'origen cronològic d'un assut en un sistema, aquest no era ni molt menys estable a llarg termini, i per tant, podia anar experimentant una certa evolució al llarg del temps.

Aquesta «evolució», però, no havia de ser necessàriament lineal, ja que els contextos ja mencionats podien marcar un pas cap a endavant, mitjançant la innovació, però també cap a enrere, encara que fos de manera temporal, fins que les condicions econòmiques o legals milloraren. No obstant això, sembla que en pràcticament tots els rius valencians, s'experimentaren esforços destacats per a millorar durant la cronologia estudiada, independentment de la major o menor fortuna que pogués tenir cada projecte, la qual cosa significa que les comunitats de regants no es quedaren passives a l'espera del mal que de segur els anava a causar la següent inundació, sinó que tractaren d'avançar-se a les seues conseqüències.

En relació a la tecnologia emprada, val a dir que els assuts, i els seues complements, van estar molt vinculats al context constructiu de la seua època des de finals del segle XV,

existint doncs importants transvasaments entre el món urbà i el rural. En aquest sentit, cal destacar el gran desenvolupament que va tenir l'art de l'estereotomia a la ciutat de València, moment en què aquesta es va convertir en un punt d'atracció de pedrapiquers de tota la Península Ibèrica, es va crear un important gremi i es van projectar edificis molt significatius del gòtic tardà.

Junt a la importància dels mestres aveïnats al Cap i Casal, caldria afegir també el destacat treball dels professionals itinerants d'origen biscaí i sense gremi, que baixant per les terres aragoneses amb les seues colles, van estar també al capdavant de treballs de gran mèrit en pedra picada, podent-se veure doncs una possible «doble escola», que va conviure i inclús va coincidir en projectes comuns.

En aquell context de treballs en pedra picada, els assuts no es van quedar al marge, i progressivament els mestres d'aquest ofici van ser cada cop més habituals en aquests tipus d'infraestructures. Si bé és cert que ja existia des del segle XIII una gran vinculació entre aquests menestrals i l'aigua amb el qualificatiu de «livelladors», sembla que a partir d'aquest moment, el seu treball va més enllà d'aquesta tasca i els assuts començaren a veure's com un edifici més gràcies a la gran innovació que suposaren els assuts de fàbrica cap al 1500, construïts principalment amb pedra picada i argamassa.

En realitat, val a dir que s'ha pogut començar a observar el que podria considerar-se com una «primera generació» d'aquests innovadors assuts de pedra picada i argamassa, els quals van iniciar la seua difusió durant les tres primeres dècades del segle XVI, en almenys quatre punts diferents: el Túria, el Millars, el Segura i el Vernissa.

A la qual cosa caldria afegir l'existència d'un grup reduït de mestres, que al final de les seues carreres professionals, i per tant, en els moments en que ja tenien una gran experiència i un destacat prestigi, va protagonitzar aquesta transformació en el conjunt dels rius, és a dir, que aquest és un fenomen que s'entèn millor a mesura que es van comparant diferents projectes que aparentment podrien semblar aïllats o llunyans entre ells.

A partir del moment en què els assuts van començar a ser vists com veritables edificis, es va obrir un gran ventall de possibilitats constructives amb els quals aconseguir progressar en la recerca de major resistència i fiabilitat. En aquest sentit, pren molta rellevància el context de fortificació de les viles costaneres del Regne de València, relacionades amb la

defensa de la costa per fer front a la pirateria barbaresca, i també contra l'amenaça que podien significar els moriscos si s'alineaven amb aquells, així com els nous conceptes renaixentistes relacionats amb la construcció militar amb baluards, procedent de la península Itàlica.

A partir de l'estudi de les biografies dels mestres pedrapiquers que es van dedicar a aquelles obres militars, s'han pogut comprovar moltes relacions directes entre la poliorcètica i la hidràulica, degut a la clara voluntat que durant tot el segle XVI va haver per fortificar literalment els assuts i les sèquies, existint fins i tot el concepte de presa de derivació a mode de baluard.

La fortificació dels assuts, no es limitava únicament a l'ús de la pedra picada, l'argamassa, i als reforços amb metall, sinó que també prenen rellevància els elements que composaven l'assut. En aquest sentit, caldria tenir present els talussos o les escales, encara que els més destacats foren aquells fets amb formes corbes, és a dir, la planta en arc, o en el seu defecte, l'ús de diverses arcades reforçades per torretes.

La documentació d'aquests elements des de principis del segle XVI, podria estar indicant un ús previ a menor escala dels que es veuran des de finals de la mateixa centúria a les grans presses d'embassament alacantines. És a dir, que en realitat la gran novetat que les formes corbes suposaren tecnològicament en la construcció de pantans, i que s'ha aplegat a denominar com un «Renaixement hidràulic», no fou un esdeveniment sobtat o aïllat, sinó que es pogué haver estat gestant durant tot el Cinc-cents, gràcies a l'experimentació prèvia en diversos assuts de fàbrica, on s'havia pogut anar fent una prova-error en uns projectes més nombrosos i de menor despesa.

A mesura que es tractava d'aconseguir una major regularitat en la captació de l'aigua amb millors preses de derivació, es van anar experimentant canvis en altres infraestructures complementàries, de tal manera que els caixers o les goles de les sèquies, per exemple, també van accentuar la seua fortificació amb elements de pedra.

Aplegats al Sis-cents, i seguint amb les tendències que s'estaven manifestant a la resta de les construccions valencianes, la figura del mestre pedrapiquer com a principal director dels grans projectes hidràulics, comença a veure's substituïda per mestres obrers de vila de gran renom, la qual cosa també estava relacionada amb un major ús de les rajoles. Encara que, avançant el segle, els obrers de vila d'àmbit estrictament comarcal començaren

a abastir cada cop més protagonisme, proliferant fins i tot gremis d'aquest tipus fóra de la capital del Regne.

Paral·lelament a aquests fets, es podria començar a parlar d'un major ús de determinades infraestructures hidràuliques que, tot i que ja existien a l'Edat Mitjana, havien presentat fins aleshores reptes tècnics arriscats d'assumir o despeses massa elevades. Efectivament, s'ha pogut veure en la comarca estudiada, una proliferació sense precedents dels petits aqüeductes, en substitució de canals de fusta sobre posts o murets d'argamassa, que encara caldria confirmar a la resta de sistemes de reg, així com tímids avanços en la construcció de sifons.

Aplegats a aquest punt, es podria dir que aquesta tesi, podria obrir un nou camí per tal de conèixer millor els sistemes de reg a l'Edat Moderna, amb la finalitat de superar les limitacions d'estudi que la suposada creença en una llarga hiperestabilitat dels mateixos havia causat en eixa cronologia. Efectivament, els rius valencians s'han de veure en el seu conjunt com un espai d'innovació continuada, on van convergir els coneixements i les experiències dels principals menestrals del moment, i es van traspasar les tècniques i els materials constructius emprats en altres contextos totalment aliens a la hidràulica.

Aplegats a aquest punt, seria convenient assenyalar futures investigacions que es podrien derivar d'aquest treball. La més òbvia és la d'ampliar el buidat documental realitzat a la Plana de Castelló a altres comarques, per tal de tenir una visió més complexa i detallada de l'evolució constructiva en cada riu, la qual cosa permetria obtenir una idea més precisa de les biografies hidràuliques dels principals menestrals del moment, l'aparició d'innovacions i el transvasament de coneixements, així com de la repercussió que tingué el conjunt d'obres sobre l'economia de cada comunitat.

L'ús de les fonts escrites, però, caldria estar acompanyat per les evidències materials, de tal manera que gràcies a la informació de les mateixes, es podria desenvolupar un interès arqueològic que tractés de verificar l'ús de les matèries primeres i les estructures que s'han anat documentant. En realitat, els rius valencians podrien veure's com grans jaciments arqueològics, amb importants concentracions de patrimoni, la major part del qual està sota terra o ocult per la vegetació fluvial.

A la seua vegada, la gran importància que, com s'ha vist, poden tenir els contractes d'obres per a saber d'infraestructures desaparegudes, podria ser encara més profitós amb

l'ús de les noves tecnologies, mitjançant la reconstrucció en tres dimensions i a escala de cada assut, amb la finalitat de poder gaudir de referències visuals.

Una volta conegut el cas valencià amb més precisió, caldria preguntar-se si tot el que s'ha dit fou una singularitat dels sistemes de reg d'eixe regne, si es van dur a terme experiències semblants en altres territoris, i en cas afirmatiu, si van haver diferents focus d'innovacions independents o si per contra foren duts des de les experiències valencianes. A la seua vegada, seria convenient preguntar-se quins coneixements sobre la nova construcció d'assuts van passar al continent americà, on és ben coneguda la creació de nous sistemes de reg d'imitació ibèrica al segle XVI.

Finalment, caldria ampliar també cronològicament aquest estudi, a fi de saber quines novetats, però també quines pervivències, es van dur a terme al segle XVIII, una centúria on es van realitzar importants canvis polítics i institucionals al Regne, però sobretot intel·lectuals amb la Il·lustració, i formatius, amb la creació de les Acadèmies de Belles Arts, i la progressiva substitució dels mestres d'obres pels arquitectes titulats, la qual cosa podria haver suposat la fi d'una «era dels menestrals» que aportà nombroses mostres d'innovació en el camp de la hidràulica durant els segles XVI i XVII.

Registre de contractes d'obra i subhastes documentades

Data	Obra	Promotor	Riu	Tipus	Preu (sous)	Temps (mesos)	Mestre	Font
1468-03-25	Assut amb pedra picada	Vila-real	Millars	Obra nova	800	24	Rodrigo de Marquina	AMVr. MC.30, f.23rº.
1497-04-29	Aqüeducte	Sèquia de Rascanya	Túria	Millora	1.000	3	Pere Compte	APP. PN. Guillem Ramón Tovia, D. 26.404 Apèndix B1.
1512-03-16	Assut de pedra picada	Sèquia de Rovella	Túria	Obra nova	14.000	12	Alfonso Ferrer i Joan del Ferro	APP. PN Ambrós de Artes, D. 20.084 Apèndix B3.
1512	Assut amb pedra picada	Vila-real	Millars	Obra nova	?	?	Rodrigo de Nava	AMVr. MC.56, ff.19v i 20r.
1516-01-08	Cano	Corbera	Xúquer	Obra nova	5.500	1	Miquel de Maganya	AHNOB, OSUNA, C.729,D.44 Apèndix B4.
1516-12-09	Enginy d'elevat aigua	Corbera	Xúquer	Obra nova	12.600 ¹¹⁰²	?	Pedro Donzell	AHNOB, OSUNA, C.729,D.42 Apèndix B5.
1517-09-28	Assut de pedra picada	Vila-real	Millars	Obra nova	35.000	36	Pedro de la Carrera	AMVr. MC.62, f.27vº i 28rº. Apèndix A1
1518-01-08	Parades d'argamassa	Llombai	Magre	Reparació	2.205 ¹¹⁰³	2	Miquel de Maganya	ARV.PN. Juan García, núm. 4.540. Apèndix B6.

¹¹⁰² El contracte expressa 600 ducats.

¹¹⁰³ Es parla d'unes 105 castellanes, encara que podien haver sigut més. S'ha interpretat com ducats castellans.

1518-03-29	Parades d'argamassa	Alèdua i Alginet	Magre	Reparació	2.205 ¹¹⁰⁴	?	Miquel de Maganya	ARV.PN. Juan García, núm. 4.540. Apèndix B7.
1521-12-30	Assut de pedra picada	Gandia	Serpis	Obra nova	3.000	5	Miquel de Maganya	AHMG. AB-1.666. Apèndix B8.
1522-07-18	Assut de pedra picada	Castelló i Almassora	Millars	Obra nova	60.000	18	Miquel de Maganya	AMC. Pergamins. Any 1522. Apèndix A3.
1529-02-16	Sèquia d'obra	Borriana i Nules	Millars	Obra nova	?	?	Pedro de la Carrera	AHNOB, OSUNA,CP.2 13,D.6 Apèndix A4.
1537-04-04	Arcades d'assut	Vila-real	Millars	Obra nova	?	?	Joan Vidanya	AMVr. 1739/1537. PN. Not. Miquel Avinent, pp. 168rº-172vº. Apèndix A6.
1547	Assut	Vila-real	Millars	Reparació	560	?	Pedro de Camino	AMVr. Cla.303, f. 39vº.
1549-09-02	Assut mixt	Castelló i Almassora	Millars	Obra nova	5.000 aprox.	?	Llorens Pellicer	AMC. <i>Aigües</i> , C.3, D.26. Cuentas...
1563-03-15	Assut de pedra picada	Borriana	Millars	Obra nova	?	?	Narcís Gregori	AHNu. C.12, REG.828. Apèndix A11.
1563	Assut	Vila-real	Millars	Reparació	5.500	?	Sancho de Camino	AMVr. Cla.315, f.24rº.
1573-02-10	Assut de pedra picada	Almoradí	Segura	Obra nova	50.000	6 aprox.	Ferrando Velís i Joan Roís	ARV. Real Audiencia, procesos parte 1º, let. S, nº 1.748, ff.155vº i 158vº. Apèndix B9.

¹¹⁰⁴ *Ibíd.*

1580-04-14	Rearc d'assut	Borriana	Millars	Reparació	2.600	?	Antoni Granelles	AMC. PN. Andreu Serra, C.370
1582-08-26	Talús i arc d'assut	Vila-real	Millars	Millora	20.000	19	Antoni Granelles	AMVr. D.1204/1581. Apèndix A19.
1584-05-13	Rearc d'assut	Vila-real	Millars	Millora	8.000	?	Miquel Gandiano	AMVR. D.1551/1581
1590	Pantà	Alacant	Mont-negre	Obra nova	630.000	36	Cristóbal Antonelli, Joan Torres, Gaspar Vicent i Gaspar Córdova	Alberola (1994: 41)
1591	Almenara d'assut	Vila-real	Millars	Millora	?	?	Damià Mendes i Francesc Sebrenyach	AMVr. D.1205/1583
1597-03-02	Sèquia d'obra	Vila-real	Millars	Reparació	?	?	Pere Navarro, Joan Miralles i Francesc Galiança	AMVr. Sig.1205/1583 Apèndix A24.
1604-08-03	Assut de pedra picada	Vila-real	Millars	Reparació	?	?	Roberto Sales i Francesc Galiança	AMVr. D.1209/1604
1606	Assut de pedra picada	Castelló i Almassora	Millars	Obra nova	?	?	No contractat	AMC. <i>Aigües</i> , C.6, s/n. Apèndix A25.
1618-05-16	Sèquia minada, sifó i assut de pedra picada	Castelló i Almassora	Millars	Obra nova	280.000	48	Jeroni Negret , Francesc Arboreda i Guillem Roca	Michavila (1984: 334-336). Apèndix A26.
1623-06-08	Assut de pedra picada	Borriana i Nules	Millars	Reparació	18.000	?	Antoni Periz	AHNu.C.12, Reg.828.
1623-06-08	Canal d'obra	Castelló i Almassora	Millars	Obra nova	2.400	?	Josep Dolz	AMC. MC. 1671-1674

1632-11-06	Sèquia minada	Castelló i Almassora	Millars	Obra nova	?	?	Francesc Arboreda	AMC. Aigües, C.6, s/n
1640-07-29	Assut de pedra picada	Alacant	Montnegre	Reparació	110.140	?	Ginés Irlés	AMA, arm.16,C.5, D.10
1668-02-06	Assut de pedra seca	Castelló i Almassora	Millars	Obra nova	?	?	Bertomeu Mañà i Josep Dols	AMC. Aigües, C.8, D.55
1673-09-21	Canalat de l'assut	Castelló i Almassora	Millars	Reparació	2.400	?	Josep Dols, major	AMC. PN. Jaume Cases, C.14
1683-04-01	Aqüeducte	Castelló	Barranc d'Almassora	Obra nova	11.800	?	Jeroni Bos	AMC. PN. Miquel Bonet. Apèndix A34.
1684-06-15	Sèquia minada	Xarafuel	Cabriel	?	7.600	4	Miguel Montoya	AHNOB, OSUNA, C.627, D.8,f.6rº i vº. Apèndix B15.
1686-08-29	Almenara	Castelló	-	Obra nova	1.280	?	Antoni Sellés	AMC. PN, Pere Figuerola. Apèndix A35.
1688-01-06	Sifó	Castelló	Sec de Castelló	Obra nova	6.500	?	Josep Dols, major	AMC.Judiciari, 1687-1688. Apèndix A37.
1692-08-25	Sifó	Castelló	Sec de Castelló	Millora	5.960	?	Joan Museros de Montserrat	AMC. PN, Pere Brea. Apèndix A39.
1700-01-25	Canal de fusta	Castelló	Sec de Castelló	Obra nova	240	?	Jaume Briau	AMC. PN, Pere Brea Apèndix A40.
1700-09-09	Canal d'obra	Castelló	Sec de Castelló	Obra nova	1.260	?	Lluís Chambó i Josep Forcadell	AMC. PN, Pere Brea
1702-11-07	Sèquia minada	Xarafuel	Cabriel	?	4.200	?	No contractat	AHNOB, OSUNA, C.627,D.66. Apèndix B16.

Prosopografia de menestrals documentats al Millars amb obres
hidràuliques

Bertomeu Abril

Nom:

Forma normalitzada:

Abril, Bertomeu

Formes alternatives:

Abril, Bartolomé

Aprile, Bartolomé

Dates:

Naixement:

Ca.1569*

Activitat professional:

1599-1625

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1625)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Visura a l'església del Col·legi del Patriarca a València (1599)

Galeria del claustre del Col·legi del Patriarca a València (1600)

Ampliació d'una escala del Col·legi del Patriarca a València (1602)

Obra de l'Església de Sant Martí de València (1620)

Nou Campanar de l'Església de Sant Martí de València (1621)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València

Treballs:

València

Riu Millars (1625)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

Joan Bautista Semeria (1600)

[Joan Baixet](#) (1602)

Joan Maria (1602)

Tomàs Lleonart Esteve (1620 i1621)

Visures:

Joan Maria (1599)

Gaspar Bruel (1599)

Baltasar Bruel (1599)

[Pedro del Sol](#) (1625)

[Jeroni Vilanova](#) (1625)

Fiança de:

[Jeroni Negret](#) (1620)**

[Guillem Roca](#) (1620)**

[Francesc Arboreda](#) (1620)**

Béns:

Immables:

Dos cases davant l'Estudi General de València

Valor fiscal:

5.000 lliures

Fonts:

Fonts primàries:

-

Bibliografia:

Arciniega (2001)

Arciniega (2009: 119)

Benito (1981)

Gómez-Ferrer (1995a)

Pingarrón (1984)

Sanchis Sivera (1911: 43)

Notes

* El 1625 tenia 56 anys.

** Conseqüència del plet entre aquests i el Consell de Castelló en l'obra de l'assut i el cano.

Joan d'Alacant

Nom:

Forma normalitzada:

Alacant, Joan d'

Formes alternatives:

Alacant, Johan de

Alacant, Juan de

Dates:

Activitat professional:

1492-1567

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Agermanat

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Anivellació els Corrents de la Plana (1567)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Llotja de València (1492-1515)

Reparacions al castell d'Aiora (1514)

Millora dels murs del castell d'Alcosser
contra les revingudes del Xúquer (1520)

Església Arxiprestal d'Algemesí (1550)

Portes de pedra del castell d'Alcosser (1553)

Convent de Sant Domènec d'Oriola (1564)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1510 i 1550)

Treballs:

València (1492-1515)

Alcosser (1520 i 1553)

Algemesí (1550)

Oriola (1564)

Riu Millars (1567)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

Antonio Lópiz (1514)

Joan Matalí (1550 i 1553)

Vicent Oliva (1553)

Visures:

[Miquel Porcar](#) (1567)

[Gaspar Gregori](#) (1567)

[Ginés Linares](#) (1567)

Esdeveniments:

Germanies

Béns:

Cens fiscal:

10 sous (1510)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN. Joan Castell, C.44

AMC. Aigües, C.2, s/n «Aguas 1548»

Bibliografia:

Aldana Fernández (1982: 10)

Benito y Bérchez (1983, I: 50)

García Edo (2013: 20)

Gutiérrez-Cortines (1987: 84, 524 i 539)

Olucha (1987: 23)

Quas (2006: 206)

Torres Caballero (2018)

Valldecabres (2002: 123)

Zaragozà i Gómez-Ferrer (2007: 421)

Notes

* -

Joan d'Ambuesa

Nom:

Forma normalitzada:

Ambuesa, Joan d'

Formes alternatives:

Ambuesa, Johan de

Avella, Joan **

Avellán, Joan **

Dates:

Activitat professional:

Ca.1567-1582

Matrimoni:

1577

Defunció:

1590-04-18

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Mestre major de les obres del castell de Peníscola (1576)

Mestre d'obra del monestir de Sant Miquel dels Reis

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura dels assuts (1582)

Altres obres a la Plana:

Fortificació del Palau de Betxí (1567)

Fonaments torre del Grau de Castelló (1572)

Altres obres hidràuliques:

Cano de Sueca (1574b)

Treballs a un molí de Xàtiva (1586)

Altres treballs:

Columnes de l'Hospital General de Valencia (1590a)

Fortificació de Peníscola (1576)

Nova sala gran y escala de la Casa d'armes de València (1574a i 1586)

Monestir de Sant Miquel dels Reis (1577-1588)

Escala de la Torre d'Esperó (1585)

Torre de la Casa de la Diputació (1568-1569)

Reconstrucció de l'escala de caragol de la Casa de la Diputació (1588)

Torre de Cap de Cervera

Torre de Escaleta

Destall al castell de Santa Bàrbara d'Alacant

Torre de la Marina (1582-1584)

Torre de Cap i Corb (1590b)

Llocs:

Procedència:

París. Regne de França *

Residència:

València

Treballs:

València

Betxí (1567)

Castelló de la Plana (1572)

Sueca (1574)

Peníscola (1576)

Riu Millars (1582)

Xàbia (1582-1584)

Xàtiva (1586)

Alcalà de Xivert (1590b)

Guardamar

Calp

Matrimoni:

Xàbia

Genealogia:

Pares:

Onofre Ambuesa

Magdalena Avellán

Sogres:

Onofre Catalán de la Piedra

Isabel Erades

Cònjuges:

Úrsula Jerònima Català (-1606)

Descendència:

[Pere d'Ambuesa](#)

Úrsula Polònia (-1604)

Úrsula (-1610)

Joaquima

Susana

Isabel Juana

Relacions:

Companys:

Jerónimo Martínez (1567)

Pedro de Villarreal (1567)

Jerónimo Lavall o Neulat (1572)

Pere Maseres

Jacques de Anduxes o de Pomar

Jeroni Oliver (1568)

[Pedro Vizcaino](#) (1568)

[Guillem del Rey](#) (1568)

Juan Barrera (1568)

[Gaspar Gregori](#) (1574)

Juan Bautista Abril (1582)
Juan Cambra
Francisco Chavarnach
Pieres Juan Román
Juan Do (1590)

Visures:

[Gaspar Gregori](#) (1582)

[Agostí Roca](#) (1582)

Procuradors:

Jerónimo Martínez (1567)

Lorenzo Cabrera (1577)

Juan Cambra (1590)

Béns:

Immables:

Pedrerà pròpia

Fonts:

Fonts primàries:

AMC.Aigües,C.9,s/n. Procés de 1669.

APP. Not. Miguel Joan Diego, 3.200.

AHN. Inquisició, leg..608,n.8

Bibliografia:

Arciniega (2001, II: 230)

Gómez-Ferrer (1995, I: 234)

Gómez-Ferrer (2014)

Llaguno (1829, III: 79)

Olucha (1987: 24)

Orellana (1930: 30)

Notes

*Ceán Bermúdez digué que era natural de Rubielos de Mora (Aragó). Posteriorment, Arciniega assenyala París.

** Se'ls documenta amb el cognom matern.

Pere d'Ambuesa

Nom:

Forma normalitzada:

Ambuesa, Pere d'

Formes alternatives:

Ambuesa, Pedro de

[Bueso, Pere](#)*

Dates:

Activitat professional:

1606-1659

Matrimoni:

1611

Defunció:

Ca.1666 **

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Cantería

“Obrero de villa” (1633)

Tracista

Estatus:

Mestre

Maestro arquitecto de cantería

Maestro de cantería y maestro de la Iglesia

Nueva de Rubielos de Mora (1612)

Altres:

Familiar de la Inquisició (1639-)

Confrare de Nostra senyora del Rosari de Lliria

Confrare del Santíssim Nom de Jesús de Lliria

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Perd la subhasta de l'assut de Castelló i Almassora (1618)

Visura a l'assut de Castelló (1625)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Cisterna de la plaça de l'Olm de la Pobla de Valverde (1612-)

Molí fariner de Puertomingalvo (1622)

Visura als molins en la Torreta de Cocentaina (1628)

Altres treballs:

Claustre sud del monestir de Sant Miquel dels Reis (1604, 1606 i 1623-1632)

Arcs de l'Església de Rubielos de Mora (1608-1616)

Remat de la torre de l'església de Puebla de Valverde (1612-)

Porxo del cementiri de Puebla de Valverde (1612-)

Graner del bisbe de Rubielos de Mora (1616)

Visura a un retaule del monestir de Nuestra Señora de la Rueda de Saragossa (1620)

Església d'Ademús (1626)

Reforçament dels fonaments de Rubielos de Mora (1627)

Remat de la torre campanar de Rubielos de Mora (1627)

Obres al convent de Nuestra Señora del Carmen de Rubielos de Mora (1633)

Traça de la torre parroquial de Alcublas (1633)

Visures a l'arxiprestal de Xelva (1638 i 1646)

Capella de la Comunió de l'església dels Sants Joans de València (1643)

Llocs:

Procedència:

València ***

Residència:

Rubielos de Mora (1606)

València (1625)

Lliria (1634-)

Treballs:

Rubielos de Mora (1608 i 1633)

Puebla de Valverde (1612)

Riu Millars (1618 i 1625)

Terol (1619)

Saragossa (1620)

Puertomingalvo (1622)

València (1623-1643)

Ademús (1626)

Cocentaina (1628)

Alcublas (1633)

Xelva (1638 i 1646)

Matrimoni:

Rubielos de Mora

Genealogia:

Pares:

[Joan d'Ambuesa](#)

Úrsula Jerònima Català (-1606)

Padrastr:

Joan Cambra ****

Sogres:

Miguel de Villanueva

Joana de Ramos

Cunyats

Catalina Villanueva
Joan Cambra ****
Francisco Villanueva

Cònjuges:

Mariana Villanueva

Descendència:

Úrsula Vicenta (1613-)
Pedro Jusepe (1615-)
Juana Ana (1617-)
Miguel Juan Martín (1619-)
Teodora (1622-)

Diega

Maria Ana

Gendres

Pere Joan Mir

Relacions:**Mentor:**

Joan Cambra ****

Companys:

[Joan Tell](#) (1618)

[Pedro del Sol](#) (1618)

Pedro Tell

José Ruiz

Bautistilla

Vicente Haya

Pedro Vizcaíno

Bernabé

Joanillo

Francisco Cubiqueta (1617)

Mathevico

Marco Gavella

Juan Fuentes

Juan Granja

Mateo Guinot

Juan Pérez

Esteban Rovira

Juan de la Sierra

Francisco Villanueva

Aprenents:

Vicente Mir

Sebastián de Roses

Jaume Fornet

Pablo Busca

Visures:

Albiniano de Rojas (1646)

Procuradors:

Vicente Mir

Luis Pueyo Torellas (1620)

Francisco Malo (1620)

Institucions

Inquisició (1639-)

Confraria de Nostra senyora del Rosari de Lliria

Confraria del Santíssim Nom de Jesús de Lliria

Béns:**Immables:**

Hort en Alboraià

Una casa i un hort a València

Fonts:**Fonts primàries:**

AMC. MC. 1618-1619, (17-05-1618).

AMC. Judiciari, 1624-1625.

AMC.Aigües,C.6,s/n. Visura d'experts (1624)

AMC.Aigües,C.6,s/n. Dictamen de Pere d'Ambuesa... (1625)

ARV. Diversos de Alcublas (1598-1660)

Bibliografia:

Arciniega (2001, II: 253-271)

Benito (1983: 670-672)

Gómez-Ferrer (1995)

Gómez-Ferrer (2014)

Llaguno (1829, III: 79)

López Azorín i Ferrer Orts (2008: 259)

Olucha (1987: 24)

Orellana (1967: 30-31)

Notes

* Hipòtesi d'Arciniega (2009)

**Tradicionalment s'assenyalava el 20 de novembre de 1632, però Arciniega ho va desmentir.

*** Llaguno digué que era de Lliria i Arciniega ha proposat València.

**** Joan Cambra es va casar amb sa mare, després sembla que amb la seua cunyada.

Joan Amposta

Nom:

Forma normalitzada:

Amposta, Joan

Formes alternatives:

Amposta, Juan

Dates:

Activitat professional:

1568-1597

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura del cup del Molí de Cap de Terme de Vila-real (1568a)

Visura de la sèquia del Molí de Cap de Terme de Vila-real (1568b)

Parada d'estacada davant l'assut de Vila-real (1581)

Reconstrucció de les sèquies de Vila-real (1581)

Reparació caseta de l'assut de Vila-real (1582)

Visura als fonaments de l'assut de Vila-real (1583)

Reparació d'un portell a la primera almenara de Vila-real (1591)

Escorredor del carreró de la casa de Castell de Vila-real (1597)

Altres obres a la Plana:

Traça d'unes torres de la muralla de Vila-real (1559)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Vila-real

Treballs:

Vila-real

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

Joan Debós (1568a i b)

Bernad Burgada (1568a)

Sebastià Duriart (1568a)

Companys:

[Ramon Broch](#) (1591a)

[Antoni Rogera](#) (1591a)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. Cla.311, f.28rº (1559)

AMVr. Cla.316, f.34vº (1568a)

AMVr. Cla.317, f.21vº (1568b)

AMVr. Cla.333, f.25vº (1597)

AMVr. D.1551/1581

AMVr. D.1205/1583

Bibliografia:

-

Notes

* -

Francesc Arboreda

Nom:

Forma normalitzada:

Arboreda, Francesc

Formes alternatives:

Arboleda, Francesc

Arboreda, Francisco

Arboleda, Francisco

Dates:

Naixement:

Ca.1581

Activitat professional:

1603-1635

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Mestre d'obres del Rei al Regne de València (1622-)

«Architecto del rey»

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Cano de la Rambla (1618-1622)

Mina de Santa Quitèria (1618-1622)

Assut de pedra picada de Castelló i Almassora (1618-1622)

Sèquia minada del Castell d'Almassora (1631-1634)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques/fluvials:

Paredons de l'obra nova del Túria

Visura al pont Nou de València (1603)

Casa de les Salines de l'Albufera (1623)

Visura de les goles de les sèquies del Magre (1625)

Altres treballs:

Cambra, oficines i Capella de Sant Lluís de la Casa Professa de València (1611 i 1621)

Església de la Casa Professa (1611 i 1621)

Visura a l'Església de Sant Esteve de València (1614)

Visura del segon creuer de l'Hospital de València (1620)

Visura Cartoixa Ara Christi del Puig (1621)

Visura de la Casa de Comèdies de València (1622a)

Visura del campanar de l'església de Sant Martí de València (1622b)

Obres del Palau del Real de València (1622c o 1632-1635)

Visura del Convent de Santa Clara de Xàtiva (1635)

Escala del Convent de Sant Domènec de València

Cimbori del Convent de Sant Domènec de València

Claustre del Convent de Sant Sebastià de València

Capelles del Convent de Sant Sebastià

Obres en el Convent de la Sang de Crist de València

Obres en el Convent de la Magdalena de Massamagrell

Obres en el Convent de Sant Blai de Sogorb

Llocs:

Procedència:

València

Residència:

València

Treballs:

Riu Millars (1618)

Riu Magre (1622)

València

Massamagrell

Sogorb

El Puig (1621)

Albufera (1623)

Xàtiva (1635)

Matrimoni:

Xàbia

Genealogia:

Pares:

Jeroni Arboreda

Oncles:

Joan Navarro, alies d'Arboreda

Relacions:

Companys:

[Jeroni Negret](#) (1618)

[Guillem Roca](#) (1618)

Visures:

[Joan Tell](#) (1618)

Juan Paradís (1621)

[Jeroni Negret](#) (1622b i 1625)

Francesc Català (1622b)

Jeroni Laranyaga (1622b)

Vicent Mabres (1622c)
Jeroni Crespo (1622c)
Lleonart Esteve (1622c)
Pere Torner (1622c)
Joan Gaube (1622c)
Vicent Sabater (1622c)
[Gaspar Merino](#) (1625)

Procuradors:

Bertomeu Abella (1618)
Pedro Vilallave (1618)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

ACA, Consell d'Aragó, LEG.706, D.62/2

AMC. MC. 1618-1619, s/f. (8-04-1618).
AMC. PN. Pere Romeu, C.329 s/f
AMC. Aguas, Caixa X, núm X. Proceso instado por la villa...
AMC. Judiciari, 1624-1625, s/f. 20-03-1625.
AMC. Aigües, C.6, s/n. Actas de las reuniones...
AHNOB, OSUNA, C.593, D.9-10

Bibliografia:

Arciniega (2009)
Melió (1991)
Olucha (1987: 24-25)
Pingarrón Seco (1984: 36)

Notes

-

Joan Baixet

Nom:

Forma normalitzada:

Baixet, Joan

Formes alternatives:

Vaixet, Joan

Dates:

Activitat professional:

1603-1618

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1618)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Col·legi Corpus Christi de València (1602-1603)

Església de Sant Esteve de València (1613)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

València

Riu Millars (1618)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

Joan Maria (1602)

[Bertomeu Abril](#) (1602)

Visures:

[Joan Tell](#) (1618)

[Pere Bueso](#) (1618)

[Antoni Picó](#) (1618)

[Tomàs Mellado](#) (1613 i 1618)

Antoni Dexado (1613)

Fiador:

[Tomàs Mellado](#) (1612)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC, 1617-1618 (1618-04-18)

Bibliografia:

Benito (1981: 105)

Ferrer Orts (1993: 188)

Olucha (1987: 83)

Pingarrón (1983: 35)

Notes

* .

Joan Betí

Nom:

Forma normalitzada:

Betí. Joan

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1564-1566

Defunció:

Ca .1567

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatu:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Empedrament de l'assut de Castelló (1564)

Subministrament pedra per als llavadors del camí Fadrell (1565)

Altres obres a la Plana:

Reforma de la coberta de l'Arxiu de Castelló (1565)

Brançal de la capella del cementiri de Castelló (1566)

Peiró d'En Belsa

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Regne de França *

Residència:

-

Treballs:

Castelló de la Plana (1564-1566)

Genealogia:

Cònjuges:

Elisabet Sorlí (1565)

Descendència:

Francesc Betí Sorlí (1565) **

Joan Betí Sorlí (1565) **

Pere Betí Sorlí (1565)

Relacions:

Companyys:

-

Procurador de:

Bedisa

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1564-1565

AMC. MC. 1565-1566

AMC. MC. 1567-1568

AMC. MC. 1569-1570

AMC. PN. Joan Castell. Antigua caixa 43.

AMC. PN. Lluís Sorolla (1565)

AMC. Aigües, C.3, D.27. f. 23rº.

Bibliografia:

Olucha (1987: 27)

Olucha (2010: 394)

Notes

* Proposta d'Olucha

** Pedrapiquers. Francesc va ser format per

Pere Maseres de Betxí i treballà a Sant

Miquel dels Reis

Ramon Broch

Nom:

Forma normalitzada:

Broch, Ramon

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1591-1592

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Adob de la pedra per a l'almenara de l'assut de Vila-real (1591-1592)

Visura per a fer una parada temporal a Vila-real (1591)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Vila-real (1591-1592)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Damià Mendes](#)

Antoni Planes

[Antoni Rogera](#)

[Joan Amposta](#)

Antoni Gonçalves

Bernat Santa Oliaria

Francesc de Tula

Joan Barrera

Joan Frare

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. D.1.205/1583

Bibliografia:

-

Notes

* -

Pere Bueso

Nom:

Forma normalitzada:

Bueso, Juan

Formes alternatives:

[Ambuesa, Pere](#)*

Dates:

Activitat professional:

1618

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1618)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Riu Millars (1618)

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

[Joan Tell](#) (1618)

[Antoni Picó](#) (1618)

[Joan Baixet](#) (1618)

[Tomàs Mellado](#) (1618)

Companys:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC, 1617-1618 (1618-04-18)

Bibliografia:

Arciniega (2009)

Olucha (1987: 29)

Notes

* Hipòtesi d'Arciniega

Joan de Camino

Nom:

Forma normalitzada:

Camino, Joan de

Formes alternatives:

Camino, Johan de

Camino, Joan del *

Dates:

Activitat professional:

1534-1578

Defunció:

ca. 1586 *

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Fonter (1534-1546) *

Estatus:

Mestre

«Maestro de ciudad» a Saragossa (1562-1566) *

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Reparació de l'assut de Vila-real (1564)

Altres obres a la Plana:

Fonaments dels baluards dels portals d'Onda, València i Castelló a Vila-real (1544)

Torre de guaita del Millars (1553-1554)

Portal de la Fira a Castelló (1542)

Altres obres hidràuliques:

Abastiment d'aigua a Conca (1534) *

Visura d'un molí a Saragossa (1562) *

Visura d'un molí al monestir de Altabas a Saragossa (1569) *

Canal de Tauste (1577) *

Puente del Gállego (1578) *

Altres treballs:

Capella de Santa Úrsula i les 11.000 verges al claustre de la verge del Pilar a Saragossa (1562) *

Casa i carnisseries prop del castell dels jueus a Saragossa (1570) *

Llocs:

Procedència:

Ajo. Senyoriu de Biscaia.

Residència:

Zaragoza (1551)

Treballs:

Conca (1534) *

Castelló (1542)

Vila-real (1544 i 1564)

Zaragoza (1551-1578) *

Almassora (1553-1554)

Genealogia:

Familiars:

[Sancho de Camino](#) (1553, 1554 i 1564)

[Pedro de Camino](#) (1553-1554)

Rodrigo del Camino *

Domingo del Camino *

Conjugues:

Catalina Solorzano (1552)

Mariana de Sos (ca. 1562)

Francisca Torrijos (1579)

Relacions:

Companys:

Martín de Mañaria (1570) *

Hernando Gutiérrez Rozas (1577) *

Guillem Tusarón (1578) *

Joan de Landerri (1578) *

Juan de Zumista (1578) *

Martín de Salinas (1578) *

Gerónimo Sánchez (1578) *

Visures:

Martín de Tudela (1562) *

Pedro Peralta (1569) *

Aprenents:

Martín de Arayz (1554) *

Marín de Celaeta (1555) *

Juan de Raso (1555) *

Pedro de Ytrabe (1556) *

Esteban de Leturia (1575) *

Joan de San Juan (1588) *

Andrés Alcober (1577) *

Béns:

Immobles:

Una casa en Saragossa, parròquia de Sant Miquel (1551) *

Valor fiscal:

52.742 sous (1579) *

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr, Cla.315

AMVr. 1.554/1544 Llibre de murs i valls

AMVr. 1.553/1544 Llibre de murs i valls

AL. Administració de les obres de la torre reial, dita de Millars

Bibliografia:

Aparici (2006: 145)

Blázquez i Pallaruelo (1999: 580-583) *

Gómez Urdáñez (1988: 86, 378 i 379) *

Olucha (1987: 30)

Pardo Nàcher (2012: 117)

Notes

* Es possible que el Joan de Camino documentat a la Plana siga diferent al d'Aragó documentat per Gómez Urdáñez (1988) i Blánquez i Pallaruelo (1999), encara que coincideix la procedència i la cronologia.

Pedro de Camino

Nom:

Forma normalitzada:

Camino, Pedro de

Formes alternatives:

Camino, Pere de

Dates:

Activitat professional:

1544-1556

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Reparació d'una arcada a l'assut de Vila-real (1547-1548)

Boca de la sèquia a l'assut de Castelló (1550)

Obra del molí Nou del Consell a Vila-real (1552)

Altres obres a la Plana:

Fonaments dels baluards dels portals d'Onda, València i Castelló a Vila-real (1544)

Fonaments dels baluards de la torre cantonera a Castelló (1545)

Torre de guaita del Millars (1553-1554)

Arc de la sala del Consell de Vila-real (1556)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Ajo. Senyoriu de Biscaia.

Residència:

-

Treballs:

Vila-real (1544, 1547-1548, 1552)

Castelló de la Plana (1545)

Almassora (1550 i 1555)

Genealogia:

Familiars:

[Sancho de Camino](#)

[Joan de Camino](#)

Rodrigo de Camino

Relacions:

Companys:

-

Béns:

Animals:

Un cavall (1556)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN. Miquel Feliu. Antiga caixa 92. (1545)

AMC. Aigües, C.3 s/n. Cuentas de Joan Peris, administrador del azud.

AMVr. Cla.302

AMVr. Cla.303

AMVr. Cla.305

AMVr. Cla.308

AMVr. Cla.310

AMVr. 1.554/1544 Llibre de murs i valls

AMVr. 1.553/1544 Llibre de murs i valls

AL. Administració de les obres de la torre reial, dita de Millars

Bibliografia:

Aparici (2006)

Blázquez i Pallaruelo (1999: 584) *

Olucha (1987: 30)

Pardo Nàcher (2012: 117)

Pomar (1971: 44)

Traver (1909: 134)

Notes

* Els autors proposen que també es coneix amb aquest nom a Juan Bélez.

Sancho de Camino

Nom:

Forma normalitzada:

Camino, Sancho de

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1556-1582

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Mestre major de la torre del Millars

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Canal en l'almenara del Castell a Vila-real (1556)

Arquet d'un pou a Vila-real (1563)

Reparació de l'assut de Vila-real (1564)

Adobar pedres del pou de la plaça de Vila-real (1565)

Cup del molí de cap de Terme a Vila-real (1568-1569)

Assentar la sala dels corrents de Vila-real (1570)

Assentar i anivellar el corrent d'Almassora (1571)

Talla pedra per a l'assut de Castelló (1571)

Emplomar pedres del pou de la plaça de Vila-real (1572)

Anivellar un molí a Castelló (1581)

Anivellar el Sequiol de Castelló (1581)

Visura a l'assut de Vila-real (1582)

Perd la subhasta per a l'adob de l'arcada de l'assut de Vila-real (1582)

Altres obres a la Plana:

Portal de València (1563)

Arcada de la carnisseria de Vila-real (1572)

Visura a la creu del pont de Santa Quitèria (1581)

Altres obres hidràuliques:

Sitges de Burjassot (1573-1574)

Altres treballs:

Torre de guaita del Millars (1553-1554)

Llocs:

Procedència:

Ajo. Senyoriu de Biscaia.

Residència:

Borriol (1563-)

Treballs:

Vila-real (1563)

Almassora (1553, 1554 i 1571)

Burjassot (1573-1574)

Castelló (1581)

Genealogia:

Familiars:

[Pedro de Camino](#)

[Joan de Camino](#)

Rodrigo de Camino

Cònjuge:

Úrsula Torres

Relacions:

Companys:

Bernat Burgara (1569)

Visura:

[Macià Forner](#) (1582)

[Francesc Vilafranca](#) (1582)

[Joan Lloret](#) (1582)

Béns:

Mobles:

Un carro (1563)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1570-1571.

AMC. MC. 1571-1572.

AMC. PN. Marc Arrufat. Antiga caixa 11.

AMC. Aigües, C.3, D.27

AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut. Procés de les viles de Castelló de la Plana y Almassora ab la vila de Borriana (1668).

AMVr. CLA.308

AMVr. CLA.313

AMVr. CLA.314

AMVr. CLA.315

AMVr. CLA.316

AMVr. CLA.317

AMVr. CLA.319

AMVr. CLA.325

AMVr. 1.554/1544 Llibre de murs i valls

AMVr. 1.553/1544 Llibre de murs i valls

AMVr. D.1.204/1581

AL. Administració de les obres de la torre
reial, dita de Millars

Bibliografia:

Aparici (2006)

Doñate (1984)

Expósito Navarro (2005: 71)

Olucha (1987: 31)

Pardo Nàcher (2012)

Pomar (1971: 44)

Ros (1983)

Notes

-

Pedro de la Carrera

Nom:

Forma normalitzada:

Carrera, Pedro de la

Formes alternatives:

Quarrera, Pedro de la

Pere *

Dates:

Activitat professional:

1518-1529

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Vila-real (1518-1519)

Assut de Castelló (1522) **

Anivellació corrents de la Plana (1528)

Sèquia nova de l'assut de Borriana (1529)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Senyoriu de Biscaia

Residència:

Terol (1518)

Xàtiva (1529)

Treballs:

Vila-real (1518-1523)

Almassora (1526)

Borriana (1529)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Joan de Legaspi](#) (1519)

[Sancho de Guernica](#) (1522)

Sancho de Legarce (1523)

[Domingo Vizcaino](#) (1528)

[Pedro de Ribas](#) (1528)

[Pedro de la Torre](#) (1528)

Ferança de:

[Miquel de Maganya](#) (1524) *

Béns:

Animals:

100 moltons (1518)

100 cabrons (1518)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. MC. 62

AMVr. MC. 63

AMVr. CLA.290

AMVr. CLA.292

AMVr. CLA.293

AMVr. CLA.294

AMC. MC.1526

AMC. PER. 1522.

AMC. Aigües, C.2, D.16

AHNOB, OSUNA, CP.213, D.6

Bibliografia:

Aparici (1996)

Aparici (2006: 147-148)

Aparici (2016: 273)

Felip Sempere i García Edo (2003: 57-58)

Morales (2016)

Serra (2014a: 13)

Notes

* En la comptabilitat de l'assut es parla d'un ferança anomenat mestre Pere, podria ser [Pere Vilanova](#) o [Pedro de Carrera](#), però hi ha més probabilitat de que siga el segon per estar citat als capítols.

** En els capítols de l'assut surt com a mestre que comença l'obra, tot i que finalment la va acabar [Maganya](#).

Tomàs Casavella

Nom:

Forma normalitzada:

Casavella, Tomàs

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

-

Ocupacions:

Activitat:

Fuster

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Reparació de pous a Castelló

Visura a la sèquia comuna de Castelló i

Almassora (1618)

Altres obres a la Plana:

Túmulo del rei a l'església Major de Castelló

(1621)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Castelló de la Plana

Treballs:

Riu Millars (1618)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visura:

[Joan Tell](#) (1618)

[Francesc Galiança](#) (1618)

[Tomàs Forner](#) (1618)

[Bertomeu Tena](#) (1618)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN, Pau Caperó, C.76

AMC. MC, 1620-1621.

Bibliografia:

Olucha (1987: 32)

Notes

* -

Pere Compte

Nom:

Forma normalitzada:

Compte, Pere

Formes alternatives:

Comte, Pere

Gironès, Pere *

Campos, Pere de *

Dates:

Naixement:

1430 [?]

Activitat professional:

1454-1506

Defunció:

1506

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Maestre major del gremi de pedrapiquers de València

Honorable mestre de les obres de la ciutat de València

Mestre major de la catedral de València

Mestre de l'obra de la seu de Tortosa

Mestre major d'obres del rei

Alcaide i guarda vitalici de la Llotja de València

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visures a l'assut de Vila-real (1475, 1478, 1501 i 1504)

Visura del pont de la Rambla (1486)

Altres obres a la Plana:

Església major de Vila-real (1480-1495)

Ermita de la Mare de Déu de Gràcia (1486)

Altres obres hidràuliques:

Visura al pont de Pajazo a Requena (1485)

Pont del Real de València (1476, 1479, 1491)

Palanca del pont del Mar a València (1476)

Escales del pont de Serrans a València (1476)

Pont de la sèquia de Rascanya (1497)

Visura per al transvasament Cabriel-Xúquer-Túria (1500)

Altres treballs:

Capella reial del monestir de Sant Domènec a València (1454-1455)

Almodí de València (1455-1457)

Portal de Quart de València (1466-1468)

Torres del Portal Nou de València (1469-1671)

Torre de Santa Catalina a València (1472-1478)

Catedral de València (1476-1506)

Capella de Joan Albarrazi a l'església de Sant Nicolau de València (1476)

Casa senyorial dels Pròxita en Alcosser (1476-1478)

Llotja de València (1483)

Escala del pati del palau de la Diputació General del Regne (1482)

Casa dels Pròxita a València (1490)

Casa senyorial de Llutxent

Casa senyorial dels ducs de Gandia a València (-1499)

Casa senyorial del senyor de Moixent a València (1491)

Visura al camí de Xiva (1495)

Visura Seu de Santa Maria a Gandia (1498)

Visura seu de Saragossa (1498 i 1500)

Casa del pes de la farina a València (1499)

Catedral d'Oriola (1505)

Llocs:

Naixement:

Girona. Catalunya (ca. 1430)

Residència:

València (1449-)

Treballs:

València (1454-)

Vila-real (1475-1504)

Alcosser (1476-1478)

Tortosa (1477-1490)

Requena (1485)

Almassora (1486)

Llutxent

Gandia (1498)

Saragossa. Aragó (1498 i 1500)

Oriola (1505)

Defunció:

València

Genealogia:

Pares:

Gironí, Pere

Cònjuges:

Isabel Rausell

Esperança Sanchis

Fills:

Úrsula

Miquel Joan

Francesc

Relacions:

Instructors:

Antoni Dalmau

Francesc Baldomar

Companys:

Joan Lopiz (1455-1457)

Joan Reig (1455-1457)

Miquel Navarro (1457)

Joan de Cabeçon (1457)

Nicolau Bonet (1457)

Pere Piquer (1476)

Joan Ibarra (1483-1486)

Juan Guas (1484-1486)

Joan Peris (1486)

Joan Birbesques (1487)

Miquel Peris (1493)

Pere Bevia (1500)

Deixebles:

[Joan de Corbera](#) (1502)

Antoni Queralt

[Miquel de Maganya](#)

Institucions:

Gremi de pedrapiquers de València

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. MC.32

AMVr. MC.34

AMVr. MC.49

AMVr. Cla.283

AMVr, PER. 9.999/1480

AMVr. PER. 9.996/1481

AMVr. PER. 9.997/1481

AMVr. PER. 9.999/1482

AMVr. PER. 9.999/1483

AMVr. PER. 9.999/1485

AMVr. PER. 9.999/1495

Bibliografia:

Aparici (1996: 165)

Pi i Pons (2002)

Vidal Franquet (2005)

Zaragoza (1996)

Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007)

Notes

* Possibles denominacions amb que alguns autors l'han identificat durant els seus primer anys de carrera.

Joan de Corbera

Nom:

Forma normalitzada:

Corbera, Joan de

Formes alternatives:

Corvera, Joan de

Corbera, Johan de

Corvera, Johan de

Corbera, Joannes

Corbera, Juan Bautista

Corbera, Joannot

Dates:

Activitat professional:

1486-1539

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Conseller municipal de València (1511)

Estatus:

Mestre

Mestre d'obra de la Llotja de València (1506-1536)

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Vila-real (1519)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques/fluvials:

Casilici de la creu patriarcal del pont de Serrans de València (1538-1539)

Altres treballs:

Palau dels Borja a València (1492)

Capella del gremi d'armers de la Catedral de València (1492-1505)

Capella funerària de Joan de Vich a València (1494-1495)

Casa del bisbe de Tortosa (Alonso de Aragón) en València (1499)

Escala de la Diputació del General a València

Llotja de València (1486-)

Palau Reial (1501)

Ampliació de la capella de la Pau a l'església de Santa Catalina de València (1510-1512)

Casa del noble Manuel de Vilanova (1511)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1492-)

Treballs:

València (1492-)

Vila-real (1519)

Genealogia:

-

Relacions:

Mestres:

[Pere Compte](#)

Companys:

[Miguel de Maganya](#) (1499 i 1510)

Joan Ivarra

García de Toledo o García de Bargas (1492-1505)

[Rodrigo de Nava](#) (1501)

Visures:

[Miguel de Maganya](#) (1519)

Institucions:

Gremi de pedrapiquers de València

Consell de València (1511)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. CLA.290, f.11rº.

Bibliografia:

Aldana Fernández (1988: 125)

Corbalán de Celís-Durán (2007: 115)

De las Heras Esteban (2003: 21)

Gómez-Ferrer (2011)

Gómez-Ferrer i Corbalán de Celís (2009)

Martínez Vinat (2018: 538)

Zaragozá i Gómez-Ferrer (2007: 422)

Notes:

-

Josep Dols

Nom:

Forma normalitzada:

Dols, Josep

Formes alternatives:

Dolz, Josep

Dolç, Josep

Dates:

Activitat professional:

1672-1688

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Majoral del gremi d'obrers de vila de Castelló

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Paret i canal a l'assut de Castelló i Almassora (1673)

Assut de Castelló i Almassora (1668)

Demolició d'una penya a l'assut de Castelló i Almassora (1673)

Assut del riu Sec de Castelló (1688)

Altres obres a la Plana:

Torre campanar del convent de Santa Bàrbara (1669)

Treballs al Lledó de Castelló (1677)

Reedificació de l'església de Sant Joan de Castelló (1686)

Obres a l'estudi de gramàtica de Castelló (1688b)

Obres a la casa del mestre de Castelló (1688c)

Obres a la casa de la neu de Castelló (1688d)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Castelló de la Plana

Treballs:

Castelló de la Plana

Genealogia:

Descendents:

Josep Dols, menor

Relacions:

Formadors:

[Pere Vilallave](#)*

Companyans:

[Bertomeu Manyà](#) (1668)

Institucions:

Gremi d'obrers de vila de Castelló (1672)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1671-1674, s/f.

AMC. Aigües, C.8, D.55

AMC. PN. Jaume Cases, C.289.

AMC. Escriitures de la vila, PN. Jaume Cases, C. 14.

AMC. Escriitures de la vila, PN. Jaume Cases, C. 18.

AMC. Escriitures de la vila, PN. Pere Figuerola, C. 19.

Bibliografia:

Gil Vicent (1991)

Olucha (1987: 36)

Sánchez Gozalbo (1945: 13)

Notes

* Hipòtesi d'Olucha

Francesc Figuerola

Nom:

Forma normalitzada:

Figuerola, Francesc

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

-

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1620)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Pont del Mar de València (1591)

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Xàtiva

Treballs:

Riu Túria (1591)

Riu Millars (1620)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visura:

[Tomàs Panes](#) (1620)

Companyes:

Joan Inglés (1591)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMV. Aguas, C.5, s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomàs Comes, expertos nombrados por las villas de Castellón y Almazora, sobre la fábrica del azud, acequia y cañón. [Apèndix A27](#).

Bibliografia:

Arciniega (2009)

Pardo Nàcher (2017-2018)

Notes

*

Macià Forner

Nom:

Forma normalitzada:

Forner, Macià

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1582

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura als assuts de la Plana (1582)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Riu Millars (1582)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visura:

[Sancho de Camino](#) (1582)

[Francesc Vilafranca](#) (1582)

[Joan Lloret](#) (1582)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut.

...(1668)

Bibliografia:

-

Notes

*

Tomàs Forner

Nom:

Forma normalitzada:

Forner, Tomàs

Formes alternatives:

Forner, Thomàs

Dates:

Activitat professional:

1618-1622

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a la sèquia comuna de Castelló i

Almassora (1618)

Sèquia sobre el riu Sec de Castelló (1621-1622)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Riu Millars (1618)

Castelló (1621)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visura:

[Joan Tell](#) (1618)

[Francesc Galiança](#) (1618)

[Tomàs Casavella](#) (1618)

[Bertomeu Tena](#) (1618)

[Pedro del Sol](#) (1622)

[Guillem Roca](#) (1622)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN, Pau Caperó, C.76

AMC. MC, 1621-1622 (1622-03-06)

Bibliografia:

Olucha (1987: 41)

Notes

*

Joan de Fuentemar

Nom:

Forma normalitzada:

Fuentemar, Joan de

Formes alternatives:

Fuentemar, Johan de

Dates:

Activitat professional:

1525-1528

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a un arc de l'assut de Vila-real (1525a)

Assut de Castelló (1525b)

Altres obres a la Plana:

Adobar portal de Castelló a Vila-real (1528)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Vila-real (1525, 1528 i 1529)

Almassora (1525)

Genealogia:

-

Relacions:

Superiors:

[Miquel de Maganya](#) (1525b) *

Companys:

Joan Ramos (1525a)

Nebot de Miquel de Maganya (1525 a)

[Joan de Vidanya](#) (1525b)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. MC.64,d.98rº

AMVr. CLA.293,f.9rº

AMVr. CLA.294

AMC. Aigües, C.2, D.16.

Bibliografia:

-

Notes

* Aquesta dada es pressuposa al tenir en compte que l'obra de l'assut fou contractada per [Maganya](#).

Francesc Galiança

Nom:

Forma normalitzada:

Galiança, Francesc

Formes alternatives:

Galiana, Francesc

Galiana de la Lancha, Francesc

Dates:

Activitat professional:

1593-1620

Defunció:

Ca.1627*

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Expert en l'art de l'arquitectura (1605)

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Fortificació de la sèquia de els argamasses de Vila-real (1597)

Visures a l'assut de Castelló i Almassora (1604 i 1618)

Visura a l'assut de Vila-real (1605)

Reparació assut de Vila-real (1606)

Anivellació de l'assut de Castelló i Almassora (1619)

Visura d'una penya de l'assut de Castelló i Almassora (1620)

Traça d'un canal sobre el riu Sec de Castelló (1621)

Altres obres a la Plana:

Torre campanar de Castelló (1593)

Nova llotja de Castelló (1605)

Capitell de la torre campanar de Castelló (1609)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Visura església de Sant Esteve de València (1606)

Llocs:

Residència:

València

Castelló (1593-)

Treballs:

Almassora

Vial-real (1597, 1605 i 1606)

Castelló

València

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Guillem del Rey](#) (1593)

Pere Grosali (1593)

Marc Volsanyes (1593)

Antoni Saura (1593)

Joan Saura (1593)

Joan Miralles (1597)

Pere Navarro (1597)

[Antoni Rogera](#) (1606)

Visures:

[Joan Rigor](#) (1604)

[Joan Tell](#) (1604, 1618 i 1619)

[Francesc Tirado](#) (1604)

[Guillem del Rey](#) (1606)

Pere Grosalfí (1606)

[Tomàs Forner](#) (1618)

[Tomàs Casavella](#) (1618)

[Bertomeu Tena](#) (1618)

[Guillem Roca](#) (1619)

Antoni Joan Ripollés (1619)

[Pere Vizcaino](#) (1605)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN. Joan Castell

AMC. MC. 1602-1603

AMC. MC. 1604-1605

AMC. MC. 1609-1610

AMC. MC. 1618-1619

AMC. MC. 1619-1620

AMC. MC. 1620-1621

AMC. MC. 1624-1625

AMC. MC. 1626-1627

AMVr. 1209/1605

AMVr. 1205/1583

Bibliografia:

Olucha (1987: 44-45)

Olucha (2004)

Pingarrón (1983: 30)

Traver Tomàs (1946: 349)

Notes

* La seua muller ja era vídua aquell any.

Miquel Gandiano

Nom:

Forma normalitzada:

Gandiano, Miquel

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1583-1584

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a la reparació d'una arcada de l'assut de Vila-real (1584a)

Rearc de l'assut de Vila-real (1584b)

Altres obres a la Plana:

Ànima de coure per a una creu de pedra del Pont de Santa Quitèria (1583)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València

Treballs:

Vila-real (1583-1584)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Damià Mendes](#) (1584)

[Antonio Ribera](#) (1584)

[Pere Marimón](#) (1583)

Visura:

[Guillem del Rey](#) (1584)

[Joan d'Ambuesa](#) (1584)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. Cla.326, f.66v

AMVr. D.1204/1581

AMVr. D.1551/1581

Bibliografia:

Doñate (1972: 113)

Notes

*

-

Antoni Granelles

Nom:

Forma normalitzada:

Granelles, Antoni

Formes alternatives:

Granelles, Anthoni

Dates:

Activitat professional:

1574-1584

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Reparació de l'assut de Borriana (1580)

Talús de l'assut de Vila-real (1582-1584)

Rearc de l'assut de Vila-real (1585-1584)

Altres obres a la Plana:

Assentament de ferros en la torre del Grau de Castelló (1574)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Roniera, Bisbat de Tula. Regne de França

Residència:

Almassora (1582)

Treballs:

Castelló (1571 i 1574)

Borriana (1580)

Vila-real (1582-1584)

Genealogia:

Germans:

Joan Granelles (1571)

Familiars:

Esteve Granelles

Pere Granelles

Relacions:

Companyys:

[Pere Pujades](#) (1583)

Francesc Llors (1584)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN. Domènec Beltrán, antiga caixa 21.

AMC. PN. Andreu Serra, antiga caixa 194.

AMC. 1574-1575

AMVr. D.1204/1581

AMVr. D.1551/1581

Bibliografia:

Olucha (1987: 47-48)

Pardo Nàcher (2016)

Notes

* -

Gaspar Gregori

Nom:

Forma normalitzada:

Gregori, Gaspar

Formes alternatives:

-

Dates:

Naixement:

Ca.1515-1520

Activitat professional:

1539-1591

Matrimoni:

1539-10-01

Defunció:

Ca.1592

Ocupacions:

Activitat:

Fuster

Tracista

Estatus:

Mestre

Mestre de obra de la fusta

Mestre fuster del rei (1547-1563)

Mestre fuster de la casa de la Diputació (1563-)

Mestre major (1574)

Mestre d'obres

Ingenier (1574)

Sobrestant (1574)

Arquitector (1574)

Mestre del Palau del Real

Expert de la Fàbrica Nova del Riu Túria

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Cessió dels criats per a la reparació assut de Vila-real (1564)*

Visura a la sèquia de les argamasses de Vila-real (1564)*

Anivellar Corrents de la Plana (1567)

Visura al Corrent de Vila-real (1576 i 1577)

Visura dels assuts del Millars (1582)

Altres obres a la Plana:

Aprovisionament de fusta per a la casa de la artilleria de Vila-real (1544)*

Venda d'una biga al Consell de Vila-real (1563)*

Altres obres hidràuliques/fluvials:

Visura a la sèquia de Mislata (1548)

Obres de la Casa de María Carròs Milà (1554-1560)

Visura a la sèquia del Rei, prop de l'Albufera de València (1570)

Visura per portar aigua del Xúquer a l'Albufera de València (1579)

Visura a l'aqüeducte de l'Ull de Bou de Lliria (1575)

Visura a les sèquies de Llombai i Alginet

Visura a la sèquia de Montcada

Visura pont de Sant Josep a València (1590)

Visura al pont del Mar de València (1591)

Altres treballs:

Obres al castell d'Alberic (1539)

Obres a l'hostal d'Alberic (1539)

Obres del Palau del Real de València (1541)

Reconstrucció de les infermeries de febres de l'Hospital General de València (1546)

Biblioteca del duc de Calabria (1546)

Sala Nova de la Casa de la Diputació de València (1563-1565)

Traça de la Obra Nova de la Seu (1566-)

Torreó de la Casa de la Diputació de València (1567)

Traça de la casa del General de Tall a València (1571)

Casa d'armes de València (1574)

Traça de l'església del Salvador de Cocentaina (1576)

Obres al Palau de la Generalitat (1578)

Obres a la sagristia de l'església de Sant Martí de València

Obres de l'església del Patriarca a València (1583-)

Llocs:

Procedència:

València

Residència:

València

Treballs:

Alberic (1539)

Mislata (1548)

Riu Millars (1567, 1577 i 1582)

Albufera de València (1570)

Lliria (1575)

Cocentaina (1576)

València

Montcada

Genealogia:

Pares:

Joan Gregori (-1547)

Germans:

Tomàs Gregori

Cònjuges:

Úrsola Carbonell (1539-)

Joana Eslava

Descendència:

Leudonia Gregori

Gendres:

Joan Martínez (1574-)

Nebots:

Joan Gregori

Relacions:

Formador:

Tomàs Gregori

Companys:

Vicent Oliva (1539)

[Miquel Porcar](#) (1566 i 1567)

[Joan d'Alacant](#) (1567)

[Genís Linares](#) (1567)

[Joan d'Ambuesa](#)

Pere Vilanova (menor)

Joan Vergara

[Joan de Vidanya](#)

Alonso de Covarrubias

Visures:

[Joan d'Ambuesa](#) (1582)

[Agostí Roca](#) (1582)

Francesc Antón (1590)

Joan Salvador (1590)

[Guillem Rey](#) (1590)

Antoni Real (1591)

Antoni Joan Ripollés (1591)

Socis de taller:

Esteban Ravanals (1584-)

Tomàs Gregori (1547-)

Institucions:

Gremi de fusters de València (1541-)

Confraria de la Mare de Déu dels

Desemparats i sants màrtirs

Béns:

Immables:

Taller propi

Unes cases a la parròquia de Sant Martí de València

Horts a Russafa

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Aigües, C.9, Proceso instado por las villas de Castellón y Almazora contra la de Burriana acerca del derecho de esta última para poder edificar y reparar el azud (1668/03/23).

AMC. MC.1576-1577.

AMC. PN, Joan Castell, C.26 (1567-08-27).

AMVr. Cla.302, 36rº i vº. (1544)

AMVr. Cla.314, f.14rº i 44vº (1563)*

AMVr. Cla.315,f.26rº (1564)*

AMVr. Cla.316, f.16vº (1567)

AMVr. Cla.321, ceda d'obres (1577)

APP. PN, Baltasar Torres de Margens, Sig.25.668.

ARV. Gremi de fusters, llibre 181.

Bibliografia:

Alcahalí (1897: 37)

Arciniega (2001)

Castillo del Carpio (2013: 134)

Gómez-Ferrer (1993)

Gómez-Ferrer (1995a)

Gómez-Ferrer (1995b)

Llopis Verdú (2002)

Martí Ferrando (1996)

Martínez Aloy (1909-1910)

Melió (1991)

Olucha (1987: 48)

Pingarrón (1984)

Sánchez-Robles (1993)

Sanchis Ibor (2010: 59 i 60)

Sanchis Sivera (1909: 68)

Torres Caballero (2018)

Notes

* En algunes obres realitzades a la Plana, se'l podria confondre amb Narcís Gregori, ja que en alguns documents sols indica «mestre Gregori».

Narcís Gregori

Nom:

Forma normalitzada:

Gregori, Narcís

Formes alternatives:

Gregori, Arcís

Dates:

Activitat professional:

1563-1596

Ocupacions:

Activitat:

Fuster

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Borriana (1563)

Cessió dels criats per a la reparació assut de Vila-real (1564)*

Visura a l'assut de Borriana (1569 i 1596)

Altres obres a la Plana:

Aprovisionament de fusta per a la casa de la artilleria de Vila-real (1544)*

Venda d'una biga al Consell de Vila-real (1563)*

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1563-1564)

Treballs:

Borriana (1563-1569 i 1596)

Vila-real (1564)

Genealogia:

Familiars:

**

Muller:

Anna Montoro

Relacions:

Institucions:

Gremi de fusters de València (1540-)

Béns:

Criats (1564)*

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. Cla.314, f.14rº i 44vº (1563)*

AMVr. Cla.315, f.26rº (1564)*

AHNu. C.12, REG.828.

AHNu. MC. 1566-1583

AHNu. MC. 1592-1617

ARV. Gremi de fusters, llibre 180, f.32vº.

Bibliografia:

Felip (1987)

Gómez-Ferrer (1995: 320)

Notes

* En algunes obres realitzades a la Plana, se'l podria confondre amb Gaspar Gregori, ja que en alguns documents sols indica «mestre Gregori».

** No era del mateix llinatge que Gaspar Gregori

Sancho de Guernica

Nom:

Forma normalitzada:

Guernica, Sancho de

Formes alternatives:

Guarnica, Sancho de

Dates:

Activitat professional:

1521-1522

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Vila-real (1521-1522)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Guernika-Lumo, senyoriu de Biscaia

Residència:

-

Treballs:

Vila-real (1521-1522)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Superiors:

[Pedro de la Carrera](#) (1521)

Companys:

[Joan de Legaspi](#) (1522)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. Cla.291

AMVr. Cla.293

Bibliografia:

-

Notes

*

Joan de Legaspi

Nom:

Forma normalitzada:

Legaspi, Joan de

Formes alternatives:

Legaspia, Joan de

Legazpi, Joan de

Gaspa, Joan de la*

Dates:

Activitat professional:

1503-1528

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Vila-real (1518-1519)

Visura a l'assut de Castelló (1525)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Catedral de València (1503)

Llocs:

Procedència:

Legazpi. Senyoriu de Biscaia

Residència:

-

Treballs:

València (1503)

Vila-real (1518-1523)

Almassora (1525)

Genealogia:

-

Relacions:

Superiors:

[Pedro de la Carrera](#) (1519)

Companys:

[Sancho de Guernica](#) (1522)

Procuradors:

Sancho de Legarce (1523)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. CLA.291

AMVr. CLA.292

AMVr. CLA.293

AMVr. CLA.294

AMC. MC.1524-1525

Bibliografia:

Aparici (1996: 176-177)

Olucha (1987: 84)

Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 424)

Notes

* Transcripció errònia present en Aparici (1996).

Genís Linares

Nom:

Forma normalitzada:

Linares, Ginés

Formes alternatives:

Llinares, Ginés

Dates:

Activitat professional:

-

Ocupacions:

Activitat:

Fuster

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Anivellació els Corrents de la Plana (1567)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Artesanats de la Diputació del General de València

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1510)

Treballs:

Riu Millars (1567)

Genealogia:

Descendència:

Pere Linares

Relacions:

Visura:

[Miquel Porcar](#) (1567)

[Gaspar Gregori](#) (1567)

[Joan d'Alacant](#) (1567)

Béns:

Valor fiscal:

5 sous (1510)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN. Joan Castell, C.44

AMC. Aigües, C.2, s/n «Aguas 1548»

Bibliografia:

García Edo (2013)

Olucha (1987)

Valldecabres (2002)

Notes

* -.

Joan Lloret

Nom:

Forma normalitzada:

Lloret, Joan

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1582-1599

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura als assuts de la Plana (1582a)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques/fluvials:

Supervisió del pont del Real de València (1599)

Altres treballs:

-

Llocs:

Residència:

València

Treballs:

Riu Millars (1582)

Riu Túria (1599)

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

[Sancho de Camino](#) (1582a)

[Macià Forner](#) (1582a)

[Francesc Vilafranca](#) (1582a)

Companys:

[Guillem del Rey](#) (1599)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut. ... (1668)

Bibliografia:

Arciniega (2001, II: 242)

Notes

*

Miquel de Madrid

Nom:

Forma normalitzada:

Madrid, Miguel de

Formes alternatives:

Madrit, Miquel de

Dates:

Activitat professional:

1528-1531

Existència:

1528-1548

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Paviment del corrent de Vila-real (1528)

Sèquia de Borriana a l'assut de Castelló (1531)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

El Raval. Borriana (1531-1548)

Treballs:

Vila-real (1528-1531)

Borriana (1531)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Pedro de la Torre](#) (1528)

[Domingo Vizcaino](#) (1528)

[Pedro de la Carrera](#) (1528)

[Joan de Fuentemar](#) (1528)

[Pedro de Ribas](#) (1528)

Esdeveniments:

Testimoni en la sentència dels Alters (1531)

Béns:

Immobles:

3 horts. 24 fanecades (1548)

Cases amb moreres(1548)

Patis de corral (1548)

Valor fiscal:

40 sous (1548)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMVr. Cla.294, Ceda d'obres

AMC. PN, Antoni Pedró,C.300,s/f.

Bibliografia:

Chiner (1994: 50, 51 i 53)

Felip (1987)

García Edo (2013: 202)

Olucha (1987: 53)

Notes

-

Bertomeu Mañà

Nom:

Forma normalitzada:

Mañà, Bertomeu

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1668

Ocupacions:

Activitat:

Fuster

Enginyer

Estatus:

Mestre

Mestre de l'assut de Castelló

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Castelló i Almassora (1668)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Riu Millars (1668)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

Baptista Gil (1668)

Béns:

Criats:

Jaume Briau

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMC. Aigües, C.8, D.55.

AMC. Judiciari 1668-1670. s/f.

Bibliografia:

-

Notes

-

Pere Marimón

Nom:

Forma normalitzada:

Marimón, Pere

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1582-1583

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Perd la subhasta de la fortificació de l'assut de Vila-real (1582)

Subministraments per a la creu del pont de Santa Quitèria (1583)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Onda

Treballs:

Riu Millars (1582-1583)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Sancho de Camino](#) (1583)

Béns:

-

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMVr. Cla.325, ff.59vº, 60rº i 64vº.

AMVr. D.1204/1581,

Bibliografia:

-

Notes

-

Rodrigo de Marquina

Nom:

Forma normalitzada:

Marquina, Rodrigo de

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1440-1470

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Vila-real (1468-1470)

Altres obres a la Plana:

Arcs de pedra a la sala del Consell de Vila-real (1467)

Altres obres hidràuliques:

Una font a Sogorb (1444)

Aqüeducte de Sogorb (1446)

Cabdals de la llacuna de Tortajada (1456-1457)

Altres treballs:

Torre de la Porta Fondonera de Daroca (1452)

Torre de la Sisa de Terol (1453)

Llocs:

Procedència:

Senyoriu de Biscaia

Residència:

Puebla de Valverde. Regne d'Aragó.

Treballs:

Sogorb. (1444-1446)

Daroca. Aragó (1452)

Terol. Aragó (1453)

Tortajada. Aragó (1456-1457)

Vila-real. (1467-1470)

Genealogia:

Pares:

Sancha Martínez

Fills:

Rodrigo de Marquina

Juan de Marquina

Martín de Marquina

Relacions:

Companys:

Pedro de Aulestia (1542)

Juan Dean (1542)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. MC.30

AMVr. MC.31

Bibliografia:

Abad Asensio (2008: 29-43)

Aparici (1997b: 194)

Aparici (2006: 149)

Aparici (2016: 273)

Morales (2016)

Rodrigo Estevan (1999)

Román (2013: 52-53)

Serrano Montalvo (1995: 206-207)

Villanueva Morte (2005)

Notes

*

Miquel de Maganya

Nom:

Forma normalitzada:

Maganya, Miguel de

Formes alternatives:

Maganya, Miquel de

Dates:

Activitat professional:

1494-1535

Defunció:

1534 o 1535

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Agermanat

Conseller Municipal de València (1511)

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura assut de Vila-real (1519)

Assut de Castelló (1522-1524)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Planificació de la Casa Fosca i la Casa Clara a Potries (1511)

Cano de Corbera (1516)

Millora de les sèquies de Llombai i Alginet (1518)

Pont de Serrans a València (1518)

Visura pont de Siete Aguas (1520)

Assut de Vernisa (1521-1523)

Visura a l'assut de Montcada

Altres treballs:

Arcada nova de la Seu de València (1494)

Casa del bisbe de Tortosa (Alonso de Aragón) en València (1499)

Catedral de València (1500)

Capella de la Verge de la Pau de la parròquia de Santa Catalina a València (1510 i 1512)

Subministrador de pedra a la Diputació del General del Regne (1511)

Ampliació de la capella de la Pau a l'església de Santa Catalina de València (1510-1512)

Pilars de l'Hospital General de València (1513-1517)

Capella del Rosari de l'església del monestir de Sant Domènec a València (1514)

Portada de la capella de la casa de la Ciutat de València (ca. 1520)

Església Parroquial d'Utiel (1523)

Llotja de València (1523-1526)

Pòrtic de l'església major de la Cartoixa de Valldecris a Altura (1522)

Llocs:

Naixement:

Maganya. Castella.

Residència (veí):

València (1524-)

Treballs:

València (1494-)

Gandia (1511)

Corbera (1516)

Llombai (1518)

Alginet (1518)

Vila-real (1519)

Real de Gandia (1520-1523)

Siete Aguas (1520)

Palma de Gandia (1522)

Altura (1522)

Utiel (1523)

Almassora (1522-1523)

Altres:

Borriana (1520-1521)

Genealogia:

Nebots:

Joan de Maganya

Relacions:

Formadors:

[Pere Compte](#) (1494) *

Companys:

[Joan de Corbera](#) (1499, 1510 i 1519)

[Joan d'Alacant](#)

Pedro Doncel (1516)

Antoni Queralt (1522)

Fermances:

Joan Margós

[Pedro Vilanova](#)

Esdeveniments:

Germania a Borriana (1520-1521)

Institucions:

Gremi de pedrapiquers de València

Consell de València

Fonts:

Fonts primàries:

AHNOB, OSUNA, C.598, D.8 (1511)

AHNOB, OSUNA, C.729, D.42.

AHNOB, OSUNA, C.729, D.44.

AMC. Aigües, C.2, D.16.

AMC. MC.1522-1523. f.28rº.

AMC. PER. Any 1522, s/n.

AMC. PN. Miquel Feliu, C. 156.

AMVr. Cla.290, f.11rº.

ARV.PN. Juan García, sig. 4.540.

Bibliografia:

Aldana (1982: 14)

Aldana Fernández (1988: I, 86-88, 108, 128 i 130)

Aldana Fernández (1992)

Arciniega (2003: 97-99)

Arciniega (2009: 259 i 280)

Bisbal (2011: 221-226)

Carbonell Buades (2008: 133-135)

Castillo Sainz (1997: 50)

Corbalán de Celís-Durán (2007: 115)

Falomir Faus (1996: 359)

García Edo (1986: 71)

Gómez-Ferrer (1998: 201-206)

Gómez-Ferrer i Corbalán de Celis (2004: 15-18)

Llaguno (1977, I: 157)

Martínez Vinat (2018: 538)

Olucha (1987: 54)

Pellicer i Rocher (2007: 117 i 160)

Serra Desfilis (2014a: 18, 20-21)

Soler (2011: 251)

Torró (2002)

Tramolles (1919)

Vercher (2014)

Yeguas Gassó (2004: 133-138)

Yeguas Gassó (2009-32-33 i 75-76)**

Zaragozà i Gómez-Ferrer (2007: 124-126, 420, 425)

Zaragozà i Iborra (2005: 75-76)

Notes:

* Existeix certa controvèrsia sobre si fou realment deixeble de [Pere Compte](#), o si simplement van treballar junts.

** Yeguas confon la identitat de Vidanya amb la de Maganya, motiu pel qual podria semblar que va estar treballant a Urgell.

Tomàs Mellado

Nom:

Forma normalitzada:

Mellado, Tomàs

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1604-1635

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1618)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Església de Sant Esteve de València (1604-1614)

Dos naus a l'Església de Sant Andreu (1612)

Visura a l'Església de Sant Esteve de València (1613)

Claustre Major de l'Ara Christi del Puig (1624-1636)

Porta principal de l'Ara Christi del Puig (1626)

Claustre de llevant de l'Ara Christi del Puig (1635)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València

Treballs:

El Puig

Riu Millars (1618)

Genealogia:

Sogres:

Gaspar Sancho

Germans:

Gaspar Mellado*

Relacions:

Visures:

[Joan Tell](#) (1618)

[Pere Bueso](#) (1618)

[Antoni Picó](#) (1618)

[Joan Baixet](#) (1613 i 1618)

Antoni Dexado (1613)

Companys:

Gaspar Sancho

Francesc Català (1612)

Joan Do (1612)

Fiador de:

[Joan Baixet](#)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC, 1617-1618 (1618-04-18)

Bibliografia:

Ferrer Orts (1993: 187-188)

Gómez Lozano i Ferrer Orts (2009)

Olucha (1987: 55)

Notes

*Hipòtesi de Ferrer Orts (1993: 187).

Damià Mendes

Nom:

Forma normalitzada:

Mendes, Damià

Formes alternatives:

Méndez, Damià

Méndez, Damián

Mendes, Damián

Dates:

Activitat professional:

1575-1592

Defunció:

Ca. 1593/05/17

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Rearc de l'assut de Vila-real (1585)

Visura del lloc on fer l'assut de Castelló (1591)

Almenara de l'assut de Vila-real (1591-1593)

Altres obres a la Plana:

Traça de la torre campanar de Castelló (1591)

Visura de la torre campanar de Castelló (1592)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Visura del monestir de Sant Miquel dels Reis a València (1577)

Creu de pedra del portal del Mar de València (1575)

Llocs:

Procedència:

Regne de Portugal

Residència:

València.

Treballs:

València

Castelló de la Plana

Vila-real

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

[Miquel Porcar](#) (1577)

Domingo Gamieta (1577)

Pedro Coratzari (1577)

Companys:

[Miquel Gandiano](#) (1585)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1591-1592

AMC. MC. 1592-1593

AMVr. 1.205/1583

AMVr. .1.551/1581, s/f. PDF 293.

Bibliografia:

Arciniega (2001: I, 136 i II, 225)

Carreres (1928: 81)

Olucha (1987: 56)

Olucha (2004: 116 i 117)

Traver Tomás (1946: 329)

Notes

* .

Gaspar Merino

Nom:

Forma normalitzada:

Merino, Gaspar

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1620-1628

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de Vila

Estatus:

Mestre

Expert (1624)

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura al cano de la Rambla de la Vídua (1624a)

Visura de la caseta de l'assut de Castelló i Almassora (1624b)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Visura a les goles dels assuts de Llombai i Alèdua (1628)

Altres treballs:

Visura a les fortificacions d'Oliva (1620)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València

Treballs:

Oliva (1620)

Riu Millars (1624)

Riu Magre (1628)

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

Agostí Beser (1620)

[Antoni Picó](#) (1624)

[Jeroni Negret](#) (1628)

[Francesc Arboreda](#) (1628)

Companys:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Aigües. caixa 6. s/n. Carta de Joan Baptiste Gascó... (1624a) [Apèndix A29](#).

AMC. Aigües. caixa 6. s/n. Relació de la visura feta per los experts (1624b)

AMC. MC, 1623-1624

AHNOB, OSUNA, C.593, D.1

AHNOB, OSUNA, C.593, D.9-10

Bibliografia:

Arciniega (2009: 118)

Olucha (1987: 61)

Pardo Molero (2011: 71)

Pardo Nàcher (2017-2018)

Notes

* .

Rodrigo de Nava

Nom:

Forma normalitzada:

Nava, Rodrigo de

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1500-1534

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Agermanat

Estatus:

Mestre

Capità agermanat

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Vila-real (1512-1514)

Caseta de l'assut de Vila-real (1534)*

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Llotja de València (1500)

Palau del Reial (1501)

Llocs:

Residència:

Aiora

València (1501)

Treballs:

València (1500-1501)

Vila-real (1512-1514 i 1534)

Genealogia:

-

Relacions:

Companyes:

Joan Corbera (1501)

Esdeveniments:

Germanies

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. MC.56

Bibliografia:

Aparici (1996: 194)

Danvila Collado (1884:331)

García Cárcel (1975: 275, 287 i 304)

Valldecabres (2002: 123)

Viciana (1566, IV)

Zaragoza i Gómez-Ferrer (2007: 425)

Notes

* El personatge que va fer aquesta caseta s'identifica únicament com a mestre Rodrigo.

Jeroni Negret

Nom:

Forma normalitzada:

Negret, Jeroni

Formes alternatives:

Negret, Geroni

Negret, Gerony

Negret, Yeroni

Negret, Hierony

Dates:

Naixement:

Ca.1560

Activitat professional:

1591-1628

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatut:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Castelló i Almassora (1618-)

Cano de la Rambla de la Vídua (1618-)

Perd la subhasta per a reparar l'assut de Borriana (1622b)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques/fluvials:

Intervenció en el Pont de la Mar de València (1591)

Pont del Real de València

Visura al Pont Nou de València (1603)

Obra del Pont Nou de València (1604)

Fixació de les dimensions de les boqueries a unes sèquies de l'Horta de València (1617)

Artilugi per a traure aigua de la mar en les salines de Xàbia

Veedor de l'escurà de la Sèquia Mare a València (1621)

Visura a les goles dels assuts de Llombai i Alèdua (1628)

Altres treballs:

Visura a la Casa Professa (1599)

Obres de l'Església de Sant Esteve de València (1604-1618)

Visura a una paret del convent del Remei de València

Cases enrunades de la plaça Morera de València (1613)

Visura al campanar de l'església de Sant Martí de València (1622a)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València

Treballs:

València

Almassora (1618-)

Xàbia

Riu Magre (1628)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Companys:

Francesc Antón

Guillem Salvador

Sebastià Gurrea (1604)

Francesc Martí

Pedro Navarro

Alonso Orts

Francesc Català

Pedro García

Vicente Leonart

[Guillem Roca](#) (1617-)

[Francesc Arboreda](#) (1617-1628)

Jeroni Laranyaga (1622a)

Visura:

Joan Vergara

Martí Barona (1621)

[Gaspar Merino](#) (1628)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1617-1618

AMC, Aigües, C.5 s/n Mandato de la...

[Apèndix A28.](#)

AMC, Aigües, C.6 s/n Carta de Joan...

AMC, Aigües, C.6 s/n Relación de la...

AHNu. C.18, D.828

AHNOB, OSUNA, C.593, D.1

AHNOB, OSUNA, C.593, D.9-10

Bibliografia:

Arciniega (2009)

Gómez-Ferrer (1993)

Melió (1990)

Melió (1991)

Olucha (1987: 65)
Pingarrón (1983)
Porcar (2012: 597)
Tormo (1923)

Notes

* -.

Joan Orts

Nom:

Forma normalitzada:

Orts, Joan

Formes alternatives:

-

Dates:

Existència:

1493-1518

Activitat professional:

1493-1509

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila (1509)

Mestre d'aixa (1510 i 1518)

Calafat (1518)

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Vila-real (1509)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Reparació d'una sènia a l'Albufera (1493)

Altres treballs:

Vaixell per a l'Albufera (1493)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1510)

Treballs:

València (1493)

Vila-real (1509)

Alcàsser (1518)

Genealogia:

Cònjuges:

Yolans Orts

Relacions:

Visures:

[Pedro Vilanova](#) (1509)

Agostí Antoni (1509)

Censals:

Francesc Joan Dalmau (1518)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMVr. MC.54, f.47vº i 48rº.

ARV. PN. Pedro Cherta. Sig. 661

(1518/01/28)

Bibliografia:

Hinojosa (2012: 1471 i 1477)

Izquierdo Aranda (2011)

Valldecabres (2002)

Notes

-.

Tomàs Panes

Nom:

Forma normalitzada:

Panes, Tomàs

Formes alternatives:

Comes, Tomàs

Pomes, Tomàs

Dates:

Activitat professional:

1612-1638

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1620)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Renovació de la capçalera de l'església de Sant Esteve a València (1608)

Cartoixa del Puig (1612-1627)

Adeqüació del portal de Quart com a pressó de dones (1626) a València.

Visura a una drassana del Grau de València (1638)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València

Treballs:

València (1608-1638)

El Puig (1612-1627)

Riu Millars (1620)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visura:

[Francesc Figuerola](#) (1620)

Joan Cambres (1608)

Vicent Leonart (1608)

Companys:

Francesc Català (1612-1624)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMV. Aguas, C.5, s/n. Informe emitido por Francesc Figuerola y Thomàs Comes, expertos nombrados por las villas de Castellón y Almazora, sobre la fábrica del azud, acequia y cañón. [Apèndix A27](#).

Bibliografia:

Arciniega (2001)

Arciniega (2009)

Barlés (2002)

Ferrer Orts (2003)

Pardo Nàcher (2017-2018)

Notes

*

Llorens Pellicer

Nom:

Forma normalitzada:

Pellicer, Llorens

Formes alternatives:

Pellicer, Llorenç

Dates:

Activitat professional:

1549-1559

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Mestre de l'assut de Castelló (1549)

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut mixt de Castelló i Almassora (1549-1550)

Altres obres a la Plana:

Monestir de clarisses de la Puríssima

Concepció a Castelló (1557)

Terrats de l'ermita de Sant Jaume a Fadrell a Castelló (1559)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Castelló de la Plana

Treballs:

Castelló de la Plana (1549-1559)

Genealogia:

Cònjuges:

Clara Andreu (1566)

Relacions:

Companyes:

Lluís (1549)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN. Antoni Coll, 1559. Antiga caixa 219.

AMC. PN, Miquel Feliu, C.162. s/f. (1550)

AMC. MC. 1559-1560

AMC. MC. 1560

AMC. MC. 1561

AMC. CLA. 1566

AMC. Aigües, C.3, D.27. ff. 12vº, 18rº i 17vº.

AMC. Aigües, C.3, D.26.

Bibliografia:

Agut i Sorribes (1995: 12)*

Guinot i Selma (2003: 166)**

Olucha (1987: 67)

Olucha (2007: 159)

Sánchez Gozalbo (1946: 423)

Notes

*

Juan Bautista Pérez Castiel

Nom:

Forma normalitzada:

Pérez Castiel, Juan Bautista

Formes alternatives:

Pérez Castiel, Juan

Péres, Joan

Dates:

Naixement:

Ca.1650

Activitat professional:

1674-1707

Defunció:

Ca.1707

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Arquitecte

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a la sèquia de l'assut de Castelló (1687)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Reforma del presbiteri de la Seu de València (1674-1682)

Església de la Mare de Déu dels Àngels de Tuéjar (1677-1692)

Reforma barroca de l'església de Sant Nicolau (1693-)

Capella de Santa Bàrbara a l'església de Sant Joan de l'Hospital (1685-1689)

Reforma de l'església de Sant Valero de València (1676)

Reforma de l'església de Santa Caterina a Alzira (1681)

Plànols del Col·legi de Sant Pius V (1683)

Claustre del Monestir del Puig (1697)

Església parroquial de Torrent (1697)

Llocs:

Procedència:

Cascante del río (Terol)

Residència:

València (1676-)

Treballs:

Roma

València (1674-)

Tuéjar (1677-1692)

Alzira (1681)

Riu Millars (1687)

Biar (1688)

El Puig (1697)

Torrent (1697)

Genealogia:

Cònjuges:

Jesualda Artigues

Descendents:

Juan Pérez Artigues

Germans:

Vicente

Nebots:

Josep Mingues

Relacions:

Formadors:

Pere Artigues

Visura:

[Gil Torralba](#) (1687)

Companys:

[Francisco Verde](#) (1697)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Judiciari, 1687-1688. [Apèndix A36](#).

Bibliografia:

Aldana (1968)

González Torner (2010: 33)

Olucha (1987: 130-131).

Taberner (2010)

Notes

* -

Antoni Picó

Nom:

Forma normalitzada:

Picó, Antoni

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1618-1624

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Expert (1624)

Mestre de canters

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1618)

Visura al cano de la Rambla de la Vídua (1624)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Riu Millars (1618 i 1624)

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

[Joan Tell](#) (1618)

[Pere Bueso](#) (1618)

[Joan Baixet](#) (1618)

[Tomàs Mellado](#) (1618)

[Gaspar Merino](#) (1624)

Companys:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Aigües. caixa 6. s/n. Relació de la visura feta per los experts (1624)

AMC. MC, 1617-1618 (1618-04-18)

Bibliografia:

Arciniega (2009: 118)

Olucha (1987: 6169)

Pardo Nàcher (2017-2018)

Notes

* .

Miquel Porcar

Nom:

Forma normalitzada:

Porcar, Miquel

Formes alternatives:

Porcar, Miguel

Dates:

Activitat professional:

1547-1576

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Mestre pedrapiquer de la Catedral de València (1558-)

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura assut de Castelló (1548 i 1564)

Taxar obra del molí Nou de Vila-real (1551)

Anivella la sequiola de Vila-real (1559)

Visura assut de Vila-real (1563 i 1564)

Anivellació dels corrents de la Plana (1567)

Visura cup del molí de Cap de Terme a Vila-real (1568)

Altres obres a la Plana:

Reedificació de l'arc d'una casa a Vila-real (1553)

Visura del convent de Nostra senyora del Roser a Vila-real (1568)

Altres obres hidràuliques:

Anivellació sèquia de Moncada (1576 a)

Altres treballs:

Baluart del Grao de la Mar de València (1538)

Enllosa els estudis del Consolat del Mar a València (1547)

Obra nova renaixentista de la Catedral de València (1566)

Torreó de la Casa de la Diputació de València (1568-1574)

Visura per a fer la creu de Sant Jordi del camí del Puig de València (1575)

Visura del monestir de Sant Miquel dels Reis a València (1577)

Creu de la sita de Burjassot (1579)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1551-1568)

Treballs:

Almassora (1548, 1564 i 1567)

Onda (1563)

Vila-real (1551, 1553, 1559, 1563, 1564, 1567 i 1568)

Castelló (1567)

Borriana (1567)

València (1547-1576)

Burjassot (1579)

Genealogia:

-

Relacions:

Superiors:

[Gaspar Gregori](#) (1563 i 1574)

Companys:

Domingo de Urtiaga (1538)

Joan d'Antoni d'Alacant (1567)

[Genís Linares](#) (1567)

Juan Barreda (1579)

Jeroni Lavall

Leonart Esteve

Miquel d'Uriate (1564)

Jerónimo Oliver

Pedro Vizcaíno

[Joan d'Ambuesa](#)

Gabriel Perpinyà (1566)

Deixebles:

[Guillem del Rey](#) (1564-)

Visura

[Joan de Vidanya](#) (1548)

Pere Vilanova (menor) (1548)

[Pere Real](#) (1548)

[Joan Betí](#) (1564)

[Miguel de Urriate](#) (1564)

[Gaspar Gregori](#) (1566, 1567 i 1576 a)

[Genís Linares](#) (1567)

Jeroni Muños (1576 a)

[Damià Méndez](#) (1577)

Pedro de Corotsari (1577)

Domingo de Garnieta (1577)

Fiador de

Jeroni Lavall (1573)

Béns:

Mobles:

Una grua (1579)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC, Aigües, C.2, s/n. Nombramiento de peritos, hecho por las villas de Castellón, Almazora y Burriana, para determinar el emplazamiento de azud.

AMC. Aigües, C.3, D.27. f. 23rº.

AMVr. Cla.305

AMVr. Cla.307

AMVr. Cla.311

AMVr. Cla.314

AMVr. Cla.315

AMVr. Cla.316

AMVr. Cla.317

AMVr. Cla.318

Bibliografia:

Arciniega (2001: I, 136)

Carreres (1928: 77, 82)

Carreres (1958: 13)

García Edo (2013: 206-207)

Gómez-Ferrer (1995)

Navarro Brotons (2019)

Olucha (1987: 69)

Olucha (2004: 117)

Pingarrón (1986: 211)

Ximo Company (1991: 127, 197 i 198)

Notes

-

Pere Pujades

Nom:

Forma normalitzada:

Pujades, Pere

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1574-1584

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Piques per al pou dels Gascons de Castelló (1578)

Enllosat del talús de l'assut de Vila-real (1583a)

Altres obres a la Plana:

Subministrador en l'obra de la porta de l'església de la Sang de Vila-real (1584)

Escut de la ciutat de Castelló per al bordell (1583b)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Subministrador en l'obra del baluard de la porta del Mar de València (1574)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

València (1574)

Castelló de la Plana (1578 i 1583)

Vila-real (1583 i 1584)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Companyes:

[Antoni Granelles](#) (1583a)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. D.1551/1581, s/f. PDF 283-285

AMVr. Cla.327, f.87vº.

AMC. MC. 1577-1578.

ARV. Generalitat, 609.

ARV. Generalitat, 2.493

Bibliografia:

Arciniega (2016: 130)

Gil Vicent (2011: 222)

Notes

-

Pere Real

Nom:

Forma normalitzada:

Real, Pere

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1548

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura assut de Castelló (1548)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Visura del lloc i traça del pont del riu dels ulls a Alzira (1536)

Altres treballs:

Capçalera de l'església del Salvador de València (1540-1541)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1536)

Treballs:

Alzira (1536)

València (1540-1541)

Almassora (1548)

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

Salvador Vas (1536)

[Joan de Vidanya](#) (1548)

Pere Vilanova (menor) (1548)

[Miquel Porcar](#) (1548)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC, Aigües, C.2, s/n. Nombramiento de peritos, hecho por las villas de Castellón, Almazora y Burriana, para determinar el emplazamiento de azud.

APP. Not. Gaspar Micó, núm. 17.427

APP. Not. Gaspar Micó, núm. 17.428.

Bibliografia:

Parra Ballester (1984: 462-464)

Zaragozà i Iborra (2005: 75)

Notes

-

Pedro de Ribas

Nom:

Forma normalitzada:

Ribas, Pedro de

Formes alternatives:

Daribas, Pedro de (sic)

Dates:

Activitat professional:

1524-1528

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Castelló (1524)

Corrents de Vila-real (1528)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Senyoriu de Biscaia *

Residència:

-

Treballs:

Almassora (1524)

Vila-real (1528)

Genealogia:

Familiars:

Diego de Ribas *

Joan de Ribas (1524)

Relacions:

Superiors:

Joan de Maganya (1524)

Companys:

[Pedro de la Torre](#) (1528)

[Domingo Vizcaino](#) (1528)

[Joan de Fuentemar](#) (1528)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. CLA.294

AMC. Aigües, C.2, D.16.

Bibliografia:

-

Notes

* Hipòtesi d'Aparici (2006: 145).

Guillem del Rey

Nom:

Forma normalitzada:

Rey, Guillem del

Formes alternatives:

Rei, Guillem del

Dates:

Activitat professional:

1565-1610

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Mestre d'obra del campanar de Castelló (1598)

Mestre d'obra del Col·legi Corpus Christi de València

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura reparació de l'assut de Vila-real (1584)

Altres obres a la Plana:

Torre Campanar de Castelló de la Plana (1593-1604)

Reparació de l'escala del campanar de Vilafamés (1600)

Altres obres hidràuliques/fluviats:

Quatre canals d'aigua a les sitges de Burjassot (1581)

Visures al pont de Sant Josep de València (1590b i 1606)

Anivellació de les sèquies del Xúquer (1591, 1592 i 1603)

Supervisió del pont del Real de València (1599)

Altres treballs:

Participa en la Obra nova de la Seu de València (1565)

Obres en el Palau de la Generalitat (1567)

Obres de la Torre de la Casa de la Diputació a València (1568)

Casa d'armes propera al Portal del Mar de València (1574)

Escala de l'estudi de la Sala Nova de la Diputació del General (1578)

Obertura de finestres a la Llotja de València (1581-1582b)

Assentament de la reixa de la porta del jardí de la Llotja de València (1586a)

Subministrament de materials a l'Hospital General de València (1586b)

Visures a Sant Miquel dels Reis de València (1588, 1590a, 1604 i 1606)

Claustre del Cementiri de la Cartoixa de Portaceli (1588)

Capella del Col·legi Corpus Christi de València (1590-1596)

Claustre del Col·legi Corpus Christi de València (1599-1604)

Visura a la casa de la vila i almodí de Lliria (1597)

Taxació per dos portals a Sant Miquel dels Reis de València (1601)

Reparacions de l'Església de Sant Esteve de València (1608)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València

Treballs:

València

Burjassot (1581)

Riu Millars (1584)

Riu Xúquer (1591, 1592 i 1603)

Castelló (1593-1604)

Lliria (1597)

Vilafamés (1600)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Superiors:

[Miquel Porcar](#) (1565-)

Companys:

[Joan d'Ambuesa](#) (1568)

Jeroni Oliver (1568)

[Pere Vizcaíno](#) (1568)

Antoni Real (1591)

Joan Salvador (1591)

[Francesc Galiança](#) (1593)

Pere Grosalí (1593)

Marc Volsanyes (1593)

Antoni Saura (1593)

Joan Saura (1593)

Alonso Orts (1608)

Visures:

[Joan d'Ambuesa](#) (1584)
[Miquel Gandiano](#) (1584)
Tomàs Gregori (1588)
Francisco Chavarnach (1588)
Pieres Juan Román (1590a)
Pedro Barolomé (1590a)
Joan Salvador (1590b)
[Gaspar Gregori](#) (1590b)
Francesc Antón (1590b)
Joan Salvador (1592)
José María Quetze (1597)
Vicent Esteve (1597)
[Joan Lloret](#) (1599)
Antonio Deixando (1606)

Fonts:**Fonts primàries:**

AMVr. D.1204/1581, s/f.

Bibliografia:

Aldana (1992)
Arciniega (2001)
Benito (1981: 128-130)
Blanes (1992)
Faus (2000: 224)
Glick (1988)
Gómez-Ferrer (1995a)
Melió (1991)
Olucha (1987: 72-73)
Pérez Medina (2000: 218)
Pingarrón (1983: 30-34)
Pingarrón (1986)

Notes

* -

Antoni Ribera

Nom:

Forma normalitzada:

Ribera, Antoni

Formes alternatives:

Rivera, Antoni

Dates:

Activitat professional:

1585-1596

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Rearc de l'assut de Vila-real (1585)

Altres obres a la Plana:

Reformes al castell de Xivert (1596)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1585)

Treballs:

Vila-real (1585)

Xivert (1596)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Companyes:

[Damià Mendes](#) (1585)

[Miquel Gandiano](#) (1585)

Fabià Marçal (1596)

Escrutador de:

Jeroni Lavall (1574)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. D.1551/1581, s/f. Imatge digital 293 i 295

Bibliografia:

Alonso i Suárez (2000: 93-94)

Arciniega (2001, II: 224)

Notes

-

Joan Rigor

Nom:

Forma normalitzada:

Rigor, Joan

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1591-1626

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora (1604a)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Casa de la comunitat de Terol (1591)

Església parroquial d'Andorra (1597-1604b)

Església parroquial de Fonz (1606-1617)

Taxació de la portada de l'església de Bolea (1610)

Visura de la torre de la catedral de

Barbastro (1626)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Andorra. Regne d'Aragó.

Treballs:

Terol (1591)

Riu Millars (1604)

Andorra. Terol (1597-1604)

Bolea. Osca (1610)

Fonz. Osca (1606-1617)

Barbastro. Osca (1626)

Genealogia:

Familiars:

Miquel Rigor

Relacions:

Visures:

[Francesc Galiança](#) (1604a)

[Francesc Tirado](#) (1604a)

[Joan Tell](#) (1604a)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1604-1605

Bibliografia:

Máñez Pitarch (2004)

Oluca (1987: 73)

Notes

*

Agostí Roca

Nom:

Forma normalitzada:

Roca, Agostí

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1572-1592

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Mestre major de la casa de les farses de

València

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Vila-real (1582)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Paret de l'hort de Jeroni Cavanilles (1575)

17 Sitges a Burjassot (1578-)

Visura a la casa del General del Tall de València (1580)

Obres casa de les farses (1583)

Obres a la casa de la ciutat de València (1587)

Obres a la casa de Jeroni Egidio Roca (1591)

Visura del camí de les cabrelles de Bunyol (1591)

Visura a la portalada de la Sala Nova de la Generalitat (1592)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

València

Vila-real (1582)

Burjassot (1578)

Genealogia:

Familiars:

Bernabé Roca

Relacions:

Visures:

[Gaspar Gregori](#) (1582)

[Joan d'Ambuesa](#) (1582)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC.Aigües,C.9,s/n. Procés de 1669.

Bibliografia:

Gómez-Ferrer (1995a: 479-480)

Melió (1990)

Notes

* -.

Guillem Roca

Nom:

Forma normalitzada:

Roca, Guillem

Formes alternatives:

-

Dates:

Naixement:

Ca.1578*

Activitat professional:

1602-1631

Testament:

1628-09-03

Mort:

Ca. 1631

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Mossén (1630-)**

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Castelló i Almassora (1618-1633)

Anivellació de l'assut de Castelló (1619)

Cano de la Rambla de la Vídua (1618-1633)

Visura al canal del riu Sec de Castelló (1622)

Altres obres a la Plana:

Visura de la planta d'una casa de la Plaça Major de Castelló (1630)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Col·legi Corpus Christi de València (1602-1614)

Església de Santa Úrsula (1605)

Traça per a la casa de Francesc Carròs (1610)

Finalització església de Sant Esteve de València (1613-1618)

Convent de Sant Josep i Sant Ponç de Castelló (1615)

Traçat Cartoixa d'Ara Christi (1620-1621)

Cúpula, alicatat del temple i capelles laterals de la Cartoixa d'Ara Christi (1621 i 1625-1631)

Una cel·la de la Cartoixa d'Ara Christi (1625-1631)

Fonament de la capella de Sant Lluís Beltran (1628)

Visura al campanar i llanterna del temple de Sant Martí de València (1628)

Llocs:

Residència:

València

Treballs:

València

Almassora (1618-)

El Puig (1620-1631)

Castelló (1622 i 1630)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Francesc Arboreda](#)

[Jeroni Negret](#)

Alonso Orts (1610)

Francesc Sayés (1610)

Josep Ferrer (1610)

Antoni Tortosa (1610)

Visura:

[Joan Tell](#) (1619)

Antoni Joan Ripollés (1619)

[Francesc Galiança](#) (1619)

[Pedro del Sol](#) (1622)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1618-1619.

AMC. MC. 1621-1622

AMC. MC. 1629-1630.

AMC. PN. Pau Capero, C.76

ARV. Reial Audiència, processos, part 3º, apèndix 7.259.

Bibliografia:

Arciniega (2009)

Benito (1981: 131-132)

Ferrer Orts (2003)

Gimeno Michavila (1926: 173-174)

Olucha (1987)

Porcar (2012: 949)

Notes

* Cap a 1610 tenia 32 anys.

** Religiós des de la mort de la seua muller

Antoni Rogera

Nom:

Forma normalitzada:

Rogera, Antoni

Formes alternatives:

Rongera, Antoni

Dates:

Activitat professional:

1592-1617

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Reparació sèquia de les argamasses de Vila-real (1592-1593)

Replega de les pedres perdudes de l'assut de Vila-real (1605)

Altres obres a la Plana:

Obra a les presons de Vila-real (1617)

Enllosat Llotja de Castelló (1617)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Riu Millars

Vila-real

Castelló de la Plana

Genealogia:

Familiars:

Joan Rogera

Relacions:

Companyes:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. D.1.205/1583

AMVr. D.1.209/1604

Bibliografia:

Olucha (1987: 74)

Traver (1909: 409)

Notes

*

Jaume Rovira

Nom:

Forma normalitzada:

Rovira, Jaume

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

-

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assudeta del riu Sec de Castelló (1688)

Altres obres a la Plana:

Mollons per delimitar els termes de Castelló i Fadrell (1691)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Castelló (1688)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visura:

[Pere Vilallave Candau](#) (1688)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Judiciari de la cort de jurats (1688)

AMC. Escriitures de la vila, 1689-1692.

PN. Vicent Tosquella.

Bibliografia:

Olucha (1987: 75)

Notes

* -.

Jeroni Romeu

Nom:

Forma normalitzada:

Romeru, Jeroni

Formes alternatives:

Romeu, Geroni

Romeu, Gerónimo

Dates:

Activitat professional:

1666

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Traça d'un assut per a Castelló i Almassora (1666)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Pantà de l'Alcora

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Torre dels Frares (Xàtiva)

Treballs:

Riu Millars

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Companys:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Judiciari 1665-1666

AMC. MC. 1665-1668, ff. 29rº i vº.63rº.

Bibliografia:

Olucha (1987: 75)

Notes

* -.

Pedro del Sol

Nom:

Forma normalitzada:

Sol, Pedro del

Formes alternatives:

Sol, Pere del
Solar, Pedro del *

Dates:

Naixement:

Ca. 1567 **

Activitat professional:

-

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre
«Mestre de canteria»

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Perd la subhasta de l'assut de Castelló i Almassora (1618a)
Taxació de la mina del tossal de Santa Quitèria (1620)
Visura del canal sobre el riu Sec de Castelló (1622)
Visura de l'assut de Castelló i Almassora (1625)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Ermita de Sant Vicent de Catí (1610)
Església parroquial de Rubielos de Mora (1612)
Església de Benlloc (1613)
Campanar de Catí (1615)
Capella major de l'ermita de Santa Anna de Catí (1618b)
Obres de l'església parroquial de la Jana (1621)

Llocs:

Procedència:

Tronchón. Regne de Castella.

Residència:

Les Coves de Vinromà (1613)
Les Useres (1622)

Treballs:

Catí (1610, 1615 i 1618)
Rubielos de Mora (1612)
Benlloc (1613)
Riu Millars (1618, 1620, 1622 i 1625)
La Jana (1621)

Genealogia:

Germans:

Juan del Sol

Conjugues:

Úrsula Blandina

Descendència:

Ramón Juan Sol

Relacions:

Companys:

[Pere d'Ambuesa](#) (1618a)
[Joan Tell](#) (1618a)
Joan Cambra (1612)

Visura:

[Guillem Roca](#) (1622)
[Bertomeu Abril](#) (1625)
[Jeroni Vilanova](#) (1625)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1618-1619, (17-05-1618).
AMC. MC, 1619-1620.
AMC. MC, 1625-1526

Bibliografia:

Arciniega (2001)
Arciniega (2009: 119)
Máñez Pitarch (2014)
Milian Boix (1968: 67)
Olucha (1987: 80-81)
Puig (1948: 29-32)

Notes

* Arciniega (2001) ha qüestionat que siguem la mateixa persona.

** El 1622 tenia 55 anys.

Joan Tell

Nom:

Forma normalitzada:

Tell, Joan

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1601-1624

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

«Architectus» de l'església de Vistabella

Tracista (1610)

«Mestre de canteria»

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visures a l'assut de Castelló i Almassora (1604 i 1618a)

Perd la subhasta de l'assut de Castelló i Almassora (1618c)

Visura al cano de la Rambla de la Vídua (1618b i 1619)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Ermita de la Concepció de Luco (1601)

Traces de l'ermita de Sant Vicent de Catí (1610)

Església de Benlloch (1613)

Església de Vistabella (1613)

Traces de l'església de la Jana (1617)

Llocs:

Procedència:

Pares del Regne de França

Residència:

Olocau (1601)

Vistabella (1605-1617)

Cantavella (1624)

Treballs:

Luco de Bordón (1601)

Riu Millars (1604-1618)

Catí (1610)

Vistabella del Maestrat (1613a)

Benlloch (1613b)

La Jana (1617)

Cantavella (1624)

Genealogia:

Pares:

Joan Tell

Oncles:

Guillem Badenes

Relacions:

Visures:

[Francesc Galiança](#) (1604, 1618b i 1619)

[Francesc Tirado](#) (1604)

[Joan Rigor](#) (1604)

[Antoni Picó](#) (1618)

[Pere Bueso](#) (1618)

[Joan Baixet](#) (1618)

[Tomàs Mellado](#) (1618)

[Tomàs Forner](#) (1618b)

[Tomàs Casavella](#) (1618b)

[Bertomeu Tena](#) (1618b)

[Guillem Roca](#) (1619)

Joan Antoni Ripollès (1619)

Companys:

[Pedro del Sol](#) (1613b i 1618c)

[Pere d'Ambuesa](#) (1618c)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC, 1617-1618 (1618-04-18)

AMC. MC. 1618-1619, (17-05-1618).

Bibliografia:

Máñez Pitarch (2014)

Olucha (1987: 6169)

Pardo Nàcher (2017-2018)

Notes

* .

Bertomeu Tena

Nom:

Forma normalitzada:

Tena, Bertomeu

Formes alternatives:

Dates:

Activitat professional:

-

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora
(1618)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Riu Millars (1618)

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

[Joan Tell](#) (1618)

[Francesc Galiança](#) (1618)

[Tomàs Forner](#) (1618)

[Tomàs Casavella](#) (1618)

Companys:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. PN, Pau Caperó, C.76

Bibliografia:

Olucha (1987: 41, 42 i 81)

Notes

* -

Francesc Tirado

Nom:

Forma normalitzada:

Tirado, Francesc

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

-

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Castelló i Almassora
(1604)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Castelló de la Plana

Treballs:

Riu Millars (1604)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visures:

[Francesc Galiança](#) (1604)

[Joan Rigor](#) (1604)

[Joan Tell](#) (1604)

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. MC. 1604-1605

Bibliografia:

Olucha (1987)

Notes

* -.

Gil Torralba

Nom:

Forma normalitzada:

Torralba, Gil

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1687-1705

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a la sèquia de l'assut de Castelló (1687)

Altres obres a la Plana:

Visura a la casa de la vila de Castelló (1686)

Planata de la casa de la vila de Castelló (1687)

Nou ajuntament de Castelló (1689)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Traça de l'església de Santa Maria a Oliva (1705)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

-

Treballs:

Castelló de la Plana (1686-1689)

Riu Millars (1687)

Oliva (1705)

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Visura:

[Juan Pérez Castiel](#) (1687)

Companys:

[Joan Pérez Castiel](#) (1689)

Melcior Serrano (1689)

Francesc Oñate (1689)

Béns:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMC. Cla. 1686-1687

AMC. Judiciari, 1687-1688. [Apèndix A36](#).

Bibliografia:

Bercher Gómez (1982: 52)

González Torner (2010: 55)

Olucha (1987: 82 i 130-131)

Notes

* -

Pedro de la Torre

Nom:

Forma normalitzada:

Torre, Pedro de la

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1528

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Corrents de Vila-real (1528)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Senyoriu de Biscaia *

Residència:

-

Treballs:

Vila-real (1528)

Genealogia:

Familiars:

García de la Torre *

Fernando de la Torre *

Relacions:

Companyes:

[Pedro de Ribas](#) (1528)

[Domingo Vizcaíno](#) (1528)

[Joan de Fuentemar](#) (1528)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. Cla.294

Bibliografia:

-

Notes

* Suposició onomàstica a partir de Aparici (2006: 145) i Pardo Nácher (2012: 117). Aparentment García era un biscaí membre de la colla de Pedro de Camino.

Miguel de Uriate

Nom:

Forma normalitzada:

Uriate, Miquel d'

Formes alternatives:

Uriate, Michael

Dates:

Activitat professional:

1564-1565

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Vila-real (1564)

Visura a l'assut de Borriana (1565)

Altres obres a la Plana:

Assut d'Onda

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

Onda

Treballs:

Riu Millars

Genealogia:

Familiars:

-

Relacions:

Companyes:

Miquel Porcar (1564)

Joan Marco (1565)

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. Cla.294

Bibliografia:

-

Notes

* -.

Francesc Verde

Nom:

Forma normalitzada:

Verde, Francesc

Formes alternatives:

Verde, Francisco

Dates:

Activitat professional:

1660-1672

Defunció:

1674-04-06

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatut:

Mestre

Agrimensor d'Elx (1643)

Mestre matemàtic del rei

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Traça de l'assut de Castelló i Almassora (1663 i 1665)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

Visura a la sèquia d'Escalona (1652)

Projecte de desviament de les aigües del pantà d'Elx (1670)

Pantà d'Elx (1672)

Altres treballs:

Església d'Asp (1660)

Visura a l'església de sant Domènec d'Oriola (1664)

Església de Santa Maria d'Elx

Llocs:

Procedència:

República de Gènova

Residència:

Enguera

Treballs:

Elx (1643 i 1670)

Castelló de la Ribera (1652)

Asp (1660)

Castelló de la Plana (1663 i 1665)

Oriola (1664)

Genealogia:

-

Relacions:

-

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMC, Cla. 1662-1663.

AMC. MC. 1665-1668, f.63rº

AMC. MC. 1665-1668, ff.29rº i vº.

Bibliografia:

González (1977)

Jaén Urban (2017)

Olucha (1987: 83-84)

Torres (2000: 194)

Notes

*

Joan de Vidanya

Nom:

Forma normalitzada:

Vidanya, Joan de

Formes alternatives:

Vidania, Joan de

Dates:

Activitat professional:

1515-1564

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Mestre major d'obres del monestir de Sant Miquel dels Reis (1547-1552)

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Castelló (1524-1527)

Arcades de l'assut de Vila-real (1537)

Visura assut Vila-real (1539)

Visura del lloc on fer el Molí Nou de Vila-real (1542)

Estimació de l'adob de l'assut de Vila-real (1547)

Visura assut de Castelló (1548)

Anivellació portell assut de Castelló (1550)

Anivellació assut de Castelló (1552)

Visura dels nivells a l'assut de Castelló (1564)

Altres obres a la Plana:

Visura església de Santa Llúcia de Vila-real (1539)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Pati del convent de Bellpuig a Urgell (1515)

Capçalera església nova del monestir de Santa Caterina de Siena (1524)

Fortificació de Peníscola i Orpesa (1536-1538)

Planta del monestir i església de Sant Miquel dels Reis a València (1544)

Monestir de Sant Miquel dels Reis (1547-1552)

Visura a les fortificacions de Cullera i Vila Joiosa (1550)

Altar de l'església de Sant Bertomeu

Llocs:

Procedència:

Senyoriu de Biscaia.

Residència:

València (1542)

Treballs:

Urgell (1515)

Utiel

Almassora (1524)

Vila-real (1537)

Peníscola (1536-1538)

Orpesa (1536-1538)

Cullera (1550)

Vila joiosa (1550)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Joan de Fuentemar](#) (1525)

Alonso de Covarrubias (1544)

Juan de Covarrubias (1546)

Vicent Oliva (1550)

Visura:

Pere Vilanova (menor) (1548)

[Pere Real](#) (1548)

[Miquel Porcar](#) (1548)

Procurador de:

[Miquel de Maganya](#) (1524)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMVr. 1738/1536. PN. Miquel Avinent.

AMVr. CLA.296

AMVr. CLA.297

AMVr. CLA.300

AMVr. CLA.303

AMC. MC. 1524-1525.

AMC. MC, 1527.

AMC. PN. Miquel Feliu, C. 162.

AMC. Aigües, C.2, s/n. Nombramiento de peritos, hecho por las villas de Castellón, Almazora y Burriana, para determinar el emplazamiento de azud.

AMC. Aigües, C.3, s/n. Cuentas de Joan Peris, administrador del azud.

AMC. Aigües, C.3, D.27.

Bibliografia:

Arciniega (2001)
Corbalán de Celis (2007: 109)
Llaguno (1829, I: 157 i II, 20)
Olucha (1987: 84)
Pardo Molero (2000: 156)
Pardo Molero (565 i 579)
Yeguas Gassó (2004: 133-138)

Yeguas Gassó (2009-32-33 i 75-76)*
Zaragoza i Iborra (2005: 75)

Notes

* Yeguas confon la identitat de Vidanya amb la de Maganya, motiu pel qual se li havia atribuït el treball d'Urgell al segon.

Pere Vilallave

Nom:

Forma normalitzada:

Vilallave, Pere

Formes alternatives:

Vilallave Candau, Pere

Dates:

Activitat professional:

1670-1700*

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Assut de Castelló i Almassora (1670)

Visura a l'assudeta del riu Sec de Castelló (1688)

Molí fariner en Castelló de la Plana (1693)

Altres obres a la Plana:

Reforma de l'església de sant Nicolau de Castelló (2007)

Convent dels Caputxins de Castelló (1691)

Convent del Dessert de les Palmes (1699)

Claustre de les monjes Caputxines de Castelló (1700)

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Capella església del Rosari de Catí (1682)

Reformes a la parròquia de Cincorres

Llocs:

Residència:

Castelló de la Plana

Treballs:

Catí (1682)

Castelló de la Plana (1688-1700)

Benicàssim (1699)

Genealogia:

Progenitors:

Pere Vilanova (-1695)

Caterina Candau

Madrastes:

Úrsola Seglar

Germans:

Nicolau Candau

Germanastres:

Ignaci Vilallave

Josep Vilallave

Cònjuges:

Margarida Mascaròs (1671-1691)

Violeta Cebrià (1691)

Institucions:

Gremi d'obrers de vila de Castelló

Relacions:

Visura:

[Jaume Rovira](#) (1688)

Companys:

Gaspar Collau (1670)

Joan Campos (1670)

Josep Bueso (1693)

Miquel Serrano (1693)

Macià Tirado (1693)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMC. Aigües, C.8, D.55

AMC. Judiciari 1688-1689.

AMC. PN. Tomàs Martínez, C.144.

AMC. PN. Josep Cebrià, C.65

AMC. PN. Francesc Alonso (1686)

Bibliografia:

Codina (1946: 59)

Olucha (1987: 86-87)

Olucha (2007: 186)

Puig (1947: 96-97)

Sorribes Carceller (1980: 4)

Notes

*Hi ha certa dificultat per diferenciar la identitat entre el pare i el fill al tenir el mateix nom.

Jeroni Vilanova

Nom:

Forma normalitzada:

Vilanova, Jeroni

Formes alternatives:

-

Dates:

Activitat professional:

1625-1630

Ocupacions:

Activitat:

Obrer de vila

Estatus:

Mestre

Mestre d'obres del rei

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura del cano i l'assut de Castelló i

Almassora (1628)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Galeria del Palau del Real de València

(1630')

Llocs:

Residència:

-

Treballs:

Castelló de la Ribera (1562)

Almassora (1628)

València (1630')

Genealogia:

-

Relacions:

Visura

Pere Leonart Esteve (1562)

Joan Amador (1562)

[Pedro del Sol](#) (1625)

[Bertomeu Abril](#) (1625)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

-

Bibliografia:

Arciniega (2009: 119)

Olucha (1987: 81)

Torres (2000: 194)

Notes

*

Pedro Vilanova

Nom:

Forma normalitzada:

Vilanova, Pedro

Formes alternatives:

Vilanova, Pere

Vilanova, Petrus

Dates:

Activitat professional:

1486-1511*

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura a l'assut de Vila-real (1509)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques/fluvials:

Reparació d'una sèquia a València (1494)

Destall a la sèquia de Mislata (1507)

Pont del Portal Nou de València (1515-)

Reparació del Pont de Serrans (1519)

Altres treballs:

Llotja de València (1486)

Església de l'Hospital d'Innocents de

València (1493)

Pati de la Generalitat (1494-1534)

Subministrament de pedra per a la casa de

la Diputació (1494-1511)

Llocs:

Residència:

València (ca.1489-)

Treballs:

València

Vila-real (1509)

Cullera (1537)

Genealogia:

Descendència:

Pere Vilanova (menor)

Relacions:

Superiors:

Joan Corbera (1493)

Visura:

[Joan Orts](#) (1509)

Companys:

Pere Alcanyís (1507)

Tutor de:

Joanot Vallpuesta

Miquel Joan Vallpuesta

Institucions:

Gremi de pedrapiquers de València (1489-)

Béns

Un mosso (1495)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMVr. MC.54, ff.47vº i 48rº.

Bibliografia:

Carboneres (1873)

Carreres Zacarés (1928)

Gómez-Ferrer (1995a)

Mata López (1991: 134)

Serra Desfilis (2019)

Zaragozà i Gómez-Ferrer (2007: 427)

Notes

* Existeix certa confusió per tal de delimitar les seues darreres obres, al poder ser del fill, qui comença la seua activitat a la dècada de 1520.

Francesc Vilafranca

Nom:

Forma normalitzada:

Vilafranca, Francesc

Formes alternatives:

Vilafranca, Francisco

Dates:

Activitat professional:

1582

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Visura als assuts de la Plana (1582a)

Traces per a la reparació de l'assut de Vila-real (1582b)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Residència:

València

Treballs:

Riu Millars (1582)

Genealogia:

-

Relacions:

Visures:

[Sancho de Camino](#) (1582a)

[Macià Forner](#) (1582a)

[Joan Lloret](#) (1582a)

Institucions:

-

Fonts:

Fonts primàries:

AMVr. D.1551/1581 (1582/05/15).

AMC. Aigües, C.9 s/n. Fàbrica de la sut.

...(1668)

Bibliografia:

-

Notes

*

Domingo Vizcaíno

Nom:

Forma normalitzada:

Vizcaíno, Domingo

Formes alternatives:

Vezcayno, Domingo

Dates:

Activitat professional:

1528

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Paviment del corrent de Vila-real (1528)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

-

Llocs:

Procedència:

Senyoriu de Biscaia

Residència:

-

Treballs:

Vila-real (1528)

Genealogia:

-

Relacions:

Companyys:

[Pedro de la Torre](#) (1528)

[Miguel de Madrid](#) (1528)

[Pedro de la Carrera](#) (1528)

[Joan de Fuentemar](#) (1528)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMVr. Cla.294, Ceda d'obres

Bibliografia:

-

Notes

*

Pere Vizcaíno

Nom:

Forma normalitzada:

Vizcaíno, Pere

Formes alternatives:

Vizcahino, Pere

Vizcaíno, Pedro

Dates:

Activitat professional:

1568-1604

Ocupacions:

Activitat:

Pedrapiquer

Estatus:

Mestre

Activitats:

Obres hidràuliques al Millars:

Dos visures a l'assut de Vila-real (1605)

Altres obres a la Plana:

-

Altres obres hidràuliques:

-

Altres treballs:

Torre de la Casa de la Diputació (1568)

Visura al claustre de Sant Miquel dels Reis de València (1600)

Llocs:

Procedència:

-

Residència:

València (1605)

Treballs:

València (1568 i 1600)

Vila-real (1605)

Genealogia:

-

Relacions:

Companys:

[Guillem del Rey](#) (1568)

Jeroni Oliver (1568)

[Joan d'Ambuesa](#) (1568)

Joan Barrera (1568)

Visures:

Francesc Figuerola (1600)

Joan Cambra (1600)

[Francesc Galiança](#) (1605)

Relacions bibliogràfiques i documentals

Fonts primàries:

AMVr. 1209-1605

Bibliografia:

Arciniega (2001, I: 158)

Arciniega (2001, II: 232)

Notes

*

Apèndix documental del Millars

A1.

Acord del consell municipal de Vila-real sobre un contracte per a la construcció d'un assut de pedra picada, signat entre aquest i Pedro de la Carrera, pedrapiquer

1518-09-28, Vila-real.

AMVr. MC.62,f.27vº i 28rº.

Original. 2 Fulles. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

[marge esquerre] Que sia feta açut per XXXV mília sous.

Die mercurii XXVIII septembris anno predicto Mº Dº XVIIIº

Consell cridat e ajustat en la sala del Consell de la vila de Vila-real de manament e provisió dels honorables jurats de la dita vila ab so de trompeta e veu de crida pública per mijà de Andreu Aymerich, misatgé e cridacrides públich del dit honorable Consell *ut moris est* per les coses desus scrites, lo dit honorable Consell ajustat, vist que lo honorable mestre Pedro de la Carrera, pedrapiquer, se offer fer una asut per a la dita present vila en lo riu de Millars, de amplària de trenta-sis palms de sòl e de dotze en la cara, e de llargària de la roqua de la cèquia de la dita vila fins a la roqua del cap del barranquet de part d'ellà lo dit riu e de la altària que necessària serà, tota de pedra picada ab tres torretes.

Ço és, una en quascun cap e una en mig, segons la traça que feta ha, donant-li per aquella trenta-cinch mília sòlids moneda reial de València. E ajudant-li de cinch-cents jornals, e que la vila haja de comprar deu parells de portadores de ginebre cercolades de cèrcols de ferro, e que puga tenir cent moltons e cent cabrons en lo terme de la dita vila mentres que farà la dita açut. Los quals dits trenta-cinch mília sòlids li han de ésser pagats en aquesta forma: ço és, dotze mília sòlids mentres que la dita açut se farà. E acabada la dita açut li sia donat completament fins en la mitat del dit preu. E del dia que la dita açut serà acabada ab tot effecte, en tres anys li sia donada la altra mitat del dit preu per tal [que] lo dit honorable Consell manà ésser notat que sia feta la dita açut si e segons dessús és rahonat.

Açò emperò ajustat, entés e declarat que lo dit mestre Pedro de la Carrera done e sia tengut e obligat donar bones e hifficients fermances e principals obligats a la dita vila per la mitat

que ha de rebre del dit preu. E que durant los dits tres anys de la darrera mitat del dit preu de dita açut stiga a risch, perill e fortuna del dit mestre Pedro de la Carrera.

Per fer e fermar la capitulació e contracte de la factura e fàbrica dessusdita de la dita açut lo dit honorable Consell donà, atribuí e cometé als dits honorables jurats ple e bastant poder al dit honorable Consell y expresament manà que ans de fer lo dit contracte e capitulació sien fets venir dos o tres mestres pedrapiquers de la ciutat de València, los millors que haver-se podran per mirar la dita traça e la disposició del dit lloch. E haver lo parer e consell de aquells en lo que els apparrà necessari per fermetut e durada de la dita açut.

A2.

Concòrdia per a la construcció d'un assut de pedra al Millars, signat pels consells de Castelló i Almassora

1519-07-18, Castelló de la Plana.

AMC. PER, Any 1519.

Gimeno Michavila (1926: 342-343). Transcripció revisada.

Capítols fets y fermats per entre los magnífichs justícia, jurats e Consell de la vila de Castelló de una part, e los magnífichs justícia, jurats e Consell de la vila de Almassora e lo procurador de les partides de Almalafa e Vinamargo de part altra de e sobre lo açut [...] fahedor en lo riu de Millars per obs de dites viles, les quals són del tenor següent:

E primerament, és pactat, avengut, concordat que com en lo riu de Millars se té de fer hun açut de pedra picada e argamassa en lo loch hon ab lo mestre de aquell se concordarà, que lo preu de aquell sia pagat en aquesta forma e manera, que lo preu tant quant serà se faça o haja de fer vint set parts, de les quals ne haja de pagar la vila de Castelló quatorze parts y mija com tantes parts de aygua pren la dita vila de Castelló en temps de partició, e la vila de Almassora dotze parts y mija com tantes parts de aygua pren la dita vila de Almassora en temps de partició.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que com la vila de Almassora pren de la cèquia o aygua de la cèquia de Castelló, la Lavanera et altres si e segons sentències y concòrdies de les viles et altres per la qual aygua per les terres que rega de aquella a tot temps pasat és costum de pagar a la vila de Castelló per lo çudatge de aquella, e per reparar e sostenir lo açut la quinzena part. Per ço que la vila de Almassora haja o sia tenguda de pagar e refer a la dita vila de Castelló la quinzena part del que la dita vila pagarà en lo dit açut per les quatorze parts y mija en dit açut obra facedora et almenares segons ab lo mestre serà concordat.

Ítem, és pactat, avengut, concordat entre les dites parts que per quant en les dotze parts y mija que la vila de Almassora ha de pagar en lo dit açut per obra sobredita, les partides de Almalafa e Vinamargo paguen la mitat per la aygua que de la cèquia de Almassora reben, en la qual mitat los vehins de Almassora lo refan et cinquanta jovades que de dita aygua reben e per concòrdies e sentències entre aquelles les acostumen de refer per ço que la vila de Almassora sia tenguda de refer e pagar en la dita mitat les dites partides de Almalafa

e Vinamargo la quarta part del preu o part que aquelles les toquarà com axí se practique per rahó e causa de les cinquanta jovades. E cobrada la quarta part les dites partides hagen a pagar la mitad que la vila de Almagora ha de pagar en lo preu de la dita obra.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si per algun temps lo dit açut o alguna part de aquell se derruhia o derrocara que aquell si haja a refer, adobar o reedificar o sostenir a despeses de les dites universitats pagant aquelles segons del preu del dit açut és [il·legible] y redificar. Ço és, la vila de Castelló ab lo que cobra de Almagora quatorze parts y mija de la vila de Almagora y partides de Almalafa e Vinamargo, cobrant les partides la quinta part segons dites dotze parts y mija.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si cars serà que per runina de aygua venint lo riu, o la rambla, o en qualsevol manera se enrunarà lo açut de arena, grava, pedres, fusta o altres en qualsevol manera fins que la aygua cayga en qualsevol de les dites dos cèquies, axí de la vila de Castelló com de la vila de Almagora, que la dita ruina, arena, grava, pedra, fusta o qualsevol cosa que siga se haja de llevar, scurar y denegar migerament a despenses comunes o jornals comuns de les dites dos viles. Ço és, de Castelló de una part e Almagora, Almalafa e Vinamargo de part altra. E si que no entràs compliment de aygua en lo açut se haurà de posar fexos, canyes, banastes, fusta o posts, que tal despesa se pague migerament per les dites viles de Castelló e Almagora, Almalafa e Vinamargo en per parts.

Ítem, és pactat que la vila de Almagora sia tenguda de refer a les partides de Almalafa e Vinamargo la quarta part en les dispenses que·s faran en scurar lo dit açut fins al partididor e posar banastes per altres coses en aquell.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que, per quant en la cèquia de la vila de Castelló hi ha una almenara dita la almenara Davall lo Castell, se [faheutge ?] lo açut se ha de fer davall la dita almenara, e axí restaria la dita cèquia de Castelló en lo loch ha on se puga més còmodament fer. E que en la cèquia de Almagora se'n farà altra davant aquella perquè obrint la de Castelló se puga obrir aquella. E que de la una almenara a la altra lo ensient e sòl de la cèquia de Almagora stiga empedrat de pedres picades planes segons és stat, pactat e concordat ab lo mestre que ha de fer dit açut.

A3.

Contracte per a la construcció d'un assut al Millars, signat entre els consells de Castelló i Almassora i Miquel de Maganya, pedrapiquer

1522-07-18, Castelló de la Plana.

AMC. PER. Any 1522. s/n.

Original. Pergamí. Bon estat encara que presenta una llaugera pèrdua de suport a l'inici de les línies 57-72.

Inèdit.

Capítols fets e fermats, pactats, avenguts e concordats per entre los magnífichs en Joan Mas, justícia de la vila de Castelló, en Jaume Gascó, micer Jaume Luis Peyrats, jurats [il·legible] de la dita vila per a fer los presents capítols e concòrdia per lo magnífich Consell de la dita vila, elets e deputats [il·legible] de la dita vila vey, axí com procurador de les partides de Almalafa e Vinamargo, construïdes dins lo dit terme de la dita vila, [il·legible] en Johan Pintor, vey de la vila de Almassora, axí com a síndich e procurador de la dita vila de una part. E mestre Miquel de Maganya pedrapiquer de la ciutat de València de la part altra. Sobre la obra de la açut en lo riu de Millars fahedora, los quals són del tenor següent:

E primerament, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya faça un açut en lo riu de Millars. Ço és, allà hon fou ja principat per mestre Pere de la Carrera, davall lo Ragolar de la vila de Vila-real, lo qual açut aja de venir de la cèquia del Castel de Almassora fins dins la roqua que està a la part de la vila de Vila-real, de tal forma que a la una part e al altra estiga encassat e engastat dins la roqua de cascuna part hun palm.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit açut aja de carregar sobre roqua hon roqua y aurà, e hon roqua no y aurà que sia carregat e aja de carregar tant de fons davant la [il·legible] quant nesesari serà, a coneguda del dit mestre Maganya.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Maganya faça [il·legible] ab los presents capítols permet fer lo dit açut en esta forma. Ço és, que aquell tendrà de fonament fins [il·legible] de la arena trenta palms de amplària, tot [il·legible] de arch al arch travessant lo dit riu segons dit és de una part al altra de bona argamassa e de bona pedra, e de la arena amunt aja en lo açut de pedra piquada. Ço és, huyt o deu palms de

amplària a la part davall envers Almaçora, tot lo açut del arch al arch. E de allí amunt aja de començar un tallut o lambor que puge bayxant ab scalons [olles?] segons pareixerà al dit mestre Maganya fins dalt a la finnytat del dit açut. E la finnytat del dit açut aja de tenir de amplària dotze o quinze palms, lo qual tallút o lambor e lo pla de dalt de la açut de les dos fillades [daures?] del encontre de l'aygua aja de ésser tot de bona pedra piquada e ben finitada.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que a la part de la cèquia per la qual a d'entrar la dita aygua en la cèquia en mig del replà de la açut de deu en deu palms aja de possar deu fins en dotze puntes. E tantes quantes sien menester, per a que si a les dites villes pareixerà no tenir prou aygua puguen possar fexos de canyes davant dites puntes perquè puguen pendre tanta aygua, quanta podran. E que les dites puntes sien tant altes quant el dit mestre Maganya pareixerà.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel Maganya a la part del Castell de la vila de Almaçora faça una cèquia tant ampla e tant fonda e tant alta quant nesesari serà. E que la part de la cèquia a la part vers lo riu faça un peu de arch, a la part vers lo riu faça un peu del arch, una paret de huyt palms de gros e trenta de largària. E al cap dels trenta palms, faça un portal per hon entrarà l'aygua en la cèquia, lo qual portal serà tant ample quant serà nesesari e a les viles pareixerà, lo qual portal tendrà en mig cavat en la pedra piquada un canallat per hon puga líberament de [devollar?] una porta caladiza perquè puga, si necessari serà, tanquar de tot lo dit portal que aygua ni grassa y puxa entrar en la dita cèquia. E al cap de dita paret, junt ab lo dit portal faça una torre a modo de peu. Ço és, que principie de la part del Castell y entre dins riu. Ço és, de la part del dit portal a vint huyt palms abaix. E si a les viles pareixerà que serà nesesari tres o quatre palms més en avant o li pareixerà menys, axí mateix perquè sia panet e defensa que la arena que portarà lo riu no puga entrar per lo portal de la cèquia sinó que desvie aquella. E açò, sia fet del açut amunt. E si al dit mestre pareixerà fer dos portals que faça dos portals. E açò mateix se entenga si a les viles pareixerà que y dega haver dos portals.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit açut aja de ésser tant alt quant necesari serà per a que les dites dites viles molt líberament puxen pendre e de fet prenguen tanta aygua quanta aquelles voldran per a obs e necessitats de les dites villes e tèrmens de aquelles e de les dites partides.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya faça una cèquia. Ço és, de la paret que della és dita fins a la roqua que és a la part del Castell, de amplària de setze palms. E si més serà conegut deure ésser més ampla sia més ampla. E que sia de dotze palms d'altària [de hon?] en amunt, la qual cèquia sia cuberta del cap del portal en avall fins a la açut, o en aquell endret. Ço és, al capdavall de bolta de aljub. E que en mig de la dita cèquia faça una porta eo porta de vas. E que una pedra la tanque ab dos anelles de ferro perquè li entrarà grava a la cèquia o en temps del scurar que allí se puga traure la enruma de la cèquia. E al capdavall de dita cèquia, ço és, al capdavall del darrer peu faça una bona paret d'argamassa de sis palms d'amplària e de altària tant alta que per gros que vinga lo riu l'aygua no puxa saltar en la cèquia. E que dita paret se engaste dins la roqua del castell passant sobre la dita cèquia ab un arch de pedra piquada.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya faça la dita cèquia per hon vaja la dita aygua per a les dites villes dels reg del açut avall fins als partidors. Ço és, a la part del riu una paret de argamassa de amplària de sis palms e de largària cent sexanta palms. E que del dit açut, fins als partidors que en la cèquia seran, faça e aja de fer tres almenares segons són les de la vila de Castelló, les dos almenares davant lo castell. E que aja de la una almenara fins a l'altra tant quant a les villes pareixerà. E que les almenares sien de bona pedra piquada e enllosats de pedres piquades la gruxa de les almenares. E que la cèquia sia de setze palms de amplària o més ampla si a les villes pareixerà deure ésser més ampla que la faça més ampla, de forma que molt líberament puxa portar l'aygua que les dites villes aurà menester.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya, que al cap de dita paret o en lo loch hon a les dites villes pareixerà faça partididor que per l'aygua de dita cèquia se partesqua perquè cascuna cèquia prenga l'aygua que a de pendre. E [que?] davall los partidors faça los costats de dita cèquia d'argamassa tant quant serà lo enllosat de tres palms de gros la paret. E la punta dels partidors serà de pedra piquada. E lo enllosat aja de ésser de sexanta palms de pedra piquada. E de allí avall cent palms ab rastells al nivell del dit llosat. E de un rastell al altre aja quinze palms perquè en l'aygua no sia fet perjuhí a ningú. E que cascuna cèquia dels partidors avall fins al cap del rastell no puixa ésser més ampla sinó segons més o menys de la aygua que participó a de pendre. Ço és, segons lo partididor.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que los dits partidors o canallats de pedra piquada sien fets ab los quexers o branques de pedra piquada de la manera e amplària que les villes creuran menester. E que aja de fer damunt los partidors o canallats una casa d'argamassa cuberta de volta, de tal manera que ningú no puxa entrar als partidors per posar-hi empaig ningun, la qual casa aja de ésser com dit és de volta de aljub.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que a la dita cèquia e cèquies de les villes, axí ans dels partidors com après dels partidors sien possades barres de ferro engastades en los archs de la casa y en lo sòl de la cèquia en [exstels?] de pedra piquada emplomats de forma que en los dits partidors no si puxa passar enpediment algú sinó que lliberament puxa passar per cascú l'aygua, açò ajustat que lo ferro e lo plom paguen les dites villes.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya davall lo darrer rastell hon se puixa fer en la cèquia de Castelló faça una almenara de amplària segons és la almenara davant lo castell, de bones branques e canallats de pedra piquada e lo sòl de aquella enllosarà de pedra piquada, la qual aja de passar del sòl de la cèquia de Castelló sobre la cèquia de Almagora ab uns archs de pedra piquada ab la amplària nesesària e les vores de pedra piquada, ab aquesta modificació que la vila de Almagora puix una vegada sia fet si que ningun temps se derroquarà la dita almenara. Çó és, lo canall aquella o part de aquella la aja de sostenir a ses despeses comunes. E si rayen o derroquaren les vores de dit canall, que la vila de Almagora lo aja a sostenir a ses despesses. E si non fora y l'aygua donarà en la cèquia de Almagora no sia a culpa ni càrrec de la vila de Castelló.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel Maganya, dins dos anys primer vinents del dia que-s fermaran los presents capítols en avant communment comptadors faça e ab los presents capítols permet ab tot effecte e ab acabament fer lo dit açut.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que fet e acabat lo dit açut, la dita obra aja de ésser tachada per dos mestres elegidors per cascuna de les dites parts.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si lo dit açut e la dita obra [en fos?] emportada per diluvys de aygües o en altra qualsevol via e manera que-s

deroquarà part o partida de aquell, que aquell dit mestre Miquel de Maganya o hereus de aquell a despesses de aquell sien tenguts e obligats de refer lo dit açut e obra sobredita e aquella perquè serà [il·legible] se deroquada e ultra la obligació de los béns donarà per a fer les dites coses, fermances e principals obligats [il·legible] per lo [il·legible] e segures a conexença e voluntat de les dites villes.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya ab los presents capítols permet que en la dita cèquia no entrarà grava alguna. E si o feya permet fer tants reparos, modos y formes y causes defensses en lo dit riu, quan més nesesaris seran, de forma que grava alguna no entre en la dita cèquia donant seguretat, fermances e principals obligats segons en lo precedent capítol és dit.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que les dites villes donaran e pagaran al dit mestre Miquel de Maganya per [il·legible] del dit açut e obra sobredita sexanta mília sòlids reals de València, los quals se ajen a donar e pagar en la forma que davall se dirà.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que per quant en lo dit riu y ha ja principada la obra que feu mestre Pedro de la Carrera. Ço és, dos [peg?] e molta pedra [axp?] carregada en lo riu, com en lo pla damunt lo castell molta pedra moguda que la dita obra e manobra sia tachada per dos mestres ab jurament, hu per cascuna part elegides. Y en tanta quantitat quanta serà tachada sia pressa en compte per lo dit mestre Miquel de Maganya en pagua e prorrata dels dits sexanta mília sòlids en la darrera pagua de quaranta mília sòlids que se ajen de pagar durant la dita obra.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que les dites villes en pagua prorrata dels dits sexanta mília sòlids ajen a donar al dit mestre Miquel de Maganya tota hora e quant voldrà començar la dita obra deu mília sòlids de dita moneda. E dins sis messos après altres deu mília sòlids. E dins altres sis messos altres deu mília sous. E dins altres sis messos altres deu mília sòlids. En los quals deu mília sòlids de la darrera pagua se prenga en compte la dita obra en manobra del dit mestre Pedro de la Carrera, que seran totes dites pagues quaranta mília sòlids.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que los vuyt mília sòlids que en compliment dels dits sexanta mília sòlids, les dites villes los ajen a pagar dins tres anys

del dia avant que la dita obra ab tot effecte serà acabada e jutgada per los dits dos mestres, la dita obra ésser acabada completament segons forma dels presents capítols.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts e les dites villes permeten fer franchs de drets [il·legible] la vila de Castelló lo faça franch de tot dret de forment, y vi que se·n portarà per a menjar al dit mestre Miquel Maganya, e companyes fetes les obres e [...] de dita obra en lo loch hon faça la obra. E si durant lo dit temps, la vila de Castelló [il·legible] drets en dit forment e vi, lo dit mestre Miquel de Maganya no sia franch. E la vila de Almagora li permet ser franch de sisa, carn, oli, forment e vi [...] durant lo dit temps la dita vila de Almagora possaria dret o sisa en dites coses que lo dit mestre Miquel de Maganya no y sia comprés.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si a la dita obra [...] fusta de homs, albes e pins bons que puxa pendre del terme que voldrà. Emperò no puxa deroquar oliveres, garroferes, pins, vets ne altres arbres donzels.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que [...] al dit mestre Miquel de Maganya una casa en Castelló o Almagora hon voldrà franca de loguer, lo qual loguer durant lo temps de la dita obra agen de pagar les dites villes.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre [...] vila de Castelló e partides de Almalafa e Vinamargo an de pagar en dits sexanta mília sòlids, preu del dit açut, quaranta mília quatre-cents noranta sòlids, cinch diners e mealla. E la vila de Almagora denou mília cinch-cents nou [...] cascuna de dites villes ossen fer sa obligació tant solament per la dita quantitat que si toqua [il·legible] a pagar e per aquella quantitat segons les pagues que delles són especificades puxa ésser executada e no [...] cada villa [...] Vinamargo se obligen en los dits quaranta mília noranta sous, cinch diners e mealla. E la vila de Almagora en denou myllia cinch-cents nou sous, sis diners e mealla e no [...] com a la vila de Castelló, Almalafa e Vinamargo [...] per aquella perquè prenen de la cèquia de Almagora, Almalafa, Vinamargo e Fadrell [il·legible] Castelló, Almalafa, Vinamargo e Fadrell ajen a pagar sols los dits quaranta mília quatre-cents noranta sòlids cinch diners e mealla.

Ítem, [...] entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya durant lo dit temps de fer la dita obra puxa levar l'aygua de dita cèquia en los messos de juny, juliol, agost e setembre tant solament lo [...] que puga levar l'aygua quinze dies e [...] altres quinze dies

en axí que més de quinze dies cascuna vegada no la puxa levar ne [il·legible] la dita aygua.
E si en altre temps del any la volia levar no o puga fer sens voluntat de les dites viles.

Ítem, és pactat, avengut [...] que los presents capítols o qualsevol de aquells sien executius
ab submissió e remuneració de propi fur e altres clàusules oportunes e necessàries juxta
stil e pràctica dels notaris rebedors dels presents capítols.

A4.

Concòrdia signada entre els consells de Borriana i Nules per a la construcció d'una sèquia

1529-02-16, Borriana.

AHNOB,OSUNA,CP.213,D.6

Original. 580 x 690 mm. Pergamí. Foli. Bon estat.

En nom de nostre señor Déu Jhiesucrist e de la sacratíssima e intemerada humil Verge Maria, mare sua.

Capítols fets e fermats per e entre los magnífich e reverent frare Ausiàs Rotlà, cavaller e comanador de la comanda de Muntesa, fundada en lo terme e vila de Borriana, en Jaume Gastell, jurat en cap, e en Jaume Morato, curadors, vehins de la dita vila, síndichs personalment elets per aquella en loch e nom de la predita vila e universitat de aquella de una, e lo magnífich mossén Jaume Sparça, generós procurador general de la baronia de Nules e encara spetial per als negotis desus scrits del molt spectable senyor compte de Oliva, señor de la baronia de Nules, e lo honorable en Joan Miró, jurat en cap e síndich e procurador de la dita vila de Nules e singulars de aquella, part altra, de e sobre la fàbrica e obra de la cèquia nova que lo honorable mestre Pedro de la Carrera, pedrapiquer habitador de la ciutat de Xàtiva, novament ha de fer per obs de la dita vila de Borriana, en lo riu de Millars, juxta los capítols que se han de fermar per y entre la dita vila y lo dit mestre Pedro, los quals dits capítols són del sèrie, convinència e tenor juxta següents.

[I] E primerament, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que la dita vila de Nules sia tenguda y obligada donar e pagar la mitat de la quantitat que costarà de fer la dita obra y se haurà de pagar al dit mestre Pedro axí per lo preu que lo qual se fou concordat com per la refayçó e altres despeses. E açò de pla en pla, e segons la dita vila de Borriana ab lo dit mestre Pedro de la Carrera ha concordat. Y que lo dit preu, refayçó e altres despeses haja de pagar y pague per mitat la dita vila de Nules en los mateixos terminis y de la manera que la dita vila de Borriana ho pagarà.

[II] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si serà cas que plet, debat o qüestió alguna se mourà per les viles de Castelló y Almagora contra la dita obra, novament fahedora, en tal cas en totes les despeses fahedores per dita rahó, axí de plet, salaris de actes, advocats, procuradors e solicitadors la dita vila de Nules haja de pagar y

pague mijerament les dites despeses de pla, en pla tota dilació e diffugi apart posats, y per aquells puixa ser executat la dita vila de Nules e singulars de aquella via executòria entés e declarat que en lo solicitar hun temps hi haja de star hun licitador de Borriana y altre de Nules, de forma que tant temps stiga la [...] lo altre.

[III] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que com la vila de Borriana acostuma, practica y stà en hús de ampliar, rebre e pendre per entregue tota la aygua que pot pendre e pren del riu de Millars eo verament justament de aquella pervé per ops de regar lo terme de aquella e açò per temps de honze dies e honze nits continuos. Y la dita vila de Nules reb, pren y acostuma rebre y pendre per ops de aquella e cinch dies y cinch nits de la aygua. Emperò, que corre per la cèquia sobirana vulgarment appellada la tanda o cèquia Major e perpretades y levades. Emperò, les cèquies infrasegüents, primo la cèquia appellada Jusana, la qual se pren y aparta per una lengua de pedra y argamassa e parteix la aygua ab la dita cèquia Major e Sobirana prop lo riu e camí de Castelló.

[IV] Ítem, la cèquia appellada del Hull de la vila, la qual se pren poch més baix del molí appellat del Spital e ve dreta a la vila de Borriana, les quals dites dos cèquies no-s poden tanquar per persona alguna de qualsevol ley, stat o condició, sia privada o strana de les dites viles o fora de aquelles sots pena de cinch-cents sòlids applicadors e partidors lo ters a la Magestat real, lo ters al acusador, e lo ters al Comú de la dita vila de Borriana restant. Emperò, dóna facultat a la dita vila de Nules de poder tanquar açó. Emperò, dins los dits cinch dies e cinch nits de la sua tanda qualsevol altres files, hulls, canalats, sangoneres e portells que discorís de la dita cèquia Sobirana, açò ajustat ab broça o erbes e no ab fanc, terra, pedres o altrament e qualsevol persona que contrari farà encòrrega en pena de seixanta sòlids, partidors lo ters a sa Magestat, lo ters al acusador, e lo ters a la part interessada, entenen-ho axí per les guardes de la tanda com per los regants de dites cèquies. Y en après, finits los dits cinch dies e cinch nits torna a cobrar la dessusdita aygua per entregue la dita vila de Borriana de forma que semblantment e revent quascuna de les dites viles per les tandes la aygua que li pervé *ut supra* discorrent tot lo any. Per çó, volen les dites parts com sia axí concordat que per rahó de la dita nova obra, per la qual se han de pagar les despeses axí de [der?] com de plet et altres per pagar la dita vila de Nules mijerament lo que dit és, que [pern?] no-s entenga, ni presuma, ni en sdevenidor, en conseqüència allegar se puga la dita vila de Nules e singulars de aquella tenir més ni menys dret, domini e senyoria en la dita aygua dels dits cinch dies e cinch de nits, exceptuades les dites dos cèquies se poden per ningun temps tancar ans han de star

contínuament ubertes. Açò entés y declarat que per la present capitulació e per lo que dita vila de Nules pagarà juxta la present capitulació, no tinga més ni menys dret en la dita aygua de la que tenia ans de la present concòrdia.

[V] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que per çò, com en temps passat, los senyors antipassats de la dita vila de Nules y encara lo Consell e singulars persones de aquella mogueren e jucitaren plets, debats, qüestions e altres diverses contencions contra la dita vila de Borriana e singulars de aquella de e sobre les dites aygües, pretenent haver de rebre més aygua de les dits cinch dies e cinch nits e de la que acostumaven e acostumen pendre e rebre segons dessus més llàrgament és declarat, dient e pretenen, que qualsevol hulls, files, sangoneres, canalats y portells que stan y prenen la aygua de la dita cèquia Sobirana en temps que no y ha qui rega de aquell o de qualsevol de aquells hagués de star tanquat. E açò perquè la aygua passas a vall a Nules no res menys moltes a més qüestions segons en los procesos, en les dites causes, fets, més llàrgament a prop als quals se·n refferien que per çò per rahó de la dita [il·legible] obra e despeses per ningun temps no·s pogués tornar a enantar tal plet ni aquell fos sofrít en manera alguna. Ans per reserar tota manera de plet e qüestió, és concordat que la dita vila de Nules ab lloatió e approbatió del spectable compte de Oliva, senyor de la dita vila de Nules, haja de renuntiar als dits plets e qüestions, segons que ab los presents capítols renuntie.

[VI] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que, com en temps passats los senyors de la vila de Nules, Consell e singulars de aquella mogueren plet e qüestió a la dita vila de Borriana dient que volien fer cèquia per a la dita vila de Nules, scomençant prop lo riu de Millars, als partidors majors y portant-la per lo terme de Vila-real. Per la qual cèquia volien la dita vila de Borriana les donàs les cinch parts de la aygua y Borriana se aturàs les honze parts de la aygua de la cèquia Sobirana, exceptuades les dos cèquies Jusana e de la Vila, e que ara i per ningun temps per rahó de la dita paga no·s pogués tornar a fer tal demanda. Y posar cas se fes, no pogués ésser ni fos de efecte algú, y a major cautela és pactat que ab la present capitulació renuntiaran, axí com renincien, ab los presents capítols a qualsevol dret que·ls competís e pogués competir per qualsevol causa cogitada o incogitada, ara o en sdevenidor.

[VII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que tots e qualsevol plets, actes, procesos, fets, e actitivitats per la dita vila de Nules e senyors de aquella contra la

dita vila de Borriana de e sobre les dites aygües e tandes de aquelles, axí en la Règia Audiència, com davant lo spectable governador general, e qualsevol altres oficials majors o menors, fins al present dia del huy sien cancellats e lineats e anulats a la primera línea fins a la darrera inclusive, de tal forma que a la dita vila de Nules, ni als seus en lo dit nom de successors no·ls puga aprofitar ni a la dita vila de Borriana, ni als seus en manera alguna traure de si ara no·s cancelles per no trobar-se o altres que sia salvat dret en temps a la dita vila de Borriana, que tal temps que·s trobarà instant la dita vila de Borriana eo síndich de aquella, qui ara és e per temps serà, se hagen de cancellar ab tot efecte sens remissió alguna, sots la pena de ius specificada. Per çó com ab los presents capítols [...] cancellen e renuntien a d'aquelles de la primera línea fins a la darrera [...]. E açò, per part de la dita baronia e senyors de aquella, que és e per temps seran, e que en ningú dels dits actes, plets, processos e qüestions no·s puguen proseguir ni novament o en sdevenidor principar. Y posat cas que, per la dita baronia e senyor de aquella o altra qualsevol persona tenint part o interés en aquella, ho volgués moure, en tal cas cas [il·legible] la dita baronia e singulars de aquella en la pena desús escrita. E que ultra la dita pena ningun jutge eclesiàstich o secular, rey, muller o primogènit de aquell no·ls hohís en manera alguna més ans los fos impossat callament perdurable i per so facto et jura. Per çó, com per ningun temps no puguen demanar ni tenir més ni menys dret ni senyoria de la que huy tenen en la dita aygua. Çó és, que après és dit.

[VIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que la present concòrdia y capitulació e lo contengut en dits e presents capítols e quascú de aquells no haja insortit son efecte ni executió en manera alguna, en tot, ni en part, fins tant la dita cèquia nova sia acabada ab tot efecte segons stà capitulat ab lo dit mestre Pedro de la Carrera y les viles de Borriana y Nules prenguen e reben aygua per aquella quascuna per los dies e nits que deuen rebre en altra manera quascuna de les dites viles y particulars de aquelles resten en sos drets segons stà ans de la present capitulació e concòrdia.

[IX] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si ara o per temps sdevenidor les dites viles de Almagora y Castelló seran contentes o per justícia alcançaran que per rahó de la dita obra e prenent la aygua de regolf de la açut de aquelles, la dita vila de Borriana haja de pagar quantitat alguna, molt o poca, que en tal cas la dita vila de Nules haja de pagar la mitat de tota la quantitat. E no res menys, si la dita vila de Borriana serà tenguda de allí avant contribuir en adops, fortificació e manteniment de dita açut e cèquies del riu fins als partidors maiors que pagarà la dita vila de Nules segons huy

acostuma pagar. Çó és, de les quatre parts de les despeses, la una, e les restants tres parts la dita vila de Borriana. E que per rahó de la dita paga no tinga més ni menys dret e senyoria la dita baronia de la que huy té en dita aygua. Çó és, après dels honze dies e honze nits de Borriana e cinch dies i cinch nits la dita vila de Nules exceptuades. Emperò, les sobredites dos cèquies Jusana e de la Vila, les quals contínuament han de anar e van obertes.

[X] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que los presents capítols e quascú de aquells sien executors ab submissió e renunciatió de propi for e altres clàusules rebocats a tota utilitat e profit de la dita vila de Borriana e singulars persones de aquella juxta lo stil y pràctica del notari rebedor de aquelles ajustat. Emperò, a tots los dits capítols e a qualsevol de aquells que qualsevol de les dites parts que en part alguna coontravendrà, encòrrega en pena de mil marches de argent de [bouxes?] e valor per quascuna vegada que contravengut haurà, pagadors per la part contravenint, partidors e aplicadors la mitat a la Magestat real, e la altra mitat a la part interessada.

A5.

Acta notarial de la denúncia feta pels consells de Castelló i Almassora, sobre l'obra d'una sèquia que estava construint el consell de Borriana amb el mestre Miquel de Madrid

1531-02-14, Riu Millars.

AMC. PN. Antoni Pedro, C.300 s/f.

Original. Paper. Enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo tricesimo primo die vero intititata decima quarta mensis febroarii.

Constituïts personalment en lo riu de Millars, en lo terme de la vila de Vila-real, prop lo pas vulgarment dit de la vila de Castelló per anar a la vila de Vila-real, los magnífichs en Gaspar Eximeno e en Guillem fuster, jurats de la vila de Castelló, e lo honorable e discret en Àngel Feliu, notari síndich de la dita vila, e convocats los notari e testimonis desus scrits, stants tots junts, prop de unes oliveres a hon personalment foren atrobats los honorables en Jaume Saurina, jurat de la vila de Borriana, en Miquel de Madrid, obrer de vila, en Jaume Ferrer e en Jaume lo català, vehins de la dita vila de Borriana, los quals, ab exades que tenien en les mans, fehien faena, cavaven e obrien la cèquia que la vila de Borriana novament vol y entè fer cèquia nova per pendre aygua del riu de Millars, damunt lo çut de les viles de Castelló e Almaçora, segons *oculis subiecta* los notari e testimonis desuscrits veren que fehien fahena e obrien la dita cèquia, a lo qual dits en Jaume Saurina, jurat, mestre Miquel de Madrid, obrer de vila, en Jaume Ferrer e en Jaume lo català de la vila de Borriana, los dits jurats, síndich de la vila de Castelló, presents los dits notari e testimonis desus crits, interrogaren qui·ls fehia fer e nou fehien la dita cèquia, obra e cèquia nova, los quals dits mestre Miquel de Madrid, en Jaume Ferrer e en Jaume lo català digueren e respongueren que lo dit en Jaume Saurina, jurat de la dita vila de Borriana, los havia logat, conduhit e manat fer la dita obra e cavar en la dita cèquia nova.

E lo dit en Jaume Saurina, jurat, respós que aquell ho feu hi a fet hi·s fehia de provisió, ordenació y manament dels altres jurats e universitat de la vila de Borriana.

E los dits jurats e síndichs de la dita vila de Castelló digueren que, com ab letra patent del noble y magnífich loctinent de governador del present regne de València del riu de Uxò ençà, a instància e requesta dels dits jurats e síndich de la vila de Castelló e dels jurats e síndich de la vila de Almagora fos stat manat als justícia, jurats, síndich, universitat e singulars persones de la vila de Borriana, a pena de cinch-cents florins, que aquells reffassen de fer la dita cèquia nova que havien començat y entenien fer y en aquella no obrassen y fessen ninguna obra fins que, hoydes les parts, àltramet per justícia hi fos degudament provehit.

E com aquells en menys spreçó e compte del dit manament se feu la dita obra e continuassen aquella però digueren que·ls acusaven, com de fet los acusaren, les dites penes en lo manament e prohibició contengudes e protestaven contra aquells e beus de la universitat e singulars de la dita vila de Borriana de tot lo que quant los fos licit e permés protestar. De les quals coses los dits jurats e síndich de la vila de Castelló requeriren a mi Anthoni Pedro, notari públich de la ciutat e regne de València, los ne rebés e continués acte públich per haver-ne memòria en lo devenidor e per conservació dels drets de la dita universitat de la vila de Castelló, les quals coses foren fetes los dia, mes e any e en lo lloch dessus dits.

A6.

Contracte per a la construcció d'una arcada doble a l'assut de Vila-real, signada entre el consell municipal i Joan de Vidanya, pedrapiquer

1537-04-04, Vila-real.

AMVr. 1739/1537. PN. Not. Miquel Avinent, pp. 169r^o-172v^o.

Original. 5 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Die mercurii quarta aprilis anno predicto MDXXXVII.

En nom de nostre senyor Déu Jhesus Crist e de la sacratíssima e intemerada humil Verge Maria, mare seua.

Capítols fets e fermats per e entre los honorables en Miquel Roquafort, major de dies, en Johan Mas, e en Johan de la Font, jurats en lo present any de la vila de Vila-real, en loch e nom de la dita vila e universitat de aquella de una, e mestre Johan de Vidanya, pedrapiquer, vehí de la ciutat de València, de part altra, de e sobre la fàbrica o adop que aquell ha de fer en lo açut de pedra picada que la dita vila té en lo riu de Millars, los quals dits capítols són del sèrie, continentia e tenor immediate següents:

[I] E primerament, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts, que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut e constret e obligat, com ab los presents capítols permet hi·s obliga, fer dos arcades de pedra picada en la dita açut. Ço és, en la arcada que stà vers la gola de la cèquia per la qual les cèquies de la dita vila reben la aygua del dit riu. És a saber, la una a la tardosa o spatles de la altra, les dos de una matexa altària prenint los punt o principis. A saber és, la que starà a la tardosa o spatles de la altra del torrilló que stà vers la gola de dita cèquia travessant la torreta rasa fins a la tardosa del recipient de la altra arcada, la qual naix de la dita torreta rasa e va fins a la primera torre alta que stà après de la dita torreta rasa e la altra. Ço és, la que starà al caent de la aygua de dita açut des de la última pedra de la obra últimament feta en aquella fins a la dita tardosa del recipient de la dita arcada que naix de la dita torreta e va a la dita primera torre alta.

[II] Item, que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut e obligat, com ab lo present capítol promét hi·s obliga, posar les pedres necessàries a les dites dos arcades de la matexa gruxa e altària, que són les que han restat de la dita obra últimament feta en lo dit arch que stà

al caent de la aygua de dita açut e de la largària de tres palms y mig o [de a qui en sus e no en ins?] quascuna de les dites dos arcades. Açò, emperò, declarat que les dites pedres del segon arch posat a la tardosa o spatles del primer haien de ésser de entaulusat o alomborat a la tardosa de aquella.

[III] Ítem, que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut e obligat fer e posar les dites pedres en les dites dos arcades molt ben picades e ben obrades de cara y de costats, e de sòl, de tal manera que les juntes de aquelles stiguen ab tota perfecció, així com la dita obra ho requir a coneguda de mestres experts en semblants obres, elegidors per los dits honorables jurats e per lo dit mestre Johan de Vidanya.

[IV] Ítem, que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut e obligat, com ab lo present capítol primer hi s'obliga, mudar tantes pessas quantes serà mester e la obra requir de les que stan en la dita torreta rasa per fermitut e seguretat de la dita obra e senyaladament a part davall del dit arch en lo cos de la dita torreta a coneguda per lo semblant de mestres experts en semblants obres molt ben obrades ab ses juntes e [...] obrats segons dit és dessús.

[V] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut e obligat com ab lo primer capítol promet hi s'obliga, fer les dites dos arcades segons dit es dessús e posar tot lo pertret de cals, arena, pedres e altres coses necessàries per a la dita obra a totes despeses de aquell e no de la dita vila.

[VI] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Johan de Vidanya no puga ni li sia lícit e permés posar les dites pedres en obra sens que primerament totes sien vistes e regonegudes per mestres experts en semblants obres, si aquelles staran ab tota perfecció obrades juxta la primera capitulació, o no. E si aquelles staran ben obrades sien posades en dita obra, e sinó sien refinades e adobades per aquell, de tal manera qual la obra requir.

[VII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut, constret e obligat, com ab lo present capítol primer hi s'obliga, enlosar e posar les loses que seran menester baix al cap de la dita torreta rasa per tot lo enfront de dita torreta, les quals sien tan largues que abasten de la dita torreta al morral gros de la roqua que stà pus prop de aquell, lo qual dit morral de roqua sia tengut smorrar de tal

manera que la junta de dites loses ab la del dit morral vinga a star molt ben simentà. E de la mateixa manera hagen de star les juntes de dites loses a coneguda de bons mestres.

[VIII] Ítem, que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut, constret e obligat, com ab lo present capítol primer hi s'obliga, a totes despeses sues acabar de levar e stopar la aygua que passa per la dita arcada en la qual se ha de fer la dita obra donant-li los dits honorables jurats per part de la dita vila en [adiuteri?] del levar de dita aygua trenta jornals o trenta hòmens, qui facen aquells e tot lo pertret necessari per a acabar de levar e stopar la dita aygua.

[IX] Ítem, que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut e obligat. com ab lo present capítol primer, hi s'obliga, assegurar la dita obra per aquell faedora per temps de quatre anys del dia que la dita obra serà acabada e haguda per rebuda per los dits honorables jurats e o successors de aquells en dit offici en avant continuament comptadors. E així per la seguretat de la dita obra, com encara per lo que li serà bestret e pagat en principi e part de paga de aquella, sia tengut e obligat, com ab lo present capítol primer hi s'obliga, donar fermances e principals obligats sufficients e tals quals se requir per a tot lo que desús dit és.

[X] Ítem, que lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut, constret e obligat, com ab lo present capítol present, hi s'obliga, ab tota perfecció e segons dessusdit és, acabar la dita obra per tot lo mes de agost primer vinent, e any corrent mil cinch-cents trenta-set.

[XI] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que los dits honorables jurats, en loch e nom de la dita vila e universitat de aquella, sien tenguts e obligats, com ab lo present capítol prometen hi s'obliguen, donar e pagar al dit mestre Johan de Vidanya per rahó de la dita obra o adop. Çò és, per la pedra, cals, arena, mans e altres coses necessàries per a la fàbrica de aquella cent trenta lliures, moneda real de València, en tres solutions e pagues eguals. Çò és, la una de continent après de haver posat mà e scomensat dita obra, la altra havent fet la mitat de dita obra e la altra éssent acabada la dita obra y vista y reconeguda aquella per los desús scrits mestres si aquella starà ab tota perfecció o no, e no ans.

[XII] Ítem, que lo dits honorables jurats sien tenguts e obligats, com ab lo present capítol permeten hi s'obliguen, donar al dit mestre Johan de Vidanya en [adintori?] del levar e stopar la dessusdita aygua trenta jornals en hun dia o en dos, o en tres, e o en tants quants

lo dit mestre Johan de Vidanya voldrà e per als dies que aquell elegirà ensemps ab tot lo pertret necessari per al levar e stopar de dita aygua.

[XIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que, acabada la dita obra segons dessús dit és, ans de ésser donada e pagada la última terça e paga de aquella al dit mestre Johan de Vidanya, la dita obra sia vista e reconeguda mitjançant jurament per dos mestres experts en semblants obres elegidors per les dites parts. Çò és, hu per quascuna de aquelles, si aquella starà ab tota perfecció juxta sèrie e tenor dels precedents capítols o no. E si aquella starà ab tota perfecció acabada, de continent sia pagada per los dits honorables jurats o síndich de la dita vila la dita última e tercera paga al dit mestre Johan de Vidanya. E hon no de aquella dita terça e última paga sia [tost e senat?] e la dita vila se puga retenir e retenga vers si tot çò e quant los dits mestres jutgaran se porà retenir en smena e recompensa de la falta o faltes que seran atrobades en la dita obra si alguna o algunes atrobades hi seran. E en cas que la dita obra sia atrobada acadaba ab tota perfecció, que la dita vila eo los dits honorables jurats e síndich en loch de aquella, hagen e sien tenguts e obligats pagar lo salari e treballs als dits mestres, axí de la venguda de aquells com de la stada e tornada èntregament. E per lo semblant, si la dita obra no serà atrobada acabada ab tota perfecció segons dit és, que en tal cas, lo dit mestre Johan de Vidanya sia tengut e obligat pagar lo dit salari e treballs èntregament als dits mestres.

[XIV] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que los dits capítols e quascun de aquells sien executoris ab submissió e renunciatió de per pròpi fur e juge e altres clàusules robocats.

A7.

Provisió del virrei de València, en la que es nomena als mestres Joan de Vidanya, Pere Vilanova, Pere Real i Miquel Porcar per a fer una visura i determinar l'emplaçament de l'assut de Castelló i Almassora

1548-01-04, Castelló de la Plana.

AMC. Aigües, C.2, s/n. Nombramiento de peritos...

Còpia simple. 2 Fulles. Paper. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Die XIII, january anno a nativitatis domini MDXXXVIII

Lo exelentísim señor duch don Ferran d'Aragó, lloctinent, capità general.

Presentes e hoyts los honorables en Anthoni Pedro, síndich de la vila de Castelló de la Plana, e Johan Arbo, síndich de la villa de Almassora, de una part, e Martí Viciano e Francés Nicolau, síndichs de la vila de Borriana, de part altra, sobre la qüestió y diferència que entre les dites universitats de paraula se porta y tracta davant sa exelentíssima per rahó e causa de la çut que los vehins e habitants de les dites viles de Castelló e Almassora volen y entenen reedificar eo de nou fer e construir en lo riu de Millàs per a pendre la aygua que de dret e justícia poden e dehuen pendre del dit riu per a regar los tèrmens de les dites viles pretenents, demanants e supplicants los dits síndichs de Castelló e Almassora que per sa exelentíssima sien nomenades persones expertes per a que veguen e reconeguen lo dit riu e aconsellen en qual part e loch de aquell ab més utilitat y comoditat de les dites viles e ab menys dany e perjuyí de la dita vila de Borriana se podrà fer, reedificar, eo de nou construir lo dit açut per a pendre la dita aygua, prenent enviar los dits síndichs de Castelló e Almassora que si-s pot fer açut en lo dit riu de tal manera que per aquell ab comoditat de totes les dites tres viles, çó és, Castelló, Almassora e Borriana, podran pendre la aygua necessària les dites persones expertes ho[n] veguen y regoneguen e aconsellen per a que aquell se pugua edificar e construir, retenents los dits Martí Viciano e Francés Nicholau en los dits noms de síndichs de la dita vila de Borriana que si les dites viles de Castelló e Almassora volen y entenen redificar eo de nou fer e construir lo dit açut ho puguen fer ab sa voluntat y beneplàcit, puix no sia en res ni per res perjuyí a la dita vila de Borriana puix dexen portell en lo dit açut o fora de aquell o de tal manera que lliberament e sens empaix algú dita vila de Borriana puixa haver e rebre la part de portió

que de dita aygua li perbé a menys dany de les dites viles de Castelló e Almagora e a més utilitat de la dita vila de Borriana, pretenents no res menys los dits síndichs de Borriana que no volen ni entenen contribuir ab les dites viles de Castelló e Almagora en lo dit açut com vullen y entenguen pendre separadament per si mateixos la aygua del dit riu per la molta comoditat que tenen.

Proveheix que los dits presents, sens prejudí de les dites pretencions e dels drets que·ls pertanyen a aquelles, nomenen persones expertes per a [què] vegem e reconeguen lo dit riu e los loch o lochs per hon lo dit açut, ab millor o major comoditat de les dites viles, se podrà fer, axí per a totes les dites viles, com per a les dos o la huna de aquelles. E que ben vist e regonegut lo dit riu e loch o lochs per hon se podrà fer lo açut o açuts facen relació a sa exelentíssima del que trobaran poder-se fer, puix se dexe loch ydoneo sufficient per lo qual, sens empaix e contradicció alguna, puga passar la aygua a la dita vila de Borriana. Y açò en cas que totes les dites viles no tinguen un mateix açut perquè vista la relació de dits experts se puga provehir lo que més convindrà al servey de sa magestat y al bé universal de les dites viles e poblats en aquelles.

Die XIII January anno millesimo quingentesimo quadragesimo octavo.

Los dits Anthoni Pedro e Johan Arbo, en los dits noms presents, los dits Martí Viciana e Martí Nicholau, obtemperant a la dita provisió, nomenen en experts per part de les dites viles de Castelló e Almagora a Johan Vindanya e Pere Vilanova, pedrapiquers. E los dits Martí Viciana e Francesch Nicholau, síndichs de Borriana, nomenen per part de aquella a mestre Pere Real e Miquel Porcar, pedrapiquers per a fer dita visura.

Dicto die tots los desusdits en los dits noms nomenen per a fer dita visura al magnífich micer Francesch Ros, doctor en cascun dret, ensemps ab los dits Johan Vidanya, Pere Vilanova, Pere Real e Miquel Porchar pedrapiquers.

Testes los honorables Miquel Tarragó, sabí de Borriana, e Cosme Rabes, sabí de Nules.

A8.

Preacord de concòrdia entre els consells de Castelló i Almassora per a construir un assut comú

1550-02-05, Castelló de la Plana.

AMC. PN. Miquel Feliu, C.162 s/f.

Original. 9 Fulls. Paper. Mig Foli. Enquadernat. Bon Estat.

Inèdit.

Anno a nativitate domini millesimo quingentessimo quinquagessimo die vero.

Davant la presència de vosaltres, honorables jurats de la vila de Almassora e del notari, e testimonis davall escrits, constituïts personalment los jurats e síndich de la villa de Castelló, diuen e proposen que bé sabeu e no ignorau que ab capitulació e concòrdia feta entre vosaltres, de una part, e la dita vila de Castelló, de part altra, rebuda per lo discret en Miquel Gascó, quondam notari, en cert calendari fonch concordat que-s fes un açut de pedra en lo riu de Millàs ab lo qual prenguessen les dites viles l'aygua que cascuna vila havia e devia rebre per una cèquia. E que-s fes en aquella dita cèquia hun partidor ab lo qual se dividís la dita aygua. E que si cas era que per algun temps la dita çut se rompés tornassen les dites viles a pendre aygua per lo açut de lenya que ans tenien, prenent Castelló primer e après la vila de Almassora, graduant-se y callocant-se cascuna en son loch.

Ço és, lo çut de Castelló primer e més alt e lo de la vila de Almassora més baix, segons ab antiguo los han tengut y stan en possessió de tenir-los axí, en virtut de dita capitulació e concòrdia fonch fet lo dit açut de pedra en lo dit riu de Millàs e axí mateix foren fets partidors en la dita cèquia de Castelló per lo quals se dividia la aygua en la dita cèquia.

E nostre señor Déu permetent-ho, après lo dit açut de pedra se rompé y anihilà de tal manera que per aquell no-s pogué pendre aygua per a les dites viles. Y vista la necessitat que se llavors concorria, se determinà tornar e pendre aygua per lo açut de lenya de la dita vila de Castelló e per la cèquia de aquella per a les dites dos viles, restant los dits partidors de la forma que foren fets, la qual determinació fonch feta ab salvetat e protestació precedent que per pendre los de la vila de Almassora aygua del dit açut de Castelló e cèquia de aquella que no fos vist adquirir dret algú ni que fos engendrat alterament algú a la dita capitulació e concòrdia ans que totes hores e quant la vila de Castelló volgués los pogués

compellir a pendre aygua per lo seu açut, segons que per lo acte que se llavors fonch fet e rebut per en Miquel Feliu, notari, appar.

E per quant vosaltres y los jurats de la dita vila de Castelló moltes e diverses vegades haveu tengut molts e diversos col·loquis e parlaments sobre tornar lo dit açut e fer-ne altre en lo mateix riu.

E per dita rahó haveu concertat los jurats de la vila de Borriana per a que volen[t] fer hú aquells, que totes les dites viles lo poguessen fer.

E axí, los de la dita vila de Borriana se determinaren en no fer açut de pedra, e vosaltres vos determinàs ensemps ab ells de fer e tornar a fer açut en lo dit riu.

E axí, per part vostra y de la dita vila de Castelló fonch supplicat al excellentíssimo senyor duch de Calabria, lochtinent general en lo present regne per a que·s atorgàs e donàs licència per a fer lo dit açut, la qual és stada atorgada. Y volent la dita vila de Castelló fer una experiència en lo dit riu per a veure si lo açut fahedor si tendria fermetat, foreu convocats y determinareu no participar en la dita experiència ni en la fundació de dit açut perquè us parexia que no tendria fermetat e que y hauria grans despeses.

E vista vostra determinació, la dita vila de Castelló parexent-li que·s podia fer, ha principat de fer lo dit açut, fent en lo dit riu la dita experiència sostenint molts e diversos treballs y gastos en aquell.

Ara, vist que tindrà fermetat, per vosaltres són stats convocats los jurats de la dita vila de Castelló en lo loch commú e per vosaltres en la dita convocatió e ajust és stat dit e notificat que sou contents de convenir e participar en la dita obra e fàbrica de dit açut.

Emperò, que no voleu que·s haja de fer una paret mijana en la cèquia, la qual divideixca l'aygua de les dites viles, de forma que cascuna de aquelles prenga aygua per la sua cèquia e portal a fi que frau no sia fet a les dites viles, ni la aygua se puxa furtrar de la una al altra.

E per quant a la dita vila de Castelló satisfà e convé que cascuna vila prenga aygua per ça cèquia, perquè àltramet de cascun dia stant com estan los partidors o, pujant-los més amunt no·s podrà escusar de fer-se lo que fins así han acostumat de fer los de la vila de Almagora, en posar cabirons en la cèquia e partidor de Castelló e levar-los l'aygua e açò tantes vegades com a ells és stat ben vist, de forma que quant los de Castelló se recordaven

y l'aygua los faltava y a los de la vila de Almagora se eren aprofitats del aygua furtada e havien levat lo cabiró. Y per ço, agraviats de dites coses, los jurats y síndich de Castelló diuen que donant-se forma a que tota egualtat sia servada e que la aygua no·s puxa levar per lo hu al altre, responent a la vostra proposició en lo ajust propassat fet, diuen que són contents que lo dit açut se faça per les dites dos viles a despeses communes de aquelles contribuïnt cascuna vila si e segons contribuhia en la fàbrica e fundació del açut derrocat de pedra, ab que primerament e ans de totes coses se veja y se assente lo pendre e rebre de la aygua de tal manera que no·s puga levar per los huns als altres de forma tal que tota egualtat en lo rebre e pendre l'aygua sia observada e que aygua no·s puga furtrar ni levar per la una vila al altra y fent-se dita egualtat la dita vila de Castelló és contenta que la dita vila de Almagora participe en la fàbrica e fundació dessus dita e acostumada.

Y per ço, notificant-vos les dites coses ab los punts scrits, vos requiren y exorten, serquen y donen modos y formes com l'aygua no puxa ésser furtada per los huns als altres en la dita cèquia e partidor y egualtat sia servada altres protesten de tot allò que·ls sia lícit e per més protestar, requerint al notari davall scrit que de la present resposta e protest ne continue e reba acte públich per haver-ne memòria en lo sdevenidor.

[...]

Satisfhent los jurats de la vila de Almagora a la resposta en scrits, redigida per vosaltres magnífichs jurats e síndich de la vila de Castelló, a una verbal proposició per los dits jurats de la vila de Almagora, feta en lo ajust tengut poch dies ha en lo Barranch de la Celada, loch commú, tant com tos temps la dita vila ha desijat ben vehinar e conservar bona voluntat e amistat ab sos vehins e senyaladament ab aquexa vila, la qual per la tanta confinitat *et alias* per molts respectes tenen necessitat de servir e guardar.

E dexant apart de satisfer al deduhit en dita vostra scriptura sobre la fàbrica del primer açut de pedra e capitulacions sobre aquell fetes, les quals se atorguen per aquesta part e no volen ni entenen en res ni per res contravenir a d'aquelles, diuen los jurats de la vila de Almagora que ells no diuen ni volen que los partidors ja fets no·s moguen, que ans són e seran contents que aquells si parexerà sia més útil a les dites viles axí per escurar que los huns als altres no·s puguen furtrar l'aygua com altres per qualsevol respecte consernent, útil e profit commú y equal per a les dites viles y no periudicial a alguna de aquelles sien mudats [però dit?] que lo partidor sia en lo mateix cap del açut y que de allí

se principie hun mijà que dividexca les dos cèquies ab bona suportació de les magnífiques vostres, no és egual ans si bé és considerat molt desigual y en gran manera prejudicial *consideratis considerandis* y los molts juhins, danys y despeses excesses e intolerables, ne porien nàixer y venir a d'aquesta vila y entre ls altres que la cèquia de aquesta vila restaria a les banyes dels bous e [...] e barrera de la cèquia de Castelló y als encontres de les [...] y riades excesses que lo dit riu moltes acostuma portar.

E axí mateix, advenint lo cas de les dites riades, totes les sobreabundàncies de aygua y broça saltarien en la cèquia de Almagora enrunant y rompent aquella, tot en gran dany e perjudí de aquesta vila. Y senyaladament que la poquedat y estretura del [...] no comporta que n dita cèquia se faça paret ni mijà algú per a dividir e partir aquella en dos parts e de una cèquia fer-ne dos.

E voler dir, com se ha dit, que a communes despesses se cave y exemple lo loch a la part de la terra com a la part del riu no si pot tocar dixer los jurats de la vila de Almagora que en lo que tocaria en lo endret del castell de dita vila ells no y tocarien ni consentrien ésser hi tocat ni cavat més del que huy és com seria en perjudí del dit castell y del reverendíssimo senyor bisbe de Tortosa y reverent capítol de aquella, los quals respective son senyors de dita vila.

Emperò, mirant la facultat a ells comessa e donada e usant de aquella diuen que ells ab persones expertes són anats a regonèxer la dita cèquia communa y mirant, regonexent y considerant tot lo que convé al bé útil e profit commú e universal de les dites dos viles són e seran contents que lo partidor fahedor per a les dos cèquies se faça e sia fet allà hon lo regolf de la cèquia de Castelló pujarà per obviar al pretés perjudí de dita vila, lo qual no volen ni desigen. Y més amunt, si més amunt voldran, puix no sia més amunt del almenara per hon se acostuma donar aygua a la vila de Borriana, com de allí en amunt bonament no·s consenta ni·s pot consentir mijanar la dita cèquia, ni dividir e patir aquell deduhit e allegat dessús.

E que en dit loch sia feta casa ab dos claus, fabricada e feta ab consell de persones expertes y de tal manera que al fabricar sabran que a la una vila ni al altra no puxa ésser pressa ni furtada en manera alguna l'aygua com no vulguen ni entenguen se faça perjudí algú a la dita vila de Castelló, lo qual partidor y obra de aquell y mijà de cèquia hon convendrà se faça segons la fàbrica del açut per porcions juxta la obra del açut de pedra

ja dirruhit e segons forma dels capítols tunch fets e observats e pràtica és entre les dites viles.

E que tot lo sobredit se faça e effectue ab tota equaltat e sens perjuhí de les dites viles com és de rahó, sots tal emperò protestació que si serà cas, lo que Déu no vulla, que lo dit riu se·n portarà lo açut y la vila de Almagora no·s aprofitava de la cèquia e quexer que se ha de fer nous, que en tal cas la vila de Castelló haja de restituir a la vila de Almagora la part [que] haurà pogut en fer dita cèquia e quexer per la porció que restarà, de la qual la vila de Castelló se aprofitarà. Protestant que per tot lo deduit e allegat en la present satisfacció e resposta no entenen ni volen ésser causat perjuhí algú a les libertats, usos, pràctiques e bons costums de la vila de Almagora ab la dita vila de Castelló e de tot allò que lícit e permés los sia protestat, requerint que de les dites coses ne sia feta e rebuda carta pública per a memòria en lo sdevenidor, la qual sia continuada al peu de la dita vostra scriptura e la una no ésser donada ni liurada sens l'altra etc.

A9.

Concòrdia signada entre els consells de Castelló, Almassora i Borriana per a que els primers puguen construir un assut

1550-06-16, Castelló de la Plana.

AMC. PN. Miquel Feliu, C.162 s/f.

Original. 9 Fulls. Paper. Mig Foli. Enquadernat. Bon Estat.

Inèdit

Capítols fets y fermats per y entre les universitats de les viles de Castelló, Almassora, de una part, e la vila de Borriana, de part altra, de e sobre los plets e qüestions que entre les dites parts són stats moguts en la Real Audiència per rahó e causa del açut que les dites viles de Castelló e Almassora novament fan en lo riu de Millàs al pas de Vila-real, davall lo molí del Frontó per a pendre aygua per a regar los termes de les dites viles. Per levar los quals plets y qüestions entre les dites parts són stats fets pactats, transegits e concordats los capítols del tenor següent:

E primerament, per quant per part de la vila de Borriana en la obra e fàbrica del dit açut és stada feta contradició e manament de nou operando per la Real Audiència a les dites viles de Castelló e Almassora y sobre lo qual entre les dites parts hi ha plet pendent per quant se pretén per part de la dita vila de Borriana que, effectuant-se lo dit açut y travesant tot lo dit riu, la obra de aquell a hun nivell que en cas de minva de aygua la dita vila de Borriana restaria sens aygua. Per ço, per llevar les dites parts de dits plets e qüestions e dels danys e despeses que sobre aquells se poden seguir és estat pactat, avengut, transegit e concordat entre les dites parts que les dites viles de Castelló e Almassora, no obstant la contradició y manament fets y obtesos per a vila de Borriana continuen y proseguexquen y effectuen la obra de dit açut y porten aquella a tot efecte, a totes les despeses e a tota la salvetat e fermetat, travesant tot lo dit riu de una part al altra fins a la roqua, engrasant lo dit açut en aquella, fent y effectuant dit açut tan alt, ample, tant fondo e llarch quant a ells ben vist serà.

Ítem, per quant les dites viles de Castelló y Almassora no poden effectuar lo dit açut sens mudar y posar tota l'aygua del dit riu per la sua part o cèquia. Per ço, és stat pactat avengut, transegit e concordat entre les dites parts que les dites viles de Castelló e Almassora ho puguen fer sens contradició de la dita vila de Borriana, donant a la dita vila

de Borriana la sua aygua per la almenara que està feta en lo dit açut, tornant la dita aygua en lo dit riu quaranta passes damunt lo tamarit, de tal manera que la dita vila de Borriana còmodament reba la sua aygua durant la dita obra e no més com en après haja de rebre la sua aygua per sos portals y nivell segons se dirà.

Ítem, per quant la dita vila de Borriana ha e deu pendre la dita aygua del dit riu, aquella que per sentències li és stada atorgada e adjudicada e fent-se lo dit açut poria ésser no rebés aquella còmodament. Per ço, és stat pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que per les dites viles de Castelló e Almagora a la part de Vila-real en la roqua fora de hon engrassarà lo dit açut per mayor seguretad de aquell eo per lo dit açut junt a dita roqua se haja de fer a despenses de les dites viles de Castelló e Almagora hun portell o portal tant ample com sia mester conforme al nivell de les soles dels portals o portell per lo qual rebran les viles de Castelló e Almagora la sua aygua, per lo qual la dita vila de Borriana reba la sua aygua, la qual per dites sentències li pertany ab tota egualtat de tal manera que ls portals per les quals les dites viles de Castelló e Almagora rebran la dita aygua no estiguen més alts ni més baxos que lo portal per lo qual la dita vila de Borriana pendrà la sua aygua, ans tots stiguen a hun nivell. Per ço, que entre les dites parts tota egualtat tat sia servada. En axí emperò que estiga en voluntat e facultat de les dites viles de Castelló e Almagora de fer dit portell per la dita roqua o per lo cap de la dita açut, junt a la dita roqua.

Ítem, per quant la dita vila de Borriana ha de rebre l'aygua per lo dit portell fahedor en la dita roqua e poria ésser que cahent l'aygua del dit portell junt al pas o fonament del dit açut cavás o fes dany al dit açut. Per ço, és stat pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que la dita aygua de Borriana caygua e haja de caure més avall dels fonaments de dit açut tant luny de aquell com a les dites viles de Castelló e Almagora pareixerà per seguretad del dit açut, puix se fassa a despeses de les dites viles de Castelló e Almagora.

Ítem, és pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que les dites parts hagen de renunciar, com ab los presents capítols renunciem, als plets e qüestions que entre les dites parts són stats, moguts en la Real Audiència per rahó e causa de la obra del dit açut. E que per ningun temps los dits plets e qüestions se puguen proseguir, ans tots los actes fets sien cancellats com ab los presents capítols cancellen aquells *taliter* que ninguna de les dites parts se'n puga alegrar e que per ninguna de les dites parts se puguen demanar

despeses nengunes, exceptat que la dita vila de Borriana haja de refer e pagar, com ab los presents capítols se obliga a pagar, a les dites viles de Castelló e Almagora deu liures huyit sous quatre diners per la mitat del salari de la interlocutòria en la Real Audiència renunciada.

Ítem, per quan les dites viles de Castelló, Almagora e Borriana, cascuna per sa part, han de pendre la aygua a hun livell, segons dessús és stat dit, y lo dit livell se haja de fer per persones expertes. Per ço, és stat pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que les dites viles de Castelló e Almagora, de una part, e la vila de Borriana, de part altra, nomenen e hajen de nomenar, com ab los presents capítols nomenen per experts. Ço és, per part de Castelló e Almagora a mestre Joan de Vidanya, pedrapiquer, e per part de la dita vila de Borriana a mestre Vicent de Oliva, axí mateix pedrapiquer, habitants de la ciutat de València, als quals donen poder pleníssim e bastant de fer los dits livells segons art, deu e ses consciències mijançant jurament. Y en lo interim lo dit açut se puga efectuar y obrar y no·s puga cloure de quaranta passes sens que primer los dits livells sien fets y igualats. E que ninguna de les dites parts puga recòrrer, appellar ni proclamar del que los dits experts hauran fet, e si cars serà que aquells dits experts, en fer y assentar los dits livells, nos concordaran, en tal cars, les dites parts hajen de nomenar e nomenen hun tercer expert, lo qual concordantment ab lo hu dels dits dos experts haja de fer y fassa tot allò que li semblarà e pareixerà en fer los dits livells y assentar y igualar aquells al qual tercer que per les dites parts tunch serà nomenat *nunch pro tunch* les dites parts donen poder bastant que ab lo que concordarà puga fer lo dessús dit. E si les dites parts no·s concordaren en la nominatió de dit tercer que en tal cars sa excellència eo lo regent la loctinència general lo haja de nomenar, promettent les dites parts y se obliguen la una al altra *ad vicem et vicissim* que tendran per ferm lo que per los dits experts eo per lo hu de aquells ab lo tercer concordantment serà fet e provehit e que no recorreran, proclamaran ni appellaran segons damunt se conté.

Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que perquè·s done conclusió als dits livells y la obra no·s pare, les dites parts hajen de ésser solícites, curoses e no negligents e donar obra ab tot efecte de portar e fer venir cascuna part son expert e livellador y en cars de discòrdia lo tercer dins hun més comptador del dia en avant que serà rompuda la roqua y affondada al equal del açut per a fer y efectuar los dits livells. E si alguna de les dites parts serà negligent en fer venir son livellador y expert dins lo dit termini, instada, cominada e requesta la una part per l'altra judicial i *vel extra*, en tal cars

la part negligent dins hun mes comptador del dia de la cominació en avant haja de donar obra ab tot effecte de portar son livellador y experts sots les penes davall scrites, applicadores segons que davall se dirà.

Ítem, és pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que, fets, igualats y assentats los dits nivells si en sdevenidor parexerà a qualsevol de les dites parts que tindrà [...] en lo rebre e pendre de la dita aygua, en tal cars a despeses de les dites parts se hajen a retreure e regonèxer los dits nivells per persones expertes nomenadores per les dites parts, una e tantes vegades quantes a les dites viles o al altra de aquelles parexerà. E que ninguna de les dites parts puga posar-hi contradicció, ans si la y posava tota audiència li sia denegada.

Ítem, per quant se porà seguir que la dita vila de Borriana en sdevenidor determinàs la sua cèquia fins al salt hon caurà l'aygua del dit portell en lo dit riu e pendre la dita aygua per lo dit portell engrasant la sua cèquia ab lo dit portell. Per ço, és stat pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que tots temps que la dita vila de Borriana ho determinàs fer, ans de pujar la dita cèquia ni de obrir aquella ni de pendre l'aygua del dit portell per la cèquia fahedora, hajen de contribuir e pagar, com ab los presents capítols se obliga a pagar, a les dites viles de Castelló e Almagora tota e qualsevol quantitat per la aygua que reben de tots los gastos e despeses que dit açut costarà e haurà costat.

Ítem, és pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que si·s contendrà les dites viles de Castelló e Almagora voler donar a la dita vila de Borriana per la dita roqua la sua aygua fent portell en aquella, que en tal cars lo dit portell se haja de fer de tal manera que la dita aygua passe líberament e sens recolse.

Ítem, és pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que per los presents capítols no sien en res ni per res alterades ni periudiciades les sentències reals, arbitrals e altres que les dites universitats tenen sobre la recepció de les dites aygües, ans aquelles *in omnibus et per omnia* resten salves e illeses.

Ítem, per quant lo corrent que de present té la cèquia de la dita vila de Borriana està en loch prejudicial a aquella. Per ço, és stat pactat entre les dites parts que la dita vila de Borriana a pròpies despeses de aquella puga mudar dita corrent més amunt de la corrent que de present té en aquell loch hon li parexerà, de tal manera que dit prejuhi sia reparat,

ab convocació emperò de les dites viles de Castelló e Almagora e sens contradicció, obstacle ni impediment de aquelles ni del altra de aquelles.

Ítem, és pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que les dites parts portaran a execusió los presents capítols e cascú de aquells e fermaran e compliran les coses en aquells e cascú de aquells contingudes especificades *singula singulis refferendo* sots pena de dos mília ducats de or donadors e pagadors per la part invobedient e los presents capítols no servant a la part obedient y aquelles servant e complint per danys e interessos de aquella *rato semper pacto manente*.

Ítem, és pactat, avengut, transsegit e concordat entre les dites parts que los presents capítols e cascun de aquells sien executoris per la cort de qualsevol jutge del regne de València ab submissió de fur, variació de juhí e altres clausules roborats a largadores segons estil e pràctica dels notaris rebedors de aquells.

A10.

Concòrdia entre els consells de Castelló i Almassora i les partides d'Almalafa i Vinamargo sobre la construcció i finançament d'un assut

1550-06-21, Castelló de la Plana.

AMC. PN. Miquel Feliu, C.162 s/f.

Original. 11 Fulls. Paper. Mig Foli. Enquadernat. Bon Estat.

Inèdit.

Capítols fets e fermats per y entre los magnífichs justícia, jurats y consell de la vila de Castelló, de una part, e los magnífichs justícia, jurats e consell de la vila de Almassora e procurador de les partides de Almalafa e Vinamargo, de part altra, de e sobre la fàbrica e fundació del açut nou que mitjançant lo auxili dominical ab licència del excellentíssimo senyor duch de Calabria, lochtinent general en lo present regne se fa y és stat principat de fer en lo riu de Millars per obs de les dites viles e partides, los quals capítols són del tenor següent:

[I] E primerament, per quant lo açut que les dites dos viles havien fet en lo riu de Millàs a causa de la gran aygua que nostre senyor Déu donà sobre la fas de la terra e descorregué per lo dit riu e rambla e del plet e qüestió que la vila de Borriana mogué se dirruhí e se anihilà de forma que les dites viles restaren sens poder-se aprofitar de aquell. Per hon a consell de experts e mestres *et signanter* del magnífich micer Francés Ros, doctor en cascun dret de la ciutat de València e de mestres Lorens Pellicer, obrer de vila, experts per lo dit excellentíssimo señor duch de Calabria, lochtinent general en lo dit e present regne de València tramesos per a assignar lo loch e la commoditat de aquell, e precehint lisència del dit lochtinent general sia stat determinat fer hun altre açut de pedra e morter marejada a colp de masons y encaxada ab molts puntals de pi e taules encubertat en lo loch o pas que travesa lo dit riu de Millàs, de Castelló a Vila-real, en lo qual loch la dita vila de Castelló té acostumat de tenir son açut de lenya, lo qual se faça a communes despeses de les dites viles, lo qual ja és stat principat e feta notable obra en aquell. Per ço, és stat pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo dit açut e obra de aquell e la cèquia, portals, quexes e qualsevol coses que·s faran se fassen e hagen de fer a communes despeses de les dites viles de sta manera. Que fet compte entre aquelles de tota la despesa axí de mestre, jornals, cals, fusta e altres qualsevol despeses e treballs que·s faran e causaran en la obra del dit açut, se·n agen de fer vint-y-set parts eguals e la vila

de Castelló contribuïxca e pague e sia obligada de pagar e contribuir quatorze parts e mija, com tanta part de aygua prenga e reba e haja de pendre e rebre en temps de partició, e la vila de Almagora contribueïxca e pague e haja de contribuir e pagar dotze parts e mija de tota la dessús dita despesa e obra, com tanta part de aygua prengua e haja de pendre en temps de partició.

[II] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que, com la vila de Almagora pren de la cèquia o aygua de la cèquia de Castelló la lavandera e altres si e segons sentències e concòrdies de les viles et altres, per la qual aygua per les terres que regua de aquella ha tos temps pagat e acostumat de pagar a la vila de Castelló per lo rudatge de aquella o per reparar e sostenir lo dit açut la quinzena part. Per ço que la dita vila de Almagora haja e sia tenguda a pagar o reffer a la vila de Castelló la quinzena part del que la dita vila pagarà e contribuirà en la despesa e gastos de la dita çut per les quatorze parts e mija que ha e deu contribuir en la obra e cèquia de la dita vila.

[III] Ítem, per quant en les dotze parts e mija que la vila de Almagora ha de pagar de la despesa e gastos del dit açut e cèquia, les partides de Almalaffa e Vinamargo paguen la mitat per l'aygua que de la cèquia de Almagora reben, en la qual mitat los vehins de Almagora los refan per cinquanta jovades que de dita aygua reben la quarta part, segons que per concòrdies e sentències entre aquells acostumen de reffer. Per ço, és stat pactat, avengut e concordat entre les dites parts que la vila de Almagora sia tenguda de reffer e pagar en la dita mitat de dites partides de Almalaffa e Vinamargo la quarta part de la despesa e gasto e part que a les dites partides los tocarà com axí se pratique per rahó e causa de la refayçó de les dites cinquanta jovades. E cobrada la quarta part, les dites partides hagen de pagar la mitat que la vila de Almagora ha de pagar en la despesa del dit açut e obra e cèquia.

[IV] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que la dita vila de Almagora contribueïxca e haja de contribuir en tota la obra e despesa que és stada feta e principada en lo dit açut, axí en obtenir licència de fer aquella com de la obra que ja és stada principada com encara de la fusta que és estada tallada y pagada, si e segons damunt és stat pactat e deu contribuir. En axí que tota la obra e fusta que és stada feta y presa ys pendrà del pinar de la vila de Castelló, comptant-se y extimant-se cascuna çoqua de pi que és stat tallat e derrocat en lo pinar de la dita vila e que es tallarà e derrocarà sens la lenya de aquell a rahó de nou sous sis diners per cascun pi e çoqua. E per lo semblant,

que la dita vila de Almagora contribuixca en la forma d'essúsdita en les despeses fetes y fahedores de tallar e corcar, carregar, serrar e portar de la dita fusta e que la vila de Almagora no demane ni puga demanar cosa alguna per la pedra que's pren del terme de aquell per obs de dit açut e obra de aquell.

[V] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si cars serà que per rohina de aygua, venint lo dit riu o rambla o en qualsevol manera, se enrunarà lo dit açut o sèquies de arena, grava, pedres, fusta o altres en qualsevol manera fins que l'aygua cayga en qualsevol cèquia o cèquies, axí de la vila de Castelló com de la vila de Almagora, que la dita runa, arena, grava, pedres, fusta o qualsevol cosa que sia se haja de levar e scurar e [denejar?] migerament a communes despeses e jornals comuns de les dites dos viles. Ço és, Castelló, de una part, Almagora, Almalafa e Vinamargo, de part altra, fins als partidors en la forma d'essúsdita, cobrant Castelló de Almagora la quinzena part e cobrant los de Almalafa e Vinamargo la quarta part. E si per no entrar compliment de aygua en lo açut se havien de posar fexos de canyes banastes, fusta, posts o altra qualsevol manobra, que tal despesa e manobra se pague migerament per les dites viles de Castelló e Almagora, Almalafa e Vinamargo en noves parts.

[VI] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que la dita vila de Almagora sia tenguda de reffer a les dites partides de Almalaffa e Vinamargo la quarta part de les despeses que's faran en scurar lo dit açut fins al partidor e posar banastes e altres coses en aquell.

[VII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que totes hores e quant les dites viles o l'altra de aquelles voldrà se haja de fer y se fassa una paret o mija dels partidors que huy estan fets en la dita cèquia fins a la casa o portals que stan fets en lo açut de pedra derrocada a despeses communes de les dites viles, contribuint cascuna de aquelles segons en la obra del dit açut contribuhex, y en lo dit loch se fassa a communes despeses en la forma d'essúsdita hun partidor, lo qual divideixca e partixca l'aygua que cascuna vila ha e deu rebre ab sos enlosats, rastells e livell de tal manera que egualtat sia servada. E [...] algú a les dites viles ni al altra de aquelles puga ésser fet y en lo qual partidor per ningun temps parada no si puga fer, e si algú hi farà parada, que lo fahent aquella encòrrega en pena de dos mília florins donadors e pagadors, lo quart al señor rey, lo altre quart al señor bisbe e lo altre quart a la vila de la qual l'aygua serà levada e lo altre quarte al acusador, per la qual pena puga ésser feta inquisició y execusió per lo noble

governador de la Plana o per altre qualsevol official a requesta de qualsevol de les dites viles e síndich de aquelles.

[VIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que, fet lo dit açut, sia examplada la dita cèquia de la dita vila de Castelló, des dels partidors que huy són fins als portals de la çut que de present se fa, quatre palms més del que huy és e tant com sia mester ab la contribució dessusdita a fi que les dites viles puguen pendre l'aygua que voldran e deuran rebre.

[VIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que, feta la dita çut y examplada la dita cèquia, si parexerà a les dites viles o al altra de aquelles que los partidors que huy són, les soles de aquells se hagen de alçar més alt del que stan e tant alt com sia mester e convendrà perquè lo regolff de les parades que·s fan en la dita cèquia de Castelló per los vehins de Almagora no torne a la dita cèquia de Almagora. En tal cars se hagen de alçar dits partidors tant alt com sia mester. E que en los dits partidors no·s puga fer parada per ningú e si·s feya que lo fahent aquella sia encoregut en les dites penes partidores y executadores segons que dessus y ab la matexa inquisició.

[X] Ítem, per quant la execució de les penes apposades contra aquells qui faran parada o parades en los dits partidors de la dita cèquia no escusa lo dany que·s causa a la vila de la qual l'aygua serà levada. Per ço, és stat pactat, avengut e concordat entre les dites parts que per millor escusar lo dit dany una e moltes vegades ara o en esdevenidor e tantes vegades com a les dites viles o a l'altra de aquelles serà ben vist se serque, mire e veja altres qualsevol modos, arts, angins, formes e maneres per les quals no·s puga furtar ni levar l'aygua de la dita vila a l'altra e per les quals cascuna vila puga e dega lliberament pendre, haver e rebre l'aygua que ha e deu rebre sens poder ésser furtada e levada. E que aquells se hagen de fer y efectuar e que qualsevol gastos, despeses e obres que·s faran per la dita rahó se facen e hagen de fer a communes despeses de les dites viles contribuint cascuna de aquelles segons en la obra del dit açut.

[XI] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que lo sobrestant y pagador que la vila de Castelló té e tendrà en la obra de dit açut pague la vila de Castelló lo salari de aquell e lo sobrestant e pagador que tendrà la vila de Almagora pague la dita vila de Almagora lo salari de aquells sens contribuir en dits salaris les partides de Almalafa e Vinamargo.

[XII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si per algú temps lo dit açut o alguna part de aquell se diruhirà, que aquell se haja a reffer, adobar e redificar e sostenir a despeses de les dites universitats, pagant aquelles segons dessús és dit y specificat. Ço és, la vila de Castelló ab lo que cobra de Almagora quatorze parts e mija e la vila de Almagora e partides de Almalaffa e Vinamargo cobrant les dites partides la quarta part, segons és dit, dotze parts e mija.

[XIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si cars serà que lo dit açut en tot o en part, per neximent de aygües o altres si derruhia o derrocava en tot o en part e a les dites viles o a la una de aquelles paregues no poder-se tornar a redificar o no deure-s redificar de forma que de aquell no se-n poguessen aprofitar per a portar l'aygua del dit riu de Millàs per a les dites cèquia o cèquies, en tal cars cascuna vila reste en libertat, axí com estava ans de la fundació del dit açut, en fer açut com li parrà en lo loch hon lo tenien ans de la fundació del açut de pedra derrocat o en aquell loch hon cascuna vila lo voldrà fer, axí de lenya com de argamassa com de qualsevol manera, fent-lo la vila de Castelló primer eo més alt en lo dit riu e la vila de Almagora més baix, com axí tos temps ans de la fundació del dit açut sien stats.

[XIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que per la present capitulació e concòrdia no sien en res ni per res innovades ni alterades les sentències arbitrals e judiciàries, concòrdies, pactes e avinences fetes entre les dites parts e viles de Castelló e Almagora e partides de Almalaffa e Vinamargo, axí sobre lo modo del regar e scurar les cèquies dels partidors avall, ans aquelles e cascuna de aquelles qualsevol que sien resten en sa força e valor e en ninguna manera no resten alterades ni perjudicades, ans ab los presents capítols aquelles e cascuna de aquelles *singula suis singulis refferendo* de nou les fan, fermen e pacten e volen aquelles haver per repetides axí, com si de *verbo ad verbum* fossen en los presents capítols insertades y specificades.

[XV] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que si per rahó de les dessús dites coses o alguna de aquelles per temps algú fera plet e qüestió entre les dites universitats, que de aquelles sia conexedor lo noble lochtinent de governador de la Plana lo qual conega de les dites coses e qüestions de mà, paraula *sine strepitu et figura iudicii*.

[XVI] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre les dites parts que los presents capítols e cascun de aquells sien executoris per qualsevol jutge dins lo regne de València ab

submissió de for variació de juhí, renunciació de propri fur e altres clàusules segons estil e pràctica dels notaris rebedors de la present capitulació e concòrdia.

A11.

Contracte per a la construcció d'un assut de pedra picada al Millars, signat entre el consell de Borriana i Narcís Gregori, fuster.

1563-03-15, Borriana.

AHNu. C.12, REG.828.

Trasllat de ca.1622. 7 Fulls. Foli. Paper. Enquadernat. Bon estat.

Felip Sempere (1987: 200-201). Transcripció ampliada.

En nom de Nostre Señor Deu Jesuchrist e de la gloriosa e immaculada Verge, Nostra Dona Santa Maria, mare sua, amen.

Capítols, avinensa e concordia fets y fermats per y entre la universitat de la vila de Borriana, de una, e lo honorable mestre Arcis Gregori, fuster habitador de la ciutat de València, de altra, *e ad invicem et vicissim* per rahó e causa de la nova açut, o presa de pedra picada e argamasa, que lo dit mestre Arcis Gregori promet e se obliga fer en lo riu de Millàs per a la dita vila de Borriana per a girar e rebre la aygua que ha dita vila pertany en dit riu de Millàs; los quals capítols, avinensa e concòrdia del thenor següent:

E primerament, és estat pactat, avengut e concordat, entre la dita vila de Borriana e lo dit mestre Arcis Gregori, que lo dit mestre haja de fer y edificar, segons que ab los presents capítols promet y se obliga fer y edificar, la dita nova açut o presa en lo dit riu de Millàs, quinze passes, poch més o menys, més amunt de les roquetes que stan a la bora de la sèquia nova de la dita vila de Borriana. Y ha de travesar lo dit riu per largària de quantre-cents y cinquanta pams, lo menys, del queixer de dita cèquia envés Almagora. Y dita obra de dit açut ha de ser d-esta forma. Çò és, que lo fonament de aquella, tot per equal, ha de ser de quaranta pams de gruix, y de fondo, de la despedida de l'aygua en avan o en roca no y haurà de sis pams. Y hon roca y haurà ha de cavar-se dita roca, per a engravar ab aquella la pedra picada e obra de dit açut, lo que serà necessari. Y quant lo dit fonament de quaranta pams de gruix serà en la cara del sòl del dit riu se ha de enbeure dita obra en trenta-cinch pams de gruix e amplària, los quals trenca-cinch pams se han de partir sobre lo dit fonament de quaranta pams e plataforma per les grades, abaixant ab girament, de tal manera que l'aygua que per dita açut caurà no faça salt ni cayga de alta perquè no cave dita açut. Y ha de restar ab dits trenta-cinch pams. Y ha de ser ab deu arcades gitades de punta a l'aygua ab tiranteses a montehes scarades y engravades les unes ab les altres a

modo de bolso. Y dites arcades han de estribar en los torrellons que dit mestre allí ha de fer. Y de torrelló a torelló y ha de haver vint-y-cinch pams. Y de dits torrellons han de tenir vint pams de gruix y han de ser apuntats a la part davall per la despedida de l'aygua. Y a la part damunt han de ser closos e iguals ab la cara de la obra. Y la plataforma, hon la cayguda de l'aygua pegarà, ha de ser enlosat ab dites montesses y montehes, y ab bones ligases, de manera que la cayguda de l'aygua e continuació de aquella no cave ni s'enporte dites loses ni pedres. Y en la dita açut, junt al queixer de la dita cèquia, y ha de haver una almenara de vint y cinch pams de ample, que és lo espay del dit queixer fins al primer torrelló. Y ha de ser més baixa, dita almenara, quatre dits que lo resto de dita açut, la qual almenara serà descans de dita obra y avenament per a l'aygua. Y davall la dita açut, al dit queixer de dita cèquia, y ha de haver una forsa a modo de ala, que sia més grossa que lo dit queixer set pams, per a guardar dit quexer del colp de l'aygua que per dita almenara caurà. Y lo quexer y boca de dita cèquia haja de pujar més amunt de dit açut vint y cinch pams. Y l'aygua se ha de pendre en dit lloch perquè entre reposada y sense grava ni enruna. Y los vint y cinch pams y quinze passes de cèquia que se ha de fer cobrir se han de fer y obrir a despeses de dita vila de Borriana. Y lo queixer de aquella se ha de fer a despeses de dita vila de Borriana. Y lo queixer de aquella se ha de fer a despeses del dit mestre. Y ha de ser, hon roca no y haurà, de set pams de gruix, y en lo enlosat ha de ser dos pams més alt que la altària de la dita açut a la part del dit riu, de manera que creixent dit riu l'aygua de aquell no puga entrar en dita cèquia per dit queixer. Y a la boca y gola de dita cèquia y ha de haver una caseta ab sos portals acaladisos, que s tanque dita caseta ab sa porta e clau. Y dita quasetta ha de tenir les cantonades de pedra picada. Y lo altre ha de ser de bona manposteria. Y lo cubert ha de ser de volta y trespolada. Y lo sòl de dita cèquia, en dret de dits portals, ha de tenir sis pams enllosats. Y tota la dita obra de la dita açut ha de tenir del fonament fins a la summitat onze pams lo menys. Y totes les coses de dita obra de la dita açut y del dit queixer han de ser de pedra picada, fort y ben asentada, ab bones claus y lligases. Y dins tota la obra ha de ser fornida e farta de pedra y morter o argamassa posada a colp de martell o de maçó. Y tota la dita obra de dita açut y cèquia ha de ser conforme al modello y dita traça, e segons en aquells les dites coses estan forjades y escrites. Y tots los pertrets y tot lo demás necessari per a d'aquella han de venir a càrrech y despeses del dit mestre Arcís Gregori fins tant dita obra de açut y cèquia, conforme al que desús és dit, sia ab tot efecte acabada y per dita villa de Borriana rebuda per ben feta y acabada.

[II] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que lo dit mestre Arcís Gregori haja de fer y edificar, com ab los capítols promet y se obliga, fer y edificar la dita açut, o presa, y obra de aquella y dar-la per ben feta y acabada juxta dits modello e trasa a contentament dels magnífichs justícia, jurats e prohòmens de la dita vila de Borriana dins dos anys del present dia de huy, en avant, contadors. E, en après que serà acabada y rebuda per los dits magnífichs justícia y jurats e prohòmens de dita vila per ben acabada com és dit, haja de assegurar aquella y prometre que aquella no romprà ni pijorà per temps de tres anys del dit dia que serà rebuda per dita vila en avant, contadors a menys. Y si per cas dins los dits tres anys per qualsevol causa, manera e rahó en tot, o en part, se rompia o pijorava, lo que a Déu no plàcie, que lo dit mestre Arcís Gregori haja de tornar a rehedificar y tornar a fer y adobar dita açut o lo que serà romput o pijorat de aquella, de manera que estiga bé e degudament iuxta dits modello e traça a despeses pròpies del dit mestre. E si dins lo dit temps de dos anys no la acabarà, y si dins los dits tres anys se romprà o pijorà e en continent que dit rompiment o pijorament se seguirà, no-l tornarà a redificar y adobar, que la dita vila de Borriana en los dits casos y qualsevol d'ells la pugà acabar e rehedificar y adobar en continent que dits dos anys seran pasats y dit rompiment o pijorament se seguirà a despeses del dit mestre Arcís Gregori per sa pròpia autoritat e sens provisió de jutge ni de official algú. Y dita vila de Borriana haja de ser creguda de lo que despendrà en dites coses de sa simple paraula.

[III] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que lo dit mestre Arcís Gregori haja de prometre e obligar-se, com ab los presents capítols promet e se obliga, que farà e complirà ab tot effecte totes les dites coses que a d'aquell, com és dit, toquen y se's guarden fer e complir. E que les pecúnies que per la dita vila de Borriana per a fer dita obra liurades li seran donades en avant contador les posarà e despendrà en dita obra ab effecte, sens divertir-se ni apartar-se de dita obra. E a altres actes, alguns e per major tuhició e seguretat de la dita vila de Borriana, haja de donar obligada, ensemps ab ell sens ell *et in solidum* a totes les dites coses que com és dit a d'aquell toquen y se's guarden fer e complir, a la honorable na Anna Montoro y de Gregori, muller de aquell, e tots los béns de aquella, mobles e immobles, privilegiats e no privilegiats, haguts e per haver, hon se vulla que sien o seran, los quals mestre Arcís Gregori e Anna Montoro, muller de aquell, *simul per se et in solidum* se hagen de obligar a dites coses y renunciar a son propi fur y submetres al fur e jurisdicció dels dits magnífichs jurats de la dita vila de Borriana o del jutge o jutges que aquells eligiran quant a dites coses y ab les clàusules executòries

renunciacions, juraments e altres necessàries y en semblants a posar acostumades iuxta lo stil e pràctica del notari deius escrit.

[IV] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que la dita vila de Borriana li pagarà e haja de donar e pagar al dit mestre Arcís Gregori per fer y edificar, com és dit la dita obra de la dita açut y quexer de cèquia, com ab los presents capítols li promet e se obliga donar e pagar, quatre mília lliures, moneda real de València, en esta forma e manera. Ço és, que dins los dits dos anys, dins los quals ha de fer la dita obra, y així com airà obrant y fent aquella, li pagarà e haja de pagar los dos terços de les dites quatre mília liures en així que cascun principi de mes li haja de donar e pagar cent liures per obs de pagar la gent e pertrets que en dita obra tendrà, e altra de dites cent liures li haja de donar manteniment per a ell e sa família honéstament. Y si per cas fera fahena ab més diligència en dita obra que també se li hagen de donar més diners. Ço és, conforme al que obrarà en així, emperò e açò entés e declarat que no puga haver diners alguns que primer no·ls tinga guanyats. Y lo altre terç del dit preu se retinga e haja de retenir la dita vila de Borriana o sia obligada a pagar-li aquell fins li sien pagats los dits tres anys dins los quals ha de assegurar dita obra en esta forma. Ço és, que lo primer any dels dits tres anys del dit asegurament li haja de donar e pagar lo un terç del dit terç, e lo segon any lo altre terç del dit terç, e lo tercer e últim any lo altre terç del dit terç. E que la dita vila de Borriana no sia tenguda ne obligada a pagar-li interés algú de dit terç de les dites quatre mília liures que com és dit que vers si se retindrà per segurament sua e de dita obra.

[V] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que per cas se devenia que la dita vila de Borriana durant la dita obra, o ans de ser començada aquella, haurà de bestraure alguna quantitat o quantitats de diners al dit mestre per a començar o preseguir la dita obra, les quals quantitat o quantitats no seran posades ne despeses en la dita obra que lo dit mestre Arcís Gregori haja de prometre e obligar-se a la dita vila de Borriana, com ab los presents capítols promet y se obliga, que dites quantitats de pecúnies, axí bestretes, les convertirà e despendrà en dita obra dins un mes del dia que liurades li seran, en avant contador. E a les dites quantitats, així bestrets, haja de dar fermances e principals obligats ensemps ab ell, sens ell *et in solidum*, a contentament de la dita vila de Burriana, les quals fermances hagen de prometre e obligar-se, com dessús és dit, que dites quantitats, axí bestretes, se convertiran y despendran en dita obra dins lo dit temps del dit un mes. E si no u seran, que en continent restituhiran e tornaran aquelles a la dita vila de Burriana de pla en pla, sens dilació alguna. E les quals promissions e obligacions hagen

de fer ab les clàusules executòries e altres en semblants a posar acostumades a utilitat de la vila de Burriana e *juxta stillum* del notari desús scrit.

[VI] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que lo dit mestre Arcís Gregori haja de donar e pagar a la dita vila de Borriana cascun any, durant la dita obra, cent lliures de dita moneda, per obs de pagar los treballs que sostendrá en pagar-li dit preu de dita obra en la forma desús dita. Per çó, que és estat així concordat per no poder donar lo dit mestre les fermances necessàries a que està obligat per a assegurar dita obra y fer e cumplir lo que a d'aquell se·s guarda. E les quals cent lliures dita vila se puga retenir cascun any de les dites quatre mília lliures durant la dita obra.

[VII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que lo dit mestre Arcís Gregori sia tengut e obligat de acceptar qualsevol consignacions que la dita vila de Borriana li farà en paga del dit preu y les quantitats consignades haja de cobrar de les persones col·legis e universitats contra qui seran fetes, puix [il·legible] haja de anar més de una [aequa?] en torn de dita vila de Borriana e a rebre e cobrar aquelles y la dita vila de Borriana li serà tenguda de evicció y si és menester serà de menys falliment.

[VIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts y si per cas fent-se la dita obra a la dita vila de Borriana li pareixerà que aquella o alguna part o cosa de aquella no stà bé e degúdament e conforme als dits modell o traça, y éssent acabada li parrà que aquella no està ben feta y acabada conforme a dits modello e traça, que en los dits casos e qualsevol d'ells la dita vila de Borriana e lo dit mestre Arcís Gregori hagen de nomenar cascú un mestre expert en semblants obres y en tot se haja de estar al que aquells diran e judicaran. Y si per cas dits experts discordaran, que aquells puguen e hagen de nomenar un mestre expert en tercer en dita discòrdia y se haja de estar al que dit tercer dirà e judicàrà.

[VIII] Ítem, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que lo dit mestre Arcís Gregori e la dita vila de Borriana respective sien tenguts y obligats, segons que ab los presents capítols prometen e se obliguen la una part a l'altra, e l'altra a l'altra, *ad in vicem et vicissim* en fer e cumplir totes els dites coses en los dits capítols e cascú de aquells contengudes. Ço és, cascuna part alló que a d'aquella se guarda, sots pena de cent ducats per la part renitent. E no complint, a la part obedient e lo dessús dit com [il·legible] aplicadors.

[X] ítem, *et último*, és pactat, avengut e concordat entre dites parts que los dits e presents capítols e cascú de aquells sien executoris ab sumissió e renunciació de propi fur, variació de juhí e altres clàusules iuxta lo stil e pràctica del notari desús scrit e sots pena de cent ducats de or.

A12.

Carta de Núñez dirigida al consell de Vila-real on es proposa fer una visura sobre l'alçada de l'assut

1574-11-24, València.

ACRVr, C.8, D.15

Original. 1 Full. Paper. Foli. Bon estat.

Garcia Edo (2013: 207).

Als molt magnífichs señors, los señors justícies y jurats de Vila-real, etcétera. Mos señors en Vila-real.

Molt magnífichs señors.

Yo he vist los actes y escriptures que ha portat lo señor mossen Aranda, sobre lo repartiment de l'aygua del riu de Millàs entre les viles de Vila-real, Castelló, Almagora y Borriana y tinch per cosa molt factible y acostada a rahó y justícia de manar que la demasia de les 60 files de l'aygua del riu de Millàs sia repartida yguament entre totes les quatre viles, segons la mateixa proportió que foren partides dites 60 files per la sentència del rey en Pere y per al dit effecte demanar també que si convingués se mudàs més alt lo açut y sola per la qual pren l'aygua Vila-real senyaladament éssent. Ço és, lo açut de Vila real més alt y primer que los açuts de les altres viles.

Y per a d'açó, haurà de demanar nominatió, visura y relatió de experts primerament, de la mateixa manera que los de Castelló demanaren y obtingueren lo alçament de la sua sola, no fent-ne molt negoci y puix açó se obtinga y faça d-esta manera indiçialment.

Y esta via me parexeria a mi salvo los temps millor parer que s deuria seguir y no altra de mudar la sola clandestinament una nit que ns causaria molts grans plets y despeses de més que a la postre no s la manarien tornar a lloch per causa de la sentència del subrogat de governador d-ellà lo riu de Uxó.

Y en açó no tinch més que dir sinó oferir-me tot temps prompte per a servir a exa Universitat y a vostres magnificències en açò y en tot lo demés que convindrà com tinch la obligatió, lo demés escriurà lo señor Pere Pau.

Nostre Señor les molt magnífiches persones de V. S. guarde y prospere com de sos servidors és desijat.

De València y nohembre, 25, 1574.

Besa les mans de vostra magestat, son servidor molt çert.

J.M.F. Núñes.

A13.

Acta notarial sobre els efectes de la inundació de 1581 a Vila-real, feta pel notari Gabriel Avinent

1581-09-19, Vila-real

AMVr. Sig.1551/1581. ff. 2rº- 3rº.

Original. 3 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

In Dei omnipotentis nomine Amen.

Com per providència divina, naturalment, tots los hòmens volgueren saber lo que en anys passats ha succehit per a poder proveir al sdevenidor, essent la vida dels hòmens tan breu, la memòria làbil e caduca, moltes vegades se dubta de la veritat y se tenen per impossibles los rars successos, volent medir los hòmens les permissions divines y poder de naturalea ab son juhí e inteniment molt limitat. Servint-se donchs, la divina bondat, fou inventada la scriptura a sos fins i effectes entre molts altres als hòmens molt utilosos y necessaris.

Ço és, per a que del passat se tinga memòria en lo sdevenidor y a les coses que excedeixen les forces y límits dels enteniments humans se done fe, y així se desenganyen los hòmens de moltes errònees oppinions y no impossibiliten lo que se ha succehit. Y així com a cosa rara y jamés hoyda, los magnífics en Miquel Guitard, justícia, en Lluys Joan Guillem Matamoros, en Francés Anyó y Nicholau Guitard, jurats, en lo present any provehiren e manaren a mi Gabriel Avinent, notari, scrivà de la sala dels magnífics jurats y concell de la dita vila acomanàs a la ploma y scriptura com a cosa rara y jamés hoyda en scrits, fes memòria molt verdadera y al present notòria a tots los qui per a huy habiten en esta vila de Vila-real y pobles circumvehins, com dilluns que·s comptava dihuyt dies del mes de septembre del any de la nativitat del Senyor mil cinch-cents huytanta hu, entre huyt e nou hores de la nit se mogué gran avalot en la present vila dient que lo moliner del molí apellat de la Peguea, a part d'avall y prop lo pont del riu, estava riuhit del riu que era vengut y se·n era pujat a la cuberta més alta del molí on estava agenollat cridant misericòrdia.

Anaren lo Reverent pare fray Joan Pastor, guarda del convent e monestir de Nostra Senyora del Rosari de dita vila, del orde del ceràfich pare sant Francés de la regla dels capuchos y descalços y altre frare ab molta gent de la vila ab lums perquè feya gran fosca y pluja per a consolar lo dit moliner. Y fou atrobat que la inundació del riu de Millars

fou tanta que havia pujat sobre lo pont que la dita vila té fet en lo riu y se'n havia portat los parapetos o antepits que staven sobre les segona, tercera y part de la quarta arcades de dit pont, y tota la obra que en dit molí de la Peguea hi havia sobre lo edefici antic que per a huy resta y al dit Joan Çaffont, a sa muller prenyada y un chich que tenien *quot anime requiescant in pace*. Y de esta veritat ne son testimonis tots los que habiten en la present vila y pobles circumvehins perquè cech no restà persona que pogués en tota la Plana que no vingués a veure un succés tan raro, orrendo y spantós.

E lo dit notari, así ho testifique de vista, perquè en lo endemà que fou dimarts, a dènou dels dits mes y any hi emportant-me'n ab mi mos fills Antoni Avinent y Jaume Avinent y esta veritat se confirmarà per molts de hoyda per larchs anys, tant que pretench menester perpertua memòria.

Ab esta rara y jamés hoyda orrenda inundatió que lo riu de Millars feu, entre altres molts y molt notables danys que feu dit riu, se'n portà la caseta del açut y sportellà les segona y tercera arcades del açut, y enrunà del tot les cèquies de tal manera que en moltes parts no y havia vistigi algú de dites cèquies. Y com prengué la gent desprovehida de farones, veient-se ab tota la necessitat del món, de dihuyt de septembre que fou la inundatió fins a XXII dels mateixos sens poder moldre, estava hu dels magnífichs jurats en la fleca, y donava sols una o dos quèrnes de pa per casa. Y als possatgers algo més fou acordat se anàs al Maestrat y altres parts per provehir de farines y així anà lo magnífich en Joan de Aranda ab letres certificatòries del treball en què los vehins y habitants de dita vila estaven.

A14.

Carta de requeriment dels jurats de Vila-real dirigida als justícies dels pobles pròxims sobre la convocatòria d'una assemblea

1582-05-08, Vila-real

AMVr. Sig.1204/1582, ff. 2rº-4vº.

Original. 3 Fulls. Paper enquadernat. Mig Foli. Bon estat.

Inèdit.

Anno a nativitate Domini millesimo quingentessimo octuagessimo secundo, die vero intitulado octavo mesis maii.

Los magnífics jurats de la vila de Vila-real, senyors privilegiats e administradors de les aygües y cèquies de la matexa vila, per quant a quinze de febrer any mil cinch-cents huytanta dos, conciliarment se ha determinat e notat per lo magnífich Consell de la dita vila de Vila-real que los gastos fets y fahedors en lo açut y cèquies de dita vila per desenrrunar aquelles y reparar lo dany que lo riu de Millars ha fet en aquelles ab la inundatió de dihuyt de setembre del any mil cinch-cents huytanta hu, fossen posats per los terratinents en lo terme de dita vila y no venen de la universitat, y que per a donar lo degut orde y aciento se fassen letres convocatòries als terratinents y ajustats en lo lloch que per al efecte se designarà se acente e com convé volent portar a executió la dita consiliar determinatió, provehiren e manaren ells a efectes y expedides les letres del thenor següent:

Als magnífichs, los justícies de les viles de Borriana, Nules, Mascarell, Vila-real, Bechí, Vall de Artana, Serra de Slida, Vall de Uxó y altres universes y sengles officials y lloch de señoria tenents e jurisdicció exçercents al qual o als quals les presents pervendran e presentades seran de nos, los jurats de la vila de Vila-real, legítims administradors de les aygües y cèquies de la dita o en aquell nom que de justícia e privilegis de sa Magestat podem y devem S y honor, com per lo que Déu és estat servit lo riu de Millars, ab la inundatio jamés vista ni hoyda, que feu a dihuyt de setembre del any mil cinch-cents huytanta hu, haja nottàblement danyat lo açut per hon se pren la aygua per a regar les terres de la present vila, enrunat les cèquies y en molts parts del tot riblertes, romputs los quiexers de manera que de elles no y havia vestigi algú, y per a remediar la vigent necessitat que patim, axí los vehins com terratinents, se ha gastat larchs diners per tornar

la aygua en dites cèquies, guiar-la y portar-la per aquelles per a que los vehins y terratinents poguessen aprofitar-se, axí per a regar com altres usos, y encara se offerexquen majors gastos per a reparar lo dany que en dita açut hi ha y fer alguna fortifficació en aquella per a que pugua resistir altres inundacions si Déu, per nostres demèrits se servirà donar-nos lo que no li plàtia. Y éssent com són dits gastos molt excessos y extraordinaris, per a pagar aquells se haja de posar aquell dret o impositió sobre les terres en les quals los vehins vostres, e de cadahú de vos, terratinents en lo terme de aquesta vila, hauran de contribuir e pagar. Y sia a justícia e rahó conforme se farà dita impositió prechint convocació dels qui en dit dret interessan conforme a furs y privilegis del present Regne y senyalàdament a la pragmàtica del Rey en Pere, vulgarment dita de Sueca, declarant en quins càrrechs han y deuen contribuir los terratinents. Per tal instant, requirint lo magnífich en Jaume Muntanyés, menor de dies, síndich de dita vila de Vila-real a vos y ha cadahú de vos *in juris et iustitia subcidium*, requerim y de part nostra pregam, *loco nostro* e per nos, façau e fer façau, publicar e precomhiar cadahú de vos en son districte, ab so de trompeta, eo en lo modo e forma hacostumats, la ceda de la crida que apart de la present vos tramettem del sèrie y thenor que en dita ceda està continuat, fent registrar y continuar en lo dors de la dita ceda, mijançant notari scrivà, la relació que lo ministre y trompeta farà de sa preconizació y publicació de dita crida. Y demés de dita relació nos certifficareu, ab letres vostres responsives de la expeditió que cascú de vosaltres manarà fer en lo present negoci, com nos per vos semblants y altres coses majors siam prests, a fer y a seguir justícia. *Datum, Villareali, die octavo mensis maii anno a nativitate DM millesimo quingentissimo octuagessimo secundo.*

De manament e provisió dels magnífichs jurats de la vila de Vila-real.

Gabriel Avinent, notari, scrivà.

A15.

Carta de requeriment dels jurats de Vila-real dirigida als usuaris del seu regadiu sobre la convocatòria d'una assemblea

1582-05-08, Vila-real

AMVr. Sig.1204/1582, 5r^o-7v^o.

Original. 3 Fulls. Paper enquadernat. Mig Foli. Bon estat.

Inèdit.

Ara hoyats que us fan a saber de part dels magnífichs jurats de la vila de Vila-real, en nom de legítims administradors de les cèquies y arques de la dita vila, o en lo nom que de justícia y per privilegis de sa Magestad poden e deuen ab la present pública crida notifficam, a tots los vehins y particulars de les viles de Borriana, Nules, Mascarell, Vilavella, Bechí, Vall de Artana, Serra de Slida, Vall de Uxó e altres universes y sengles terratinents en lo regadiu del terme de la dita vila de Vila-real que, ab deliberatió del magnífich consell de la dita vila se ha notat e deliberat consiliarment de imposar un dret e nou impòsit en les terres regadiues del terme de dita vila per a pagar los gastos y despeses fetes e pagadores en la fàbrica de la reparatió del dany que lo riu de Millars ha fet en lo açut y cèquies de la dita vila ab sa inundatió e alluvió que ha portat a dihuyt de setembre del any de la nativitat del señor mil cinch-cents huytanta hú y per a ben determinar qué, quant e en quina forma e manera se deu fer lo dit nou impòsit en dites terres per servir equitat y justícia, se ha acordat de notifficar-vos sta nostra deliberació, y consiliaciari determinatió citant-vos, com ab los presents vos citam, manam e assignam a tots los terratinents en terme de la dita vila y possehents terres en lo regadiu de aquella, que per al dia de dissapte primerament que comptarem dotze dels presents y dejús scrits mes de maig e any mil cinch-cents huytanta dos a dos hores après mig jorn, en la sglésia de la casa y hospital dels benaventurats Archàngel Sant Miquel y Verge Santa Lúçia, que stà construhida fóra los murs de la dita vila, personalment comparegau a hon nosaltres dits jurats nos trobarem presents, tenint audiència ab nostre scrivà.

E si per algun just impediment compàreixer personalment no podreu per a dit dia en dit lloch y hora, ab la present vos manam que façau e constituhexcau síndich e procurador ab bastant poder per a entrevenir y part legítima fer per vosaltres e cadahú de vosaltres en los actes que faran ab los que presents seran en dit loch y hora en justifficació del dit dret e nou impòsit, que per ser aquell molt necessari per les molt urgents neçessitats que

la universitat de dita vila de Vila-real ha compatit y per a huy sosté en dita fàbrica de la reparació dels dits danys que se han rebut en lo açut y cèquies de la dita vila per la dessús dita rahó ab cominació expressa que sinó comparexereu, o dits procuradors no constituhireu, vos assignam, ara per llavors y llavors, per ara les portes de dita sglésia per casa citatòria ab les quals seran fets los actes necessaris per a que sortisca son degut efecte vostra consiliar determinació, vostra absència y contumàcia en res, no obstant, e, quan de qui quascun se ha.

Data en Vila-real a huyt dies del mes de maig del any de la nativitat del Señor, mil cinch-cents huytanta-dos.

De manament e provisió dels magnífichs jurats de la vila de Vila-real.

Gabriel Avinent, notari, scrivà.

A16.

Acta de l'assemblea esdevinguda a Vila-real, per tractar la reparació dels assuts i les sèquies

1582-05-12, Vila-real

AMVr. Sig.1204/1582, 13rº-27rº.

Original. 15 Fulles. Paper enquadernat. Mig Foli. Bon estat.

Inèdit

Die XII maii anno predicto MDLXXXII.

Convocació feta de manament e provisió dels magnífichs jurats de la vila de Vila-real, legítims administradors de les aygües y cèquies de la dita vila, de tots los vehins y habitants de la dita vila tenints terres regadiues en lo terme de aquella per al dia, lloch y hora desús scrits ab lletres subsidiàries e crida pública, apart de les dites letres remeses a les viles y llochs hon dits hereters residixen e tenen son domicili, dades dites lletres y crida, en Vila-real a huyt de maig del any mil cinch-cents huytanta dos, y encara ab so de trompeta e veu de crida pública de Joan Segundo, trompeta públich dels dits magnífichs jurats per dita vila y llochs acostumats de aquella, en lo present dia, *ut dictus Joannes Segundo retulit*, com fossen presents en la sglésia de la casa y hospital dels benaventurats Archàngel sant Miquel y Verge santa Lúcia de la dita vila en lo arraval appellat de València, als furs y efectes que la convocació es stada feta.

Çó és, per a donar orde y assiento en la paga de la reparatió dels dany que lo riu de Millars ha fet en lo açut, cèquies de la dita vila ab la inundació de dihuyt de setembre del any mil cinch-cents huytanta hu e dret e nou impòsit que per a dit efecte se ha de imposar, los magnífichs en Miquel Rocafort, justícia, Luís Joan, Guillem Matamoros, jurats, procurador dels magnífichs en Francés Anyó, Joan Granell e Nicholau Guitard, jurats per lo semblant de la matexa vila y encara procurador d'en Guillem Paoner, Anthoni Peris, Jaume Albert, Francés de Alcalà, Joan de Puceda, Balthasar Loy, Joan Gomis, Pheliph Català, Jaume Muntanyés major de dies, Joan Peris major de dies, Berhomeu de la Font, Matheu Aleaga, Joan Agost, Pere Ferrer, Joan Navarro, Vicent Tener, Jaume Amposta, Francès Melià, Joan Calbo, Andreu Llop, Miquel Blasco, Joan Muntanyés, Joan Batle, Joseph Batle, Joan Soriano, Pere Pasqual, Pere Eximeno, Steve Sanhot, Anthoni Pitarch, Berthomeu Peris, Francès Miravet, Andreu Çaura, Joan Cahea, Miquel Semello, Miquel

Pitarch, Joan de la Ramada, Anthoni Ametla, Miquel Canyada, Joan Boria, Steve Miralles, Anthoni Scrivà, Miquel Eximeno, Jaume Nogueres, Francés Calbo, Joan Lexach, Pere Pitarch, Francés Abeller, Anthoni de Sant Steve, Berthomeu Gombau, Pere Yvanyes, Pere Aguilar, Batiste Prats, Pere Vilar, Jaume Villes, Hieronym Gartía, Joan Bayarri, Anthoni Pasqual, Miquel Moreno, Berthomeu Manero, Francès Ametla, Vicent Bou, Miquel Miralles, Joan Çaffont menor, Joan Çabater, Pedro de Yepes, Cosme Sorlí, Anthoni Marco, Joan Navarro, Guillem Muntanyés, Joan Trullench, Pere Martí, Pere Ayguaviva, Francès Pasqual, Berthomeu Manero menor, Domingo Sala, Steve Renau, Pere Guerau, Joan Ayguaviva de Luís, Joan Coll, Pere Blasco major, Martí de la Font, Joan Ayguaviva major, Joan Costado, Joan Gil, Francès Gil, Andreu Pitarch, Pere Ruvio, Joan Anyó d'en Miquel, Pere Domènech, Berthomeu Domènech, Joan Martínez, Pere Bies, Joseph Penyonosa, Pere Ametla, Joan Ametla, Pere Yvanyes menor, Francès Sans, Jaume Pexó, Jaume Thena, Matheu Pallacer, Francès Barra, Anthoni Mollà, Gaspar Ferriols, Christòfol Gravalosa, Joan Gomis menor, Anthoni Lançola menor, Vicent Cases, Pere de la Costa, Jaume Pauner, Miquel Sobrils, Joan Soler, Francès Andreu, Silvestre Sans, Miquel Moreno, Pere Bellmunt, Francès Alçamora, Miquel Çabater, Guillem Aymerich, Pere Peris, Agostí Bellmunt, Joan de Aranda, Jaume Masquesa, Balthasar Rubert, Bastiste Berenguer, Joan Çaura, Gabriel Sent Climent, Miquel Tello, Miquel Açensi, Anthoni Taverna, Pere Çamel, Joan Torrella, Bernat Cuhiba, Miquel Çelmo, Nicholau Beltran, Vicent Scoriola, Joan Jordà menor, Gabriel Martí, Monçonís, Miquel Piquer, Joan de Godos, Martí de Penya, Joan Yvanyes, Thomàs Gartía, Joan Peris menor, Pere de la Font, Francès Luís Mascarell, Nicholau Berdegall, Christòfol Fenoll, Berthomeu Muntanyés, Martí de Sagarbinea, Joan Muntero, Cosme Jordà, Anthoni Gartia, Joan Ayguaviva menor, Arnau Rius, Joseph Pasqual, Hierònym Gorrea, Joan Ferrer, Pere Prior, Domingo Carçeller, Pere Blasco menor, Anthoni Pitarch menor, Miquel Blasco, Jaume Steller, Gaspar Bueso, Anthoni Fullea, Francès Gartia, Monserrat Penyonosa, Jaume Sala, Pere Gartia, Pere Giner, Joan Roldan, Joan Sart, Pere Hyerònim, Penyonosa, Joan Çafont major, Domingo Cardona, Berhomeu Fabregat, Joan Matta, Bernat Andreu, Anthoni Roda y de Jaume Ayala, tots veïns y habitants de la vila de Vila-real, com apar del poder ab tres actes de procures rebuts per Gabriel Avinent, notari, scrivà de la present causa en lo dit dia de dotze de maig del any Mil cinch-cents huytanta dos.

Presents encara Francès Pitarch, Joan Muntanyés, Jaume Avinent, Joan Jordà major de dies, Miquel Porta, Anthoni Lançola major, Francès Bellor, Pere Ballester, Monserrat de sant Steve, Luys Gil, Joan Siffre, Joan Soler, Pere Aguilar e Matheu Berenguer, tots vehins de la dita vila de Vila-real e terratinents de son termes.

Nules. Presents no res menys, Miquel Navarro, Pere Cavaller, Martí Goçalbo, Francès Font, Miquel Martí, Jaume Martí, Joan Tortes, Domingo Navarro, Martí Simó, Pere Climent, Pere Matalí, Pere Yvànyes, Domingo Sebastià, Miquel Tortes, Miquel Tolza, Miquel Carbonell, Pere Benlloch, Nicholau Sales, Joan Vilaroya, tots vehins de la dita vila de Nules, terratinents en lo regadiu del terme de Vila-real.

Mascarell. Presents etiam Bernat Arnau, Hierònym Bolet, Joan Blesa y Miquel Bernat, tots vehins de la vila de Mascarell tenints terres regadiues en lo terme de la dita vila de Vila-real.

Vilavella. Presents per los semblants Joan Roget, Agostí Lopo, Francès Monfort, Joan Dori, Joan Miró, vehins de la Vilavella, possehintes terres regadiues en lo terme de Vila-real.

Uxó. Presents encara Joan Palafret, Miquel Dubus, Ausiàs Alamir, Gaspar Sat, tots de la Vall de Uxó, terratinents en lo regadiu, terme de la dita vila de Vila-real.

Artana. Presents *pari formiter* Francès Marimi, Christòphol Torner, Melchor Barriendo, Joan Canyada, [abrot sentido parandes?], Christòphol Mancos y Joan Calapas, Luís Panical, Martí Català, Joan Vadut, Pere Vadut, tots vehins de la vila de Artana, tenints terres regadiues en lo terme de la vila de Vila-real.

Esllda. Presents per lo semblant Joan Negrella, tenint segons dix poder de tot loch demés vehins de la serra de Slida, possehintes terres regadiues en lo terme de Vila-real.

Bechí. Presents no res menys, Alonso Sando, Miquel Faquinet, Francès Català, Miquel Crespino, Pere Gamer, Andreu Barrieu, Anthoni Xoví, Jaume Xoví, Joan Parrí, Jordi Sancho, Francès Bolet, Miquel Pecha, Hierònym Martí, Pere Baymot, Jordí Monscho, en son nom propi y com ha procurador de son fill Eierònym Aladip, Diego Cathalà, Joan Sentenar, Francès Loret, Miquel Parrandes, Jordi Madas, Anthoni Safur, Alonso Lopo, Hierony Safur, Pere Pachero, Alíc Ququerella, tots vehins de la vila de Bechí y terratinents en lo regadiu del terme de la vila de Vila-real.

Tocada primer la campana de dita església per tres vegades de provisió dels magnífichs justícia e jurats de la dita vila de Vila-real, ab y de voluntat de tots los dessus nomenats en senyal de primera, segona, terçera y quarta per [empertoria?] çitació de tots los vehins y habitants de la dita vila de Vila-real, e tenints e possehins terres regadiues en lo terme de la dita vila, lo magnífich en Jaume Muntanyés, síndich de la vila y universitat de Vila-real y singulars persones de aquella ab acte rebut per Gabriel Avinent notati, scrivà de la sala dels magnífichs jurats e Consell de la dita vila continuant en llibre de jurats en calendari de quinze de maig del any mil cinch-cents huytanta hú, per lo notari y ateces de dita Universitat y singulars persones de aquella, en ple n'eren ajust *viva voce dix* que, com tots los vehins y habitants de les viles de Vila-real, Borriana, Nules, Mascarell, Vilavella, Vall de Uxó, Vall de Artana, Serra de Slida, e vila de Bechí, tenints e possehins terres regadiues en lo terme de Vila-real sien citats subçidiàriament ab crida pública en cada una de dites viles e llochs preconizada per al present dia e lloch a dos hores après mig jorn y sien dades les letres e prop de quatre hores, fetes les solemnitats dessus dites de crida ab so de trompeta per dita vila de Vila-real y llochs acostumats de aquella, feta encara ab so de la campana de la sglésia de la dita casa e hospital e de la vila de Borriana, ningun terratinent haja acodit ni sia present ni dels demás pobles hajen acodit y sien presents sols alguns, que per çó acusava la contumàtia a tots los vehins de Borriana terratiments en lo regadiu del terme de Vila-real e a tots los demás absents vehins de dits pobles e terratiments del terme de Vila-real supplicant dita contumàtia ésser admesa y aquella admesa ésser passat [ad veter cosa?], atesa la vigent neçessitat que ocorre de remediar y reparar lo notable dany que tots los vehins y terratiments de la dita vila y son terme patixen per no poder pendre aygua com convé del açut y la poca que pren no poder-la guià per dites cèquies.

E los dits magnífichs justícia, jurats, ab y de parer de tots los demás dessus nomenats y presents en dit ajuntament, vista la convocatió feta y los rescrits de cadahú de dits pobles en lo dors de dita crida continuats, hoyda la relació per Joan Segundo, trompeta públich dels magnífichs jurats de dita vila admeten dita acusatió de contumàties de tots los absents, y aquella admesa, provehiren que·s passe *ab ulteriora* en tot çó e quant convinga per al degut assiento de la reparatió de un tan notable dany e imposició fahedora per a pagar lo cost y gasto que se ha ofert e se offerex per aquell la absèntia dels absents en res no obstant com axí convinga al beneffici comú y bon regiment y govern de les aygües y cèquies de dita vila per a que axí los vehins y habitants de dita vila, com terratiments en

lo terme de aquella, ne puguen usar e aprofitar·se y augmentan los delmes, primíssies y regalies y drets de sa magestat, als quals la tardança del remey y reparació de dit dany és notablement perjudicial.

Et seguit predictis, stant convocats, congregats e ajustats tots los demás anomenats, vehins de la vila de Vila-real e tenint terres regadiues en lo terme de aquella, lo dessusdit en Joan Guillem Matamoros, jurat en cap e primer de la vila de Vila-real en lo present any, feu la propositió de la causa de dit juntament en efecte del thenor següent:

«Molt magnífichs senyors bé tenen voses magnificències entés lo dany notable e gran lesió que lo riu de Millàs ab sa inundatió, que fou a dehuyt de setembre del any de la nativitat del Señor mil cinch-cents huytanta hú, ha causat axí en lo açut que dita vila té en lo dit riu per a pendre aygua de aquell, com encara en les cèquies per les quals dita aygua se guia y porta axí per a ús y servici dels vehins y habitants de la dita vila com de les terres regadiues del terme de aquella, lo qual dany, per ésser com és, molt exçés y los gastos que per a la reparació de aquell se offerexen molt sobrats per a segons la vila y universitat de Vila-real al present se troba no y ha orde que dita universitat se·n puga encarregar a llur pròpia missió y despesa tornar dits açut y çèquia en son stament, ans de ab notament de consell fet a quinze de febrer del any mil cinch-cents huytanta dos, consiliarment, fonch determinat que dit dany fos reparat ha despeses comunes de tots los vehins y terratinents de la dita vila e que per a dit efecte fossen convocats tots los terratinents en lo regadiu del terme de la dita vila e axí ja seguint dita consiliar determinatió havem manat convocar e ajustar a vostres magnificències en lo present lloch y hora a [il·legible] y efectes lo primer y principal per aquell açí convocats acorden quin dret e nou impòsit se porà imposat per a pagar dits gastos, axí fets com fahedors, los de que·s deu tenir en la exactió y cobrança y per a quin temps se imposarà e lo altre per a que se determine si lo dany que per a huy tenim en lo açut y nova fortifficatió fahedora en aquell conforme la relatió de enpits que lo scrivà a vostres magnificències legirà se arrendarà o si·s farà a jornal axí que cadahú de voses magnificències dirà son parer en lo que dit és y se verse a Nostre Senyor encaminar·nos per a que tot se assenste ab molt gran equalitat e servey Déu Nostre Senyor, bé, profit e utilitat de esta comunitat».

[marge esquerre] Arrendada obra del açut a coneguda dels magnífichs jurats.

E feta dita propositió e legida en plenari ajust la dita relació de experts, la qual fonch rebuda a vint-y-huyt de dehembre del any mil cinch-cents huytanta dos continuada en libre de jurats entre actes judicaris en dit calendari mostrada no res menys la trassa per dits experts donada de sa obra fahedora tots los dessuús nomenats congregats e ajustats en la sglésia del dit hospital dels benaventurats Archàngel sant Miquel y verge Santa Lúcia de la dita vila de Vila-real, unànimes e concordes, e ningú descrepant acordaren, notaten e deliberaren que dit açut se torne en son primer stament y en aquell se faça la fortifficació e reparatió conforme la relació y trassa que lo experts han fet y donat e les cèquies. Per lo semblant sien desenrunades y tornades en son primer stament de tal manera que per aquelles se puga guiar y portar aygua per al ús y servici dels vehins y habitants de dita vila e terrestinents en lo terme de aquella si e segons anys de dita allusió y la fàbrica de dita açut sia arrendada en públich encant conforme a capítols al més de preu baxant, ab los capítols que los magnífichs jurats de dita vila manaran ordenar y les cèquies sien escombrades, desenrrunades y netejades e tornades en son stament a jornal o hastall com als magnífichs jurats de dita vila de Vila-real apparrà.

Ítem, lo dit magnífich ajuntament e persones dessus nomenades, per quant los gastos fets y fahedors en la reparatió y fortifficació de dites açut y cèquies de la vila de Vila-real són molt grans y se han de pagar per los vehins y terratinents de dita vila, conforme a justícia e rahó natural y a la pragmàtica del ínclit rey en Pere, dita de Sueca, e per a que ab facilitat y egualtat dit gasto se puga pagar, unànimes y concòrdies en aquella millor via, forma e manera que millor de justícia poden [il·legible] e per furs e privilegis, pragmàtiques e consuetuts del present regne de València, los és lícit e permés a bé y utilitat de la cosa pública e conservatió de les terres regadiues del terme de dita vila, dels quals les rendes y regalies de sa magestat reparticipen notablement éssent com és dita vila de son real patrimoni, mana, nota, delibera, ordena e imposa lo dret e nou impòsit desús, scrit al temps y en la forma e manera que desús se dirà dels vehins de dita vila e tenint terres regadiues en lo terme de aquella exhigidor.

[marge esquerre] Impòsit.

Et primo, que tots los vehins y habitants de la dita vila e terratinents en lo regadiu del terme de aquella donaran y realment liuraran al collector, receptor, o arrendador qui per temps del dit nou impòsit. Ço és, les vehíns y habitants de la dita vila qui no tendran terra en lo terme regadiu de la dita vila que arribe a una cafiçada o de a qui ensús cada hú

haja de donar e liurar realment y ab tot efecte un almut y mig de forment bo y rebedor, acolmat y arerat a coneguda dels magnífichs jurats de dita vila per cascuna casa, domicili e cap major pasat y haportat a llur pròpia missó y despesa risch, perill y fortuna de la vila de Vila-real cascun any, començant a fer la primera paga de la collita del present any mil cinch-cents huytanta dos, fins a quinze de agost del mateix any, e axí en semblant termini cascun any durant lo dit dret e nou impòsit dessusdit. Lo qual no hajen de pagar los pobres e misserables persones que los magnífichs oficials de dita vila de Vila-real tendran per tals.

Ítem, que tots los vehins y terratinents en lo regadiu del terme de la dita vila de Vila-real possehintes terres en dit regadiu del riu de Millars, fins al sedeny que puja del molí de primer nomenat de Amet, lo qual per a huy és dels hereus del illustre regent sentis fins al estrangol donaran y realment liuraran un almut y mig de forment cascun any per cascuna cafiçada de terra que possehiran, axí sembrada com per sembrar, plantada com per plantar, encara que sia vacant. Lo qual forment haja de ser bo, rebedor, arerat, e la mesura accollmada, posat en la dita vila de Vila-real a tot risch, perill, fortuna e missió dels pagants lo dit dret si e segons dessus és dit.

E los qui tendran terres regadiues del dit sedeny a vall, fins al finits dels terme de Vila-real y Nules, pagaran per cascuna cafiçada de terra campa, mig almut tant solament de forment cascun any, arerat, acolmat, bo y rebedor en la forma sobrescrita. E los qui tendran terres plantades de vinyes, olivars, garroferals, morerals, figueres o en altra manera hajen de donar y realment liurar per cascuna cafiçada de terra almut y mig de forment cascun any, bo, rebedor, arenat e acolmat en lo modo e forma sobredits declarant per terra campa tota heretat que en una cafiçada no y havia huyt arbres.

Ítem, notaren y deliberaren que lo dit dret e nou impòsit dure per la via de arrendament o administratió o en altra manera lo temps que als magnífichs jurats, qui ara són y per temps seran de la dita vila, apparrà necessari per a pagar lo cost y despeses de dita fàbrica manant emperò aquells portar libre de compte y rahó del que proçehirà del dit dret per compte de aquell se pagarà y donant de seguida compte y rahó de dita administratió, dret e nou impòsit, tot temps e quant per les persones que interessen en dit dret los serà demanat.

Ítem, tots los dits magnífichs ajuntament e persones dessus nomenades y en aquell entrevenints notaren, deliberaren y ordenaren que lo dit dret y nou impòsit cascun any,

mentre durarà, se haja de pagar e pague en la forma sobredita al arrendador, receptor o administrador o persona que per al efecte nomenada serà per los magnífichs jurats de la dita vila de Vila-real, realment y ab tot efecte, fins a quinze dies del mes de agost de cascun any provehint, ordenant e deliberant que si algú o alguns seran pereosos e negligents en pagar dit dret e nou impòsit en lo modo e forma sobredits contra aquell o aquells sia procehit e puga procehir-se si e segons de drets y deutes reals fiscals e vehinals fer és acostumat per la cort sala o scrivania dels magnífichs jurats de la dita vila de Vila-real, sens que per los tals executats puga ésser posat enbarch, obstacle ne contradicció alguna. No obstant, qualsevol ley, fur, privilegi, opinió e consultut que contra lo present notament e ordenatió, de qualsevol manera aprofitar e valer los pogués com axí convinga al bé, profit y utilitat de tota la comunitat, quietut e repós de aquella y a la bona administratió de justicia. Açò, emperò, entés y expressament declarat que, arrendat dit dret e nou impòsit o posat en administració ab veu de crida pública, se preconize en cada hú dels pobles hon residixen terratinents en lo terme de la dita vila e contribuents en dit dret que tots los contribuents en dit dret e nou impòsit vagen a pagar dit dret e paguen aquell y porten a la vila de Vila-real dins tres dies altrament serà procehit contra aquells e precehint dita crida cascun any y no en altra manera se puga prossehir a execució contra los tals negligents e remissos en pagar dit dret.

A17.

Sentència del Consell Reial d'Aragó on es declara que les obres de l'assut de Castelló i Almassora no han de perjudicar a Borriana

1582-07-28, València

AMC. Llibre Vert, ff.76r^o i v^o.

Trasllat. Paper enquadernat. Foli.

Vicent García Edo (2013: 208-209)

Die XXVIII mensis iulii 1582, presidentis magnifico regentis cancellarius, interfuerunt omnibus.

In facto cause vertentes in Regia Audiencia, inter syndicum opidorum Castellionis Planitie et Almaçore, ex una; et syndicum oppidi Borriana, ex altera, super reedifficatione septi sive açut constructi in flumine de Millàs, prope castrum vetus dicti oppidi Almaçore, facta relatione per Vidal de Meritis et tercis cause, attento errelationibus expertorum per dictas partes respective nominatorum, constat ceptumque annis retrolapsis fuerat constructum in dicto flumine, iuxta torrentem sive rambla dicta d'en Gonder, ad rigandum terras et possessiones hominum Castellonis Planitie et Almaçora, et nuper dirrutum [novi] condatione aque dicti fluminis sequta in mense septembris anni proxime lapsi 1581, non posse reedifficare sine maximo dampno et incomodo dictorum oppidorum, ex causis in dictis lationibus contentis; attento preterea que liçet super redifficatione alterique cepti constructa in eodem flumine, prope castrum vetus Almaçore, fuit experti predicti discordes cum nominati per dictas universitates, sive per illorum syndicos affirmant in suis relacionibus illud esse reficiendum, modo et forma per eos designata, nullumque dahnum neque preiudicium ex illisque redifficatione fieri posse cepto, cepto opidi Burriane constructo in parte inferiori dicti flumini, et quod in casu sterilitatis aquarum recipiat dictum opidum et recipere debeat aquam per apperturam sive almenaram faciendam in aqueducta Castellonis et Almaçore, per quem aqua dicti fluminis fuit ad rigandum terras et possessiones in earum terminis constructas.

Alii vero dicto dicentis reedifficationem septi çepti perdicti fore valde dampnosam cepto predicto Borriane, posseque de novo construhi et edifficari, absque preiudicio aliquo dictarum universitatum, in alio loco per eas designato, ceptum quoddam ad usum dictorum oppidorum, cum duabis postis sive postalets in fine illius versus Borrianam

construendis, ut per eos tempore sterilitatis aquarum, posit aque libere ex dicto flumine discurrese ad illius ceptum, et inde fluere ad proprium aqueductum prout in dictis relacionibus continetur.

Quia tam per relacionem Joannis de Bergara, ville opperari nominati in tertium per relatorum dicte cause in cassu discordie dictorum expertorum, constat reedificationem dicti septi, non solum non esse nosivam cepto Burriane, verum futuram fore illi valde utilem et necessariam ad illius conservacionem, et per porticas construendas in fine dicti septi, et non per apporticas faciendam in aqueductu Castellonis tratendam esse aqua tempore stirilitatis aquarum dicto oppidi Borriane, taliter quod dicto opido equalenca habeant aquam unicumque villarum contingentem in sua debita portione; attento insuper quod ex visura per dictorum relatores facta et alias, constat dictum ceptum ultimo in dicta enundatione dirrutum fuisse constructum cum tribus partis in altero [extrario] ad partem Burriane, ad effectum, ut tempore dicte stirilitatis posset per eas aquadicti fluminis, ad ceptum dicti oppido fluere ad rigandum terras et possessiones illius termino sitas, prout fluxit toto tempore quo dictum ceptum durant absque impedimento neque contradicione aliqua dictarum universitatum Castellonis et Almageore.

Attendendo denique quod opidum Borriane, ut expresatur constat, non habet ius neque causam in dicta aqua a dictis universitatibus, sed ad inclito infant don Petro, dum comitis Repagurtie, qui cum sua çententia arbitrale designavit unicuique dictorum oppidorum ad proprios usus aquam ex dicto flumine, incerta petitione inde cum habeat dictam aquam iure proprio, non est iuri reglacioni consonum que debeat eam recepi a manu dictorum oppidorum et per illis aqueductum his et aliis ex dicto processu resultantibus.

Attentis fuit conclusum que declaretur que ceptum predictum constructum prope dictum castrum vetus Almageore refinatur, modo et forma per dictos expertos dula latta construendo, in altero illius stremo versus oppidum Borriane, duas porticas cum limitibus in relatione dicti Joannis de Bergara contestis, et in eadem forma qua odie fuerunt constructi in çepto diruto iuxta torrentera d'en Gonder, ut pro eo tempore stirilitatis aquam posit libere absque aliquo impedimento aquam ex dicto flumine discurrere ad dictum ceptum Burriane, taliter quod dicte partes ut antedicta aqua ad irrigandum pretensas earum terras et possessiones, cum omni equalitate non obstantibus in contrarium preteritis et partes absolvantur ab expensis.

Registrata en lo llibre de conclusions y vots del Concell Civil del any 1582, sots lo dit calendari.

A18.

Crida pública esdevinguda al gremi de pedrapiquers de València, per a subhastar l'obra de l'assut de Vila-real

1582-08-12, València

AMVr. Sig.1204/1582, s/f.

Original. 2 Fulls. Paper enquadernat. Mig Foli. Bon estat.

Inèdit.

Die XII Augusti anno predicto MDLXX[X]II

Anno a nativitate domini millesimo quingentessimo octuagessimo secundo die vero intitulado duodecimo augusti in civitate valencie.

En presència del offici de pedrapiquers o la major part de aquells en la casa yglesia hon naxqué lo gloriós Sant Vicent Ferrer, congregats e ajustats precehint convocació per lo andadaor del dit offici feta, y del notari y testimonis davall scrits, lo honorable en Jaume Aranda, laurador, síndich de la universitat de la vila de Vila-real, lo qual de paraula notifficà, anunsí y feu saber a tots los mestre del dit offici, en dit lloch congregats, com los magnífichs justícia y jurats de la dita universitat entenien en fer, un adop en lo açut de la cèquia que·s trau del riu de Millàs per a regar la orta y terme de dita vila, del qual adop stava feta una trassa y també certs capítols conforme als quals dita obra y adop se havia de fer que tots e qualsevol mestre dels que staven allí presents y encara que notifficassen als absents per a que anassen si volien a la dita vila de Vila-real per al diumenge après de la festa del gloriós Sant Berhomeu, que contaren vint y sis del present mes de agost, per a dir les dites que es parexera en los dits adops y obra notifficant loch, encara que dit dia se lliurarà a qui per menys preu y conforme a dites traça y capítols dita obra farà y dirà li·s trobarà en dita.

E, perquè sia notori a tots los del dit offici, los feya dita notifficació de totes les quals coses, lo dit Jaume de Aranda, en dit nom, requerí a mí Luís Nicholau Baziero, notari, li·n rebés acte públich per haver-ne memòria en lo sdevenidor, lo qual per mi dit notari li fonch rebut dit lloch, mes e any dessus dits presents testimonis foren alls dites coses los honorables Noffre Costa, mercader, y Simó Paret, spardenyer habitador de València.

*In quorum fiden, ego Ludovicus Nicholaus Vaziero, notari públicis valencie pre inserti
justuimenti receptor hic meum apposui signum.*

A19.

Acta de la subhasta de les obres de l'assut de Vila-real, guanyada per Antoni Granelles, pedrapiquer

1582-08-26, Vila-real

AMVr. Sig.1204/1582, s/f.

Original. 2 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Post hec autem die dominico vigesimo sexto mensis augusti anno a nativitate domini millesimo quingentesimo octuagesimo secundo.

Los magnífichs jurats de la vila de Vila-real, inseguint dita determinatió acerca del lliurament de la dita fàbrica y lo preconizat en los pobles retro scrits, de provisió de ses magnificències, per mijà de Joan Segundo, verguer de dits magnífichs e trompeta públich de dita vila, fonch preconizat per dita vila y llochs acostumats de aquella que tothom qui vulla entendre en dita obra e fàbrica, de continent sia en la longeta de la cort e sala dels magnífichs jurats de la dita vila, on de continent se liurarà dita obra al més de preu baxant.

Et secutis predictis, posada una taula en dita longeta se acentaren los dits magnífichs jurats en lo lloch acostumat per a fer los arrendaments de dita vila, acompanyats dels magnífichs batle, justícia e síndich e alguns prohòmens per veu del dit Joan Segundo, se començà a córrer e subastar dita obra e fàbrica e no havent-hi menys de L millia sous, foren offeretes donar deu lliures a qui posaria dita obra en trenta mília sous. E aquells pren lo honorable mestre Marimón.

E proseguint dita subastació foren donades a mestre Sancho de Camino trenta lliures per haver posat dita obra en vint-y-cinch mília sous.

Et tandem, prosseguint dita subastació se doanren en públich encant deu lliures a mestre Anthoni Granelles per haver posat dita fàbrica en vint mília sous.

E com no-s trobàs persona alguna qui més de preu baxés dita fàbrica, en lo dit dia de vint-y-sis de agost del any mil cinch-cents huytanta-dos, la fàbrica e obra de dit açut en públich encant per mijà de Joan Segundo, corredor de coll, fonch liurada al dit mestre Anthoni Granelles, pedrapiquer, vehí de la vila de Almagora, a més de preu baxant, al qual se

offerien los magnífichs jurats e síndich fermar la capitulació en la forma que en los capítols, ab los quals dita obra és stada liurada, donant aquell bones e tutes fermances e principals obligats.

A20.

Acta de rebuda de l'obra de l'assut de Vila-real, feta pel consell municipal a Antoni Granelles

1584-03-08, Vila-real

AMVr. Sig.1204/1582, s/f.

Original. 8 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

[Marge esquerre] Rebuda de obra.

Post modum vero die intitulata octavo mensis marcii anno a nativitate Domine MD octuagessimo quarto.

Com lo dit mestre Anthoni Granelles hagués acabat la obra e nova fortificació de la açut de la dita vila de Vila-real y desijàs que aquella li fos rebuda, comparent davant y en precència dels magnífichs justícia, jurats de dita vila, *dix verbo* que, seguint lo capitulat açerca de dita obra, suplicaba a ses magnificències se servissen, per part de la vila, nomenar un expert y ell ne nomenarà un altre per a que regonegués en dita obra e vista aquella fessen relació de la perfectió de aquella. E los dits magnífichs jurats y seguint dita capitulació feren la nominació de expert e provehiren, ab la salvetat desús escrita, se fes lo regonexement y relació e lo demás atés que convendria fer per a salvetat de cada una de les parts en lo modo y forma infra següent:

[centrat] *Die VIII mensis martii anno a nativitate domine MDLXXXIII*

[marge esquerre] Rebuda de obra de açut y nominatió de experts per al efecte.

In Dei omnipotentis nomine amen. Cuntis huius modi seriem inspestinis pateat evidenter et sit notum que anno a nativitate domini millesimo quingentessimo octuagessimo quarto vero intitulata octavo mensis martii.

Constituit personalmnet davant los magnífichs jurats de la vila de Vila-real, atrobat en lo açut que dita vila té construhit en lo riu de Millars, lo honorable mestre Anthoni Granelles, pedrapiquer, vehí de la vila de Almagora, *dix verbo* que, com de provisió de ses magnificències li sia stada liurada en públich encant la obra de la reparació y nova fortificació de la dita açut, la qual stava molt destruhida ab la inundació que dit riu de

Millars feu en huyt de setembre del any MDLXXXI, el dit exponent haja del tot feta y acabada dita obra ab la perfectió que tenia obligació juxta los capítols e traça ab que dita obra li fonch liurada, requerix per çó que, juxta dita capitulació, la sobredita obra li sia rebuda nomenant ses magnificiències un expert, o, los que sien servits per a que ensenye ab lo expert per part del dit exponent nomenador, vehen e regoneguen dita obra y facen bona justa, verdadera y legal relació, juxta a Déu y ses consciències de la perfectió y acabament ab que dita obra stà feta, juxta la capitulació y traça de aquella, com axí de justícia prossehexas y conforme al capítol de dita capitulació de dita obra fer-se dega compliment.

E lo dits magnífichs jurats, vista e hoyda la dita verbal requesta per lo dit mestre Anthoni Granelles feta, dixeren que ab expressa protestació que per la nominació per aquelles fahedora de experts regoneixement per aquells fahedor de dita obra y acceptació de la perfectió de aquella [força?] fahedor no-s puga traure en conseqüència dita obra per qualsevol cas, cogitat o incogitat, fortuhit o infortuhit, la avenguda de aygües, lenyes, pedres, penyassos o, en altra manera, o infortuni no restar a risch, perill y fortuna del dit mestre Anthoni Granelles per tot lo temps que aquell, justa dita capitulació, té obligació de assegurar aquella, ans bé lo dit mestre Anthoni Granelles y Francès Llors resten y stiguen obligats a la seguretat y fermitut de la dita obra com en la capitulació de aquella se conté, se offerien promptes, prest a aparellats en lloch, veu e nom, e per part dels vehins e habitants de la dita vila de Vila-real y terratinents en lo terme de aquella, nomenar experts per a regoneixement y rebuda de dita obra.

Post modum vero dicto et eodem die paulo post premissa, per execució del contingut en la capitulació y concòrdia entre los dits magnífichs jurats, de una, y lo dit mestre Anthoni Granelles, de part altra, feta sobredita obra, e, senyaladament per lo contingut en lo dit capítol de la dita capitulació, comparent davant y en presència del magnífich en Joan Jordà, notari regent de justícia, atrobat per a les coses desus scrites, personalment atrobat en lo terme de la dita vila de Vila-real sobre dit açut que dita té construhit en lo riu de Millars, los magnífichs en Jaume Muntanyés, menor de dies, en Balthasar Rubert, Berthomeu Lançola del Alaceyt e Miquel Porta, jurats y en Hierònym Garcia, síndich de la dita vila de Vila-real, en lloch, veus e noms de tots los vehins y habitants de la dita vila y tenints terres regadiues en lo terme de aquella, de una, y lo honorable mestre Anthoni Granelles, pedrapiquer, vehí de Almagora, de part altra, presents en casa los honorables y discret Anthoni Elies, notari, vehí de Almagora y Joan d'Embuesa, mestre

major de la obra del monestir de hieronys, apellat de sant Miquel dels Reys, construït en la orta de la ciutat de València, fermances e principals obligats ensemps ab lo dit mestre Anthoni Granelles, a la obra de dita asut de Vila-real, perfertió y seguretat de aquella dixeren que nomenaren, com de fet nomenaren, al dit magnífich regent de justícia en expert per a beure y regonèixer dita obra, per lo dit mestre Anthoni Granelles en dita asut feta, per los dits magnífichs jurats e síndich per part de la dita vila, vehins e habitants de aquella y tenints terres regadiues en son terme al honorable mestre Miguel Gandiano, pedrapiquer, vehí de València, e lo dit mestre Anthoni Granelles per part sua y llurs fermances y principals obligats al honorable mestre Guillem del Rey, també pedrapiquer, vehí de dita ciutat de València, presents, los quals juraren a Nostre Senyor Deu y als seus sants evangelis conporalment tocats, en poder e mà del dit magnífich Joan Jordà, regent de justícia, y en virtut del dit jurament, prometeren bé y diligentment, veure examinar y regonèixer los capítols y traça ab que dita obra de reparació y nova fortificació de açut de Vila-real fonch liurada y la obra, per en dit mestre Anthoni Granelles, en virtut del lliurament y capítols de dita obra feta. Y fet dit regoneixement y visura, fet per bona, justa, verdadera y legal relació del que atrobaran juxta Déu y ses consciències en poder e mà de Gabriel Avinent, notari, scrivà de dita obra e inundació si Déu cos ajut y los seus sants quatre evangelis. E lo dit magnífich en Joan Jordà, regent de justícia, los feu al dits mestre Miquel Gandiano y Guillem del Rey, la comissió solita fer juxta a lo stil de la sua cort.

Hoc es autem dicto et eodem die paulo post premissa, lo dit mestre Anthoni Granelles, *dix verbo*, que com en dita obra ell, *extra capitulata* y fóra de sa obligació, haja fet molta obra per ordre y de provisió dels tunch magnífichs jurats, y encara del dit mestre Miquel Gandiano, sobrestant, per part de la dita vila en dita obra, requeria que per los dits experts de super nomenats dites obres fóra de obligació fetes, fossen tachades y pagades al dit mestre Anthoni Granelles ha fet *extra capitulata* y per orde dels magnífichs jurats, o los dits magnífichs jurats e síndich, com fossen presents dissentint, impugnant, e contradient a la dita verbal requesta de tachació de obra *extra obligationem* feta per el dit Anthoni Granelles resquesta, dixeren que en aquell lloch y hora sols se eren ajuntats y la nominació de experts se era feta per a la rebuda fahedora de la obra que fonch liurada de dit mestre Anthoni Granelles y per aquell feta junt a los capítols y traça ab que li fonch liurada. Y així no havia lloch lo pretés per part del dit mestre Anthoni Granelles, acerca de la obra *extra capitulata* per ell feta, com ans de tachar, aquella se haja de veure y declarar quala

y qual és la obra feta fora de la obligació y si té obligació la dita vila, eo fàbrica de inundació pagar aquella.

E lo dit magnífich Joan Jordà, regent de justícia, vista la nova requesta per dit Anthoni Granelles, feta contradictio per los dits magnífichs jurats y síndich posada, provehí e manà que sens *prejudició jurium partium* y sens que ad alguna de les parts [jus aliquod au rescat aunt decies cort?] los dits mestre Miquel Gandiano y Guillem del Rey, experts de super nomenats, regoneguen y miren la obra dels reparo y nova fortificació de la açut, juxta la traça y capítols ab que aquella fonch liurada, salvant en quant pot y deu y no empus tot son temps y [duet?] al dit mestre Anthoni Granelles, pena en altra instància de juhí a cerca de la obra que pretén haver feta fora de la obligació.

De autem dicto et eodem die paulo post premissa, los dits mestre Miquel Gandiano y Guillem del Rey, per execució de la provisió per lo dit magnífich Joan Jordà, regent de justícia de la vila de Vila-real, portant del present, feta, usant del poder y comissió per lo dit magnífich regent, justícia, als dits experts, feta vista e llesta la capitulació, traça de la dita obra, y ab aquelles en les mans y davant si posades presents les dites parts, trastejaren y miraren bé y diligentment dita obra, axí per la part damunt y hon reb lo encuentre de la aygua, com y en dessús, y a la part davall, per hon té expedida la aygua que reb cascuna arcada y torrelló de aquelles, y lo talús de la primera arcada, vers la cèquia de la dita vila, cada una per sí destruí sta y separadament. E haguts entre si diversos col·loquis sobre les pretençons de les parts, feta resolució en si anant tantejant la obra feta ab la traça que de aquella se donà al dit mestre Anthoni Granelles y la capitulació de dita obra, una y moltes vegades feta determinació per aquelles, dixeren e relació feren a mí Gabriel Avinent, notari, scrivà dels magnífichs jurats y consell de la dita vila y encara de la fàbrica per rahó de la inundació. Ells huy, havent vist y bé y diligentment examinada la obra per lo dit mestre Anthoni Granelles, feta en dita açut, junt a los capítols de aquella y traça de que vista dita obra y feta comprobaçió de aquella ab la traça y capítols ab que fonch liurada, an trobat y relació fan, junta Deu, y ses conciències, star dita obra bé y condescement feta y perfeccionada conforme tenia obligació lo dit mestre Anthoni Granelles, segons lo art requerex, conforme dites capitualcions y traça, y stà ella de modo que pot e deu ésser rebuda.

E los dits magnífichs en Jaume Muntanyés, menor de dies, en Balthazar Rubert, en Berthomeu Lançola de Alaceyt, en Miquel Porta, jurats, y en Hierònym Garcia, síndich,

vista lo sobredita nominació de experts y la relació per aquells de super feta per absència del dit [vuit] capítol de la capitulació ab que la obra fonch lliurada, lo qual vol y ab aquell se concordà entre les parts que, acabada la obra se haja de fer y faça acte de rebuda se'n a fet en avant córreguen los dos anys que lo dit mestre Anthoni Granelles y fermances llurs tenen obligació de assegurar dita obra y no en altra manera, ab protestació expressa que la recrida de dita obra, en tot ni en part, no altere ni mude la obligació que lo dit mestre Anthoni Granelles y ses fermances y principals obligats tenen de assegurar per lo dit temps de dos anys dita obra de qualsevol infortuni, cas fortuhit o infortuhit, cogitat o incogitat, major o menor dels succehirs que s poden succehir, ans per major corroboració, validitat y confirmació de dita seguretat de obra y sols per a que lo dit temps prefingit per a la obligació del assegurament de la fermitut de aquella puga començar y comense a córrer al dit mestre Anthoni Granelles e llurs fermances e principals obligats, dixeren que rebien y tenien per rebuda la dita obra de talús, arcades y torrellons de la dita açut, com a ben acabada y perfectionada, conforme lo art requerex, per als fins y efectes sobredits y no altres, y ab la protestació sobredita, y no sens ella, ni en altra manera, de totes les quals coses y sengles de aquelles dessús fetes requestes y seguides los dits magnífichs jurats y síndich provehiren y manaren. E los dits Anthoni Granelles, principal, Anthoni Elies e Joan d'Enbuesa, fermances llurs requeriren per mí dit Gabriel Avinent, notari, ésser [...] acte públich, per memòria havedora en lo sdevenidor, les quals coses foren fetes en lo terme de dita vila de Vila-real, sobre lo açut que la dita vila té en lo riu de Millars, en lo dia més e any sobredits.

Presentes foren per testimonis a totes les dictes coses y sengles de aquelles convocats y demanats los magnífich y discret en Miquel Rocafort, notari, vehí de la vila de Vila-real y honorable Miquel Pujades, pedrapiquer, domiciliat en Castelló, atrobat en lo dit açut que la dita vila de Vila-real té en lo riu de Millars.

A21.

Acta de visura realitzada a l'obra de l'assut de Vila-real

1584-05-07, Vila-real

AMVr. Sig.1204/1582, s/f.

Original. 2 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Ad hec autem die intitulata septimo mensis maii anno a nativitate Domine millesimo quingentesimo octuagesimo quarto.

Los dits magnífichs jurats, de una, y lo dit mestre Anthoni Granelles, de part altra, feren acte ab lo qual volen y els plau que lo honorable mestre Miquel Gandiano, pedrapiquer, vehí de la ciutat de València, per les dos parts elet, regonega, taxe, juxta Déu y sa consciència lo que valen les millores fetes fora de lo capitulat per lo dit mestre Anthoni Granelles, en la dita açut, prometent star al que aquell judicará sots obligació de sos béns respectivament.

Dicto et eodem die paulo post premissa, lo dit mestre Miquel Gandiano, lo qual dix tenir vista y ben regoneguda dita obra, tacha juxta Déu y sa consciència, en virtut del jurament que ja té prestat, que per rahó de dits milloraments se deu donar al dit mestre Anthoni Granelles, sexanta liures, moneda real de València, les quals ensemps ab los vint mília sous preu principal de la dita obra y deu liures de exaus lo dit mestre Anthoni Granelles confessa haver rebut per mans del magnífich Hierònym Garcia, síndich ab àpoca rebuda per lo sobredit Gabriel Avinent, notari, a set de maig, any mil cinch-cents huytanta quatre.

[marge esquerre] Rearch.

De [...] autem com en lo dia de la rebuda de la obra de la dita açut, los experts, vist que la tercera arcada de la dita açut stava molt prima, éssent com és la que reb la major impetut de la aygua, foren de parer per fortifficació de dita arcada se fes un rearch de pedra picada, y en lo dit dia de set de maig any mil cinch-cents huytanta quatre, se determinà consiliarment que dita obra de rearch se donàs a estall sis liures al qui més de preu la baxara ab bones fermances sols se faça ab la perfectió que convé junt a la trassa que dit mestre Miquel Gandiano donarà, los dits magnífichs jurats provehiren ésser feta crida en les viles de Borriana, Nules, Almagora, Castelló y Onda, per a que qui volgués emprendre

dita obra fos diumenge que·s compta a tretxe del mes de maig del any MDLXXXIII, fos en Vila-real après mig jorn, que allí se lliurarà al més de preu baxant, y axí, per lo scrivà del present procés fonch expedit lo mandato del thenor següent:

En Pedro Garcia, deu instar se faça crida en los pobles dejús scrits que qui vulla entendre en la obra de rearch [que] se ha de fer de pedra picada, per reparo i nova fortifficació de la tercera arcada de la açut de Vila-real, sia diumenge que·s comptarà tretze del mes de maig del any de la nativitat del Señor del any MD huytanta quatre, que allí se lliurarà dit dia, conforme als capítols y cartell que lo corredor té e portarà, e deu procurar, que lo scrivà de cada poble ne certiffique com dita crida se ha fet.

A22.

Acta de subhasta i lliurament de l'obra del rearc de l'assut de Vila-real, a favor de Miquel Gandiano

1584-05-13, Vila-real

AMVr. Sig.1204/1582, s/f.

Original. 2 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Demum, en lo dia de diumenge qui's comptava tretze del mes de maig del any de la nativitat del Señor mil cinch-cents huytanta-quatre. Precehint crides públiques en los pobles desusdits fetes y encara crida pública en la present vila de Vila-real ab so de trompeta e veu de Pedro Garcia, crida crides públich, la obra del dit rearch fonch correguda e subastada per dita vila y après de vespres de tres a quatre hores, correguda ab veu del dit Pedro Garcia, en la longeta dels magnífichs jurats, hon los arrendaments de la dita vila se acostumen fer, portant en les mans lo corredor los capítols y traça de la dita obra.

La dita obra efectuada de aquella fonch liurada en públich encant, com ha més de preu baxant, al honorable mestre Miquel Gandiano, pedrapiquer, vehí de València, en presència y de provisió dels magnífichs jurats que en dit lloch assistihen per a dit efecte acompanyats dels magnífichs batle, justícia e alguns prohòmens de la dita vila ab concurs de molts mestres que per al dit efecte eren venguts y de molta altra gent que en dit lliurament se troba per preu de quatre-centes lliures, moneda real de València.

A23.

Acta notarial sobre els desperfectes de la inundació de 1590 a Vila-real

1590-09-29, Vila-real

AMVr. Sig.1205/1583, ff. 2rº y vº.

Original. 2 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Danys per tintes ferrogàliques.

Inèdit.

In Dei nomine amen. Com per nostres e grans [il·legible], culpes y pecats, la divina magestat haja volgut castigar aquest poble e los vehins e habitants de aquell e terratinents en son terme per segona volta. Donant-nos ab les avengudes e creixents que los rius de Millars y Sech han fet en lo present any MDLXXXX, tant grans danys e tanta ruhina, així en lo açut, com en la cèquia de la dita vila, que per a reparar aquelles y [il·legible] dits açut e cèquies hi són mich estament e de nou fortificar del açut per los molts grans y hecessos gastos que se ofereix en lo magnífich Consell, ab notament per aquell fet a XXVIII del mes de setembre del dit any MDLXXXX, notà y delliberà que per a reparar dits danys y pagar dits gastos fos imposat dret nou e o nou impòsit sobre les terres regadius del terme de la present vila, e que aquest dret nou hagen e sien tenguts e obligats pagar, no sols los vehins e habitants de la dita vila, emperò encara tots los terratinents en lo terme regadiu de aquella.

E per a dit efecte determinà fossen convocats tots los terratinents per donar ordre se paguàs ab egualtat e [il·legible], en lo ajust [que] se tingué en la dita vila de Vila-real, en la església del hospital dels benaventurats prínceps Arcàngel Sant Miquel e Verge Sancta Lúcia de la dita vila, construït fora los murs de la dita vila, prop lo raval appellat de València, a VI del mes de nohembre propassat del dit mateix any MDLXXXX, se determinà que per a pagar los gastos fahedors en la reparació de dites açut y cèquies, se imposés un dret nou eo nou impòsit y fou un almut y mig de forment per caffcada arerat y acolmat de totes les terres regadiues, arbolades y de tot lo terme y camps, fins al sedeny que puja del molí del il·lustre don Vicent Sentís, al estrangol, y de dit sedeny fins al Cap del terme, mig almut y caffcada.

A24.

Contracte de la reparació de la sèquia de les argamasses, signada entre el consell de Vila-real, els obrers de vila Joan Miralles i Pere Navarro i el pedrapiquer Francesc Galiança

1597-03-02, Vila-real.

AMVr. Sig.1205/1583, ff. 11rº i vº.

Original. 2 Fulls. Paper enquadernat. Foli. Bon estat.

Inèdit.

A dos de mars del any MDLXXXVII, Joan Miralles, olim obrer de vila, Pere Navarro, obrer de vila y Francès Galiança, pedrapiquer, experts venguts a regonèxer lo dany que y a en la cèquia de la present vila, a les argamasses, de que vist lo dany una y moltes vegades per aquells y aguts colloquis y rahonament per aquells unànimes y concòrdes y ningun diferí part. Feren relació per a que dita vila tinga aygua promptament en poder de mi, Francesc Pitarch, notari y scrivà dels jurats y Concell de dita vila *in modum sequentem*.

[I] Primo, se ha de levar tota la terra movedisa que y a entre la roca, a la part damunt, y la solsida que és a la part davall del riu, que és lo sól de la cèquia, fins a la roca, la qual té de gruix poc més o menys cinch pams.

[II] Ítem, que se haja de sobarbar tot lo costat de la part damunt la roca, envés la vila, alló que convindrà y al present parexerà convenir de manera que reste tota la amplària que podrà per a que passe l'aygua.

[III] Ítem, se ha de obrir un tros de fonament per a fer un peu sobre lo qual ha de carregar un archbotà, lo qual fonament ha de comensar quatre pams més baix que lo livell y sól de riu. Y fins se trobàs sól ferm haien de carregar sobre aquell. Y que dit fonament haja de escomensar en lo sól de aquell en dotze pams de amplària. Ço és, a la paret del riu y a deu pams de amplària. Y que aquell puge ab talús fins al livell del més alt de les baranes. Y que reste dalt en gruix de tres pams. Y axí mateix, a la part de verlopant, eo aja se haja de fer un recibiment en la roca. E o tapàs per a que aquella reba lo dit archbotà que se ha de fer de dit peu nou, fins al dit recibiment, lo qual ha de tenir de gruix e amplària seguint lo talus y·s farà fins a dit livell. Y de allí, en amunt, haja de pujar tot ligat ab bones loses, tot lo gruix y amplària de sól de cèquia y lo gruix de dir arch.

[IV] Ítem, se ha de escarcatar totes les quebrances que se han fet huy de nou en dit endret y omplir aquelles de argamassa y pedra sens pilar, ni fen força alguna. Y en lo primer racó, allà a hon hi ha falta de roca, se ha de fer un arch de punt escassa paredat de raiola o losa, de manera que se'n unixca la mateixa paret de cindria per a fer dit arch. Y que lo dit arch se trobe la duella e tan sols de aquell un pam més baix que lo sól de aquell.

[V] Ítem, que lo que boca al sól y livell de dita cèquia en tot lo endret del rompiment de aquell se haja de fer y pujar de argamassa y pedra ab bones loses enfangades a la part de fora, envers lo riu, tot lo gruix que amplària de lo que hui es levarà. Y rebarbarà dita cèquia fins aplegar al sól y llivell de dita cèquia, sent en lo remat de dit sól la cèquia un paviment de raiola per a que dit pabiment escugue dita obra y conforme aquella.

[VI] Ítem, axí mateix se ha de fer per elegir una barana o quexer de dita cèquia, a la part del riu, la qual arimarà al quexer vell, que està huy en dita cèquia. Y que sia dita barana feta la cara, a la part de la cèquia, de canyís. Y de dit canyís a la barana vella se homple y parede de morter y pedra tota la grava que tindrà dita obra, los quals canyisos resten per a guarda y custodia de dita barana. Y que sobre la grava de dita barana, o quexer de dita cèquia, se faça un cavalló de pedra y morter a modo de esquena de gat. Y que dita obra reste en sa pròpia força e valor.

A25.

Esborrany dels capítols d'obra de l'assut de Castelló i Almassora

[1606]-sm-sf, Castelló de la Plana.

AMC. Aigües, C.6, s/n.

Original. 8 Fulls. Paper. Estat regular, danys per tintes ferrogàliques.

Inèdit.

Capítols de la fàbrica de presa de aygua y rehedificació del asut fahedora en lo riu de Millàs per la vila de Castelló de la Plana a la part davall del Castell de Almassora y a part damunt de la asut de Borriana, són los següents:

[I] Primerament, que lo mestre o mestres que faran dita asut o presa de aygua hagen de fer y edificar aquella en lo riu de Millàs, en la asut vella que dita vila solia tenir en dit riu, que està a la part davall del Castell de Almassora y apart damunt de la asut de Borriana, y en lo puesto y loch hon se mostren les relíquies y obra de aquella.

[II] Ítem, que dita asut o presa de aygua haja de tenir y tinga de llargària tot lo que té de amplària lo dit riu de Millàs, fins a engrasar a la paret frontera que està a la part de Vila-real.

[III] Ítem, que dit asut o presa de aygua haja de ser y sia en arcada o en cerjada, a modo de arc [...] lo qual en arcament ha de tenir vint pams de montea. És a saber, del torrelló que està junt a la sèquia, fins a la dita paret de Vila-real y lo restant seguint sa montea lo que li càpia fins a la muntanya.

[IV] Ítem, que dita asut o presa de aygua haja de tenir de amplària per egual sexanta pams de guix.

[V] Ítem, que dita asut o presa de aygua haja de tenir y tinga fonament. Ço és, de fondo de la despedida y cara de aygua en havall, hon toca ne y haurà dotze pams. Y hon roca y haurà haja de cavar y cave dita roca per a engravar ab aquella la pedra picada e obra de dita asut, fent-se represes molt ben fetes tot lo que serà necessari.

[VI] Ítem, que la primera filada e principi del fonament de dita asut, a les cares totes, haja de ser y sia de pedres carretals, que tinguen de llargària quatre pams y dos de altària y estiguen ben asentades ab calç viva si aygües manantials y haurà, y sens arena. Y sien

posades [...] y ben asentades segons dita fàbrica demana. Y lo mig de bon morter y pedra masonada.

[VII] Ítem, que dita filada primera de pedres carretals, en amunt, fins la cara del aygua de sól de riu, sien les dos vores de pedra picada que entren dins pedres en paret quatre pams. Y lo restant de dit fonament sia de manposteria de pedra grossa y morter.

[VIII] Ítem, que dita fàbrica de asut de la cara de aygua, de sól de riu, en amunt, haja de tenir y tinga de pujar del nivell del fonament en amunt lo replà de llossa superior fins del més alt, en fins al nivell de la superfície del portalet o del vestigi que huy y ha junt del torrelló, fins que l'aygua puge a dita sèquia de Castelló y entre en aquella sens enpaig ni enbarch algú, tota aquella y menester sia, per a regar dit terme, u que de allí en havall hagen de pendre la cayguda de la plataforma, fins arribar al replà de la part davall de la cayguda del aygua.

[IX] Ítem, que dita asut, o pujà de aygua, haja de ser, com dit és dessús, de sexanta pams de guix, en la forma següent. Ço és, tot lo dit fonament fins al replà per equal y dit replà tinga [text taxat], ab smortiment cinc y set pams a nivell, tant quant menester sia, fins lo strem de dita asut. Y en lo strem de dita asut haja de tenir y tinga de amplària dit huit [taxat] pams y de dit replà puje la obra ab smortiment trenta [text taxat] pams. Y del replà set pams a nivell, tant quant menester sia, fins los strems de dita açut. Y en lo strem de dit açut haja de fer-se y fabricar un replà de amplària de set pams. Y a la part damunt de dita asut comensant del replà, o superfície sobredit, se vaja embevent-se la dita obra ab smortiment tres pams [text taxat] lo qual obra a nivell haja de tenir y tinga dits sexanta pams, y se haja de fer segons art y juxta [text taxat] la fàbrica de aquella, de manera.

[X] Ítem, que dita açut haja de pujar dihuit pams y los restants quaranta-y-dos pams següents vint-y-set pams per la amplària de la cayguda de aygua [...] a nivells pujant a plom y smortiment fins al més alt y strem de dita asut. Y se prenguen set pams de amplària per al replà [text taxat]. Y que a la avenguda del aygua de la part damunt se haja de seguir y pujar a plou la ampliant [il·legible] dita paret tres pams de la alçària del fonament en amunt. Y lo restant, fins almenys als de la açut, que seran sis pams o lo que y haurà fer al nivell dels portalets, haja de fer la cayguda a la part de la avenguda de l'aygua, venint a parar a set pams del que·s de la arista de les pedres carretals de més alt de les filades de dita asut.

[XI] Ítem, que quant lo dit fonament de sexanta pams de grux serà a la cara del sòl del riu se haja de embeure dita obra dihyut pams de replà fins hon a de comensar la plataforma o cayguda de aygua y que·l [il·legible] dit replà haja de star enllosat de pedres e lloses del tosal del Conills. Y hagen de tenir cinch pams de llargària. Ço, entés per lo enllosat en amunt. Y dos de guix y los tirants, juntes e monteres molt ben juntades, segons art.

[XII] Ítem, que dels dits dihyut pams de dit replà fins a la montea gran o superfícies de dita açut, que seran vint-i-set pams o lo que serà necessari presos a nivell, haja de ser y sia de pedra picada. Y les pedres tiguén amplària de quatre pams y dos de gruix. Y hagen de entrar en paret quatre pams, seguint per les filades en dita cayguda enclavades, de tal manera que en les pedres per la cayguda hagen de fer vora. Y sien posades en squadra. Y que hagen de tenir un palm en lo que estarà de gruix y enterren dita paret. Y hagen d'estar [il·legible] de aquelles.

[XIII] Ítem, que lo replà de la superficie y [il·legible] dita asut se ha de fer en tota la llargària de dita asut una filada de pedres carretals de dit tosal de Conills, que tinguen tres pams de llargària y dos y mig de gruxa, de tota pedra, seguint sos [...] conforme [...] o montea, com les demás filades hagen de seguir lo mateix orde de tirantes y juntes.

[XIV] [Text taxat amb la nota: lineat de parer de experts] Ítem, que en la amplària del riu y en dit asut se hagen de fer dos pilars, a la part davall, de amplària de setse pams a modo de squena de gat, ab tres palms de costària a la cayguda de l'aygua, tot de pedra picada a les cares, molt ben juntades, repartides en la amplària del riu, com tota la demás obra haja de fer molt ben junta y ben acabada.

[XV] Ítem, que totes les cares del dit asut y obra hagen de ser de pedra picada, fort y ben asentades ab loses en clavasons y lligades. Y dins tota la dita obra haja de ser fermada y farta de pedra y morter o argamasa, posada a colp de martell o de masó. Y tota la dita obra de dit asut haja de ser conforme lo modell o trasa, segons en aquell estan. Les dites coses, [il·legible] pertrets e demás negocis per a la fàbrica de aquella hagen de venir a càrrech del mestre o mestres fortant dita obra de asut conforme al que dessus és dit e ab tot effecte acabada y per la dita vila de Castelló rebuda [il·legible].

[XVI] Ítem, que dit mestre o mestres se hagen de obligar fer y edifficar la dita asut o presa y obra de aquella. Y dar-la per ben feta y acabada juxta dits modells y trasa a contentament dels señors jurats de la present vila dins tres anys, del dia del lliurament en havant,

contador en après que serà acabador y rebuda per los dit jurats de dita vila per ben acabada a més dit haja de asegurar aquella y prometre que aquella no·s romprà ni pijorà per temps de deu anys del dit dia que serà rebuda per dita vila en havant contadors. Y si per cas dins los dits deu anys per qualsevol causa, manera o rahó, en tot o en part, se rompia y pejoraria, lo que a Déu no plàcia, que los dits mestre o mestres la haja de tornar y rehedifficar y tornar a fer e adobar dita asut o lo que serà romput o pijorat de aquella, de manera que estiga bé y degudament, juxta dit modell y trasa, a contento de dita universitat a despeses pròpies de dit mestre. E si dins lo dit temps de tres anys, no la acabarà y dins los dits tres anys se romprà e pijorà, en continent que dit rompiment o pijorament se seguirà, no·l tornarà a reedifficar y adobar que la dita vila de Castelló e jurats de aquella, e los dits casos e qualsevol d'ells puga acabar e rehedifficar y adobar en continent que dits tres anys seran pagats y dit rompiment o pijora se seguirà a despeses del dit mestre, lo que puga fer dita universitat y jurats per sa pròpia autoritat e sens provisió de jutje ne official algú la puga rehedifficar, tornar, acabar y adobar. Y dita universitat y jurats de aquella hagen de ser creguts del que [il·legible] coses e qualsevol de aquelles de sa sola e simple la paraula.

[XVII] Ítem, que dit mestre, mestre e mestres hagen de prometre y obligar-se que faran y compliran ab tot efecte totes les dites coses segons dit és y a ells toqua y se sguarda de fer y cumplir. E que les pecúnies que per la dita vila de Castelló lliurades li seran per a fer dita obra ab tot efecte sens divertir-se ne apartar-se de dita obra e altres dites actes alguns.

[XVIII] Ítem, que dit mestre o mestres tinguen obligació de donar juntament ab ells o sens ells et in sols per tuició y seguritat de la dita vila de Castelló a tota a la dita fàbrica del asut y qualsevols coses ab aquella sguardans y pertanyens que, com és dit a d'aquell toque y se sgarde fer y complir bones tutes e segures fiances, les quals *simul et in solidum* se hagen de obligar ensemps ab sos béns, a dites coses y renúncies a son pròpi fur y submetres al fur y jurisdicció dels jurats de dita vila de Castelló o de jutjes o jutje que aquelles elegiran y ab les clàusules executòries, renunciacions, juraments e altres necessàries. Y en semblants apposar acostumades juxta lo stil del notari y scrivà dels jurats, rebedor del present acte. Y que la execució fahedora per la vila per qualsevol de les sobredites coses sia prompta, comensant a penyores *prout in fiscalibus*.

[XIX] Ítem, que la dita vila de Castelló lo donarà y pagarà als dits mestre, mestres, per a fer y edificar, com és dit, la dita obra e asut o presa, com ab los presents capítols se obliga donar e pagar dos parts eo tersos del preu en què dita obra li serà lliurat en esta forma y manera. Ço és que dins los tres anys, dins los quals a de fer la dita obra, en així com hanirà obrant y fent aquella, li pagarà e agen de pagar cascun any la quantitat que de dits dos tersos cabrà en tres eguals pagues de quatre en quatre mesos per obs de pagar la gent y pertrets que en dita obra tendrà. Y si per cas faça fahena ab més diligències en dita obra que·s veja la acabarà evidentment hans dels dits tres anys que també se li donarà més diners conforme al que obrarà. En així, emperò, açò entés y declarat que no puga haver diners alguns que primer no·ls tinga quanyats, les quals bestretes se li donaran en dits plasos fins cascuna dels dits dos tersos del preu que se li haurà lliurat la dita obra. Y lo altre ters del dit preu se tinga y ha de retenir la dita vila de Castelló e no sia obligada a pagar-li aquell fins que sien pagats sis anys contadors del dia del lliurament y acceptant de dita obra ab sis yguals pagues. E que la dita vila de Castelló no sia tenguda ni obligada a pagar-li interés algú de dit ters que com és dit se retindrà.

[XX] Ítem, que el dit mestre sia tengut y obligat de acceptar qualsevol consignacions que la dita vila de Castelló faça en paga de dit preu y les quantitats consignades, no haja de haver més de una llègua entorn dita vila de Castelló li serà tenguda de evicció. Y si menester serà de menys falliment.

[XXI] Ítem, que si cas fos que al obrir els fonaments se trobara roca per la qual rahó no havera de omplir dits fonaments, ni afondarà aquells, lo fondari dels dotze pams de super continguts, que haja de detallar del preu que dita obra serà lliurada, lo valor y quantitat del que per dos experts se dirà, nomenadors per les dites parts. Y en [il·legible] de discòrdia dit expert nomenen un terser y lo que per aquells serà declarat haja de refer dit mestre a dita vila eo distaran del preu de dita obra.

[XXII] Ítem, que tinga facultat la vila de posar un sobrestant en dita obra quant li pareixerà a costes de dita universitat.

[XXIII] Ítem, si fent-se dita fahena serà vist la obra no hanar com convé, ni juxta lo capitulat, que en tal cas los experts nomenats per les parts regoneguen dita obra si·s farà conforme lo capitulat, haja de pagar lo treball de aquelles la vila, y sinó la lo dit mestre. Y aquell lo haja de fer ab tot effete.

[XXIV] Ítem, que si dupte algú en dits capítols, o qualsevol de aquelles sobredita fàbrica, o qualsevol de les coses de aquella y ahurà, o és mourà, aquell sia de clarat per los jurats de dita vila de Castelló, o elets, per dita vila elegidors. Y se stiga a la declaració, delliberació y provisió de aquelles sens poder appelar de aquella.

[XXV] Ítem, et último, que los presents capítols e cascú de aquells sien y se entenguen fer executoris ab submissió y renunciatió de propi fur, variatió de juhí, e altres clàusules robocat pràctica del notari y scrivà de jurat rebeder del present acte, sots pena de doscents ducats de or.

[XXVI] Ítem, que dit mestre e mestres tinguen obligació de posar encaixament de bona fusta de pi a la una part y a l'altra, tot de llarch a llarch, y tota la altària de dits fonaments posat de trenta en trenta pams sos barrons en regates perquè puguen encaixar los tablons de dins de dit regata. Y en lo tret de trenta pams de dits encaixat y hagen de posar traveses de grux de biga de moro clavat en cada taula dos claus en dites bigues. Y als barrons y pujant per a través que vinguen e entrar cinch pams de dins del fonament, per a que pugue tenir travat dit encaixament. Y dites traves estiguen clavades en los dit encaixament. Y que vinguen davall del asiento de les lloses. Y esta orde se haja de guardar en tot lo dit asut, de cap a cap, les taules del encaixat han de ser de dos dits y mig, hans más que menys.

[XXVII] ítem, que dit mestre tinga obligació de fer un torreó apart, damunt dels portaltets, y que segons la traça y modello de dita fàbrica, donant-li lo mateix fonament de dita fàbrica, de dos pams.

A26.

Acta de subhasta de l'obra de l'assut i el cano de la rambla, lliurat pels consells de Castelló i Almassora a Guillem Roca

1618-03-04/1618-05-15, Castelló de la Plana.

AMC. Original desconegut.

Gimeno Michavila (1926: 344-345). Transcripció revisada.

Die quarto mensis martii anni MDC decimi octavo.

Pere Ferreres nunc y corredor públich de la present vila de Castelló de la Plana et de provisió dels jurats de dita vila tenint comisió del consell celebrat en XVIII dies de proposat mes de febrer en lo dia de huí haver comensat a correr subasta per la present vila y llochs acostumats de aquella la nova fàbrica del açut fahedora en lo riu Millàs per la dita vila de Castelló.

Die VII mensis aprilis MDCXVIII.

Joan, pedrapiquer, oferí y donà dita en la nova fàbrica del açut fahedora per la present vila en lo riu de Millàs de quinze mil quatre-sentes lliures ab sen lliures de exaus, la cual dita fue aseptada per lo justícia y jurats elets de dita fàbrica y proveiren aquella fos publicada com de fet, Pere Ferreres, nuncio y trompeta de dita vila de Castelló publicà aquella prout retullit porrogant lo lliurament per a quinze dies del mes [passat selles?] de dita vila de Castelló habitants.

Die XV mensis maii anno domini MDCXVIII.

Francesc Jover, justícia de la present vila de Castelló de la Plana, Pere Morales, cavaller, Anthoni Joan Lleó, ciutadà, Joan Batiste Vallés, notari, y Joan Figuerola, llaurador, jurat de la dita vila, Berthomeu Giner, doctor en medicina, Nicolau de Reus, cavaller, Pere Capero, notari y Martí Giner, notari, per la indisposició de Joan Jeroni Folch, elet y Nicolau Coll, també elet y Cosme Martí, síndich de dita vila de Castelló, Gabriel Adzuara y Vicen Amigué, jurats de la vila de Almassora, Anthoni Alis, notari procurador y Pere Adell, llaurador síndich de dita vila de Almassora, tenint los dits jurats y prohoms y síndichs cascú respecte de dites universitats ple y bastant poder per a lliurar la fàbrica del açut fahedor se ajuntaren y congregaren en la llonja de la present vila de Castelló de la Plana

de nou a deu hores hans mijorn per a lliurar la fàbrica del açut y com estiguesen fins tocases dotse hores congregats en dita llonja prorrogaren per a les dos hores après mitjorn lo lliurament requerint & *actum ut supra*. Testes Jaume Fons, verguer de dits jurats y Miguel Costa, nuncio.

Dicto die. Los dits justícia, jurats, prohoms y síndichs de los dites viles de Castelló y Almagora a les dos ores après mitjorn se ajuntaren congregaren en la lonja de la present vila de Castelló per a lliurar la fàbrica del açut y com fosen tocases set hores de la nit prorrogaren lo lliurament per a l'endemà que contarem setse diez del dits mes y any de nou a deu hores hans mitjorn requerint & *actus ut supra*. Testes predictis.

Die mensis maii anno domini MDC decimo octavo.

Los dits justícia, jurats, prohoms y síndichs de dites viles, se ajuntaren entre nou y deu hores hans mitjorn per a lliurar la fàbrica del açut y estant junts y congregats en dita llonja per a admetre, fonch oferta y donada dita de quatorce mília lliures ab tresentes lliures de exaus, per Guillem Roca, obrer de vila de la Ciutat de València, la qual per dits justícia, jurats, prohoms y síndichs de dites viles se li admeté y de continent fonch publicada per Miquel Costa, corredor públich de la present vila, y encantà dita nova fàbrica ab la dita donada per dit Roca per la plaja y llochs acostumats prout retullit lo dit Costa, corredor, y per ser dotse hores tocases se prorrogà lo lliurament de dit açut per a les dos hores de la vesprada per les causes ben vistes a dits justícia, jurats y prohoms requerint & *actum ut supra testes predicti*.

Dictis die et anno.

Miquel Costa, corredor públich de la present vila, ell de provisió del dits justícia, jurats y prohoms de dites viles haver publicat per la present vila y llochs acostumbrats de aquella que donaran cinch-centes lliures de exaus a quí donara dita de tretse mília lliures en dita fàbrica de açut.

Dictis die et anno.

Los dits justícia, jurat, prohoms y síndichs de la dites viles de Castelló de la Plana y de Almagora & juntats y congregats entre les dos y tres hores de la vesprada en la Llonja nova de dita vila de Castelló manaren y proveiren se ensengués-una canela per a que en acabar-se se lliurà dita fàbrica de açut, com ab tot efecte se ensengué per lo dit Jaume

Fons, veguer de jurats. Y com après de apagada se·n ensenguesen altres de canales per dilatar lo lliurament y molts deIs mestres estiguesen per les plases y ningú donà dita més baixa que la que havia ofert lo dit Guillen Roca, obrer de vila, de la ciutat de València. Ço és, de catorse mília lliures ab tresentes lliures de exaus y se apagàs la candela. Y com ja fos molt gran vesprada y tart, provehirem y manarem al dit Miquel Costa, corredor, que lliuràs dita obra ab la dita que y havia com per executió d·esta provisió lo dit Miquel Costa corredor de la present vila donà volta per les plases de aquella encantant dita obra ab la dita de catorse mília lliures ab les dites tresentes lliures de exaus donada per lo dit Guillen Roca. Y com no trobàs qui dita menor a la dita de dites quatorse mília lliures, donàs, lliurà dit açut al dit Guillem Roca, com a meyns de preu donat, guardant les *solemitates requisites prout retulit de quibus &. Actum ut supra.* Testes Gabriel Masana, veguer, y Joan Avnyó, luxidor de Castelló habitants.

A27.

Acta de visura de l'assut de Castelló i Almassora, feta per Francesc Figuerola, Tomàs Panes i Antoni Joan Ripollés

1620-05-25, Castelló de la Plana.

AMC. Aigües, C.5, s/n

Original. 6 Fulls. Paper. Mig Foli. Bon estat.

Inèdit.

Relació feta per Francés Figuerola y Thomàs Pomes, experts nomenats per les viles de Castelló y Almassora sobre lo azut, sèquia, cano y demás tocant a dites obres, juntament ab la relació de Antoni Joan Ripollés tenen nomenat per dites viles y mestres de la azut feta en XXV de maig de MDCXX.

Die XXV mensis maii annis de MDCXX.

Francés Figuerola, mestre de canteria y Thomàs Pomes, obrer de vila de la ciutat de València, experts nomenats per los jurats de la vila de Castelló y Almassora y per los mestres del azut y també lo doctor Antoni Joan Ripollés, catedràtic en matemàtiques de la ciutat de València, tenen nomenat per dites viles y mestres y en cas de discòrdia, los quals Francés Figuerola, expert nomenat per dites viles, y Thomàs Pomes, expert nomenat per los dits mestres mitjansant jurament, relació fan ells per temps de tres dies haver estat en lo riu de Millars y Rambla de Algonde per a veure lo puesto de hon se auria de fabricar lo açut faedor, com també senyalar hon se ha de fabricar y fundar lo canyo o, tavesar la sèquia la Rambla y si serà sèquia coberta, o cano, y també si convindria la cèquia que segons capítol se havia de fer per la part damunt del Castell de Almassora se farà per la part davall de dit Castell, minant les cèquies, deixant entre la cèquia fehedora y la cèquia que huí y ha un competent quaixer. Y la longària de dita cèquia se vindrà a finir als partidors [que] son, ja està senyalat y principi de cava feta e la obra del azut vell entre la caseta y torrelló de pont lliure la almenara per a beneffici del [etemo?] de dita cèquia. Y per a veure les almenares fahedores en quins puestos podran estar. Y axí Francés Figuerola, en lo cap de hon se ha de fer y fabricar lo azut en lo riu de Millas, dels uns cantals als altres, segons capítols de la concòrdia, diu y és de parer que lo azut fehedor dels un cantals als altres en lo riu de Millas se faja en los cantals de més amunt, prop lo embocador [que] fa l'aygua del molí al dit riu y vinga a donar y tapar a una penya que

està a la part de Vila-real enterament en aquella, sent en dita penya un [biaix?] de tot lo cos que tindrà lo azut per a tapar en dita penya, per a la fortificació de aquell. Y a la part dels cantals fer que dits cantals estiguen en lo cas de dit azut.

Item, que los portalets y caseta per a la gola de dita sèquia se fabriquen y assenten a sinquanta pams apartat de dit azut a la part damunt, sent dita caseta damunt de dits portalets, encaixat aquells en la mateixa penya, a la part de Castelló. Y també troba que convindrà a les viles, per a que lo azut se alce tant e quant voldran, de manera que la aygua passe desprenent-se per la sèquia fahedora y huy té molt de profit, que compren lo molí del pont, y del dit azut se podrà fabricar a la part de Vila-real damunt del mateix azut y dit molí aprofitarà molt, çò entenent que les moles estiguesen a la part d'avall y fora de dit açut.

Y per dit Thomàs Panes, en lo cap de dit a azut diu y fa relació que sia posat y fabricat entre los dos cantals de més avall y de front la olivera [esmorlada?]. Per ço, que li pareix que allí estarà molt millor y de més profit, per a les viles. Per çò, que lo puesto dels cantals de més amunt, junt al molí, no és tan profitós per a les viles com lo puesto dels cantals de més avall. Per çò, edificant-se en los cantals de més amunt, ve a pegar la aygua del riu en una peña que està a la part de Santa Quitèria a part damunt del pont y de allí rebota y pega en la penya que està prop de la eixida [que] fa l'aygua del molí al riu ab rigor y estarà apartada l'aygua dels portalets de la sèquia fahedora a la part de Castelló y enrunarà los portalets cada riuada per pegar bufet en dita penya que està a la part de Vila-real, prop la eixida de la aygua del molí y no pot dexar de fer de profit, com se veu a la vista, y també perquè se allarga la sèquia docentes alnes, poc més o menys, y pedrà la cayguda, com aja d'estar lo azut tan alt, a nivell, fent-se als cantals de més avall, com fent-se als cantals de més amunt y efectuant-se als cantals de més avall, per estar més ample lo riu, no tindrà tanta enruna, ni causarà lo rigor de la aygua tan de dany al dit azut, com fent-se als cantals de més amunt, per eixir davall del paret ab molta rigor y replegador l'aygua de [burs?] pegarà en aquell en tant ab perill de portar-se'l. Y en les parts dels portalets y caseta, [que] estiguen a la part damunt del azut, apartat cinquanta pams, posant ses branques y regates per a posar-lo emportat. Y la cèquia cobrir-la de volta tot lo àmbit que pendrà dita caseta. Y entre la mina fahedora en lo tossal. Y la caseta se ha de fer ab parets fortificades ab los guixos convenients per a la volta que se ha de fer per a cobrir-la de cap, fent lo terrat de trèspol de morter, molt ben picat, deixant sa porta y finestres on serà menester.

Ítem, en respecte del travessar la sèquia per la Rambla a son nivell coberta en unes pedres per damunt, ben apuntallades, los dits Francés Figuerola y Thomàs Pomes, experts han de parer y troben que la primera riada y avenguda de rambla se·n portarà y aminorarà dita sèquia y gastarà la obra. Y així per a fortificació, millora, utilitat y profit de dita obra y viles troben y són de parer, no·s fasa dita sèquia segons lo capitulat sinó cano, sent aquell proporcionat a la fondària y largària, y la caixa de aquell se fasa proporcionada per a que puga pasar l'aygua que sia menester y més per a dites viles. Y sent dit canó serà la obra perpetua y ab menys gasto y per al punt de la aygua troben se faja y fabrique en lo puesto que tenen senyalat los mestres que és de un manifest que tenen fet a la part del tosal de Santa Quitèria y finisca a la part de Castelló, al altre manifest que tenen comensat, com esposen a unes penyetes, prop la mina que tenen feta. Y que si·s fes la sèquia, ni per un puesto, ni per altre, no podria fer-se ab seguritat per no poder-se aquella socavar davall terra, per ser poc lo pendent de la una part, ni del altra. Y en les puntes de les dos almenares, segons concòrdia fahedores a la entrada y eixida del cano, aquelles resten a la experiència y executió del dit cano, si donarà lloc la [costava?], que·s fagen y sinó no·s fagen. Y en loch hon se haurien de fer almenares se fagen trapes, a la una part y a la altra de la Rambla, en puesto hon no puguen rebre dany per rahó de les avingudes de rambla ni riu. Y en la muntanyeta de Santa Quitèria fagen trapes, segons les han fetes en la sèquia que·stà minada, de puesto a puesto, segons tenen obligació conforme capítol. Y en respecte de la sèquia fahedora per damunt del Castell, són de parer que dita sèquia passe per davall de dit Castell. Ço és, que la mina la procehisquen y casen davant, fins aplegar a una olivera grossa [esmorsada?] per part damunt o, per part davall de aquella, per hon millor y més fort terreny se trobarà, pasant la olivera recta fins a la penya del Castell, tenint conte per sa linea recta corresponga a la cantonada del Castell de part quinze pams de queixers, de sèquia a sèquia, en lo més prim de dit queixer, per rahó que en dita penya o penyes poden trobar algunes concavitats que sia causa haja de trespelar l'aygua de una sèquia en altra, proseguint dita sèquia fins aplegar a la azut vell, llançant-los en lo comú, de part la Almenara lliberta y que servixca y també si voldran pasar-la fins als partidors hon està principat un manifest, seguint sempre línia recta ab los quinze pams de queixer, llansant-la als partidors de dites viles a la part damunt. Y que si fos la mina dende la azut vella als partidors, llevat que serà més segura de avingudes de riu, però en la enrua serà més costosa de traure aquella y netejar que no la sèquia oberta.

Ítem, que fagen en la sèquia que la de aver per davall del Castell y penyes de aquells per a beneffici de aquella uns alcavons, en conte de trapes, y alguns de aquells servixquen de almenares fins en número de sinch per a esgotar la sèquia, prenent del Castell en avall sens la que huy y a oberta, que totes prenguen número de sis. Y que les dites almenares hagen de estar cobertes de volta o lloses lo tret que y aurà fins a salvar la sèquia vella per a que no·s enrunen en les avingudes del riu. Y esta relació fan juxta Déu y ses consiènties, estant dins lo arxiu de la sala de la present vila de Castelló de la Plana, huy que contam a vint-i-sis dies del mes de maig any mil sis-cents y cint, y la firmaren de les seues pròpies mans respertacement.

[rúbrica] Francés Figuerola, Thomàs Panes.

[rúbrica] Francés Jover de Sunyer, notari scrivà.

Et lo dit Antoni Joan Ripollés, catedràtic de matemàtiques de la Universitat de la ciutat de València, vista la relació e parer dels sobredits experts, com a tercer nomenat per part de les dites viles y mestres per al que discordarien en la visura per aquells fahedora en lo azut sèquia y cano de la Rambla y riu de Millàs y demás caps tocants a dita obra. Y com per aquells se haja discordat en lo puesto que se ha de y deu fabricar lo azut en lo dit riu de Millàs, dels uns cantals als altres, diu que no obstant que lo dit azut tindrà bon estrep en la preny que·està a la part del Molí. Y que seria més barato lo cost de dit azut no per ço en lo millor puesto que·l que·s podria fabricar a la part damunt del cantal gros y olivera [esmorsada?] conforme diu y fa relació Thomàs Pames. Per çò, que del demás que dit Pames té dit en sa relació, per estar prop del pont, l'aygua en les avingudes faça més violència per estar més unides y locs més estret a dit azut y fent-se en lo lloc senyalat per dit Pames per haver la aygua escampada y ser més ample dit loc y haver perdut la violència la aygua, no podrà fer tan dany a l'azut, no deixarà tant depòsit en la sèquia com en lo puesto desusdit. Y és de considerar que per a la caseta y portalets de la sèquia fahedora és molt millor puesto lo lloch senyalat per Pames, que no lo senyalat per Figuerola, y també per a beneffici de la mina de la muntanyeta de Santa Quitèria, per ésser molt més curta y millor per al pendnet de dita sèquia. Y per al cano se ha de fer en lo puesto senyalat en la Rambla per dits experts y que alsant lo azut en dit puesto, tot allò que té mes lo riu de differència de pendent entre els dos dits puestos, és millor per a la obra fer lo açut a la olivera [esmorsada?] y cantals que no als cantals porp del molí, de manera que los trenta pams de amplària que ha de tenir açut en lo modo y forma segons

lo capítol que per la de aquell se hajen de contar del cantal més gros, en amunt, y correspondre a un magraner que·sta més amunt de la olivera [esmorsada?], a la part de Vila-real, de la qual fa menció lo capítol de la concòrdia. Y en lo demás de la caseta portalet e canó y puesto senyalat de aquella sèquia fahedora per part davall del Castell *etiam* és de parer dels dits experts, ab que la cava y sèquia fins a l'açut vella a part damunt de la Almenara per rahó de la enruna y gasto que·s farà per a traure aquella y escurar. La qual relació té juxta Déu y sa consiència dins lo archiu de la dita vila dia més y any desusdits y fermada de la sua pròpia mà.

[rúbrica] Antoni Joan Ripollés.

[rúbrica] Francés Jover de Sunyer.

A28.

Manament de la Reial Audiència de València dirigit a les viles de Castelló i Almassora per a executar una sentència sobre l'assut

1620-11-02, València

AMC. Aigües, C.5, s/n

Original. 1 full. Paper. Foli. Bon estat.

Inèdit.

De part de la S. C. R. M. e per aquell de part del il·lustríssim y exelentíssim senyor don Antonio Pimentel, marques de Tàvara, senyor de les villes de Villada, Alisa, Villafálifa y Villarincencio, comanador de Bellís de la Sierra, capità de hòmens de armes e gentilhome de la cambra de sa magestad y capità general en la present ciutat y regne de València.

Per deguda execució de una real sentència donada e publicada en esta Real Audiència, en [espai vuit] del passat mes de setembre, en favor de Hieroni Negret e demás litis consorts y contra los justícia y jurats de les viles de Castelló de la Plana y Almassora, sots audició del noble y amat conseller de sa magestat, don Melchor Sisternes, oydor del procés y causa de requesta que per dita Real Audiència, se ha porta e porta, e tracta entre dites parts, manam, segons que sa exelentíma y dita Real Audiència ab lo present real mandato mana, als síndics de dites viles respective que, dins termini de cinch dies après íntima del present real mandato en avant contadors, opten optemperant dita real sentència facen, exegeixquen e cumplisquen tot çò. E quant per part de aquelles, respectivament, segons lo sèrie y thenor de dita real sentència se ha y deu fer exegir y cumplir, en altra manera, lo dit termini pasat se farà e provehirà si e segons e per execució de sentències reals és acostumat la suplicació de dita Real Audiència per part dels dits síndics per a la altra sala interpossada, attés que en rahó de aquella per part del dit Negret y demás litis consorts és estada y donada la cautió y fermança en semblants acostumada, habilitada, idònea y sufficient, com consta al acte rebut en lo dia de huy y en lo procés de dita causa, continuat del qual és escrivià Francés Madrit, notari. Lo qual manament fet a humil suplicació del dit Hieroni Negret, expedit en València a dotse dies del mes de nohembre del any MDCXX.

A29.

Carta de Joan Baptista Gascó, dirigida als jurats de Castelló, sobre la reparació de l'assut

1624-04-24, València

AMC. Aigües, C.6, s/n

Original. 2 fulls. Paper. Foli. Bon estat.

Inèdit.

A 20 del corrent he escrit a vostres magnificències per Nicolau Texidor, y huí de matí per Gonzalvo de Torres, les provisions que assí se an fet no les envie, perquè no contenen altra cosa que les cartes, y lo escrivà de la causa estava hui ausent.

Lo portador de la present és Gaspar Merino, obrer de villa d'esta ciutat, va anomenat expert per part de les villes, és home molt intelligent, y de molta confiança, va enterat dels negocis, y li ha de donar eo bestraure per cascuna [il·legible] vint-i-dos reals castellans, que axí està concertat, y va a gust de mossèn Guillem Roca.

Lo que vostres magnificències hauran de fer serà avisar als senyors de Almagora y acudir divendres de matí al puesto ab les capitulacions y relacions per a que los experts les vejen molt bé, y no se aparten un punt de aquelles.

La relació se ha de fer en poder del escrivà, [que] se ha de ficar la caseta ahí.

La pedra del portalet ha de ser del tosal de Conills, que la que pretén posar Negret no és bona. Per çò, que és de arena congelada, y la aygua la menja, a lo menos en part, y eixa és la causa, que ha faltat lo pont de la Rambla, y part de la açut de Burriana, y entre los mestres està així capitulat, y la superfície de la açut se ha de fer de dita pedra, de tot ha de constar als experts ab respostes dels mestres.

La mina [que] ha fet, corresponent a la caseta que pretenia fer Negret, y axí se ha de veure com se ha de trazar.

La porta que ha de estar après de la Almenara se ha de fer de manera que·s pugua tancar, perquè en avingudes entraria per la Almenara molta ruina.

Negret ha de fer les almenares, y axí convé que·s veja tot lo que [il·legible] fer en aquelles, fasam gracies a Déu la contradicció que tenen entre sí los mestres, que segons la capitulació, encara que és de gasto resultaria en benefici de les viles.

Negret havia nomenat a Pedro Ambuesa, y li donava tres lliures cada dia, y per sa indisposició, per altra causa se ha ajustat. Y axí no se quin expert portarà, si a cas no·n porta, vostres magnificiències acudisquen ab son expert, y farà la visura, que així està provert.

Al advocat patrimonial he pagat hui son salari ab esta va la cautela. Me ha demanat memorial de les causes que la villa té en esta ciutat, he fet lo que va ab esta, vejen vostres magnificiències si faltarà y envien-me'l. També me ha dit vol veure lo procés de la Torre, ahí està lo registre envien-lo vostres magnificiències.

Agramunt sol·licita ab veres son negoci, don Melchor pense ha de partir de assí a 10 de maig, yo informaré a estos senyors ab la brevetat possible, que axí gasta lo senyor don Ginart, quant yo sece ahí podran enviar síndich, y a mon càrrech resta que sia ab la brevetat possible.

Tirado pertoca raixma y mija de paper de marca major, y Merino porta una dotzena de plomes de sisne.

Los negocis de ahí estan a conte de vostres magnificiències y los de assí, a conte meu, vostres mescés se servisquen de enviar lo que tinch oferit ab altres. Y guarde molts anys a vostres magnificiències.

En València a 24 de abril de 1624.

Mossén Joan Batiste Gascó.

A30.

Acta de visura realizada pel mestre Pere d'Ambuesa a les obres de Francesc Arboleda en l'assut de Castelló i Almassora

1625-03-20, Castelló de la Plana.

AMC. Judiciadi de la Cort de jurats vol. 1624-1625, s/f.

Original. Paper enquadernat. Foli.

Ferran Olucha Montins (1987: 104-106).

Pedro de Ambuesa, mestre de canteria, natural de la ciutat de València y al present atrobat en la vila de Castelló de la Plana, havent estat convocat per les viles de Castelló y Almassora per haver de veure y regonèixer la açut nova que es fa en lo riu de Millàs, al cantal gros, a conte de dites viles, havent vist y regonegut les cazades que Francesc Arboleda, altre de dits mestres, té principades y havvent llegit la concòrdia feta entre dites viles de una y dit Arboleda y companyia de part altra, rebuda per Francesc Jover de Sunyer, notari, en vint y sis dies del mes de maig de l'any mil sis-cents y dihyut, y principalment lo capítol primer de dita concòrdia, en lo qual se tracta del modo y forma que es deu fer y construhir dita açut, és de parer que per a executar-se lo contengut en dit capítol y per a haver-ne de fer y construir dita açut conforme lo capitulat en aquells, dits mestres tenen obligació de fer les coses següents:

[I] Primerament, los mestres de dita açut tenen obligació de fer caxes de fusta per les dos parts, per a fer les quals, atnent la llargària y amplària de la açut, és necessari que les taules de dites caxes hagen de tenir quatre dits de gruja y que sien de pi, y quant més verdes millor, y les taules ab les altres han de star ben ajustades, y per quant les taules de per si no poden fer les caxes, és necessari de set en set pams posar uns puntals de pi, los quals han de tenir pam y mig de taula y de lлом o gruja un pam y quatre dits, los quals puntals, a hon se trobarà penya, se han de engrasar un pam dins de aquella y de puntal a puntal, travessant tot lo gruix de la paret de la açut se han de fer dos travessers, lo hu a dos pams més amunt de hon se escomense a fundar y lo altre dos pams més avall de la filada del enllosat, los quals travessers han de tenir un pam en quadro y han de ser de una peça cascú y se han de assentar en los puntals a cua de milà, reforçant-los de part a part, y dit encaxat, çò és los puntals y taules a la part damunt de la açut, han de estar yguales ab lo alambrat de la superfície de la açut, y a la part davall han de restar mig pam més baix que la superfície del enllosat, podrien rebre dany de les aygües, y que dites taules

dels encaxats han de estar clavades en los puntals ab bons claus, que travessen de part a part, y totes les dessus dites coses se entenen y comprenen ab aquelles paraules de dit capítol primer de dita concòrdia hon se diu:

Fent les caxes de fusta per les dos parts ab ses travesses, de tal manera que imposant-se en execusió dites coses nos complirà ab dites paraules, eo ab lo que de aquelles resulta conforme art y també no fent-se los encaxats en la forma dessus dita, no poden ser de profit, per çó que lo fí per a que·s fan és per a que los tals encaxats guarden tots los materials de la obra, de tal manera que si los encaxats no estiguessen, o ja que y estiguessen, no estiguessen fortificats, units y units, com dessus està especificat, la aygua amenaria y penetraria la obra y se·n portaria la substància de la cals, restant solament la arena y reble, que no podria tenir fermetar lo edifici, principalment havent de estar continuament contractat de aygües y principalment del riu de Millàs, que són fortíssimes y no abrassen los materials.

[II] Ítem, lo sòl de riu, a deu pams de davall lo qual se deu fer los fonaments de dita açut, a hon no y haurà roca, se ha de cantar en esta forma, que se ha de anivellar la amplària del riu a hon se fa la dita açut y no se ha de pendre la part més alta ni més baixa.

[III] Ítem, per a cumplir-se lo que en dit capítol se dispon de que a hon se trobarà penya se afonde tot lo que requerix la obra, engrasant-la en la penya, li par que no se engrassarà la obra si no·s cava y afonda la penya mig pam de fondària y cinch pams de amplària, així a la part de amunt com a la part de avalla de dita açut, y açò és lo que obren aquelles paraules, engressant ab dita penya y no engressant-se en la forma dessus dita, és molt contingent en una avenguda de aygües portant-se·n tot lo que se haurà fabricat damunt d'aquelles.

[IV] Ítem, la rostrària que ha menester la superfície del enllosat de la açut se ha de anar disponent que lo talús de a part damunt ha de tenir tres pams de cayguda y de llargària quatre pams y lo replà tres pams de amplària y la cayguda ha de tenir sis pams de llarch y cinch pams de altària y lo enllosat y replà, a hon ha de ferir l'aygua, ha de tenir quatorse pams sens fer escaló algú, conforme una planta que té feta y donada a dites viles.

[V] Y no obstant que los mestres de dita açut la construixquen y fabriquen conforme lo que està dispost en dits capítols, a ell dit relant, li par que no estarà dita açut ab la seguretat

y fermetat que les viles desijen, y que per haver-se de construhir de manera que sia permanent, se haurien de anyadir al capitulat les coses següents:

[VI] Primerament, per haver-se capitulat la açut de poca amplària, per çò que per lo menys havia de tener quaranta pams y no·n té sino trenta, és de parer que lo talús no·s deu retirar tres pams a la part damunt, sinó que hauria de tenir a la part de dalt los matexos trenta pams que ha de tenir la amplària a la part de baix, des del principi de fonament fins a la cara de la aygua, sia de pedra picada y que les pedres sien del tosal de Conills y tinguen de celleria, o llit, cinch pams a part de dins la paret, avant fent ses lligasses y travant dins dites parets tota la obra.

[VII] Ítem, totes les dites coses que estàn capitulades aserca de dita açut, se haurien de posar en execussió ab la dessús dita relació .

[VIII] ítem, conforme art en les obres que·s fan fora de aygua, lo morter se fa posant tres cabaços de arena y dos de cals, y en les obres de aygua tres cabaços de cals y dos de arena, y axí és necessari que per a dita açut los morters se fassen posant a tres cabaços de cals, dos de arena tan solament, que de altra manera la obra ni tendria fermetat, perquè l'aygua sempre va trahent de la obra la flor de la cals y que los morters que huy té fets junt de dita obra estan falts de cals.

[IX] Ítem, que les pedres picades que se han de asentar als costats de la açut se asenten a nivell, y per ser filades ans que se igualen ab la filada del enlosat, y que a hon y haurà rocca pendent se haja de escalonar y aplanar, per a que les pedres asenten de plà y a nivell en la filada.

[X] Ítem, que la obra que se ha fet en la açut és necessari que·s desfaça, axí per a fer-se conforme lo capitulat per no estar fet la que al present està, com també per haver-se de fer la açut ab dita addició.

[XI] Ítem, havent regonegut lo cano que travesa la Rambla, és de parer que la eixida se vaia allargant fins a la segona boca de la mina, endolint-la conforme art, per a que ab facilitat pugue la aygua sens [...] depòsit de arena.

[XII] Ítem, la escala per la qual se baixa a la almenara devés lo castell de Almagora se deu fer de sis palms de amplària, y de palm y mig de replà cada escaló, y de un palm de alçada cascú, y se ha de fer un respall de manposteria a la escala per ser terror.

[XIII] Ítem, és de parer que la açut tinga baix, al sòl, 36 palms de amplària y dalt XXIII palms, retirant los tres palms conforme se conté en lo primer capítol de la concòrdia, y havent vist y regonegut la pedrera del toçal del Conill, y fent compte de tots los gastos que se offeriran fer en pedres, morter y en tot lo demés gasto que convindrà fer en la addició y millora de dit açut, li par que les dues viles podrien donar e pagar mil y tre-cents lliures poch més o menys, per çó que se hauràn de fer tre-centes alnes, poc més o menys, de pedra picada en los dits costats y en los sis palms de augment de la superficie y enllosat damunt lo açut.

Pedro Ambuesa.

A31.

Concòrdia signada entre els consells de Castelló, Almassora i Borriana sobre l'obra de l'açut

1636-05-03, Castelló de la Plana

AMC. Aigües, C.6, s/n.

Trasllat. 4 fulls. Paper. Foli. Bon Estat.

Inèdit.

Còpia dels capítols que se an trobat en les notes de Joan Gali, notari de Borriana, cossits après del sindicat que dita vila feu a Miquel Roca, notari, per a poder fermar la concòrdia que estava tractada entre dita vila y les viles de Castelló y Almassora sobre lo fer lo açut, rebut per dit Gali a tres de maig de 1636.

Los justícia y jurats y demás oficiales y Consell General de la vila de Castelló de la Plana, y los justícia, jurats y demás oficiales y Consell General de la vila de Almassora, *interontur omnes de Consilio Generali dictas villarum*, y los justícia, jurats y demás oficiales y Consell General de la vila de Borriana, de altra, *interontur dictas omnes de Consilio Generali dicte ville*, attés y considerat que ab cententia real publicada per Gaspar Melià, escrivà de manament, en 27 de juliol de 1582, entre parts de dites viles fonch declarat lo següent:

Inseratur dicta cententia. Y en après liçet se suplicà de aquella per al Supremo Real Consell d'Aragó, tenen son dita cententia confirmada *in dicto* supremo, ab cententia real públicada per Pere Franquesa, *hunc* scrivà de manament en 13 de febrer de l'any 1584, la qual real sententia és del thenor següent:

Inseratur. Y en aquella o en los motius se funden ab una relatió feta per los experts y terçer que *hunc temporis* se nomenaren per a la averiguació del fet que d'ella no·n se littigava y nova construcció de la açut que dites viles de Castelló y Almassora volien construir per aver dirruit lo antich que tenien per la avenguda gran del riu de Millars que fou en lo més de setembre del any 1581.

Inseratur dictis relationes. I en après lo procurador patrimonial de la maiestat y Pere Pau Viciado, notari, en nom de síndich de dita vila de Borriana, en quinze de mars de 1625, posaren in règia centència Audiència valentina la suplicació del thenor següent:

Inseratur. Al peu de la qual se obtingué *nihil innovetur* y que les dites parts respective unànimes tracten y volen que es possen en executió les dites reals sentències y relations *juxta illarum scrit et thenero* y per consegüent sols restava difficultat entre les parts per no aver-se dit en dites reals sentències y relacions si se a de conserçar lo açut primer per la part de Castelló, o per la part de Borriana, y també per a que cascuna de dites parts per ningun temps tinguen perjuhí per lo qual deuen de tenir la aygua que els toca respondre per so intervent han convingut en la forma següent:

Capítols fermats:

[1] Primerament, és estat pactat, transigit y concordat entre dites parts que la present concòrdia no se entenen apartar per ninguna via ni manera de les dites reals sentències y relations en què aquelles se funden, de tal manera que si per alguna hutilitat de dret, *vel alias* se pogués presumir lo contrari *nunc pro tunc*, exprimixen y declaren los ànimos les dites parts que volen adderir en tot y per tot a dites reals sentències y possar en executió aquells exceptat los capítols que *inferius* se exprimiran que no están compresos en dites reals sentències.

[2] Ítem, és estat pactat que la dita açut que se a de fer en lo riu de Millars per les dites viles de Castelló y Almagora segons lo tenor de dites reals sentències se haja de comensar per la part de la dita vila de Borriana y no per la part de les dites viles de Castelló de la Plana y Almagora, deixant los portalets en la forma continguda en totes reals sentència y relations.

[3] Ítem, és estat pactat que davant la obra de edificació de dit açut tinguen obligatió les dites viles de Castelló y Almagora deixar un portell en lo mig del riu competent a sòl de riu per lo qual vaja la aygua a la açut de Borriana segons per diferents reals privilegis toca y pertany.

[4] Ítem, és estat pactat que si la dita vila de Borriana per son interés voldrà tenir una persona que assistisca a dita obra pagant lo salari de propis, que o puga fer sens que les viles de Castelló de la Plana y Almagora puguen impedir. Y si pretén tenir algun dany la dita vila de Borriana per no fer-se lo açut conforme es requereix que puga impedir, que no es passe avant en la dita obra.

[5] Ítem, és estat pactat que ans de comensar dita obra de dit açut se nivel·le tot lo alveo de dit riu per a que tinguen la aygua los de Borriana conforme és just y per a que los portalets que se han de fer a la part de Borriana estiguen a nivell dels de Castelló. Y així mateix, que sempre y quan per avingudes del dit riu de Millars *vel alias* lo curs de les aygues que causa a dits portalets y a la sequia per la qual prenien la aygua les dites viles de Castelló y Almagora se mudarà de manera que tota la aygua anirà a una de dites parts, és a saber, als dits portalets o a la dita sèquia en qualsevol de dits cassos per tenir dany y perjuhí la part a la qual no avia la dita aygua, que en tal cas per a que ninguna de dites viles tinga dany y perjuhí és concordat que el alveo de dit riu se haja de anivellar o reblir o fer allò que serà necessari per a que les dites viles tingueren la aygua que segons reals privilegis se·ls a concedit.

[6] Ítem, és estat pactat que per quant per part de dita vila de Borriana se ve bé en què es fassa la dita obra en la forma que dit és y aquella tenia en son favor lo dit *nihil innovetur* provehit al peu de la sobredita suplicació. Per çó diu que ve bé y li plau que, no obstant aquell, se puga fer la dita obra guardant la forma continguda en les dites reals centències y relacions y en los antecedents capítols expresades.

A32.

Memorial sobre la defensa dels consells de Castelló i Almassora en un plet contra Borriana per la construcció d'un assut

[1668]-sm-sd, sl.

AMC. Aigües, C.6, s/n

Original. 5 fulls. Paper. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Advertiments fets per a la causa de la fàbrica del assut, se porta en la Reial Audiència entre les viles de Castelló y Almassora ab la de Borriana.

Per a justificació de la causa que les viles de Castelló y Almassora porten en la Reial Audiència contra la vila de Borriana ha paregut adnotar los advertiments següents:

Primo, que dites viles de Castelló y Almassora, segons appar per la sentència compromissal donada per lo infant en Pere, compte de Ribagorça, rebuda per [espai vuit] declara que ninguna de les dites viles y la de Vila-real és primera en lo dret de les aygües del riu de Millars y que totes son yguales en lo dret per a regar sos termes, y la dita sentència fa la partició a dites viles segons les jovades de terra y de cascuna té de regadiu en son terme.

Suposat lo qual, és cert e indubitat que dites viles en lo temps de dita sentència ja tenen cascuna sos assuts per a traure la aygua del riu de Millars per a regar sos termens.

Havent buscat y regonegut lo archiu de la vila de Castelló, no se ha atrobat memòria de fàbrica alguna de assut de argamassa y pedra picada fins lo any 1522, en lo qual se troba un acte de capitulació y concòrdia fet y fernet entre les dites viles de Castelló y Almassora, de una, y Miquel de Maganya, pedrapiquer de la ciutat de València de part altra, rebuda per Lorens Valentí, notari, a 18 de juliol de l'any 1522, ab la qual consta com lo dit mestre Miquel Maganya se obligà a fer y fabricar un assut de argamassa y pedra picada en lo riu de Millars davall lo castell de Almassora y més amunt del lloch y puesto hon al present té son assut la vila de Borriana, y també los partidors de aygua que al present tenen més avall de dit assut vell dites viles de Castelló y Almassora, lo qual assut les avengudes del riu de la rambla dita de n Gonder al cap de molts anys lo romperen havent restat en peu als caps, part de les parets de dit assut. Costà la fàbrica tres mil lliures.

[Nota posterior al marge esquerre] D'esta sentència hi ha una còpia en pergamí signada en lo archiu.

Lo dessusdit assut sols permaneixqué fins lo any 1552, segons se troben memòries y papers. Y volent-lo reedificar dites viles per escusar los grans gastos patien en sustentar lo assut de estaques, llenya y pedres que acostumaven fer, a ocasió que les avengudes del riu y de la Rambla rompien la presa eo assut de estacada, y moltes vegades patien necessitat de aygua per los continuos rompiments de dit assut, prèvia visura que segons la còpia se ha imbiat a València, fonch feta per lo magnífic [espai vuit] Vidal, Senyor del Real Consell, des del dit any 1552, fins lo de 1560, fabricà un altre assut en dit riu de Millars, molt més amunt del Castell de Almagora, lo qual fonch de argamassa, pedra picada. Y dit assut estava fabricat al pas, la senda que travessa dit riu a vado del terme de Almagora al terme de Vila-real, prop de hon se ajunten les aygües del riu ab la rambla d'en Gonder, a hon al present permaneixen los portalets que foren fabricats al cap de dit assut, a la part de Vila-real, per a donar per allí lo aygua [que] toca a la vila de Borriana, segons està declarat en les visures se han presentat en procés.

[Nota posterior al marge esquerre] Lo contengut en este capítol se veurà millor per la còpia de la visura [que] està en València, en poder del advocat. Y després de fer este assut fins lo any 1580 y de allí en avant no·s troba se haja fet altre assut fins lo any 1624 de argamassa y pedra picada, si bé es feren les visures de que preten valer-se la vila de Borriana en lo any 1582 de hon se inferix que de dit temps ençà, fins dit any 1624, les viles de Castelló y Almassora prenien la aygua ab assut de pedres, estaques y llenya, y lo puesto per hon la prenien era per endret del dit pas de Vila-real, hon al present permaneixen vestigis de la cèquia que està enrrunada que està del castell en amunt.

Després, havent-se'n portat dit segon assut los diluvis de aygües y no havent deixat casi rastre dell y sols los dits portalets que al present permaneixen, en lo any 1678 les dites viles de Castelló y Almagora deliberaren de fer un altre assut en lo dit riu de Millars, y preceynt visures de mestres obrers de vila y pedrapiquers, elegiren per puesto més acomodat per a seguritat de la fàbrica fer lo dit assut més amunt de hon se junten lo riu e la Rambla, per evitar los encontres de les aygües de dita Rambla, empenyant-se a fer com feren, una cèquia minada per davall terra travessant la muntanya que està entre lo dit riu y la rambla, que tindrà mig quart de llegua de llargària, y per evitar los arenals de dita rambla feren per davall dels dits arenals un canno de argamassa y pedra que té de gruixa

de parets setse palms per a que la aygua discorreghés a l'altra part de dita rambla, lo qual al canno té de llargària més de 400 palms, y després obrí altra mina per davall terra, des de la expedició de dit canno fins més avall del Castell de Almagora, que tindrà de llargària prop de un quart de llegua, tot per assegurar-se de les avengudes de la rambla.

Y des de lo dit any 1618, fins lo any 1624, per los mestres que prengueren al stall lo dit assut, canno y mines eo cèquia minada fos feta tota la obra que al present permaneix que és lo dit canno y cèquia minada la caseta ab sos portalets per a rebre la aygua que els toca del riu y dos caixades de argamassa y pedra picada en la presa eo assut a la part del terme de Vila-real, y havent desistit les viles de Castelló y Almagora de proseguir la dita obra en lo dit any 1624, tenint gastades en ella més de 1.400 sous, no troban-se ab possibilitat entonçes, deixaren de proseguir la dita obra.

En lo dit any 1624 que la obra de la fàbrica de la caseta que per a huy està ab sos portalets en lo riu de Millars apart davall del pont de Vila-real y del canno de la rambla estava ja eixuta y ferma, les dites viles de Castelló y Almagora obriren los portalets de dita caseta que huy està en lo riu, y per no estar acabada de fer la presa eo assut en lo dit riu sent estacada y presa de banastos, palla y pedres, posaren la part de aygua que ls toca de dit riu per dits portalets, canno y cèquia minada per davall terra que havera fet dits mestres. Y des de dit any al present continuament han rebut per dit puesto la part de aygua per a regar les terres de sos terrenes sens que per part de la vila de Borriana se ls haja fet contradicció ni empaig per algú, y dita vila de Borriana no pot allegar ignorància de que dites dos viles prenen y han pres dita aygua per dit puesto perquè en casi tots los anys que han passat des de dit any 1624 fins lo present de 1669 y ha hagut participió de les aygues del riu entre dites viles que la de Vila-real, per a fer les quals particions sempre ha convocat a partir la vila de Borriana a les demés per ser la darrera que pren aygua del riu y a imbiat a son jutge partididor, lo qual en companya de un criat sol [que] portar sempre passa per junt del assut de Castelló y Almagora per a haver de anar al puesto hon està lo corrent de la cèquia de Vila-real a medir la aygua per a veure si té la part que li pertany.

Ab les còpies de provissió que estan en València se pot veure tot lo supraescrit y segons saben los síndichs que són anats a proseguir la causa del assut ab Borriana [il·legible] los han deixat en casa lo advocat, qui és lo pau ordre segura.

Ha paregut donar estos apuntaments per a que per ells y per dits predecessors se veja no sols que la vila de Borriana no té fonament per a demanar que es fassa lo assut avall lo castell de Almagora, si també per a verificar com estes viles estan en possessió de fer son assut a part damunt del de Borriana, riu amunt a hon los vinga major seguritat y conveniència per a rebre l'aygua del riu. Puix consta [que] lo han tingut en tres llochs y puestos diferents, y que la vila de Borriana no es señora del riu, ni té en ell més dret que les altres viles quan reguen, segons se pot veure per la sentència arbitral del infant en Pere, compte de Ribagorça, *supra calendariada*.

Y també per a pretendre que no és cas de visura del puesto hon se haurà de fer lo assut al present constant que estes dos viles han pres quaranta y quatre anys que prenen la aygua per lo mateix lloch y puesto per hon al present volen de aber de fer son assut.

Per a verificació de tots los fets referits en ordre a les mines eo cèquia minada per davall terra, canno de la Rambla, caseta de la boca del assut, ab sos portalets per a rebre la aygua y principi de la presa lo assut de pedra picada comensat en dret de dita caseta y conforme foren fetes dites obres fins lo dit any 1624, se ha entregat al senyor Pere Serra y Dols, cavaller syndich, nomenat per a dita causa, una còpia de un procés de visures fetes entre les viles y los mestres que emprengueren dita obra iniciat a 12 de juliol de 1624, altres relacions fetes per los experts a 9 de agost del dit any signat y fefahent, a lo qual consta com totes les obres supra referides estaven ja fetes sens contradicció de la villa de Borriana, y és molt públich y notori y la vila de Borriana no pot negar que per dit lloch y puesto han pres contínuament lo aygua les viles de Castelló y Almagora des de dit any fins al present contínuament.

També se·n porta una còpia de una visura feta a instància de les viles de Castelló y Almagora ans de comensar la obra de dites mines, canno y assut per a fer electió del lloch y puesto hon se podria fer lo assut nou y de forma que no patís encontres de la Rambla, ab les relacions dels dos experts, y de un tercer per lo que havien concordat los experts y fonch feta a 25 de maig de 1620, també signada y fefahent, tot se imbia per a poder allegar ab quant poca rahó que té la vila de Borriana lo que pretén de que·s fassa lo assut davall lo Castell hon no pot permanèixer fins poch temps y també per a esforçar que, constant per tants actes de la possessió de estes viles, no es done loch a que vinga la visura [que] pretén Borriana. Y que es proveheixca se passe avant en la obra comensada.

A33.

Sentència de la Reial Audiència de València favorable a Castelló i Almassora sobre la construcció d'un assut

1669-06-28, Castelló de la Plana

AMC. Aigües, C.6, s/n

Original. Paper. Foli.

Vicent García Edo (2013: 239-240).

Jesuchristus Salvatoris Nostri eiusque genetricis Virginis Marie, hominibus humiliter imploratis.

Cunctis pateat evidenter, et sit notum, quod nos, Carolus, Dei gratia rex Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Sicilie, Hierusalem, Portugali et Navarra, Granate, Toleti, Valentie et cetera. Et Marianna regis eius mater, tutrix et curatrix, ac gubernatrix regnorum omnium suorum sue maiestatis.

Et pro sua Maiestate nos, Vezpatianus Manrique et Gonsaga, commes de Paredes, dominus Septem Villarum de Alcaras et cetera, de cubiculo sue maiestatis, ac locum tenent et capitaneus generalis in presenti civitati et Valentie regno.

Xps.

Quia Petrus Joannes Ferrer, notarius, syndicus et procurator villarum Castellonis Planitie et Almasore, supplicatione die decimi tertii presenti, deducir dictas villas obtinuisse firmam iuris super possessiones seu quasi, edificandi septum lapideum in flumine de Millàs, confirmatumque fuisse cum regia sententia ibidem memorata; et etiam villam de Burriana obtinuisse aliam iuris firmam, super possessione seu quasi prohibendi, ne dicte ville edificarent in dicto flumine relatum septum lapideum, seu casamque fuisse cum alia regia sententia ibidem relata, dictasque regias sententias in iudicatum abiisse, et villam de Burriana pretendere non posse dictas villas, dictum septum lapideum fabricare, secundum tenorem sententiarum inter partes promulgatarum, ante castrum vetus Almaçore, sed infra, et dictam declarationem seu regiam sententiam fuisse favorabilem dictis villis Castellonis et Almaçore, cum per villam de Burriana pretensum fuerit, fabricam faciendam fore ante dictum castrum vetus, ne ex illa proximitate damnum sequeretur septo ville de Burriana in inferiori parte constructo, et sic dictas villas agentes

posse usi facultate sibi concessa ad relatam constructionem in loco assignato, vel alio superiori, et antea pretense a Burriana, et illi secundum per eam pretensum, non damnorum suo septo inferiori.

Et post poblacionem setenciarum antiquiarum factum fuisse aqueductum a dictis villis vulgo Cano, et alia opera ad conduccionem que ad proprium incile, in quibus magne quantitates pecuniam expense fuerunt, et necessaria sunt ad eandem aque conduccionem, quam utilia forent ex constructione septi in loco inferiori castro iam dicto veteri, et supplicat, declarari ex tenore relatarum sententiarum antiquiorum permissam esse dicti villis fabricationem dicti septi lapidei in parte superiori dicto castro veteri Almage, et in loco ibi fabricari inceptum est a dictis villis, et quod fabricet secundum formam ad aqua distributionem prescriptam in dictis regiis sentencias, et ad executionem quod expediatur comisio iuxta septum; prout lacius ex dicta resultat instantia.

Incurit contradictionem pertenditur per Antonium Ferrer, notarium syndicum Borriana fabricam faciendam fore in loco designato in regiis sentenciis, obstareque dictis villis excepcionem rei iudicate, in qua causa, se inmiscuerunt Joannes Baptista Queyto, syndicus et procurator religionis Muntiesie et dictus Antonius Osti, syndicus ville de Nulles, et procurator illustris marchionis de Llaneres, preceptoris dicte ville Burriane, allegantes et deducentes easdem exceptiones allegatas a Burriana.

Et attento quod eximentis processuum, et sententiam factam super constitutioni septi lapidei fuisse favorabilem villis Castellonis et Almage in loco in illa designato, qui erat infra castrum de Almage, contradicente villa de Burriana, quod pretendebat fabricationem seu constructionem in loco superiori, et magis distavit a suo septo; attento etiam quod ex fabricatione pretensa per dictas villas nullum damnum inferri potest seque villa de Burriana, immo necessario beneficium ex maiori distantia, prout per eam acutis pretensum fuit in vissuris factis; attento denique quod exceptio rei iudicate allegata per partes contrarias officii non potest dictis villis, cum sit in illarum facultate sententias favorabiles obtentas, executioni deducere in parte vel partibus magis favorabilibus, et quod in viam iuris favorabilia non debent nisi eius odium retorquiri, et sic veniant ut infra declaudum; idcirco et alias deliberationem et conclusionem in sacro regio consilio sumptam in sequendo, pronuntiamus, sententiamus et declaramus instantiam factam per dictum Petrum Joannem Ferrer, dictis nominibus nisi relata supplicatione procedere et de iure locum habere; dictasque villas Castellionis et Almage posse construere et fabricare

septum lapideum, seu illud prosequi in loco ubi ceptum est fabricari, cum hoc tamen quod
construatur ad distributionem aque secundum modum et formam prescriptum et
prescriptam in sententiis et declarationibus antiquioribus inter partes latis, et ad debitam
executionem, comissionem iuxta stillum expediri iubemus, et neutram partium in
expensas condempnamus.

Don Braulius Esteve.

Vt. Don Braulius Esteve. Vt. Sisternes.

Vt. Don Antonius de Calatayut. Vt. Don Carolus Vallterra.

Predicta fuit huiusmodi regia sententia per Vincentius Ferrera, militem regii mandati
scribam die vigesimo octavo junii MDCLXVIII, instate et humiliter suplicante Petro
Joannes Ferrer, notario, sindico et procuratore alia parte citata et non comparente.
Valencie et cetera.

A34.

Contracte signat entre el Consell de Castelló i Jeroni Bou de Monsonís per a un canal de pedra sobre el barranquet d'Almassora

1683-04-01, Castelló de la Plana

AMC. Escriitures de la vila, PN, Miquel Bonet, 1680-1683, s/n.

Olucha Montins (2006-2008: 616-618).

Die primo mensis aprilis anno a nativitate domini MDCLXXXIII.

Felip Surrando, mercader, Miquel Català de Pere y Juseph Albiol, major de dies, llaurador, jurats de la present vila de Castelló de la Plana, en presència del dr. Juseph Casalis, Pere Figuerola, notari, y Antoni Castell, llaurador, prohoms y elets per a la fàbrica de la canal, tenint comició del consell celebrat en XXVIII de setembre de MDCLXXVIII, attés i considerat que per relació de Domingo Serrat, nuncio y corredor públich de la present vila, feta en XV de febrer proposat, consta aver corregut y subastat per los llocs de dita vila lo fer la fàbrica de la canal de pedra en lo barranquet de Almassora, en lo puesto hon ans estava, segons los infrascrits capítols y no aver trobat qui per menys preu se oferí a fer-la que lo infascrit Geroni Bou, generós de dita vila, lo qual oferí fer-la y donà de dita sinch-centes noranta lliures reals de València, y en lo dit dia de XV de febrer proposat, de orde de dits jurats y prohoms, fent sitiada en pública plasa, en la llonja de dita vila, aver lliurat dit arrendament y fàbrica al dit Geroni Bou com a menys de preu donant de dites sinch-centes noranta lliures, conforme los infrascrits capítols fets per dits jurats y prohoms en la promenia tenguda per a dit efecte en XIII de janer proposat. Per ço, grattis etc, cum presenti etc, arrenden y per títol de arrendament concedeixen y donen a fer a estall al dit Geroni Bou, generós, de dita vila habitador present et inferius acceptant, la dita canal de pedra en lo barranch de Almassora ab los capítols, pactes y condicions següents *et non aliter nech alias*.

Capítols ab los quals se a arrendat lo estall de la fàbrica de la canal del barranch de Almassora.

I. Primerament, que en lo barranch a hon està la present feta una canal de fusta a la part de dalt d'esta se aya de fer erectió de una arcada o pont per a que puga pasar ab total seguritat l'aygua que al present passa per la de fusta en esta forma: que deixant per a llum de l'arch vint-i-huit pams se òbriguen los fonaments dels peus de l'arch en amplària de

dihuit pams, així a la part com a l'altra del barranch, de tal manera que en la part o puesto que·s trobarà roca, no estant a nivell aquella, se aja de rosar en amplària de quatre pams. Y si proseguix de allí en amunt, que regase y a de tenir de fondo, sent terra ferma, huit pams, y sinó asta que·s trobe terra ferma y si es trobarà peña que sia segura ans dels huit pams se puga edificar sobre ella.

II. Ítem, que masisats dits fonaments deixant de sabata a cada part dos pams, se replantarà la arcada o pont de amplària de catorse pams, fent erecció de peu dret com està dit de un arch de vint-i-huit pams de llum, se alsarà si es pot lo peu dret de la obra en altitud de quatre pams y la cara de l'arch de pedra picada, la esquina de la part de dalt de pedra picada en canto y tras canto. Çó és el canto quatre pams y el tras canto sis pams, en la qual falsa regla se a de traure y unir ab una bigotera que se a de fer a la part de dalt y lo canto de la part de baix que quede en dits quatre y sis pams a esquadra.

III. Ítem, que acabats dits peus se fasa lo arch de pedra picada en dita amplària de catorse pams, fent que les pedres de l'arch tinguen de dovella o llit un pam y mig, advertint que dites dovelles estiguen ab son tirants deguts segons art y que ajunten en os, advertint que la montea de dit arch, dovella y enllosat que se a de posar damunt a devenir tot a nivell del sòl de la sèquia.

IV. Ítem, que voltat que estiga el arch de dita pedra picada aja de homplir totes les illades de bona manposteria asta topar en peña o terra ferma y rebre y donar deseixida de l'aygua de la sèquia.

V. Ítem, que igualada la obra com està dit asta lo alt de l'arch, se aja de enllosar tota la llargària de la obra des de la una part del barranch asta la altra y la amplària de tot lo enllosat a de ser de set pams y mig, escusant quant se puga les moltes puntes y procurant estiguen anples per a que lo material puga entrar entre llosa y llosa, y que dites lloses an de estar picades y quant se asenten ben fartes de bon morter.

VI. Ítem, que fet lo sobredit se an de eregir les baranes de la sèquia. Çó és estes agen de tenir quatre pams cascuna de elles de grosària, y la cara de dins que tocarà en l'aygua de pedra picada y de defora de manposteria y formigó la alsada de dites baranes, contant la superfície del sòl de la sèquia sis pams ab que estiguen coronades a nivell de pedra picada de la anplària dels quatre pams y així les pedres picades de les baranes com del sòl se an de betumar.

VII. Ítem, que fetes dites baranes que senten tota la obra nova de la una part del barranch asta l'altra, se an de proseguir estes asta topar en lo queixer fer un de l'altra part, y l'altra de la sèquia de bona manposteria y formigó, reparat y brunyit per a que no es perda l'aygua, y estes agen de ser lo ample de sis pams a hon tindrà lloch per a fer-o.

VIII. Ítem, que tota la pedra picada sia desbastada y picada a pico y que sia de pedra fort de les pedres de Benadresa.

VIII. Ítem, que lo mestre que farà dita obra tinga de possar y possar tots los materials y pertrets a ses costes y donar la dita obra acabada segons se colig per dits capítols a ús y plàtica de bons mestres visurada.

X. Ítem, que el mestre [que] enpendrà dita obra tinga obligació de donar-la feta y perfisionada dins dos anys des de el dia que·s lliurarà en avant.

XI. Ítem, que al mestre que·s lliurarà dita obra se li entreguen el dia que comensarà a posar mà en la dita obra tres-centes lliures y per a la seguritat, així de dita obra com de les quantitats se li entregaran, aja de donar fiances a contento dels jurats, y la restant quantitat en què es lliurarà es pagaran cent sinquanta lliures cascun any per lo mes de setembre fins tant estiga acabada de pagar-se la quantitat en què es lliurarà no comprenen-se les referides tres-centes lliures.

Y ab los dits capítols y no sens ells fan lo dit arrendament y donen a estall al dit Geroni Bou la dita obra y canal, y prometen fer, haver y tenir en dit nom lo dit arrendament y estall de dita obra etc. Pro quibus etc. Obligaren en dit nom etc, e com fos present lo dit Geroni Bou, generós, de dita vila habitador, acceptà lo dit arrendament y estall de dita obra de la canal ab los dits capítols, pactes, obligacions y per lo dit preu de sinch-centes noranta lliures reals de València y pagues expressades en lo últim de dits capítols y prometé fer y cumplir tot lo contengut y expressat en dits capítols y cascú de aquells e per a major tuició y seguretat de dites cosses dóna en fiances y principals obligats, juntament ab ell, sens ell y a soles, a Macià Saragosà, obrer de vila, que ara ferma y a Macià Tirado, carreter, que después firmará, de dita vila habitadors, lo qual interrogat (com fos present) per mi lo notari davall escrit, rebedor del present acte, si feya dita fiansa y principal obligació, juntament ab dit Geroni Bou y dit Tirado, sens ells y a soles, e dix que sí y així los tres junts y cascú de per si et in solidum prometeren fer y cumplir tot lo desús dit en la forma y manera que en dits capítols y cascú de aquells està dispost y ordenat, omnibus

dilacionibus etc, sub pena XX solidorum qua pena etc, ratto pacto etc, ad quorum omnium et singulorum fiat etc, incipiendo per pactum a pignoribus etc, y ab renunciació de propi for y sagrada variació de judici etc, per la cort de dits jurats y per al for de qualsevol tribunal secular dins lo present regne etc, prometeren etc, juraren no litigar etc, no impetrar etc, sots la dita pena de XX sous además de la del perjur etc, qua pena etc, ratto pacto etc, pro quibus etc, obligaren *simul et in solidum* etc, *et etiam* renunciarem a les lleys de decedir y pactar les actions y a la nova constitució de fide [jussoribys?] y al fur de València de principali prius conveniendo etc, et omni alii etc, fiat large cum omnibus clausulis justa stillum etc. Actum Castelló.

Testes Jaume Fortuny y Baltasar Naturil, veguers de dits jurats de Castelló, habitants.

A35.

Contracte signat entre el Consell de Castelló i l'obrer Antoni Sellés per a fer un aqüeducte i una almenara a la sèquia major

1686-08-29, Castelló de la Plana

AMC. Escriitures de la vila, PN, Pere Figuerola, 1686-1689.

Olucha Montins (2006-2008: 618-619).

Die XXVIII mensis augusti anno a nativitate domini MDCLXXXVI.

Vicent Martí, doctor en drets, Francés Mercer, pintor, Joan Museros de Montserrat y Francés Amigué, llauradors, jurats de la present vila de Castelló de la Plana en lo present y corrent any, tenint comisió del consell selebrat a VIII de juny proposat, attés que per dilació de Pere López, nuncio y corredor públich, en XXVIII dels corrents mes e any, consta haver corregut y subhastat en pública plaça per pus de vint dies de fàbrica de obrir i fer la almenara que la present vila vol fer en la cèquia major de la present vila, en lo estall de dalt, y no haver trobat persona alguna que per menys quantitat se oferí fer dita fàbrica a estall que lo infraescrit Antoni Sellés, de nació francesa, obrer de vila de la present vila, lo qual oferí fer dita fàbrica y pendre dit estall per quantitat de seixanta quatre lliures reals de València ab los capítols infraescrits y en dit preu haver-se-li lliurat lo dit estall y fàbrica en pública plasa de orde de dits jurats, per çó gratis etc, cum presenti, etc, donen lo estall y fàbrica de dita almenara al dit Antoni Sellés, obrer de vila de nació francès, de dita vila habitador, present y als seus, ab los capítols següents y no sens ells *aliter nec alias*.

I. Primerament, el mestre que enpendrà dita obra tinga obligació de obrir cèquia de catorse pams de llargària y onse pams de amplària, y de fondo pam y mig més fonda que el sòl de la cèquia major, donan-li lo corrent que demanarà y uberta que estarà dita cèquia obrirà els fonaments de les parets arrimat al terror de la una part, y a l'altra de tres pams de amplària, y de fondo tot allò que serà menester per a poder fundar dites parets, advertint que dita cèquia se ha de obrir en la quixer que està entre la cèquia major de la present vila y la cèquia de Almagora en immediatament a la cèquia major y uberts que estaran dits fonaments se masisarà de cal i canto y masisats que estaran, elegirà les parets de dos pams y mig de grosària, y estos les pujaran set pams de alçada, advertint que dites parets asta la alçada de cinch pams an de estar paredades a rastell, y de allí en amunt de manposteria

ordinària, coronant-les la darrera filada de lloses de dos pams y mig de tapàs, així mateix en la cèquia major, immediatament a la almenara, se ha de fer una paret a la una part y a l'altra de dotse pams de llargària y set pams de alçada de bon calicanto y fetes que estaran dites parets les aja de reparar de bon morter y així mateix tinga obligació lo dit mestre de fer les branques y sola de la almenara de pedra picada, fent en dites branques unes regates de tres dits de fondo y tres dits de amplària y així mateix tinga obligació lo dit mestre de fer un canalat en la cèquia major de huyt pams de alçada y en dit canalat en lo sòl de la cèquia se age de asentar un brancal de la una branca a la altra de un pam de alsada y pam y mig de anple, advertint que per a dita obra la vila donarà la pedra picada que serà menester al peu de la obra, y en lo sòl de la almenara se ha de fer un enpedrat de rastell en sec, tot lo anple de la almenara per tot lo larch que estarà paredat, donant-li lo corrent que demanarà dit enpedrat.

II. Ítem, que la cèquia de Almagora en amunt y de la cèquia en avall y tot lo ample de la cèquia se aja de obrir una cèquia de deu pams de amplària y de llargària de dotse pams damunt la cèquia y dotse baix y de fondo tot allò que serà menester, per a fabricar un pont per a que puga pasar la aigua de la almenara per baix la cèquia de Almagora, donant-li lo corrent que serà menester, així dalt com baix, y uberta que estarà dita cèquia obrirà los fonaments de les parets de tres pams de amplària y de fondo tot allò que serà menester per a poder fundar, y uberts que estaran dits fonaments els aja de masisar de bon calicanto y macisats que estaran eligirà les parets de dos pams y mig de grosària y estes les pujarà dos pams y mig. Y ans arancarà la bolta del pont donant-li dos pams y mig de montea, y dita bolta que tinga de gros dos pams y de llargària que exedisca quatre pams a cada part de la cèquia y les parets de la part de dalt y baix les pujarà unides en la bolta asta la alsada de set pams y feta que estarà dita bolta y fet dit formigó elegirà les baranes de dit pont de quatre pams de grosària y sis pams de alsada y de llargària tot lo ample de dit pont, entrant en los queixers quatre pams a cada part, així baix com dalt, per a major seguritat y dites baranes agen de estar coronades de bones lloses de tapàs y així mateix tinga obligació lo dit mestre enpedrar tota la amplària de baix lo pont de lloseta o a rastill en sec. Y de llargària tot lo paredat, així dalt com baix, advertint que les parets de baix y dalt del pont an de estar paredades asta la alsada de cinch pams a rastill en bon morter y així mateix tindrà obligació dit mestre de apartar tota la terra que traurà de dita cèquia y fonaments, apartada dita cèquia a puesto que no puga tornar a caure en dita cèquia.

III. Ítem, que el mestre que enpedrarà dita obra tinga obligació de asentar y picar tota la pedra picada que la vila li donarà posada allí al peu de la obra, advertint que el formigó que estarà damunt la bolta del pont a de quedar un pam més baix que el sòl de la cèquia de Almagora.

IV. Ítem, que el mestre que enpedrà dita obra tinga obligació de posar tots los materials, advertint que la cals la aya de pendre y pagar de un forn que té concertat la vila a cinch sous lo cafís, cafís de Almagora, advertint que la pedra picada, encara que en lo capítol tres diu que la vila la posarà al peu de la obra, la vila tan solament la posarà a la part de dalt de la cèquia major asta a on podrà entrar la galera y de allí que tenga obligació el dit mestre de portar-la a on serà menester en la obra. Y així mateix tinga obligació de dar fiances a contentament de la vila y dita obra. Acabada que estarà, aga de ser visurada per dos experts, hu per part de la vila y un altre per part del mestre que enpedrà dita obra, y que el mestre aja de pagar dita visura, advertint que a on saltarà la aigua se tinga de enllosar sis pams de pedra picada immediatament a la almenara per a major seguretat.

V. Ítem, que encara que en lo capítol primer diu que en la cèquia major se ha de fer un canalat de huyt pams de alsada, este no l'aja de fer, tan solament aja de posar un brancal immediatament a la almenara a cartabó de un pam de alsada y pam y mig de ample, per a que puga moldre dita almenara la arena.

VI. Ítem, que lliurada que estarà dita obra en la quantitat que es lliurarà se li donarà en tres pagues y ab esta conformitat: la primera, lliurada que estarà [il·legible] dita obra y fiances donades, se li donarà la segona a la mitat de la obra, la última acabada que estarà dita obra y visurada. Així mateix tinga obligació dit mestre, lliurada que estarà la aigua de la cèquia y posada mà en la obra, de donar-la acabada dins quinze dies.

VII. Ítem, que el mestre que enpedrà dita obra tinga obligació de obrir tot lo quexer que estarà entre la cèquia major y la cèquia de Almagora per a poder pasar la pedra picada. Y que dita obra aja de estar a contento dels señors jurats y així mateix tinga obligació lo dit mestre de donar acabada dita obra dins [il·legible] quinze dies. Y de cada dia que retardarà dita obra caiga en pena de seixanta sous.

Y ab los dits capítols y no sens ells aliter nec alias donen lo dit estall al dit Antoni Sellés, obrer de vila, y per lo dit preu de seixanta quatre lliures y ab los dits capítols y no sens ells, aliter nec alias, prometeren en dit nom fer valer y tenir etc, pro quibus etc, obligaren

en dit nom etc, e com se trobàs present lo dit Antoni Sellés, obrer de vila, acceptà lo dit estall per lo dit preu de seixanta quatre lliures y ab los dits capítols. Y prometé fer y cumplir tot lo contengut en dits capítols y cascú de aquells y per a major tuició y seguritat les dites cosses donà en fiança y principal obligat, juntament ab ell, sens ell y a soles a Geroni Bou de Monsonís, generós, de dita vila de Castelló de la Plana, habitador, lo qual com estigués present, interrogat per lo notari y escrivà infraescrit si feya dita fiança y principal obligació, juntament ab lo dit Antoni Sellés, sens ell y a soles. E dix que sí y així mateix los dos junts y cascú de per si *et in solidum* prometeren fer y cumplir tot lo desus dit y contengut en dits capítols y cascú de aquells omnibus dilationibus etc, sots pena de deu sous qua pena etc, ratto pacto etc, ad quorum omnium et singulorum etc, fiat executoria incipiendo per pactum a pignoribus etc, per quemcunque judicem secularem etc, renunciaren a son propi for etc, y es someteren al for y jurisdicció elegidor per lo síndich de la present vila etc, prometeren y juraren a nostre Seños etc, non litigar etc, nec impetrare etc, sots dita pena de deu sous, además de la pena de perjur, qua pena etc, ratto pacto etc, pro quibus etc, obligaren etc, renunciaren per pacte als benifets de cedir y dividir les accions etc, a la nova constitució de fideisoribus y al fur de València, de principali prius conveniendo etc, y a la capitania etc, et omni alii etc, fiat large cum omnibus clausulis juxta stillum etc. Actum en Castelló de la Plana etc.

Testes Vicent Tosquella y Jaume Casses, notari, habitants de dita vila de Castelló de la Plana.

A36.

Visura realitzada pels mestres Joan Pérez i Gil Torralba a la sèquia que naix de l'assut de Castelló i Almassora

1687-09-03, Castelló de la Plana

AMC. Judiciari, 1687-1688.

Original. Paper. Foli.

Olucha Montins (1987: 130-131).

Joan Péres y Gil Torralba, mestres de arquitectura, experts nomenats per a veure y visurar lo principi de a hon se conduis la aigua de la cèquia que ve a la vila de Castelló de la Plana, a saber és, que al temps y quant se feu al principi de dita cèquia y preçes per a hon se conduis la aigua, com són los portalets y davants de aquells, riu amunt, que i avia y i a porció de un cudol o cantal, el cual prenent a línea recta del riu, aygua amunt, se coneix que es veu ocularment que els antichs lo reservaren per a la defensa de les arenes y demás inmundícies que porta el riu, que no carregasen sobre el dits portalets y cèquia.

Y havent fet la experiència de prova per regles de geometría, ser així lo que es deu fer a conservació de dita cèquia y portalets en la endresa del cantal y puesto de aquell a la part de Castelló de la Plana, se ha de seguir la linea de la peña, deixant deu pams cabals, y aigua avall, seguint la mateixa línea de la peña se ha de allargar, que tot junt de llarch tinga de dotze a catorse pams. Y açò es deu fer així per dos rahons; la primera, com tenim dit, que defent les arenes y inmundicia, la segona perque quant aquell perapeto del cantal té les arenes carregades a la part de la asut, no venen a línea recta als dits portalets y cèquia, y la aigua dels deu pams arimada al altio del riu o terror fa dos coses, la una és que no pot faltar al pendre la aigua cavallerament, y la altra com ve línea recta al desmamador aquella porció de arenes que caven fora del cantal als portalets l'agafa per linea recta y les encamina al desmamador.

Així mateix se advertix que el desmamador, al temps que es tapa, no se ha de tapar des de la solera de baix, sinó que ans be se ha de deixar ubert al sòl del riu y posar aquell sòl de desmamador tan baix quant se puga, que d'este modo les arenes y pedrusca, com es grave, se les emporta ab més facilitat. Sentim, en orde a fer dos portalets més dels que huy ia en dita cèquia, serà doble el dany del que al present es troba y es pretén remediar, perquè d'este modo agafarà les arenes descubertes del cantal encara que es quede y així

mateix sentim que per ninguna de les maneres convé que es faça, per les rahons damunt dites, en orde al perapeto que pretenien si es faria o no, per ninguna de les maneres convé que es faça dit paredó, perquè seria major dany per serts inconvenients que toca a nostra perícia y així o sentim y o firmam huy que contam a XX de agost de l'any MDCLXXXVII de nostres mans.

Juan Perez Castiel [rúbrica]

Gil Torralba

A37.

Contracte d'obra signat entre el consell de Castelló i el mestre Josep Dols major, per a la construcció d'un sifó al riu Sec

1688-01-06, Castelló de la Plana.

AMC. PN. Pere Figuerola, C.19 s/f.

Original. Paper. Mig Foli.

Olucha Montins (1987: 131-132)

Die VI mensis ianuarii anno a nativitate Domini MDCLXXXVIII.

Vicente Figuerola, ciutadà, Pasqual Avinent, notari, y Jeroni Castell, llaurador, jurats de la present vila de Castelló de la Plana en lo present y corrent any, tenint comisió del Consell selebrat a XXII de dehembre del MDCLXXXVIII. Attés que per relació de Pere López, nuncio y corredor, feta en XVIII de dehembre propassat, consta haver corregut y substat en pública plasa, per temps de trenta dies, la fàbrica de la sudeta del riu Sech per a pasar la aigua a Canet, y no haver trobat persona alguna que per menys quantitat se oferís fer aquella a estall que lo infraescrit Joseph Dols, major de dies, obrer de vila de la present vila, lo qual oferí fer dita fàbrica y pendre a estall per quantitat de tres-centes cint y cinch lliures reals de València, ab los capítols infraescrits y en dit preu haverse-li lliurat lo dit estall y fàbrica de dita sudeta en pública plaça de orde de dits jurats y prohoms de dita fàbrica. Pero ço, gratis etc; cum presentis etc; donen lo estall y fàbrica de dita sudeta del riu Sech al dit Joseph Dols, major de dies, obrer de vila, de dita vila habitador, present etc; y als seus ab los capítols següents y no sens ells, aliter nec alias:

I. Primo, que el mestre que consertarà dita fàbrica de dit asut haja de obrir un fonament de amplària de quatre pams y de fondo asta topar terra ferma, y si a cas se topàs molt prest, asta tres pams, lo qual fonament ha de servir per a la paret de dalt de dit asut.

II. Item, sobre este fonament, ple que estiga de llosa y morter ben fraguat, segons ús y costum de bon official, se acha de erigir una paret del mateix material de grosària de tres pams y altitud de tres pams, deixant un pam de sabata a la part de dalt del riu, als quals tres pams de altitud se ha de formar una volta també del mateix material que ha de descansar sobre la altra paret que baix se dirà, la qual volta ha de tenir de grosària dos pams, y la yllada de esta se ha de proseguir masisada del mateix material hasta el nivell de la volta.

III. Item, a distància de quatre pams de esta paret se ha de obrir altre fonament en amplària de nou pams, y de fondo huit, y se ha de omplir del mateix material y forma que el antecedent, sobre el qual, deixant de sabata un palm a la part de baix del riu, se ha de heregir una paret de amplària de huit pams y en altitud de tres, sobre els quals se ha de comensar la volta que se unisca y reba la altra de la antecedent paret que tindrà de monte dos palms, que ab los tres del peu dret seran sinch de llum.

III. Item, que dita paret restarà en grosària de sis palms, (llevats los dos de la volta), se ha de proseguir en puchar-la dos pams més en altitud que acompanyen el arrancament, y los altres dos palms de grosària de la volta, que es la yllada, se han de massiar ab llosat o fartes de morter de punta, a modo de empedrat, unes encontrades ab altres, lo qual enllosat se ha de cobrir de morter picat.

V. Item, en lo sòl que quedarà entre les dos parets que han de servir de sèquia se ha de afondar un palm de terra y se ha de omplir de formigó picat, fet tot a costum y ús de bon official.

VI. Item, tota la terra que es traurà de dits fonaments se ha de posar a la part de dalt del riu escampada y per a cobrir les miches llunes que inferius se diran.

VII. Item, dites dos parets o cèquia no ha de estar a línia recta, si que ha de pendre lo mig del riu y se ha de tirar una circumferència endulcida de part a part del riu per a que servisca de estribo a les avengudes.

VIII. Item, se ha de fer les parets y séquia des de a hon se ajunten les dos aygües. Ço és, la de la cèquia Major y la Safra asta la canal de la part de dellà del riu a Canet, a la qual junta de les aygües se ha de fer una canalat ab sòl y branques regatades al principi de dita fàbrica, y un altre canalat a la part de dellà del riu en son sòl y branques y regata al portell que reguen les heretats de Puey, Marsal y altres.

IX. Item, als dos caps de dita fàbrica se han de fer unes guardes del mateix material tant a la part de dalt com a la de baix, a modo de miches lunes, de gròsaria de tres palms, y de altitud a nivell dels màrgens de dit riu y que apleguen a ells.

X. Item, dita cèquia a de quedar a un nivell la entrada y la eixida per a que la aygua passe cavallera, y lo mateix la volta de dalt.

XI. Item, per a que el salt de la aygua no danye a la part de baix de dit fonament se han de posar unes pedres grosses carretals arrimades a dita paret de bona manera y arreglades per a que servixquen de deffensa.

XII. Item, que el mestre que farà dita obra acha de posar tots los pertrets per a fer-la, deixant-la aquella perfecta a ús y costum de bon official, segons se colig dels antecedents capítols, y de calitat que sempre que ben vist serà als señors jurats y elets fer-la visurar la puguen fer visurar, y si trobaran defecte pague el mestre los gastos de la visura, si la trobaran cabal sien comuns, y acabada que estiga la obra puguen los señors jurats y elets, si els pareiserà, fer visura.

XIII. Item, se offereixen cent quoranta-tres lliures quatre messos antes de comensar la obra per a que puguen prevenir de perterts, y la restant cantitat en dos pagues, la una a la mitat y la altra finida y visurada.

XIII. Item, que el mestre a qui es lliurarà acha de pagar lo treball de fer los presents capítols als mestres que han donat la traça, y així mateix acha de donar fianses als señors jurats y elets a son contento y satisfacció, com també si entregades les cent quaranta-tres lliures al cap dels quatre messos no comensarà la obra encòrrega en pena de deu lliures per cada mes que retardarà, y del mateix modo dins quatre messos la acha de donar acabada y perficionada.

Y ab los dits capítols y no sens ells, aliter nec alias, donen lo dit estall al dit Josep Dols, major de dies, obrer de vila, per lo dit preu de tres-centes vint y sinch lliures y ab los dits capítols y no sens ells, aliter nec alias, prometeren en dit nom etc; fer, valer y tenir etc; pro quibus etc; obligaren en dit nom etc; e com se trobàs present lo dit Josep Dols, major de dies, obrer de vila, acceptà lo dit estall per lo dit preu de tres-centes vint y sinch lliures, y ab los dits capítols, y prometè fer y cumplir tot lo contengut en dits capítols y cascú de aquells, y per a major tuició y seguritat de dites cosses dóna en fiansa y principal obligat, juntament ab ell y sens ell y asoles, a Joseph Dols, menor, son fill, de dita vila habitador, lo qual com estigués present, interrogat per lo notari escrivà infraescrit si feya dita fiansa y principal obligació juntament ab lo dit Josep Dols, major de dies, sens ell y asoles, e dix que sí y així los dos juntsy cascú de per si, *in solidum* prometeren fer y cumplir tot lo desus dit y contengut en dits capítols y cascú de aquells, omnibus dilationibus etc; sots pena de deu sous qua pena etc; *ratto pacto etc; ad quorum omnium et singulorum etc; fiat*

executoria incipiendo per pactum a pignoribus etc; per quemcunque indicen secularem etc; renunciaren a son propi for y es sotsmeteren al for y jurisdicció elegidor per lo síndich de dita present vila, prometeren y juraren a nostre Señor etc; no litigar etc; no impetrar etc; sots dita pena de deu sous además de la pena del perjur qua pena etc; ratto pacto etc; pro quibus etc; obligaren etc; renunciaren per pacte als benifets de cedir y dividir les accions etc; a la nova constitució de fideisoribus y al fur de València de principali prius conveniendo etc; et omni alii etc; fiat large etc; omnibus clausulis iuxta stillum etc. Actum en Castelló de la Plana etc.

Tests. Pere Gorris y Baltasar Naturill, verguers de dits jurats, de dita vila habitants.

A38.

Visura realitzada pels mestres Pere Vilallave i Jaume Rovira a l'assut del riu Sec de Castelló fet per Josep Dols

1688-12-12, Castelló de la Plana

Foli. AMC. Judiciari, 1688-1689.

Original. Paper. Foli. Enquadernat.

Ferran Olucha Montins (1987: 140).

Die XVIII mensis desembris MDCLXXXVIII.

Pere Vilallave, menor de dies, y Jaume Rovira, mestres de obra de vila nomenats. Ço és, dit Vilallave per part de la present vila de Castelló y Jaume Rovira per part de Joseph Dols, obrer de vila, a fi e effecte de visurar la sudeta que se ha fabricat en lo riu Sech, per a passar la aygua a Canet, per a regar les terres de dita partida, los quals fan la relació següent:

Primo, que la paret de a part de avall de la assut se ha trobat aquella no estar segons capítols en quant a la alsada, pues aquella se ha de ygualar macisant-se de pedra y morter asta ygualar en la volta y asola en dit assut.

Item, que és clar y bé de veure que la aygua que passa per lo cannó de dita cèquia s'en hix cosa considerable, té obligació dit mestre de regonèixer y assegurar dita falta per presumir-se que es pot seguir major dany en avant.

Y per a que dita obra tinga la seguritat y permanència que deu tindre se ha de eixecutar segons resa los capítols dos y quatre fets per a dita obra, y esta és nostra relació juxt a Dèu y nostres conciències, així ho sentim y firmam en Castelló de la Plana dit dia.

Pedro Vilallave, menor.

Pere Vidal per Jaume Rovira per no saber este escriure.

Així mateix és veritat que trobam en la bigotera de la part de dalt haver fet lo referit Joseph Dols tres estats de paret més que te obligació, que valen set lliures y micha, així ho sentim.

A39.

Contracte signat entre el Consell de Castelló i l'obrer Joan Museros de Monserrat per a fer una assudeta al pas de la sèquia major pel riu Sec

1692-08-25, Castelló de la Plana

AMC. Escripures de la vila, PN, Pere Breva, 1692-1695.

Olucha Montins (2006-2008: 620-621).

Die XXV mensis augusti anno a nativitate domini MDCLXXXII.

Pasqual Avinent, notari, Andreu Castellet, jurats de la present vila de Castelló de la Plana, ab assistència de Martí Mascarós, doctor, Vicent Martí y Miquel Gaspar, prohoms y elets nomenats de la cèquia major y coses concernents ad aquella, tenint comició del Concell celebrat en XIII del mes de juny de l'any mil sis-cents huitanta huit, attés que per relació de Pere Valero, nuncio y corredor públich de la present vila, feta en XV de dit mes de juny propassat, consta haver corregut y subastat la nova fàbrica de la sudeta de la cèquia major que està en lo riu Sech de la present vila y no haver atrobat que per menys cantitat s'offerí fer la dita fàbrica y obra que lo infrascrit Joan Museros de Montserrat, lo qual s'offerí fer aquella per cantitat de dos-centes noranta huit lliures y en la referida y dita cantitat haver-la lliurada de orde dels señors jurats y elets de la cèquia major y ab los infrascrits capítols. Per çó gratis, etc, cum presenti, etc, donen y arrenden lo estall de la nova fàbrica de dita sudeta al dit Joan Museros de Monserrat, llaurador de dita vila present et inferius acceptant y als seus ab los capítols següents:

I. Primerament, que el mestre o mestres que enpendran dita obra tinguen obligació de obrir una sanja de quinze pams de amples y dos-cents de llarg, y de fondo dotse pams, contant des de la superfície de la paret vella de la part de baix, deixant dita sanja ben anivellada, així en la amplària com en la llargària.

II. Ítem, que a la part de baix se haiha de fer una estacada de tota la llargària de dita sanja y dites estaques han de estar de distància de una a altra quatre pams. Después de haver clavat dites estaques se ha de fer un canis per la part de dins, arrimat a dites estaques, y fet que estarà dit canis se hacha de omplir dita sanja de bon morter y bona pedra, ben castigada a colp de martell, y a la que estiga a dos pams dels caps de les estaques tinga obligació dit mestre o mestres de posar a tope del cañís y estaques una filada de pedres de les més grans que es portaran per a dita obra, y dites pedres les acha de ajustar ben

ajustades, possant-les a tisó y la cara de dalt que quede plana a punta de pich. Y que feta que estarà dita filada de pedra se ha de proseguir a homplir dit fonament eo sanja asta la paret vella, deixant dos pams per a el formigó y que dit formigó ache de estar ben treballat ab massons.

III. Ítem, que el mestre o mestres que enpendran dita obra tinguen obligació als dos costats de la assut a hon al present hia unes parets, estes se hachen de allargar per la part de baix vint pams més que la obra nova que es farà, afondant los fonaments hasta topar terra ferma, deixant-les en la mateixa alsada que huy estan les velles.

IV. Ítem, que el mestre o mestres qui es lliurarà dita obra tinga obligació de posar tots los materials com són pedra, morter, rajola, estaques, cañes y cordes, que la present vila tan solament tinga obligació de donar y pagar dos-centes noranta lliures pagadores en tres yguals pagues, la primera ans de comensar dita obra, la segona a la mitad de dita obra y la tercera y última acabada y visurada que estarà dita obra.

V. Ítem, que al mestre o mestres a qui dita obra se li lliurarà la aja de donar acabada y perficionada per a el dia de quinse del mes de octubre propvinent del present y corrent any mil sis-cents noranta y dos.

VI. Ítem, que el mestre o mestres a qui dita obra es lliurarà aja de donar y pagar a Melchor Serrano, mestre de obra de vila, y a Josep Bueso, pedrapiquer, tres lliures per lo treball [que] an tengut en anar a la referida sut y fer capítols per a ditaobra.

VII. Ítem, que el mestre o mestres a qui dita obra es lliurarà aja de donar bones y suficientes fiances a contento de dits señors jurats.

VIII. Ítem, que el mestre o mestres a qui dita obra es lliurarà la aja de asegurar per temps de un any y un dia después de visurada aquella en esta forma: que si per algun accident de avenguda de riu vel alias se·n enportarà dita obra o part de aquella, tinguen obligació de tornar a redificar a ses costes dita rohina, assegurant-la així mateix per espay y un dia en la forma sobredita.

IX. Ítem, que feta y perficionada que estarà la sobredita obra se aja de vissurar aquella per dos mestres obrers de vila, nomenadors lo hu per los señors jurats, y lo altre per lo mestre o mestres que se·ls lliurarà dita obra.

X. Ítem, que per quant se a advertit que la referida sudeta serà permanent y de seguritat no tocant-se la bolta de lloseta que està feta, si que sols necessita de donar-li fer la [casa?] que és lo talús que se a de fer, que per çó lo mestre o mestres que enpendran la referida obra no tinga obligació, ni aja de tocar la bolta de dita sudeta si sols lo que es trobarà escarnat, trespolar-o de morter ben brunyit.

XI. Ítem, que no tocant-se com no se a de tocar la referida bolta, lo arrancament del talús aja de comensar de la corona de aquella tirant un cordell fins lo estrem de dit talús. Y que si fora necessari el derocar-se de la obra vella alguna cossa per a seguritat de dit talús, en eixe cas que es deroque. Y que vaja línea recta este. Y que aja de fer-lo dit mestre. Y tot allò que es derrocarà de la obra vella ho aja de trespolar ben bruñit.

XII. Ítem, que per la part de baix de dita sudeta hon se a de fer dita estacada aja de tenir la paret de alsada des de el sòl del fonament fins a la superfície de la última filada de les pedres quatre pams.

XIII. Ítem, que per quant en lo capítol segons se diu que lo mestre que empendrà dita obra aja de posar en tota la llargària de aquella estaques y un cañís a la part de dins y pareixent que no és necessari fer-se assò en toda la dita llargària, se dispensa que sols tinga obligació de posar estaques y cañís en aquell puesto o puestos que no hi aurà terror, com en lo puesto o puestos que lo y aurà no tinga obligació de posar estaques ni cañís y ab condició que sempre que per no posar-se dites estaques y cañís en toda la dita obra, com se conté en dit segon capítol, patís algun detrimen o rohina la dita fàbrica en lo espay dos anys contadors del dia que serà visurada dita obra en avant y no de altra manera, que en este cas el mestre que enpendrà dita obra tinga obligació de tornar-o a fer a ses costes, de manera que estiga ab tota perfecció y seguritat.

XIV. Ítem, que lo dit mestre o mestres a qui dita obra es lliurarà tinga obligació de donar y pagar al notari escrivà de dits jurats coranta sous per lo salari del present acte.

Y ab dits capítols y no sens ells aliter nec alias li fa lo dit arrendament de l'estall de la nova fàbrica del asut al dit Joan Museros de Monçerrat, y per lo dit preu de dos-centes noranta lliures pagadores en la forma sobredita, prometeren en dit nom etc, obligaren en lo mateix nom etc, e com se trobàs present lo dit Juan Museros de Monserrat acceptà lo dit arrendament y estall de la nova fàbrica de la sudeta del riu Sech de dita vila y ab los dits capítols y per lo referit preu de dos-centes noranta lliures, prometé fer y cumplir tot

so y quant en los dits capítols y cascú de aquells està disposat y expressat. Y per a major tuhició y seguritat de dites coses dóna en fiança y principal obligat jurament ab ell, sens ell y a soles a Juan Museros de Juan, llaurador, son fill, de dita vila habitador, lo qual com fos present, interrogat per lo notari escrivà infrascrit si fea dita fiança y principal obligació juntament ab lo dit Juan Museros de Monçerrat, son pare, sens ell y a soles, e dix que sí y així los dos junts y cascú de aquells omnibus dilationibus etc, sub pena decem solidorum dicta moneda dandorum etc, qua pena etc. Ratto pacto etc, adquorum omnium et singulorum etc, fiat eixecutoria incipiendo per pactum pignoris etc, segons que en béns y coses fiscals y reals és fer acostumat ab submissió de propi for, variació de juhii y renunciació de propi for, renunciaren a tota apelació y recors etc, prmeteren y juraren a nostre señor Déu Jessuchrist no litigar etc, ne impetrar etc, sots la pena de deu sous ademés de la pena de perjur, qua pena etc, ratto pacto etc, pro quibus etc, obligaren *ambo simul* etc, renunciaren per pacte als benifets de cedir y decidir les accions etc, a la nova constitució de fideisoribus y al fur de València de principali prius conveniendo etc, et omni alii etc, fiat large cum omnibus clausulis juxta stillum etc. Actum en Castelló de la Plana.

Testes Thomàs March, ciutadà, y Macià Compte, notari de dita vila de Castelló de la Plana, habitants.

A40.

Contracte signat entre els jurats de Castelló i el fuster Jaume Briau per a fer un canal de fusta sobre el riu Sec

1700-01-25, Castelló de la Plana

AMC. Escriitures de la vila, PN, Pere Breva, 1698-1701.

Olucha Montins (2006-2008: 621-622).

Die XXV mensis januarii anno a nativitate domini MDCC.

Don Macià Igual y Borràs, Doctor Ignacio Figuerola, Aleixandre Martí, notari, y Juseph Museros de Vicent, llaurador, jurats de la present vila de Castelló de la Plana en lo present y corrent any, en presència y assistència de Pere Mercer, síndich ordinari de dita vila, tenint comició del concell selebrat a XX dels corrents, tenint poder per a les coses infrascrites, gratis etc, cum present etc, donen a estall lo fer y fabricar la canal del riu Sech de la present vila a Jaume Briau, fuster de dita vila, que se oferí fer dita fàbrica y pendre dit estall per dotze lliures reals de València y ab los capítols infraescrits y no sens ells aliter nec alias.

I. Primerament, que lo dit Jaume Briau haja de rEdificar y fabricar de madera y taulons la dita canal, assegurant aquella y donant-li la llargària que sia menester per a poder pasar la aygua per aquella y la [usada?] tanta quanta o és al present la barana que ha quedat en dita canal que al present està.

II. Ítem, que lo dit Jaume Briau haja de posar de sos propis, així per a la fàbrica de dita canal com per a vents, puntals y altres, tota la madera que serà menester menys dos mijes bigues que la present vila li prestarà que estan en lo trapig y que sempre y quant li pareixerà a la present vila tornar a fabricar y radificar la dita canal de calicanto o rajola, lo dit Briau puga pendre y enportar-se la madera y utilar-se de aquella menys les dos mijes bigues que la present vila li prestarà, que estes tinga obligació de restituir-les a la dita vila en lo modo y forma que es trobaran.

III. Ítem, que lo dit Jaume Briau haja de fer dita fàbrica dins quatre dies contadors de hui avant exclusive.

III. Ítem, que la present vila li donarà per son treball de fer dita canal de madera en lo modo y forma sobredits dotse lliures reals de València.

Y ab dits capítols y no sens ells aliter nec alias fan lo dit estall al dit Jaume Briau pro quibus etc, obligaren etc, y com fos present lo dit Jaume Briau acceptà lo dit estall en lo modo y forma en dits capítols expresat y prometé fer y cumplir lo contengut en dits capítols y cascú de aquells omnibus dilationibus etc, sub pena decem solidorum dicta moneta dandorum etc, renuntia a son propi for y es sotsmeté al for y jurisdicció de dits jurats, volgué ser eixecutat etc, ab eixe avís prompta ab totes les clàusules en semblants actes posar acostumad és. Actum en Castelló.

Testes Batiste Vilarroig y Pere Gorrís, verguer de dits jurats y de dita vila habitants.

Apèndix documental d'altres rius

B1.

Contracte signat per Antoni Joan, Perot Palomar i Baltasar Gallach amb el mestre Pere Compte per a construir un petit aqüeducte a la sèquia de Rascanya

1497-04-29, València

APP. PN. Guillem Ramón Tovia, N.26.404

Arturo Zaragoza i Mercedes Gómez-Ferrer (2007: 357-368).

Capítols fets e fermats per e entre los magnífics mosen Anthoni Joan, cavaller, e en Perot Palomar, ciutadà, e micer Baltasar de Gallach, doctor en cascun dret, habitants de la ciutat de València, de una part, e lo honorable mestre Pere Compte, pedrapiquer, ciutadà de la ciutat de València, de part altra, per e en sobre hun pont fahedor per lo dit mestre Pere Compte en la acèquia de Rascanya, en lo loch hon aquella pasa ab hun antich de argamasa, sobre la cèquia de Mistalla, quonstruït prop los arquillos, són del thenor següent:

E primerament, és conqordat, pactat e avengut entre les dites parts que lo dit mestre Pere Compte ha de fer en la dita cèquia de Rascanya en lo dit loch hon aquella pasa sobre la dita cèquia de Rascanya hun pont de pedra picada en lo loch hon huy està lo pont d'argamassa, per hon passa la dita cèquia de Rascanya, lo qual dit pont, que la part damunt per hon ha de passar la aygua de la dita cèquia de Rascanya, ha de ésser e de restar del mateix ample que és huy lo dit pont de argamassa lo qual ha de ésser tornat al mateix llivell, en lo qual huy stà lo sòl de la dita cèquia en forma que per la mutació del dit pont no sia feta lesió ni perjuhí algú a la dita cèquia de Rascanya.

Ítem, és concordat entre les dites parts que per quant lo dit pont de pedra picada se fa e és deu fer en la dita cèquia de Rascanya per llevar lo regolf que a causa del dit pont que huy es fa a la dita cèquia de Mistalla, e per dar aviament a la aygua de la dita cèquia de Mistalla en forma que aquella pase de lliure als hereters jussans. És per ço concordat que lo dit pont fahedor de pedra picada per lo dit mestre Pere Compte tinga los peus fora del ample de la dita cèquia de Mistalla de aquesta manera. Ço és, que lo tal de cascun peu de cascuna part stiga a la tira de la vora e riba de la dita cèquia en axí que reste tant ample la dita cèquia davant lo dit pont com és a la entrada de la dita cèquia en forma que la aygua de la dita cèquia no reba denuig empaig per ocasió de dits peus.

Ítem, és concordat, pactat e avegut entre les dites parts que los peus del dit pont munten drets tant com sia posible. Per ço que lo pont se faça molt scassat e arromangat en manera tal que la volta del dit pont no done impediment als discurs e trànsit de la aygua de la dita cèquia màs que aquella passe de lliure tant com sia possible.

Ítem, és concordat, pactat e avengut entre les dites parts, que lo dit pont sia fet ben stany, en manera que la aygua de la dita cèquia de Rascanya no cayga o traspele en la cèquia de Mistalla en manera que per lo dit pont nou fahedor no sia fet perjuhí algú a la dita cèquia de Rascanya.

Ítem, és concordat, pactat e avengut entre les parts desus dites que lo dit mestre Pere Compte haja a fer e posar en tot orde com se pertany lo dit pont de pedra picada a totes les despeses per lo qual pont prometen los dessús nomenats donar e pagar al dit mestre Pere Compte cinquanta lliures, moneda reals de València. Ço és, vint-i-cinch lliures lo dit mosen Anthoni Joan, e altres vint-i-cinch lliures per lo dit micer Baltasar de Gallach, e per lo dit en Perot Palomar. Les quals dites cinquanta lliures li prometen donar e pagar en aquesta forma: ço és, en tres terces, la primera que serà XVI lliures XIII sous III diners en continent, e l'altra terça quant tota la pedra del dit pont serà obrada e en orde per a pasar lo dit pont, e la altra terça e darrera en continent que per lo dit mestre Pere Compte serà posat e paredat lo dit pont ab tot efecte e aygua passarà per aquella, lo qual dit mestre Pere Compte haja de donar per fet e acabat tot lo dit pont per tot lo mes de agost primer vinent e del any MCCCCLXXXX set.

B2.

Concòrdia signada entre María Enríquez, II duquesa consort de Gandia, i Serafi de Centelles, comte d'Oliva, sobre la repartició de les aigües del riu Serpis i la construcció de casetes

1511-02-28, Gandia-Oliva.

A) AHNOB.OSUNA,CP.121,D.15. B) AHNOB.OSUNA,C.598,D.8.

C) AHNOB.OSUNA,C.598,D.58. D) AHMG.AB-1673.

A) Original. Pergamí. 780 x 510 mm. Bon estat; B) Trasl·lat. 9 Fulles. Paper. Foli. Bon estat; C) Còpia simple. 7 Fulles. Paper. Foli. Bon estat. D) Còpia simple.

Abel Soler (2020).

Capítols fets e fermats entre la molt il·lustre senyora duquesa de Gandia, en nom de tudriu e curadriu de l'il·lustre senyor don Joan de Borja, duch de Gandia, fill de aquella, e los magnífichs en Joan Ros e en Miquel Tamarit, procuradors e síndichs de la universitat e Consell de la dita vila, ab plen poder del dit Consell (axí com se mostra ab acte rebut per en [blanc], scrivà del dit Consell) de una part, e lo molt spectable senyor don Ramon de Riu-sech, en altra manera nomenat don Cerafi de Centelles, comte de Oliva, e los magnífichs en Pere Ferràndiz, Joan Sala e en Garcia Aynat, en nom de síndichs e procuradors de la universitat e singulars de la vila de Oliva e baronia de Rebollet e loch de la Font; ab plen poder de les dites universitats (axí com consta ab acte rebut, etc.), de la part altra. Los quals són del tenor següent:

E, primerament, és concordat e pactat entre les dues parts que, per ço com dins lo terme de la baronia de Rebollet hi ha tres partidors principals per los quals discorre e ve l'aygua a les dites universitats e térmens de aquelles, lo primer dels quals partidors stà damunt lo molí nomenat de present lo molí de Alfaç; lo segon partidori stà damunt lo molí que's diu de present lo molí d'en Gaspar Aynat, e lo terç partidori stà sobre lo molí appellat de Çàhat Borzet, moro de Beniflà, vulgarment dit del Ferruç; e perquè la dita aygua que ab los dits partidors se parteix sia de tal manera partida que cascuna de les dites parts e universitats haja la part a aquella de justícia pertanyent, que los dits partidors stiguen e hajen de star perpetualment en e per la forma següent:

E venint primerament al primer partidori, que stà davant lo molí appellat de l'Alfaç, en lo qual partidori hi ha set portes eguals e mija, que aquell dit partidori stiga e romangua en la

forma e manera que ara de present en la ferma dels presents capítols stà, ab les mateixes set portes eguals e mija, per les dues de les quals descórrega l'aygua per als lochs de la Font, Potries e Rebollet. E per les altres cinch portes y mitja restants descórrega l'aygua en la céquia comuna de Oliva y Gandia, sí e segons huy descorre.

Venint après al segon partidor, lo qual stà davant lo molí que's diu d'en Gaspar Aynat, en lo qual partidor hi ha huy tres portes grans, iguals, e una porta chicha; per les dues de les quals portes grans discorre l'aygua per a la céquia comuna de Oliva e per la tercera porta major, igual, ab les dues altres portes e per l'altra porta chica, discorre l'aygua en la céquia comuna de Gandia; és stat concordat entre les dites parts que lo dit partidor, no obstant que ab una altra capitulació feta entre les dits parts, rebuda per los discrets en Pero Pérez de Culla e en Joan Burgal, notaris, a dotze de juny any mil cinch-cents y nou, sia stada donada certa forma al dit partidor, que aquell sia fet de nou en lo loch mateix hon huy stà, en e per la forma següent, ço és: que, en lo dit partidor, per les persones e mestre elets per a fer aquell, sia fet un banch egal de pedra, en lo qual hi sien fetes vint-y-cinch portes eguals, e que lo sòl de la dita céquia, axí en la part damunt com en la part davall e salt de aquella, sia losat tant com als mestres parrà, de forma que la aygua egualment vinga a les dites vint-y-cinch portes. De les quals dites vint-y-cinch portes, la dita vila de Oliva ne prenga quinze portes, per les quals vaja la dita aygua a la céquia comuna de Oliva. E per les deu portes restants, la dita aygua vaja a la céquia comuna de la vila de Gandia. De les quals dites deu portes de aygua que van per la céquia comuna de la vila de Gandia, ne sia donat hun fil per a Beniflà, segons stà en los partidors que són damunt lo molí d'en Vicent, appellat lo Molí Nou, de aquesta manera: que, regant per lo hun fil qui stà en lo strem de les dites files o partidor, reste e haja de restar tanquat lo altre fil que stà en lo altre strem; de manera que de les deu portes que stan en lo dit partidor no poden star ubertes sinó les nou portes, regant Beniflà per la una o per la dita porta dels dits strems del dit partidor. E après haver regat Beniflà, l'aygua que li sobrarà, havent acabat de regar e no havent-la mester, descórrega en la dita séquia de Gandia.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que, per quant en lo loch de Beniflà se rega part de la orta per un ull de mola, que los dits mestres vegem si la dita terra que huy se rega per lo dit hull de mola, si porà sens perjuhí regar per la fila e reduhir lo dit ull de mola, que traga hun fil de aygua e no més.

E los dits mestres ho hajan de veure e examinar, venint en après al terç principal partidor, que stà sobre lo molí de Çàhat Borzet, moro de Beniflà, vulgarment dit lo partidor del Ferruç, en lo qual partidor hi ha deu portes eguals, per les dues de les quals dites portes discorre la aygua per a regar Palmera, Beniamiz, Rafalmén e la alqueria appellada de n'Abelló, Miramar e part de Bellreguart. E per la una de les altres portes discorre la aygua per a regar la terra que·s diu de Sotaya, e altra terra en la partida de Rebollet, e per a regar la terra del Huitenal. E, de les portes restants, ne pren Refalquofer e les Alqueries [de la Comtessa i dels Frares] dues portes. En après, al darrer partidor, se'n fan cinch portes, de les quals cinch portes ne pren Piles una porta, en la qual ha de haver una mida més que en les altres quatre portes restants.

És stat pactat e concordat per ço, com huy los quaxers del dit partidor del Ferruç són molt baixos, e venint alguna aygua poria exir en los camps que stan al costat del dit partidor, e encara perquè la aygua no pot venir bonament, ab egualtat, que lo dit partidor se dega muntar fins a una revolta que pren la dita céquia enfront de una vinya de hun moro que·s diu Moages, de Potries. Si als dits mestres serà ben vist, ho puixen fer, de manera que la aygua vinga per hun nivell e egualment, servada egualtat a les dites parts.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que, per los dits mestres, en lo sobredit loch hon deliberaran fer lo dit partidor, sia fet hun banch nou de pedra, en lo qual haja altres deu portes eguals, com huy stan, per les quals discórrega una porta de l'aygua que rega la terra de Sotaya, segons dessús és dit, ho puxen fer de forma que tostemps sia servada egualtat a les parts.

Ítem, és més pactat e concordat que los dits mestres hajan de losar la dita céquia en los lochs hon se faran los dits partidors, axí damunt los dits partidors com davall. De manera que l'aygua vinga a nivell.

Ítem, és més pactat e concordat que los quexers de la dita céquia, en los lochs hon se faran los dits partidors, se facen de pedra picada, a coneguda dels dits mestres. E açò, perquè la dita aygua vinga a nivell.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que en cascú dels dits partidors sia feta una casa, en la qual hi haja una porta ab dues claus, de diverses tancadures, la una de les quals tinga la vila de Oliva e cequier de aquella e l'altra, la vila de Gandia e cequier de aquella.

Ítem, és pactat e concordat que en cascuna de les dites cases hi haja rexes de ferro, axí en lo cap de damunt com en lo cap de davall. De manera que ningú no puixa entrar per la dita céquia als dits partidors, sinó per la dita porta e ab les dites claus.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que los presents capítols e cascú d'aquells sien executoris ab submissió e renunciació de propi for, variació de juhí e altres clàusules acostumades de posar en semblants contractes, segons lo stil e pràctica dels notaris rebedors de aquelles.

B3.

Contracte signat entre els regidors de la sèquia de Rovella i els mestres Alfonso Ferrer i Joan del Ferro per construir un assut al riu Túria

1512-03-16, València

APP. Not. Ambrós de Artes, núm. 20.084

Mercedes Gómez-Ferrer (2012: 288-289).

Die XVI marcii anno MDXII

Capítols fets, concordats e fermats entre los síndichs e regidors de la cèquia de Rovella e en Alfonso Ferrer alias Portaceli e mestre Joan del Ferro sobre lo açut que s deu a fer per los dits mestres Alfonso Ferrer e mestre Joan del Ferro en lo riu de Guadalaviar attment de la Gola de la dita cèquia de Rovella.

[I] Primerament, és estat pactat e concordat entre les dites parts que lo açut fahedor per los dits mestres Alfonso Ferrer e mestre Joan del Ferro se haja a fer tot de pedres e argamassa ferà en lima vella ensemps ab lo morter e ab fonament de sis palms e de amplària de vint palms e ab dos scalons alt al encontro del riu o aygua. E aquests scalons han de ésser lo primer alt, entaulat ab pedres carretals que tinch de larch sis palms. E après l'altre scaló per semblant de pedres carretals ab regata per reformatió de aquella. E après dels dits scalons ha de haver dotze palms de açut aygua vall encara de riu. E aquests dotze palms de açut han de ésser pavimentades de pedres carretals ben juntes hi be entaulades. E ha de haver après del dit açut al cap de la gola de dita cèquia una fortaleza que sia tan alta com les ribes de la vora del riu. E que munte e entre la vora del açut en les ribes trenta palms. E en la gola de la cèquia ha de haver e fer-se hun sòl de argamasa fient sòl de cèquia. E de la dita gola de cèquia, aygua avall, a la via del riu se faça un caxer de cèquia de una paret de sis palms de ample fins al pont. E après a la gola de la dita cèquia se haja de fer augment de les ribes la vila de Mislata dita obra de pedra ab regata. E a l'altra part de la riba una altra obra ab regata de manera que puge ab posts tanquar l'aygua del riu que no entre en la cèquia si mester serà. E l'altre cap de l'açut, la via de Paterna, la obra ha de entrar en la gran acequia e obra vint palms de larch de amplària del dit açut. E après dels dits vint palms deu palms de pedra e argamasa de huit palms.

[II] Ítem, és concordat entre les dites parts que los dits mestre Alfonso e mestre Joan del Ferro hagen de fer lo dit açut nou de largària de docens vint palms, en lo qual açut hagen

de fer un almenara de amplària de deu fins en onze palms e en lo loch com per los dits elets serà ordenat ab sos cavallons en les pedres e ab les posts necessàries.

[III] Ítem, és concordat que los dits mestres Alonso e mestre Joan del Ferro sien tenguts fer ni acabar lo dit açut nou en la forma dessús dita dins temps de hun any comptant del dia de Pascua de Ressurectió del any Mil D dotze.

[IV] Ítem, és concordat que los dites mestres Alonso e mestre Joan del Ferro sien tenguts de fer lo dit açut axí com dit és e que sien obligats de tenir aquell a son risc i perill e forma per temps de huyt anys après acabar.

[V] Ítem, és concordat que de Pasqua que ve en avant, aquells mestres [que] faran lo dit açut sien tenguts de tenir lo açut vell en son dret de manera que per la cèquia discòrrega aygua com és acostumat.

[VI] Ítem, és concordat que los dites mestre Alonso e mestre Joan del Ferro hagen de haver per fer lo dit açut nou, axí com és dit quatorze mília sous en esta forma. Ço és, que és continent, per a comensar e apparellar los pertrets per lo dit los sien donats tres mília sous, e après avent fet e apparellat la mitat de la obra e pertrets del dit açut nou altres tres mília sous, e après havent acabat lo dit açut tres mília sous.

[VII] Ítem, és concordat que los restants cinq mília sous a compliment dels dits quatorze mília sous, preu del dit açut nou fahedor, lo dit com se obligarà donar aquells dits temps de cinq anys- Ço és, cascun any mil sous fins sien complidament pagats de aquells e dels dits quatorze mília sous.

B4.

Contracte per a la construcció d'un cano al riu Xúquer, al seu pas per Corbera, signat per Antoni Martotell, llaurador, i Miquel de Maganya, pedrapiquer

1516-01-08, Gandia.

AHNOB, OSUNA, C.729, D.44

Trasllat. 7 fulls. Paper. Mig Foli. Bon estat.

Inèdit.

Capítols fets y fermats entre mestre Miquel de Maganya, pedrapiquer, y lo honorable en Anthoni Martorell en cert nom.

Die octava mensis januarii anno a nativitatis domine Millesimo D^o sexto decimo.

Lo honorable en Anthoni Martorell, llaurador del lloch de Riola, vehí en nom. En axí com a [...] procurador dels llochs e universitats de Riola, Fortaleny y Benatzit, termes de la vila de Corbera que del dit sindicat y procura està ab acte rebut per lo notari davall scrit en la present dia de huy. Havent en aquell ple y bastant poder per a fer les coses davall scrites en lo dit nom, de bon grat y de certa ciència per a tot de estall, lliura o quasi lliura al honorable mestre Miquel de Maganya, pedrapiquer de la ciutat de València, vehí, la obra y stall del cano de la cèquia que novament se trau del riu de Chùquer sobre lo azut del molí nou, vulgarment dit del Figueral, per a regar les terres dels dits llochs de Riola, Fortaleny y Benatzit, per preu de cinch mília y set-cents sous, moneda real de València, juxta forma dels capítols infra següents:

[I] Primo, és concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya farà de pertrets y jornals lo dit cano de la dita cèquia damunt lo azut del dit molí del Figueral, entre lo camp de Jerònim Andrés y lo camp de [...] torre mocha y lo riu de Chùquer per a regar les terres dels dits llochs.

[II] Ítem, és concordat entre les dites parts que lo dit cano tingua les parets devés lo riu, a la part damunt lo dit cano, avant riu, amunt vint-y-quatre pams de llarch. Y a la part davall catorze pams. Y que devés la cèquia havall y haja de haver hun pont que tingua de llarch catorze pams.

[III] Ítem, més és concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel aja de fer lo dit cano ab dos portals cascú de dos pams y mig y que lo dit cano tinga huyt pams d' amplària. Y a la entrada devés lo riu y aja de haver hun peu en lo mig del cano de tres pams de gruix y cinch de llarch, lo qual aja de ésser de pedra picada.

[IV] Ítem, és concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel faça lo dit cano de altària de peu dret fins a hon preciprarà la volta quatre pams, y de volta hun pam y mig.

[V] ítem, és concordat entre les di[tes parts que lo dit mestre Miquel faça les parets davall la volta de pedra picada y la volta de ragola ab lo encontre de pedra picada devés lo riu.

[VI] Ítem, és concordat que tinga de gruix la volta del cano ragola y mija y ven paredat ab son morter. Y que les parets devés lo riu tinguen de gruix quatre pams de tota la altària fins a cara de terra y lo apitrador de gruix de dos pams y de altària quatre pams ab son cavalló devés lo riu y devés la cèquia.

[VII] Ítem, és concordat [il·legible] dites parts que lo sòl del cano sia llozat de llozes de pedra picada, ven posades ab son morter sobre lo fonament. Y que los fonaments sien de reble y argamaça de gruix de cinch pams y mig en forma que [il·legible] la cara de la terra dels llaurats aja fins al paviment de les llozes setze pams.

[VIII] Ítem, més és concordat entre les dites parts que la dita obra après de feta sia indicada per dos mestres, la hu per part del dit síndich y l'altre per part del dit mestre Miquel, éssent la dita obra acabada.

[IX] ítem, és concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel aja de donar pas y haviament per lo dit cano a la dita aygua per a vint o vuit dies del mes de abril, primer vinent y haver acabat lo dit cano ab perfecció segons forma de capítols per tot lo mes de maig après següent.

[X] ítem, més és concordat entre les dites parts que lo dit síndich en lo dit nom sia tengut donar y pagar al dit mestre Miquel per rahó de les dites obres cinch mília y set-cents sòlids reals de València, en tres eguals pagues. Ço és, la primera pagua o terça del dia del present acte, en huyt jorns l'altra pagua o terça, fets los fonaments de la dita obra, y la última pagua o terça acabada la dita obra.

[XI] ítem, més és concordat entre les dites parts que lo dit síndich tingua càrrech de fer tants forns de cals com mester seran per a la dita obra. Y lo dit mestre Miquel pagar-la.

[XII] ítem, més és concordat entre les dites parts que lo dit síndich en lo dit nom aja de donar una font per a arròs, axí com donaran als vehins de la dita vila los jurats de la dita vila. Ço és, al dit mestre Miquel franqueta de preu y de cequiatge per temps de cinch anys.

Lo present estall, lo dit síndich en lo dit nom, feu al dit mestre Miquel de Maganya per lo dit preu de cinch mylia y set-cents sous de la dita moneda, ab los pactes y adicions en los dits capítols atengudes prometench obligua [il·legible]. E lo dit mestre Miquel de Maganya present y acceptant lo dit stall per lo dit preu ab los pactes y adicions en los [...] capítols, atengudes prometre y obliguats. E per especial pacte volgueren les dites parts [que] lo present contracte fos executat ab submissió y renunciació de pròpi fur y altres clàusules en tantes [il·legible] acostumades. *Actum in loco de Riola.*

B5.

Contracte per a la construcció d'un enginy al riu Xúquer, al seu pas per Corbera, signat per Joan de Borja Enríquez, III duc de Gandia, i Pedro Donzell.

1516-12-09, Gandia.

AHNOB,OSUNA,C.729,D.42

Trasllat de 1598. 9 fulls. Paper. Mig Foli. Restaurat.

Inèdit.

Capítols fets e fermats entre lo il·lustre e senyor don Joan de Borja, duch de Gandia, senyor de la baronia de Corbera, de una part, e lo honrrat en Pedro Donzell, vehí de la ciutat de Logronyo, de la part altra, en e sobre la aygua que lo dit Pedro Donzell se offerí traure del riu de Chúquer per a regar les terres de la dita baronia y lochs de aquella, los quals són del tenor següent:

[I] E primerament, és pactat y concordat que lo dit Il·lustre duch sia tengut y obligat donar casa franca en la dita baronia al dit en Pedro Donzell y donar-li la provissió de menjar e beure per a aquell, muller y fill y per a ha dos obrers que li ajuden per a fer los artificis necessaris per a traure la dita aygua. E açò per temps de un any [...] solament.

[II] Ítem, més és pactat y concordat que lo dit en Pedro Donzell haja e sia tengut fer tantes trompes o edificis per a traure la dita aygua del dit riu quantes lo dit Il·lustre duch voldrà y en los lochs que millor fer se podran u sa senyoria voldrà.

[III] Ítem, és pactat y concordat que per cascuns dels dits instruments necessaris per a traure dita aygua lo dit Il·lustre duch sia tengut ajudar e hajude, axí per fusta, claus e altres coses necessàries per acabar aquells fins en summa [...] de trenta ducats per escú del dits edeficis e trompes per a traure dita aygua, e si més era mester que lo dit Pedro Donzell ho haja de pagar de sos diners propis.

[IV] Ítem, és concordat que per quant per a respatlle o reparatió dels dits artificis seran necessàries algunes parets vora lo riu per [perquè] solcides no·s facen en lo loch hon los dits artificis se han de posar y star. És pactat que lo dit il·lustre duch sia tengut donar y

done per ajuda dels pertrets de dites parets sesanta ducats, sent axí que si més costaven les dites parets, tot allò que més costaran haja de pagar lo dit en Pedro Donzell de sos diners propis.

[V] Íttem, és més concordat que lo dit en Pedro Donzell, axí per los seus treballs com per conservació dels dits artificis per a traure dita aygua, los quals aquell sia tengut de reparar y conservar y tenir en conrreu a ses pròpies despesses, que de tantes fanecades com de la aygua que ab los dits artificis se regaran se faça pagar als vasalls de la dita baronia que de la dita aygua regaran les sues terres deu maravedís per fanecada que són sis diners y mealla de nostra moneda per cascun any.

[VI] Íttem, és més concordat que los dits vasalls de la dita baronia regants de la dita aygua no sien tenguts pagar los dits sis diners y mealla per fanecada cascun any sinó per tant temps quant lo dit en Pedro Donzell los donarà la dita aygua per a regar dites sues terres.

[VII] Íttem, és més concordat que per ço com los dits artificis no·s puixen fer sens açut, és per ço concordat que los açuts que s'hauran a fer e la conservació de aquells sia y vinga a càrrech del dit il·lustre duch o dels vasalls de la dita baronia y no del dit en Pedro Donzell.

[VIII] Íttem, més és pactat e concordat que lo dit il·lustre duch sia tengut e obligat donar al dit Pedro Donzell trenta ducats durant la obra dels dits edeficis per obs de fer fonaments sobre els quals les dites obres hajen de fer son lavor. E açò ultra les damunt dites despesses.

[IX] Íttem, és més concordat que lo dit il·lustre duch sia tengut donar obra ab effecte que los vassalls de la dita baronia fermen en la dita capitulació e se obliguen en la conservació dels dits açuts e en pagar los dits sis diners y mealla per fanecada del que regaran.

[X] Íttem, és concordat que lo dit il·lustre duch voldrà rebre lo dit pagament dels dits sis diners y mealla per fanecada y pendre a càrrech de aquell la conservació dels dits edeficis, açò puixa fer tot sens que vulla e ben vist li sia, pagant al dit Pedro Donzell sis-cents ducats. E que lo dit en Pedro Donzell sia tengut pagar-li los dits sis-cents ducats de fer venda al dit il·lustre duch del dit dret de sis diners y mealla per fanecada del que regaran. E que en lo dit cas los dits vassalls regants de dita aygua sien tenguts pagar al dit il·lustre duch los dits sis diners y mealla, axí com los responien al dit en Pedro Donzell.

[XI] Íttem, és més pactat y concordat entre les dites parts, que lo dit en Pedro Donzell ni hereus de aquell no puixen vendre, transportar ni alinear lo dit dret de sis diners y mealla per fanecada a ninguna altra persona sinó al dit il·lustre duch y successors de aquell. E si lo contrari era fet, que los dits regants no sien requerits pagar los dits sis diners y mealla per fanecada.

[XII] Íttem, és concordat que los presents capítols sien etc a pena de mil ducats.

B6.

Contracte per a la reparació de la sèquia de Llombai, al riu Magre, signat per Francesc d'Artes, procurador de Joan de Borja, duc de Gandia, i Miquel de Maganya, pedrapiquer

1518-01-08, Gandia.

ARV.PN. Juan García, núm. 4.540.

Original. Paper. Mig Foli.

Bisbal del Valle (2011: 221-223).

Capítols fets e fermats per e entre lo magnífich miser Francesc de Artes, doctor en cascun dret, habitador de la ciutat de València, en nom de procurador del Il·lustre senyor don Joan de Borja, duch de Gandia e senyor de la foya e baronia de Lombay de una part, e mestre Miquel de Maganya, pedrapiquer, de la part altra. En e sobre los adops que en la cèquia de la dita baronia de Lombay s'an a fer, la qual per la ruhina e inundació del riu és [e]stada rompuda e desfeta per molts llochs.

[I] Primerament, és estat acordat que lo dit mestre Miquel de Maganya faça e sia tengut fer la dita cèquia e los trenches que en aquella són de arguamaça. Ço és, de parades de reble y calç, tantes quantes seran mester per los lochs que mester serà e per lo dit Il·lustre senyor Duch o lo batle de la dita baronia li serà dit.

[II] Ítem, és pactat y concordat que les dites parades no hagen de ésser fetes ab taules sinó ab canyços de canyes, axí a la part de dins com a la part de fora, de largària cascuna parada de quatorze palms e de amplària al sòl de la dita parada de cinch palms y de dalt per tres palms e mig y de altària a plom de quatre palms e mig.

[III] Ítem, és més concordat que les dites parades a la part del riu haja de ésser alamborades, e a la part de la cèquia a plom.

[IV] Ítem, és més pactat y concordat que les dites parades hagen de carregar sobre ferm, en axí que si en alguna part no y haurà penya haja de fer bon fonament de manera que dita parada carregue sobre ferm e la parada que·s faça sobre penya haja de ésser la dita penya plana e no abaix.

[V] Ítem, és més pactat entre les dites parts que si en alguna part de la dita cèquia los dits canyços no·s poran parar, lo tal loch sia paredat a mà fins tant que los canyços se puixen parar.

[VI] Ítem, és més pactat que les dites parades sien ben argamaçades e fartes de morter e lo reble posat de manera que no reste en sech, de forma que l'aygua no puixa traspellar per les dites parades. E açò a coneguda de mestres.

[VII] Ítem, és concordat que lo morter sia pastat dos vegades ans que·s pose en obra e mesclat e pastat en luna vella.

[VIII] Ítem, és més pactat que si algunes parades essent fetes e per mestres fos conegut no [e]star be, que aquella o aquelles sien desfetes e tornades a fer per lo dit mestre Miquel a despeses sues, axí de mans com de pertrets.

[IX] Ítem, és més concordat que lo dit Il·lustre senyor Duc haja e sia tengut donar al dit mestre Miquel tota la manobra necessària per a la dita obra. Ço és, calç, arena, reble, cabaços, canyes e cordes, e tota la altra despesa vinga a càrrech del dit mestre Miquel. La qual manobra haja de ésser portada a despeses de sa Il·lustre senyoria en lo loch on lo dit mestre Miquel voldrà.

[X] Ítem, és més concordat que sa Il·lustre senyoria haja e sia tengut donar al dit mestre Miquel miya castellana per cascuna parada, lo qual preu manarà pagar sa senyoria en quatre pagues en la forma següent: ço és, de continent e ans de començar la dita obra sa senyoria li mane donar trenta-cinch castellanes. E fetes cent parades, altres trenca-cinch castellanes. E fetes dos-centes parades, altres trenta-cinch castellanes, e acabada la dita obra li manarà pagar tot que la obra pujarà.

[XI] Ítem, és més concordat que lo dit mestre Miquel sia tengut e ebligat acabar la dita cèquia ab tot efecte e com se pertany a coneguda de dos mestres nomenadors per les dites parts, per tot lo mes de març primer vinent a pena de mil ducats. Açò declarat que la manobra necessària per a la dita obra li sia donada complídamment. Ço és, la calç, arena, reble, cabaços, canyes y cordes, de manera que lo dit mestre Miquel, ni la seua gent no folgaren per falta de dita manobra. E si folgaren per dita raó, que si sa il·lustre senyoria los mane pagar los jornals que folgassen per falta de dita manobra.

[XII] Ítem, és concordat que si dins lo dit temps. Ço és, fins tot lo mes de març, lo riu venja tan gran de manera que se·n portàs la obra feta, serà que aquell dany vinga a càrrech del dit il·lustre duch. E si passat lo dit temps la dita obra no fos acabada e lo dit riu venia de manera que se·n portàs la obra que serà feta o part de aquella, que ultra les dites penes en que serà encorregut, que lo dit dany vinga a càrrech del dit mestre Miquel. E si acabada la dita obra se seguia algun infortuny de aygua, en tal cas lo dit mestre Miquel Maganya no sia tengut ni obligat al dany que per la dita raó se seguirà en la dita obra.

[XIII] Ítem, és més concordat entre les dites parts que la dita cèquia o parets de aquella, sien de la altària que mester serà per a que l'aygua vinga per dita cèquia ben cavallera en aixi que si serà mester fer més de una parada o menys que lo dit mestre Maganya sia tengut e obligat de fer aquelles puix a la fi de dita obra se compte a raó de parades.

B7.

Contracte per a la reparació de la sèquia d'Alèdua i Alginet, al riu Magre, signat per Joan de Borja, III duc de Gandia, Leonor de Borja i Miquel de Maganya, pedrapiquer

1518-03-29, Gandia.

ARV.PN. Juan García, núm. 4.540.

Vicente Bisbal del Valle (2011: 224-226).

Capítols fets e fermats per e entre lo il·lustrísim senyor don Joan de Borja, duch de Gandia e senyor de la baronia de Lombay e lochs de aquella, e la noble dona Leonor de Borja e de Cabanyelles muller e procuradriu del molt magnífich mossén Jerònim de Cabanyelles, senyor del loch de Alginet de una part, e mestre Miquel de Maganya, pedrapiquer, de la altra part, en e sobre la reedificació o adob de la cèquia que·s ha de fer per a regar les terres de Alèdua e Alginet, los quals capítols són del tenor següent:

[I] E primerament, és estat pactat e concordat entre les dites parts que tota la despesa que·s farà, axí en la reedificació e adobs de la dita cèquia de Alèdua e Alginet e gola de aquella com totes les altres que necessàries seran fer fins que l'aygua entre e vaja per la dita cèquia, paguen los dits Il·lustre senyor duch e lo dit mossén Jerònim de Cabanyelles en esta forma. Ço és, que lo dit Il·lustre duch per lo seu loch de Alèdua les dos parts e lo dit mossén Jerònim de Cabanyelles per lo seu loch de Alginet la tercera part.

[II] Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya faça e sia tengut fer la dita cèquia e los trenchs que en aquella són de argamassa. Ço és, de parades de reble y calç, tantes quantes mester seran e en tots los lochs e parts de la dita cèquia que als dits il·lustre senyor duch e mossén Jerònim de Cabanyelles o oficials de aquells ben vist lo serà e aparrà ésser necessari.

[III] Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que les dites parades no hagen de ésser fetes ab taules sinó ab canyes, axí a la part de dins, com a la part de fora, de largària cascuna parada de quatorze palms y de amplària al sòl de la dita parada de cinch palms e de dalt de tres palms e mig e de altària a plom de quatre palms e mig.

[IV] Ítem, és més pactat entre les dites parts que les dues parades, a la part del riu, hagen de ésser alamborades, e a la part de la cèquia, a plom.

[V] Ítem, és pactat e concordat que les dues parades hagen de carregar sobre ferm, en axí que si en alguna part no y haurà penya haja de fer bon fonament de manera que la dita parada carregue sobre ferm. E a la parada que·s farà sobre penya haja de ésser la dita penya plana, e no abiaix.

[VI] Ítem, és més pactat entre les dites parts que si en alguna part de la dita cèquia los dits canyiços nos poran, parar lo tal loch sia paredat a mà fins a tant que los dits canyiços se puxen parar.

[VII] Ítem, més és concordat que les dites parades sien ben argamaçades e fartes de morter, e lo reble posat de manera que no reste en sech, de forma que l'aygua no puxa transpellar per les dits parades. E açò, a coneguda de mestres.

[VIII] Ítem, és pactat que lo morter sia pastat dos vegades ans que·s pose en obra, e mesclat e pastat en luna vella.

[XI] Ítem, és més pactat que si alguna parada o parades essent fetes e per mestre Agostí Monyós e mestre Matheu Pellicer fos conegut no star bé, que aquella o aquelles sien desfetes e tornades a fer per lo dit mestre Miquel a despeses sues axí de mans com de pertrets.

[X] Ítem, és més concordat que los dits Il·lustre senyor duch e mossén Jerònim de Cabanyelles hagen e sien tenguts donar al dit mestre Miquel tota la manobra necessària per a la dita obra. Ço és, calç, arena, reble, cabaços, canyes e cordes e tota la altra despesa vinga a càrrech del dit mestre Miquel, la qual manobra haja de ésser portada a despeses de sa Il·lustre senyoria e del dit mossén Jerònim Cabanyelles en lo loch on lo dit mestre Miquel volrà.

[XI] Ítem, és pactat que los dits Il·lustre senyor duch e mossén Jerònim de Cabanyelles hagen e sien tenguts donar al dit mestre Miquel mija castellana per cascuna parada. Lo qual preu manaran los dits Il·lustre senyor duch e mossén Jerònim de Cabanyelles li manen donar trenta-cinch castellanés. E fetes cent parades altres trenta-cinch castellanés. E fetes dos-centes parades altres trenta-cinch castellanés. E acabada la dita obra li manaran pagar tot lo que la obra pujarà.

[XII] Ítem, és més concordat que lo dit mestre Miquel siga tengut e obligat acabar la dita cèquia ab tot efecte e com se pertany, a coneguda de dos mestres nomenadors per les dites

parts dins vint e cinch dies faeners comptadors del dia en avant que los pertrets necessaris per a la dita obra li seran liurats a pena de cinch-cents ducats.

[XIII] Ítem, és concordat que si dins lo dit temps lo dit riu venja tan gran de manera que se·n portàs la obra que serà feta, que aquell dany vinga a càrrech dels dits Il·lustre senyor duch e mossén Jerònim de Cabanyelles. E si passat lo dit temps la dita obra no fos acabada e lo dit riu venia de manera que se·n portàs la obra, que serà feta o part de aquella, que ultra les dites penes en que serà encorregut, que lo dit dany vinga a càrrech del dit mestre Miquel. E si acabada la dita obra se seguia algun infortuni de aygua, en tal cas lo dit mestre Miquel no sia tengut ni obligat al dany que per la dita raó se seguirà en la dita obra.

[XIV] Ítem, és més concordat entre les dites parts que la dita cèquia o parets de aquella sien de la altària que mester serà per a que l'aygua vinga per dita cèquia ben cavallera, en axí que si serà mester fer més de una parada o menys que lo dit mestre Miquel sia tengut e obligat fer aquelles puix a la fi de dita obra se compte a raó de parada.

[XV] Ítem, és més pactat e concordat que los dits capítols e cascú de aquells sia executori ab submissió e renunciació de propi for variació de juhí e altres clàusules acostumades de posar en semblants capítols e contractes segons lo stil e pràctica del notari rebedor de aquelles.

B8.

Contracte per a la continuació de les obres de construcció d'un assut al riu Vernissa, signat entre el consell de Gandia i Miquel de Maganya, pedrapiquer

Data: 1521-12-30, Gandia.

Signatura: AHMG. AB-1.666.

Característiques internes: Original. Paper. Mig Foli.

Transcripcions: inèdit.

Die XXX mensis decembris anno a nativitate domini M° D° XXI°

[I] E primerament, és pactat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya, pedrapiquer, se obligue com ab los presents capítols fets se ha de fer et perfèctament acabar lo asut de pedra picada que resta fer en lo riu de Vernisa, des de lo que és fet fins al baladre de-n mig que està devés la gola de la cèquia inclusivament de la mateixa manera, altària, amplària e fondària que està fet l'altra part que és feta.

[II] Ítem, stà pactat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya sia tengut y obligat arrancar, tallar e piquar la pedra que per a acabar la dita sut serà menester, axí com l'altra de la sut té. Y axí mateix asentar y posar la pedra picada complidament com és menester a ses despeses.

[III] Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que la vila de Gandia eo los dits magnífichs jurats per aquella sien tenguts y obligats donar los fonaments uberts e posar tota la pedra, així picada com altra manobra, e rebre al tall de la obra, la qual ha de ésser portada e descarregada a despeses de la dita vila e així mateix li sia tenguda y obligada la dita vila donar-li la gent que sia menester per a lansar lo fonament.

[IV] Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Miquel de Maganya haja de fer hun almenara de pedra piquada a despesa sua pròpia a hon li diran per part de la vila.

[V] Ítem, és pactat entre les dites parts que per lo semblant lo dit mestre Miquel de Maganya haja de fer e faça hun arch de pedra piquada de tres pams de gruxa junt ab lo pont a hon voldran los elets per part de la dita vila.

[VI] Ítem, és pactat entre les dites parts que lo dit mestre Miguel de Maganya haja e sia tengut comensar dita obra l'endemà de la festa dels reys primer vinent e acabarà aquella per tot lo mes de maig après següent del present any mil cinch-cents y vint-y-hu.

[VII] Ítem, és pactat y concordat entre les dues parts que lo dit mestre Miguel digua hon se ha de fer la sangonera y la dita vila sia tenguda y obligada fer aquella.

[VIII] Ítem, és pactat y concordat entre les dites parts que la dita vila e huniversitat de aquella sia tenguda y obligada donar y pagar al dit mestre Miguel per la dita obra tres mília sous, moneda reals de València, pagadors en esta forma: ço és, cinquanta liures de la dita moneda per tot lo mes de febrer primer vinent y altres cinquanta liures per lo mes de abril après següent e altres cinquanta liures per tot lo dit mes de maig acabada la dita obra.

B9.

Contracte per a la construcció de l'assut d'Alfaytamí, al riu Segura, signat entre Ferrando Velis i Joan Roís, pedrapiquers

Data: 1573-02-10, Oriola.

Trasllat. 4 fulls. Paper. Foli. Estat regular, amb atac d'insectes.

ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.156vº i 159vº.

Die e mensis februarii anno a nativitate domine MDLXXIII

Lo magnífich Luís Carbonell, síndich del lloch de Almoradí, e Antoni [il·legible] procurador del Il·lustre senyor don Francesc de Boil y Mas, que fa tenor de La Daya [il·legible] ciutat de Oriola, habitants respectivament de una part gratis, etc. E de part altra, los honorables mestres Ferrando Velis y Joan Roís, pedrapiquers de la ciutat de [il·legible] gratis, etc. *Simul et in solidum* se an concordat, pactat y [il·legible] que los dits Ferrando Velís y Joan Roís, pedrapiquers, faran y stan obligats a fer lo çut de Alfaytaní en la forma y manera següent:

[I] Primerament, los Ferrando e Joan Loís, pedrapiquers, se obliguen a fer damunt del açut vell de Alfaytaní, que huy se mostra del canalat del molí fins al quexer de la part del mont, de quexer a quexer, an de fer un açut de vint-y-cinch pams de ample. Y de aquella matexa manera e amplària entre vint pams dins lo quexer, a la part del mont, excepto que a la part del molí no·s prenga més del un canalat del molí y si porrà escusar-se de pendre-lo a millor parer.

[II] Ítem, que dits vint-y-cinch pams sien obligats a muntar de altària en igual del açut que huy està fet tan fondo com se puga comportar a elegir y moure lo açut.

[III] Ítem, que lo dit açut sien obligats a prinsipar-lo d'esta forma. Que a la part damunt lo aygua aja de ser tot despesses, des de el cantó del molí fins a la part del mont en tota la altària que lo [...] a distància.

[IV] Ítem, que a espales de les dites filades sien obligats de respalar de rípio bo y gran, que aya en ell moltes pedres carretals ab bon morter y ben pujades dites pedres a cop de martell.

[V] Ítem, que dit açut comensarà al llesir-se de vint-y-cinch pams de gros y de acabar-se en tota la altària que a de tenir en vint pams de gros. E açò sia des del cantó del molí fins al queixer de la part del mont.

[VI] Ítem, axí mateix des del cantó del molí de la part damunt dels canalats fins a vint pams en el queixer en terra ferma aya de posar la paret de dotze pams de fons en altària dels llosats de la boqueria de la cèquia. E de allí en amunt, an de fer tres canalats ab tres boqueres.

[VII] Ítem, que los tres canalats sien de sis pams de alt adosar a la bolta. Y que damunt de la bolta torne a muntar la paret a que es fiquen cuberts los canalats ab lloses y la [il·legible] paret de altària del queixer de [il·legible] riu. Y que esta part sia en conte de la paret que La Daya y Almoradí són obligats a fer-li a Francesc Gallicant.

[VIII] Ítem, que sien obligats a fer la cara del açut que aja de fer molt ven branyda y de bones pessés y ben rajades y estanyades.

[XI] Ítem, que lo dit açut des de el cantó del molí fins al queixer de la part de mont ha de ser de altària un poch més alt que la paret del restallador nou que stà a la part del mont.

[X] Ítem, se obliguen a fer dit açut e obra de así al dia e festa del gloriós sant Miquel del més de setembre primer vinent del present any mil cinch-cents sentanta y tres.

[XI] Ítem, que la dita obra sien obligats a pagar-lo y d'esta forma en quatre terces eguals. La primera terça lo primer dia del mes de mars primer vinent. Y la segona terça lo primer dia del mes de juny primer vinent. Y la tercera terça lo primer dia del mes de agost. Y la quarta terça acabada que sia dita obra e rebut dit açut y si a ús serà que en lo dit termini no [il·legible] acabats del temps. Ço és, de crescudes y no·ls dexàs fer faena, en tal cas no sien obligats a pagar per aquell termini. Emperò, fent-los lo temps [il·legible] y no vençut cregudes si dins dit termini no fan dita obra los puxen convenir ha premiar a fer dita obra ha despesses de aquells e de ses fermances puxen fer aquell e acabar-lo.

[XII] Ítem, que sien obligats aquells y ses fermances que donaran asegurar com ab lo present lo aseguraren, dita çut de tots perills per temps y terme de dos anys contadors del dia que serà acabat dit açut [il·legible], allí en avant. Y si per cas llevàs lo riu dins los dits dos anys del asegurament, sien obligats tornar-lo a fer a ses pròpies despesses [il·legible].

[XIII] Ítem, que sien obligats a portar tots els pertrets de dita obra a ses pròpies despeses [il·legible]. E que los senyors del açut no sien obligats a donar los [il·legible], solament les quantitats que serà consertat.

[XIV] Ítem, [il·legible] sien obligats, com ab lo present se obliguen, a [il·legible] lo porter que huy està en dit açut de continent a ses despeses. E sostenir aquell de así a per tot lo mes de maig primer vinent del present any mil cinch-cents setanta y tres.

[XV] Ítem, que tota la pedra que stà al present en lo açut, que·s puxen aprofitar-se d'ella, la donen graciosament sens pagar de aquella cosa alguna. E axí mateix los donen tota la pedra que stà al morro del riu y en la pedrera, portant-la a ses pròpies despeses dels dits mestres. E axí mateix sien obligats los dits hereters y entersants del dit açut haver-los llicència dels magnífichs jurats de la ciutat per a tallar dos-centes o tres-centes estaques de pi, on se vol que les troben.

[XVI] Ítem, que los dits mestres sien obligats a llevar l'aygua per a fer dita obra en [il·legible] los dits Ferrando Velís y Joan Roís, pedrapiquers, *gratis etc, simul et in solidum cum presenti, etc*, se obliguen als dits Luis Carbonell e Antoni Tono presents etcs, de fer dita obra e açut conforme los presents capítols e pactes e condicions damunt dits per preu de dos mil y cinch-centes lliures de moneda reals de València [il·legible] *omnibus etc*. Obliguen *simul et in solidum* ses persones e béns etc, renunciem als benefisis de la departida actió etc, a major cautella e seguretat de totes les preferides coses donen per fermanses y principals obligats. Çò és, lo dit Ferrando Velís dona per fermansa e principal obligat al magnífich Joan Ferrandes de Tuesta, de la dita ciutat de Oriola y habitador, qui a pres fermaça. E lo dit Joan Roís dona per fermaça e principal obligat per la sua part al honorable Berthomeu Menarsies [il·legible] de la dita ciutat que a prés fermaça, los quals dits magnífichs los quals dits foren Joan Ferrandes y Bertomeu Menargues *gratis etc*, respectivament se obligaren etc, si [il·legible] *large etc, actum* [il·legible] *ut supra*.

B10.

Interrogatori sobre els materials emprats en la construcció de l'assut d'Alfaytamí

Data: 1595-12-10, -

Trasllat. 2 fulls. Paper. Foli. Estat regular, amb atac d'insectes.

Signatura: ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.46vº-48vº

Inèdit.

A deu de desembre any mil cinch-cents noranta y cinch, yo miser [il·legible] ensemps ab mestre Luis Parlla y mestre Cosme Macià, obrers de vila, per a Almoradí, on acompanyat de Giner Xàtiva, obrer de vila de Almoradí y altres persones de dita universitat anaren a la çut de Alfaytamí a fer visura del lloch on se podria y de mà fer dit açut y de lo necessari per a lo dit efecte, essent en lo qual dit açut y molí de Alfaytamí, foren interrogats dits mestres y experts per los interrogatoris següents:

Primerament, foren interrogats dits experts diguen, segons cascun per sa art y perícia, on seria bé y més útil fer-se dit açut y de quina traça y modo que bé éstigués.

E dixeren que lo açut que se entén a fer se deu construhir on de present està lo açut vell en esta manera, fent-li la casa al aygua de pedra picada y en mig del cos del açut de pedra rípio menuda ab morter ab pisa y dalt al remat y cura del açut, enllosat ab mascle y femella. Comensant lo açut de lo més fondo del riu al llivell de baix, y més si es podrà. Y per a que vaja a utilitat y seguritat convé ans e primerament comensar-se a fer a la part del mont un valent malecó molt a dins de com prinsipi lo açut ab sos alerons y per mòdols e més forts y estrep del dit açut y és més alt val llivell dels bancals quexers del riu del qual a de eixir lo trestallador ab ses branques y ben llosat per on sa de buydar el aygua del riu per a poder-se obrar lo demás del açut.

Interrogats digueren, en Déu y en ses consciències, si serà partit y millor dar a fer al stall dita çut per conte dels hereters a jornal.

E digueren e foren de parer que per fer obra de aygua no convé dar-se a estall, sí a jornal, per lo perill [que] corre de no fer-se qual convé per a [breunar?] lo mestre que la pendrà a estall y après danyar-se, rompre o faltar lo açut per no anar fet qual convé. Y açò dihuen en Déu y en ses consciències y al que al causen saber segons son art y pericia.

Interrogats diguen quins pertrets són menester aparellar per a fer dit açut.

E dixerem ser necessari proveher de present tres-cents y cinquanta cafisos de cals.

Ítem, sis-cents carretades de arena.

Ítem, tres mil carretades pedra rípio.

Ítem, sis-cents carretades pedra blanca carretal per a tres-cents pams de llarch y quinze de alt y per a dasó se haurien de traure mil peces carretals bones.

Ítem, mil estaques per a el sól del riu.

Ítem, una càrrega de corda tremella.

Ítem, sis dotzenes llasos.

Ítem, cinch-cents cabasos per a morter.

Ítem, tres-cents cabasos per a terra.

Ítem, quatre dotzenes [...].

Ítem, sis portadores.

Ítem, dotze calderes

Ítem, quatre panetes de tres bastons per a huyt hòmens

Ítem, dotze panetes per a dos homes

Ítem, una dotzena de llegons mijans per a mesclar.

Ítem, una dotzena de pales ferro per a mesclar y umplir.

Ítem, quatre martells de ferro.

Ítem, dos almadenes y sis cunyes.

Ítem, un perpal de trenta lliures y un altre pich de dotze lliures de pes.

Ítem, bigues y atocha per a fer la rafa.

Ítem, quatre mases ab ses argolles de ferro per a ficar estaques.

Ítem, quatre pisons ab ses argolles redons.

Ítem, mija dotzena talons de vint pams.

Ítem, de malers.

Ítem, tres parells de ganxos per a tirar la terra y aygua y dar morter.

Ítem, adobar camins y ponts y altres coses que segons la obra es descobrirà seran menester y açò dihuen per ara y afermaren.

B11.

Capítols de l'arrendament de l'abastiment de pedra blanca per a l'assut d'Alfaytamí

Data: 1596-12-27, Oriola.

Trasllat. 2 fulls. Paper. Foli. Bon estat, amb alguns atacs d'insectes.

Signatura: ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.48vº-49vº.

Inèdit.

Capítols ab los quals se a de arrancar y arrematar la pedra carretal pilada per a el açut de Alfaytamí.

Primo, se an de arrancar dos-centes pessas pedra franca cascuna pedra de dos pams y mig de alt y tres y mig de ample més y no menys y cinch de llarch y que estan [...] de ser per sos llits [galgudes?] y juntes.

Ítem, sis-centes carretades de pedra sillar, cascuna pedra de dos pams de alt més y no menys y de ample dos y mig més y no menys, y de llarch tres pams més y no menys, y que tinga son cap llit y juntes com convé.

Ítem, dos-centes carretades de llosses sillars de un pam y mig de gros més no menys, que es tinguen desbastades per lo asiento y cara com convé, y de llarch y ample de tres pams en avant.

Ítem, quatre lloses de nou pams y més de llarch y ample tres pams lo menys, y de ay en amunt lo que podran.

Ítem, que tota la desus dita pedra y lloses haja-se'n de dar desbastada a content y per a tot lo mes de febrer, noranta-y-sis possada a carregador.

Ítem, que dita pedra se aja de arrancar en la pedrera de Almoradí.

Ítem, que no complint de donar dita pedra arrancada en lo modo y dins lo terme prefigit que los dits elets puguen dar dita pedra al preus que atrobaran arrancar y desbastar a càrrech del tal arrendador y fermances de aquell.

Ítem, que la persona que se arrematarà la dita pedra aja de dar fermança al trans y remat y al diner se li anarà donant.

Ítem, que lo qui se arematarà dita pedra haja a pagar al corredor y al qui a fet dits capítols lo dret de present.

A vint-y-set de desembre mil cinch-cents noratanta-y-sis, Miquel Oller, trompeta y corredor públich, transa y arremata dita pedra ab los capítols desusdits a Julià Guillem a rahó carretada de persones en presència de mestre Luís Garcia, Pere Vilafranca y altres moltes persones en la plaça de la font nova del raval de sent Joan de la ciutat de Oriola.

Rebé lo acte de obligació [que] feu Julià Guillem y donà per fermança a mestre Lluís Garcia.

B12.

Capítols de l'arrendament de l'abastiment d'arena per a l'assut d'Alfaytamí

Data: 1596-12-26, Almoradí.

Trasllat. 1 full. Paper. Foli. Bon estat, amb alguns atacs d'insectes.

Signatura: ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.50vº-51rº.

Inèdit.

Capítols ab los quals se a de cavar y portar la arena per a mesclar ab la cals al açut de Alfaytamí.

Primo, se an de cavar y portar sis-centes carretades de arena de damunt del olivar de Matet.

Ítem, que dins dos mesos del trans y remat li aja de portar al lloch de dita obra del açut.

Ítem, que dexant de cumplir-se preu e fer cavar y portar per dits elets a qualsevol persona per qualsevol preu a càrrech del que se li arrematarà.

Ítem, que lo que se la arrematarà haja de donar fermança al [il·legible] y remat y al diner que se librés, traurà y anirà donant.

Ítem, que el que se arrematarà dita arena aja de pasar al corredor y al mestre que a fet dits capítols són de present dret.

A vint-y-sis de desembre mil cinch-cents noranta-y-sis, Joan Sans, altre dels elets, feu arrematar la arena en la plaça de Almoradí a rahó carretada de arrancar y portar al açut dos sous y mig.

B13.

Capítols de l'arrendament de l'abastiment de rípio per a l'assut d'Alfaytamí

1596-12-26, sense lloc.

ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.51rº i vº.

Trasllat. 1 full. Paper. Foli. Bon estat, amb alguns atacs d'insectes.

Inèdit.

Capítols ab los quals se a de arrancar pedra de manposteria e rípio per a la obra y fàbrica del açut de Alfaytamí.

Primo, que de la partida dels Barranquets y boca de la escotera de Galliçant se aya de arrancar tres mil carretades de pedra rípio carretada de cinquanta arroves possada a carregador.

Ítem, que la dita pedra la agen de arrancar y portar dins termini de tres mesos al lloch de la obra.

Ítem, que no cumplint lo arrendador de donar arrancada y portada a l'obra del açut dites tres mil carretades de pedra rípio dins lo terme prefigit los dits elets puxen fer arrancar y portar a tota despessa del dit arrendador que no haurà cumplit.

Ítem, que los dits arrendadors sien tenguts donar seguretad al diner que se'ls donarà y al trans y remat.

Ítem, que el que se arrematarà dita pedra haya a pagar al corredor y al mestre que ha fet dits capítols son degut dit.

Anton Serra y Pedro Garcia Margotedo y altres se ogligaran a portar al açut dita pedra rípio ab obligació rebuda per [espai vuit].

B14.

Capítols de l'arrendament de l'abastiment de calç per a l'assut d'Alfaytamí

1596-12-31, Oriola.

Trasllat. 2 fulls. Paper. Foli. Bon estat, amb alguns atacs d'insectes.

Signatura: ARV. Reial Audiència, processos part 1º, let. S, nº 1.748, ff.49vº-50vº.

Inèdit.

Capítols ab los quals se an de fer quatre-cents cafisos de calcs en la [il·legible] y cordellera y altres llocs més prop de lo [il·legible] de Alfaytamí on podràn entrar carros.

Primo, se an de fer quatre-cents cafisos calcs bona y rebedora en les dites partides possades a carregador.

Ítem, que no podent-se fer tots los quatre-cents cafisos en les parts desusdites puxa fer los altres dos-cents la canyada de Andreu Martínes en la [il·legible] on se [il·legible] lo home.

Ítem, que la dita calcs lo agen de dar dins termini de tres mesos. Y que no donant-la dins dit termini ni la que en fer los dits elets al preu que atriburan y a càrrech de la que se li arrematarà.

Ítem, que la pedra que-s traurà al amerar la cal tinga obligació lo arrendador de donar altra tanta cal possada en lo lloch de la obra a son càrrech.

Ítem, que lo dit arrendador ha de donar seguretat al trans y remat y al diner que se librés traure.

Ítem, que lo que se arrematarà dita calcs aja a pasar al corredor y al mestre que a fet dits capítols son degut dit y posar la obligació.

Dumenge a trenta-y-hu de desembre mil cinch-cents noranta-y-sis, Miquel Oller, trompeta y corredor públich arremata dita calcs ab los desusdits capítols a Cristófol Montezinos, calciner, a rahó cafís de huyt reals en la plaça de la font nova del raval de Sent Joan de la ciutat de Oriola.

B15.

Contracte per a la construcció d'un assut i la reparació d'una mina al riu Cabriel, al seu pas per Cofrentes, signat per Pasqual Francesc de Borja, X duc de Gandia, i Miguel de Montoya, obrer de vila

1684-06-15, Gandia

AHNOB, OSUNA, C.627, D.8, f.6rº i vº.

Còpia simple. 1 full. Paper. Foli. Bon estat.

Inèdit

Capítulos de las obras que se han de hazer en el río Cabriel, en el término de Cofrentes, en la huerta de Basta, donde hay una presa vieja.

Capítulo 1º. Se han de hazer tres pontones, que cada pontón ha de tener diez y ocho palmos de largo con su cuchilla contra la corriente de agua, y ha de tener de gordo cada pontón ocho palmos y se han de hazer dos frontones el uno a la una parte del río y el otro a la otra parte. Y los tres pontones ha de llevar cada uno cinco esquinas, las 3 esquinas han de llevar su falsa regla, y dichas esquinas se han de hazer de cantería basta, y las caras de dichos pontones se han de hacer de manpostería y del cuerpo de dichos pontones ha de ser formigón y ha de tener cada pontón de alto diez y seys palmos poco más o menos.

Capítulo 2º. En el agua que viene del molino de Jalance a regar la huerta de Cofrentes que viene minada y se ha undido un pedazo de mina se ha de bolver a ruinar por bajo de las paredes que están en lo alto del monte porque sea más permanente a regar dicha huerta. Y ha de tener dicha mina quatro palmos de ancho y siete de alto poco más o menos.

Capítulo 3º. La persona o personas que emprendieren dicha obra tengan obligación de dalla acabada para 20 de octubre 84 para que se puedan sembrar las huertas de dicho lugar.

Capítulo 4º. Tenga obligación de hazer las canales y por ellas en sus lugares y dar el agua corriente y moliente.

Capítulo 5º. El que emprendiere dicha obra tenga obligación de hazella según uso y costumbre de buen oficial y la ha dar segura por tiempo de seys años, assí los pontones, como la mina y por todo este tiempo la ha de dar corriente y moliente.

Capítulo 6º. El que consertare dicha obra tenga obligación de poner todos los materiales que sean menester para dicha obra y que la cal sea de buena calidad y la mezcla que no esté cargada de arena.

Capítulo 7º. Y su exelencia tenga obligación de pagar en tres pagas de [la] cantidad que estará trazada dicha obra. Es de 200 libras al principio de la obra y lo restante la mitad al medio de la obra, y la otra mitad al fin de la obra vista y visurada.

[VIII] Ítem, que el precio de dicha obra sea 380 libras y la forma de pagas referidas, y que de lo contenido en este capítulo se reciva auto en que su exelencia quede obligado a esta cantidad y Miguel de Montoya a dar la obra acabada en toda forma con lo necesario a la permanencia y según de los seys años y a esta seguridad se obliga por su persona y bienes y en el caso necesario y siempre que bien visto fuere dará fianzas hasta en la cantidad de precio de dicha obra.

[IX] Ítem, que su Exelencia ofrece a dicho Montoya a darle 30 libras por que haga en toda forma el horno de la villa de Cofrentes y dicho Montoya queda con la obligación de ver en el término de veynte dias si le será combeniente hazerle y en caso que no lo haga dará quienta a su exelencia en el mismo término.

Gandia, junio 15 de 1684.

De todo esto otorgaron auto su exelencia el duque mi señor y dicho Montoya ante Vizente Montalván, notario, en 15 de junio 84. Testigos don Antonio Zorilla y Pedro Juan Bosc.

B16.

Contracte per a la construcció d'una mina al riu Cabriel, projectada pel consell de Jarafuel

1702-11-07, Gandia

AHNOB, OSUNA, C.627, D.66.

Còpia simple. 2 Fulls. Paper. Foli. Bon estat.

Inèdit.

Capítols ab los quals se lliura la obra que se a de fer en la mina de la vila de Xarafuel, vall de Cofrents.

[I] Primerament, que el mestre o mestres a qui es lliurarà dita obra la haja de assegurar per temps de deu anys. Y cumplits estos, se atja de vissurar per experts nomenadors per sa exelència per a que es regonega si està apta, competent y segura. Y si patís algun defecte se aja de emendar a costes de dits mestres.

[II] Ítem, que si fent y fabricant dita mina se encontrassen peñes o altre inconbenient que impedisca el proseguir y continuar dicta fàbrica, tots los treballs que asta entonces se hauran fet vinguen a costes dels dits mestre o mestres a qui es lliurarà dita obra, sens poder pretendre la més mínima satisfacció.

[III] Ítem, que el preu de dita obra o mina se a de computar a rahó de tanta quantitat per vara de cada una que es treballaran de llargària en dita mina. Y es lliurarà a la persona o persones que per menys oferiran fer cada vara de dita mina.

[IV] Ítem, que el preu de tota la referida obra es pagarà en tres pagues. Çò és, settanta lliures al principi que es posaran a treballar en dita mina, altres setanta lliures, a la mitat de dita obra, y la restant quantitat que faltará, después de acabada y medida dita mina.

[V] Ítem, que el mestre o mestres a qui lliurarà dita obra, juntament ab los manobres, se ajen de posar a treballar en continent de lliurada dita obra. Y continuar ayxí de nit com de dia asta deixar-la concluida.

[VI] Ítem, que dita mina aja de tenir tres pams de amplària y huit de alzada. Y sí per a assegurar dita mina fos necessari fer canals per dins se li donará permís a dits mestre o

mestres per a tallar la fusta que serà menester, assistint persona per Sa Exelència per a dit efecte.

[VII] Ítem, que a dits mestre o mestres se·ls donaran les lliurades y asserades que seran menester, per a pichs, perpals y serraments, segons ayxí o han oferit los justícia y jurats de dita vila de Xarafuel a sa exel·lència.

[VIII] Ítem, que la obra de cal y canto que se haurà de fer en dita mina, ayxí per a archs, com per a boques, se li aja de donar a treballar al mestre que farà dita mina si fos obrer de vila, a jornal o estall segons se concertarà.

[XI] Ítem, que si es deixàs de treballar alguns dies per culpa dels mestre o mestres que tindran dita obra, a costes de estos se puguen passar altres mestres per a que se adelante dita obra.

[X] Ítem, que la boca de dita mina se aja de començar al puesto que se li señalarà la eixida ayxí mateix. Y lo fondo de ella per lo consegüent.

[XI] Ítem, que el mestre o mestres a qui es lliura dita obra o mina ajen de donar bones y suficients fiances a contento de Sa Exelència o de sos administradors.

[XII] Ítem, que el mestre o mestres a qui se li lliurarà dita obra hatjen de pagar tots los gastos del lliurament com són pregons, capítols, actes, correduries y visures.

[XIII] Ítem, que tots los peons que seran menester per a dita obra ajen de assistir al mestre que la tindrà pagant-los a rahó de quatre sous per cascú, que és lo jornal que acostuma pagar Sa Exelència. Y ayxí mateix si hagués menester alguns mestres per a la obra de cal y canto, li hatjen de assistir ab lo jornal de huit sous que és lo que acostuma pagar Sa Exelència, pues per a este efecte se'ls transferix al mestre o mestres que tindran dita obra, al mateix dret que té lo dit Exel·lentísim.

[XIV] Ítem, que tots los present capítols sien executoris per part començant a penyores ab les renunciacions de propi for, variació de juhy y demás clàusules acostumades.

Gandía, siete de noviembre de mil setezientos y dos.

Andrés Berdum de Espinosa.

Anno a nativitate domini millesimo septingentesimo secundo die vero vigesima septima mensis novembris.

Retulit Domingo Conio, ministre de la present vila de Xarafuel, ell haver transat y subastat la obra de la mina del agua de dita vila per espai de huit y mes dies, en dita vila y en les de present vall de Cofrents, y no haver trobat persona alguna que atja donat dita alguna.

Recepit Joseph Guimerà, notarius et scriba.

Bibliografia

Abad Asensio, José Manuel (2008): “Nuevas aportaciones sobre la muralla de Teruel: normas constructivas, nuevos hallazgos arqueológicos y consideraciones sobre el portal de San Miguel”, *Aragón en la Edad Media*, 20, pp.29-43.

Agramunt, José (2004): *Libro de los casos sucedidos en la ciudad de Valencia, tanto antiguos como modernos, en donde se hallarán muchas cosas curiosas y noticias de muchas fundaciones antiguas y noticia de todos los virreyes, obispos y arzobispos desde el primero hasta el día de oy, en Memoria escrita, historia viva. Dos dietarios valencianos del seiscientos*, València: Ajuntament de València.

Agut, Francesc i Sorribes, Josep (1995): *L'assut de Castelló i Almassora*, Castelló de la Plana: sindicats de reg de Castelló i d'Almassora.

Aierdi, Joaquim (1999): *Dietari: notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, Barcelona: Barcino.

Alberola Romà, Armando (1979): “La reconstrucción del pantano de Tibi”, *Revista de estudios alicantinos*, 29, pp.61-91.

Alberola Romà, Armando (1981): “Análisis y evolución histórica del sistema de riego en la huerta alicantina”, *RHM: AUA*, 1, pp.117-140.

Alberola Romà, Armando (1988): “Las disponibilidades hídricas en la huerta alicantina: un problema tradicional” en Antonio Gil Olcina i Alfredo Morales Gil (Dir.) *Las disponibilidades hídricas en la huerta alicantina: un problema tradicional*, pp.403-415.

Alberola Romà, Armando (1993): “Preses històriques del riu Montnegre i els assuts de Mutxamel, Sant Joan i el Campello”, *Quaderns de Migjorn*, 1, pp.9-22.

Alberola Romà, Armando (1994): *El Pantano de Tibi y el sistema de riegos en la huerta de Alicante*, Alacant: Instituto de estudios Juan Gil-Albert.(1º Edició de 1984).

Alberola Romà, Armando (1996): “Tibi, una presa modélica de fines del quinientos. La visión de cronistas, viajeros e ingenieros de los siglos XVII al XIX” en Armando Alberola Romà (Dir.) *Cuatro siglos de técnica hidráulica en tierras alicantinas*, pp.117-140.

Alberola Romà, Armando (2010): *Quan la pluja no sap ploure. Sequeres i riuades al País Valencià en l'Edat Moderna*, València: PUV.

Alberola Romà, Armando (2016): “Clima, desastre y religiosidad en los dietaristas valencianos de los siglos XVI y XVII”, *Obradoiro de historia moderna*, 25, pp.41-66.

Alberola Romà, Armando (2019): “La Pequeña Edad del Hielo en tierras valencianas” en Jorge Olcina i Enrique Moltó (Coord.) *Climas y tiempos del País Valenciano*, Alacant: Universitat d'Alacant.

Alberola Romà, Armando i Mas, Cayetano (2016): “Vulnerabilidad y capacidad de resistencia frente al desastre en la España Mediterránea (siglos XVI-XVIII)” en Armando Alberola y Luis Alberto Arriola (Coord.) *Clima, desastres y convulsiones sociales en España e Hispanoamérica, siglos XVI-XX*. Alacant: Universitat d'Alacant.

Alberola Romà, Armando. (2014a): *Los cambios climáticos. La pequeña edad del hielo en España*, Madrid: Cátedra.

Alberola Romà, Armando. (2014b): “Clima, catástrofe y crisis en la España de la Edad Moderna. Reflexiones y notas para su estudio” en Fernando Vera, Jorge Olcina y María Hernández (Coord.) *Paisaje, cultura territorial y vivencia de la geografía*, Alacant. Universitat d'Alacant.

Alberola Romà, Armando. (2014b): “La cultura de la supervivencia: carencias y excesos hídricos en la Huerta de Alicante (ss. XVI-XVIII)” en Carles Sanchis et al. (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València.

Aldana Fernández, Salvador (1968): *El arquitecto barroco Juan Pérez Castiel*, Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.

Aldana Fernández, Salvador (1982): “La lonja de Valencia”, *Archivo de Arte Valenciano*, 63, pp.3-19.

Aldana Fernández, Salvador (1988): *La Llotja de València*, València: Consorci d'Editors Valencians.

Aldana Fernández, Salvador (1992): *El palacio de la "Generalitat" de Valencia*, València: Consell Valencià de Cultura.

Alfonso Llorens, Joaquim i Suárez, Inmaculada (2000): "Presupuesto para unas obras del Castillo de Xivert en 1596", *BSCC*, 76, pp.91-95.

Almela i Vives, Francisco (1957): *Las riadas del Turia (1321-1949)*, València: Ajuntament de València.

Amat Sempere, Lamberto (1983): *Elda*, Elda: Ajuntament d'Elda i Universitat d'Alacant.

Aparici, Joaquim (1996): *Producció manufacturera i comerç a Vila-real (1360-1529)*, Vila-real: Ajuntament de Vila-real.

Aparici, Joaquim (2006): "Obra en piedra. Maestros vizcaínos en la Plana de Castelló (siglos XV-XVI)", *Millars: espai i història*, 29, pp.133-150.

Aparici, Joaquim (2016): "Naturales de otros reinos en tierras de la Plana de Castelló (fines del siglo XIV a inicios del XVI)" en Paulino Iradiel et al. (eds.) *Identidades urbanas Corona de Aragón-Italia. Redes económicas, estructuras institucionales, funciones políticas (siglos XIV-XV)*, Zaragoza: PUZ, pp.265-178.

Aparici, Joaquim i García Edo, Vicent (2004). "El territorio de Alquerías entre los siglos XIII y XVI" en VV.AA., *Alquerías, el temps d'un poble*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, pp.147-295.

Aparici, Joaquim. (1997a): *Manufacturas rurales y comercio interior valenciano, Segorbe en el siglo XV*, Tesis doctoral, Universitat Jaume I.

Aparici, Joaquim. (1997b): "De cubas y vinos. Los maestros vizcaínos del Alto Palancia en el siglo XV", *BSCC*, 73, pp.177-196.

Aparisi Romero, Frederic i Muñoz Navarro, Daniel (2014): "Conflictividad social en torno a los azudes del Júcar a finales del siglo XVI. Un problema recurrente por la gestión del agua" en Carles Sanchis (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València, pp.203-210.

Arciniega García, Luis (2001): *El monasterio de San Miguel de los Reyes*, València: Biblioteca valenciana.

Arciniega García, Luis (2003): *El palau dels Borja a València*, València: Corts Valencianes.

Arciniega García, Luis (2009a): “Carrera profesional del maestro de obras del rey en el Reino de Valencia en época de los Austrias: la sucesión al cargo que ocupó Francisco Arboreda en 1622”, *Ars Longa*, 18, pp.109-132.

Arciniega García, Luis (2009b): *El saber encaminado. Caminos y viajeros por tierras valencianas de la Edad Media y Moderna*, València: Generalitat Valenciana.

Arciniega García, Luis (2016): “El baluarte y la casa de armas de Valencia en tiempos de Cervantes: proceso constructivo y seña de identidad foral”, *Ars Longa*, 25, pp.115-142.

Ardit, Manuel (1993): *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, Barcelona: Curial (2 vols.).

Ardit, Manuel (2004): *Creixement econòmic i conflicte social: la Foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, Catarroja: Afers.

Ardit, Manuel (2006): “Los regadíos históricos del Magro hasta 1850” en Jorge Herosilla (coord.) *Las riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valenciano*, València: Universitat de València i Generalitat valenciana, pp.112-126.

Argilés Aloja, María Caterina (2000): “El caràcter itinerant dels artesans de la pedra als segles XIV i XV a Lleida, causa de la manca de consolidació gremial?” en Lluís Virós Pujolà (Coord.) *Organització del treball preindustrial: confraries i oficis*, Barcelona: publicacions de l'abadia de Montserrat, pp.55-61.

Arroyas, Magín (1989). *El Consell de Castellón en el siglo XVII: ordenamiento jurídico y estructura institucional*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.

Arroyas, Magín (1994). “Los eclesiásticos y el impuesto de la peita: la opinión del catedrático fray Diego Mas” (1604), *Estudis*, 20, pp.39-56.

Balaguer Dezcallar, María Josefa (2017): *La arquitectura de la fortaleza de Peñíscola. Una lectura a través de su historia material*, Tesis doctoral. Universitat de València.

Balaguer Dezcallar, María Josefa (2019): “La arquitectura de la fortaleza de Peñíscola (Castellón): una lectura del conjunto tras la restauración” en Yolanda Gil, Ester Alba i Enric Guinot (Coord.) *La orden de Montesa y San Jorge de Alfama*, València: PUV, pp.11-128.

Balaguer Dezcallar, María Josefa i Vicén Banzo, Luis (2013): “La muralla renacentista de Peñíscola (Castellón). Caracterización de elementos, materiales y sistemas constructivos” en Santiago Huerta (ed.) *Actas del octavo congreso nacional de Historia de la construcción*, Vol. 1, pp.73-82.

Balaguer Dezcallar, María Josefa i Vicén Banzo, Luis (2014): “El Castillo de Peñíscola: últimas investigaciones sobre la arquitectura conservada”, *Centro de Estudios del Maestrazgo: boletín de divulgación cultural*, 92, pp.26-57.

Balbás, José Antonio (1892): *El libro de la provincia de Castellón*, Castelló de la Plana: Imp. Armengot.

Barceló, Miquel (1988): “La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural” en Miquel Barceló (ed.) *Arqueología medieval. En las afueras del Medievalismo*, Barcelona: Critica, pp.195-274.

Barceló, Miquel (1989): “El diseño de espacios irrigados en al-Ándalus: un enunciado de principios generales” en Lorenzo Cara (Coord.) *El agua en zonas áridas. Arqueología e historia. Hidráulica tradicional de la provincia de Almería*, Almería: Instituto de Estudios Almerienses, pp.2.013-2.047.

Barlés Báguera, Elena (2002): “Historia constructiva de la Cartuja de Ara Christi (El Puig, Valencia) 1585-1835”, *Artigrama*, 17, pp.341-396.

Barriandos, Mariano (1996-1997): “El clima histórico de Catalunya (siglos XIV-XIX). Fuentes, métodos y primeros resultados”, *Revista de Geografía*, 30-31, pp-69-96.

Barriendos, Mariano (2000): “La climatología histórica en España: primeros resultados y perspectivas de investigación”, en Juan Carlos García Codrón (Coord.) *La reconstrucción del clima en época preindustrial*, pp-15-56.

Barriendos, Mariano (2002a): “Los riesgos climáticos a través de la Historia. Avances en el estudio de episodios atmosféricos extraordinarios”, Francisco J. Ayala-Carcedo i Jorge Olcina Cantos (Coords.) *Riesgos naturales*. Barcelona: Ariel Ciencia, pp.549-562.

Barriendos, Mariano (2002b): “El episodio de precipitaciones intensas de noviembre de 1617 (“Lo any del diluvi”) en la costa mediterránea española”, en Francisco J. Ayala-Carcedo i Jorge Olcina Cantos (Coords.) *Riesgos naturales*. Barcelona, Ariel Ciencia, pp.561-562.

Barriendos, Mariano (2007): “Variabilidad climática a escala plurisecular. Reconstrucción a partir de fuentes documentales históricas”, en Arturo Sousa, Barrón García i Vicente Leoncio Jurado (Coords.) *El cambio climático en Andalucía: evolución y consecuencias medioambientales*, Consejería de Medio Ambiente (Junta de Andalucía)-Colegio Oficial de Biólogos de Andalucía, pp.45-54.

Barriendos, Mariano i Llasat, Carmen (2009): “El caso de la anomalía “Maldà” en la cuenca mediterránea occidental (1760-1800). Un ejemplo de fuerte variabilidad climática”, en Armando Alberola i Jorge Olcina (eds.) *Desastre natural, vida cotidiana y religiosidad popular en la España moderna y contemporánea*, Alacant, Publicacions de la Universitat d’Alacant, pp.253-286.

Baixaulli Juan, Isabel Amparo (2001): *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València: PUV.

Belando Carbonell, Remedios (1986): “La reconstrucción del pantano de Elda”, *Estudios Geográficos*, pp.491-499.

Beltrán Manrique, Enrique (1958): *Almazora, el Mijares. Narración histórica*, Castelló de la Plana.

Benavent, Ignacio (2004): *Cosas más notables sucedidas en Valencia, en Memoria escrita, historia viva. Dos dietarios valencianos del seiscientos*, València: Ajuntament de València. Edició a càrrec d’Emilio Callado Estela i Alfonso Esponora Cerdán.

Bendicho, Vicente (1640): *Crónica de la muy ilustre, noble y leal Ciudad de Alicante*, Alacant.

Benito Domenech, Fernando (1983): “Monasterio de San Miguel de los Reyes” en Joaquín Bérchez Gómez (Dir.) *Catálogo de Monumentos y conjuntos de la Comunidad Valenciana*, vols. II, pp.177-181.

Benito Domenech, Fernando i Bérchez Gómez, Joaquín (1983): “Iglesia arciprestal de San Jaime Apóstol” en *Catálogo de Monumentos y Conjuntos de la Comunidad Valenciana*. València.

Berchez Gómez, Joaquín (1982): “Aspectos del barroco arquitectónico en la Iglesia de los Santos Juanes de Valencia”, *Archivo de Arte Valenciano*, 63, pp.48-53.

Bernabé Gil, David (1996): “Política hidráulica en la España de la Austrias” en Armando Alberola (Coord.) *Cuatro siglos de técnica hidráulica en tierras alicantinas*. Alacant: Diputació Provincial d'Alacant i Institut Alacantí de cultura Juan Gil-Albert. pp.67-88.

Bernabé Gil, David (1998-1999): “Insalubridad y bonificación de almarjales en el Bajo Segura antes de las Pías Fundaciones de Belluga”, *RHM: AUA*, 17, pp.45-72.

Bernabé Gil, David (2010): “Regadío y transformación de los espacios jurisdiccionales en el Bajo Segura durante la época foral moderna”, *Investigaciones Geográficas*, 53, pp.63-84.

Bernabé Gil, David (2011): “Técnica hidráulica y regadío en el Bajo Segura: la construcción del azud de Alfaytamí y las remodelaciones en la red de irrigación (1571-1598)”, *RHM: AUA*, 29, pp.11-38.

Bernabé Gil, David (2012a): “La comunidad de regantes del azud de Alfaytamí (Bajo Segura) entre 1583 y 1712: organización, poder y conflicto” en María José Pérez y Alfredo Martín (Coord.) *Campo y campesinos en la España Moderna: culturas políticas en el mundo hispano*, Vol. I. León: Fundación Española de Historia Moderna, pp.631-642.

Bernabé Gil, David (2012b): *Privilegios de insaculación otorgados a municipios del Reino de Valencia en época foral*, Alacant: Diputació Provincial d'Alacant i Institut Alacantí de cultura Juan Gil-Albert.

Bernabé Gil, David (2013): *Almoradí en la Edad Moderna (ss. XVI-XVIII)*, Almoradí: Ayuntamiento de Almoradí.

Bernabé Mestre, José María (1989): “Obras hidráulicas tradicionales en el regadío de Petrer (Vall del Vinalopó)” en VV.AA. *Los paisajes del agua*, Alacant: Universitat d'Alacant, pp.187-189.

Bertomeu, Xavier (1984): *Historia y estética de los puentes del antiguo cauce del río Turia de València*, Tesi Doctoral, Universitat Politècnica de València.

Bisbal, Vicente (2011): *Los Borja y la baronía de Llombai*, València: Institució Alfons el Magnànim.

Blázquez, Carlos i Pallaruelo, Severiano (1999): *Maestros del agua*, Zaragoza: Gobierno de Aragón. 2 vols.

Bosch López, Rafael (2012): “Particions antigues i modernes així de temps de moros com de après...”, *Estudis d'Història Agrària*, 24, pp.151-164.

Branchart, Vicente (1785): *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el Reyno de Valencia y de la jurisdicción del Intendente como subrogado en lugar del Antiguo Bayle General*. Valencia: Impremta de Josep i Tomás de Ortega.

Burriel, Eugenio Luis (1971): *La Huerta de Valencia. Zona Sur. Estudio de geografía agraria*, València: Alfons el Magnànim.

Butzer, Karl W., Butzer, Elisabeth K i Mateu, Joan F., (1986): “Medieval Muslim communities of the Sierra of Espadan, Kingdom of Valencia”, *Viator*, 17, pp.339-413.

Butzer, Karl W., Mateu, Joan F. i Butzer, Elisabeth K. (1989): “Orígenes de la distribución intercomunitaria del agua en la Sierra de Espadán (País Valenciano)” en VV.AA. *Los paisajes del agua*, Alacant: Universitat d'Alacant, pp.223-228.

Butzer, Karl W., Mateu, Joan F., Butzer, Elisabeth K. i Kraus P. (1986): “Irrigation agro systems in Eastern Spain: Roman or Islamic Origins?”, *Annals, Association of American Geographers*, 75, pp.479-509.

Butzer, Karl W., Miralles, Ismael i Mateu, Joan F. (1983): “Las crecidas medievales del río Júcar según el registro geo-arqueológico de Alzira”, *Cuadernos de Geografía*, 32-33, pp.311-330.

Calatayud, Salvador i Furió, Antoni (1992): “El sistema de riegos en Sueca y la construcción de la comunidad de regantes (siglos XIII-XX)” en *Historia y constitución de las comunidades de regantes de los pueblos del Júcar (Valencia)*, Madrid: IRYDA-NAPA, pp.297-339.

Camón Aznar, José (1961): *La escultura y la rejería españolas del siglo XVI*, Madrid: Summa Artis i Espasa Calpe.

Campillo, Jesús (2006): “La transformación del regadío y de las infraestructuras de riego en la Ribera del Xúquer durante la Edad Media y Moderna” en Jorge Hermosilla (coord.) *Las riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valenciano*, València: Universitat de València i Generalitat valenciana, pp.112-126.

Carbonell Buades, Marià (2008): “De Marc Safont a Antoni Carbonell. La pervivència de la arquitectura gòtica en Catalunya”, *Antigrama*, 23, pp.97-148.

Carboneres, Manuel (1873): *Nomenclátor de las puertas, calles y plazas de Valencia*, València: José Pairó.

Carreres Zacarés, Salvador (1928): “Cruces terminales de la ciudad de Valencia”, *Archivo de Arte Valenciano*, 14, pp-65-83.

Carreres Zacarés, Salvador (1958): “El patio de los naranjos de la Lonja de Valencia”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 41, pp.1-24.

Casey, James (1969): “Las consecuencias de la expulsión de los moriscos en la agricultura valenciana” en *III Congreso Nacional de la Historia de la Medicina*, Madrid: Sociedad Española de Historia de la Medicina, Vol. II, pp. 153-158.

Casey, James (1978): “Tierra y sociedad en Castellón de la Plana, 1608-1702”, *Estudis*, 7, pp.13-46.

Casey, James (1981): *El Regne de València al segle XVII*, Barcelona: Curial. (1º edició, 1979).

Castillo, Joaquim (1997): *Els conflictes de l'aigua a la Safor medieval*, Gandia: CEI Alfons el Vell.

Castillo Pintado, Álvaro (1967): *Tráfico marítimo y comercio de importación en Valencia a comienzos del siglo XVII*, Madrid: Universidad de Madrid.

Chiner Gimeno, Jaume J. (1994): “A l’entorn d’un protocol de Rafael Martí de Viciàna”, *Anuari de l’Agrupació Borrianenca de Cultura: revista de recerca humanística i científica*, 5, pp.45-58.

Codina Armengot, Eduardo (1946): *Artistas y artesanos del siglo XVIII en la villa de Castellón. Notas referentes a sus obras*. Castelló de la Plana.

Company Climent, Ximo (1991): *L’art i els artistes al País Valencià modern (1400-1600): comportaments socials*, Barcelona: Curial.

Corbalán de Celis, Juan (2007): “De obras públicas y maestros de obras en la Valencia del siglo XV e inicios del XVI: el entorno de la Iglesia de San Bartolomé”, *BSCC*, 83, pp.105-122.

Corona, Carmen (1981): “Las ordenanzas municipales de la villa de Castellón de la Plana en 1784: pleitos entre agricultores y ganaderos a finales del siglo XVIII”, *Millars: geografia i història*, 7, pp.49-63.

Creus, José i Saz, Miguel Ángel (2005): “Las precipitaciones de la época cálida en el sur de la provincia de Alicante desde 1550 a 1915”, *RHM:AUA*, 23, pp.35-48.

Danvila Collado, M. (1884): *La Germanía de Valencia: discursos leídos ante la Real Academia de la Historia en la recepción pública de Manuel Danvila y Collado el día 9 de noviembre de 1884*, Madrid: Topografía de Manuel Ginés Hernández.

De las Heras Esteban (2003): *La escultura pública en Valencia: estudio y catálogo*. Tesis doctoral. Universitat de València.

Del Campo, Ángel (1989): “Dos investigadores en busca de un autor: el pseudo-juanelo Turriano de José A. García-Diego”, *Revista de Obras Públicas*, 3.278, pp.189-206.

Del Pozo, J. A. (1995). *Prohoms i camperols. Espai Agrari i poder local a Vila-real (1362-1386)*, Vila-real: Ajuntament de Vila-real.

Domingo, Concepción (1977): “La agricultura en Castellón de la Plana en 1468” en *Cuadernos de geografía*, 21, pp.41-58.

Domingo, Concepción (1983a): *La Plana de Castellón: formación de un paisaje agrario mediterráneo*, Madrid: Confederación española de Cajas de ahorro.

Domingo, Concepción (1983b): “Evolución de la estructura de la propiedad en la Plana de Castellón (s. XVI-XX)”, en *Estudios geográficos*, Vol. 44, 172-173, pp.371-394.

Domingo, Concepción (2005): “La construcció de les hortes de la Plana” en *BSCC*, 81, pp.45-59.

Doñate, José María (1966): “Riegos romanos del Mijares”, *Archivo de Prehistoria Levantina*, 11, pp.203-214.

Doñate, José María (1973): “La torre del Rey”, *Datos para la historia de Villarreal*, vol. III, pp.9-79.

Doñate, José María (1979): “Vocabulari d’arcaïsmes de l’Arxiu de Vila-real (Castelló)”, *Anuario de Filología*, 3, pp.403-489.

Doñate, José María (1982): “Retrato arqueológico de una iglesia desaparecida. La parroquial de San Jaime de Villarreal”, en *Datos para la historia de Villarreal*, vol. V, pp.7-42.

Doñate, José María (1984): “De pous i pouers”, *Cadafal*. Vila-real.

Doñate, José María (1990): “Molinería y molinos en la Plana de Castellón” en *BSCC*, 66, pp.99-123.

Doñate, José María i Camarena, José (1986): *Catálogo del Archivo Histórico Municipal de Vila-real*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.

Escolano, Gaspar (1611): *Década primera de la historia de la insigne y coronada Ciudad de Valencia*. València.

Esquilache Martí, Ferran i Guinot, Enric (2014): “La gestió tècnica de la irrigació en les hortes històriques valencianes: el sequier, dels orígens a la desaparició (segles XIII-XVII)”, *Millars: espai i història*, 37, pp.59-99.

Esquilache Martí, Ferran (2016): *Els espais agraris i l'estructura social d'una gran horta fluvial andalusina. La construcció i evolució de l'Horta de València entre els segles VIII i XIII*, Tesi doctoral, Universitat de València.

Esquilache Martí, Ferran (2014): “Els orígens medievals de la sèquia d'Alèdua. Andalusins, moriscos i feudals a la foia de Llombai”, en Josep Nogués *Centenari de la Comunitat de regants. Sèquia d'Alèdua d'Alginet*, Alginet, pp.143-164.

Esquilache Martí, Ferran (2018): *Els constructors de l'Horta de València. Origen, evolució i estructura social d'una gran horta andalusina entre els segles VIII i XIII*, València: PUV.

Expósito Navarro, Luis M. (2005): *Los silos de Burjassot: el granero de Valencia*. Burjassot: Ajuntament de Burjassot.

Frago Gracia, Juan Antonio y García Diego, José Antonio (1988): *Un autor aragonés para los veintiún libros de los ingenios y de las máquinas*, Zaragoza: Diputación General de Aragón.

Falomir Faus, Miguel (1996): *Arte en Valencia, 1472-1520*, València: Consell Valencià de Cultura.

Faus, Alfredo (1992): “Expertos, agrimensores e hidrómatas de la Acequia Real del Xúquer (siglo XVIII)”, *Cuadernos de Geografía*, 52, pp.201-227.

Faus, Alfredo (1994): “El proceso de institucionalización de la agrimensura en la Valencia del siglo XVIII”, *Cuadernos de Geografía*, 56, pp.233-262.

Faus, Alfredo (1995): *Mapistes. Cartografia i agrimensura a la València del segle XVIII*, València, IVEI, pp.252-263.

Faus, Alfredo (1996): “Cartografía e hidrometría en el siglo XVIII valenciano. El ejemplo de la Acequia Real del Xúquer”, *Cuadernos de Geografía*, 59, pp.119-140.

Faus, Alfredo (2000): “Trabajos de hidrometría y cartografía en la Ribera del Xúquer y su acequia real (siglos XVI-XVII)” en Antoni Furió i Aureliano Lairón (eds.) *L'espai de l'aigua a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Alzira: Ajuntament d'Alzira i PUV, pp.221-246.

Felip Sempere, Vicent (1987): *La qüestió de les aigües entre la vila de Nules i Borriana*. Nules: Ajuntament de Nules.

Felip Sempere, Vicent (200): *Recull per a una història de Nules*. Nules: Caixa rural de Sant Josep.

Felip Sempere, Vicent i García Edo, Vicente (2003): *Privilegios y concesiones del término general del castillo de Nules en época foral (1251-1709)*. Nules: Ajuntament de Nules.

Felipo Orts, Amparo (1991): *La Universidad de Valencia durante el siglo XVII (1611-1707)*, València: Generalitat Valenciana.

Felipo Orts, Amparo (1993): *La Universidad de Valencia durante el siglo XVI (1499-1611)*, València: PUV.

Felipo Orts, Amparo (2004): *La oligarquía municipal de la Ciudad de Valencia: de las germanías a la insaculación*, València: Diputació de València.

Felipo Orts, Amparo (2008): *Las arcas de la Ciudad: gestión municipal e intervencionismo real en Valencia (1517-1707)*, València: PUV.

Felipo Orts, Amparo (2015): *De nobles, armas y letras. El linaje Cervelló en la Valencia del siglo XVII*, València: Institució Alfons el Magnànim.

Fernández Alba, Antonio (1977): “Aprendizaje y práctica de la arquitectura en España” en Spiro Kostof (Coord.) *El arquitecto: historia de una profesión*, Madrid: Cátedra, pp.297-319.

Fernández Ordóñez, José (Dir.) (1984): *Catálogo de noventa presas y azudes españoles anteriores a 1900*, Madrid: Comisión de Estudios Históricos de Obras Públicas y Urbanismo.

Ferrer, Ramón (1975): “La Plana: su estructura demográfica en el siglo XV”, *Hispania. Cuadernos de historia*, 5, pp.67-91.

Ferrer Pérez, Vicent (1997): “La política forestal en tiempos de Cavanilles”, *Cuadernos de geografía*, 62, pp.637-652.

Ferri, Marc (2015): *Soldados de la Paz: los ingenieros de caminos en la instauración del liberalismo en España (1833-1858)*, València: PUV.

Ferri, Marc (2002): *Terratiments, camperols i soldats: regadiu i conflicte al Camp de Morvedre*, València: PUV.

Ferri, Marc, Pérez Medina, Tomás i Sanchis, Carles (1997): “Polítiques hidràuliques en temps de Cavanilles”, *Cuadernos de Geografía*, 61, pp.31-59.

Furió, Antoni (1982): *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, València: Institució Alfons el Magnànim.

Furió, Antoni (1995): *Història del País Valencià*, València: Institució valenciana d'estudis i investigació.

García Càrcel, Ricardo (1975): *Las Germanías de Valencia*, Barcelona: Edicions 62.

García Edo, Vicent (1986): *Les germanies a Borriana*, Borriana: Ajuntament de Borriana.

García Edo, Vicent (1994): *Derechos históricos de los pueblos de la Plana a las aguas del río Mijares: colección documental de los siglos XIII a XX*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.

García Edo, Vicent (1997): *La sentencia del conde de Ribagorza para el reparto de las aguas del río Mijares*, Castellón de la Plana: Junta de Aguas de la Plana.

García Edo, Vicent (2013): *Los Derechos históricos sobre las aguas del río Millars en las villas de la Plana de Castelló*, Vila-real: Comunitat de Regants de Vila-real.

García de Cortázar, José Ángel (1966): *Vizcaya en el siglo XV: aspectos económicos y sociales*, Bilbao: Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaína.

García Marsilla, Juan Vicente i Izquierdo Aranda, Teresa (2013): *Abastecer la obra gótica. El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval*”, València: Generalitat Valenciana.

García Martínez, Sebastià (1980): *Bandolers, corsaris i moriscos*, València: Eliseu Climent.

García Tapia, Nicolás (1987): “Pedro Juan de Lastanosa y el Pseudo-Juanelo Turriano”, *Llull*, 18-19, pp.51-74.

García Tapia, Nicolás (1990): “En defensa de Lastanosa”, *Revista de obres públiques*, 3.292, pp.27-33.

García Tapia, Nicolás (1993): “Aragón en los veintiún libros de los ingeios”, *Temas de antropología aragonesa*, 4, pp.222-240.

García Torres, Adrián (2015): *Riesgo natural, extremismo climático y desastre en tierras valencianas durante el siglo XVIII*, Tesis doctoral. Universitat d’Alacant.

García Torres, Adrián (2016): “Sequías y riadas durante la Anomalía Maldá en la fachada mediterránea española: una aproximación al territorio del sur alicantino” en Armando Alberola i Luis Alberto Arriola (Coord.) *Clima, desastres y convulsiones sociales en España e Hispanoamérica, siglos XVII-XX*, Alacant, Universitat d’Alacant, pp.157-178.

García-Oliver, Ferran, Aparici, Frederic, Rangel, Noelia i Royo, Vicent (2009): *Hug de Cardona. Col·lecció diplomàtica (1407-1482)*, València: PUV.

Garrabou, Ramón (1985): *Un fals dilema: modernitat o endarreriment de l’agricultura valenciana (1850-1900)*, València: Alfons el Magnànim.

Garrido, Samuel (2004): *Cànem Gentil: l’evolució de les estructures agràries a la Plana de Castelló (1750-1930)*, Castelló de la Plana: Ajuntament de Castelló de la Plana.

Garrido, Samuel (2011). “Las instituciones de riego en la España del este. Una reflexión a la luz de la obra de Elinor Ostrom”, *Historia Agraria*, 53, pp.13-42.

Garrido, Samuel (2012a): “Ampliación del regadío, regulación institucional y sostenibilidad en las huertas tradicionales de la España mediterránea”, *Investigaciones de Historia Económica-Economic History Research*, Vol. 8, 2, pp.94-103.

Garrido, Samuel (2012b): “Aprendiendo a regar imperios. Ingenieros, España y la India Británica”, *Historia Social*, 73, pp.41-58.

Gascó Sidro, Antoni (2009): “El bordell a la vila”, en VV.AA. *Castilgone... a la riba de la mar*, Castelló de la Plana: Associació cultural colla rebombori, pp.71-74.

Gil Olcina, Antonio (1972): “Embalses españoles de los siglos XVIII y XIX para riego”, *Estudios Geográficos*, Vol. 33, 129, pp.557-596.

Gil Olcina, Antonio (1992): “Las políticas hidráulicas del reformismo ilustrado” en Antonio Gil Olcina i Alfredo Morales Gil (Coord.) *Hitos históricos de los regadíos españoles*, Madrid: Ministerio de Agricultura, pp.143-182.

Gil Olcina, Antonio (2002): “La polémica decimonónica sobre los pantanos”, *Estudios Geográficos*, Vol. 63, 248-249, pp.675-694.

Gil Olcina, Antonio (2004): “Albores de la planificación hidráulica en España” en VV.AA. *Historia, clima y paisaje*, València: Universitat de València, pp. 111-124

Gil, Vicent (2002): *Ordenances municipals de Vila-real: (segles XIV-XVIII)*, València: PUV.

Gil, Vicent (2007): *L'Arxiu Municipal de Vila-real: set segles d'història*. Vila-real, Ajuntament de Vila-real.

Gil, Vicent (2011): “La confraria i el cofrades de la Sang de Vila-real”, en VV.AA, *Història de la Molt Il·lustre confraria de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist i Mare de Déu de la Soledat de Vila-real*, Vila-real: Ajuntament de Vila-real, pp.215-290.

Gil, Vicent (2008): “L'església arxiprestal de Sant Jaume de Vila-real”, *Espais de Llum: Borriana, Vila-real i Castelló*, València: Generalitat Valenciana, pp.99-123.

Giménez Font, Pablo (2008a): *Las transformaciones del paisaje valenciano en el siglo XVIII: una perspectiva geográfica*, València: Institució Alfons el Magnànim.

Giménez Font, Pablo (2008b): “Colonización territorial, razón ilustrada y particularidades valencianas en la nueva población de Benadresa (Castelló de la Plana)”, *Cuadernos Geográficos*, 46, pp.61-80.

Giménez Font, Pablo (2014): “Tecnología hidráulica y diseño del sistema de regadío de la cuenta del río Amadorio (1600-1960)” en Carles Sanchis (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*. València: Universitat Politècnica de València, pp.377-386.

Giménez Font, Pablo (2017): “Los Antonelli, constructores de murallas levantando pantanos. Sobre posibles trasvases tecnológicos de la ingeniería militar a la hidráulica” en Víctor Echarri (Coord.) *Defensive Architecture of the Mediterranean*, vol. V, p.377-382.

Giménez Font, Pablo (2020): *La muralla i el lluent. El pantà de Relleu i el regadiu històric de la Vila Joiosa*, Alacant: Publicacions Universitat d'Alacant.

Gimeno Michavila, Vicente (1906): *La política agraria y las comunidades de labradores*, Castelló de la Plana: Forcada.

Gimeno Michavila, Vicente (1926): *Del Castellón Viejo*, Castelló de la Plana: Armengot.

Gimeno Michavila, Vicente (1933): *Los antiguos gremios de Castellón*, Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura.

Gimeno Sanfeliu, Maria Jesús (2017-2018): “La colección de mapas, planos y dibujos de Cristóbal Antonelli en el Archivo de la Diputación Provincial de Castellón”, *Estudis Castellonencs*, 2, pp.105-144.

Gimeno Sanfeliu, Maria Jesús (2018): “La fundació de Vilafranesa sobre les traces de Cistòfor Antonelli”, en Amparo Felipo (Coord.) *Nobles, patrimoni i conflictes a la València moderna. Estudis en Homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, València: PUV, pp.17-45.

Gimeno Sanfeliu, Maria Jesús (1998): *Patrimonio, parentesco y poder (Castelló, siglos XVI-XIX)*, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.

Gimeno Sanfeliu, Maria Jesús (1998): *La oligarquía urbana de Castelló en el siglo XVIII*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.

Glick, Thomas F. (1988): *Regadío y sociedad en la Valencia Medieval*, València: Del Cènia al Segura.

Glick, Thomas F. (1992): *Tecnología, ciencia y cultura en la España medieval*, Madrid: Alianza.

Glick, Thomas F. (1996): *Irrigation and hydraulic technology. Medieval Spain and its legacy*, Norfolk: Variorum.

Glick, Thomas F. (2007): *Paisajes de Conquista: cambio cultural y geográfico en la España medieval*, València: PUV.

Gómez Espín, José María (2014): “La construcción y ampliación de los regadíos tradicionales e históricos en la Vega Alta de Segura: una sucesión de azudes y acequias, artilugios hidráulicos escalonados y motores de elevación de aguas” en Carles Sanchis (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València, pp.402-415.

Gómez Navarro, José Luis (1932): *Saltos de Agua y presas de embalse*, Madrid: revista de obras públicas. 2 tomos.

Gómez Urdáñez, Carmen (1988): *Arquitectura civil en Zaragoza en el siglo XVI*, Zaragoza: Ayuntamiento de Zaragoza, 2 vols.

Gómez-Ferrer, Mercedes (1998): *Arquitectura en la Valencia del siglo XVI. El Hospital General y sus artífices*, València: Albatros.

Gómez-Ferrer, Mercedes (2002): *Vocabulario de arquitectura valenciana, siglos XV al XVII*, València: Ajuntament de València.

Gómez-Ferrer, Mercedes (2005): “Patios y escaleras de los palacios valencianos en el siglo XV” en *Historia de la ciudad IV: Memoria Urbana*. València: Colegio Oficial de

Arquitectos de la Comunidad Valenciana y Colegio Territorial de Arquitectos de Valencia, pp.113-141.

Gómez-Ferrer, Mercedes (2011): “La capilla del gremio de armeros de la catedral de Valencia (1492-1505)”, *Ars Longa*, 20, pp.69-82.

Gómez-Ferrer, Mercedes i Corbalán de Celis, Joan (2004): “La casa del obispo de Tortosa Alonso de Aragón. Un palacio valenciano en la encrucijada entre dos siglos (XV-XVI)”, *Ars Longa*, 13, pp.11-31.

Gómez-Ferrer, Mercedes i Corbalán de Celis, Joan (2009): “La capella funerària de Joan de Vich en Valencia (1494-1495). La participació de Joan Corbera, García de Vargas y Pablo Forment”, *Archivo de Arte Valenciano*, 90, pp.43-53.

Gómez-Ferrer, Mercedes i Zaragoza, Arturo (2008): “Lenguajes, fábricas y oficios en la arquitectura del tránsito entre la Edad Media y la Edad Moderna (1450-1550)”, *Arigrama: revista del departamento de Historia del Arte de la Universidad de Zaragoza*, 23, pp.149-184.

González Pérez, Vicente (1977): *El Bajo Vinalopó: geografía agraria*, València: Universitat de València.

González Tornel, Pablo (2010): *José Mínguez. Un arquitecto barroco en la Valencia del siglo XVIII*, Castelló de la Plana: UJI.

Gual Camarena, Miguel (1979): *Estudio histórico-geográfico sobre la Acequia Real del Júcar*, València: Diputació de València.

Guinot, Enric (2007): “El gobierno de las aguas en las huertas medievales mediterráneas: los casos de Valencia y Murcia”, en Gregorio del Ser i Iñaki Martín (Eds.), *Espacios de poder y formas sociales en la Edad Media*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, pp.99-118.

Guinot, Enric i Aparici, Joaquim (1998): “Bellaguarda: un pequeño señorío territorial periurbano en la Valencia bajomedieval”, *Historia Agraria*, 15, pp.185-205.

Guinot, Enric i Selma, Sergi (2003): *Camins d'aigua. El patrimoni hidràulic valencià III: Las acequias de la Plana de Castelló*, València: Generalitat Valenciana. Conselleria d'agricultura, pesca i alimentació.

Guinot, Enric i Selma, Sergi (2012): "La construcción del paisaje en una huerta feudal: la acequia de Vila-real (siglos XIII-XV)", en Josep Torró i Enric Guinot (Eds.), *Hidráulica agraria y sociedad feudal: prácticas, técnicas, espacios*, València: PUV, pp-103-145.

Gutiérrez-Cortina, Cristina (1987): *Renacimiento y arquitectura religiosa en la antigua Diócesis de Cartagena*, Reino de Murcia, gobernación de Orihuela y Sierra del Segura. Murcia: Colegio de Aparejadores y arquitectos técnicos.

Hamilton, Earl J. (1934): *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*, Harvard Economics Studies.

Hermosilla Pla, Javier i Estrella, Teodoro (dir.) (2011): *El patrimonio hidràulic històric en el àmbit territorial de la Confederació hidrogràfica del Júcar*, València: Confederació hidrogràfica del Xúquer i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier i Peña, Martín (2013): "La arquitectura hidràulica de los regadíos históricos valencianos. Claves territoriales y tipológicas en torno a sus elementos, redes y sistemas", *Revista bibliográfica de geografía y ciencias sociales*, Vol. 18.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (1999): *El patrimonio del agua en el Valle de Ayora-Cofrentes*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2003): *Los sistemas de regadío en la Costera. Paisaje y patrimonio*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2004): *La arquitectura del agua en el Riu Magre. Alcalans-marquesat*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2005): *El regadío histórico en la comarca de Requena-Utiel. Geografía y patrimonio*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2006a): *Los riegos de la Safor y la Valldigna*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2006b): *Los paisajes de regadío en el Alto Palancia*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2007a): *El patrimonio hidráulico del Bajo Turia: L'Horta de València*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2007b): *Los regadíos tradicionales del Vinalopó. Alto y Medio*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2008): *Las vegas tradicionales del Alto Turia: sistemas y paisajes de regadío*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2009a): *Los regadíos históricos del Baix Millars-La Plana*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2009b): *Los regadíos históricos del Turia Medio: La serranía y el Camp de Turia*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2011): *Los regadíos tradicionales del Alto Mijares*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2012): *Los riegos tradicionales de la Marina Alta: las cuencas hidrográficas del Gorgos y Girona*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hermosilla Pla, Javier (Dir.) (2015): *Los regadíos tradicionales de la Marina Baixa: la cuenca del Amadorio*, València: Generalitat Valenciana i Universitat de València.

Hernández, Telesforo M. (1983): "Notas sobre técnica y proyectismo en la Albufera y el Júcar en la Edad Moderna", *Estudis*, 10, pp.55-90.

Hernández, Telesforo M. (1987): "Els novators i els mestres d'obra de València (1675-1740)", *Afers*, 5/6, pp.421-465.

Hinojosa Montalvo, José (2012): "Sal, fiscalidad y cultura material en el reino de Valencia a fines de la Edad Media" en Beatriz Arizaga (ed.) *Mundos medievales. Espacios, sociedades y poder*, Santander: Ediciones de la Universidad de Cantabria, pp.1.467-1.478.

Iradiel, Paulino, Igual, David, Navarro, Germán i Aparici, Joaquín (1995): *Oficios artesanales y comercio en Castelló de la Plana (1371-1527)*, Castelló de la Plana: Fundació Dávalos Fletcher.

Izquierdo Aranda, Teresa (2011): *El fuster, definició d'un ofici en la València medieval*, Tesis doctoral, Universitat de València.

La Roca, Neus (1997): “Canteras, minas y cortes observados en los viajes de Cavanilles”, *Cuadernos de Geografía*, 62, pp.425-454.

Llaguno, Eugenio (1829): *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauración*. Madrid: Imprenta real.

López Azorín, María José i Ferrer Orts, Albert (2008): “Unos apuntes sobre los frailes arquitectos Sanmartí, Ortiz y Ruimonte”, *BSCC*, 84, pp.257-264

López Bermúdez, Fernando et alii. (1978-1979): “Inundaciones catastróficas, precipitaciones torrenciales y erosión en la provincia de Murcia”, *Papeles del Departamento de Geografía*, 8, pp.49-91.

López Gómez, Antonio (1969): “Notas sobre embalses levantinos de los siglos XVI y XVII”, *III Congreso Nacional de Historia de la Medicina*, Madrid: Sociedad Española de Historia de la Medicina, Vol. II, pp.85-93.

López Gómez, Antonio (1957): “Evolución agraria de la Plana de Castellón”, *Estudios Geográficos*, pp.209-360.

López Gómez, Antonio (1971): “Embalses de los siglos XVI y XVII en Levante”, *Estudios Geográficos*, 127, pp.617-656.

López Gómez, Antonio (1974): “El origen de los riegos romanos. I Los canales romanos”, *Cuadernos de Geografía*, 15, pp.1-24.

López Gómez, Antonio (1987): *Els embassaments valencians antics*, València: Generalitat Valenciana.

López Gómez, Antonio (1992): “Presas y canales de riego en los siglos XVI y XVII” en Antonio Gil Olcina y Antonio Morales (eds.) *Hitos hidráulicos de los regadíos españoles*, Madrid: Ministerio de Agricultura, pp.91-142.

López Gómez, Antonio (1995): “Las presas españolas del siglo XVI. Antecedentes e innovaciones revolucionarias” en Armando Alberola (eds.) *Cuatro siglos de técnica hidráulica en tierras alicantinas*, Alacant: Institut de cultura Juan Gil-Albert i Diputació d’Alacant, pp.89-116.

Lozano, Luis i Palomar, Vicente (2008): “Resultado de las excavaciones arqueológicas realizadas en la calle de la Torre. Segorbe 2005”, *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, 26, 143-168.

Markham, Clements Robert (1867): *Report on the irrigation of eastern Spain*, London: Secretary of State.

Mariás, Fernando (1993): “Materiales y técnicas: viejos fundamentos para las nuevas categorías arquitectónicas del quinientos”, *Primer congreso de Historia del Arte Valenciano*, València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, pp.263-269.

Mata López, Manuel (1991): *Relación de limosnas para la construcción del monasterio de la Trinidad de Valencia*, Zaragoza: Anubar.

Martí Mestre, Joaquim (1995): “El dietari del ciutadà valencià Miquel Jeroni Llopis (s. XVI). Edició i estudi”, *L’aiguadolç*, 21, pp.19-36.

Martí, Miquel (2018): “El alabastro valenciano y un libro de cantera de piedra del siglo XIV” en Carmen Morte (Coord.) *El alabastro: usos artísticos y procedencia del material*, Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza.

Martínez Carrillo, María de los Llanos (1997): *Los paisajes fluviales y sus Hombres en la baja edad media: el discurrir del Segura*, Murcia: Universidad de Murcia.

Martínez García, Oscar Juan (2014): “La escalera de caracol “de Mallorca” y la torre del Homenaje del castillo de Almansa: ¿una obra desconocida de Pere Compte?”, *Ars Longa*, 23, pp.59-74.

Martínez Vinat, Juan (2018): *Cofradías y oficios. Entre la acción confraternal y la organización corporativa en la valencia medieval (1238-1516)*. Tesis Doctoral, Universitat de València.

Martínez, Luís Pablo i Terol Reig, Vicent (2014): “El libro de los actos, provisiones y reuniones de la acequia de Favara (1362-1521): una aproximación a un registro clave para la historia del regadío en la Huerta medieval de Valencia” en Carles Sanchis (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València.

Mateu Bellés, Joan F. (1983): “La ciència i la tècnica davant les revingudes del Xúquer (1635-1905: notes preliminars)”, *Cuadernos de Geografía*, 32/33, pp.243-264.

Mateu Bellés, Joan F. (1989a): “Assuts i vores fluvials regades al País Valencià medieval” en VV.AA *Los paisajes del agua*, València: Universitat de València, pp.165-186.

Mateu Bellés, Joan F. (2003): “El prat i el pinar de Castelló de la Plana (1885-1900). Canvis territorials d’un tram costaner”, *Cuadernos de Geografía*, 73-74, pp.91-120.

Melchor Monserrat, José Manuel (2015): “Datos históricos sobre la Torre del Mar (Burriana-Castellón)” en Pedro Rodríguez Navarro (Coord.) *Defensive Architecture of the Mediterranean*, Alacant: Servei de Publicacions de la Universitat d’alacant, Vol. I, pp.113-116.

Melchor Monserrat, José Manuel i Pardo Nàcher, Cristian (2017): “Análisis de las fuentes documentales y cartográficas para el estudio de las torres defensivas costeras de la provincia de Castellón (España)” en Ángel Benigno González Avilés (Coord.) *Defensive Architecture of the Mediterranean*, Alacant: Servei de Publicacions de la Universitat d’alacant, Vol. IV, pp.213-220.

Melió, Vicente (1987): “La fábrica de murs i valls. En las postrimerías del siglo XVI: contribución a su estudio”, *Estudis*, 13, pp.275-280.

Melió, Vicente (1988): “Transformaciones político-administrativas de la Junta de murs i valls tras la Nueva Planta”, *Estudis*, 13, pp.211-218.

Melió, Vicente (1990a): *La fábrica de murs i valls. Estudio de una institución municipal en la Valencia del Antiguo Régimen*, València: Universitat de València.

Melió, Vicente (1990b): “La Junta de Murs i Valls: historia de las obras públicas en la Valencia del Antiguo Régimen”, *Estudis*, 16, pp.233-247.

Morales, Juan José (2016): “Sequía e ingeniería. El incremento del aforo del Turia con los caudales de la laguna de Tortajada (Teruel) en 1457 y el maestro Rodrigo Marquina, experto hidráulico”, *Medievalismo*, 26, pp.195-219.

Navarro Brotons, Víctor (2019): *Jerónimo Muñoz: matemáticas, cosmología y humanismo en la época del renacimiento*. València: PUV.

Obiol, Emili (1985). *L'aprofitament de l'aigua a l'horta del Millars*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.

Olucha, Francesc (1987): *Dos siglos de actividad artística en la villa de Castellón: 1500-1700 (noticias documentales)*, Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.

Olucha, Francesc (2004): “Quatre-cents anys de la torre campanar de Castelló. Notícies documentals”, *BSCC*, 80, pp.113-131.

Olucha, Francesc (2006-2007): “Documents per a la història de les manifestacions artístiques a la vila de Castelló de la Plana. Segles XVII i XVIII”, *Estudis Castellonencs*, 11, pp.583-648.

Olucha, Francesc (2007): “Noves dades sobre algunes ermites de la ciutat de Castelló”, *BSCC*, 83, pp.157-206.

Olucha, Francesc (2010): “Dades per a la historia de l'art dels Ports de Morella i el Maestrat. (Segles XIV-XIX)”, *BSCC*, 86, pp.389-434.

Ostrom, Elinor (1990): *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ostrom, Elinor i Ahn, T.K. (2003): “Una perspectiva del capital social desde las ciencias sociales: capital social y acción colectiva” en *Revista mexicana de sociología*, Vol. 65, 1, pp.155-233.

Pardo Molero, Juan Francisco (1998) “De cómo Barbaroja puso en pie de guerra a los valencianos en 1543” en Alberto Díaz (coord.) *El Mediterráneo: hechos de relevancia histórico-militar y sus repercusiones en España: V jornadas nacionales de Historia Militar*, Sevilla: Universidad de Sevilla, pp.477-494.

Pardo Molero, Juan Francisco (2001c) “Imperio y cruzada: la política mediterránea de Carlos V vista desde Valencia” en Francisco Sánchez i Juan Luis Castellano (coord.) *Carlos V europeísmo y universidad*, Granada: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Vol. 3, pp.359-378.

Pardo Molero, Juan Francisco (2002a) “De Puerto de la Ribera a la llave del Reino: defensa y fortificación de Cullera en el renacimiento” en Antoni Furió i Josep Aparici (ed.) *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, València: PUUV.

Pardo Molero, Juan Francisco (2002b): “La furia del capitán Salas: los notables de Villarreal frente a un alojamiento de tropas en 1537” en *BSCC*, 78, pp.561-585.

Pardo Molero, Juan Francisco (2006) “El Reino de Valencia y la defensa de la Monarquía en el siglo XVI” en Enrique García y Davide Maffi (coord.) *Guerra y sociedad en la monarquía hispánica: política, estrategia y cultura en la Europa moderna (1500-1700)*, Madrid, CSIC, Vol. 1, pp.611-650.

Pardo Molero, Juan Francisco (2009) “Las fortificaciones y la defensa de la ciudad” en Jorge Hermosilla (coord.) *La ciudad de Valencia: Historia, geografía y arte de la ciudad de València*, València: Universitat de València, Vol. 1, pp.358-363.

Pardo Molero, Juan Francisco (2000a): *La defensa del Imperio: política militar en la Valencia de Carlos V*, València: Universitat de València.

Pardo Molero, Juan Francisco (2000b): “Proyectos y obras de fortificación en la Valencia de Carlos V” en *Estudis*, 26, pp.137-176.

Pardo Molero, Juan Francisco (2001a): *La defensa del Imperio: Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*, Madrid: Sociedad Estatal para la conmemoración de los centenarios de Felipe II y Carlos V.

Pardo Molero, Juan Francisco (2001b): *La Guerra de Espadán (1526): una cruzada en la Valencia del Renacimiento*, Sogorb: Ajuntament de Sogorb.

Pardo Nàcher, Cristian (2012): “La torre del Millars: el procés de construcció d’una torre de defensa de la costa (1553-1554)” en *BSCC*, 88, pp.99-122.

Pardo Nàcher, Cristian (2014): “La participación directa de los usuarios en la gestión de los regadíos de gobierno municipal y su interdependencia con la oligarquía urbana. La Plana de Castelló (ss. XVI-XVIII)” en Carles Sanchis et al. (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València, pp.543-558.

Pardo Nàcher, Cristian (2016): “La representativitat dels usuaris en les assemblees extraordinàries de regants a les hortes de gestió municipal durant l’Època Moderna: el cas de Vila-real després de la inundació de 1581” en Enric Viciado (ed.) *Recs històrics: pagesia, història i patrimoni: IX Congrés sobre Sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida: Institut d’Estudis Ilerdencs, Fundació Pública de la Diputació de Lleida, pp.535-567.

Pardo Nàcher, Cristian (2017-18): “La transició dels assuts de fusta als de pedra picada i argamassa: el complex cas de Castelló i Almassora”, *Estudis Castellonencs*, 2, pp.147-173.

Pardo Nàcher, Cristian (2017): “Los efectos de la adversidad climática y sanitaria sobre la agricultura y la sociedad castellonense del siglo XVIII”, *RHM: AUA*, 35, pp.410-438.

Pardo Nàcher, Cristian (2018): “L’escriptura d’ordenances de reg al segle XVIII i el protagonisme dels elets: el cas de Castelló de la Plana” en Amparo Felipe Orts (Coord.) *Nobles, patrimonis i conflictes a la València moderna: estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, València: PUV, pp.107-129.

Parra Ballester, María José (1984): *Los pergaminos de la Cancillería Real del archivo municipal de la Ciudad de Alcira*, Alzira: Ajuntament d’Alzira.

Passá, Jaubert de (1844): *Canales de riego de Cataluña y reino de Valencia: leyes y costumbres que los rigen, reglamentos y ordenanzas de sus principales acequias*, València: Benito Monfort.

Pastor Fluixà, Jaume (2005): *La baronia de Calp, Benissa, Teulada i Altea*, Calp: Ajuntament de Calp.

Pellicer Rocher, Vicent (2007): *Historia de l'art a la Safor (segles XIII-XVIII)*, Gandia: Centre d'Estudis Alfons el Vell.

Penalva Martínez, José María (2017): “La obra del arquitecto Agustín Bernardino en las diócesis de Orihuela y Murcia”, *Cuadernos de historia y patrimonio cultural del Bajo Segura*, 6, pp.9-40.

Pereda Hernández, Miguel Juan (1984): “La reedificación de la presa del pantano de Almansa (una década de obres hidràulicas durante el reinado de Felipe II) en *Congreso de Historia de Albacete*, Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses “Don Manuel”, pp.301-328.

Pereda Hernández, Miguel Juan (1986): *La construcción de la presa del pantano de Almansa*, Almansa: Asociación Torre Grande.

Perelló Ferrer, Antonia Maria (1996): *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona: Abadia de Montserrat.

Pérez Medina, Tomàs V. (1995): *La tierra y la comunidad rural de Petrer en el siglo XVII*, Petrer: Universitat d'Alacant.

Pérez Medina, Tomàs V. (1996): *Regadíos históricos del País Valenciano. La Cuenca del Vinalopó en la época moderna*, Tesi Doctoral, Universitat de València.

Pérez Medina, Tomàs V. (1997): “Agua para los regadíos meridionales valencianos: las presas del siglo XVII de Elche, Petrer y Elda”, *RHM: AUA*, 71, pp.11-30.

Pérez Medina, Tomàs V. (1997): “Dinamismo y continuidad en los espacios hidràulicos de las comarcas del Vinalopó (1500-1839)”, en María Carmen Rico Navarro (coord.) *Agua y territorio*, Vol.1, Petrer: Ajuntament de Petrer, pp.35-70.

Pérez Medina, Tomàs V. (2000): “Conflictos por el agua en la Ribera del Xúquer” en Antoni Furió i Aureliano Lairón (eds.) *L'espai de l'aigua a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Alzira: Ajuntament d'Alzira i PUV, pp.205-220.

Pérez Medina, Tomàs V. (2002): “Petits embassaments valencians del segle XVIII”, *Cuadernos de Geografía*, 71, pp.11-30.

Pérez Medina, Tomàs V. (2005): “Conflictes pels recursos hidràulics del riu Vinalopó als segles XIV-XVII”, *Afers*, Vol.20, 51, pp.437-456.

Pérez Medina, Tomàs V. (2006): “La comare i el sequier. Producció, reproducció i gènere als segles XVII i XVIII”, *Revista del Vinalopó*, 9, pp.97-104.

Pérez Medina, Tomàs V. (2014a): “Sustentabilitat clivellada: de la gestió hidrològica a l’obra hidràulica al Vinalopó modern”, *Millars: espai i història*, 37, pp.101-120.

Peris, Tomàs (2014b): “El gobierno local del agua en las huertas del río Vinalopó durante la época moderna” en Carles Sanchis et al. (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València, pp.514-527.

Peris, Tomàs (1992): *Regadío, producción y poder en la Ribera del Xúquer*. València: Confederació Hidrogràfica del Xúquer i Conselleria d’obres públiques, urbanisme i transport.

Peris, Tomàs (1995): *La sèquia reial del Xúquer (1258-1847): síntesi històrica i aportacions documentals*, Alzira: Germania.

Peris, Tomàs (1997): “La conflictividad hidráulica en el País Valenciano entre los siglos XIII y XVIII”, *Áreas: revista internacional de ciencias sociales*, 17, pp.43-60.

Peris, Tomàs (2000): “La construcció de la sèquia reial de Carcaixent en el segle XVI” en Antoni Furió i Aureliano Lairón (eds.) *L’espai de l’aigua a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Alzira: Ajuntament d’Alzira i PUV, pp.189-204.

Peris, Tomàs (2000): “La sèquia d’Escalona: gènesi i organització (1593-1783)” en Antoni Furió i Aureliano Lairón (eds.) *L’espai de l’aigua a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Alzira: Ajuntament d’Alzira i PUV, pp.163-188.

Peris, Tomàs (2004): “Calamitats climàtiques i economia agrària a la Ribera del Xúquer entre els segles XV i XIX”, *Estudis d’Història Agrària*, 17, pp.675-686.

Peris, Tomàs (2005): “Las inundaciones del Xúquer (siglos XV-XIX), un exponente relevante de la cuestión hidráulica en tierras valencianas”, *RHM: AUA*, 23, pp.75-108.

Peris, Tomàs (2006): “La Acequia Real del Xúquer: génesis y evolución histórica” en Jorge Hermosilla (coord.) *Las riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valenciano*. València: Confederació hidrogràfica del Xúquer.

Peris, Tomàs (2014a): “Los conflictos por el agua en territorio valenciano durante los siglos XIII-XIX: perspectiva general y factores agravantes” en Carles Sanchis et al. (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València, pp.559-577.

Peris, Tomàs (2014b): “La articulación de entidades hidráulicas e instituciones políticas en la Huerta de Valencia (ss. XIII-XIX). El limitado intervencionismo de la Corona” en Carles Sanchis et al. (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*. València: Universitat Politècnica de València, pp.578-597.

Peris, Tomàs (2014c): *Els molins d'aigua valencians*, València: Institució Alfons el Magnànim.

Peris, Tomàs (2015a): “Las huertas valencianas: la necesaria actualización de los postulados de Mass, Glick y Ostrom”, *Agricultura, sociedad y desarrollo*, Vol. 12, 3, pp.349-383.

Peris, Tomàs (2015b): “El ejercicio de la autonomía local en las acequias de la Huerta de Valencia: la olvidada imbricación municipal (siglos XIII-XIX)”, *Minus*, 23, pp.131-170.

Peris, Tomàs (2016): “El disseny físic de les sèquies valencianes durant els segles XVI-XVIII”, *Cuadernos de geografía*, 99, pp.79-107.

Peris, Tomàs (2019): *Enciclopèdia del regadiu històric valencià: infraestructures i distribució de l'aigua*. València: Conselleria de política territorial, obres públiques i mobilitat.

Peris, Tomàs i Romero, Joan (2000): “El regadiu de la Ribera del Xúquer, segles XV-XIX” en Antoni Furió i Aureliano Lairón (eds.) *L'espai de l'aigua a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Alzira: Ajuntament d'Alzira i PUV, pp.107-140.

Pi, Joan Francesc i Pons, Vicent (2002): “La construcción de un puente en el camino real de Barcelona (Vila-real, 1486-1509): aportación a la obra del mestre d’obres Pere Compte”, *BSCC*, 78, pp.197-212.

Pingarrón Seco, Fernando (1983): *La iglesia parroquial de San Martín Obispo y de San Antonio Abad en Valencia*, Tesi de Llicenciatura, Universitat de València.

Pingarrón Seco, Fernando (1986): “La llamada Obra Nova del cabildo de la Catedral de Valencia y el contrato del cantero Miguel Porcar en 1566”, *Anales de la Academia de Cultura Valenciana*, 64, pp.207-221.

Piqueras Haba, Juan i Sanchís Deusa, María del Carmen (2001a): “El transporte fluvial de madera en España: geografía histórica”, *Cuadernos de Geografía*, 69-70, pp.127-161.

Piqueras Haba, Juan i Sanchís Deusa, María del Carmen (2001b): “La conducció fluvial de fusta a València (segles XIII-XX)”, *Cuadernos de Geografía*, 69-70, pp.195-214.

Piqueras Haba, Juan i Sanchís Deusa, María del Carmen (2001b): “La fusta de les serres ibèriques (1750-1790): l’impacte de la demanda per a la construcció fluvial a Cartagena”, *Cuadernos de Geografía*, 95-96, pp.67-99.

Pla Alberola, Primitivo (1993): “La jurisdicción Alfonsina como aliciente para la recolonización del territorio”, *RHM: AUA*, 12, PP.79-140.

Piles Ros, Leopoldo (1978): *La población de Valencia a través de los “Llibres de avehinament” 1440-1449*. València: Ajuntament de València.

Pons Fuster, Francisco (1981): *Aspectos económico-sociales del Condado de Oliva (1500-1750)*, València: Ajuntament d’Oliva i Caja de Ahorros de Valencia.

Ponz, Antonio (1772-1784): *Viaje de España, o cartas en que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse, que hay en ella*. Madrid: Joaquín Ibarra.

Pomar, Carlos (1971): *El linaje de Pomar: datos recogidos sobre el linaje Pomar, especialmente de la Casa Montañesa sita en el lugar y villa de Ajo*, Santiago de Chile: Tall.

- Porcar, Pere Joan (2012): *Coses evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari (1585-1629)*, Edició a cura de Josep Lluís Lozano Lerma, València: PUV.
- Puig Sanchis, Isidro (1996): “La rejería del siglo XV en la catedral de Valencia”, *Archivo de arte valenciano*, 77, pp.32-39.
- Puig Puig, Joan (1947): “Canteros en Catí”, *BSCC*, 23, pp.93-104.
- Quas, Luís de (2006): *La Germania de Valencia*, Valladolid: Maxtor.
- Rabassa Baquer, Carles (1999): “L’extensió del regadiu de Castelló durant la Baixa Edat Mitjana”, *BSCC*, 75, pp.617-649.
- Rabassa Baquer, Carles I Sánchez Almela, Elena (2017): *El llibre de Consells de la vila de Castelló (1374-1383)*, València: PUV.
- Redondo Cantera, María José (1997): “Canteros, maestros de obras y académicos: un pleito sobre titulación para el ejercicio de la arquitectura tras la Real Orden de 1787”, *Boletín del seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, 63, pp.539-554.
- Revest Corzo, Luis (1957): *Llibre de ordinacions de la vila de Castelló de la Plana*, Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.
- Rios, Guillem (2010): “El Millars”, *Buris ana: butlletí de l’agrupació borrianenca de cultura*, 212, pp.6-18.
- Rodrigo Estevan, María Luz (1999): *La ciudad de Daroca a fines de la Edad Media. Selección documental (1328-1526)*, Daroca: Centro de Estudios Darocenses.
- Román, Inmaculada (2013): *El regadío de Vila-real durante los siglos XIII-XV: orígenes, administración y conflictos*, Vila-real: Comunitat de Regants de Vila-real.
- Ros, J.L. (1983): “Los silos de Burjasot”, *Catálogo de Monumentos y conjuntos de la Comunidad Valenciana*. València: Generalitat Valenciana.
- Roselló, Vicenç M. (2000): “Jeroni Munyós i la primera triangulació valenciana (per A Oertel?)”, *Cuadernos de Geografía*, 67-68, pp.137-146.

Rosselló, Vicenç M. (2004): “La cartografia també és per a (fer) la guerra (el mapa ortelià del Regne de València. 1584)”, *Cuadernos de Geografía*, 75, pp.43-52.

Rosselló, Vicenç M. i Esteban Chaparría, Julià (2000): *La fachada septentrional de la Ciudad de València*, València: Bancaja.

Royo Martínez, José (1988): *Un señorío valenciano de la Orden del Hospital: la encomienda de Torrent*, Torrent: Institut d'Estudis Comarcals.

Salavert, Vicent L. (1988): *Aproximació a la germania a Vila-real (1520-1521)*, Vila-real: Ajuntament de Vila-real.

San Vicente Pino, Ángel (1993): *Canteros y obras de cantería del bajo renacimiento en Zaragoza*, Zaragoza: Real Sociedad Económica Aragonesa de Amigos del País.

Sánchez Adell, José (1950): “Catálogo de pergaminos del Archivo Municipal de Castellón”, *BSCC*, 26, pp.58-62.

Sánchez Adell, José (1951): “Catálogo de pergaminos del Archivo Municipal de Castellón (continuación)”, *BSCC*, 27, pp.1-26.

Sánchez Adell, José (1973): “Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398”, *Cuadernos de Geografía*, 12, pp.31-59.

Sánchez Adell, José (1978): “La inmigración en Castellón de la Plana durante los siglos XV, XVI y XVII”, *Cuadernos de Geografía*, 19, pp.67-100.

Sánchez Adell, José (1978): “Onomástica y movilidad de población en la villa de Castellón de la Plana (siglos XIV-XVIII)”, *Saitabi*, 7, pp.33-68.

Sánchez Adell, José, Olucha Montins, Ferran i Sánchez Almela, Elena (1993): *Elenco de fechas para la historia urbana de Castellón de la Plana*, Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura.

Sánchez Almela, Elena (1990): *Diplomática municipal castellonense, siglos XIV y XV*, València: Universitat de València.

Sánchez Almela, Elena (1984): *Guía del Archivo Histórico Municipal de Castellón*, Castelló de la Plana: Ajuntament de Castelló de la Plana.

Sánchez Gozalbo, Angel (1946): “El monasterio de clarisas de la Purísima Concepción”, *BSCC*, 22.

Sánchez Gozalbo, Angel (1945): “La iglesia de Nuestra Señora del Lledó y los jurados”, *BSCC*, 41.

Sánchez Lomba, Franciso Manuel i Navareño Mateos, Antonio (1989): “Vizcaínos, trasmeranos y otros artistas norteños en la Extremadura del siglo XVI”, *Norba: revista de arte*, 9, pp.7-14.

Sanchis Ibor, Carles (2001): *Regadiu i canvi ambiental a l'Albufera de València*, València: PUV.

Saura, Javier (2014). “El paisaje agrario de Castellón de la Plana a finales del siglo XV”. en Carles Sanchis et al. (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*. València: Universitat Politècnica de València, pp.187-202.

Serra Desfilis, Amadeo (2014a): “A través de la frontera: los maestros de Castilla y la arquitectura tardogótica en Valencia” en Juan Carlos Navarro Fajardo (Coord.) *Bóvedas valencianas: arquitecturas ideales, reales y virtuales en época medieval y moderna*, València: UPV, pp.10-33.

Serra Desfilis, Amadeo (2014b): “El otoño de los patriarcas: maestros de Castilla en la arquitectura tardogótica valenciana (circa 1370-1520)” en Begoña Alonso i Ferrando Villaseñor (Coord.) *Arquitectura tardogótica en la Corona de Castilla: trayectorias e intercambios*, Universidad de Cantabria i Universidad de Sevilla, pp.159-178.

Serralvo Montalvo, A. (1995): *La población de Aragón según el fogaje de 1495*, Zaragoza: I.F.C.

Solà Soler, Josep Maria (1947): “Don Pedro Franquesa, conde de Villalonga y privado de Felipe III”, *Revista Vida*, 15, pp.2-4.

Soria, Jeroni (1960): *Dietari de Jeroni Soria*, València: Acció bibliogràfica valenciana.

Sorribes Carcelles (1980): “Orgue de Cinctorres”, en *Orgues del País Valencià*, vol. XII, València: ACAO.

Taberner, Patricia (2010): *Bautista Pérez Castiel, arquitecto del seiscientos valenciano: renovación del altar de la catedral de Valencia 1674-2007. La evolución del Altar Mayor de la catedral de Valencia: del siglo XVII al siglo XXI*. Universitat Politècnica de València. Departament de conservació i restauració de béns culturals.

Teixidor, Joseph (1895): *Antigüedades de Valencia. Observaciones críticas donde con instrumentos auténticos se destruye lo fabuloso, dejando en su debida estabilidad lo bien fundado...*, València: Impremta de Francisco Vives Mora.

Terrado Pablo, Francisco Javier (1991): *La lengua de Teruel a fines de la edad media*, Teruel: Instituto de Estudios Turolenses.

Tormo Monzó, Elías (1923): *Levante (provincias valencianas y murcianas)*, Madrid: Calpe.

Torras Ribé, Josep (1997): “La visita contra Pedro Franquesa (1607-1614): un proceso político en la monarquía hispánica de los Austrias”, *Pedralbes*, 17, pp.153-189.

Torres Caballero, Armando (2018): “Els Mendoza, una nissaga de l’alta noblesa en una població de la Ribera en el segle XVI” en Carmel Ferragud (Ed.) *Aproximació històrica a la Ribera del Xúquer*, València: PUV, pp.77-96.

Torres Faus, Francesc (2000): “La construcció de la sèquia reial de Carcaixent al segle XVII” en Antoni Furió i Aureliano Lairón (Eds.) *L’espai de l’aigua. Xarxes i sistemes d’irrigació a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Alzira: Ajuntament d’Alzira i PUV, pp.189-204.

Torró, Josep (2013): “Canteros y niveladores. El problema de la transmisión de las técnicas hidráulicas andalusíes a las sociedades conquistadoras”, *Miscelánea medieval murciana*, 37, pp.209-232.

Tramolles Blasco, Luis (1919): “La capilla de los jurados de Valencia”, *Archivo de Arte Valenciano*, 5, pp.73-100.

Traver García, Benito (1909): *Historia de Villarreal*, Vila-real: Botella.

Traver García, Benito (1935): *Efemérides de Villarreal*, Vila-real: Botella.

Traver Tomàs, Vicente (1946): *Antigüedades de Castellón de la Plana*, Castelló de la Plana.

Valldecabres, Rafael (2002): *El cens de 1510. Relació de focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, València: PUV.

Vázquez Maure, Francisco (1982): “Cartografía de la Península: siglos XVI al XVIII”, *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, 118, pp.215-236.

Vercher, Salvador (2000): “Sèquies i escorredors a la Ribera Baixa del Xúquer: la Vila i Honor de Corbera (segles XV-XVIII)” en Antoni Furió i Aureliano Lairón (Eds.) *L’espai de l’aigua a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, Alzira: Ajuntament d’Alzira i PUV, pp.141-161.

Vercher, Salvador (2014): “El naixement de la sèquia Major de Corbera a començaments del segle XVI” en Carles Sanchis et al. (ed.) *Irrigation, Society and Landscape. Tribute to Tom F. Glick*, València: Universitat Politècnica de València, pp.172-186.

Vich, Álvaro y Diego de (1921): *Dietario valenciano (1619-1632)*, Edición de Francisco Almarche. València: Acció Bibliogràfica valenciana.

Viciana, Martí de (1564a): *Crónica de la ínclita y coronada Ciudad de Valencia*, València: Joan Navarro. Edició de Joan Iborra (2002-2005), 3 vols. València: PUV.

Viciano, Pau (2008): *Regir la cosa pública: prohoms i poder local a la vila de Castelló (segles XIV i XV)*, València: PUV.

Viciano, Pau (2012): *Els peus que calciguen la terra. Els llauradors del País Valencià a la fi de l’Edat Mitjana*, València: PUV.

Vidal Franquet, Jacobo (2005): “Pere Compte, mestre major de l’obra de la Seu de Tortosa”, *Anuario de estudios medievales*, 35, pp.403-434.

Vidal Franquet, Jacobo (2006a) *Les obres de la ciutat (l’activitat constructiva i urbanística de la universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona.

Vidal Franquet, Jacobo (2006b): *La construcció de l'assut i sèquies de Xerta-Tivenys (Tortosa) a la Baixa Edat Mitjana: de la promoció municipal a l'episcopal*, Benicarló: Onada Edicions.

Vidal Franquet, Jacobo (2006c): “L'assut i les sèquies del tram baix de l'Ebre als segles XIV i XV”, *Recerca*, 10, pp.59-102.

Vidal Franquet, Jacobo (2006c): “La canalització de l'Ebre a la regió de Tortosa (1347-1851)”, *Quaderns d'història de l'enginyeria*, 8, pp.3-50.

Vidal Franquet, Jacobo (2007): “Una obra d'Antoni Queralt a cavall de Lleida i Tortosa”, *Urtx*, 20, pp.403-431.

Vidal Franquet, Jacobo (2008): *Les obres de la ciutat: l'activitat constructiva i urbanística de la universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*, Barcelona: Abadia de Montserrat.

Villanueva Morte, Concepción (2005): *Movilidad social y relaciones económicas entre los reinos de Aragón y Valencia en el siglo XV*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza.

Wilkinson, Catherine (1977): “El nuevo profesionalismo en el Renacimiento” en Spiro Kostof (Coord.) *El arquitecto: historia de una profesión*, Madrid: Cátedra, pp.125-158.

Wittfogel, Karl August (1966): *Despotismo oriental. Estudio comparativo del poder totalitario*. Madrid: Guadarrama.

Yeguas Gascó, Joan (2009): *El mausoleu de Bellpuig. Història i art del Renaixement entre Nàpols i Catalunya*, Bellpuig: Saladrigues.

Yeguas Gassó, Joan (2004): “Obres en el convent de Bellpuig (1507-1535)”, *Urtx*, 17, pp.127-160.

Zaragozà, Arturo (1998): “El arte de corte de piedras en la arquitectura valenciana del Cuatrocientos: Pere Compte y su círculo” en Joaquín Bérchez y Mercedes Gómez-Ferrer (coord.) *El Mediterráneo y el Arte Español: actas del XI congreso del CEHA*, València, pp.71-79.

Zaragozà, Arturo (2003): *Una arquitectura gòtica mediterrànea*, València: Generalitat Valenciana.

Zaragozà, Arturo (2004): *Arquitectura gòtica valenciana: siglos XII-XV*, València: Generalitat Valenciana.

Zaragozà, Arturo (2008): “El arte del corte de piedras en la arquitectura valenciana del cuatrocientos: un estado de la cuestión”, *Archivo de arte valenciano*, 89, pp.333-356.

Zaragozà, Arturo i Gómez-Ferrer, Mercedes (2007): *Pere Compte, arquitecto*, València: Generalitat Valenciana.

Zaragozà, Arturo i Ibáñez, Javier (2011): “Materiales, técnicas y significados en torno a la arquitectura de la Corona de Aragón en tiempos del Compromiso de Caspe (1410-1412)” en *Arigrama: revista del departamento de Historia del Arte de la Universidad de Zaragoza*, 26, pp.21-102.

Zaragozà, Arturo i Iborra Bernad, Federico (2005): “Otros góticos: bóvedas de crucería con nervios de ladrillo aplantillado y de yeso, nervios curvos, claves de bayoneta, plementerías tabicadas, cubiertas planas y cubiertas inclinadas” en Francisco Taberner (ed.) *Historia de la ciudad IV, Memoria Urbana*. València: ICARO-Ajuntament de València, pp.70-88.

Zaragozà, Arturo i Iborra Bernad, Federico (2011): “Fábricas del ladrillo aplantillado, cortado y perfilado en Valencia durante la Edad Moderna” en Santiago Huerta (ed.) *Actas del séptimo congreso nacional de Historia de la construcción*, Vol. 2, Madrid: Instituto Juan de Herrera, pp.1.489-1.498.

Zaragozà, Arturo i Marín, Rafael (2017): “El uso del hierro y el plomo en la arquitectura medieval valenciana” en Santiago Huerta, Paula Fuentes i Ignacio Javier Gil (ed.) *Actas del décimo congreso nacional y segundo congreso internacional hispanoamericano de Historia de la construcción*, Vol. 3, Madrid: Instituto Juan de Herrera, pp.1.759-1.770.